

ÖRDÖG FERENC

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

CZUPI KIADÓ · NAGYKANIZSA 2008

ÖRDÖG FERENC
VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

ÖRDÖG FERENC

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

CZUPI KIADÓ · NAGYKANIZSA 2008

Megjelent
Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata és Kulturális Alapja,
Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése,
Gyulaj Község Önkormányzata,
a Magyar Nyelvtudományi Társaság,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke,
a Halis István Városi Könyvtár Nagykanizsa,
Kanizsai Nyomda Kft. Nagykanizsa,
Balikó Márta és Brenner Árpád
támogatásával

Szerkesztő
KISS JENŐ

Technikai szerkesztő
Tábori Zita

ISBN 978-963-9782-04-4

Kiadja a Czupi Kiadó
8800 Nagykanizsa, Pityer utca 19.
www.czupi.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2008

© Ördög Ferenc

Készült a Kanizsai Nyomdában, felelős vezető Brenner Árpád

Tartalom

A kiadó előszava	9
Hajdú Mihály: Ördög Ferenc 75 éves	11

Földrajzi nevek

Zala megye földrajzi nevei - Bevezető	21
Tapasztalatok Dél-Dunántúl földrajzi neveinek gyűjtő- és feldolgozó munkájában	37
Zala megye helységneveinek rendszere	43
A földrajzi nevek gyűjtése, kutatása (1980–1986)	53
Helynévgyűjteményeink mint az onomato-dialektológia forrásai	68
Über die neueren Sammlungsarbeiten der geographischen Namen in Ungarn	74
A földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzete	76

Személynevek

A gyulai keresztnévek becéző alakjai	81
Theoretische und methodische Fragen eines ungarischen regionalen Personennamen-Atlases	86
Gazdát cserélt becézőnevek	91
Untersuchungen über die Struktur der ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien	98
A személynévvizsgálat új útjai	129
Az asszonyok megnevezése a népnyelvben	135
Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz	138
Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról	140
Ragadványnevek gyászjelentéseken	147
Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül	150
Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői	156
Szemponatok és adalékok XVII. századi keresztneveink vizsgálatához	168
A <i>Tütösi, Tüttös, Tüttő</i> családnevekről	174
Személynév-kutatásunk helyzete és feladatai	176
A keresztnév-divat településtörténeti, tisztelettörténeti és szociológiai motivációi a XVII–XVIII. században	184

Névtudomány és művelődéstörténet

A Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvát-Szlavónország, Fiume és kerülete) templom- és kápolnatitulusai 1900–1920	195
A római és a görög katolikus egyház anyakönyvezésének kezdetei a Magyar Szent Korona országaiban	205
A harangnevekről	211

A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai	217
Eltűnt patikaneveink nyomában	230

Névtudomány és stilisztika

A ragadványnévadás nyelvi eszközeiről	239

Névtudomány és nyelvjárástörténet

A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról	243

Névtudomány és szociológia

A 18. századi népességösszeírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint a névszociológia forrásai	251
XVIII. századi családnevek névszociológiai vizsgálata	259

A névtudomány oktatása

A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán	269
Der Eigenname im Unterricht	275

Névtudomány és helyesírástörténet

XVIII. századi családnevek írásmódjának helyesírástörténeti rétegei	279

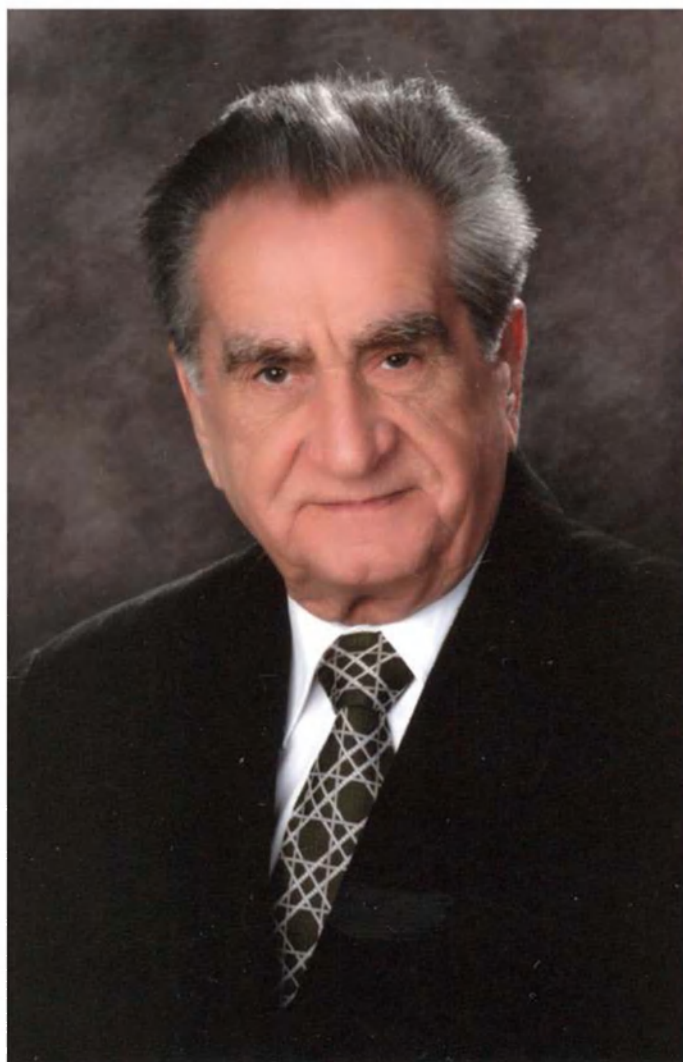
Dialektológia

Gyulaj nyelvjárásából	285
A Koppány menti tájszótár regionalitásáról	289

Tudománytörténet

Pais Dezső	295
Wissenschaftliche Sitzung in Zalaegerszeg Desiderius Pais zum Gedenken	298
Pais Dezső és a névtudomány	300
Két jeles kiskanizsai tudós pap: Plánder Ferenc és Markó Imre Lehel	304

Ördög Ferenc nyelvtudományi publikációi 1962–2008	309
Tárgy-, szó- és névmutató	323
Rövidítések és jelek	395

Ördögferencs

A kiadó előszava

Ördög Ferenc az 1970-es évek derekán volt a tanárom, amikor tudományos munkássága már széles társadalmi megbecsülést szerzett számára. Ez azonban az ő megítélésében különösebben nem számított, mert mi elsősorban a magyar nyelv és irodalom tanárát kedveltük személyében, akinek órái élményszámba mentek. Úgy tűnt, matematika–fizika tagozatos osztályunkban a jövőt illetően aligha lesz valakinek is kenyérkereső foglalkozása a magyar nyelvvel és irodalommal való foglalatosság – beleértve magamat is –, amikor azonban a kezembe került szülőfalum helyneveit is tartalmazó impozáns kötet, a Zala megye földrajzi nevei, elgondolkodtam: a nevek ugyanis számomra meglepő módon igen beszédessé váltak, és ha már kinyomtatták őket, bizonyára tudományos értéket is képviselnek. Ugyanakkor természettudományos érdeklődésem pályaválasztásomig megmaradt, de az utolsó pillanatban hirtelen elhatározásból magyar–történelem szakra jelentkeztem Szegedre, ahol ő is tanult. Pálfordulásomat maig sem bántam meg, bár csak rövid ideig tanítottam, de abban, hogy szerkesztői és könyvkiadói munkát is vállaljak – ennek a kötetnek a megjelentetését is beleértve –, meghatározó volt a magyartanári diplomám.

Egykori iskolánkban, a Landler gimnáziumban (ma Batthyány Lajos Gimnázium) a tanár úr könyvtárosi munkát vállalt. Nyugdíjba vonulása után néhány évig a mi könyvtárunkban is dolgozott, és büszkén mondhatom, intézményünkhöz tartozása révén segíthettük őt egyetemi oktatómunkájában, a Széchenyi professzori ösztöndíj elnyerésében, sőt a tudományos kutatásban is. Ha valaki fölüti az Akadémiai Kiadónál 2002-ben megjelent Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához című, közel ezer lapos művét, ott olvashatja intézményünk nevét is: Készült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén és a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárban államilapításunk és a kereszténység felvételének 1000. évfordulójára.

Hogy a tanár úr aprónak tűnő, de ugyanakkor igen fontos dolgokra is figyelemmel van, arra példaként álljon itt legutóbbi javaslata. Egykori tanítványának, Markó Krisztina iparművész-építésznek kiállítása nyílt Nagykanizsán. A kiállítás megnyitásakor benne azonnal megfogalmazódott az a terv, hogy a város polgármesterét nyerjük meg, készíttessen a művésznővel Kanizsa középkori váráról a fennmaradt Pietro Ferabosco-tervrajz alapján és a korabeli feljegyzések felhasználásával egy makettet, és azt állítsuk ki a könyvtár leglátogatottabb részében. (Az eredetit ugyanis már háromszáz éve, 1702-ben lerombolták.) A művészi kivitelű, korhű makett ma könyvtárunk dísze, tanulmányozása pedig az ide látogató fiatalságnak és az idősebb nemzedékeknek kedves programja.

Be kell vallanom, sem az egykori magyartanár, sem a mostani könyvtáros nem rendszeres olvasója a névtudományi szakmunkáknak, most azonban kiadóként kellő motivációt éreztem

a válogatott tanulmányok megismeréséhez – ezt erősítette bennem az egykori diák érdeklődése is –, az azonban csak tüzetes olvasás közben vált számomra nyilvánvalóvá, hogy nemcsak a szakemberek, hanem a szülőfalu, a város és a megye nyelve, története iránt érdeklődők is haszonnal fogják forgatni. Jó szívvel ajánlom tehát ezt a könyvet mindenkinek.

Czupi Gyula
könyvtáros

Ördög Ferenc 75 éves

Gyulaj, Tolna megyében ez az eredetileg Árpád-kori kis település valamikori *Gyula* nevezetű tulajdonosáról kaphatta a nevét, amely vagy kicsinyítést vagy birtoklást jelentő *-i/-j* végződéssel egészült ki. Az idők folyamán sok viszontagságot átélt. Fölégették a tatároknak nevezett mongolok, de lakosai visszatértek, s szépen fejlődő falut építettek újjá, azonban 1536-ban teljesen elpusztították a törökök. A XVII. század végén délvidéki szerbek vetették meg a lábukat, új községet alapítottak a régi mellett, s ennek *Jovánicza* nevet adtak. A török kiűzésével a szerbek egy része is visszahúzódott délre, a magyarok meg visszaszivárogtak, de hosszú időn megőrizték a szerbek adta nevet is: *Gyulajovánca*, hivatalos iratokban *Gyula-Jovánca* lett a falu neve, és az Esterházy család birtokává vált. Barokk stílusú római katolikus templomát a szomszédos Vörösegyháza elpusztult templomának köveiből építették föl 1752-ben, s utána igen gyors fejlődést mutat a lakosság lélekszáma: 1855 körül 2153, 1910-ben 2878 lakosa volt. Fényes Elek szerint a XIX. század közepén „gazdag határral, térs szőlőheggyel, gyönyörű erdővel” rendelkezett. Ebben a kies környezetű, jó búzát és bort termő községben látta meg a napvilágot Ördög Ferenc 75 évvel ezelőtt, 1933. április 5-én.

Az akkori csillagok állását nem tudhatjuk, de számára semmiképp sem lehetett túl szerencsés. Háromévesen elvesztette édesanyját, majd pedig kilencéves volt, amikor édesapja a Második Világháború magyarok számára oly tragikus Don-kanyari csatájában halt hősi halált. Teljesen árvává válva nagyszülei vették gondjaikba, és mint saját gyermeküket nevelték. Különösen nagymamáját szerette gyermeki szeretettel, s ekkor még éltek a dédszülők is, akiktől ízes régi beszédet, sok mesét, élő hagyományt hallott, tanult. A gyermekkor pedig meghatározó, s egész életre ellátja az embert a nép élete, nyelve, szokásai iránti szeretettel, érte való lelkesedéssel, tettvágygal. Mindez hasznos és jó, de nem elegendő a tudósi életpálya kialakulásához. Alapvetően szükséges még a tehetség és a képzés, tanulás. Az elsőből veleszületett fölösleggel is rendelkezett, a tanulás lehetőségét anyai nagynénje teremtette meg számára Kaposvárott, ahol a régi nyolcosztályos gimnázium első három osztályát elvégezhetette. Már öntudatra ébredve került negyedikesként Dombóvárra, ahol magyartanára, Gömör József mellett a kiváló stilisztika és irodalomtörténész, volt Eötvös-kollégista Péczely László volt rá nagy hatással. Különösen fontos volt számára ez utóbbi kapcsolat, hiszen Péczely nemcsak fölismerte tehetségét, hanem ismerte családi körülményeit, s többet törődött vele, mint más tanítványával. Az ő közvetítésével ismerkedett meg személyesen Kodály Zoltánnal is, akinek hatására még közelebb került a magyar népdalokhoz, népköltészethez, népnyelvhez. 1952-ben, a most Illyés Gyula nevét viselő gimnáziumban érettségizett, s mivel a magyartanárság vonzotta, a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett.

Szeged csodálatos diákváros volt akkor! Elvesztette déli vonzásterületét, gazdasági szerepét, s Jugoszláviával kialakult ellenséges viszonyunk miatt az addigi megyeszékhelységtől is megfosztották, áttették azt Hódmezővásárhelyre. A vidámságot, jó hangulatot, az életet leginkább sok középiskolás diákja és jó hírű egyetemeinek hallgatói jelentették. Volt itt tudományegyetem, orvostudományi egyetem, vasútmérnöki egyetem. Ide jött a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyartanári képzésére Ördög Ferenc is. Sok jeles tudóssal ismerkedett meg. Itt tanított akkor Baróti Dezső, Halász Előd, Klemm Imre, Koltay-Kastner Jenő, Mészöly Gedeon, Nyíri Antal, Rácz Endre és még sokan

mások. Közülük az utóbbiak voltak rá nagy hatással. A nyelvtörténész Mészöly Gedeon a korai nyelvemlékek hangulatos elemzésével sok ma is élő magyar nyelvészben keltette föl az érdeklődést a nyelvtörténet iránt. Hozzá hasonlóan meg tudta nyerni a hallgatóságot a dialektológia kutatásának Nyíri Antal, s Ördög Ferenc otthonról is hozott, középiskolában is erősített nép- és tájnyelvi szeretete egyre világosabban mutatta a célt: a népnyelv tanulmányozását. Ezt a szándékot másik oldalról támogatta a Budapestről éppen Szegedre került Rácz Endre névtan iránti szeretete, vagy ahogyan ő sokszor mondta: „szerelme”. Rávezette a névtan sokoldalúságára, összetettségére, soha unalmassá nem válására, s szemináriumi, majd szakdolgozat íratásával elkötelezetté tette a valóban csodálatosan érdekes, kimeríthetetlen névtani kutatások iránt. Itt találkozott a szülőföld iránti szeretet és a tudományos érdeklődés: első dolgozatai Gyulaj nyelvjárási és névtani anyagából készültek. Később sem feledkezett meg szülőfalujáról, nemcsak visszajárt nagyszülei, rokonai látogatására, de szinte minden tudományos munkájában találunk hivatkozásokat gyulaji adatokra, akár helynévi, akár személynévi vagy nyelvjárási témájú is a munka, 1982-ben pedig kiadta régebbi mintaszerű gyűjtését, Gyulaj 1730 és 1960 közötti keresztnéveinek adattárát. Ma sem tagadja meg származását, szülőhelyét, s bár több időt töltött Nagykanizsán, mégis gyulajinak vallja magát: a szülőfalujának szókinccsanyagából gazdag tájszógyűjteménye van, tudatosan megőrizte, és barátok között bátran használja ma is ezt a nyelvjárást.

Pedig először messze szakadt falujától a Szegedi Egyetem hallgatójaként. Itt nemcsak alapos nyelvészeti képzéssel találkozott, hanem diákként is olyan munkakörülményekkel, amelyek lehetővé tették számára az önálló kutatást, elmélyülést a tudományban. Az akkori magyar nyelvészeti tudományos diákkör tagja, majd magával ragadó lelkesedése, elmélyült tudása s nem utolsósorban kapcsolatteremtő képessége alapján annak vezetője, titkára lett. Itt ismerkedett meg Domján Júliával (ahogyan nevezte, s mi, barátai is hívtuk: Jutkával), fiatalabb kolléganőjével, mégis évfolyamtársával, akivel együtt jártak szemináriumokra, speciális kollégiumokra (többek között névtanból is), és még az egyetem befejezésének évében, 1956 novemberében házasságot kötöttek. 1964-ben született meg Tamás fiuk, aki a Pécsi Orvostudományi Egyetemen doktorált, majd kutatóként bent maradt az egyetemen, ahol aspiráns lett. Innen ajánlotta ösztöndíjasnak Flerkó Béla professzora az Amerikai Egyesült Államokba, Houstonba, az Ernst Knobil által vezetett Idegéletani Intézetbe. Öt év után mentora, Knobil professzor (aki a Magyar Tudományos Akadémiának is tiszteleti tagja volt) Renoba, a Nevadai Állami Egyetem Idegéletani és Sejtbiológiai Intézetébe javasolta egyetemi adjunktusnak, ahol éveken át oktatott és kutatott. 2006-ban pályázta meg jelenlegi munkahelyét, a Mayo Clinic (Rochester, Minnesota Állam) egyetemi docensi (Associate Professor) állását. Szüleivel (majd édesanyja 2003-ban bekövetkezett elhunytá után) édesapjával mindig jó kapcsolatot tartott, s ha teheti, most is hazalátogat, vagy őket látogatja meg a boldog nagyapa, hogy azután büszkén meséljen sikeres fiáról, szép menyéről, magyarul jól tudó unokájáról.

Ördög Ferencék 1956-ban fejezték be az egyetem magyar szakát, s még abban az évben együtt lettek tanárok Nagykanizsán, az akkor Irányi Dániel, aztán Landler Jenő, most az alapító Battyány Lajos nádorról (nem az 1848-as miniszterelnökről) elnevezett gimnáziumban. Hűségét választott városához, iskolájához mi sem bizonyítja jobban, mint hogy folyamatosan ott tanított, onnan is ment nyugdíjba 1992-ben, noha nemcsak a lehetősége volt meg a felsőoktatásba kerülni, hanem másodállásban több ízben tanított is különböző főiskolákon, egyetemeken. Először a Pécsi Tanárképző Főiskola hívta meg két évre okta-

tójának, majd 1974 és 1980 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem II. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékén volt címzetes egyetemi docens, s tartott névtani speciális kollégiumokat. 2000-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, itt lett négy esztendőre Széchenyi professzori ösztöndíjas, majd az egyetem Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájának külső tanára. Ugyanakkor a Kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, ma a Kaposvári Egyetem Főiskolai Karának címzetes főiskolai tanára, majd főiskolai magántanára. Közben 23 évig (1977–2000) a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa volt másodállásban, s az országos helynévgyűjtést és -kiadást szervezte, irányította. Mindezek mellett anyaintézményének, Nagykanizsa jó hírű gimnáziumának tanára és az ország egyik legjobb középiskolai honismereti szakkörvezetője, 1989 és 1990 között pedig Nagykanizsa független országgyűlési képviselője volt. Hogyan csinálta? Hány órából állt nála a nap? Hány ember energiája szorult belé? Még jogosabb a kérdés fölvetése, ha tudományos munkásságát és közéleti tevékenységét is áttekintjük.

A kettő nehezen választható el egymástól, így kezdjük a tudományos munkásságával! Mint említettem, már egyetemista korában elkezdett kutatni, nyelvészeti dolgozatokat írni, s diákköri dolgozata Gyulaj nyelvjárásáról szólt, amit később szakdolgozattá fejlesztett. Egyetemi doktori disszertációjának is szülőfaluja, Gyulaj adta a témát: összegyűjtve személyneveit, azt dolgozta föl kiváló módszerekkel. Már korai munkásságának színvonalára is jellemző, hogy szakdolgozatából Magyarország egyik vezető folyóirata, a Magyar Nyelvőr, 1960-ban megvédett doktori értekezéséből pedig a Szegedi Egyetem egyik évkönyve, a Néprajz és Nyelvtudomány közölt részleteket. Jól érezte, hogy az általa választott város, Nagykanizsa akkor fogadja be igazán, s akkor válik igaz polgárává, ha tudományos tevékenységének tárgyát e városról, környékéről választja, adatait a megye anyagából meríti.

Ekkor, pontosabban 1961-ben kezdett el foglalkozni a helynevekkel, s megszervezte Zala megye földrajzi neveinek társadalmi kutatókra épülő gyűjtését. A helynévkutatás meglehetősen elhanyagolt, mondhatjuk: stigmatizált területe volt a nyelvtudománynak akkortájt, s nagy föltűnést keltett 1964-ben Végh Józseffel közösen írt tanulmánya a Magyar Nyelvben, s még inkább az abban az évben megjelent hatalmas kötet, a máig példaértékű „Zala megye földrajzi nevei” című 737 lapos kiadvány, amelyet Markó Imre Lehellel és Kerecsényi Edittel tett közzé. Természetesen rajtuk kívül mások, több mint 200 önkéntes gyűjtő (köztük szakkörének középiskolás diákjai) és hét ellenőrző összefogott munkájaként készült el a 260 település térképpel közölt teljes helynévanyagát tartalmazó monumentális mű, amelynek az összefogó, szervező, irányító, egységesítő tevékenysége Ördög Ferencre várt, mellette azonban még az ellenőrzők és közlétevők egyike is volt. Különösen nagy érdeme, hogy megnyerte a tudomány támogatására mindig kész Zala megyét, annak akkori vezetőségét, hogy a kiadás költségeit vállalja magára. Ezzel a megye olyan példát mutatott, amely nem maradt követés nélkül. Országos mozgalommá szélesült Magyarországon a helynévgyűjtés, és szükség volt az egységes alapelvek kidolgozására. Ördög Ferenc előadást tartott a névváltozatok lejegyzéséről, a nevek ellenőrzésének alapelveiről, a használatos rövidítésekről, s előadásai megjelentek nyomtatásban is a későbbi hasonló munkát végzők okulására. Összefoglaló nagy előadásban számolt be a III., IV. és az V. Magyar Névtani Konferencián az országos földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzetéről és időszerű kérdéseiről. Ugyanakkor népszerűsítette a mozgalmat a Honismeret hasábjain közölt cikkeiben.

Eleinte Végh Józseffel, majd annak nyugdíjba vonulása, 1977 után egyedül szervezte, irányította a mozgalmat, de önálló kutató, közlétevő, ellenőrző és szerkesztő munkát is végzett Somogy, Tolna, Baranya, Vas, Veszprém, Komárom, Heves, Szolnok, Bács-Kiskun és Pest megye helyneveinek vagy nevei egy részének (egy-egy járásának) kiadásában. Fél Magyarország helyneveinek megjelentetése az ő érdeme, ezért is hálás lehet neki a magyar tudományos élet. Ugyanakkor további megyék anyagának összegyűjtésében működött közre, és csak reménykedünk abban, hogy ez a munkássága nem fog elenyészni, s ha jobbra fordulnak az idők, ezek is meg fognak jelenni egyszer.

Mindemellett nem ragadt le a szervezési, szerkesztési munkáknál, hanem önálló tudományos tanulmányokkal segítette a magyar helynévkutatás színvonalának emelését. Miután több cikkben is foglalkozott a helységnevek keletkezésének módozataival, rendszerezte Zala megye összes ma élő helységnevét eredetük, motivációik szerint, s ezzel mintát adott később több megye (Pest, Fejér, Komárom, Somogy stb.) helységneveinek hasonló típusalkotói munkálataihoz. Terminológiai kérdésekkel is foglalkozott, s több új kifejezést is teremtett a nevek nyelvjárási célú fölhasználásával kapcsolatban, mikor tanulmányaiban az *onomato-dialektológia*, *szólitőnevek* és *említőnevek* kifejezéseket alkalmazta.

Helynevekkel foglalkozó munkásságának egyik legáldozatosabb, mert legtöbb időt igénylő és másokat szolgáló eredménye az a helynévmutató, amelyet Csánki Dezső és Fekete Nagy Antal ötkötetes történelmi földrajzához készített. Több embernek, akár egy tudós munkacsoportnak is elegendő tennivalót adott volna néhány évre ennek az összeállítása, de ő felesége segítségével hihetetlen rövid idő alatt véghezvitte. Több nemzedéken keresztül emlegetni és áldani fogják a jövő kutatói ennek az igen vaskos, közel ezerlapos könyvnek (és hozzátartozó CD-nek) az elkészítéséért, az Akadémiai Kiadót pedig a 2002-ben történt megjelentetéséért.

Zala megye fiává fogadta a lelkes tanárt és kiváló, eredményes kutatót, s ő is hű lett ehhez a mindenképp szeretni érdemes néphez és tájhoz. A személynevek irányába mozduló érdeklődése ismét csak a megye adataiból merített, s a különösen érdekes, és a magyar dialektológiai kutatásokban már igen korán nagy szerepet kapott Göcsej és Hetés élő személyneveit kezdte gyűjteni. Hallatlanul nagy segítséget kapott ehhez is megyéjétől, annak vezetőitől, lakosaitól, volt és akkori diákjaitól. Hihetetlen mennyiségű kérdőívvel összegyűjtötte e két tájegység valamennyi személyének minden névelemét, névváltozatát, s ezzel Magyarországon ismét úttörő tevékenységet végzett: hatalmas monográfiát írt az élő, szóbeli és írásbeli nevekről. Már ebben is újított, hiszen ez a megkülönböztetés csak az ő megfogalmazása óta használatos. Terveiről, első eredményeiről 1969-ben számolt be két vezető nyelvészeti folyóiratunkban, ugyanakkor németül is hírt adott készülő nagy munkájáról „Untersuchungen über die Struktur der ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien” címmel. Nem sokkal később, 1973-ban meg is jelent a nagy mű 620 lap terjedelemben, s alapja lett kandidátusi címe elnyerésének. Hihetetlen precizitás, aprólékos megfigyelés és rendszerezés jellemzi a hatalmas anyag földolgozását. Természetesen sok tanulsággal szolgált mind a kutató, mind a megírás munkája, s ezek kiváló módszertani cikkeken láttak napvilágot, melyek egyike a német nyelvű „Theoretische und methodische Fragen eines ungarischen regionalen Personennamen-Atlases”. Az adatok adta törvényszerűségekből írta meg tanulmányait az alapnevet cserélt becenevekről, a göcseji keresztnevek újabbnak történetéről, a ragadványnevek nyelvi eszközeiről, a pusztá hely-

nevekből lett családnevekről, az asszonynevek népnyelvi használatáról. Természetesen más forrásokból gyűjtött személynevekről is írt. Így földolgozta annak a településnek (Kiskomárom) református anyakönyvi családneveit, ragadványneveit és névhelyettesítőit, amely anyakönyvek a legrégebbek Magyarországon, 1624-től máig folyamatosan fennmaradtak. Talán ennek a fölfedezésnek köszönhető, hogy foglalkoztatta az anyakönyvek vezetése és az anyakönyvezés története, aminek eredménye a római és görög katolikus egyházak kezdeti anyakönyv-vezetéséről írott tanulmánya. Különleges névforrása volt a Zalai Hírlap, melynek gyászjelentései sokszor megadták a megkülönböztető nevét is a megboldogultnak, hiszen csak úgy ismerte őket mindenki, s másként el sem mentek volna a temetésére. Ezeket a ragadványneveket az összes magyar névtanós nagy meglepetésére rendszerbe foglalva közölte 2003-ban írott cikke.

Másik nagy személynévkutatói vállalkozása Zala megye XVIII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek népességösszeírásainak közzététele volt. Ilyen monumentális munka érdemeit nem kell méltatnunk. Azt azonban szükséges megjegyezni, hogy mennyire elhanyagolt volt Dunántúlon a XVIII. század névtani kutatásainkban. Míg a XVI. század elejéről királyi adóösszeírások, közepéről, második feléről tömegesen transliterált (arab betűkről latin betűkre pontosan átírt) török defterek, a XVII. század elejéről Erdélyben fennmaradt lustrák tájékoztatnak a magyar személynevekről, a XVIII. század első feléről nemesi összeírásokon kívül alig vannak adataink. Rendszeresen és pontosan vezetett anyakönyvek és fennmaradt urbáriumok majd csak a XVIII. századnak a végétől jelentenek forrásokat a magyar nevek kutatói számára. Hiánypótló volt tehát Ördög Ferencnek ez a hallatlanul adatgazdag, a neveken kívül is sok értékes korabeli följegyzést közreadó, forrásértékű könyvsorozata. Újszerűségét az is növeli, hogy egyháztörténeti, szociolingvisztikai és genealógiai szempontból egyaránt használható, hiszen minden felekezetű szerepel benne vallási hovatartozásuk pontos föltüntetésével; megadja a foglalkozásokat és a családon belüli összefüggéseket is.

Már az előkészítő időszak alatt több tanulmányban foglalkozott a kéziratnak a történetével, forrásértékével, adatainak megbízhatóságával és fölhasználhatóságával. Először Szombathelyen, a Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusán, 1983-ban tájékoztatott bennünket készülő grandiózus munkájáról. Nagy elismeréssel, de kissé hitetlenkedve fogadtuk, hogy több mint kétszázezer személynek félmilliónyi névelemét közölni lehet Magyarországon. Akkor még Zala megye áldozatkészségéből lehetett, s 1991 és 1998 között négy vaskos kötetben megjelent Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) címmel a munka. Érdemes egy pillantást vetni az egyes könyvek terjedelmére, hogy fogalmunk legyen monumentalitásáról. I. kötet 836 lap, II. kötet 880, a III. pedig 786 lap! A negyedik kötetre, a külön család-, kereszt-, helynévi és szómutatóra kicsit várni kellett, hiszen ahhoz az előző 2502 lap félmilliónál több adatát egyenként kellett cédlázní, de ebben már felesége, Domján Júlia és munkatársai: Horányiné Francsik Piroksa és Rajczi Pál is segített. A benne rejlő névtudományi értékről a részeredmények földolgozásai, tanulmányok, cikkek beszélnek, amelyeket fölfedezésétől kezdődően a legutóbbi napokig is közölt (és még reméljük, folytatja a tanulságok közreadását az előzőhöz hasonló monográfiában, egy ötödik kötetben) Ördög Ferenc. Nehéz lenne számbavenni mindazokat, akik hivatkoztak rá valamely munkájuk forrásaként, csak magamat említem, mivel a magyar személynévtörténetet áttekintő könyvemben egyedül erre építettem a XVIII. század dél-nyugat-dunántúli névanyagának bemutatását.

Ördög Ferenc azonban a személynevek hasznosításán kívül is sok tanulmányt írt ezeknek a könyveknek az alapján. Először művelődéstörténeti tanulságainak fölhasználására mutatott rá a Bécsben tartott II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Azután pedig a IV. Magyar Névtudományi Konferencián éppen Zalaegerszegen fejtette ki a népességösszeírásoknak és egyházlátogatási jegyzőkönyveknek a névtani jelentőségét. Legfőképpen ezekből a könyvekből vette adatait és rendszerezte a helynevekből alakult családneveket az V. Magyar Névtudományi Konferencián tartott előadásában. Nagykanizsán pedig a város első említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett helytörténeti-történettudományi konferencián ugyanennek a családnévanyagnak településtörténeti, migrációs tanulságait elemezte. Helyesírási, írástörténeti tanulságait 1998-ban Egerben, a Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában című konferencián mutatta be érdekes és hasznos módon. Győrben, a 2000-ben tartott Apáczai-napokon tartott előadása a kötetek hatalmas keresztnévanyagáról szólt. Mindezeknek az előadásoknak a tanulmányra formált szövegei természetesen különböző gyűjteményes kötetekben megjelentek.

A névszociológia új és különös részterülete az egyetemes névtudománynak. A társadalom rétegződésének tükrében foglalkozik a személynevekkel, s azokat a sajátosságokat fejti ki és magyarázza, amelyek az egyes foglalkozásokra, műveltségi szintekre, vallásokra és osztályokra jellemzőek. Mind a család- mind a keresztnév szociológiai háttere foglalkoztatta Ördög Ferencet, s óriási adattömegére támaszkodva írt a Névtani Értesítő 27. számában, 2005-ben az összeírások fölhasználásának lehetőségéről e témakörben. Módszertani, elméleti kérdéseket vetett föl és válaszolt meg, de mindig biztos alapról, összegyűjtött és kiadott adattára tanúságában írta meg véleményét. XVII–XVIII. századi keresztnév-anyagáról szólt 2006-ban Debrecenben, a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, majd Balatonszárszón 2007-ben rendezett VI. Magyar Névtudományi Konferencián hasonló vizsgálatokat végzett a családneveken, s megvilágította foglalkozásonkénti különbözőségeiket.

A névtudománynak azonban egészen különös területére is kiterjedt a figyelme. Ilyen volt az 1981-ben megjelent tanulmánya a patikanevek motivációiról, vagyis keletkezésüknél, kialakulásuknál okairól. Igen érdekes a témája a magyarországi céhek patrónusválasztásáról írt munkájának, melyben sokoldalú: ikonográfiai, hagiográfiai és művelődéstörténeti következtetéseket vont le a céhek védőszentjeinek megválasztásából. A Történeti Magyarország 1900 és 1920 közötti katolikus templom- és kápolnaelnevezéseit monografikus jellegű tanulmányban dolgozta föl. Az 1996-ban Rómában, A magyar művelődés és a kereszténység konferencián a magyar harangok elnevezésének motivációit és típusait ismertette hallatlanul érdekes előadásában.

A tudományos munka mellett mindig szívesen foglalkozott iskolatörténettel és pedagógiai-módszertani kérdésekkel is. Először az államosítás utáni adatokkal kiegészítette a Degre Alajos levéltáros által kiválóan megírt volt pirarista, majd Irányi Dániel, illetőleg az akkor már Landler Jenőről elnevezett iskolája történetét, Szebenyi Máriával pedig megszerkesztette ennek a gimnáziumnak a 225. évfordulójára megjelent emlékkönyvét. Tudománytörténeti tanulmányokban, önálló kötetekben foglalkozott Zala megye kiemelkedő tudósaival, elsősorban nyelvészekkel, mint Pais Dezső, Plánder Ferenc és Markó Imre Lehel. Pais Dezső emlékére századik születésnapján konferenciát is szervezett Zalaegerszegen.

Pedagógiai, szakmódszertani munkássága a dialektológiai és onomatológiai kutatások segítségével különösen figyelemre méltó. Sok jó cikke, tanulmánya foglalkozott a nyelvjárás és névtan középiskolai és felsőoktatási lehetőségeivel. Ezek közül az első már 1967-ben

napvilágot látott, majd kiváló szakkörének 1964 és 1981 közötti díjnyertes dolgozatait mutatta be alapos körültként. Ennek a szakkörnek országos sikere arra készítette, hogy konferenciát szervezzen Nagykanizsán a néprajzkutatás és az oktatás összefüggéseiről, a szakkörök módszertanáról, a diákok tudományos kutatásba való bevonásáról. Nagyszerű előadások hangzottak el középiskolások és tanáraik kutatói beszámolóiként, s ezek nyomtatásban is megjelentek. Később külön számolt be a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen tartott névtani kollégiumainak programjáról, az oktatás folyamán szerzett tapasztalatairól. Több volt hallgatója (Baski Imre, Hegedűs Attila, Juhász Dezső, Raátz Judit, Vitányi Borbála) nála kezdte el tudományos szárnypróbálgatását, majd az ő vagy mások, elsősorban Benkő Loránd irányításával névtanból írta meg szakdolgozatát, illetőleg bölcsészdoktori értekezését.

Itt említem meg szerkesztői tevékenységéből iskolája évkönyveinek, a Zala megyei pedagógusok pályázatainak, leginkább pedig honismereti szakköre diákjai által írott adatgyűjtések és földolgozások kötetének megjelentetésre való előkészítésének, irányításának, megformálásának segítségét és végső soron megszerkesztését. Ez utóbbi mellett nem mehetünk el részletesebb bemutatás nélkül, hiszen rendkívüli ez a teljesítmény! Tizenöt önálló kiadvány jelent meg tanítványai munkáiból, Zala megye különböző településeinek gyűjtött nevekből, nyelvjárási adatokból, szociolingvisztikai megfigyelésekből. Először az állatnevek egy-egy településen való összegyűjtését adta föladataul diákjainak, s így jelent meg Knausz Ágnes Miklósfán, Paulusz Julianna Nagykanizsán és környékén, Tóth Éva Letenyén és Sormáson, Biskopics Éva Kiskanizsán, Boha Judit Pákán, Egyed Mária Orosztonban, Horváth Attila Pölöskefőn és Kacorlakon, Tóth Éva és Tóth Mária Palinban, Korpaváron, Bagolasáncon és Kerecsenyben, Tóth Ildikó Pölöskefőn, Gyergyák Krisztina a XIX. század végi Magyarországon gyűjtött egy vagy több állatfaj tulajdonneveinek rendszerezése és adattára. Ugyanakkor voltak olyan tanítványai, akik a személynévek kutatásában jeleskedtek. Szép Katalin két külön füzetben tette közzé Ördög Ferenc szerkesztésében Magyarszerdahely személynéveit, Mészáros Edit Zalacsébert, Hajas Andrea pedig Nagykanizsa kovácsainak munkafogásait írta le és szakszókincsét gyűjtötte össze, amelyet aztán szintén tanára, Ördög Ferenc szerkesztett könyvvé.

Kiváló diákköre munkásságának szervezésén túl is foglalkozott szakmódszertani kérdésekkel. Barátjával és tanártársával, Márkus Ferencsel közösen elemezte Ady, A magyar Ugaron című versét még 1962-ben.

A magyar névtudomány népszerűsítése, külfölddel való megismertetése miatt külön kell foglalkoznunk azzal a tevékenységgel, ami részben bibliográfiai, részben recenziós munkákból áll. 1974-től kezdődően a Nemzetközi Névtudományi Bizottság folyóiratát, az *Onomat* rendszeresen tájékoztatta német nyelven a magyarországi kutatások helyzetéről, a jelentősebb megjelent könyvekről, tanulmányokról. 1994-től előbb Gerstner Károllyal, majd Vincze Lászlóval közösen végzi ezt a tevékenységet. Emellett mind nyelvjárási, mind névtani témájú könyvekről közölt németül és magyarul véleményeket, recenziókat, ismertetéseket.

Közéleti tevékenysége igen sokrétű. Azt említettem már, hogy választott országgyűlési képviselő volt a rendszerváltó parlamentben. A tudományos közélet megyei és országos szintjén is sokat szerepelt. 1977-től a Pécsi Akadémiai Bizottságnak volt tagja, ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvészeti Munkabizottságában is munkát kapott, 1996 óta pedig az Akadémia köztestületi tagja. Már korábbiól is több (Mizser Lajos, Rónai Béla, Fülöp László, Kálnási Árpád, Szabó Ferenc, Vörös Ottó) kandidátusi, majd

később sok PhD értekezés bírálójaként végzett eredményes munkát. 1965-ben egyhangú szavazással a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányába kerülve a Zala megye által alapított, de a Magyar Nyelvtudományi Társaság Választmánya által adományozó Pais Dezső-díjat odaítélő bizottságnak elnökeként dolgozik máig is. 1970-től tagja a Nemzetközi Névtudományi Bizottságnak, folyóiratának, az Onomának magyarországi munkatársa. Szerkesztőbizottsági tagja volt a Névtani Értesítőnek és a pécsi Janus tudományos folyóiratnak.

Fölmerül a kérdés, hogy ezt a meglehetősen sok felelősségteljes és eredményes munkát hogyan értékelte a magyar társadalom, illetőleg annak sorsát, tudományos életét irányító vezetői. Megbecsülésben nem volt hiánya! 1975-ben megkapta a Magyar Állami Díj II. fokozatát. 1973-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csúry Bálint-emlékéremmel, 1991-ben pedig Pais-díjjal tüntette ki. Zala megye többször is kifejezte iránta, munkája iránti megbecsülését. 1996-ban Zala Megye Tanácsa Alkotói Díjával, 1996-ban Nagykanizsa Megyei Jogú Városért kitüntetéssel jutalmazták. 1997-ben Zala megye, 2000-ben Gyulaj község, 2005-ben pedig Nagykanizsa díszpolgára lett.

Ördög Ferenc hihetetlen eredményű életpályát vallhat magáénak. Munkájában segítette szeretett emlékü felesége, Domján Júlia, majd az ő elhunytá után két év múlva újra megszülve kedves és bájos új felesége, dr. Lendvai Anna, nyugdíjas magyar-történelem szakos tanárnő, helytörténész, aki biztosítja a kiegyensúlyozottságot, békességet és nyugalmat a kutatáshoz, alkotáshoz. Így tehát biztos, hogy Ördög Ferenc termékeny és eredményes munkásságának nincs vége! Most következik az érett évek tevékenysége, hatalmas kutatása termésének aratása! Fiatalos gondolkodása, sokoldalú tapasztalata, főlhalmozott tudása még ezután is sok értékes cikkel, tanulmánnyal, önálló könyvvel teszi majd gazdagabbá a magyar nyelvtudományt és névtudományt szülőfalujának, városának, megyéjének dicsőségére, hírének növelésére. Ehhez valamennyien, akik személyesen ismerjük és szeretjük, valamint akik munkásságát ismerik és értékelik, kívánunk további jó egészséget, munkabírást, türelmet és kitartást.

Hajdú Mihály

Földrajzi nevek

Zala megye földrajzi nevei - Bevezető

Társszerző: Végh József

1. Előzmények. A gyűjtés kérdőíve

1961-ben vetették fel a Zala megyei néprajzkutatók a megye földrajzi nevei összegyűjtésének tervét. A gondolatot szívesen fogadta dr. Hadnagy László, akkori megyei tanácselnök-helyettes, későbbi művelődésügyi miniszterhelyettes. Hadnagy Lászlónak a megyéből történt távozása után Kiss Gyula megyei tanácselnök-helyettes tette magáévá az ügyet. Az előkészítő megbeszélések során még nem alakult ki a gyűjtésnek pontos tudományos terve és a megvalósítás módja sem.

A megyei tanács művelődésügyi osztálya éppen ezért 1962 májusának végén értekezletet tartott Zalaegerszegen. Erre meghívta a megye szakembereit, néprajzos múzeológusait, levéltárosát, a néprajzi és nyelvjárási kérdések iránt érdeklődő pedagógusait, más önkéntes gyűjtőket, a magyar szakos szakfelügyelőket és dr. Végh Józsefet, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársát.

Az értekezleten dr. Szentmihályi Imre zalaegerszegi múzeumigazgató ismertette azt a tervet, amelyet dr. Barabás Jenő néprajzkutató, egyetemi docens készített. E terv lényege a következő volt. A gyűjtők ne csak a földrajzi neveket jegyezzék fel, hanem a nevekhez fűződő folklór anyagot, továbbá a településekre vonatkozó népi hagyományokat, s érdeklődjenek aziránt is, hogy találtak-e az egyes községekben régészeti leleteket. E kétségtől értékes gyűjtőtervnek volt azonban néhány hiányossága. A tervezet készítője úgy gondolta, hogy a gyűjtőknek nem kell bejárniuk a határt, elég, ha a tanácsházára behívják a mező-őröket és a határt jól ismerő többi adatközlőket, majd íróasztal mellett írják fel a neveket. A másik fogyatéka az volt a tervnek, hogy a neveknek hangtani pontosságú feljegyzésére egyáltalán nem törekedett, enélkül pedig a gyűjtést nyelvészeti kutatásokra nem lehet sikerrel teljes értékű anyagként felhasználni. Nem kívánta meg a tervezet azt sem, hogy térképezzék is a gyűjtők a neveket.

A másik elgondolást dr. Ördög Ferenc nagykanizsai gimnáziumi tanár és dr. Végh József képviselte. Eszerint a nevek összegyűjtésében lehetőleg teljességre kell törekednünk, ezért a határ bejárása elengedhetetlen, anélkül a múlt századi, a Pesty Frigyes által irányított és az egész országra kiterjedt gyűjtést ismételnénk meg jobb formában (63 kötetre kiterjedő kéziratos anyaga a Széchényi Könyvtárban megtalálható). A nevek teljességén azt értjük, hogy nemcsak az érdekesnek, mutatósnak látszó neveket kell felírunk, hanem minden út, kút, utca, telek, földrajzi tereptárgy stb. nevét is, még ha ezek a tulajdonosuktól kapták is mai nevüket; nem szabad megelégednünk továbbá csupán a nagy határrészeket jelölő nevek megörökítésével, hanem a kisebb dombok, lapok, tavak, tókák, tócsák neveit is fel kell írunk, ha van az illető földrajzi pontnak neve. A másik követelmény a nevek kiejtésszerű feljegyzése volt. Ha a gyűjtő nem kapja azt az utasítást, hogy mindent a kiejtés szerint igyekezzék felírni, könnyen előfordulhat, hogy maga alkotja meg a népi nevek köznyelvi megfelelőit, és tévesen szerkeszt soha meg nem levő nevet, vagy egyszerűen átveszi a kataszteri térképen szereplő neveket, amelyekről tudjuk, hogy a térképet készítő (sokszor

német) mérnök vagy az akkori községi jegyző nem mindig a használatban közkeletű nevet írta fel, sokszor torzított, vagy rosszul szerkesztette meg a nevet. A hangtani pontosságot illetően azonban kezdettől fogva a legkisebb kívánalmaink voltak: jelöljék a gyűjtők a zárt *ē* hangot, a kiejtésnek megfelelően írják fel az *l* és *j* hangokat (tehát ne használják a köznyelvi helyesírás *ly* betűjét), jelöljék a magánhangzók hosszúságát és rövidségét, esetleg a mássalhangzók hasonulását. A hangtani finomságok (diftongusok, a hangok zártabb, nyíltabb ejtése) jelölésére jobb, ha nem vállalkoznak a hangtani ismeretekkel és gyűjtési tapasztalattal nem rendelkező munkatársak.

Az értekezlet arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gyűjtésnek olyannak kell lennie, hogy azt minden szaktudomány felhasználhassa. Így elfogadta az Ördög és Végh képviselte felfogást. Egyben megbízta Ördög Ferencet, hogy az ő összeállította kérdőívbe dolgozza be a Barabás Jenő kívánta néprajzi szempontokat is.

Németh József művelődésügyi osztályvezető-helyettes, az értekezlet elnöke közölte, hogy a megyei tanács végrehajtó bizottsága a gyűjtés vezetésével dr. Ördög Ferencet bízta meg, a tudományos irányításra pedig Végh Józsefet kérte fel.

A következő feladat a járási szervezők megbízása volt, akik a gyűjtésre alkalmas munkatársakat kiválasztják, velük a gyűjtés tudományos és gyakorlati kérdéseit megbeszéljük. A lenti járás szervezője Tantalics Béla szakfelügyelő, a letenyei Fekete Imre járási tanácselnök-helyettes, a nagykanizsai Nagy János szakfelügyelő, a zalaegerszegi Fülöp István tanár, a zalaszentgróti Regös Györgyné szakfelügyelő lett.

A későbbiek folyamán kiderült, hogy az előkészítő megbeszéléseket két-három hónappal korábban kellett volna megkezdeni. Június elején, a tanév végén nehéz volt már a gyűjtésre alkalmas munkatársakat megtalálni. Viszonylag nehezebb volt a szervezés kérdésének megoldása a zalaegerszegi járásban. Itt többen is próbálkoztak, végül is Fülöp István oldotta meg e feladatot. A késői indulás miatt a nyár folyamán csak kevesen végezték el a gyűjtést. Zömükben az őszi folyamán. A nem szerencsés kezdés ellenére 1962-ben a megye 173 községéből és Nagykanizsa városából érkezett be a gyűjtés, 1963-ra csak 85 község és Zalaegerszeg névanyagának összegyűjtése maradt. Így 1962 végén fel lehetett használni a megye által nagylelkűen megajánlott alapot. A gyűjtők községenként általában 100–150 Ft-ot kaptak a megyétől. Munkájukat tehát nem ellenszolgáltatás nélkül végezték. De a megye által megszavazott keret nem volt elegendő ahhoz, hogy a gyűjtésre fordított munkát teljes egészében megfizessük. Így a gyűjtők jórészt társadalmi munkában végezték el feladatukat. (A gyűjtésben segédkező gimnazisták munkájukért pénzjutalmat nem kaptak.) Az 1963. évben végzett gyűjtéseket is a fenti módon jutalmazta a megye.

Kezdtől fogva azzal kellett számolnunk, hogy a gyűjtést olyan pedagógusok, közép- és általános iskolai tanárok s más falusi értelmiségiek végzik el, akiknek nincsenek alapos nyelvészeti, néprajzi ismereteik, gyűjtőtapasztalatuk se igen van, s életükben először végeznek ilyen munkát. Eszerint kellett elkészíteni a kérdőíveket és az útmutatót.

A kérdőív elkészítésékor dr. Ördög Ferenc felhasználta PAPP LÁSZLÓ cikkét („A tulajdonnevek gyűjtése”: A nyelvjárási és a néprajzi gyűjtés összekapcsolása. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez. Szerkeszti: MORVAY PÉTER. Bp., 1960.), de figyelembe vette Végh József és Barabás Jenő tanácsait is.

Két kérdőív készült el, egyik a belterületre, másik a külterületre.

A két kérdőív a következő:

I. sz. kérdőív
TELEPÜLÉS- ÉS UTCANEVEK, TEREK, KÖZÖK, FALURÉSZEK
nevei

A gyűjtés helye:
Az adatközlők neve, életkora:
A gyűjtés ideje:
A gyűjtő neve, fogl.:

1. Az utcanév sorszáma

2. Mai hivatalos neve

Az utca stb. neve a nép nyelvében. (Meg kell jegyezni, ha a hivatalos nevet nem vagy ritkán használják.)

3. Fűződik-e az utca, tér, köz, falurész, falu stb. elnevezéséhez valamilyen esemény, történet, dal, szólás, babona stb., valamint névmagyarázat? Ha igen, akkor írjuk ide, hogy mi.

4. Találtak-e régészeti leleteket (régci cserepeket, sírokat, munkaeszközöket stb.)?

II. sz. kérdőív
DŰLŐK, HATÁRRÉSZEK
nevei

A gyűjtés helye:
Az adatközlők neve, életkora:
A gyűjtés ideje:
A gyűjtő neve, fogl.:

1. A dűlőnév sorszáma

2. Hivatalos (kataszteri) neve

3. Népi neve (nevei)

4. A dűlő domborzata (sík, domb, vízmosás stb.)

5. Művelési ág. Mi borítja (erdő, szántó stb.)?

6. Fűződik-e a határrészhez, dűlőhöz valamilyen esemény, történet, dal, szólás, babona, dűlőnévmagyarázat stb.? Ha igen, akkor írjuk ide, hogy mi.

7. Találtak-e régészeti leleteket (régci cserepeket, sírokat, munkaeszközöket stb.)?

Egy ilyen kérdőívre öt név fér rá a fejléccel együtt. A nyomtatott kérdőíven kívül a gyűjtő megkapta a sokszorosított Útmutatót is. Ennek főbb pontjait az alábbiakban ismertetjük.

Mit értünk földrajzi neveken?

A falun belül: az utcák, terek, közök, falurészek, patakok, hidak, kutak, névvel jelölt házak (pl. pásztorház, Varga-ház), gödrök, keresztek, kertek, temetők stb. neveit; a falu határában: a dűlők, dűlőn belüli kisebb területek, szőlőhegyek, dombok, völgyek, árkok, horhosok, patakok, folyók, kutak, források, mocsarak; az erdőn belül: erdőrészek, vágások, erdősházak, irtások, vadaskertek, tavak, rétek, gödrök stb. neveit.

Az I. számú kérdőívhez kapcsolódó tájékoztató a következő volt:

1. Készítsünk térképvázlatot a község belterületéről, ha nincs a tanácsnál. Ha van, másoljuk le. A méretarány nem fontos. Fel kell tüntetni a térképvázlaton az észak-dél irányt, az utcákat, tereket, közöket, valamint a középületeket és közutakat.

2. A térképvázlat szélére írjuk rá az utcák, terek stb. hivatalos neveit, és sorsszámozzuk azokat. Ezek a számok a vázlat megfelelő helyére is rákerülnek. A hivatalos névvel el nem látott közök, hidak, falurészek stb. nevei folytatólagos sorszámot kapjanak.

3. Minden egység – így minden utca, tér vagy tulajdonnévvel jelölt építmény – egy szám alá kerül, ha történetesen több neve van is ugyanannak az egységnek.

4. A gyűjtést úgy végezzük, hogy a falut és a határt bejárjuk a községi megbízott, mezőőr (hivatalsegéd) kíséretével.

5. Amennyiben csak népi neve van valamely hídnak, köznek stb., akkor a hivatalos név rovatát: a 2-est vízszintes vonallal húzzuk ki, de azért mind a térképvázlaton, mind pedig a kérdőívben kapjon sorszámot, jelöljük be a helyét. A 2. számú kérdőív a falu külterületére vonatkozik.

A gyűjtőknek az Útmutató még a következő tájékoztatást adta:

A) A községi tanácsnál végzendő munka

1. Minden községben van kataszteri térkép. A mellékelt áttetsző másolópapírt (pauz-papírt) helyezzük a térképre, és pontosan másoljuk le, vagy a nagy kataszteri térképről készítsünk magunknak kicsinyített vázlatot. Erre kék tintával írjuk rá a kataszteri nevek sorszámaikat, a vázlat oldalára vagy aljára pedig a térkép oldalán levő hivatalos dűlőneveket a sorsszámokkal együtt.

2. A község jelenlegi közigazgatási határát vegyük alapul.

B) A falu határában, illetőleg a faluban végzendő munka

1. A térképvázlatot és a kérdőíveket magunkhoz véve járjuk be a mezőőrrel (csősszel) az egész határt, és ne csak a nagy tájegységek nevét kérdezzük meg, hanem minden út, dűlőút, kút, halom stb. népi nevét. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a legkisebb pontok nevét, valamint a személynevekhez kötött elnevezéseket sem. Tehát például *Varga-kut*, *Sózs-börü*, *Örzse néni kérésztyé* stb.

2. A kérdőív 3. rovatába a nevet fonetikusán, a kiejtésnek megfelelően írjuk. A hivatalos névvel el nem látott dűlők, utak, kutak stb. helyét a térképvázlaton ceruzával számozzuk meg, a kérdőív 2. rovatát pedig vízszintes vonallal húzzuk ki. A határrészek neve után tüntessük fel, hogy határrésznév.

3. Ha a mezőőr (csősz) nem abban a községben született, ahol a gyűjtést végezzük, akkor a helyi tanács segítségével egy ott született emberrel járjuk végig a határt. A határ bejárása nélkül a munkát becsületesen elvégezni nem lehet.

4. Mindezek után most már bent a faluban még egyszer kérdezzük végig a kérdéseket legalább két ott született embertől, akiknek többfelé volt földjük a határban, hogy munkánk alapos legyen.

5. Itt is érvényes az, amit az utcanevekkel kapcsolatban mondtunk, hogy minden dűlő, egyedül álló ház, volt malom stb. egy sorszám alá kerüljön, ha történetesen több neve is van a nép nyelvén.

Felhívtuk a figyelmet arra is, hogy a gyűjtők saját megfigyeléseiket, észrevételeiket külön lapon rögzítsék, nehogy összekeveredjenek az adatközlők által mondottakkal. E külön lapra került még az is, hogy mit tudnak a falu nevééről és korábbi helyéről a falusiak, valamint a község kiejtés szerinti népi neve, annak *hol?*, *honnan?*, *hová?* kérdésre felelő határozóragos alakjai.

Mivel arra számítottunk, hogy Zala megye példáját más megyék is követik, elmondjuk, hogy a kérdőívek elkészítésében milyen változtatást javasolnánk. Ezekre a kisebb fogyatékoságokra munka közben jöttünk rá. Hasznosabb volna a kérdőív, ha a bel- és külterület fejlődésében a földrajzi név kategóriája részletesebb volna. Tehát az 1. számú kérdőív esetében: Település- és utcanevek, terek, közök, falurészek, a falun belüli névvel jelölt patakok, hidak, kutak, házak (pl. *Varga-ház*), keresztek stb. nevei. A 2. számú kérdőív fejlődése pedig különösen szűkszavú. Nyilván több nevet feljegyeztek volna gyűjtőink, ha a kérdőívben látják, hogy nemcsak a dűlőneveket, határrészneveket (ez utóbbiból a Dunántúlon meglehetősen kevés van) kell begyűjteni, hanem a dűlőrészneveket, dombok, völgyek, árkok, gödrök, horhosok, patakok, folyók, források, kutak, mocsarak, keresztek, egyedül álló házak, majorok, erdőrészek, vágások, álék, erdősházak, irtások, névvel jelölt fák stb. neveit is. Természetesen nem gondolunk itt minden lehetséges eset felsorolására, de meggyőződésünk, hogy minél több földrajzi, domborzati formát említünk, a gyűjtőnek annál könnyebb dolga lesz. E felsorolás megvan a sokszorosított útmutatóban. De jobb lett volna, ha rajta volna a kérdőívben is.

Mindkét kérdőívben tanácsosabb a név sorszáma után a népi nevet felvetetni, és csak ezután szerepelne a hivatalos név. Gyűjtőink egy része ugyanis nagyobb jelentőséget tulajdonított a hivatalos és a kataszteri térképen levő neveknek, mint a népi neveknek, noha célunk elsősorban nem a hivatalos és a kataszteri térképen levő nevek begyűjtése volt (ezt sokkal egyszerűbben, gyorsabban összegyűjthettük volna a megyei kataszteri hivatalban), hanem a népi neveké. A sorrend megváltoztatásával mintegy jeleznénk, hogy nem a hivatalos nevek a fontosabbak. Különböző is csak a határrészeknek, dűlőknek van hivatalos nevük. A 2. számú kérdőívben a „hivatalos (kataszteri) neve” rovatot helyesebb lett volna így fogalmazni: „Hivatalos (kataszteri) neve, ha van”.

Az a tervünk, hogy a gyűjtőket egynapos tanfolyamra behívjuk, nem valósult meg. Helyette a járási szervezők egyénenként beszéltek meg a kérdéseket a munkára vállalkozókkal. Kezdetből fogva hangsúlyoztuk a hangjelölés fontosságát. Sajnos, e téren az első gyűjtések eléggé hiányosak voltak. Nem emeltük ki eléggé viszont az útmutatókban és személyes tanácsainkban, hogy a gyűjtő lehetőleg minél több nevet gyűjtsön össze, lokalizálja a neveket, ügyeljen arra, hogy egy-egy földrajzi pont minden nevét, tehát a névszinonimákat is jegyezze fel. Hiba volt az is, hogy nem adtunk a gyűjtő kezébe egy pár kitöltött kérdőívet, hogy látna volna, hogyan kell azt kitölteni.

Legnagyobb mulasztásunk oka tájékozatlanságunk volt. Nem tudtuk, hogy az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal megyei központjában megkaphatjuk a kataszteri térképek összevont 1 : 10 000-es méretű átnézeti térképét. Így arra kértük a gyűjtőket, hogy maguk készítsenek vázlatot a községben levő összesítő térképlapok alapján. Ezzel nemcsak a gyűjtő munkáját nehezítettük meg, hanem az ellenőrzőket és a közzetevőket is. A gyűjtők vázlatai többnyire pontatlanok voltak, különösen, ha nem másolták le az egyes községi tanácsoknál meglevő 10 000-es átnézeti vázlatokat. Egyik-másik gyűjtő vázlata olyan kicsi volt, hogy a nagyjából való tájékozódást is megnehezítette, nem is szólva arról,

hogyan a helyszíni ellenőrzéskor és a szerkesztéskor milyen többletmunkát jelentett a közzevőknek. Ezért a jövőben a legelső feladat a 10 000-es térképeknek két példányban, fénymásolatban való elkészítése. Egyik példány a gyűjtőé, a másikat a kiadás számára kell félretenni.

Ezeket az előre elkészített fénymásolatokat a gyűjtés vezetőjének át kell néznie, a községhatárokat a legutoljára megjelent megyei térkép községhatáraival össze kell vetnie, és az esetleges határeltolásokat a fénymásolatokon ki kell igazítani. A kiigazítás alapja a megyei térkép és az a helységnévtár legyen, amelynek alapján a megyei térkép készült. A kataszteri térképek összesítő szelvényeire még nem minden esetben kerültek fel ugyanis az új felmérések adatai.

A fénymásolatokon a község utcahálózata nincs feltüntetve, a belterület határvonala azonban igen. Ezt előre ki kell húzni szaggatott vonallal, és az útmutatóban jeleznünk kell a gyűjtőnek, hogy az utcahálózatot két párhuzamos vonallal rajzolja be a vázlatba, ha belefér. Ha nem, akkor nagyobb papírra rajzolja le, de a belterület vonalát tartsa meg a vázlatán, nehogy fedések legyenek. Ugyanis a belterületben is lehetnek dűlőnevek, kertek, rétek, gyümölcsösök stb. nevei.

A gyűjtők névre szóló megbízólevelet kaptak a megyei tanács végrehajtó bizottságától, amelyben az elnökhelyettes felszólítja a községi tanácsok végrehajtó bizottságának vezetőit, hogy mindennemű támogatást adjanak meg a gyűjtőnek, beleértve a község térképének a rendelkezésre bocsátását is.

Legtöbb községben valamelyik helybeli pedagógus végezte el a gyűjtést. De a pedagógusokon kívül részt vettek a gyűjtésben tanácsbírók, agrónomusok, lelkészek és más önkéntes gyűjtők is. Szerencsés helyzetben volt az, aki a szülőfalujában működik mint tanár, tanító, tanácsbíró, agrónomus, ebben az esetben ugyanis jó terepismerttel, névismerttel rendelkezett. Volt olyan munkatársunk is, aki több községet vállalt. Ezek közül is kiemelkedik Fülöp István általános iskolai tanár, aki 38 községben gyűjtött. Ki kell emelnünk a zalaegerszegi Szakszervezetek Művelődési Háza Honismereti Szakkörét is, amelynek a tagjai, szintén Fülöp István tanár vezetésével, számos községben végezték el a gyűjtést. – Tantalics Béla szervezőmunkája mellett 13 községet, Tantalics József 9 községet, Böcskei Géza 7 községet vállalt. Említést kell tennünk Balikó Józsefről, Béli Józsefről, dr. Degre Alajosról, Grédics Gyuláról, Horváth Istvánról, Mészáros Ferencről, Pais Sándorról, dr. Szentmihályi Imréről és Varga Jánosról, akiknek a gyűjtése minden kíváncsival kielégített. Nekik ezúton is kifejezzük köszönetünket.

2. A gyűjtött anyag átnézése. Ellenőrzés a terepen

1962 végén, mielőtt a megye a gyűjtőknek járó tiszteletdíjat kifizette, minden gyűjtést átnéztek az ellenőrzők: Markó Imre okl. középiskolai tanár, pölöskefői róm. kat. plébános, Ördög Ferenc, Ördög Ferencné gimn. tanárok és Kerecsényi Edit múzeológus. Ellenőrzésük a névanyag mennyiségére, a hangjelölésre, a nevek lokalizálására, a térképvázlatokra terjedt ki. Már ekkor kiderült, hogy a gyűjtött anyag nem egyenlő értékű. A jó gyűjtések mellett akadtak felszínesek is, amelyek csak a nagy határegységek nevét írták fel. Ezeket a tapasztalatokat Kiss Gyula megyei tanácselnök-helyettes elnöklétével, Németh József megyei művelődési osztályvezető-helyettes, Kerecsényi Edit, Markó Imre,

Ördög Ferenc, Papp László és Végh József vitatta meg 1962 novemberében. Láttuk, hogy a gyűjtések akkori formájukban nem voltak kielégítőek, hogy így az anyagot nem lehet közzétenni. Az az elhatározás született tehát, hogy az ellenőrzők behatóan vizsgálják meg a gyűjtéseket, utána az anyagot a gyűjtőnek küldjék vissza, hogy a hibákat javítsa ki, a mulasztásokat pótolja. A gyűjtéseknek a tüzetes felülvizsgálása hasznos volt. De az anyagnak a gyűjtőkhöz való visszaküldése nem hozta meg a kívánt eredményt. A nevek száma nemigen gyarapodott, a hangjelölés bizonytalanságait sem tüntették el. Ekkor javasoltuk a megyei vezetőségnek, hogy néhány képzett és jó hallású kutató a helyszínen ellenőrizze a fontosabb kérdéseket. Az ellenőrző igyekezzék a nevek számát is növelni, de főleg a nevek lokalizálására legyen gondja, és ellenőrizzen minden *e* hangot tartalmazó szót, hogy a gyűjtésekben ezek jelölésében ne legyen hiba. Őszinte hálával gondolunk itt Kiss Gyula megyei tanácselnök-helyettesre, hogy a vállalkozás e kritikus pontján, amikor ki kellett jelentenünk, hogy csak alapos kiegészítésekkel és helyreigazító helyszíni ellenőrzéssel lehet közzétennünk az anyagot, egy percre sem vesztette el a kedvét, sőt a további támogatást is megígérte. Kijelentette, hogy gondoskodik az ellenőrzők utazási költségeinek megtérítéséről, sőt a nehezebben megközelíthető községekbe a megye valamelyik személygépkocsiján mehetnek el az ellenőrzők. A helyszíni ellenőrzést a megye községeinek kétharmadában valóban személygépkocsin végezték el munkatársaink: Markó Imre 142 községben, Ördög Ferenc 71 községben, Kerecsényi Edit 32 községben, dr. Szentmihályi Imre 10 községben, Kovács Lajos középiskolai tanulmányi felügyelő 3 községben és Németh József 2 községben. Az egész vállalkozásnak ez a helyszíni ellenőrzés volt a legnehezebb, legfárasztóbb részletmunkája. Az ellenőrzés eltüntette a bizonytalanságokat, a legtöbb esetben az adatok, a nevek számát is megnövelte. Közben 1963-ban a gyűjtés másik része is befejeződött. Ezt az anyagot is ellenőrizni kellett. 1963 novemberében megtudtuk, hogy a megye az 1964. évi költségvetésében helyet biztosított a névanyag kiadására, igyekezni kellett, hogy a kézirat határidőre elkészülhessen. A szoros határidő miatt a munka nagyon fárasztó volt, különösen Markó Imrének és Ördög Ferencnek, akik a közlétezés munkájának több mint 80%-át vállalták.

A helyszíni ellenőrzés a Zala megyei gyűjtés tudományos értékét nagyban növeli. Így a zalai anyag tudományos kutatásokra alkalmas. Az a meggyőződésünk, hogy a gyűjtéseknek a helyszínen történő gondos ellenőrzéséről még akkor sem lehet lemondani, ha más megyékben hosszabb idő áll majd a szervezők rendelkezésére, jobban ki lehet választani a gyűjtőket, s egy kicsit ki lehet képezni őket. Legyen szabad hivatkoznunk a Magyar Nyelvjárások Atlaszána a terepen végzett nagyszabású és gondos ellenőrző munkálataira. Az atlasz gyűjtői jól képzett nyelvészek voltak, a nyelvjárási feljegyzésben mindegyiküknek hosszabb gyakorlatuk volt, publikációikkal a nyelvtudományban ismertek. A munkaközösség az íróasztal melletti hosszú előkészítő munka után mégis szükségesnek látta a helyszíni ellenőrzést. Ez több kisebb hibát, egyenetlenséget megszüntetett. De van ennél nagyobb jelentősége is e munkának: a kutató így tudja, hogy a sokszor valószínűtlennek látszó adatok helyességét az ellenőrzés igazolta. Még inkább szükséges a különböző felkészültségű és más-más módon dolgozó önkéntes gyűjtők munkáját a helyszínen ellenőrizni és a gyűjtésből származó egyenetlenségeket, amennyire lehet, eltüntetni. Igaz, hogy ez tetemesen megnöveli a munkát, s az anyag kiadását is késlelteti. De a sok fáradságot és az idővesztéséget kárpótolja a belőle származó nagy tudományos haszon.

A helyszínen való ellenőrzés előtt Kerecsényi Edit és Ördög Ferenc még arra is vállalkozott, hogy felkeresse az erdészeket, és kérdezgesse tőlük a volt uradalmi erdők névanyagát. A parasztság ugyanis e neveket nemigen ismeri.

Még nagyobb haszonnal járt az a kezdeményezés, hogy Ördög Ferenc a vidékről bejáró gimnazistákat bevonta a gyűjtések kiegészítésébe. Némelyik gimnazista az eredeti névmennyiséget megkérte. Ennek a kezdeményezésnek nagy lehetőségét a jövőben ki lehet és ki is kell használnunk. Az a tapasztalatunk, hogy egy-egy paraszti származású III–IV. osztályos gimnazista sikeresen el tudja végezni szülőfalujában a gyűjtést. Ismeri községe névanyagát, a nevekhez fűződő népetimológiákat és mondákat is. A nevek kiejtésében biztos. A zárt *ĕ* megvan a kiejtésében, a magánhangzók hosszúságát is tudja jelölni. Ha a gimnazista a gyűjtéseket kiegészítette, akkor nevét mindig közöljük a gyűjtések végén. De itt is megemlíthetjük név szerint Bognár Jolán, Jagadics István, Könczöl Krisztina, Simon János, Üst Vilmos, Vágó Gyula és Víg Gizella tanulókat. A nevüket szívesen megjegyezzük.

A helyszíni ellenőrzés technikai lebonyolítása nem volt egyszerű. Noha a községek kétharmadát autón keresték fel az ellenőrzők, autóbusszal, motorkerékpárral, kerékpárral is utaztak, nem egy esetben gyalog járták be a községeket. Ez a munka fizikailag és szellemileg egyaránt fárasztó volt, de sok érdekességet, élményt nyújtott az ellenőrzőknek. Ha előre tudták, hogy melyik községbe mennek ki, értesítették a községi tanácselnököket érkezésük idejéről, és kérték, hogy körülbelül egy órányi időre hívasson be a tanácsházára egy-két, a falu határát jól ismerő, odaváló születésű középkorú parasztembert. De erre kevés esetben kerülhetett sor, mert részben az időjárás, részben a hivatalos foglalkozással járó munkájuk nemegyszer megakadályozta az ellenőrzőket az utazásban. Ilyenkor megérkezésük után kérték meg a tanácselnököket vagy a titkárt, hogy kerestessen megfelelő adatközlőket. Örömmel közölhetjük, hogy a községi vezetők a legszívesebben fogadták munkatársainkat, és legtöbb helyen azonnal rendelkezésükre álltak. Ebben nagy szerepe volt a megyei tanácselnök-helyettes megbízólevelének, amelyben felkéri mind a községi, mind a járási vezetőköt és az iskola-igazgatókat, hogy e nagy körültekintést igénylő munkában a legmesszebbmenőkig legyenek segítségünkre. Kedves kötelességünknek teszünk eleget, amikor ezért mind a magunk, mind munkatársaink nevében itt is kifejezzük köszönetünket.

Annak örültünk legjobban, ha a tanácselnök helybeli születésű parasztember volt, mert ő biztosan tudott tájékozódni a térképen. Az ellenőrzést végző munkatársaink ugyanis nem mehettek ki a határba. Erre nem vállalkozhattak, hanem csak íróasztal mellett beszéltek meg a lokalizálással és hangjelöléssel kapcsolatos kérdéseket.

Arra nem törekedtek, hogy ugyanazokat az adatközlőket keressék fel, akiket a gyűjtő megkérdezett, mert egyrészt nem volt bizonyos, hogy éppen otthon találják őket, másrészt így legalább meggyőződhetek, hogy azok a nevek, amelyek a gyűjtésben szerepelnek, közsismertek-e.

Kiszállás előtt tanulmányozták az illető község gyűjtését, megjegyezték maguknak, hogy különösen mire kell nagyobb figyelemmel lenniük. Legelőször a község nevét kérdezték meg, valamint annak a három fő irányra vonatkozó határozóragos alakjait. Beállították a térképet észak-délnek, és mutatóval, rákérdezéssel mondták a neveket. Arról is meggyőződtek, hogy valóban közhasználatúak-e a gyűjtött nevek, jó helyre vannak-e bejelölve a vázlaton, és lejegyezték-e a pontos ejtésüket fonetikus írással. A belterületen

kezdték a kérdezést. Az utcák, kutak, patakok, hidak, tulajdonnévvel jelölt építmények felől kérdezősködtek, majd a falurészek következtek. A külterületeken ugyanígy, tehát először részleteiben mentek végig a határon, majd összefoglaló kérdésekkel egy-egy nagyobb terület névanyagát ellenőrizték.

3. Az adattár teljessége és megbízhatósága

Az ellenőrzés és a kézirat megszerkesztése közben állandó gondunk volt a teljesség kérdése. Még a gyűjtés megindítása előtt, az 1961-ben megjelent statisztikai könyvecskéből összeállítottuk a megye községeit járási tagolásban, a községnevek mellé írtuk a falu területét katasztrális holdban és a lélekszámot. Erre elsősorban szervezési szempontból volt szükségünk, de arra is jó volt, hogy a begyűlt földrajzi névanyagot összevevessük az illető község területével.

A névanyag mennyisége nem mindig arányos a község területével. Elsősorban természetesen a községhatár nagysága szabja meg a névanyag mennyiségét, mert a nagyobb területű községekben általában több a földrajzi név, mint a kisebb határuakban.

De szerepet játszik itt a felszíni jelleg is, azaz, hogy mennyire tagolt a község határa. Nyilvánvaló, hogy az erősen dombos, árkokkal, horhosokkal átszabdalt községhatár szinte kínálja az elnevezést. A domborzati viszonyok változatossága miatt sok a név a 183. sz. Maróc, a 179. sz. Kútfej, a 182. sz. Lovászi községekben.

Befolyásolja a mennyiséget az is, hogy a felszabadulás előtt mekkora terület volt valamilyen földesúr vagy az állam tulajdonában. Köztudomású, hogy a nagybirtokokon nagyüzemű gazdálkodás folyt, tehát nem volt szükség a kisebb részegységek elnevezéseire. Ha volt is név – márpedig volt –, csak a nagyobb tábláknak volt nevük. Ehhez járult még az is, hogy általában időszakos munkások, sommások, béresek dolgoztak a pusztákon, majorokban, akiknek jelentős szerepük nem volt az elnevezésben. A sommások jöttek, majd az idénymunka befejeztével elmentek.

Adattárunkban, illetőleg a térképeken a világos foltok rendszerint (bár nem minden esetben) arról tanúskodnak, hogy ott a felszabadulás előtt nagybirtok volt (pl. a 82. sz. Ságodon, 24. sz. Baktüttösön). Különösen kevés névanyagunk van a volt uradalmi erdőkben, amelyek a felszabadulás után rögtön állami tulajdonná váltak. Így pl. Nagykanizsán a gördeényi erdőben, a 189. sz. Oltárcon, a 181. sz. Várföldén. A 180. sz. Lasztonyán pedig a paraszti erdőkben négyszer annyi név van, mint a volt urasági erdőben.

Befolyásolja a névanyag mennyiségét az is, hogy milyen régi település az illető falu. Nyilvánvaló, hogy a volt uradalmi majorokból létesült falvakban, településekben – a fentebb említett okok miatt – kevesebb a földrajzi név.

Az is előfordul, hogy minden feltétele megvan a névadásnak, csak éppen a lakosság névadó ötlete hiányzik, nem tartja szükségesnek a kisebb egységek megjelölését. Összevethető ez a ragadványnevekkel. Van olyan község, ahol minden külső körülmény kedvezne a nagyszámú ragadványnév kialakulásának (sok az azonos családnév), csak éppen a lakosság névadási kedve hiányzik. Ugyanakkor a szomszéd községben kedvezőtlenebb tárgyi feltételek között is több ragadvány- és gúnynév alakult ki.

A tárgyi okok mellett a gyűjteményben szereplő nevek mennyiségét kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolja a gyűjtő munkája.

210 munkatárs végezte a gyűjtést. Legtöbbjük életében először végzett ilyenfajta munkát. Tehát még az önkéntes néprajzi-nyelvjárási gyűjtők tapasztalataival sem rendelkeztek. Egy résztüket nem is az érdeklődés vezette, hanem az a felelősségtudat, hogy valakinek el kell vállalnia a nevelőtestületből ezt a munkát, hisz egyetlen egy falu sem maradhat felgyűjtetlen. Ezt nem rosszallólag említjük, hanem magyarázatul, hiszen a tanár, tanító eleve nem okvetlenül jó névgyűjtő, s nem bizonyos, hogy az ilyenfajta munkáért lelkesedik. – Tisztában voltunk azzal, hogy az amúgy is sokrétű pedagógiai, politikai, népművelői munkát végző pedagógusainknak a földrajzi nevek gyűjtése újabb megterhelést jelent. Természetes, hogy aki kedvvel, érdeklődéssel végezte a gyűjtést, annak a munkája használhatóbb volt.

A feljegyzett nevek száma attól is függött, hogy a gyűjtő bejárta-e községe határát. Mondanunk sem kell, hogy ez fárasztó és körülményes munka, mert nem egyedül kellett elindulnia, hanem az adatközlőkkel együtt, akiknek megvolt a maguk dolguk, és nagy áldozat volt tőlük, hogy erre is vállalkoztak.

Nekik, az 1157 adatközlőnek is ezúton köszönjük meg szíves közreműködésüket. Nélkülük nem készíthetett volna el a gyűjtés.

Általános vélemény a földrajzinév-gyűjtéssel foglalkozó kutatók körében, hogy adatközlőkkel be kell járni a község határát. A mi gyűjtőink közül viszont néhányan mellőzték a határ bejárását. Vagy idejük nem volt rá, vagy nem találtak olyan adatközlőket, akik erre vállalkoztak volna. Hisz itt több kilométeres cserkészésről van szó. Zala megyében mentette a helyzetet az a körülmény, hogy a faluk kis határuak, és az apró falukban a földrajzi neveket szinte valamennyi parasztember ismeri, még akkor is, ha nem volt valamelyik határrészben földje. Ebből a szempontból kétségtelenül előnyös helyzetben voltak a gyűjtők és az ellenőrzést, a kiegészítést végzők is.

A gyűjtőmunkában legjobb adatközlőknek a középkorú (40–50 éves) parasztemberek bizonyultak. Különösen az ellenőrzés és kiegészítés során tapasztalták ezt munkatársaink, hisz a begyűlt névanyag egyharmadát ők gyűjtötték a helyszíni ellenőrzés során. – Az öregebb adatközlők nem mindig tudnak tájékozódni a térképen, a fiatalabbak meg nem eléggé ismerik a földrajzi neveket. Nagyon jól tudtunk dolgozni a tanácselnökökkel, a termelészövetkezeti elnökökkel, brigádvezetőkkel, csőszökkel, mezőőrökkel, volt bírókkal és elöljárókkal, tehát mindazokkal, akik jó értelmi képességűek, és természetesen odaváló születésűek, a falu határát többször bejárták.

A helyszíni ellenőrzést végző munkatársaknak a terepen gyorsan kellett dolgozniuk, egy-két órát tölthettek egy-egy faluban. Hosszabb ideig csak ott tartózkodtak, ahol nagyon gyenge volt a gyűjtés, és így az ellenőrzőknek szinte új gyűjtést kellett végezniük.

A most és fentebb említett hibák és fogyatékoságok ellenére a Zala megyében begyűlt névanyag elég jelentős a mennyiséget illetően is. Mégis kijelentjük, hogy gyűjteményünk nem teljes, bár törekedtünk a teljességre. Magunk is jól tudjuk, hogy önkéntes gyűjtőink nem minden nevet jegyeztek fel. Mindezeket számításba véve meg vagyunk elégedve a nevek mennyiségével. Szakképzett gyűjtők nyilván több nevet jegyeztek volna fel. De sohasem leszünk abban a helyzetben, hogy egy ilyen nagyarányú terepmunkát hivatásos kutatókkal végeztessünk el. Az ilyen természetű gyűjtőmunkát szerte a világon önkéntes munkatársak végzik.

Zala megye területe 570 084 katasztrális hold, lakosainak száma 274 151 (az 1961-ben megjelent „Zala megye fontosabb statisztikai adatai 1960-ban” című kiadvány szerint).

Adattárunk több mint 22 ezer földrajzi pontnak nevét vagy neveit tartalmazza. Nem számoltuk meg pontosan a neveket. De eléggé megbízható becslések szerint a nevek és névváltozatok száma mintegy 30 ezer (a hangtani változatokat nem számítva).

Ha az átlagot akarjuk megemlíteni, azt mondhatjuk, hogy a Zala megyei kis községekben 8–900 lakosra és 1500–2000 katasztrális holdra kb. 70–100 név esik. Az eddig megjelent nevezetesebb magyar földrajzinév-gyűjtések (így: BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzi nevei*: MNy. VI., Debrecen, 1947–49.; SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Földrajzi nevek Gacsály-ból*: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae II. Debrecen, 1955.; KÁZMÉR MIKLÓS, *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. MNyTK. Bp., 1957., INCZEFI GÉZA, *Sövényháza és vidékének földrajzi nevei*. Szeged, 1958.) nem jelzik pontosan a községek területét. Így csak hozzávetőleges becslésekre hagyatkozhatunk. Az a benyomásunk, hogy a Zala megyei gyűjtés – a nevek számát illetően – nemigen marad el a szakemberek gyűjtése mögött. Azt is ki kell viszont jelentenünk, hogy egy névgyűjtemény tudományos hasznosságát elsősorban nem a nevek mennyisége szabja meg.

Az ellenőrzés másik nagy gondja a nevek helyhez kötése volt. Munkatársaink nem vállalkozhattak a községek határainak a bejárására, a tanácsházán, íróasztal mellett, a nem mindig pontos vázlatok alapján próbálták tisztázni a földrajzi nevek helyét. Munkatársaink legjobb szándéka, igyekezete és fáradozása ellenére is a térképen való számok csupán a nagyjából való tájékozódást segítik elő. Szó sem lehet itt mérnöki pontosságról, a hivatalos térképek szakszerű útbaigazításáról. Úgy gondoljuk azonban, hogy célunkat nagyjából elértük. Ha a neveket egészen pontosan helyhez akartuk volna kötni, különösen, ha azt óhajtottuk volna jelölni, hogy egy-egy név milyen nagyságú területre vonatkozik, akkor a gyűjtés és az ellenőrzés is lényegesen tovább tartott volna. Jól tudjuk, hogy a hivatalos térképek mérései milyen tetemes időt vesznek igénybe. Mégis kijelenthetjük, hogy a nevek lokalizálása eléggé megbízható. Kisebb hibák azonban előfordulhatnak.

Nyelvészeti szempontból a lokalizálás kínos pontossága nem olyan fontos. Érdekesebb a településtörténet, a növény- és állatföldrajz kutatói számára. Mi azonban csak azt tehetjük, amit egy ilyen természetű vállalkozás célul kitűzhet.

A térképek közlésével kapcsolatban még szükségesnek látjuk az alábbi tájékoztatást.

A kötetben megjelent térképek az 1:10 000-es méretű hivatalos kataszteri térképek fénymásolatai alapján készültek. A fénymásolatokra rávezették a közzétevők a gyűjtők vázlatában szereplő és hitelesnek látszó földrajzi pontokat is. Így jelölték a hivatalos térképen nem szereplő, de a valóságban névvel ellátott kisebb utakat is, amennyiben ezt a gyűjtők vázlatai alapján meg lehetett állapítani. E kisebb utak elejét, végét a közzétevők – adatok hiányában – sok esetben nem tudták jelezni, mert a helyszíni ellenőrzésbe bevont paraszti adatközlők sem tudtak megnyugtató felvilágosítást adni. A jövőben kiadandó földrajzinév-gyűjteményben jó előre tisztázni kell a kisebb utak térképre való kerülésének kérdését is. Ha az út kezdete, vége nem állapítható meg, talán elég lenne az utat egy számmal jelezni.

A térképek beállítása mindig észak–déli irányban történt. A község sorszáma és neve az északi pontot mutatja. A községek neveit a rajzoló a hivatalos kataszteri térképek adatai szerint írta be. Így egy-két esetben e nevek írása nem tükrözi a népi ejtést.

Minden térképet nem tudtunk egyenlő arányban kisebbíteni. A költségek csökkentése, de főképpen a térképlapok rongyolódásának elkerülése végett azt a megoldást kellett választanunk, hogy a nagyobb térképeket jobban kicsinyítsük. Így a térképek többsége belefért a tükörbe. Ezért is választottuk többek között az A/4-es formátumot. Arra nem

vállalkozhattunk, hogy minden egyes lapon feltüntessük a méretarányt. A község területének nagyságát viszont megadtuk az adattár elején.

Az ellenőrzés során a zárt *ë* jelölésének eldöntése nem jelentett nagyobb gondot. Az adatközlők kiejtése alapján a legtöbb esetben ezt meg lehetett állapítani, bár itt is voltak apróbb eltérések. A *Nyires* szó a megye legnagyobb részén nyílt *e*-vel hangzik. De néhány esetben az ellenőrzőink is meghagyták az *ë* jelzést: *Nyirës*, mert ott az *ë* zártabb. Amennyiben az adat a várhatótól nagyon elüt, akkor zárójelben kitettük az (*így*) jelet. Az olyan hangtani finomságok ellenőrzésére nem törekedtünk, hogy pl. szállót vagy szállót ejtettek-e az adatközlők. De gondunk volt arra, hogy az *i*-zést (vagy a rövid *i*-zést) és az *ö*-zést a nyelvi valóságnak megfelelően tüntesse fel adattárunk. A szavak hangalakjának megállapításakor az jelentett nagyobb gondot, hogy egyes adatközlők „urasan”, „finoman” próbáltak beszélni vagy mások a kataszteri nevek ismeretével hozakodtak elő. Minden esetben meg kellett a gyűjtőnek és az ellenőrzőknek magyarázniuk, hogy ők azért jöttek el a falujukba, hogy a neveket a paraszti ejtésben hallják. Az volt a legjobb, ha két-három parasztember a gyűjtők és ellenőrzők előtt vitatkozott a nevekről. Ilyenkor aztán önfeledten beszéltek nyelvjárásukat.

A horvát anyanyelvű községekben olyan munkatársak végezték el a gyűjtést, akik maguk is beszélik az illető nyelvet, illetőleg annak ottani nyelvjárását. A nevek lejegyzésében kikértük Hadrovics László akadémiai levelezőtag véleményét is. A horvát községek adattárának hasábkorrektúráját is megmutattuk neki. Szíves segítségével ezúton mondunk köszönetet.

4. A közzététel előkészítése. Az anyag közlési módja, helyesírása

Kezdetől fogva úgy terveztük, hogy a kiadványnak, noha nem szakképzett munkatársak végezték az anyaggyűjtést, tudományos igényűnek kell lennie. Mégpedig nemcsak nyelvészeti és néprajzi szempontból kell jónak lennie a kiadványnak, hanem a település- és művelődéstörténet, a növény- és állatföldrajz kutatói számára is. A tudományos igény elsősorban az adatok megbízhatóságára vonatkozik. Ezért ellenőrizték a helyszínen az adatokat olyan középiskolai tanárok, akik már máshol helyszíni gyűjtőmunkát végeztek, több cikkük, tanulmányuk nyomtatásban is megjelent, tehát a nyelvészetben, néprajzban járatosak voltak.

A közzétévest illetően abban első perctől kezdve mindnyájan egyetértettünk, hogy nemcsak a népi nevet, illetőleg annak hangtani változatát és szinonimáit kell közölnünk, hanem a kataszteri térképen levő hivatalos nevet – ezek az adatok legfeljebb 80–90 évesek lehetnek, a kataszteri térképek ugyanis nem egy időben készültek –, továbbá az utcák, terek esetében a mai hivatalos nevet is. Ezek az adatok szögletes zárójelbe kerültek. Ha a hivatalos utcanév egyúttal a népi használatban is megvan, akkor ezt szintén kiírjuk. Az adattárban – a (nem régi) kataszteri térképeken szereplő neveket nem számítva – csak a ma élő névanyagot közöljük. Történeti gyűjtést nem végeztettünk.

Sokat töprengtünk azon, hogy azokat a népi neveket, amelyeknek nincs megfelelőjük a kataszteri térképen, vagy a belterületen nincs hivatalos megfelelőjük, hogyan közöljük. Némelyek – főleg a szótárírók – azt ajánlották, hogy ilyen esetben szerkesszük meg a népi név köznyelvi alakját is, ezt írjuk ki a népi név elé. Papp László és Végh József azonban –

ők készítették el a közzététel tervét – ennek ellene voltak. Kétségtelen, hogy az adatok többségében a nevek köznyelvi formáját nem lett volna nehéz megállapítani, megtalálni, de néha az ilyen konstruálás veszedelmes volna, a szó származtatásában állást kellene foglalni. Úgy határoztunk tehát – ebben Benkő Loránd is megerősített –, hogy a népi nevekhez nem szerkesztünk köznyelvi alakot. Hogy a kutatók mégis egy-egy névtípus elterjedésének gyakoriságáról könnyebben tájékozódhassanak, a kötet végén mutatót adunk. Itt azonban csak az egyedi neveket közöljük népi kiejtésben, ez esetben szintén nem konstruálunk. Azokat a névtípusokat azonban, amelyeknek a szerkezete világos, s a tagok köznyelvi alakja is megvan, típusok szerint csoportosítottuk, de itt már köznyelvi alakban. A *Berek alla* igen gyakran előforduló név pl. a mutatóban két helyen is szerepel majd: 1. *Berek alja*, 2. *alja* (így és nem *alla* népi kiejtésben). Éppen így az *āsó*, *ósó*, *főső*, *föső* is így szerepel: *alsó*, *fölső*. A közzététel másik vitatható kérdése az volt, hogy a nevek sorszámozása hogyan történjék, balról jobbra haladva vagy pedig az óramutató járásával egyező irányban (így pl. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei. MNy. VI.).

Abban egységes volt az álláspont, hogy a kiadvány csak adattár legyen, a gyűjtő, az ellenőrző a maga véleményét ne közölje. A kiadványban a nevek után adott magyarázatok tehát nem a gyűjtőtől vagy az ellenőrzőtől származnak, azok népi magyarázatok, a legtöbb esetben névetimológiák, mondák vagy egyéb folklóradatok. E magyarázó szövegek azonban nem népi szövegek, csak tartalmilag népiek, megfogalmazásuk legtöbbször a gyűjtőtől vagy az ellenőrzőtől származik.

A nevek után az első, nagybetűs rövidítés a domborzati és térszíni formára vonatkozik, a második, kisbetűs rövidítés a művelési ágra.

A közlés tudományos és elvi kérdéseinek a megvitatására 1963 novemberében a Nyelvtudományi Intézetben értekezletet tartottunk. Ezen Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Papp László és Végh József vett részt. Az értekezlet a Papp László és Végh József készítette tervezetet megtárgyalta és jóváhagyta. Csupán a számozás sorrendjének megállapításában volt Benkő Lorándnak külön véleménye. Szerinte ugyanis helyesebb az óramutató járása irányában haladó sorszámozás, bár elismerte ő is, hogy egyik közlési mód sem hibamentes.

Sokkal nehezebb volt a nevek helyesírási kérdéseinek megállapítása. Kázmér Miklós, Benkő Loránd, Inczeffi Géza fentebb idézett munkáiban a neveket egybeírták, bár nem teljesen következetesen. Imre Samu és Deme László is afelé hajlottak, hogy az akadémiai helyesírási szabályzattól eltérően több esetben indokolt volna az egybeírás. Mi azon az állásponton voltunk, hogy a helyesírásban, ha csak lehet, ragaszkodunk az akadémiai helyesírási gyakorlathoz. A kézirat elkészítése után, lektorálás közben sikerült a két lektor-nak, Papp Lászlónak és Végh Józsefnek közös szabályokat kialakítaniuk. Néhány esetben kikérték Deme László tanácsát is. Nem mondjuk, hogy ez a közlési mód teljesen jó, de eléggé következetes, így használható, és ami a fő, nem tér el az akadémiai helyesírási szabályzat gyakorlatától.

Az alábbiakban ismertetjük a nevek helyesírásának elveit.

Belterületen – az akadémiai helyesírás szerint – az utcák, terek, kertek neve elé nem teszünk kötőjelet. Tehát *Sikátor ucca*, *Béke tér*. De a tereptárgyak, pl. a *híd*, *kereszt* elé már kitesszük a kötőjelet. Pl. *Új-híd*, *Kocfán-kereszt*. A belterületen viszont a köznyelvi helyesírás gyakorlatának megfelelően így írtuk: *Óvég*, *Ávég*, *Ószer*. Ha ugyanaz a név a külterületen is előfordul, ott már a külterületi írásmódnak megfelelően közöljük a nevet.

A földrajzi nevek akadémiai köznyelvi helyesírási írásmódjának legfontosabb elve az, hogy a tulajdonságjelzős összetételeket kötőjellel írjuk. Zala megye neveinek közlésében is megtartottuk ezt az elvet, tehát *Cigám-part*, *Temetőji-dűllő*.

Ha azonban a név a köznyelvben is előfordul, és a köznyelvi helyesírási szabályzat szerint egybeírandó, ezt mi is megtartottuk. Egybeírtuk tehát a *halastó*, *sóstó*, *bikaistálló*, *kőlikak*, *dögtemető*, *dögműt*, *csordajárás* stb. típusokat. Egybeírtuk a *postaút*, *műút*, *országút*, *gyalogút* típusokat, de már kötőjellel írtuk a *mise-út* típust. Noha e szó e területen közkeletű – azt a gyalogutat jelöli, amelyen a szomszéd faluban levő templomba mennek –, a köznyelvben ismeretlen. Egybeírtuk a *pásztorház*, *ihászház* típust, de kötőjellel írtuk a *Kucsár-ház*, *Illés-ház* típusokat. Ez utóbbi nevek ugyanis a tulajdonosokra utalnak.

A külterületen sokszor találunk ilyen neveket, mint *Baksaháza*, *Ortaháza*. A belterületen pedig ilyeneket, mint *Borbácsszeg*, *Vörösszeg*. Ha a magyarázó szöveg alapján vagy saját ismereteinkre támaszkodva úgy tudtuk, hogy ezek valamikor falunévek voltak, akkor az egybeírást meghagytuk. Ha azonban ezt nem lehetett megállapítani, akkor a kötőjeles írásmódot alkalmaztuk. Az ilyen, nem a saját hibánkból származó esetleges következtetésekért az olvasók szíves elnézését kérjük.

Tárgyalásaink során el kellett döntenünk a második tag betűjének írásmódját is. Ha a második tag földrajzi köznév: térszíni formákra utaló, mint *hegy*, *vögy*, *árok*, *domb*, *tető*, *púp*, *nyelv*, *korong* 'kerek, kicsit felemelkedő hát', *horgos*, továbbá művelési ágra mutat, mint *berék*, *tölles*, *nyíres* stb., akkor ezeket kisbetűvel írtuk. Ha azonban a második elem tulajdonnév, továbbá, ha a mai nyelvérzék számára nem érthető, akkor ezeket nagybetűvel írtuk, pl. *Kis-Mánta*, *Belső-Látó*, *Naty-Cerés*. Ennek megfelelően *Nagy-Bagolaji-ut*, *Naty-Fakosi-temető*, *Nagy-Gérendéji-dűllő*.

Ha a név három elemű – amennyiben nem tulajdonnév volt az elemei –, akkor csupán az első elemet írtuk nagybetűvel, a többi kicsivel. Tehát *Fősz-kereg-vögy*. Egyesek (pl. Deme László is) azt javasolták, hogy ha a községben a *Kereg-vögy*, a *Berek alla* típusok megvannak – és ezeknek bővítő jelzőik is megtalálhatók –, írjuk így: *Fősz-Kereg-vögy*, *Nagy-Berek alla*. Ámde a gyakorlatban talán elő sem fordult, hogy ugyanabban a községben *Fősz-Kereg-vögy* mellett meglett volna a *Kereg-vögy* is, ezért úgy láttuk jónak, hogy a fentebb ismertetett módon csak az első tagot írjuk nagybetűvel, egyébként kisbetűvel. Kivétel, ha a tag tulajdonnév. Így az olvasót sem hozzuk zavarba látszólagos következtetlenségünkkel.

A jelölt birtokos jelzős összetételeket a köznyelvi helyesírási gyakorlatnak megfelelően külön írtuk, tehát *Berek alla*, s így a göcseji nyelvjárásban *i* hanggal jelölt birtokos jelzős összetételeket is, pl. *hety föli*, *telek föli*. E nevek azt jelentik 'a hegy, a telek felső része'.

Elég sok gondunk volt az *all* 'alj', *föl*, *vég*, *szél* második névelem írásával. Ezeket a második tagú neveket jelöletlen birtokos jelzős összetételnek tekintettük, és végül is egybeírásuk mellett döntöttünk.

Nehezebb volt a második tagban szereplő *vár* írása. Ha a *vár* előtt személynév volt, akkor természetesen kötőjelet alkalmaztunk. De felmerült az a gondolat, hogy ha a *vár* összetétel nem valóságos várat vagy várhoz hasonlót jelöl, hanem a név metaforikus jellegű, pl. *Béka-vár* 'sok béka van ott', *Gyöngy-vár*, *Korpa-vár*, akkor ezeket írjuk egybe. Végül mégis a kötőjeles írásmód mellett döntöttünk, mert nehéz lett volna a határok megvonása.

A kataszteri térképeken levő neveket szögletes zárójelben azzal a helyesírással közöljük, ahogy azok a térképeken szerepelnek, illetőleg, ahogy onnan azokat a gyűjtők kimásolták.

Csupán az *út* és a *dűlő* jelölésében megnyilvánuló következetlenségek kiküszöbölése végett alkalmaztuk a köznyelvi hosszúságjelölést: *út*, *dűlő*. Meg kívánjuk jegyezni, hogy az ellenőrzők a kataszteri térképek adatai kiírásának vizsgálatával nem foglalkoztak. Nem akartuk munkájukat e feladattal is nehezíteni. Mégis az a benyomásunk, hogy a gyűjtők ezeket az adatokat meglehetősen pontosan másolták ki a térképekről.

5. A szerkesztés munkája

Az adattár közlétevői Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc és Kerecsényi Edit voltak. A községek 90%-ában ők ellenőrizték a helyszínen is az anyagot. A kézirat megszerkesztése nagyban függött attól, hogyan történt a helyszínen az ellenőrzés. Minden ellenőrző törekedett arra, mint erre már fentebb utaltunk, hogy ha csak lehet, növelje a nevek számát. De ugyanakkor azt is megvizsgálták, hogy a nevek valóban közkeletű, közsismert nevek-e. Kerecsényi Edit anyagában több a név, mint a Markó Imre és Ördög Ferenc közléteiben. Ez Kerecsényi Edit nagy szorgalmát és buzgóságát dicséri. Az ő gyűjtésében viszont néha azért több a név, mivel egy elnevezés többször is előfordul nála ugyanabban a községben. Így pl. Nagykanizsán az *Árpád utca*, illetőleg *Sikátor utca* kétszer is jelölve van, mert régebben az *Árpád utca* alsó felét nevezték *Sikátor utcá*-nak. Kerecsényi Edit azonfelül néha felvett olyan tereptárgyakat is önálló földrajzi pontnak és így névnek is, amely inkább alkalmi használatú, és átmenetnek tekinthető a valóságos földrajzi név és a pillanatnyi megnevezés között. Így pl. ő felveszi a *lóusztató*, *csapó* 'gázló a patakon' típusokat. A kötet szerkesztőinek álláspontja szerint annak eldöntésére, hogy az adatközlőktől feljegyzett adat tulajdonnév-e vagy csak alkalmi megjelölés, csak több adatközlő megkérdezése után a helyszínen lehet vállalkozni. Tehát az anyagból e neveket nem húztuk ki.

Abban is különbség volt Kerecsényi Edit meg Markó és Ördög munkája között, hogy Kerecsényi Edit nemcsak a folklór anyag minél teljesebb feljegyzésére törekedett az ellenőrzés során – ez nagyon helyes szempont –, hanem ő igyekezett minden név eredetére vonatkozó ismeretet is feljegyezni. E magyarázatok közül azonban a szerkesztés során kihagytuk azokat, amelyekbe az adatközlők naiv magyarázatába, névetimológiájába belekerült a gyűjtő felfogása is. A most ismertetett okok következtében így a letenyei járás és Nagykanizsa város névanyagának közlési módja némileg eltér a kötet többi részétől. Kerecsényi Edit végül mindenütt megadja, ha az adatközlők szerint a név jelölte földrajzi ponton építkezés vagy szántás alkalmával cserepeket, köveket, csontokat találtak, és az adatközlők itt településre, régi falura gondolnak. Bár a lektorok (és szerkesztők) azon a véleményen voltak, hogy a paraszt adatközlők ilyen jellegű felvilágosításai nem minden esetben jelzik, hogy a helyen valóban becses régészeti leletek találhatóak-e, vagy volt-e azon a helyen falu vagy sem – tudjuk, hogy a valóság és a hiedelem elemei mennyire keverednek –, e jelzéseket zárójelbe téve – Kerecsényi Edit kérésére – bent hagytuk az anyagban. Kijelentjük azonban, hogy az ilyen természetű adatok valóságértékéért, éppen úgy, mint a paraszti adatközlők névmagyarázataiért és a történeti eseményekre való utalásaiért (pl. törökfutás, Árpád-kor) felelősséget nem vállalunk. Ezek paraszti hiedelmek. Lehet, hogy a hiedelmeknek van valamelyes történeti alapjuk.

E bevezető részben igyekeztünk a gyűjtés történetét leírni. Az olvasó észrevehette, hogy nem kendőztük a gyűjtés és a kiadvány esetleges gyengeségeit, fogyatékoságait. Úgy érezzük mégis, hogy nemcsak magunk, hanem az ellenőrzők, a közlétevők és a szerkesztőtárs nevében is kijelenthetjük, hogy a zalai gyűjtés egészében mégis sikeres vállalkozás, de az olvasó és a tudós kutató úgy vegye kezébe a munkát, hogy önkéntes gyűjtők munkáját tanulmányozza. Ezért ne találja hibának, ha a névanyag nem teljes, ha a nevek helyhez kötése nem egészen pontos, s ne kívánja a hangtani finomságok jelölését. De legyen nyugodt az olvasó, hogy az ellenőrzők gondosan szemügyre vették az anyagot, sőt igen sok esetben a lektorok (szerkesztők) kérésére – a lektorálás után is legalább 20–30 esetben – újból ellenőrizték a helyszínen a név gyanúsnak érzett kiejtését.

Mindazoknak a munkáját, akik a jelen kötet elkészültében közreműködtek, tehát a gyűjtőkét, ellenőrzőkét, közlétevőkét, szerkesztőkét, majd az olvasók, a kötet felhasználói fogják elbírálni. Annyit talán már most kijelenthetünk, hogy a zalai kezdeményezés is bebizonyította: nem szakemberekkel is lehet a tudomány számára használható gyűjtést végeztetni, csak az a fontos, hogy a munka megtervezése józan és mértéktartó legyen, ne kívánjunk a nem szakképzett munkatársaktól többet, mint amennyit tőlük várni lehet.

Végezetül mi ketten, akik ezt a bevezető tanulmányt írtuk, és nemcsak a gyűjtést terveztük meg, de a végrehajtásáról is gondoskodtunk, a munka minden szakaszát figyelemmel kísértük, jó szívvel állíthatjuk, hogy minden állami és társadalmi szerv segíteni igyekezett bennünket nemcsak Zalában, hanem másutt is. E sok jóakarat és támogatás nélkül e munka ilyen rövid idő alatt, ilyen formában nem készülhetett volna el. A bevezető tanulmányban már jeleztük, hogy milyen sokat köszönhet az egész munka Zala megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának, elsősorban Kiss Gyula megyei tanácselnök-helyettesnek. Meg kell még emlékeznünk Németh József megyei művelődésügyi osztályvezető-helyettesről, akihez gondjaink közben szintén úgy fordulhattunk, mint az ügy gazdájához. A két megyei vezető és mi ketten tudjuk igazán, hogy mennyi gond és fáradság van e kötetben. A szoros határidők miatt, de egyébként is sokszor úgy éreztük, hogy szinte megoldhatatlannak látszó feladatra vállalkoztunk. Boldogok vagyunk, hogy a megbízatást teljesítettük.

Tapasztalatok Dél-Dunántúl földrajzi neveinek gyűjtő- és feldolgozó munkájában

A név valaha közszó volt, közismert jelentéssel, s az emberek nem szeszély szerint adták a nevet, hanem akit vagy amit meg akartak nevezni, annak jellemző – vagy annak vélt – tulajdonságával, foglalkozásával, szokásával stb., illetőleg a terep, a hegy, völgy, folyó, út stb. mineműségével, birtokosával stb. nevezték meg. S amikor a közszót így azonosításra kezdték használni, az illető közösségben (faluban vagy országban), jelentéshordozó szerepe egyre csökkent, még akkor is, ha közszóként is tovább élt, mint például a *Kovács*, a *Molnár*, a *Nagy* stb. vezetéknev és a *kovács*, *molnár*, *nagy* stb. köznév. Az azonosító szók, a nevek akkor is éppúgy teljesítik funkciójukat, ha régiségük vagy idegen nyelvi mivoltuk miatt jelentésük teljesen ismeretlen számunkra. Az ilyen nevek eredetét, értelmét megfejteni nagyon nehéz. Eredeti jelentésük megállapítása szinte megannyi cikket és tanulmányt igényel, ahány homályos eredetű név van (BÁRCZI: MNy. LII, 154). Az is előfordul, hogy a név mai alakja csak sejteti, de nem mindig bizonyítja a névadás indítékát (vö. GOMBOCZ, Árpád-kori török személynéveink. Bp., 1915. 4). De ami még ennél is veszedelmesebb, a hangalak mellett a névhez gyűjtött népi névmagyarázat, adalék is nemegyszer tévútra viheti akár a szakembert is, hisz a Magyar Nyelv régi évfolyamait lapozgatva legtöbb esetben akkor jöttek le tépett gatyákkal nyelvészeink a vita porondjáról, ha nevek eredetéről csaptak össze a vélemények. Így az etimológiai szakirodalomban kevésbé járatos nyelvész sem tudhatja mindig gyűjtés, illetőleg ellenőrzés közben, hogy például a Zala megyei Rádón előkerült *Hinda* S, sz (vö. ZMFN. 67/62), a *Hindaji-horgos* (67/74), a *Hindaji-patak* (67/71), a *Hindaji-rét* S, r (67/63), továbbá a kiskomáromi (Zala m.) *Hintaji-dűlő* (230/55), amely mellett még az a népi eredetű megjegyzés is olvasható, hogy „alakja hintóra emlékeztet”; továbbá a nyomdában levő Somogy megye földrajzi nevei című kötetben a Gyékényesről előkerült *Hintó* névnek semmi köze sincs a „Négy kerekű, kárpitozott, rugózott, fedett v. nyitott, díszes(ebb) lovas kocsi”-hoz (ÉrtSz.). Tehát nem metaforikus név, hanem – amint ezt MÉSZÖLY (Nép és Nyelv I, 225) és PAIS (MNy. IV, 329–30) bebizonyította, a *Hintó*, *Hintaji-dűlő* stb. egy himbálózik, ing jelentésű *hind*, *hint* ige származékai, amelyekre Szabó T. Attila *Hintus* alakban is hoz középkori példát Béré, Magyarpataka, Marokháza és Vajdakamarás határának érintkező pontjairól. Adataink eredetileg mocsaras, ingoványos területre vonatkoztak (in: SZABÓ T. ATTILA, Válogatott tanulmányok I, 407).

Ahhoz viszont, hogy a nevekhez – régiekhez és maiakhoz – hozzáférhessenek a nevek vizsgálói (nyelvészek, történészek, etnográfusok, régészek), hogy eredetüket meg tudják állapítani, össze kell gyűjteni őket. A Zala megye által kezdeményezett nagyobb területet (megyét) átfogó földrajzinév-gyűjtés sem előzménytelen, de engedtessek meg nekem, hogy a korábbi földrajzinév-gyűjtemények felsorakoztatását mellőzzem, ehelyett inkább azokról a szakmai kérdésekről beszéljek, amelyek a múltban is, a jelenben is meglehetősen nagy gondot okoztak, illetőleg okoznak gyűjtőknek, közlétevőknek, szerkesztőknek egyaránt.

1. A földrajzi nevek használati körüket tekintve két egymástól jól elkülöníthető csoportba tartoznak: írásbeli nevek (hivatalos utcanevék, illetőleg kataszteri nevek) és szóbeli nevek

(népi nevek) csoportjába. MEZŐ ANDRÁS a Magyar Nyelvjárások XVI. kötetének 55–69. lapjain külön – és tegyük hozzá, kitűnő – tanulmányt szentel a mesterségesen – azaz a hivatal útján keletkezett – nyíregyházi utcaneveknek (l. még uő., A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága: MNy. LXV, 198–204). Nem tudom, helyes-e a fenti két kategória elnevezése, ugyanis a hivatalnak a régiségben és a múlt században játszott szerepét sok esetben igen nehéz körülhatárolni, azaz az oklevelekben előforduló sok ezer név közül aligha tudnánk megnyugtató módon minden esetben kideríteni, melyek az eredeti, tehát a közösség által adományozott, és melyek a mesterséges, azaz a hivatal által adott földrajzi nevek.

A mesterséges név terminus technikus névtörténeti állásfoglalást is jelent. A mai nevek esetében ez a műszó azért sem helyes, mert a hivatalos nevek, különösen az utcanevek előbb-utóbb átmennék a nép, a közösség szóhasználatába, azaz a hivatalos névből szóbeli név is lehet. Meggondolandó esetleg itt is világosabban és következetesebben elkülöníteni a ma élő és más-más területen használatos neveket annak megfelelően, hogy azok az írásbeliségben vagy a szóbeliségben élnek-e. Az általam összeállított kérdőívet ma én árnyaltabban fogalmaznám: A belterületi kérdőív: az utca, tér, köz stb. szóbeli (népi) neve, majd az írásbeli (hivatalos) neve. A külterületi kérdőív: a dűlő, út, patak stb. szóbeli (népi) neve, illetőleg a dűlő, út, patak stb. írásbeli (kataszteri) neve. Gyűjtőink ugyanis a népi névből nemegyszer kirekesztették azt a nevet, amelyik megegyezett a hivatalos, írásbeli névvel.

Hogy a mai két névrendszert – az írásbelit és a szóbelit – rendszerében vizsgálhassuk, nem szükségszerű a régebbi, ma már nem használatos kataszteri térképeket és neveket, továbbá az egyébként is sok szempontból problematikus Pesty Frigyes által gyűjtetett neveket beleszerkeszteniünk az adattárakba. Az igaz, hogy a múlt századi írásbeli (kataszteri) nevek írásbeli rendszerét ezek a nevek maradéktalanul tükrözik, de ugyanez nem mondható el a mai szóbeli névanyagra. Nem akarom vitatni annak helyességét, hogy a somogyi kötetbe belekerültek az ún. Croquis-k nevei, mert gazdagítják és használhatóbbá teszik adattárainkat. Ezeket itt most nem szándékozom részletezni.

2. Gyűjtési megbeszéléseinken szinte mindegyik megyében, ahol megindultak a munkálatok, súlyos gondként vetődött föl a falurészek és utcák, illetőleg a határrészek és dűlők egymáshoz való viszonya. További közléseinkben ezen csak úgy tudnánk megnyugtató módon változtatni, ha mindkét névhasználati terület szerint tüntetnénk föl őket: a nagyobb egység alá mely kisebb egységek tartoznak. Például: a számos községben előforduló *Közbirtokossági erdő* írásbeli név maga alá foglal mondjuk tíz írásbeli használatú erdőrésznevet. Ugyanennek a területnek a szóbeli neve *Kösségi-erdő*, amely mondjuk húsz szóbeli nevet is magába foglal, de kisebb területet, mint az előbb említett írásbeli név, mert az erdőhöz tartozó szántót már a nép nem nevezi Kösségi-erdőnek, hanem mondjuk *Párag-nak*, jóllehet az írásbeli *Közbirtokossági erdő*-be beletartozik.

3. SEBESTYÉN ÁRPÁD a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeinek a II. (1968) kötetében a következőkre figyelmezteti a gyűjtőket: „Gyakori eset, hogy közhasználatú dűlőnevek mellé adatközlőinktől vagy hivatalos forrásokból ugyanazoknak a *dűlő* szóval megtoldott változatát kapjuk, noha ezt a nyelvközösség tagjainak egymás közti szóhasználatában sohasem sikerül felfedezni: *Nagymező* és *Nagymező dűlő*, *Hosszúerdő* és *Hosszúerdő dűlő* stb. Gyakran kiderül, hogy ezt csak az „idegen” gyűjtővel való beszédhelyzet szülte” (i. m. 261). – MARKÓ IMRE LEHEL pedig ennek az ellenpéldájától

óvja a gyűjtőket, amikor azt írja, hogy „ne törekedjünk arra, hogy mi magunk alkossunk egyelemű nevet oly módon, hogy egyszerűen elhagyjuk a *dűlő* stb. szókat. Ha azonban használatos a kételemű név, akkor okvetlenül jegyezzük le” (NytudÉrt. 70. sz. 387). Mindebből az következik, hogy az élő nyelvi neveket abban a morfológiai szerkezetben jegyezzük le, amelyben (amelyekben) járatos(ak). Ez ugyanolyan alapvető és lényeges követelmény, mint az írásbeli nevek betűhű kimásolása a kataszteri térképekről.

4. Még mindig az írásbeli és a szóbeli nevek alaki, szerkezeti különbségeinél tartunk, és egy másik problémára szeretném felhívni a figyelmet. A gyűjtések helyszíni ellenőrzésekor Zalában is és Somogyban is azt tapasztaltuk, hogy a községnevek és ezek *-i* melléknévképzős alakjainak a helyes lejegyzése mintha elkerülte volna gyűjtőink figyelmét. Somogybükkösd és Somogycsicsó nevének *-i* képzős származékát *bükkösdi*-nek, illetőleg *csicsói*-nak tűntették föl, és csak a szomszéd faluban hallottam *büksi* emberről és *csicsai* földekről. Mint később kiderült, előttem is és a nem helybeli születésű gyűjtő előtt is szégyellték az általuk parasztnak vélt változatot, akárcsak annak idején a gyűlevésziek a *Győvész*-t (Zala m.), és arra törekedtek, hogy „írás szerint” kerüljenek lejegyzésre ezek a nevek. Ugyanígy Tolna megyében a *Döbrököz*, *Mekényes* stb. mellett ott kell állnia majd a *Döbrögec*-nek, *Mökönyös*-nek is, illetőleg a *döbrögeci*-nek, *mökönyösi*-nek. Baranyában pedig a *Gerényes* mellett a *Görönyös*-nek, *görönyösi*-nek stb.

5. A tudományos munkában, s így a tudományos anyaggyűjtésben is joga, sőt kötelessége a kutatóknak, hogy a meglevő, azaz a korábbi módszereket csiszolva, továbbfejlesztve új meg új területeket hódítsanak meg az ismeretlenből, számolva természetesen azzal, hogy a mi módszereink sem csallhatatlanok, nem tökéletesek és nem végérvényesek. Ezek előrebocsátásával azonban szabad legyen aggályaimat kifejeznem amiatt, hogy ma ahány földrajzi névgyűjteményünk van, annyiféle szempont szerint készült. Zala megyében megelégedtünk a ma használatos írásbeli (kataszteri) nevek fölvételével, Somogyban már beleszerkesztettük a múlt század közepén használatos hivatalos neveket, továbbá Pesty és Jankó gyűjtését. Ugyanakkor Somogyban a hangjelölés terén nem a nagyolt fonetikus írásmódot követtük, mint Zalában, hanem a fonematikusát. Emiatt aztán még a somogyi kötet megjelenése előtt egyesek elmarasztaltak bennünket (I. MNy. LXIII, 400–12), kevesellve a fonematikus hangjelölést. A bírálóknak a somogyi gyűjtés egyik vezetője, Király Lajos is igazat adott a Bokor levelekben. Nekem abban a vitában Király Lajossal egy platformon kellett volna lennem, hisz az volt a kíváncsi, hogy az ezután megjelenő köteteket a zalaihoz hasonló módon tegyük közzé. A várakozással ellentétben én azonban a bírálók és Király ellen foglaltam állást, mégpedig azért, mert ha már egyszer eltértünk a zalai kötetben használt hangjelöléstől, akkor – éppen az egységesség szempontját szem előtt tartva – maradjunk most már meg a nagyolt fonetikus írásmód mellett. Egyébként is hangtani kérdésekben ezek a gyűjtemények sohasem lesznek perdöntőek, különösen a Magyar Nyelvjárások Atlasza megjelenése után nem. Igaz, a bírálók elsősorban nem emiatt, hanem amiatt fejezték ki aggályukat, hogy egyes ritka, problematikus történetű nevek kikövetkeztetett, köznyelvisített alakjai kerülnek bele a gyűjteménybe, ha a hasonulásokat nem jelöljük. De hogy a nagyolt fonetikus lejegyzési mód is tartogat ilyen buktatókat, azt a következő példával szeretném szemléltetni.

Surdon (Zala m.) ilyen földrajzi névvel találkoztam, hogy *Kutyába*, ami egy gödörnek a neve. Adatközlőim félhosszú *u*-val ejtették, de én ezt nem jelölhettem, nem is ezzel voltam elfoglalva, hanem a nominativuszi alakban használatos illativuszi, inesszivuszi raggal. Én

akkor még nem tudtam, hogy ennek a névnek semmi köze sincs a 'canis', 'Hund' szóval jelölt háziállathoz, hanem a szerb-horvát eredetű 'ház, konyha' jelentésű *kuča* szó átvétele, amely a TESz. szerint a „dunántúli nyelvjárások szava”. Erre utal, hogy ragos alakban az ide települt délszlávok – feltehetően szlovének – nyelvében nominativusban is megmaradt *-ba* ragos alakban – ugyanis a szláv és más indoeurópai nyelvekben a dülönevek prepozíciós alakban való előfordulása meglehetősen általános –, majd ugyanígy a község lakóinak az elmagyarosodása után megkövült. Ilyen és ehhez hasonló esetek azt példázzák, hogy bármennyire törekszünk is a pontos és megbízható közlésre, illetőleg hangjelölésre, a munka természetéből eredően kisebb-nagyobb buktatókkal eleve számolnunk kell.

6. Az idegen (horvát, szlovén, német, szlovák stb.) nyelvi nevek lejegyzési módjáról, továbbá egyéb és rendkívüli fontos szempontokról nem óhajtok részletesebben beszélni, csupán azt jegyzem meg, hogy a meglehetősen problematikus német nyelvi nevek írásmódját germanistáink bevonásával szeretnék kidolgozni. Már jeleztük Hutterer Miklósnak és Mollay Károlynak ezt a kívánságunkat, akik természetesen a legmesszebbmenőkig segítenek nekünk ebben a munkában. A német nyelvközösségek tagjai között használatos dülönevek olyan aprólékos, árnyalt hangjelölését a magyar anyanyelvű gyűjtők és ellenőrzők nem tudják megvalósítani, amit POGÁNY IRÉN kér a Magyar Nyelv LXVIII. kötetében (400–12). Ez a követelmény csak abban az esetben realizálható, ha germanistáink és a német tanszékek tanárai nemcsak a tanácsadásban, hanem a helyszíni ellenőrzésben is közreműködnek.

7. Mondanom sem kell, hogy ezek – és az itt el nem hangzott – gyűjtési követelmények nem öncélúak. A sok szempont érvényesítésével azt szeretnék elérni, hogy munkánkat – ha már ennyi energiát, pénzt stb. fektetünk bele – minél több tudomány és tudományág eredményesen tudja hasznosítani.

a) Az élő dülönévanyag nemcsak a most föllendülőben levő névélettani vizsgáldásokhoz nyújt alapvető munkaeszközt, hanem egy-egy régebbi és újabb névfejtéshez is szolgáltathat becses adatot és adalékot. *Kehida* névével PAIS DEZSŐ foglalkozott (I. MNy. VII, 166–77). Cikkében azt mutatta ki, hogy a név első tagjában a kettő 'zwei' -d képzős származéka, a *ketüd* (jelentése 'másodszülött gyermek') lappang. Hogy Pais etimológiája helytálló, a falunév most lejegyzett hangalakja is bizonyítja, ugyanis mindig nyílt *e*-vel ejtik, és sohasem zárt *ë*-vel.

b) A településtörténetnek szinte elengedhetetlen segédlete a régi és a mai dülönevek vallomása. C. L' E. SMITH: CISO. VIII, 492). REUTER CAMILLO Magyaregregy helyneveit vizsgálva például 14 elpusztult falu (*Ábel, Battyán, Cegléd, Cikó, Ekéd, Fonyászó, Hodács, Lipóca, Malafalva, Máré, Nyárad, Rakcsa, Sátorkő, Szegfalva*) helyét tudta azonosítani, miután összegyűjtötte a mai és a történeti dülönévanyagot (vö. NévTizsg. 76). PAIS DEZSŐ az *Ötevény, Etejin, Zetejin, Ötevényi-út* stb. segítségével rekonstruálta a római út nyomvonalát Szombathelytől Zalalövön át Alsólendvái, onnét Csáktornán át Varasdig (vö. PAIS: MNy. LXII, 71–2).

c) De a nyelvjárástörténet sem nélkülözheti a mai dülö- és víznevek vallomásait. „A folyók szabályozása, a mocsarak lecsapolása ugyan igen sok víznevünket eltüntette – írja KÁLMÁN BÉLA –, de nagyon sok kisebb folyó és állóvíz neve nagyon régi örökség” (NytudÉrt. 58. sz. 348).

KÁLMÁN BÉLA térképre vetítette a ZMFN. vizet jelölő összetett neveinek utótagjait, és meglepődve tapasztalta, hogy ezek nem kusza összevisszaságban fordulnak elő, hanem

bizonyos rend szerint. A *patak* ugyan szinte mindenütt megtalálható, de a zalaegerszegi járás legnagyobb részében szinte egyeduralkodó, mint ahogy szinte kizárólagos az *árok* előfordulása a megye déli részén. Érdekes, hogy az *ér* is megtalálható, mégpedig a Kerkák (Kis- és Nagykerka) körül.

d) Eleddig alig hallottunk valamit gyűjteményeink régészeti hasznosításáról, jóllehet gyűjtőlapjainkon régészeti vonatkozású kérdés is szerepel. Éppen ezért örömmel olvastam a Zala Hírlap 1973. okt. 7-i számában a Cs. I. aláírással megjelent „Mit rejt az egykori Zala vármegye?” című cikket, amelyben arról tudósítja olvasóit a lap, hogy dr. Dávid Katalin művészettörténész, a Nemzeti Galéria tudományos főmunkatársa dr. Soós Ágnes régésszel a Nemzeti Múzeum tudományos munkatársával együtt a középkori Zala vármegyével foglalkozik, és e célból természetesen ásatásokat is végeznek. Forrásaik közt – írja a lap – „nagy segítséget jelentenek a régi térképek, a néphagyományok, a dűlőnevek, régészeti emlékek s egy általuk rendkívül jelentősnek ítélt kiadványunk, a Zala megye földrajzi nevei” (i. h. 7. lap).

e) A helynevek és személynevek kapcsolatát a közelmúltban megjelent Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetes területén című (Bp., 1973) munkámban tárgyaltam. Amikor a leggyakoribb vezetékneveket térképre vetítettem, minden tüzetesebb vizsgálódás nélkül kiderült, hogy Becsvölgyének az egykori divertikulumain (Barabásszegen, Kereseszegen, Kustánszegen, Paisszegen stb.; vö. PAIS: MNy. XXX, 126; MAKOVICZKY GYULA: Történetírás II, 300) ott élnek a névadó családok, sőt némelyek még ma is a legszámottevőbbek közé tartoznak. Így például Pálfiszen a második helyen áll a *Pálfi* (34 személy), amelyet FÉNYES ELEK szerint (vö. Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. III, 188) a Pálffy, az Egyed és a régi Millej (vö. PAIS: MNy. IX, 176–7; HORGER: MNy. XXIV, 346; SZABÓ DÉNES: MNy. XL, 190) nemzetség örökösei bírnak. Csonkahegyháton – amelynek a határában terül el *Tubolszeg* (vö. ZMFN. 53/86) – leggyakoribb vezetéknev a *Tuboly* (vö. PAIS: MNy. XXX, 127), és kérdéses, mikor és miért rajzottak ki Szentlislóra, ahol ma 81 személy viseli. A Paisszeget is magába foglaló Becsvölgyén (vö. ZMFN. 72/7) legtöbb (108) a *Pais* vezetéknevű; Gomboszegen pedig 11 előfordulással a harmadik helyen áll a *Gombos*. A *Becs*, *Bécs* nevűek (vö. MELICH: NyK. XXXVI, 48; PAIS: MNy. XXX, 127) is zömmel Göcsej közepén tűnnek föl. A mai hagyomány szerint *Béccég* (vö. ZMFN. 72/109) lehetett ennek az ősi családnak a fészke.

Mondanivalóm végére érve az elhangzottakat a következőkben szeretném összefoglalni.

1. Világosan el kell különítenünk az írásbeli neveket a szóbeliektől, és a dűlőrésznevek nagyobb egységek alá foglalásakor is legyünk tekintettel a két névrendszerre.

2. A szóbeli nevek abban a morfológiai szerkezetben kerüljenek a gyűjtőlapokra, amelyekben járatosak.

3. A lokalizálás lehetőség szerint pontos legyen.

4. A hangjelölésben legalább a fonetikus írásmód követelményeit valósítsuk meg.

5. A névhez fűződő gazdaságtörténeti, folklór és egyéb néprajzi adatokat, közléseket maradéktalanul jegyezzük le. Annak mérlegelését, hogy ezek mennyiben nyugszanak valós alapon, bízzuk az ellenőrzést végzőkre, akik esetleg még mindig ki tudják húzni őket. Sok esetben persze ők sem tudják eldönteni, hogy a közölt adatnak van-e valószínűsége. Például az irodalomtörténetesekre tartozik annak a kiderítése, hogy Csokonai csurgói tanár korában odajárt-e a porrogszentkirályi *Pápai-högy*-re Kovács Mihály

Miskica nevű helybeli gazda szőlejébe iddogálni, akinek a fiát tanította a gimnáziumban vagy nem.

6. Ugyanígy a régészeti közléseket is le kell jegyeznünk. A zalai kötetről mondtak arról tanúskodnak, hogy régészeink valamit majd csak ki tudnak olvasni ezekből a jelzésekből.

A követelmények nem kicsik és meglehetősen szerteágazóak, azonban nem szabad fölnagyítani őket, mert munka közben sok minden leegyszerűsödik. Az előforduló néhány nehéz eset pedig ne lohassza le munkakedvünket.

Zala megye helységneveinek rendszere

Bevezetés

Noha helynévkutatásunk az elmúlt évtizedekben sok alapvető művel gyarapodott¹, egy-egy tájegység vagy közigazgatási egység helységneveinek a rendszerszerű bemutatására ezideig még nem történt kísérlet. Az itt közzétett tipológiával azt a célt tűztem eredetileg magam elé, hogy a tudományos ismeretterjesztés derékhadát képező tanároknak módszerbeli segítséget nyújtsak. Jóleső érzés, hogy részükről a vártnál nagyobb szakmai érdeklődés nyilvánult meg, s az első kiadás négyszáz példánya napok alatt elfogyott, s még Zala megye iskoláinak, művelődési intézményeinek sem jutott elegendő e tanulmányból. Ugyanakkor a tudományos kutatók alig-alig értesülhettek e módszertani kísérletről, egy megye helységneveinek névtani szempontú rendszerezéséről. Ezek az okok késztették a sorozatszerkesztőt, Hajdú Mihályt, hogy részben Zala megye tanárainak, részben pedig a Névtani Munkaközösség tagjainak, s nem utolsó sorban a magyar nyelvészeti-névtani kutatóhelyek igényeinek kielégítésére újból megjelentesse ezt a tanulmányt, amihez természetesen örömmel hozzájárultam.

A névanyag csoportosítása

Helységneveinket – akárcsak az egyéb nyelvi képződményeket – természetesen több (névélettani, történeti, alak- és jelentéstani stb.) szempontból rendszerezhetjük, sőt a főbb szempontokat egyidőben is érvényesíthetjük. Az önnevelőnek nevezett és a nyelvtudományon belül meglehetősen nagy önállóságra szert tett névtudomány megtalálta és kidolgozta a maga vizsgálati szempontjait, amiket természetesen ismeretterjesztő előadásainkban is érvényesítenünk kell. Bízunk benne, hogy az érdeklődő hallgatóknak nemcsak ismeretanyaguk gyarapodik majd, hanem valamelyest szemléletmódjuk is megváltozik, és sikerül áttörnünk a nevek körüli dilettantizmust, ami sajnálatos módon még mindig oly makacsul tartja magát, nem egy területen meg éppen mintha reneszánszát élné.

A helységneveknél – éppúgy, mint a család- és ragadványneveknél² – az a legcélszerűbb, ha a csoportosítást a névadás indítéka szerint végezzük, ami ugyan nyelven kívüli szempont³, de a hallgatóságot elsősorban mégiscsak az érdekli, hogy mi váltotta (mi válthatta) ki az egyes nevek keletkezését, mi a névadás indítéka. A név természetesen csak valamilyen formában jöhet létre, következtetésképpen a névadás nyelvi eszközeire is figyelemmel kell lennünk⁴. Sokszor persze azt is számos példával tudjuk szemléltetni, hogy a középkorban kialakult helységnév újabb – rendszerint nyelvi – indíték (pl. népetimológia) alapján megváltozik, és messze kerül eredeti alakjától, illetőleg a benne levő közszó eredeti jelentésétől. A nevek első előfordulási adatolásának a segítségével (a jelen közleményben ez áll a név utáni zárójelben) felvázolhatjuk az egyes névtípusok kronológiáját is.⁵

Mivel helységneveink kisebbik részét nem mi magyarok adtuk, tipológiánkban célszerű ezeket vagy külön tárgyalnunk, vagy pedig a névadási indítékoknál a magyarok adta nevek után foglalkozni velük.

Nyomatékosan fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy egy helységnév (egyáltalán egy név) magyar vagy nem magyar voltán azt értjük, hogy kik adták a nevet, kik nevezték el az illető helységet (magyarok vagy nem magyarok). Hogy elnevezéskor esetleg idegen eredetű pusztaszemélynévvel (pl. *Hahót*) vagy idegen eredetű személynévvel + *-falva*, *-hida* stb. közzszóval éltek (pl. *Alibánfa*), az éppúgy nem változtat a név magyar jellegén, mintha idegen eredetű közzsó (jövevényszó) képezi a név alapját (pl. a *Söjtör* név etimológiailag a német *Schechter* 'régibabonamérték; kézi merítőedény' stb. jelentésű közzsóra megy vissza, amelyből a magyar *sajtár* közzsó lett, ebből pedig a metaforikus magyar *Söjtör* helynév).

Az adatolás módja és rendje. A községösszevonással keletkezett nevek esetében szögletes zárójelbe kerül az antikvával szedett, az illető csoportba nem tartozó név (pl. I. I/a [*Lickó*] *vadamos*, II. *Lickó*[*vadamos*]). Ugyanígy zárójelbe kerülnek a községnevek rendezésekor (vagy esetleg már korábban is) megjelenő név előtti minőségjelzők [*Zala*-, *Kis*-, *Nagy*-, *Alsó*-, *Felső*- stb.]. Az effajta összetételű nevekről a tipológia végén szövegek majd. A kerek zárójelben álló évszám a név első előfordulása, ami után az oklevéli (egy-két esetben a helységnévtári) név áll.

I. Magyarok adta nevek

1. A névadás indítéka az a tájrészlet (hegy, folyó, völgy, sziget; növény- és állatvilág, épület, vár, valamilyen létesítmény), ami az elnevezés idején jellemző, feltűnő sajátossága volt a megtelepült vagy letelepített családok környezetének.

a) Nyelvi eszköz a tájra utaló, képző nélküli, rendszerint összetétel tagjaként álló közzsó. *Eger*[aracsa] (1454: *Eger*). Égererdő irtásán vagy közelében épült a falu. [*Zala*]*egerszeg* (1247.) neve olyan égererdőre utal, amely beszögellő alakú. *Egervár* (1281.) égerfákkal benőtt területen épült erősség. *Hottó* (1278/1378/1439: *Holtou*) „valószínűleg a korábbi *holt tó*-ból keletkezett, és víztelenné vált (malom) tóval kapcsolatos. Más feltevés szerint az előzménye *haltó* (tkp. 'halastó') volt"⁶. *Fűzvölgy* (1796.) fűzfákkal benőtt völgyre, *Hosszúvölgy* (1799.) hosszan elnyúló völgyre, *Homok*[komárom] (1293: *Humuk*-kamar) homokos talajra, [*Kis*]*sziget* (1426: *Zygeth*), [*Szécsi*]*sziget* (1574: *Zechyzygeth*), [*Gelse*]*sziget* (1320: *Zygeth*) pedig víztől körülvevő helyre utal. *Kútfej* (1381: *Kuthfeu*) a 'forrás' jelentésű *kútfő*-ból keletkezett. [*Lenti*]*kápolna* (1343: *Capulna*) egy kápolnával, *Sármellék* (1474.) „pedig a Zala folyó alulsi szakaszának mocsaras mellékével kapcsolatos”.⁷ [*Zala*]*sárszeg* (1323.) a 'ragadós, sáros föld' jelentésű *sár* köznévnél és a 'sarok, szeglet' jelentésű *szeg*-nek az összetétele. *Cserszeg*[tomaj] (1808.) elsődlegesen olyan csererdő, amely beszögellő alakú (l. *Egerszeg*). *Hévíz* neve a tó megjelölésére már 1328-ban előfordul (eredeti közzsói jelentése 'meleg víz'). *Fenek*[puszta] (1347/1420.) nevének keletkezésekor is a táj, mégpedig a visszahúzódó Balaton szárazra került medre, feneké adta az indítékot. [*Zala*]*köveskút* (1307: *Kueskuth*) kövel kirakott kúttal, forrással, *Újudvar* (1377.) újonnan épített udvarházzal, [*Zala*]*újlak* (1259: *Wilok*) pedig újonnan épült faluval kapcsolatos. *Gyülevész* (1475: *Gyelwez*; a mai népnyelvben *Győvész*) magyarázata az, hogy a régiségben 'gyűlés, gyülekezet, jött-ment' jelentésű *gyülevész* fn. jelenthette az újonnan települt falut is (vö. 1406: *Wyfalw* alias *Gelwez*). A *Tófej* (1307.) név olyan helyre utal, ahol az elnevezés idején valamiféle tónak volt a feje, a kezdete.

b) Nyelvi eszköz lehet a tájra, térszíni formára utaló metafora. *Söjtör* (1356: *Sehtur*) sajtárra, *Tekenye* (1230–60: *Tekeneu*) meg teknőre (teknőre) emlékeztető völgyben épült.

c) Nyelvi eszköz a tájra, építményre stb. utaló közszo -d, -gy képzős származéka. [Zala]hászhágy (1328: *Hassaagh*) nevében ma már nehéz felismerni a *hárs* közszt, amely -gy képzővel ellátva hársban bővelkedő helyet jelölt, akárcsak a *Szilágy* szilfában, *Egregy* égerfában, *Nyárad* nyárfában stb. Ennek a -gy/-d képzőnek azonban már az ómagyar korban határozottan felismerhető helynévképző funkciója volt: [Balaton]magyaród (1214.), [Puszt]magyaród (1214: *Moghorod*) mogyorócserjésnél települt falut jelöl.

d) Nyelvi eszköz a népetimológia, újabb műszóval a szemantikai adaptáció.⁸ A mai *Szilágy* név alakilag az előző (1/c) csoportba tartozik, de voltaképpen az 1/a-ba, mert semmi köze sincs a szilva közszóhoz. 1343-ban *Ozyagh* alakban fordul elő. Ennek első tagja a 'kiszáradt' értelmű *aszú* ~ *aszi* melléknév, második tagja pedig az *ág* főnév, és így együttesen kiszáradt vagy időnként kiszáradó vízmedret jelent, mind a rokon értelmű *Aszúpatak*, *Aszúvölgy*. „A *Sziágy*-ba, *Szvágy*-ba a szilvát *sziá*-nak, *szivá*-nak ejtett szót érezték bele, és a hivatalos helyesírás pedig a helynévből *Szilvágy*-ot csinált, talán a vas megyei *Szilvágy* (1217: *Zyluagh*) mintájára”⁹ – írja PAIS.

e) Nyelvi eszköz a tájra, növénytakaróra, építményre utaló közszo -s képzős származéka. *Almás*[háza] (1198: *Almas*) 'almafás'. A [Lickó]vadamos név második tagja 1799-ben még *Vadalmás* alakban volt járatos. A régi magyar nyelvben előfordul egy gyűrű nevű növény, amely tulajdonképpen juhar- vagy somcserje, vörösgyűrűsom. Ez a köznév ugyanezt a képzőt kapta, és így keletkezett a *Gyűrűs* (1292: *Dyurus*) helységnév. A *dió* közszo népnyelvi *dia* változatának -s képzős alakjából lett a [Gyenes]diás (1508: *Dyas*) név. *Sormás* (1347: *Saramas*) neve arra a 'kígyóvirág, vadhagyma' jelentésű szóra utal, amely bizonyára jellemző volt e vidék flórájára (vagy legalábbis ott előfordult). [Kerka]kutas 1334-ben *Hetkutus* alakban fordul elő, és bővízü helyre utal. A *Kerka*- előtag csak a XVIII. század végén került a név elé, hogy a többi Zala megyei *Kutas* helységnévtől (*Kiskutas*, *Nagykutas*) megkülönböztesse. (E két utóbbi név *Kuthus* alakban már 1211-ben előfordul.). *Balatongyörök* neve a XVII. sz.-ban *Meszes*[györök]. Az előtag azzal kapcsolatos, hogy „a falu mészkőre és dolomitra épült”.¹⁰ [Vindornya]szőlős (1274: *Vyndurna Sceuleus*) szőlőskertekre utal. A *Vállus* (1121/1420: *Walus*) név a *vályú* szó -s képzős származékaként olyan helyet jelöl, ahol valamikor egy feltűnő *vályú* volt.

f) Nyelvi eszköz a ráértés. A *Galambok* (1231: *Golombuk*) névben a *galamb* főnév többesszámú alakját találjuk, s föltehetően egy *Galambok* Berchy (= galambok bérce)-féle jelzős szerkezetből vált ki. A *Kávás* (1351.) meg egy *Kávaskút*-féle (1235–70: *Kauaskuth*) névből.

2. A névadás indítéka a letelepült/letelepített lakosság foglalkozása, valamilyen munkára való kötelezettsége, amit a király vagy egyéb uradalom birtokán kellett végezniük, továbbá társadalmi állása, helyzete.

a) Nyelvi eszköz a pusztá foglalkozásnév. [Zala]lövő (1352: *Luuew*) falut eredetileg íjász lövők lakták. [Zala]szántó (1236: *Samtou*) első lakói az uradalom ekéjével és igájával földművelést végeztek. [Zala]tárnok (1266: *Tarnuk*) neve a „királyi uradalmaknak és várspánságoknak beszolgáltatott és ott raktározott termékek kezelőinek a lakóhelyére utal”.¹¹ [Zala]udvarnok-on (1430: *Vduarnok*) föltehetően a királyi udvarnak szolgálók laktak. [Alsó-és Felső]páhok-ról (1259: *Paah*) a jelzett keltezésű oklevélben azt olvashatjuk, hogy benne

tímár foglalkozású várnépek laknak. Foglalkozásukhoz, „a cserzővargasághoz tartozik a bőrnek vízben való kallózása, ványolása. Ez a bőr ütögetésével, verdesésével történik, tehát olyanféle művelet – írja PAIS –, amelyet joggal nevezhettek el a *páhol*, el-*páhol* igével”.¹² A *páhol* ige *páh* alapszavából származott a *Paah*, amely mint hangutánzó igenévszó is élhetett. A két *Páhok* magyarázza egyébként azt, hogy a mai nyelvben a többesszámú *Páhok* merevedett meg. *Esztergály*[horváti] (1273: *Vzturgar*) „lakosai a fejedelmi (királyi) udvarnak az esztergályosai voltak”.¹³

b) Nyelvi eszköz a foglalkozásnév + *-i* képző. *Lovászi* (1399: *Louaz*), *Molnári* (1299.). Ez utóbbi éppenséggel lehetne személynévi eredetű helynév is. [Alsónenes]*apáti* (1895.) [Nemes]*apáti* (1394.), [Zala]*apáti* (1335: *Apathy*), [Pusztá]*apáti* (1413.); tkp. értelmük ’a lovászoké’, ’a molnáré’, ’az apáté’ az a falu.

c) Nyelvi eszköz a foglalkozásnév + *-é* képző. [Zala]*igrice* (1251/1255: *Igrich*). A királyi igricek, jocularok, mulattatók lakóhelyére utal. (Első előfordulásakor még képző nélkül állt – akárcsak a *Lovászi* –, mai alakja tehát későbbi fejlemény.)

d) Nyelvi eszköz a társadalmi helyzetre vonatkozó köznév + *falva* utótag. *Nemesnép* (1407: *Nemesnepfalva*).

3. A névadás indítéka a letelepült/letelepített első lakosok nemzetisége.

a) Nyelvi eszköz a pusztá népnév mint helynév. [Nagy]*lengyel* (1407: *Lengel*), [Zala]*besenyő* (1381: *Besenew*). A *Lengyel* helységnév előzménye azonban személynév is lehetett.

b) A népnév *-i* képzővel [Esztergály]*horváti* (1266: *Horwat*), [Kis]*csehi* (1808.), [Süsmeg]*csehi* (1370.), *Lenti* (1237 : *Nempty*); a nép nyelvben LEHR ALBERT szerint még a XIX. század közepén is hol *Lenti*, hol *Nempti* alakban fordult elő.¹⁴ Erről az *-i* képzőről tudjuk, hogy történetileg azonos az *-é* birtoknévképzővel, s így tehát ezek a nevek azt is jelzik, hogy kiké (kié) volt a falu, illetőleg hogy nagyobb részt kik bírták. Az efféle nevek a névadás indítékát tekintve érintkeznek a következő (4.) csoportba tartozókkal.

c) Nyelvi eszköz a népnév + *-falu* utótag. *Németfalva* (1366.).

4. Helységneveink keletkezésében igen nagy szerepet játszott a birtoklás ténye, tehát az, hogy kié volt a falu, illetőleg hogy ki volt az első birtokos a faluban.

a) Nyelvi eszköz a pusztá személynév. [Diós]*kál* (1256: *Kaal*). NAGY GÉZA kutatásaiból tudjuk, hogy a *Kál*, *Kali* név a török *qal* ’marad’ jelentésű igéből képzett igenév, és megfelel a *Maradék* személynévnek.¹⁵ PAIS DEZSŐ viszont inkább afelé hajlik, hogy e személy- és helynév a ’marad’ jelentésű igének egyes számú felszólító módjából származik.¹⁶ [Alsó- és Felső]*rajk* (1486: *Rayk*), *Babosdöbréte* (1178/1229/1468: *Debrete*). Az előtag is személynévre megy vissza. *Baglad* (1773.), *Bagod*[vitenyéd], [Felső]*bagod* (1287: *Bogud*), *Bagola* (1294: *Bogola*), *Bajcsa* (1773.), *Bak* (1353: *Bok*), [Bak]*tüttös* (1353: *Teuteus*), [Balaton]györök (1389: *Gerek*), *Batyk* (1251: *Bogk*), *Báza*[kerettye] (1336: *Baza*), *Bazita* (1381: *Bozyta*), *Bezeréd* (1236/1354.), *Bocska* (1773.), *Böde* (1407: *Bede*), *Bucsuta* (1320: *Bazytha*), *Csácsbozsok* (1335: *Chas*, *Chaas*; 1341–6: *Bozuk*), [Cserta]*lakos* (1426: *Egyedlakos*), *Csőde* (1342: *Chede*), *Csőmödér* (1324/1336: *Chymeder*), *Dobron*[hegy] (1773.), *Dötk* (1332–7: *Dudk*), *Ebergény* (1282: *Ebulgen*), [Eger]*aracsa* (1219/1550: *Orocha* szn.), *Gelse* (1280 k.: *Guelse*, idetartozása csak föltehető), *Gosztola* (1237: *Gosztolya*), *Gyenes*[diás] (1766: *Gyenes*), [Hagyáros]*börönd*

(1332: *Berend*), *Hahót* (1234: *Haholt*), [Kemend]ollár (1236: *Ollar*), *Kerecseny* (1270: *Kerechen*), [Kerka]barabás (1333: *Barlabas*), *Kilimán* (1773.), [Kis]tolmács (1235: *Tolmac*), *Kustány* (1275: *Kustan*), [Lendva]dedes (1379: *Dedes*), *Lispe*[szentadorján] (1408: *Lypse*), *Maróc* (1308: *Morouch*, idetartozása csak föltehető), *Mumor* (1343: *Mumer*), [Mura]rátka (1353/ 1470: *Ratk*), [Nagy]rada (1308–26/1370: *Rada*), [Nemes]hetés (1335: *Hetes*), *Nova* (1121/1420: *Noa*), [Ozmán]bükk (1410: *Byk*), *Pacsa* (1251: *Pacha*), *Padár* (1439: *Podar*), *Pakod* (1276: *Pokud*), *Pat* (1332–7: *Potoch*), *Pethőhenye* (1513: *Henee* az előtag is szn., az egykori birtokosoknak, a gersei Pethőknek a neve), [Petri]vente (1321: *Vente*), *Pózva* (1255/1280: *Pozuba*), [Puszt]ederics (1214: *Edelych*), *Rádó* (1251/1255: *Raduh*), *Ramocsa* (1378: *Ramacha*), *Ságod* (1336: *Sagud*), *Sénye* (1479: *Senye*), *Szécsi*[sziget] (1574: *Zechyzigeth*), *Valkonya* (1381: *Kysuolkonya*, *Nogoulkonya*), *Zajk* (1352: *Zoueyk*), [Zala]bér (1121/1420: *Byr*), [Zala]csány (1335–41: *Chan*), [Zala]cséb (1328: *Cheb* *Zaladiensis*), [Zala]karos (1322: *Korus*), [Zala]koppány (1358: *Copan*), [Zala]merenye (1203: *Merena*), [Zala]szabar (1239: *Zobor*), [Kis- és Nagy]görbő (1372: *Kurbeu*).

b) Nyelvi eszköz az *-i* képzős személynév. *Csapi* (1325: *Chopi*), [Kis- és Nagy]páli (1439: *Paly*), *Petri*[keresztúr] (1407.), *Petri*[vente] (1347/1394.). Tulajdonképpen értelmük: a fenti nevéké az a föld, az a birtok (l. még 2/b, 3/b).

c) Nyelvi eszköz a személynév + *-d* képző. *Aranyod* (1445: *Aranyad*), [Bagod]vitenyéd (1247: *Wythened*), *Iklód*[bördőce] (1379: *Iklod*), *Kemend*[ollár] (1342: *Kemend*), *Miháld* (1121/1420: *Michal*; ekkor tehát még képzőtlen szn. áll helynévként; 1332–7: *Mihad*), *Surd* (1268.), [Zala]istvánd (1346: *Stephand*).

d) Nyelvi eszköz a személynév + *-laka*, *-háza*, *-hely*, *-hida*, *-földe*, *-falva* (*-fa*), *-szeg*, *-vár* stb. utótag. *Alibánfa* (1414: *Oliwanchfalwa*), *Andráshida* (1426: *Andreashyda*), *Barlahida* (1394: *Barlahyda*), *Bár*[szentmihályfa] (1773: *Bárhely*), *Bocfölde* (1247: *Buchfelde*), *Becsvölgye* (1387: *Beechwlgh*), *Becsehely* (1354: *Bechunhel*), *Bókaháza* (1479.), *Boncodfölde* (1332–7: *Bunchudfeulde*), *Borsfa* (1392: *Barsfalwa*), *Botfa* (1397: *Bothfalwa*), *Bödeháza* (1389.), *Budafa* (1310: *Budafaluuan*), *Csörnyeföld* (1361/1365: *Chernefulde*), *Fityeház* (1773: *Fityéháza*), *Gáborjánháza* (1389: *Gabrianhaza*), *Gellénháza* (1490: *Gellyenhaza*), *Gombosszeg* (1799.), *Gősfá* (1389: *Geusfolua*), *Gutorfölde* (1377: *Gotorfeulde*), *Iborfia* (1237: *yborfa*). Az előtag a régi magyar *Ibor* szn., „az utótag a bizonyára ’erdő’ jelentésben használt magyar *fa* fn.”¹⁷ *Kacorlak* (1513: *Kachorlaka*), *Kálócfa* (1426: *Kalozfalua*). Ez éppenséggel közvetlenül a káliz ’izmaelita’ népnév és a *-falva* (*-fa*) összetétele is lehet. Ezek a „mohamedán vallású, török, de nem bolgár eredetű szaracénok, izmaeliták, kálizok vagy böszörmények már 1111-ben, ... mint a királyi jövedelmek kezelői működnek”¹⁸ – írja TAGANYI. *Kányavár* (1649: *Kánia Uari*). „1433-ban ezen a vidéken tűnt fel Kányafölde, amely egy Kánya nevű személyné volt a földbirtoka”.¹⁹ *Kehida* (1322: *Kedhyda*), *Keménfa* (1371: *Kemenfalua*), *Korpavár* (1799.), *Kustánszeg* (1769.), [Lendva]jakabfa (1360: *Jacobfia Janusfolua*), *Máhomfa* (1343: *Mohonfalua*). Az összetétel előtagját a FNEsz. szerint nehéz rekonstruálni. *Márokföld* (1345: *Markfeulde*), *Mihályfa* (1340: *Mihalfolwa*), *Mikekarácsonyfa* (1381: *Mikefalua* és 1549: *Karachonffalwa*), *Miklósfa* (1950, első adata 1278-ból: *Sanctus Nicolaus*), *Misefa* (1352: *Myxefolua*), *Náprádfa* (1430: *Napradfalwa*), [Nemes]sándorháza (1473: *Sandorhaza*), *Orbányosfa* (1492: *Vrbanosfalwa*), *Ormándlak* (1260: *Vrmand*), *Ortaháza* (1773.), *Pálfiszeg* (1799.), *Pördefölde* (1389: *Perdefeld*), *Pórszombat* (1425: *Porzombathya*), *Póka*[szepetk] (1453: *Poka*

falua), *Salomvár* (1352: *Salamonvara*), *Sárhida* (1382: *Sarhyda*), *Semjénháza* (1420.), *Szijártóháza* (1380: *Zyugyarthouhaza*), *Tormafölde* (1403.), [Zala]baksa (1341: *Boxafolua*), [Zala]szombatfa (1598 : *Zombat falua*). Ide tartozik a mai *Magyarföld* eredeti neve, *Dobrafölde* (1773.) is, amit csak a közelmúltban, 1898-ban változtattak *Magyarföld*-re; továbbá a mai *Kerkafalva* is, aminek a neve a középkorban *Pentekfolua* volt. A víznév + *-falva*, valamint 5/d csoportba tartozó templomcím + *-falva* (pl. *Szentmargitfalva*) nevek esetében „az összetétel helyhatározós tartalmú lehetett.”²⁰

Sajátságosan zalai alakulatok a személynév + *-szeg* utótaggal alakult nevek. Ezekben a falukban (*Gombosszeg*, *Kustánszeg*, *Pálfiszeg*) és falurészekben (*Kereseszeg*, *Paisszeg*, *Tubolyszeg*, *Vargaszeg*, *Vörösszeg* stb.) a *Gombos*, a *Kustán*, a *Pais* stb. nevű családok még ma is a legszámottevőbbek közé tartoznak, azaz szinte tetten lehet érni azt a jelenséget, amikor az első megtelepült családról nevezték el a falut, falurészt.

5. A névadás indítéka a helység templomának (kápolnájának) a címe, titulusa,²¹ továbbá a helységben vagy annak közelében levő vár, folyó, patak, hegy stb., amelynek neve átvonódott a településre. A templomcímek (patrocíniumok) és a templomcímekből lett falunevek az esetek egy részében egyidőben, egyazon mozzanat eredményeként alakultak ki, többnyire azonban csak később vonódott át a már valamilyen névvel bíró helysége (pl. *Szentiván* 1407: *Herbathfalva alio nomine Zent Iwan*) a templom titulusa.²²

a) Nyelvi eszköz a puszta, formáns nélküli templomcím, folyónév, pataknév, hegynév, várnak a neve (összetétel előtagjaként is). [Alsó]szenterzsébet (1334: *Scenthelsebeth*), [Bánok]szentgyörgy (1336: *Paka Scenth Gurg*). [Belső- és Külső]sárd (1389: *Sard*). „A falu határán átfolyó Kandijai-pataknak ... egykor Sárd. . . volt a neve.”²³ Börzönce (1234: *Bezenche*). „Minthogy a falu fölött eredő s a falun keresztül folyó patakot egykor Berzencének hívták..., feltehetjük, hogy a pataknév vonódott át a falura.”²⁴ [Búcsú]szentlászló (1270: *Scent Laduzlo*), *Csonkahegy*[hát] (1808: *Csonkahegy*). A falu határában van a *Csonkahegy* nevű domb. *Egervár* (1281: *Eguruar*), [Felső]szenterzsébet (1501.), [Kerka]szentkirály (1381: *Zenthkylral*; tkp. Szent István király), [Kis]bucsa (1207: *Bocha*): „... a Szévízbe egykor jobb felől beömlő patak neve (1268: *Buchca*)... átvonódott a mellette épült falura.”²⁵ [Lispe]szentadorján (1308: *Zent Vdrian*), [Magyar]szentmiklós (1320: *Zentmiclos*), [Nemes]szentandrás (1444: *Zenth Andreas*), Óhíd (1483: *Ohyd*), *Orosztory* (1251: *Vruzum*). „Egykor a község mellett elfolyó pataknak is *Wrustin* volt a neve.”²⁶ *Pölöske* (1270: *Physke*). „A település a ma Szévíz-nek... korábban *Piliské*-nek hívott patak mellékén épült.”²⁷ *Pölöskefő* (1354: *Piliskefew*). A *Pölöske*-patak (ma Szévíz) fejénél épült. [Puszt]szentlászló (1356: *Zenthlazlow*), *Rezi* (1236.)” A falu a hasonló nevű várról kapta a nevét. *Szentlászló* (1336: *Scenthwynchlou*; tkp. Szent Vencel), [Torny]szentmiklós (1381.), [Tót]szentmárton (1471: *Zenthmarton*), [Tüske]szentpéter (1439: *Zenthpeter*), [Vas]boldogasszony (1354: *Bodugazonfalua*). Eredetibb alakja a d/ csoportba tartozik. *Vindornya*fok (1476: *Fok*). A *Vindornya*-patak a falu alatt torkollik a Gyöngyös-patakba. [Zala]szentbalázs (1320: *Zenthbalas*), [Zala]szentgrót (1247/1483: *Zent Gyrolt*), [Zala]szentgyörgy (1473: *Zalayzenthgywrgy*), [Zala]szentiván (1371: *Szentiván*), [Zala]szentjakab (1421: *Zenth Jakaph*), [Zala]szentlászló (1338: *Scenth Lazlow*), [Zala]szentlőrinc (1464: *Zenthlewrincz*), [Zala]szentmárton (1384: *Zenthmarton*), [Zala]szentmihály (1408: *Piliskezentmihal*), *Zalavár* (1257: *Zalavar*), *Zebecke* (1328: *Zebuske*, 1353: *Sebechke* patak).

b) Nyelvi eszköz a népetimológia, a szemantikai adaptáció. *Kozmadombja* (1199: *Cusmadomian*), *Szentkozmadombja* (1513: *Ewry Kozmadomyan*). Mindkét helységnév Szent Kozmának és Szent Damjának (az i. sz. 303-ban vértanúhalált szenvedett arábiai orvos ikerpárnak) a nevét őrzi. (Eredetileg tehát az a/ csoportba tartoznak.) „A mai névalak úgy keletkezett, hogy a *Kozmadamján* végződését helyhatározói ragnak fogták fel és elhagyták, az utótagba pedig népetimológiásan beleértették a *domb* főnévnek birtokos személyraggal ellátott alakját.”²⁸

c) Nyelvi eszköz a templomcím + *-úr* szó. *Szentpéterúr* (1439.). A régi magyar nyelvben a szentek emlegetésekor nevükhöz hozzátették az *-úr* szót (l. Halotti Beszéd: Es uimagguc szent peter urot).²⁹ E zalai adaton kívül megemlítem még a Nyitra megyei *Szentmihályúr-t*. Ezek analógiájára keletkezett a meglehetősen sok *Keresztúr*: [Mura]*keresztúr* (1479: *Kereszthwr*), [Petri]*keresztúr* (1408: *Kerezthur*). Jézus keresztfáját minden bizonnyal azért urazták, mert rajta függött a corpus.

d) Nyelvi eszköz a templomcím + *-falva* (*-fa*), *-földe* utótag. [Bár]*szentmihályfa* (1381: *Zenthmyhal*). A régibb alak az *a/-ba* tartozik. *Szentmargitfalva* (1379: *Zentmargitfalua*), [Zala]*boldogfa* (1404: *Bodogazzonfalua*), *Szentpéterfölde* (1389.).

6. A névadás indítéka a helység vásártartási joga.

a) Nyelvi eszköz a hétnek az a napja, amelyiken a vásárt tartották: [Pór]*szombat* (1425: *Porzombathya*).

b) A vásártartás napja + *-hely* utótag: [Lenti]*szombathely* (1389: *Zombathel*), [Magyar]*szerdahely* (1323: *Zerdahel*), [Tót]*szerdahely* (1370: *Zerdahel*).

c) A helység vásártartási jogára utaló *vásárhely* szó: [Kis] *vásárhely* (1382: *Vasarhel*). Láthatjuk, hogy az öt név közül négy a jellegzetesen magyar névadási eszközzel,³⁰ a vásártartás napjának megnevezésével (*szombat*, ill. *szerda*) keletkezett.

II. Nem magyarok adta nevek (idegen nevek)

Az ide tartozó nevek mindegyikét szlávok, jobbra déli szlávok adták. [Báza]*kerettye* (1352: *Kerethe*; alapszavának tkp. jelentése 'teknő, meder, medence'). *Belezna* (1450–1: *Belezna*; tkp. értelme 'közeli'). *Csatár* (1141–61: *Chitary*; tkp. értelme 'pajzsgyártók'), *Csesztreg* (1334/1347: *Cheztreg*; tkp. értelme 'tisza patak'), *Dobri* (1408. tkp. értelme 'jó völgy'), *Eszteregnye* (1390: *Ezteregnye*). „A szláv *struga* 'vízfolyás, patak, meder' fn. *-an/j/a* vagy *-ynja* képzős származékának lehet az átvétele.”³¹ *Garabonc* (1335.; „feltehető, hogy a forrása egy szláv *Grebenъcъ*, tkp. kis domb vagy hegygerinc, taraj”)³², [Iklód]*bördőce* (1324: *Burzeulche*; tkp. értelme 'nyíres'), *Gétye* (1275: *Gegye*) „a szláv *Got* szn. birtoklást kifejező **Gotja* vagy **Gotje* származékának az átvétele.”³³ [Kis- és Nagy]*récse* (1264: *Rethe*; tkp. értelme 'olyan hely, ahol árok van'), *Letenye* (1347.; alapszava a déli *lěto* 'nyár' [mint évszak], *Lickó*[vadamos] (1260: *Lysco*; tkp. értelme 'mogyoróbokrokkal benőtt hely, mogyorós'), *Liszó* (1296: *Lyzou*), benne egy 'kopasz, tar' jelentésű szláv köznév lappang. [Nagy]*kanizsa* (1245: *Knyisa*; tkp. értelme 'a fejedelemé, a kenézé'), [Nagy]*kapornak* (1237: *Copurnuch*; összetartozik a kapor főnévvel), *Oltárc* (1239: *Oltarcz*; egy szláv **Oltarъcъ* hn. átvétele, amelyben az *oltar* 'oltár' fn. rejlik), *Rédics* (1236: *Radicypotaka*; a szerb-horvát *Radič* helynévvel függ össze), *Resznek* (1281: *Reznuc*, tövében a szlovén *résa* 'hanga,

örökzöld, törpe cserje'), *Rigvác* (1411: *Rygyvalch*; etimológiailag összetartozik a *ragva* főnévvel), *Szalapa* (1438: *Zalapha*; alapszavának tkp. jelentése 'zuhatag, zubogó'), *Szepetnek* (1325: *Sepethnuk*; a szerb-horvát *Sopotnik* patak völgy- és községnévvel tartozik össze), *Türje* (1211/1430: *Turle*). „Szerb-horvát eredetű, vö. **Čurilja* (ti. *zemlja* vagy *vas*) tkp. 'Cirill földje vagy falva, Cirillé'”³⁴. *Vindornya*[szőlős] (1274: *Vyndurna* Sceuleus; tkp. értelme 'szőlőmunkásoktól, vincellérektől lakott hely'), *Keszthely* (1274: *Keztel*; tkp. értelme 'vár, erősség'), *Vonyarc*[vashegy] (1335: *Vnorch*; közszoji jelentése vincellérek településére utal). *Zala* – folyónév és helynévi előtag (1232: *Zalam* latin tárgyeset, 1141–61: *Czalaensis* latin melléknévi származéka).

Noha ezeknek a neveknek a vizsgálata a szlavisztika körébe tartozik, azért a névadási indíték a névvel kapcsolatba hozható közszoj jelentése révén a legtöbb esetben megragadható.

1. Számos szláv név keletkezését – a magyarhoz és más nyelvekhez hasonlóan – a természeti környezet (domborzat, növényzet stb.) indukálta: *Csesztreg*, *Dobri*, *Eszteregnye*, *Garabonc* [Iklód]*bördöce*, [Báza]*kerettye*, [Kis- és Nagy]*récse*, *Lickó*[vadamos], *Liszó*, [Nagy]*kapornak*, *Oltárc*, *Rédics*, *Resznek*, *Rigvác*, *Szalapa*, *Szepetnek*.

2. Másik részük település- és birtoklástörténeti okokkal magyarázható: *Csatár*, [Nagy]*kanizsa*, *Türje*, *Vindornya*[szőlős], *Vonyarc*[vashegy].

3. *Belezna* nevét a benne levő közszoj jelentése ('közeli') alapján bizonyára valamihez való viszonyítás váltotta ki.

4. *Letenye* tövében valószínű a szláv *lěto* 'nyár (mint évszak)' található, feltehetőleg személynévi áttétellel (vö. cseh *Lěto* személynév, lengyel *Lato* ~ *Leto* személynév stb.)³⁵

III. A névadás indítéka, a név eredete bizonytalan

Csáförd (1270: *Chafurd*), [Cserszeg]*tomaj*, *Hagyáros*[börönd] (1251: *Hagarus*) talán a *hagy* igével vagy a magyar *Hangya* szn.-vel hozható kapcsolatba. *Hernyék* (1324/1336: *Herneek*) talán szláv eredetű név. [Homok]*komárom* (1293: *Humukkamar*) és [Zala]*komár*; az utóbbi nemrég még [Kis]*komárom* (1308–26: *Kamar*) puszta személynévi eredetű magyar név, „de lehetséges, hogy a szláv *Komarъ* (tkp. 'szúnyogos') átvétele”.³⁶ *Kallósd* (1260: *Kiskolusd*, *Kolus*) talán szláv eredetű a *Lasztonya*-val (1416: *Lasthonya*) együtt. [Mura]*szemenye* (1353: *Scebenya*) is talán szláv eredetű. *Ozmán*[bükk] az *oszmán* ~ *ozmán* 'török' népnévvel látszik azonosnak; *Pötréte* (1269: *Pettrethe*) „talán egy **Petre rete* **Petri réte*-féle birtokos szerkezetből keletkezett egyszerejtéssel”.³⁷ *Teskánd* (1271: *Tuskand*) valószínűleg török eredetű, „lehet, hogy a magyar -*d* képzővel megtöltött csagatáj **tušqan* 'nyúl' rejlik benne, lásd azonban török **tušqandi* 'megbéklyózott' is”.³⁸ *Tilaj* (1441: *Chaktylai*) lehetséges, hogy a *tilt* ige + -*aj* képzős származéka; a *Vaspör* (1342: *Wosper*) névnek talán mindkét tagja személynév; *Vöckönd* (1451: *Veczkend*).

Amint már említettem, a természetes helységnevek előtti – rendszerint mesterséges úton, azaz a hivatalos névadás/névváltoztatás eredményeként odakerült – minőségjelzőkről itt, a névtipológia végén szólok néhány szót.

Számos zalai helységnév megkülönböztető jelzőt kapott elsősorban a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően, de különösen 1887-től 1907-ig, amikor is a régi Zala megyében „101 névváltoztatás és 46 községnek 20 községgé való összevonása történt meg”,³⁹ és megjelentek, illetőleg lényegesen megszorodtak az *Alsó-, Felső-, Kis-, Nagy-* stb.-féle előtagú helységnevek, amik egymással korrelációban vannak. Ezek mellett számottevő a *Zala-* előtag, aminek meg az lett a szerepe a *Bánok-*, a *Balaton-*, a *Búcsú-*, a *Diós-*, a *Kerka-*, a *Lendva-*, a *Lenti-*, a *Magyar-*, a *Mura-*, a *Nemes-*, a *Pusztá-*, a *Tornyi-*, a *Tüske-* és a *Tót-* előtagokkal együtt, hogy az ország más megyéjében levő azonos utótagú nevektől megkülönböztesse a Zala megyeit. (Aki e kérdés iránt tüzetesebben érdeklődik, melegen ajánlom MEZŐ ANDRÁSNAK az Akadémiai Kiadónál a közeljövőben megjelenő „A magyar hivatalos helységnévadás” című monográfiáját.)

IV. Összefoglaló megjegyzések

1. A mai Zala megye legtöbb helységnévét (a névanyag mintegy 90%-át) a magyarok adták, ezek tehát magyar nevek.

2. A néhány (27) idegen nevet a szlávok adták.

3. A magyar nevek nagy részének keletkezésében a birtoklás ténye játszott a legnagyobb szerepet, de igen magas azoknak a neveknek a száma is, amelyeknek szemléleti háttere a természet, a táj valamely jellegzetes részlete volt.

4. A nyelvi eszközt tekintve rendkívül magas a pusztá személynévből keletkezett helynevek száma.

Jegyzetek

¹ Vö. többek között Lőrincze Lajos, *Földrajzineveink élete* (Bp., 1947.), Benkő Loránd, *A Nyárádmente földrajzinevei* (Bp., 1947.), Bárczi Géza, *A magyar szókincs eredete* (Bp., 1958.²), *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. Pais Dezső közreműködésével Mikesy Sándor (Bp., 1960.), Holub József, *Zala megye középkori vízrajza* (Zalaegerszeg, 1963.), *Névtudományi előadások*. Szerk. Kázmér Miklós és Végh József (Bp., 1970.), Kázmér Miklós, *A »falu« a magyar helynevekben* (Bp., 1970.), Inczeff Géza, *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* (Bp., 1970.), Mező András, *A hivatalos községnévadás vizsgálatához* (Nyíregyháza, 1972.) in: *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis*. Tom 4, 257–92 p., Farkas Ferenc, Jászberény nagyközség víznevei (Jászberény, 1974.), Kálmán Béla, *A nevek világa* (Bp., 1967.), Hajdú Mihály, *Budapest utcaneveinek névtudományi vizsgálata* (Bp., 1975.), Kristó Gyula, *Szemponatok korai helyneveink vizsgálatához* (*Acta Historica Szegediensis*. Tom. 4. Szeged, 1976.) stb., nem szólva most azokról a cikkekről és tanulmányokról, amelyek nyelvészeti folyóirataink, valamint egyetemi és főiskolai évkönyveink hasábjain jelentek meg.

² Vö. Ördög Ferenc, *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén* (Bp., 1973.) 22–25, 154–155.

³ Vö. B. Gergely Piroska: MNy. XIV, 11.

⁴ Vö. Ördög i. m. 155; Kristó Gyula i. m. passim.

⁵ Vö. Kristó Gyula i. m. passim.

⁶ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1978. A továbbiakban FNESz.

⁷ FNESz. 563. *Sármellék* a.

- ⁸ Vö. Mező András: MNy. LXVIII, 61.
- ⁹ MNy. XI, 272.
- ¹⁰ FNEsz. 82. *Balatonyörök* a.
- ¹¹ FNEsz. 716. *Zalatárnok, Tárnok* a.
- ¹² MNy. XXIV, 40.
- ¹³ FNEsz.
- ¹⁴ MNy. I, 235.
- ¹⁵ MNy. XXV, 123.
- ¹⁶ Vö. MNy. XXV, 121.
- ¹⁷ FNEsz. 286. *Iborfia* a.
- ¹⁸ MNy. XX, 137.
- ¹⁹ FNEsz. 313. *Kányavár* a.
- ²⁰ Kázmér i. m. 53.
- ²¹ Kniesz a azt írja ezekről a nevekről, hogy bár „ez a típus az egész Délnyugat-Európában mindenütt nagyon gyakori (északon viszont rendkívül ritka, már Észak-Németországban is majdnem ismeretlen), a magyar típus ezektől függetlenül alakult ki” (NévtVizsg. 20).
- ²² Kristó Gyula i. m. 48.
- ²³ FNEsz. 101. *Belsőárd* a.
- ²⁴ FNEsz. 125. *Börzönce* a.
- ²⁵ FNEsz. 338. *Kisbucsa* a.
- ²⁶ FNEsz. 487. *Orosztony* a.
- ²⁷ FNEsz. 523. *Pölöske* a.
- ²⁸ FNEsz. 356. *Kozmadombja* a.
- ²⁹ FNEsz. 609. *Szentpéterúr* a.
- ³⁰ Vö. Kálmán Béla i. m. 169.
- ³¹ FNEsz. 208. *Eszteregnye* a.
- ³² FNEsz. 233. *Garabonc* a.
- ³³ FNEsz. 239. *Gétye* a.
- ³⁴ FNEsz. 663. *Türje* a.
- ³⁵ Kiss Lajos szóbeli közlése, amiért ezúton mondok köszönetet.
- ³⁶ FNEsz. 279, 350, 421. *Homokkomárom* a.
- ³⁷ FNEsz. 524. *Pötréte* a.
- ³⁸ FNEsz. 639. *Teskánd* a.
- ³⁹ Mező András: MNy. LXVIII, 56.

A földrajzi nevek gyűjtése, kutatása (1980–1986)

I.

1. Előadásom címében jelzett áttekintést természetesen ott kell folytatnom, ahol 1980-ban, a III. magyar névtudományi konferencián Mező Andrással együtt abbahagytuk (vö. még L. BENKŐ, *Über die Sammlung des gesamten Ortsnamenmaterials in Ungarn* [Onoma XXV, 219–26]). Éppen ezért az ott elhangzottakat részben megismételve azzal kezdem mondandómat, hogy hazánkban nincs olyan megye, amelyben ne gyűjtötték volna össze a földrajzi neveket, illetőleg ahol ne foglalkoznának összegyűjtésükkel, vagy legalábbis ne terveznék azok összegyűjtését és kiadását. A lendület, amelyet a kezdeményező Zala megye az első megyei névgyűjtemény 1964. évi megjelentetésével (I. Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERECSENYI EDIT. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF) ennek a tudományos-társadalmi mozgalomnak adott, az MTA Nyelvtudományi Intézetének, közelebbről Végh Józsefnek az érdeméből megyéről megyére terjedt, és a Hazafias Népfront keretében országos mozgalommá terebélyesedett (I. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei. I. A baktalórántházi járás. Közzétette MEZŐ ANDRÁS. Nyíregyháza, 1967.; Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Bp., 1970.; II. A füzesabonyi járás. Közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Szerkesztette VÉGH JÓZSEF és PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1975.; III. A hevesi járás. Közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Szerkesztette VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1980.; Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei. I. A polgári járás. Közzétette TÓTH KATALIN. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Debrecen, 1970.; Somogy megye földrajzi nevei. Közzétette BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974. A munkálatokat Várkonyi Imre és Király Lajos vezette.; Tolna megye földrajzi nevei. Közzétette HAJDÚ MIHÁLY, KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF, VADAS FERENC. Szerkesztette VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981. A gyűjtési munkálatok Vadas Ferenc vezetésével folytak.; Vas megye földrajzi nevei. Közzétette BALOGH LAJOS, BARBALICS IMRE, BÁRDOSI JÁNOS, BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS, GYARMATHY MIKLÓS, HAJDÚ MIHÁLY, LAKY REZSŐ, ÖRDÖG FERENC, POMOGYI JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ, VÖRÖS OTTÓ. Szerkesztette BALOGH LAJOS és VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982. A gyűjtési munkálatokat Bárdosi János vezette.). Ezt a megjelent, illetőleg a sajtó vagy szerkesztés alatt levő kötetek csak részben tanúsítják (Veszprém megye földrajzi nevei. I. A tapolcai járás. Közzétette GAÁL SÁNDORNÉ LAKOSSY JUDIT, KIRÁLY LAJOS, MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA, TASSYNÉ SZELESTEY IBOLYA. Szerkesztette BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1982. A gyűjtési munkálatok Mészárosné Varga Mária vezetésével folytak.; II. A Pápai járás. Közzétette CSEPREGI ISTVÁNNÉ, GERSTNER KÁROLY, GYÖRFFY GYÖRGYNÉ, HARMATH ISTVÁN, HOFFMANN ISTVÁN, LASKARÁTHYNNÉ ÁCS ANNA, TUNGLI GYULA, VARGA MÁRIA. Sajtó alatt. A gyűjtést Tungli Gyula vezette.; III. Az Ajkai járás. Közzétette GERSTNER KÁROLY, LAKOSSY JUDIT, SZELESTEY IBOLYA, VARGA MÁRIA. Szerkesztette BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Szerkesztés alatt. A gyűjtést Varga Mária vezette.; Heves megye földrajzi nevei. IV. A Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Szerkesztette

BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Szerkesztés alatt.; Baranya megye földrajzi nevei. I–II. Közzétette BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEF, TEMESI MIHÁLY, TURÓS LÁSZLÓNÉ. Szerkesztette és a munkálatokat vezette PESTI JÁNOS. Tudományos tanácsadó ÖRDÖG FERENC. Pécs, 1982.; A Csepel-sziget helynevei. Közzétette HAJDÚ MIHÁLY. Bp., 1982.; Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei. II. A Fehérgyarmati járás. Gyűjtötte és közzétette KÁLNÁSI ÁRPÁD. Debrecen, 1984.; Szolnok megye földrajzi nevei. I. A Jászberényi járás. Közzétette FARKAS FERENC. Szerkesztette BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Jászberény, 1986.; Zala megye földrajzi nevei. II. A Keszthelyi járás. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, RÓNAI BÉLA, VARGA MÁRIA, VITÁNYI BORBÁLA. Szerkesztette BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1986. A munkálatok vezetője Markó Imre Lehel volt. Nógrád megye földrajzi nevei. I. A Szécsényi járás. Közzéteszi TÓTH KATALIN. Szerkesztés alatt.; Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei. III. A Nyírbátori járás. Gyűjtötte és közzétette JAKAB LÁSZLÓ és KÁLNÁSI ÁRPÁD. Szerkesztés alatt.; IV. A Tiszaleti járás. Gyűjtötte és közzéteszi BACHÁT LÁSZLÓ. Szerkesztés alatt.; Bács-Kiskun megye földrajzi nevei. Közzétette BALOGH LAJOS, BALOGH MIHÁLY, BASKI IMRE, BOGNÁR ANDRÁS, FEKETE JÁNOS, KUCZY KÁROLY, NAGY ENDRE. Szerkesztette BALOGH LAJOS, BOGNÁR ANDRÁS, ÖRDÖG FERENC. Szerkesztés alatt.) A mellékelt térképvázlatról és kördiagrammról teljesebb képet kapunk a munkálatok jelenlegi állásáról.

a) Megjelent tehát a kötet, illetőleg sajtó vagy szerkesztés alatt van az ország területének 46%-áról (42.805 km²), 1775 településéről, ami a települések 55,6%-a az 1973-as Hnt. alapján.

b) Befejeződött a gyűjtés és a helyszíni ellenőrzés Veszprém megye utolsó járásában is, a veszprémi Varga Mária vezetésével; Szabolcs-Szatmár megye Mátészalkai járásában Kálnási Árpád munkájaként; a Csengeri járásban (anyagát évekkkel ezelőtt Sebestyén Árpád gyűjtötte); Szabó László vezetésével Szolnok megye Szolnoki járásában Vincze László munkája eredményeként; Borsod-Abaúj-Zemplén megye Sátoraljaújhelyi és Mezőkövesdi járásában Kováts Dániel vezetésével és Mizser Lajos közreműködésével. – Az ország területének 6,6%-a (6.000 km²), 234 település, a települések 7,3%-a.

c) Befejeződött a gyűjtés Birkás János vezetésével Fejér megyében; Németh Imre, Federmayer István és Timaffy László vezetésével Győr-Sopron megyében, a helyszíni ellenőrzést a közelmúltban szervezte meg Unti Mária, a munkálatok immár negyedik vezetője; az egész Hajdú-Bihar megyében, ahol a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke irányítja a gyűjtő-feltáró munkát; Szabolcs-Szatmár megye nem említett járaiban, kivéve a Kisvárdai járást. A munkálatokat itt nem a Nyelvtudományi Intézet, hanem a Bessenyei Tanárképző Főiskola és a KLTE magyar nyelvészeti tanszékei irányítják. Kováts Dániel vezetésével elkészült a gyűjtés az egész Borsod-Abaúj-Zemplén megyében; Szomszéd András vezetésével pedig közelesem befejeződik Nógrád megyében, ahol évekkkel ezelőtt sokunk kedves volt barátja, a fiatalon eltávozott Schneider Miklós indította el ezt a vállalkozást. Szolnok megye Tiszafüredi, Kunszentmártoni és Törökszentmiklósi járásában Farkas Ferenc és Horgosi Ödön gondozta és gondozza a gyűjtést; Pest megye Gödöllői, Nagykátai, Váci és Szentendrei járásában pedig Horváth Lajos, aki egyben az egész megye munkálatainak is az élén áll. Békés megyében Hévízi Sándor vezetésével már a névanyag helyszíni ellenőrzését is megkezdjük. Csongrád megyében

Vitányi Borbála hathatós közreműködésével folyik Inczeffi Géza és Bodnár Béla megjelent műveinek a mi szempontjaink szerint való helyszíni kiegészítése. A munkálatokat Juhász Antal szervezte meg. – Az itt említett megyék és járásek hazánk területének 41,6%-át teszik ki, 38.724 km²-t, az ország 3189 településének pedig pontosan egyharmadát, 1070 települést.

d) Most folyik a gyűjtőmunka megszervezése, illetőleg a szervezés előkészítése Szolnok megye Mezőtúr, Túrkeve, Kisújszállás és Karcag városában; Szabolcs-Szatmár megye Kisvárdai járásában; Pest megye Budai, Ceglédi és Monori járásában, valamint Százhalombattán, Cegléden és Nagykovácsiban; továbbá Budapesten. A terület nem nagy, mindössze 5 ezer km², ami 5,7%-a az ország területének, de a 110 település között nem kevés a nagy határu város, Budapestről nem is szólv.

2. Az anyaggyűjtés módszere az elmúlt negyedszázad alatt némely megyében ugyan kisebb-nagyobb mértékben módosult, de lényegében véve nem változott, aminek az a magyarázata, hogy az első, a zalai kötet anyagának gyűjtési elveit a nagy elődöknek, Szabó T. Attilának és munkatársainak (Árvay József, Gergely Béla, Imreh Barna, Márton Gyula) a nagyszabású gyűjteményei alapján Ördög Ferenc és a Csúry-tanítvány, Végh József Papp László közreműködésével úgy állította össze (I. ZMFN. 9–20), hogy a követelmények a nem szakképzett, de a nyelvészet iránt érdeklődő tanárok, tanítók, lelkészek, tanácsai stb. dolgozók számára is megvalósíthatók voltak – figyelembe véve természetesen az időközben megjelent elvi tanulmányokat (I. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei. Bp., 1947.; LÖRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete. Bp., 1947.; uő., Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai. Bp., 1949.), valamint az azóta megjelent fontosabb gyűjteményeket, illetőleg feldolgozásokat (KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. Bp., 1957.; INCZEFFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1966.), nem is szólv Jankó, Kniezsa, Pais, Bárczi alapvető tanulmányairól, illetőleg műveiről. A terepbejárással készült gyűjtéseket minden esetben nyelvészetileg képzett szakemberek tüzetes helyszíni ellenőrző munkája követte, amikor is nemcsak hogy újabb adatközlők bevonásával még egyszer meghallgattak és újból lokalizáltak a tanácson minden egyes nevet, hanem a hiányos vagy hiányosabb gyűjtéseket újabb nevekkal egészítették ki. Őutánuk mint jövőbeni közlétevek után kerül a szerkesztők kezébe az anyag, első ízben cédulákon, másodízben kézirat formájában.

3. Vállalkozásunk tudományos alapvetésének taglalását nem kívánom most elvégezni, erről részint „A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve” c. (Bp., 1978.) kiadványban többen írtunk, részint meg a már említett veszprémi névtani konferencián elhangzott előadásomban részletesen szóltam (vö. MNyTK. 160. sz. 147–57).

a) Mindazonáltal megismétlem, a szóbeli (népi) nevektől azért különböztetjük el zárójelben az írásbeli (hivatalos) utcaneveket, illetőleg a kodifikált kataszteri neveket, mert a nyelvi rendszerben nincs még egy olyan nyelvi jel, amely alak, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna a kétfajta névhasználat között, mint a tulajdonnév, főképpen pedig a személy- és a helynév. Dűlőneveink intézményes kodifikálása nagyrészt csak a XIX. század derekán, a jobbágyszabadítást követő úrbéri földrendezés után következett be, amikor is a „kapitalista termelés a föld korlátlan tulajdonjogát kívánta meg” (SIMONFFY EMIL: Agrártörténeti tanulmányok. [Bp., 1960.] 339; vö. még TÓTH LÖRINC, Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. [Pest, 1857.] 292; TÓTH LAJOS, Úrbéri kalauz. [Pest, 1837.] passim; J. BLANÁR: PICOS. XI, 1, 137). A két névrendszer közti

eltérés Magyarországon már a kodifikálás pillanatában bekövetkezhetett, sok esetben be is következett. Nemzetiségek (németek, szlávok stb.) lakta területen (pl. Tolna, Baranya megyében stb.) nemcsak a népi (szóbeli) neveknek vannak német, horvát stb. nyelvi megfelelőik, hanem a hivatalos dűlőneveknek is (pl. TMFN. 25/51. *Ó-hégy* : n. *Aldevajnkárta* [C. *Altes Gebirg K. Óhegy*], amelyeket természetesen mint hivatalos névváltozatokat az élő nyelveiktől elkülönítve közöljük. Az írásbeli nevek között szerepeltetjük a Pesty Frigyes gyűjtötte múlt századi neveket is. Helyszíni ellenőrzésük és lokalizálásuk során fény derül arra, hogy melyik névvel, a szóbelivel vagy a kataszterivel egyeznek meg, illetőleg egyáltalán élnek-e még.

b) A szóbeli neveknek mind lexikális (*Fősző-erdő* : *Kis-erdő*), mind alaktani (*Kiscser* : *Kis-cseres*), mind hangtani (*Fösü-mező* : *Fösö-mező*) változatait kellő gondossággal lejegyezzük.

c) A fonematikus hangjelölés szintjén a nevek nyelvjárási lejegyzése is következetes, és mivel gyűjtésünk az ország valamennyi településére kiterjed, számos fontos hangtani (á utáni o-zás, l-ezés, zárt ě – nyílt e szembeállása, ö-zés stb.), alaktani stb. kérdés tüzetes területi vizsgálatához kiváló forrásként használható, amint arról több e témába vágó tanulmányból meggyőződhetünk (TEMESI MIHÁLY, Ortsnamenforschung und Sprachgeographie. [Congressus quartus Internationalis Fenno-Ugristarum III., Bp., 1981. 34–9]; SZABÓ JÓZSEF: MNyTK. 160. sz. 173–6; KIRÁLY LAJOS: MNyTK. 160. sz. 199–202 + 4 térkép; VÖRÖS OTTÓ: Dialektológiai Szimpozium. Szombathely, 1981., 171–4; KASZÁS JÓZSEF: MNy. XXIV, 69–78; SZABÓ GÉZA: Vasi Szemle XXXVII, 249–52; uő.: MNyTK. 170. sz. 75–82; SZATHMÁRY JÓZSEF: Nyr. CIX, 75–82).

d) Részletesen lehetne szólni megjelent kötetünk komplex jellegéről: a gazdálkodástörténet, a művelődéstörténet, a természeti földrajz és kartográfia, a néprajz és a régészet legalapvetőbb szempontjainak figyelembevételéről. A tártudományok kívánalmait azonban a jövőben is csak egy bizonyos határig tudjuk kielégíteni, mivel a kötetek terjedelmének további növelésével megjelenésüket tennénk kockázatosná.

4. A mellékelt térképről közeli és távolabbi feladataink is leolvashatók. Legsúlyosabb gondjainkat persze – Fejér és Hajdú-Bihar megyében a hivatalos szervek érthetetlen közöm-bössége, Csongrád megyében a szakemberhiány, Bács-Kiskunban a háromkötetes adattár kiadásához szükséges anyagiak előteremtése – nem lehetett térképre vetíteni, megoldásukhoz intézeti, sőt akadémiai tisztségviselőink segítsége is szükséges. Ha a fenti akadályok elhárulnak, ha a többi (Győr-Sopron, Szolnok, Békés, Pest, Nógrád, Szabolcs-Szatmár) megyében és Budapest fővárosban a munkálatok valamilyen rendkívüli ok miatt nem akadnak el, és ha az elmúlt évtized feszített ütemét munkatársaimmal együtt tartani tudjuk, az ezredfordulóig hazánk 93.032 km²-nyi területéről a várható mintegy 1 millió 200 ezer jelenkori és múlt századi földrajzi név (Kiss Lajos becslése) nemcsak hogy összegyűlik, hanem ellenőrzött állapotban szerkesztésre, illetőleg kiadásra készen áll, hogy a már megjelent és a közelebb megjelent kötetekkel együtt betöltse tudományos és nemzeti feladatát. Alaposabb nemzetközi megismertetésére ha nem szervezünk is nemzetközi konferenciát – ahogy azt Henri Draye halála előtt néhány hónappal Lipcsében javasolta –, a Magyarországon rendezendő nemzetközi névtani kongresszus egyik fő témájául mindenképpen ez a vállalkozás kínálkozik.

5. A Magyar Névtani Dolgozatok adattári számai között több határainkon kívüli, de nyelvhatárunkon belüli település földrajzinév-anyaga is megjelent: HALÁSZ PÉTER,

Magyarfalu helynevei [Bp., 1981. 19. sz.]; uő., Lészped helynevei [Bp., 1983. 26. sz.]; uő., Ónfalva (Onyest) helynevei [Bp., 1983. 32. sz.]; É. KISS SÁNDOR, Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye [Bp., 1981. 21. sz.]; HEGEDŰSNÉ MARIKOVÉCZ KATALIN, Helynevek Csehszlovákia komáromi járásából [Bp., 1983. 45. sz.]; MARÁCZ LÁSZLÓ, Fertőd helynevei [Bp., 1983. 40. sz.]; ÚJVÁRI BÉLA, Csikménaság (Armaşeni) külterületének helynevei [Bp., 1983. 48. sz.]; L. még ÍGYÁRTÓ JUDIT, Visk helynevei [NévtÉrt. 7. sz. 27–34]; NÉMETH ZOLTÁN, A Pozsony megyei Taksony helynevei [NévtÉrt. 7. sz. 18–26]; uő., A Pozsony megyei Felsőszeli helynevei [NévtÉrt. 8. sz. 22–9].

A nagy hagyományú erdélyi helynévgyűjtő és -feldolgozó műhely tagjai jobbára csak a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain teszik közzé az élő és a történeti helyneveket: JANITSEK JENŐ, Erdőfüle helynevei (XXIV, 98–103); uő. és FARKAS ZOLTÁN, Torockó és Torockószentgyörgy helynevei (XXV, 88–98); JANITSEK JENŐ, Györgyfalva helynevei (XXVI, 148–55); uő., Máramarosi helynevek (XXVIII, 70–6); uő., Szászfenes helynevei (XXIX, 55–65); RÁDULY JÁNOS, Kibéd helynevei (XXIV, 103–11); SALAMON IDA, Nagyratos helynevei (XXIV, 223–5); uő., Szentpál helynevei (XXVI, 158–60); IMREH BARNÁ, Alsórákos helynevei (XXV, 208–16); TIBÁD LEVENTE, Nyikó menti helynevek (XXV, 217–21); CSOMORTÁNI MAGDOLNA, Csikmindszent helynevei (XXVI, 155–7); uő., Csíkszentlélek helynevei (XXVII, 75–6); uő., Érkörtvélyes helynevei (XXVIII, 76–8); uő., Bánkfalva, Csíkszentgyörgy és Ménaság helynevei (XXIX, 65–73); uő., Csíkszentdomokos, Csíkszentkirály és Zsögöd helynevei (XXX, 72–80); GY. SZABÓ GYULA, Szalacs helynevei (XXVI, 160–4); uő., Érmihályfalva és Ottomány helynevei (XXVII, 71–5); uő., Berettyószéplak és Köröstárkány helynevei (XXVII, 172–7); uő., Albis és Érbogvoszló helynevei (XXVIII, 174–8); TÖRÖK BRIGITTA, Sepsibesenyő helynevei (XXVIII, 170–4); BURUS JÁNOS, Pipe helynevei (XXIX, 165–72). A nagyszabású jugoszláviai földrajzinévgyűjtést is természetesen figyelemmel kísérjük, és örömmel adtunk helyt konferenciánkon most is az ottani munkálatokról szóló beszámolóknak.

6. Szinkrón anyagú földrajzinév-táraink számbavételét az 1981-ben lezárult „Magyarország földrajzinév-tára” (szerk. FÖLDI ERVIN) II. kötetével folytatom, amelynek a 19 megyei füzetében, illetőleg az 1: 150.000-es méretarányú térképein mintegy 62.000 földrajzi név található. Ez a névmennyiség a kiadvány funkcióját tekintve nagyon sok – különösen ha Lipszky 1808-ban kiadott művével vetjük egybe –, a mi megyei és járási köteteinkhez képest meg nagyon kevés, de ez utóbbiakkal mint más műfajúkkal összevetni (I. VARGHA KÁROLY: Honismeret VIII, 5. sz. 24–5) teljesen fölösleges (vö. KISS LAJOS: Nyr. CVII, 119–20).

7. Imponálón lenyűgöző mennyiségű történeti földrajzi neveket gyűjtött össze tanítványainak közreműködésével HAJDÚ MIHÁLY a más vonatkozásban már említett „A Csepel-sziget helynevei” c. adattárában, amely mintául szolgálhat mindazok számára, akik helyneveink múltbeli adatait a kezdetekből kívánják összeszedni. Hogy fogalmunk legyen, mekkora adatmennyiség van e 333 lapos műben, hadd említsem meg, egy falu adattári terjedelme átlagosan 18 nyomtatott lap. Ha ezt megszorozzuk hazánk 3189 településével, 57.402 lapot kapunk, ami 57 ezer lapnyi könyvnek felel meg – mutatók nélkül.

Egyes megyékben (Tolna, Fejér, Komárom, Szolnok, Bács-Kiskun, Pest, Békés) a szinkrón földrajzi névanyag gyűjtésével összefüggésben a Pesty-féle neveket kellő filológiai gondossággal és apparátussal külön kötetekben is megjelentettük (I. GAÁL ATTILA–KÓHEGYI MIHÁLY, Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában [in: A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum évkönyve 1971–1972, 271–332; 1973–1974, 297–339]; PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ, Pesty

Frigyes anyagának Fejér megyei gyűjtése [in: Fejér megyei Történeti Évkönyv XI, 161–305. Székesfehérvár, 1977.]; PASTINSZKY MIKLÓS–TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA, Pesty Frigyes 1964. évi helynévgyűjtése. Komárom megye [Tatabánya, 1977.]; Pesty Frigyes helynévtárából. I. Jászkunság. Közzétette BOGNÁR ANDRÁS [Kecskemét–Szolnok, 1978.]; II. Külső-Szolnok. Közzétette BOGNÁR ANDRÁS [Kecskemét–Szolnok, 1979.]; ASZTALOS ISTVÁN, A gödöllői járás nyugati részének földrajzi nevei Pesty Frigyes Helynévtárában [Aszód, 1979.]; Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közzéteszi JANKOVICS B. DÉNES. A mutatót összeállította HÉVVÍZI SÁNDOR [Békéscsaba, 1983.].

KÁLMÁN BÉLA két közleményében (Buda vidéki helynevek a 18–19. századból [MNy. XXII, 51–70]; Fejér megyei helynevek a 18–19. századból [MNy. XXIII, 58–95]) a canonica visitatiók helységnévanyagát gyűjtötte össze, majd szembesítette a FNESz., valamint Mikoviny, Lipszky, Csánki stb. adataival. UDVARI ISTVÁN pedig a XVIII. századi kvesztálásokból (a görög katolikus szerzetesek alamizsnagyűjtései) a helyneveket emelte ki, és lokalizálta őket (NévtÉrt. 10. sz. 54–78). MADAS JÓZSEF, Pécs-belváros telkei és házai c. (Pécs, 1978.) munkájában 1686-tól 1895-ig – eddig volt érvényben az 1856-os telekkönyv – Pécs belvárosának telkeit (a rajtuk lévő házakkal, építményekkel) egyenként feldolgozta (REUTER: NévtÉrt. 7. sz. 141), ezáltal Pécs újkori történetének megírásához nélkülözhetetlen forrást nyújtott, a hasonló vállalkozásba kezdőknek pedig követendő példát adott.

II.

1. Az 1978. évi megjelenés után a szinte napok alatt elfogyott FNESz. 1980-ban 2., 1983-ban pedig 3. kiadást ért meg. Tudománytörténeti jelentőségét kétségtelenül jelzi ez a nyelvészeti szakmunkák iránti szokatlan érdeklődés, de mindenekelőtt az a pezsgés, ami az egyes helynevek és névtípusok nem kis számának a vizsgálatában mutatkozott meg részint gyűjteményes köteteinkben (I. BALÁZS JÁNOS, A *Séd* folyónév és ami körülötte lehetett [MNyTK. 160. sz. 107–9]; SZEGFÜ LÁSZLÓ, Gondolatok Baja nevének eredete kapcsán, avagy interpretatio latina [MNyTK. 170. sz. 111–7]), részint a szerzők önálló köteteiben (BALÁZS JÁNOS, Magyar deákság [Bp., 1980.], amelyben többek között a *Nyék*, a *Kér*, a *Lél*, *Levédia* nevekkal foglalkozva nem egy új etimológia lehetőségét veti föl; MOLLAY KÁROLY, Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig [Bp., 1982.], 1. benne a *Balf*, *Hóf* és *Hőflány* etimológiáját [577–92]), legfőképpen pedig nyelvészeti, sőt egyes vidéki folyóirataink hasábjain. KISS LAJOS további kutatásai mellett (Szavak és nevek [Nyr. CIV, 362–8]; Szilágysági helynevek [Nyr. CV, 97–101]; Szilágysági helységnevek [Nyr. CV, 354–61]; Különös földrajzi nevek [Nyr. CVI, 219–33]; *Mátra*, *Hernád* [Nyr. CVIII, 98–101]; Fenőkövel kapcsolatos földrajzi nevek [CVIII, 236–43]; Újonnan községgé alakított településneveink: *Sátorhely* és *Szárliget* [Nyr. CIX, 243–5]; Barangolás földrajzi neveink világában [Nyr. CIX, 359–66]; *Zsámbék*, *Zsámbok* és ami körülötte van [MNy. LXXXI, 354–6]) – akinek nagy érdeklődéssel várjuk említett szótárának jelentősen bővített és részben átdolgozott 4. kiadását – mindenekelőtt REUTER CAMILLOT kell megemlítenem, aki szintén több szép helynévfejtéssel gazdagította etimológiai irodalmunkat (*Somodi* [MNy. LXXVI, 79–81]; *Surjánfalva* – *Sürgyefalu* – *Surdesti* [Nyr. CIV, 110–1]; *Köbölgyuk* [NévtÉrt. 4. sz. 8–10]; *Sikota* [Nyr. CV, 478–82];

Ipp és *Ipacs* [NévtÉrt. 5. sz. 9–15]; A Szabács Viadala *kwtez* szavához [MNy. LXXVIII, 204–6]; *Ug, Kékug* és *Kékesd* [MNy. LXXVIII, 460–5]; *Hahnenburg* = ? Kakasvár [NévtÉrt. 7. sz. 3–6]; *Monymalató* ~ *Malató* [Nyr. CVII, 236–40]; Egy „Mérgecs” tanulmány [NévtÉrt. 9. sz. 86–90]; *Kegyeri* és *Kudzsir* [MNy. LXXXI, 469–75]; Magyar helységnévadás-e *Surjánfalva*? [Nyr. CIX, 235–41]; *Bemhegy* és *Kisdebrecen* [NévtÉrt. 10. sz. 14–5]; Néhány újabb adat Vas megye helységneveinek történetéhez [Vasi Szemle XXXVI, 128–32]). MEZŐ ANDRÁS készülő monográfiájának témájába vágó (*Ágasegyháza* [NévtÉrt. 4. sz. 10–4]; *Fele* [Nyr. CV, 88–92]; *Mőregyháza* = Nyíregyháza? [NévtÉrt. 5. sz. 3–6]) helynévfajtések mellett Török Bálint és Törökbálint c. [MNy. LXXVIII, 175–80] módszertani szempontból is tanulságos cikkében a FNESz.-nek azonos címszavú etimológiáját igazítja ki. KRISTÓ GYULA „Nyíregyháza kialakulástörténeti problémái”-hoz szól hozzá (NévtÉrt. 6. sz. 27–39), Hanenburch = Kakasd? című (NévtÉrt. 4. sz. 3–7) korábbi cikkében pedig fölveti, hogy a helységnév (Hanenburch) föltehetően a mai Tolna megyei Kakasd. NÉMETH PÉTER „A Körte-féle helynevekhez” fűz észrevételeket (MNy. LXXVI, 469), amelyekkel korábban JUHÁSZ DEZSŐ foglalkozott, s aki most ezekhez a MNy.-ben (LXXVI, 469–71) utólagos megjegyzéseket tesz. SZABÓ T. ÁDÁM, *Felek* (MNy. LXXVII, 337–9), *Hatolyka* (MNy. LXXVII, 473–4), *Hárskút* (MNy. LXXVIII, 206); FEKETE PÉTER, Csú (MNy. LXXVI, 210–1), Dunakunyhó (MNy. LXXVII, 466–7); MIZSER LAJOS, *Cserépfalu* (MNy. LXXVI, 76–9), Hór (NévtÉrt. 3. sz. 11–4); DÉNES GYÖRGY, *Zsenge, Zsengő* (MNy. LXXVI, 462–5); ZIMONYI ISTVÁN, Megjegyzések *Ölbő* tulajdonneveink etimológiájához (MNy. LXXIX, 198–200); P. TÁLOS ENDRE, *Süty* (MNy. LXXIX, 82–3); É. KISS SÁNDOR, Don-kanyar (MNy. LXXIX, 464); KÓNYI SÁNDOR, Szentek környéki helynevek – Szentestről nézve (Nyr. CIV, 368–72); FEHÉRTÓI KATALIN, *Surján* (Nyr. CVII, 352–3); SÁMBOKRÉTHY PÉTER, *Pannonhalma* (Nyr. CVII, 494–5); KAKUK MÁTYÁS, Beszélő helynevek a Tiszazugban (Nyr. CVIII, 269–72); ÁBRAHÁM IMRE, A Győrszentmárton > *Pannonhalma* helynévváltoztatás valódi indítékairól (Nyr. CVIII, 493–4); TAKÁCS LAJOS, *Kopolya* (NyK. LXXXI, 264–8); RÉDEI KÁROLY, A *Konda* folyónév eredetéről (NyK. LXXXII, 285–6); TÁLOS GÉZA, *Fadd* esetleg inkább *Fokos* lenne? (NévtÉrt. 6. sz. 42–7); MÉSZÁROS NÉ VARGA MÁRIA, *Sarvaly* (NévtÉrt. 4. sz. 14–20); SZABÓ JÓZSEF, Nagykónyi nevének eredetéről (NévtÉrt. 5. sz. 6–9); VALACZKA ANDRÁS, *Apostag* (NévtÉrt. 10. sz. 7–14); KÁLMÁN BÉLA, Madárnévi eredetű helynév-e a Lúdvég? (NévtÉrt. 6. sz. 47–8); DÉNES GYÖRGY, Árnyék és verő (NévtÉrt. 7. sz. 6–8); HEGEDŰS ATTILA, *Selypestő* (MNy. LXXIX, 462–3), uő., *Némedi* (NévtÉrt. 10. sz. 3–7); IVÁN LÁSZLÓ, Vélekedések *Kecel* nevének eredetéről (NévtÉrt. 8. sz. 18–21); SOLYMÁR IMRE, Mérgecs vizen a „Mérgecs hídjá” (NévtÉrt. 9. sz. 91–7); uő., Belmajor és külmajor (NévtÉrt. 10. sz. 15–7); MOLLAY KÁROLY, Földrajzi neveink magyarázatáról (Soproni Szemle XXXV, 237–50); BÖDEY JÓZSEF, Delján bolgár trónkövetelő emléke magyar falunevében (Nyr. CVIII, 93–6); NEMES PÁL, Battonya elnevezésének kérdéséhez (Békési Élet XVII, 468–75); RAB JÁNOS, Néhány gyergyói földrajzi név értelmezéséhez (NyIrK. XXVIII, 59–61); LUKÁCS LÁSZLÓ, A Mezőföld tájnévről című (Honismeret XII, 1. sz. 26–8) közleményei ékesen bizonyítják ennek a nagy fölkeltséget és intuíciót kívánó tudományagnak a reneszánszát, még akkor is, ha a cikkek egy része csupán adalékot nyújt a további vizsgálódásokhoz, vagy éppen a név, illetőleg a földrajzi köznév eddig nem ismert földrajzi elterjedését adatozza (l. SZABÓ JÓZSEF, Újabb adatok a Tabán földrajzi név elterjedéséhez [Nyr. CVII, 347–51]). Ugyanakkor a helynevek keletkezése iránt megnövekedett érdeklődéshez képest meglehetősen kevés számú ismeretterjesztő cikket olvashattunk az ÉA. hasábjain (de l.

LÖRINCZE LAJOS, Szupataktól a Zimréig. A szóhatáreltolódás révén keletkezett hely- és közneveink [IV, 3. sz. 6]; VITÁNYI BORBÁLA, Görönd nyomában Sárközig és tovább. A *görönd* szó eredete és jelentése [IV, 4. sz. 12]; stb.).

2. a) A FNEsz. tette lehetővé helységneveink több szempontú (a névadás indítéka, ennek nyelvi eszköze, a név szerkezete stb.) névtudományi vizsgálatát is. A sort ÖRDÖG FERENC, Zala megye helységneveinek rendszere c. dolgozata nyitotta meg 1980-ban (2. kiadása 1981-ben), majd ezt követte Veszprém megyéé (JUHÁSZ DEZSŐ munkája [MNYTK. 160. sz. 253–63]); Somogy megyéé (VÁRKONYI IMRE munkája, Kaposvár, 1984.; 1. még uő., A somogyi helységnevek, különös tekintettel a foglalkozásnévből, a templom címéből és a vásártartás napjából alakult helynevekre [MNYTK. 170. sz. 55–65]); Fejér megyéé (BARABÁS IRÉN munkája [NévtÉrt. 9. sz. 11–9]); sajtó alatt Körmenyi Géza munkájaként Komárom megyéé, de tudomásunk van a Heves, a Baranya és a Tolna megyei tanulmányok előrehaladott állapotáról is (Pelle Béláné, Pesti János, Vadas Ferenc munkái).

b) Meglehetősen nagy számú újabb dolgozat és könyv született az egyes helységek belterületi neveinek névtani és településtörténeti szempontú rendszerezéséről: HAJDÚ MIHÁLY, Orosháza utcanévei (NévtÉrt. 3. sz. 22–34); KMETTY KÁLMÁN, Balassagyarmati utcanévek (Balassagyarmat, 1980., 217 1 + 7 térkép); BARTA LÁSZLÓ – PÁHI FERENC, Szentés utcanévei (Szeged, 1980., 155 1 + térkép); CZEGLÉDI IMRE, Békéscsaba utcanévei (Békéscsaba, 1981., 153 1 + térkép); FÜLÖP LÁSZLÓ, Kaposvár utcanéveinek névtani vizsgálata (MND. 17. sz. 1981.); uő., Sárvár utcanéveinek névtani vizsgálata (Vasi Szemle XXXVI, 114–27); LAKATOS ERIKA, Tata utcanévei (NévtÉrt. 7. sz. 35–41); FEKETE EDIT, Balatonföldvár utcanévei (MND. 42. sz. 1983.); PETHŐ ZSOLTNÉ NÉMETH ERIKA, Szentendre utcanévei (Szentendre, 1983., 215 1 + térkép); TIBÁD LEVENTE, Székelyudvarhely régi utcanévei (Nyírk. XXIX, 21–8); NÁBRÁDI MIHÁLY (szerk.), Debrecen utcanévei (Debrecen, 1984., 408 1 + térkép); ERDÉLYI ERZSÉBET, Nagykőrös utcanéveinek története 1850 és 1982 között (MND. 56. sz. 1985.). Közülük többen vagy Péter László Szeged, vagy Hajdú Mihály Budapest utcanéveiről írt könyvének rendszerét követik. Tőlük eltérő módszerrel VINCZE LÁSZLÓ állt elő (NévtÉrt. 9. sz. 23–30), amelyet Lipcsében, a XV. nemzetközi névtani kongresszuson is bemutatott.

c) Egy-egy helység vagy településfajta neveit rendszerezi HEGEDŰS ATTILA (NévtÉrt. 3. sz. 14–22); LÉVAI BÉLA, Józsa története a földrajzi nevek tükrében (Debrecen, 1981., 62 1); J. SZABÓ ERZSÉBET, Rákospalota külterületi helynevei (MND. 9. sz. 1981.); RAÁTZ JUDIT, Gödöllő helynevei (MND. 14. sz. 1981.); BOGNÁR ANDRÁS, A jászkunsági helynevek rendszere (MND. 25. sz. 1982., 65–83); HENCZI SÁNDOR, Salomvár helynevei (MND. 33. sz. 1983.); DOLÁK KATALIN, Vízsolly helynevei (MND. 35. sz. 1983.); KÖSA LÁSZLÓ, Bágy (Bădeni) helynevei (MND. 37. sz. 1983.); NÁNÁSYNÉ NAGYIDAI ADRIENNE, Nyáregyháza helynevei (MND. 46. sz. 1983.); FARKAS GYÖRGY, Mogyoród belterülete és határa a helynevek tükrében (MND. 51. sz. 1983.); BODNÁR BÉLA, Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Sajtó alá rendezte SZABÓ JÓZSEF (Szeged, 1983., 253 1). Ez utóbbi amellest, hogy becses és gazdag tárháza a hajdani vízi világnak (vö. POSGAY ILDIKÓ: NévtÉrt. 9. sz. 100), a kötet végén a nevek szófaji, illetőleg jelentéstani vizsgálatát is tartalmazza.

d) Kedves volt barátunk, a fiatalon elhunyt kiváló névkutató, MATIJEVICS LAJOS „A jugoszláviai Ferenc-csatorna víznevei”-nek (MND. 23. sz. 1981.); PELLE ATTILA pedig „Heves megye Tiszával határos községeinek vízrajzi nevei”-nek (MND. 52. sz. 1983.) szentelt külön tanulmányt.

e) VÖRÖS OTTÓ egyik dunántúli tájegységünk, az Őrség földrajzi neveinek típusait az alapelemek, megkülönböztető elemek és kettős szerepű elemek elkülönítésével rendszerezi elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzinevei c. könyve alapján (in: A szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II, 101–22). Az azonos földrajzi objektumok két vagy több névvel történő megnevezését vizsgálva igen részletes tipológiával állt elő KÁLNÁSI ÁRPÁD (MNYj. XXIII, 23–34), mindemellett – illetőleg ebből következően – meglepően sok új műszót is alkotott, közülük nem egy föltétlenül helyet kíván magának a készülő névtani terminológiai szótárban.

f) Két teljesen új témájú dolgozattal is gyarapodott névtani irodalmunk: BERÉNYI ZSUSZANNA ÁGNES „A budapesti nagyvásártelep mikrotoponímiájá”-t (MND. 34. sz. 1983.); BOZÓKI ANDRÁS és DÖMÖTÖR ADRIENNE pedig a betűkaparással és betűbetoldással átértelmezett budapesti megállóneveket („elszabadulás tér”, „Hűvös öl”, „örökvész út”) rendszerezte (NévtÉrt. 10. sz. 20–8).

3. Áttekintésünk időszakának, a mögöttünk levő hat évnek, kétségtelenül legnagyobb névtudományi teljesítménye MEZŐ ANDRÁSNAK „A magyar hivatalos helységnévadás” c. (Bp., 1982. 407 l) monográfiája, amelyet recenzensei (PÉTER LÁSZLÓ: Nyr. CVII, 372–6; HEGEDŰS ATTILA: MNy. LXXX, 95–6) méltán állítanak KÁZMÉR MIKLÓS, A „falú” a magyar helynevekben c. (Bp., 1970.) klasszikus műve mellé. A hatalmas és roppant szerteágazó anyagból leszűrt tudományos eredményei mellett vizsgálati módszere is tanulságos, élénk nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatna, ha legalább idegen nyelvű összefoglalás állna a kötet végén.

4. Az egyetemes és a magyar önelvű névkutatás módszerével közelítette meg BENKŐ LORÁND a magyarság honfoglalás előtti két lakóhelye nevének, Levédiának és Etelköznek a vizsgálatát (MNy. LXXX, 389–419). E korra vonatkozó magyar őstörténeti kutatásainkban mindezekig soha ekkora szerepet nem kapott a névtudomány, amelynek bevonásával a *Leved* helynévről megállapította, hogy pusztá személynévvvel „a magyar névadásban sohasem jelöltek országot, tartományt, sőt még kiterjedtebb területet sem, hanem mindig csak szálláshelyet, illetőleg települést” (i. h. 393), s „csupán a bizánci feljegyzés készítője értelmezte azt az összes magyar törzs lakóhelyének” (HARMATTA JÁNOS: MNy. LXXX, 420). – Az Etelköz első tagjában pedig tulajdonnevet (víznevet) kell keresnünk Benkő szerint, amely a *köz* földrajzi köznévvvel együtt – Harmattával ellentétben (i. h. 427) – igen nagy valószínűséggel a *Bodroghköz*, *Sárgköz* stb.-féle csoportba tartozik, nem pedig a *Vízköz*-félék közé. Jelentős felismerés többek között az is, hogy „e terület neve két víznevet feltételez, és a kisebbik víz neve az *Etel*, mint ahogy a mai tulajdonnév (víznév) + *köz* összetételek esetében is így van (pl. *Muraköz*, *Bodroghköz*, *Sárgköz*, *Rábaköz* stb., stb.).

Anélkül, hogy az e kérdéskörrel kapcsolatos legújabb őstörténeti kutatásainknak akár csak a legfőbb eredményeit előszámlálnám (l. még KIRÁLY PÉTER, *Levedia* – *Etelköz* a szlavisztikai irodalom tükrében [MNy. LXXX, 431–9]), a helynevek és típusaik vizsgálatától méltán várt újabb eredményeket GYÖRFFY GYÖRGY az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és Történettudományi Osztályának Őstörténeti Munkaközössége által 1983. április 28-án e témában rendezett tudományos ülés vitaindító előadásában (MNy. LXXX, 385–9). Ezek az eredmények azonban természetesen nem függetlenek sem KRISTÓ GYULA nagyszabású összefoglalásától (*Levedi* törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980.), sem CZEGLÉDY KÁROLY, Árpád és Kurszán c., Az Árpád-ház megalapításához alcímű éppen Zalaegerszegen, a Pais Dezső emlékére rendezett tudományos ülésen

elhangozott előadásától (I. Zalai Tükör 1975. II, 43–58, ill. MNyTK. 140. sz. 43–58), illetőleg e munkákban megfogalmazott eredményektől. A kérdéshez LIGETI LAJOS is hozzászolt „Levédia és Etelköz” c. (MNy. LXXXI, 1–19) cikkében elismerve Benkő és Harmatta „számos ponton lényegét érintő” módosításait a korábbi megállapításokkal szemben, amelyek között véglegesnek tekinthető megoldási javaslatok is vannak – állapítja meg Ligeti (i. h. 1). Az ő cikkéből is csak egy-két névtani vonatkozású megjegyzést emelnék ki, amelyek közül számunkra is a leglényegesebb *Levédia* nevének é-s olvasata. Ezt meggyőző módon bizonyítja annak a törvényszerűségnek a sok, de nem kivétel nélküli példa alapján való megfogalmazása, hogy „földrajzi neveinkben... az *-ia* formánst megelőző szótag magánhangzója hosszú, ha nyílt szótagban áll, rövid, ha zárt szótagban fordul elő” (i. h. 3); pl. *Itá-lia*, *Kazá-ria*, illetőleg *Szer-bia*, *In-dia* stb., stb. – Az *Etelköz*-ről Harmattával ért egyet, legalábbis az ő véleménye felé hajlik, szerinte ugyanis „ma már nem állapítható meg... vajon egyszerűen *Vízköz*-t jelentett-e, vagy az *Etel*-t valamelyik kisebb folyó tulajdonneveként használták-e” (i. h. 14).

VÉKONY GÁBOR szerint – ahogy cikkének már a címe is jelzi: „Levedia meg Atel meg Kuzu” (MNy. LXXXII, 41–53) – Konstantinosznak „az Atelkuzu nevezetű helyekre telepedtek le” mondatára építve *Etelköz* nem „a legrégebb magyar szó”, hanem *Atelkuzu* olyan területnév, amelyet az *Atel* folyó (amely szerinte csak a Volga lehet) után neveztek el, s a *Kuzu* nem igen lehet más, mint e folyó másik neve” (i. h. 47). Nem folytatom tovább ezeknek a nehéz, de izgalmas tanulmányoknak névtani és etimológiai vonatkozású taglalását, az elmondottakból bizonyára kitetszett, mi mindent hasznosíthatunk történészeink, régészeink, turkológusaink, grécistáink, szlavistáink kutatási és módszertani eredményeiből – a magyar nyelvészetről nem is szólva.

5. A Magyar Névtani Dolgozatok 1976., a Névtani Értesítő 1979. évi megindulásával kétségtelenül összefügg önelvű névtani vizsgálódásaink föllendülése, amely a névélettani, névtipológiai stb. dolgozatok és tanulmányok megnövekedett számában nyilvánult meg.

a) 1980-ban jelent meg KUCZY KÁROLY, Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata c. (Kalocsa, 130 1) tanulmánya, amelyben névélettani vizsgálódása révén valósággal meglevenedik az olvasó előtt a szerző számára otthont jelentő Duna-menti táj. Ugyancsak a név és a táj, a természeti környezet összefüggésének bemutatását látjuk SOLYMÁR IMRE, Változó vizek – változó víznevek c. (NévtÉrt. 9. sz. 19–23); FEKETE PÉTER, A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVII–XIX. századi adatok tanúsága alapján (MNy. XXIII, 35–57); JUHÁSZ DEZSŐ, A magyar tájnevek névtani vizsgálatáról (MNyTK. 160. sz. 133–5); uő., A *harang* helyneveinkben (NévtÉrt. 3. sz. 3–11); uő., A magyar tájnevekről (Nyr. CVIII, 232–6) és BALOGH LÁSZLÓ, Hajdani kertek emléke régi nevekben (NévtÉrt. 7. sz. 41–3) c. dolgozatában.

b) A növényvilág és a földrajzi név a témája TIBÁD LEVENTE, Növénynevek Nyikó mente helyneveiben (NyIrK. XXIV, 211–8);

c) a földrajzi név és az állatvilág meg PAPP ZSUZSANNA, Madárnevek középkori helyneveinkben (NévtÉrt. 5. sz. 55–69), illetőleg Víziállatok nevei középkori helységneveinkben c. (NévtÉrt. 7. sz. 116–23) tanulmányának.

d) Név és társadalom kérdését kutatja KRISTÓ GYULA két előadásában is (Pusztaszelelyneves helynevek névadóinak kérdéséhez [MNyTK. 160. sz. 101–4], A Kárpát medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez [MNyTK. 170. sz. 15–22]), valamint BALOGH LAJOS (MNyTK. 160. sz. 115–7); KUCZY KÁROLY: MND. 25. sz. 57–63; MEZŐ ANDRÁS

(MNYTK. 170. sz. 23–8); BALOGH LÁSZLÓ (MNYTK. 170. sz. 47–54); SZATHMÁRY JÓZSEF (Magyartanítás XXVII, 2. sz. 85–9); VÉGH JÓZSEF (MNYTK. 160. sz. 121–3) és ÁRON PÉTER (MNYj. XXIV, 101–32).

e) Nemcsak konferenciánk fölöttünk függő paisi jelmondata, hanem e téma fontossága is megkívánja, hogy a névtudomány és művelődéstörténet kérdéskörébe vágó, a hetivásár napjáról elnevezett (*Hetvehely, Kéthely ~ Tardoskedd, Szerdahely ~ Csíkszereda, Csütörtök ~ Csütörtökhely* és *Muraszombat ~ Szombathely*), valamint a *Halász, Vadász, Ardó, Ács, Hőgyész*-féle puszta foglalkozási eredetű településnevekről szóljak, amelyekről Kálmán Béla tartott előadást a XIV. nemzetközi névtani kongresszuson, Ann Arborban (1981. aug. 24–29). Az ő kutatásaiból tudjuk többek között azt is, hogy az efféle helynévtípust más nyelvek nem ismerik, vizsgálatukkal tehát nemcsak a hazai, hanem az egyetemes onomasztikai irodalom is gazdagodott (vö. KÁLMÁN: MNY. LXXXVIII, 243–5).

f) A tanyanevek névtudományi, valamint település- és gazdálkodástörténeti vizsgálatát az országos földrajzinév-gyűjtés sürgette, annak szükségletéből fakadtak a korábbi és az újabb tanulmányok (PELLE BÉLÁNÉ: MNYTK. 160. sz. 141–3; uő.: MNYj. XXIII, 97–118; HEGEDŰS ATTILA: MNY. LXXXVIII, 457–9; BOGNÁR ANDRÁS: NévtÉrt. 8. sz. 29–33), amelyek aztán természetszerűen vissza is hatottak gyűjtésükre, illetőleg közzételükre.

g) Lényegében ugyanez mondható el a belterületi nevek vizsgálatáról is (vö. KOVÁTS DÁNIEL: MNYTK. 160. sz. 169–71; HAJDÚ MIHÁLY: NévtÉrt. 8. sz. 32–49).

h) Ezekről elkülönítve kell szólnom MEZŐ ANDRÁS, Hivatalos helységneveink gondjai c. (Nyr. CVIII, 257–69) tanulmányáról, amely a fenti nevek életéről, haláláról, összeházasításukkal történő mesterséges (hivatali) szaporításukról szól, sőt ez utóbbi mikéntjére nézve megszívlelendő tanácsokat is ad a szerző meglehetősen magas testületnek – nem is eredménytelenül.

i) Noha egyes megyék (Baranya, Tolna, Vas stb.) helynévgyűjteményeinek kötete bő forrása a párhuzamos helynévadásnak, ezzel a hálás témával kutatóink viszonylag keveset foglalkoztak (KÁLMÁN BÉLA, Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebiete [Onoma XXI, 502–6]; PAPP GYÖRGY: MNYTK. 160. sz. 129–31; GERSTNER KÁROLY: MNYTK. 160. sz. 181–3; uő.: Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről 173–7; SZABÓ T. ÁDÁM: NévtÉrt. 9. sz. 7–11). Kálmán Béla cikkében – amely a berni nemzetközi névtani kongresszuson elhangzott előadása – az effajta neveknek három fő csoportjáról szól: a) két-három parallel helynév egymásnak fonetikai variánsa: szláv *Novigrad* ~ m. *Nógrád*; b) azonos jelentésük van: m. *Széleskút* ~ n. *Breitenbrunn*; c) a két név nem áll egymással semmiféle jelentéstani kapcsolatban: m. *Pécs* ~ n. *Fünfkirchen* (< lat. *Quinque Ecclesiae* fordítása).

6. A tulajdonnév mibenlétének kérdéséhez, jelentéséhez ugyan többen hozzászóltak vagy adalékot szolgáltatottak (PETER SHERWOOD: NévtÉrt. 3. sz. 56; FABÓ KINGA: NévtÉrt. 4. sz. 49–55; HOFFMANN ISTVÁN: MNYj. XXIII, 11–22; HAJDÚ MIHÁLY: MNYTK. 170. sz. 29–34), de mindeddig adósak maradtunk BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASDY KÁLMÁN, Van-e a magyarban tulajdonnév? c. (NyK. LXXIX, 135–55) cikkére adandó válasszal.

7. A tulajdonnév etimonjának megállapítását sok esetben nehezíti a népetimológia – Mező András műszavával élve –, a szemantikai adaptáció. Az effajta nevek földterítése igen fontos feladata a névtudománynak, következésképpen nemcsak az egyes népetimológiával torzult helynevek, hanem a népetimológia egyelőre szeszélyesnek tűnő törvényszerűségei, lehetséges módjai is kutatásra várnak. E témakörben is születtek becses dolgozatok korábban

is, most is (TIBÁD LEVENTE: NyIrK. XXVI, 61–9; RÓNAI BÉLA: NévtÉrt. 7. sz. 9–18; SZEKFÜ LÁSZLÓ: NévtÉrt. 8.sz. 3–7; BALOGH LÁSZLÓ: Nyr. CIX, 491–4).

8. Helységneveink hol, honnan, hová; egytagú földrajzi neveink hová kérdésre felelő határozóragos alakjainak vizsgálatát gyűjteményeink a legmesszebbmenőkig lehetővé tesszik. Kutatásukat elsősorban dialektológusaink (SZABÓ GÉZA: MNyTK. 160. sz. 137–9; VÖRÖS OTTÓ: MNyTK. 170. sz. 103–9; KISS JENŐ: Nyr. CIX, 88–91) választották témául. TOMPA JÓZSEF, Tulajdonneveink alaktani elkülönítése c. (MNy. LXXVI, 394–412) tanulmányában nemcsak alaktani törvényszerűségeket állapított meg (*ér-eret*, de: *ÉR-Ért*, *víz-vizet*, de: *Hévíz-Hévízt*, *kő-kövon*, de: *Hollókő-Hollókön* stb.), hanem rámutatott névgyűjteményeink egyik fogyatékosására is, arra ugyanis, hogy az egytagú helyneveknek nem kérdeztük meg a *-t* tárgyrag előtti kritikus kapcsolóhangját (*Gát-ot* v. *-at* stb.). RÁCZ ENDRE ezeknek és társaiknak az oktatásban való felhasználásáról szól (NévtÉrt. 6. sz. 55–60), HAJDÚ MIHÁLY pedig a *-d*-féle képzőnk funkciójáról (Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről 161–72) közöl hosszabb tanulmányt. Ugyanő a készülő Magyar névtani terminológiai szótáráról hírt adva – amihez kapcsolódik ÖRDÖG FERENC, MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA és HAJDÚ MIHÁLY vitája (NévtÉrt. 3. sz. 58–60) – a névelemhiányos nevekről értekezik (NévtÉrt. 7. sz. 124–6), amelyekhez hadd szolgáljak egy ritka adalékkal. Nemesboldogasszonyfa (ma Alsópáhok belterületéhez tartozik) népi neve már a XVIII. században – amikor még csak Boldogasszonyfaként szerepel Tomasich 1792-ben készült Zala megyei térképén – *Nemes* volt, és ma is az. JUHÁSZ DEZSŐ a tájnevek alaktanának szentel igen figyelemreméltó cikket (MNyTK. 170. sz. 35–46).

9. KÁZMÉR MIKLÓS néhány szemléletes példával bizonyítja (MND. 25. sz. 38–45), hogy a nyelvtörténet milyen nagy hasznát látja az élőnyelvi nevek gyűjtésének, illetőleg hogy az élőnyelvi gyűjtések helyszíni ellenőrzésekor és közzétételekor milyen nagy szerepe van a nyelvtörténeti fölkészültségeknek.

10. A földrajzi nevek és a stilsztika (FARKAS FERENC: NévtÉrt. 4. sz. 20–30), a földrajzi nevek és az agrártörténet (VÖRÖS ANTAL: MND. 25. sz. 46–55), a földrajzi nevek és a régi életforma kutatása (TAKÁCS LAJOS: MNyTK. 160. sz. 111–3), a földrajzi nevek és a településtörténet (BARABÁS JENŐ: Vasi Szemle XXXVIII, 246–9), a földrajzi nevek és a régészet (TORMA ISTVÁN: MNyTK. 160. sz. 207–9; BÁNDI GÁBOR: Vasi Szemle XXXVII, 244–6), a földrajzi nevek és a régi növényvilág (PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ ATTILA: Nyelvészeti Tanulmányok 1980., 131–72) vizsgálata – ez utóbbi számos névélettani következtetéssel is párosulva – nemcsak arról győz meg bennünket, hogy az onomasztika nem nélkülözheti a rokon vagy éppen távol eső tudományok és diszciplínák eredményeit, hanem arról is, hogy e tudományok és diszciplínák is milyen nagy mértékben felhasználják kutatási eredményeinket.

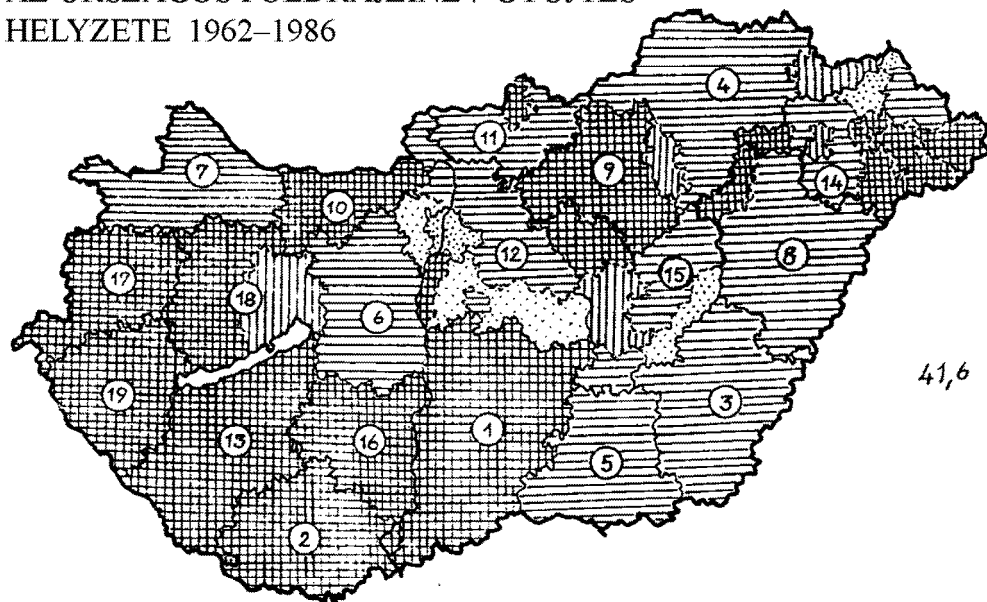
11. Előző konferenciánkon részletesen szoltam arról, hogy miért tér el több esetben kartoográfusaink és a jelenkori földrajzinév-gyűjtemények szerkesztőinek helyesírási gyakorlata. Ezt most azért sem szükséges megismételnem, mert az 1984-ben megjelent HSz. 11. kiadása már nem engedi meg, hogy „a szigorúan tudományos használatra szánt művekben eltérések legyenek” (HSz. 10. kiad. 260. §). Kíváncs volt tehát a FNMÍSz. példatárát a mai gyűjteményeinkben gyakrabban előforduló földrajzinév-típusokkal, illetőleg földrajzi köznevekkel kibővíteni. Ezért aztán ez év tavaszán Fábián Pálnak, az Akadémia Helyesírási Bizottsága titkárnak az elnökleivel Balogh Lajos, Földi Ervin, Hőnyi Ede és Ördög Ferenc részleteiben is megvitatta a készülő új FNMÍSz. anyagát, amely megjelenése után mindenki számára kötelező érvényű lesz.

12. Egységes állásfoglalást, illetőleg gyakorlatot sürget PERÉNYI KÁROLY a magyar *Fekete-Körös*, *Sebes-Körös* stb.-féle helynevek idegen nyelvre való fordítása dolgában (Nyr. CV, 377–8); KÁPOLNAI IVÁN (Nyr. CVIII, 383–4) és SZOMBATHY VIKTOR pedig (Nyr. CIX, 383–4) a külföldi helységek (*Uzsgorod*, *Split*, *Karlovy Vary* stb.) hagyományos magyar (*Ungvár*) és nem magyar (*Spalato*, *Karlsbad*) nevének feltüntetését illetően úti és más (történelmi) könyveinkben. Mindkét területen – de különösen az utóbbin – meglehetősen sok a zűrzavar és következetlenség. – Súlyos gondunk utcanevünk elszíntelenedése is (vö. SZABÓ T. ÁDÁM: NévtÉrt. 8. sz. 50–1), de még ennél is fájdalmasabb dűlőneveink teljes száműzése és sorszámossal való helyettesítése mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben (vö. VIRÁGH FERENC: Nyr. CIX, 257–67).

13. Hazánkban és határainkon kívül folyó élőnyelvi és történeti földrajzinév-gyűjtésről, a nevek közzétételének módjáról, egyéb híradásról meglehetősen sok dolgozatban olvashatunk (KÁLNÁSI ÁRPÁD: NévtÉrt. 3. sz. 75–84; uő.: MNy. XXII, 133–56; BENKŐ LORÁND: Onoma XXIV, 219–26; K. NEHRING: Onoma XXIV, 227–31; REUTER CAMILLO: NévtÉrt. 3. sz. 35–49; uő.: NévtÉrt. 8. sz. 7–18; uő.: 10. sz. 18–20; HÉVVÍZI SÁNDOR: NévtÉrt. 3. sz. 84–6; uő.: Békési Élet XXVIII, 19–29; uő.: MNyTK. 170. sz. 67–74; MEZŐ ANDRÁS: MNyTK. 160. sz. 85–99; uő.: NévtÉrt. 6. sz. 91–100; ÖRDÖG FERENC: MNyTK. 160. sz. 147–57; PENAVIN OLGA: MNyTK. 160. sz. 125–8; KÖRMENDI GÉZA: MNyTK. 160. sz. 179–80; MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA: MNyTK. 160. sz. 159–62; uő.: MNyTK. 170. sz. 93–101; PESTI JÁNOS: MNyTK. 160. sz. 163–4; uő.: MNyTK. 170. sz. 83–91; SZITA LÁSZLÓ: MNyTK. 160. sz. 105–6; FÖLDI ERVIN: MNyTK. 160. sz. 195–6; uő.: NévtÉrt. 8. sz. 87–90; BOGNÁR ANDRÁS: MNyTK. 160. sz. 189–93; TIMAFFY LÁSZLÓ: MNyTK. 160. sz. 177–8; TIMÁR GYÖRGY: MNyTK. 160. sz. 165–7; BOKOR JÓZSEF – GUTTMANN MIKLÓS – VÖRÖS OTTÓ: MNyTK. 160. sz. 185–7; KISS LAJOS: Nyr. CVI, 477–83; Cs. NAGY LAJOS: MNyTK. 170. sz. 119–25. – HOFFMANN ISTVÁN pedig a Finnországban folyó helynévkutatásról ad hírt (MNy. XXV, 79–90).

14. A földrajzi nevek kutatói nemcsak a magyar névtani konferenciákon (Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai [Veszprém, 1980. szeptember 22–24.] Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE. MNyTK. 160. sz. [Bp., 1981.]; Tulajdonnév az oktatásban. Nyíregyháza, 1981. október 8–10. Előadásait ismerteti: ÖRDÖG FERENC: Onoma XXIV, 184–6; J. PAPP ZSUZSANNA: MNy. LXXVIII, 509–12; Név és névkutatás. Az Inczei Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai [Szeged, 1984. április 13–14.] Szerk. BÉKÉSI IMRE. MNyTK. 170. sz. [Bp., 1985.]) és a megyei gyűjtések befejezése, illetőleg a kötetek megjelenése alkalmából rendezett tudományos üléseken (Kalocsa, 1978. július 27. [MND. 25. sz., 1982.], Szekszárd, 1982. március 25. [MNy. LXXIX, 104–7], Miskolc, 1982. október 24. [MNy. LXXIX, 366–9], Heves, Tatabánya, Szombathely [MNy. LXXX, 242–4; Vasi Szemle XXXVIII, 253–6]) vettek részt – ez utóbbiakon Harmatta János akadémikus, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának akkori alelnöke és Imre Samu akadémikus, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatóhelyettese is mindig megjelent –, hanem áttekintésünk időszakában a két nemzetközi névtani kongresszuson (Ann Arbor, USA, 1981. augusztus 24–29. [I. KÁLMÁN BÉLA: MNy. LXXVIII, 243–5], Lipcse, 1984. augusztus 13–17. [I. BÜKY BÉLA: MNy. LXXXI, 369–71; VINCZE LÁSZLÓ: NévtÉrt. 9. sz. 115–9]), valamint az NSZK-beli Giessenben (1984. október 1–4.) rendezett német dűlőnévkollokviumon is (I. GERSTNER KÁROLY: MNy. LXXXI, 371–3). Nem maradtunk távol a szikativkari (Szovjetunió) nemzetközi finnugor kongresszusról

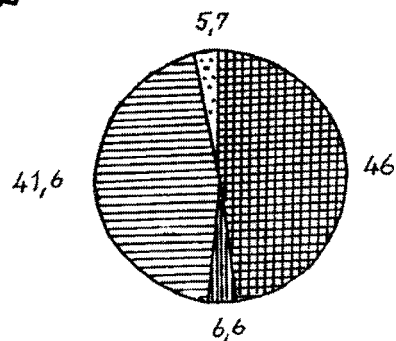
AZ ORSZÁGOS FÖLDRAJZINÉV-GYŰJTÉS HELYZETE 1962–1986

- 0. Budapest
- 1. Bács-Kiskun m.
- 2. Baranya m.
- 3. Békés m.
- 4. Borsod-Abaúj-Zemplén m.
- 5. Csongrád m.
- 6. Fejér m.

- 7. Győr-Sopron m.
- 8. Hajdú-Bihar m.
- 9. Heves m.
- 10. Komárom m.
- 11. Nógrád m.
- 12. Pest m.
- 13. Somogy m.

- 14. Szabolcs-Szatmár m.
- 15. Szolnok m.
- 16. Tolna m.
- 17. Vas m.
- 18. Veszprém m.
- 19. Zala m.

- Megjelent a kötet, ill. szerkesztés alatt van
- Befejeződött a gyűjtés és a helyszíni ellenőrzés, ill. előrehaladott állapotban van
- Befejeződött a gyűjtés, ill. a gyűjtőmunka előrehaladott állapotban van
- Most folyik a szervezőmunka

sem (1985. július 24–30.), és természetesen több előadással jelentkezünk a Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusára is (Szombathely, 1983. augusztus 23–26). Végül szólnom kell – a hely is, ünnepeltünk születésének centenáriuma is kötelez rá – a Magyar nyelv hete 1982. évi Zala megyei központi rendezvényéről, amelynek témája „Életünk és a nevek” volt (vö. NÉMETH KÁROLY: *Nyr.* CVI, 386–90; BENKŐ LORÁND: *Nyr.* CVI, 391–9; ÖRDÖG FERENC: *Nyr.* CVIII, 243–6).

15. Hat esztendő nem nagy idő egy humán tudományág életében, éppen ezért áttekintésünk végén örömmel állapíthatjuk meg, a publikációk ugrásszerű növekedése mellett egy igen jelentős monográfiával, több magas színvonalú etimológiával és önelvű névtudományi cikkel, tanulmánnyal gazdagodott névtani irodalmunk.

a) Sajnos nem született most sem olyan monográfia, amely akár egy-egy megye, akár egy-egy tájegység teljes helynévi anyagát vagy névtípusait a névadás indítéka, nyelvi eszköze szempontjából, továbbá alaktani, jelentéstani, szerkezeti stb. szempontból a megjelent gyűjtemények alapján bemutatta volna. A feldolgozandó anyag kétségtelenül riasztóan nagy, következésképpen ma már a számítógépes adatfeldolgozás és -tárolás ezen a területen is nélkülözhetetlen.

b) Kiss Lajos újabb és jelentősen bővített FNESz.-nak a közeli megjelenése várhatóan továbbra is lendületben tartja mindazokat, akik a nagy fölkészültséget kívánó tudományággal, a tulajdonnevek etimológiájával foglalkoznak.

c) A megjelent Tolna, Vas, Baranya, Komárom és a megjelenőben levő Veszprém megyei kötetek az eddigieknél sokkal több adatot kínálnak mindazoknak, akik a párhuzamos helynévadás témáját választják kutatásuk tárgyául.

d) Végezetül de nem utolsósorban, helyneveinknek és típusaiknak diakrón vizsgálata a megjelent és lokalizált élőnyelvi adatok segítségével nemcsak névtudományi, hanem jelentős nyelvjárástörténeti eredményekkel is kecsegtet.

Mondanom sem kell, a szinte taláalomra kiragadott témákat elsősorban a fiatal pályatársaknak ajánlom, akik közül többen eddigi megnyilatkozásaikban máris a legnagyobb reményekre jogosítanak fel bennünket.

Helynévgyűjteményeink mint az onomato-dialektológia forrásai

1. Hazánk területének, a 9 millió 303 224 hektárnak mintegy 60%-áról megjelent a kötet, vagy legalábbis megjelentethető, ellenőrzött állapotban vannak a gyűjtések. 40%-án most folyik – vagy éppenséggel áll – a gyűjtőmunka, illetőleg most szervezzük meg a gyűjtést. Lényegében véve hasonló arányokat kapunk akkor is, ha a 3189 település (vö. Magyarország helységnévtára 1973) alapján számolunk. Kiss Lajos becslését elfogadva az ezredfordulóra mintegy 1 millió 200 ezer földrajzi név állhat majd a tudományos kutatás rendelkezésére, térképekkel, név- és névelemmutatókkal, továbbá a földrajzi köznevek értelmező szójegyzékével ellátva, remélhetőleg legnagyobb részt kötetekbe szerkesztve.

2. Mindezek ellenére még ma is időszerű Lőrinczének a 40 évvel ezelőtti megállapítása: „Hogy az egyes tájak földrajzinévkincese miben különbözik egymástól, az egyes neveknek mekkora az elterjedési köre, milyen alak- és jelentésváltozatai vannak, melyik él csak mai, melyik történeti nevekben, megvan-e közszoói jelentése – egyelőre nem tudjuk megmondani” (LŐRINCZE LAJOS, *Földrajzi neveink élete*. Bp., 1947. 7–8.). Mostani előadásomban én is csak annyiban vállalkozhatom többre, mint a fent idézett alapvető tanulmányában a szerző, hogy felhívom tudományos közvéleményünk figyelmét egy olyan munkálat megindításának a szükségességére, amely két vagy három közigazgatási egységünk (megyénk) területén elsősorban az immár könnyen hozzáférhető számítógép segítségével a földrajzi nevek átfogó, különböző szempontú összevető elemzését tűzi ki célul, amelyhez a névből, illetőleg a jelentésből kiindulva természetesen el kell készíteni a földrajzi köznevek atlaszát is. Erre a kétfajta, de egymással szorosan összetartozó munkálatra azért van lehetőségünk, mert névtárainkhoz – amint az köztudott – nemcsak betűrendes névmutatók, hanem névelemmutatók is csatlakoznak, amelyek jelentős mértékben enyhítik az a tergo szótárak, illetőleg mutatók hiányát, sőt talán fölöslegessé is teszik azokat. Mindezt azért bocsátom előre, hogy a későbbiekben fölvázolandó tipológiai szempontsor egyidejű – vagy csak részben egyidejű – érvényesítése ne tűnjön eleve kivihetetlennek, sőt nyilvánvalóvá váljék az egész országra kiterjedően is ennek a vizsgálatnak a lehetősége.

3. De mielőtt még erre rátérnék, szükségesnek látom megjelent és megjelenendő köteteink gyűjtési és szerkesztési elveit ezen a helyen újból röviden fölvázolni.

a) A szóbeli nevektől szögletes zárójelbe téve következetesen elkülönítjük az írásbeliségben (kataszteri térképek, Pesty gyűjtése stb.) előforduló neveket még akkor is, ha teljesen megegyeznek a szóbeliakkal. Ennek az az oka, hogy a nyelvi rendszerben nincs még egy olyan nyelvi jel, amely alak, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna a két névhasználati terület, a hivatalos és a szóbeli között, mint a tulajdonnév, legfőképpen pedig a személy- és a helynév. Dűlőneveink intézményes kodifikálása nagyrészt csak a XIX. század derekán, a jobbágyfelszabadítást követő úrbéri földrendezés során következett be. Ettől kezdve aztán a két névhasználati területen a nevek éltek a maguk külön életét, a szóbeli alapján létrejött kataszteri nevek a hivatalos életben a maguk viszonylagos mozdulatlanságában, illetőleg az újabb térképeken számuk fogyásában, a szóbeliek meg a mindennapi lokalizálásban és a maguk lassú, de állandó változandóságában: meglevő nevek differenciálódásában (*Keréksűrű* > *Alsó*-, *Felső*-, *Kis*-, *Nagy*- stb.), egyes nevek eltűnésében, illetőleg új meg új nevek keletkezésében stb.

b) Múlt századi írásbeli (kataszteri és a Pesty Frigyes által gyűjtött) neveket – Baranya megyében a korábbi forrásokból származókat is – filológiaiilag pontosan közöljük, a szóbelieket pedig abban a morfológiai szerkezetben és abban a fonematikusan lejegyzett hangtani köntösben, ahogy azokat a helybeli születésű idős és idősebb emberek használják. (Palóc vidéken az illabiális *á*-t és az *ly* hangot is jelöljük.) Lejegyezzük tehát a neveknek mind lexikális (Pécsbogota 31. *Pécsi-víz: Fekete-víz*), mind alaktani (Szöke 51. *Szabad-föd: Szabad-fődek*), mind pedig hangtani (Szöke 55. *Pátujai-kut: Pátójai-kut*) változatait¹.

c) A fentiekhez hasonlóan tesszük közzé két- vagy háromnyelvű településeinken a nem magyarok által használt neveket is, amelyek előtt mindig ott áll, milyen nyelvű nemzetiségiek ajkán él, illetőleg sok esetben már csak élt (Nagykozár 40. *Kérészt alatt: n. Krájc-áker: szh. Pod krizsom*). Amennyiben magának a nem magyar névnek van lexikális, alaktani vagy hangtani változata, természetesen azokat sem hagyjuk el (Nagykozár 51. n. *Sánc: szh. Podsanac: szh. Pod sáncom*)².

d) Földrajzi neveink keletkezés módját, a névadás bizonyítható vagy tudományosan feltehető indítékát a névkutatónak elsőrendű kötelessége nyomoznia. Még akkor is meg kell ezt kísérelnie, ha tudván tudja, erőfeszítései sok esetben eredménytelenek maradnak, és meg kell elégednie azzal, hogy motiválatlan névnek minősíti a denotátummal ma már semmilyen vonatkozásba nem hozható nevet (bővebben I. INCZEFI GÉZA, Határneveink tipizálása a név jelentéstartalma és a jelölt táj viszonya alapján. SzPFÉ. 1962. 36). Az elnevezés indítékának, a motivációnak a kikutatását szolgálják a korábbi évszázadokból való ún. történeti nevek vallomásai, amelyeket az 1850-es, az 1860-as években kodifikáltak, esetleg korábbi, más forrásokból származók (vö. BMFN.), továbbá gyűjtőlapjainknak a denotátum meghatározására (út, folyó, kút, épület stb.), a földfelszínre (sík, dombos, hegy stb.), a mai és egykori művelési ágra (szántó, rét, erdő, szőlő stb.) utaló könnyen kódolható rövidítései. Az elnevezés motívumára vonatkozóan is minden egyes névnél gyűjtőink és ellenőrzőink, a majdani közzétévként feltették érdeklődő kérdésüket. Természetesen ezeket is tartalmazzák köteteink, ha szűkszavúan is. Az adatközlőknek a névre vonatkozó objektív magyarázatai mellett összegyűjtöttük a névhez (területhez) fűződő hiedelmeket is, amelyek segítségével a névadás indítékát magában a hiedelemben, az egykor elhitt vagy el nem hitt eseményben, történetben kell keresnünk (*Boszorkány-sziget* stb.). A régészeti leletekre vonatkozó közlések is támogathatják vagy legalábbis gyámolíthatják feltevésünket.

A motiváció felderítését szolgálják továbbá a magyar földrajzi köznevek értelmező szójegyzékai, valamint a korábban ritkán emlegetett bel- és külterületi térképeink is. Ez utóbbiak részint a helyzetviszonyító melléknevekkel (alsó, felső, külső, belső stb.) alkotott helynevek keletkezésére világíthatnak rá, részint meg – mivel a településsel határos községnevek, megyenevek stb. is rajta vannak a térképvázlaton – a településből kivezető utak stb. neveire.

Az idegen nyelvi földrajzi köznevek értelmezését e munkálatok során kívánatos lenne pótlólag elvégezni.

4. A címben szereplő új műszó azt jelenti, hogy tulajdonneveink egyes fajtái (embernevek, állatnevek, helynevek stb.) keletkezés módjukat (motiváció, nyelvi eszköz, morfológiai szerkezet) tekintve nem egységesek, illetőleg nem egységes arányban fordulnak elő az egész nyelvi közösségben, hanem területi szempontból különbség mutatkozik közöttük, és magukon viselik az illető terület nyelvjárásának hangtani, szóképzettani stb. jellemzőit is. Mindezek az onomato-dialektológiai sajátosságok megragadhatók, térképre vetíthetők,

leírhatók és összevethetők bármilyen technikával (vö. BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 9), akár egyazon nyelven belül (vö. TEMESI MIHÁLY: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Bp., 1972. 423), akár más nyelv hasonló tulajdonneveivel (vö. SZÉPE GYÖRGY: Összevető nyelvvizsgálat 343). A jelenséghatárok várhatóan legélesebben a földrajzi köznevek, a hangtani jellemzők, továbbá a leggyakoribb keresztnévek, a családnevek stb. esetében lesznek élesebben körvonalazhatók, a névalkotás legjellemzőbb módjai pedig föltehetően csak sávosan jelentkeznek majd térképlapjainkon még akkor is, ha teljes sűrűségű kutatóhálózatról áll rendelkezésünkre a névanyag, mint majdan a magyarországi földrajzi nevek esetében.

a) Vizsgálati szempontjaim kidolgozásakor a nagy elődök (Melich, Kniezsza, Pais, Szabó T. Attila) és tanítványaik kutatási eredményeire támaszkodva, KISS LAJOS „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-t (Bp., 1978.) és egyes tulajdonnévi etimológiai szótárak szócikképtéti gyakorlatát is figyelembe véve, továbbá BALÁZS JÁNOS elméleti jellegű tanulmányának (A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. ÁNyT. I, 41–52), valamint SOLTÉSZ KATALIN ugyancsak elméleti jellegű művének (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979.) a tanulságait szem előtt tartva lényegében véve egy olyan tipológiai kísérlettel hozakodom elő, mint amilyent kidolgoztam a göcseji és hetési ragadványnevek vizsgálatakor, illetőleg a „Zala megye helységneveinek rendszere” című (Bp., 1980., 1981.) munkámban, és amely leginkább BENKŐ LORÁND A Nyárádmente földrajzinevei című (Bp., 1947.) tanulmányának a tipológiai rendszeréhez áll legközelebb. Nincs most itt sem terem, sem időm, hogy hosszasan kifejtsem annak a tudományos meggyőződésnek a kialakulását, amely röviden abban foglalható össze, hogy sem két nyelv, sem egyazon nyelv különböző tájegységeinek onomasztikai, illetőleg onomato-dialektológiai rendszere megnyugtató módon nem írható le, és nem vethető egybe az alábbi három szempont figyelembevétele és következetes elkülönítése nélkül: 1. a névadás indítéka, más műszóval a motiváció (a talaj, a földfelszín, a fekvés, a hőmérséklet, az egykori vagy mai növénytakaró, a jellemző vagy annak vélt, ott élt vagy ott élő, ott tartott, legeltetett állat, az építmény, a megtörtént vagy meg nem történt esemény, a birtokos, illetőleg a volt birtokos neve, foglalkozása, magának a helynévnek valamilyen közszóhoz vagy tulajdonnévhez való hasonló hangzása stb.); 2. a névadás nyelvi eszköze (a tulajdonság, a helyzet stb. megnevezése: *Hosszú-föld* vagy valamilyen szóképpel, metaforával: *Tekenyő-völgy*, metonímiával: *Sztalin-földek* '1945 után juttatott föld', antropomorf vagy thériomorf szóval: *Sédő, Bogárhoz-hát*, antoním szóval: *Kisbács* 'cigánytelep', az építmény vagy víz nevének az átvonódásával: *Császár-híd* 'dülő' [a *híd Császár-hídi híd* lett], népetimológiával stb.); 3. a morfológiai szerkezet. Ezt a három alapvető szempontot nemcsak a névfajtákra, hanem azok nagyobb fogalmi alkategóriáira vonatkozóan is egyidejűleg kívánatos figyelembe venni (helységnevek, helység-rész- és határrésznevek, dülőnevek stb.). A motivációból való elindulást a helységnevek vizsgálatakor senki sem vonja kétségbe, különösen a FNESz. megjelenése óta³. Kétségesnek tűnik azonban a fent említett helynévi alkategóriák esetében, mivel dülőneveink egy része tiszta helynév, de még a nagyobbik részt kitevő szónevek sem mindig közölnek aktuális információt (vö. SOLTÉSZ i. m. 83).

b) Adattárainknak a névadás motívumára vonatkozó közvetlen és közvetett, biztos vagy föltehető információiról már szóltam, ezeket nem ismétlem meg. Szeretném azonban felhívni az e témában munkálkodók figyelmét a FNESz.-ben rejlő tudományos és módszertani értékek hasznosítására oly módon, hogy elsőként, tehát még a dülőnevek vizsgálata előtt el

kellene készíteni a közelesen megjelenő 4., bővített kiadása alapján a történelmi Magyarország területére vonatkozóan a magyarok és nem magyarok adta helységnevek tipológiai rendszerét. Ehhez a kellő fölkészültségnél több nem is kell, számuk nem oly nagy, hogy meghaladná egy ember erejét. A szerző eljárás módja természetesen következetes: több minden mellett mindegyik név esetében megadja a névadás indítékát (motivációját), nyelvi eszközét és morfológiai szerkezetét. Hogy a majd elkészült helységnévi tipológia milyen nagy segítséget jelent a dűlőnevek rendszerezésében, csak sejtem, azt viszont tudom, hogy az etimológiai (tulajdonnevek esetében a motiváció-) kutatások és tipológiai vizsgálatok egymással dialektikus kölcsönhatásban állnak, ahogy erre korábban többen több helyen rámutattak.

Ugyancsak kiaknázatlan munkaeszköznek tartom ebben a vonatkozásban MEZŐ ANDRÁSNAK „A hivatalos helységnévadás” című (1982.) művét, nem is szólva INCZEFI GÉZA a „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata” című (Bp., 1970.) könyvéről vagy az olyan mintaszerű jelenségmonográfiáról, mint KÁZMÉR MIKLÓS „A »faluk« a magyar helynevekben” (Bp., 1970.).

c) Számos színmagyar településünkön a motiválatlan nevek között nem egy olyan akad, amelyik aligha, sőt biztosan nem magyar elnevezés (*Dolac, Ledina, Linyák* stb.), következésképpen szükségszerű az e témával foglalkozó majdani kis kutatócsoportban fiatal szlavisták, germanisták részvétele is, akik tehát kétnyelvű településeink idegen nyelvi névanyaga mellett vallatóra fognak a magyar anyagban elszórta jelentkező szláv, német stb. nyelvi neveket is, ami által egyes vidékeken jelentősen csökkenne a motiválatlan nevek száma. Onomato-dialektológiai kutatásuk eredményeit a „Nem magyarok adta nevek” csoportjában tennék közzé, illetőleg elkészítenék a „Magyarországi szláv/német földrajzi köznevek atlaszá”-t.

d) Egy-egy megye földrajzi neveit vizsgálva – Inczeffihez és másokhoz hasonlóan – én is elkülöníteném a belterület és a külterület neveit. Ez a szempont talán formálisnak tűnik, valójában történeti még akkor is, ha falvaink jelentős részében csak a két világháború között, esetleg csak a felszabadulás után történt meg az utcák, terek stb. hivatalos elnevezése, addig ugyanis a szóbeli dűlőnevek alaprétegével föltehetően egyidős falurésznevek (*Buda, Finak, Fősfalu* stb.) és szóbeli, népi utcanévek (*Magyar utca, Tót utca* stb.) működtek. Az írásbeliségben először megjelentek a házszámok, legutoljára pedig a hivatalos utcanévek.

A dűlők 1850-es, 1860-as években történt hivatalos elnevezése tehát – a városokat és a nagy lélekszámú falvakat kivéve – csaknem száz évvel előzte meg az ugyancsak hivatalos utcanévadást. A falurésznevek megszűntével jelentős mértékben megszorodott, azt lehet mondani, szinte kizárólagossá vált az *utca, út, köz, tér* földrajzi köznévvél alakult belterületi nevek száma, a hivatalos (kataszteri) dűlőnevekhez pedig ugyancsak szinte következetesen odakerült a ’szántó’ jelentésű *dűlő*, továbbá a *rét*, a *legelő*, a *mező* stb. És mivel névtelennek a határ egyetlen holdja sem maradhatott, de ugyanakkor túlságosan részletező kataszteri térkép készítése sem volt hivatalos szempontból kívánatos, működésbe lépett a földmérők ma is ismert gyakorlata: egy-egy név eredeti területét önkényesen kiterjesztették, következésképpen a korábbi térképek hivatalos (kataszteri) neveit egyre apasztották, majd a kisparaszti gazdálkodás megszűntével a mezőgazdasági termelőszövetkezetek az általuk bevezetett táblaszámokkal (pl. E-5 stb.) teljesen kiiktatták. Őszinte örömünkre szolgál azonban, hogy a nevek visszaállítása folyamatban van, mégpedig a mi gyűjteményeink

alapján egy újabb hivatalos külterületi névkataszter készül, amely kötelező érvényű lesz mind a kartográfusok, mind a mezőgazdaság számára.

Mindezekből látható, a hivatalos (kataszteri) nevek mennyisége koronként változó, rendszereszerű vizsgálatuk vagy egyazon felmérésre, térképcsoportra (C, K1, K2 stb.) vonatkoztatva végezhető el, vagy pedig tárgyalásukkor nem teszünk különbséget közöttük, és csak mint írásbeli neveket fogjuk fel őket.

e) Az eddig említett szempontoknak (szóbeli nevek–írásbeli nevek; motiváció–nyelvi eszköz; belterület–külterület; fontosabb helynévi alkategóriák) az érvényesítése mellett elengedhetetlenül szükséges a) a földfelszínre (*lap, völgy, domb, hegy, bérc, börc, tető* stb.), b) a vízre (*árok, patak, forrás, séd* stb.) és c) a művelési ágra, a növénytakaróra (*dűlő, mező, rét, erdő* stb.) utaló földrajzi közneveket is megvizsgálni, ehhez olyasféle térképeket készíteni, mint Kálmán Béla, Pesti János és többen mások, illetőleg amilyenre sok-sok példa van a külföldi szakirodalomban. (Legutóbbiak egyike a Hessischer Flurnamenatlas. Szerk. H. RAMGE, Darmstadt, 1987.) A térképlapokon várhatóan lesznek szétszórót előfordulású köznevek, és lesznek olyanok, amelyek nem szeszélyes összeviszárásban, hanem bizonyos területekre jellemzően sűrűsödnek⁴. Itt is nagyon fontos alapelv, hogy a szóbeli nevektől valamilyen mellékjellel elkülönítsük azokat, amelyek csak az írásbeliségből adathatók (vö. KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink. Bp., 1977.⁴ 16), önmagukban (*Árok, Patak* stb.) vagy minőségjelzős (*Fenyős-patak*), birtokos jelzős (*Malom-patak*) szerkezet alaptagjaként stb. állva fordulnak elő.

f) Szóföldrajzi és hangtani jelenségek elterjedését mutató térképlapjainkból mint újabb forráscsoportból természetesen nemcsak onomato-dialektológiai, hanem bizonyos általános dialektológiai következtetések is leolvashatók, illetőleg egyes jelenséghatárok – teljes sűrűségű kutatóhálózatunk eredményeként – egészen pontosan meghúzhatók (zárt *ë*–nyílt *e*, *ö*–zés, *i*–zés stb., vö. KIRÁLY LAJOS: MNyTK. 160. sz. 199–206; Szabó Géza: MNyTK. 170. sz. 75–82, BALOGH LAJOS: MNyTK. 183. sz. 68–73).

g) Mivel pontosan megszámlálható nyelvi tényekről van szó, térképre vetíthetők a legjellemzőbb névalakulásmódok, a morfológiai szerkezetek, a nyelvi eszközök száma és aránya is, amelyekből újabb és újabb következtetésre juthatunk, különösen akkor, ha majd mind a 19 megyénk és fővárosunk földrajzinév-anyaga megjelenik, a jelenséghatárok között nem lesz geográfiai hézag, azaz mind a 3189 településünkre kiterjeszthetők lesznek vizsgálataink.

5. Az elhangzottakat összefoglalva, a rendszerkényszernek is engedelmessé, két nagy csoportban tárgyalnám tehát a földrajzi neveket (a területneveket, vízneveket, építményneveket): a szóbeli nevek és az írásbeli nevek. Mindkettőben következetesen végigvinném a motivációra, a nyelvi eszközre és a morfológiai szerkezetre irányuló vizsgálatokat, végül pedig ezeknek a szempontoknak az alapján a két névhasználati terület egybevetése következne.

Jegyzetek

¹ Hogy a gondosan lejegyzett névváltozatok milyen fontosak a névélettan, a párhuzamos helynévadás stb. kutatásában, azt azzal szeretném szemléltetni, hogy a Bambergi Egyetemen 1986. október 1-je és 4-e között Ortsnamenwechsel címmel külön nemzetközi szimpóziumot szerveztek, amelyen Hollandia képviselőjeként

ugyan, de magyar témával GERSTNER KÁROLY is részt vett (vö. Ortsnamenwechsel. Bamberger Symposion 1. bis 4. Oktober 1986. Herausgegeben R. SCHUTZEICHEL. Heidelberg, 1986.).

² A német nyelvi neveket a „Tolna megye földrajzi nevei” c. műhöz hasonlóan német dialektológiai átírásban nyomdatechnikai okokból nem tudjuk közzétenni. De talán még ennél is nagyobb gondunk, hogy az illabiális *ä* és a tökéletlenül képzett *e* jelölése vidéki nyomdáink betűállományától függ, és olyan következtetlenségekbe vagyunk kénytelenek belemenni, hogy a kaposvári nyomdában készült BMFN.-ben az illabiális *a* jele *ä*, ugyanez a betű a VMFN. II. kötetében a tökéletlenül képzett *e* jele.

³ Az effajta vizsgálattal kiderült, hogy Zala és Tolna megye helységneveit a következő egyező és különböző főbb sajátosságok jellemzik.

- a) Mindkét megyében a nevek zömét – mintegy 90%-át – a magyarok adták.
- b) A nevek keletkezésének nagy részét a birtoklás ténye motiválta ugyan, de ezen belül Zala megyében a puszta személynévvel keletkezett nevek aránya 25%, Tolnában 42%.
- c) Mindkét megyében ezek a puszta személynévből alakultak szétszórta jelentkeznek.
- d) Jellegzetes zalai helynévalakulási mód a templomcím átvonódása a településre, mert 37 név keletkezett így, míg Tolnában csak kettő. Stb.

Ha már szóba került a helységnévi funkcióban álló puszta személynév kérdése, szeretném felhívni a figyelmet R. SMITTEINNEK a „Germán személynévek helynévi szerepben” c. cikkére (RIO. XI [1959]: 37–47), aki egyes szám nominativuszbán álló germán személynéveket (*Sudargas, Turmantas*) fedezett fel Litvánia, Lettország, sőt Itália, Skandinávia, Nagy-Britannia, Spanyolország, Franciaország, Hollandia, Ausztria területén (*Admont, Egmont, Helmond, Richmond* stb.). Dolgozatának végén ennek a kérdésnek a kutatását melegen ajánlja a fiatal nyelvészeknek. Az eredmények számunkra, magyarok számára is izgalmasak.

⁴ Zala megye folyóvízneveit vizsgálva KÁLMÁN BÉLA azt írja, hogy a *patak* egyeduralma csak a letenyei és a nagykanizsai járásban, tehát a megye délkeleti részén törik meg, itt ugyanis már az *árok* alkot összefüggő területet (vö. NytudÉrt. 58. sz. 350). Nem vetítettem térképre az *árok* Somogy megyei előfordulását, de a Mutatóból is látszik (vö. SMFN.), hogy ez a legáltalánosabb víznév, akárcsak Tolna megyében.

Über die neueren Sammlungsarbeiten der geographischen Namen in Ungarn

Mitverfasser J. Végh

1. Über einzelne, kleinere Landschaftsteile erschienen, besonders in den vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts, zuverlässige Sammlungen, manchmal auch mit historischem Material. Obschon es ein alter Wunsch ist, eine Sammlung des gesamten geographischen Namenmaterials der einzelnen Komitate aufzustellen, hat als erstes das Komitat Zala (Südwestungarn) diese Aufgabe mit Hilfe von freiwilligen Sammlern unter Anleitung des Sprachwissenschaftlichen Institutes der Ung. Akademie der Wissenschaften gelöst. Das umfangreiche Namenmaterial von mehr als 30,000 Namen wurde vom Komitat im Jahre 1964 herausgegeben. Nach dem guten Beispiel des Komitats Zala wurde die Sammlung in mehreren Komitaten begonnen und in den letzten Jahren in einem Drittel Ungarns beendet.

2. Da in der Namensammlung mehrere Wissenschaften interessiert sind, – ausser der Sprachwissenschaft vor allem die Ethnographie und die Siedlungs- und Kulturgeschichte – haben alle ihre eigenen Ansprüche. Es ist aber nicht immer leicht allen diesen Ansprüchen gerecht zu werden. Unser wichtigster Gesichtspunkt ist, vor allem das lebendige Namenmaterial aufschreiben zu lassen, das die Bauern noch gut kennen. Außerdem lassen wir die Namen, die in den jetzt noch gebräuchlichen Katasterkarten enthalten sind, verzeichnen. Die Namengebung seitens der Kartographen entsprach nie der völkischen Namengebung, trotz alledem halten wir die Aufbewahrung auch dieser Namen für unsere nicht zu vernachlässigende Aufgabe. Diese Katasternamen helfen nicht nur der Kartographen, sondern, in vielen Fällen auch den Linguisten. Auf den Wunsch und den Vorschlag der Historiker haben wir in einem Komitat (in Somogy) auch die im Jahre 1852 gefertigten Katasterkarten bearbeitet, aus denen die Verzeichnung der Namen selbstverständlich von Fachleuten gemacht wurde. Die Verfertiger dieser Katasterkarten (im Komitat Somogy: Croquis genannt) waren meistens deutsche Ingenieure, die die ungarische Sprache zwar nicht beherrschten, doch sie als gute Fachleute systematisch arbeiteten. Diese ersten Katasterkarten enthalten nicht nur viele Namen, sondern auch ihre Bearbeitung ist nicht schwer. Dieser Versuch also brachte gute Früchte.

3. Obwohl sich die Zahl der Linguisten nach dem zweiten Weltkrieg (auf den Lehrstühlen und auch im Sprachwissenschaftlichen Institut der Ung. Akademie der Wissenschaften) wesentlich erhöht hat, können wir unsere großangelegte Sammlung nur mit Hilfe von freiwilligen Sammlern, Gymnasial- und Volksschullehrern, Studenten, manchmal auch vernünftigen älteren Schülern durchführen. Da die Sammlung nicht von Fachleuten durchgeführt wird, ist die ständige Anleitung und Hilfe seitens der Linguisten notwendig. Wir halten für die Sammler Ausbildungskurse, geben ihnen schriftliche Instruktionen in die Hand, außerdem lassen wir Sammelblätter für sie drucken. In allen diesen Fragen erhalten wir wertvolle Hilfe von den Komitatsleitungen.

Damit das von freiwilligen Sammlern verzeichnete Namenmaterial auch für die Wissenschaft nutzbar werde, wird es vor der Herausgabe zuerst am Schreibtisch und später

auch an Ort und Stelle von sprachwissenschaftlich qualifizierten Fachleuten kontrolliert. Die jenigen Mitarbeiter, die die Kontrolle machen, sind zugleich Herausgeber des Stoffes.

4. Unter diesen Bedingungen war es unsere Aufgabe, einen Sammelplan auszuarbeiten, welcher die wichtigsten wissenschaftlichen Forderungen erfüllt und zugleich für die sprachwissenschaftlich nicht gebildeten Sammler verwendbar ist. Der Sammler hat mit den Flurhütern die ganze Flur zu begehen und an Hand der Katasterkarten entsprechende Kartenskizzen aufzusetzen und die Namen möglichst zu lokalisieren. Die morphologische Struktur der Namen ist genau wiederzugeben, die lexikalischen, morphologischen Varianten sind zu vermerken. Die Namen sind genau nach der volkssprachlichen Lautung aufzuschreiben. Bei der phonetischen Verzeichnung handelt es sich aber nur um die phonematische Unterscheidung.

5. Wir möchten noch einige Probleme kurz erwähnen, die während des Sammelns und bei der Herausgabe der Namen vorkommen. Es ist unsere Aufgabe, den Sammlern gut zu erklären, dass sie die Namen in der Form aufzuschreiben haben, wie es die Bauern kennen. Um eventuellen Fehlern vorzubeugen, sollen sie mehrere Gewährsleute in Anspruch nehmen. Viele Namen haben lexikalische Varianten.

Von den Sammlern lassen wir sämtliche Varianten des Namens aufzeichnen, auch die phonetischen. Bei der Herausgabe müssen wir manchmal, um Raum zu ersparen, auf einige der ungarischen Gemeinsprache näher stehenden Varianten verzichten. Diese Auswahl kann aber nur eine aus Linguisten bestehende Redaktion durchführen.

Bei der Transkription verwenden wir das ungarische gemeinsprachliche Alphabet, ergänzt mit einigen Nebenbezeichnungen. Auch die Namen der Nationalitäten werden mit dem ungarischen Alphabet aufgeschrieben, selbstverständlich auch hier mit Nebenbezeichnungen ergänzt.

A földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzete*

A Honismereti Akadémia fő témájához a legszorosabban kapcsolódva rövid tájékoztatást kívánok adni az 1960-as évek elején a Zala megye által kezdeményezett, majd Végh József elévülhetetlen érdeméből a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és az egykori honismereti szakkörök által országos mozgalommá terebélyesedett földrajzinév-gyűjtés és -kiadás jelenlegi helyzetéről.

1. Ebben a körben bizonyára köztudott, a Zala megye földrajzi neveinek (Zalaegerszeg, 1964.) a megjelenésével azt a célt tűztük magunk elé, hogy tanítók, tanárok, lelkészek és más értelmiségiek bevonásával, szakképzett kutatók (nyelvészek, néprajzosok, múzeológusok, levéltárosok) közreműködésével térképezve összegyűjtjük hazánk valamennyi településén a határrészek, dűlők, erdők, folyók, patakok, kutak, források, falurészek, utcák, terek, névvel jelölt házak, tanyák stb. neveit. Mindezek mellett a nevekhez fűződő történeteket, mondákat, gazdaságtörténeti közléseket, továbbá a régészeti leletekre vonatkozó megfigyeléseket is lejegyezzük. Az anyaggyűjtés nemcsak az élő (magyar és nem magyar: német, szerb-horvát, szlovén, szlovák stb.), hanem a múlt századi és a XX. századi kataszteri térképek neveire is kiterjed; sőt Pesty Frigyesnek az 1860-as években felvett és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött gyűjteményét nemcsak bedolgozzuk adattárainkba, hanem testes kötetekben külön is megjelentetjük. (Pesty Frigyes helynévtárából: *Tolna megye*. Közzétette Gaál Attila és Köhegyi Mihály; *Fejér megye*. Közzétette Párniczky Józsefné; *Komárom megye*. Közzétette Pastinszky Miklós és Tapolcainé Sárai Szabó Éva; *Jászkunság*. Közzétette Bognár András; *Külső-Szolnok*. Közzétette Bognár András; *Békés megye*. Közzétette Jankovics B. Dénes; *Hont megye*. Közzétette Bognár András; *Pest-Pilis-Solt megye*. Közzétette Bognár András; *Bereg, Ugocsa és Ung megye*. Közzétette Mizser Lajos; *Bihar megye*. Közzétette Hoffmann István és Kis Tamás. Sajtó alatt *Szabolcs megye*. Közzétette Mizser Lajos; előkészületben *Zemplén és Máramaros megye*. Közzéteszi Mizser Lajos.

2. 1964-től nyomtatásban, a települések bel- és külterületi térképével, betűrendes helynévmutatóval ellátva megjelent a teljes

a) *Baranya megye* (2332 lap, 236 település, 39 190 térképezett hely, a továbbiakban locus); *Heves megye* (1108 lap, 118 település, 32 270 locus); *Komárom megye* (494 lap, 79 település, 13 001 locus); *Somogy megye* (1174 lap, 253 település, 32 271 locus); *Tolna megye* (841 lap, 108 település 19 114 locus); *Vas megye* (839 lap, 231 település, 24 855 locus); *Zala megye* (894 lap, 289 település, 26 980 locus).

b) A következő megyékben folyamatban van a kötetek megjelenése; eddig a következők láttak napvilágot: *Bács-Kiskun megye I járása* (118 lap, 7 település, 2819 locus); *Borsod-Abaúj-Zemplén megye Bodroghöz tájegység és Sátoraljaiújhely város* (425 lap, 21 település, 2751 locus); *Győr-Moson-Sopron megye I járása* (108 lap, 19 település, 1982 locus), ebben a megyében Kázmér Miklós feldolgozásában megjelent Alsó-Szigetköz földrajzi nevei; *Hajdú-Bihar megye I járása* (50 lap, 7 település, 1269 locus); *Jász-Nagykun-Szolnok*

* Elhangzott a XXVII. Országos Honismereti Akadémián, Zalaegerszegen, 1999. július 3-án.

megye 2 járása (462 lap, 29 település, 14 353 locus); *Pest megye: Csepel-sziget* (333 lap, 12 település, 2860 locus); *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 5 járása* (2317 lap, 123 település, 17 880 locus); *Veszprém megye 3 járása* (1141 lap, 161 település, 27 977 locus); *Csongrád megye 2 városa* (368 lap, 3371 locus). Ebben a megyében Inczeff Géza munkálkodása révén feldolgozva megjelent *Szeged és Makó környékének* a földrajzi nevei, továbbá *Tápéé és a megye nyugati feléé*.

Az itt előszámlált kötetek 13 682 lapján hazánk 1788 településének a 271 293 térképezett nevét olvashatjuk. De mivel a locusok számának a másfélszerese a különböző (hangtani, alaktani, lexikális stb.) változatoknak a száma, ez utóbbiakkal, valamint a nem magyar nevekkal együtt mintegy 700 000 szóbeli és írásbeli (kataszteri, hivatalos belterületi) név található gyűjteményeinkben. Hogy érzékeltessem, mekkora összefogásra volt és van szükség, összeszámoltam: a megjelent 7 megye teljes névanyagát 1383 munkatársunk gyűjtötte a települések határának a bejárásával, adatközlők közreműködésével. (Csak Somogy és Zala megyében 2449 adatközlőt kellett kikérdeznünk.)

3. Az utóbbi tíz évben – körülbelül tehát a rendszerváltás után – részben mert több munkatársunk aktív politikai szerepet vállalt szűkebb pátriájában, részben mert közéletű munkatársainkra a felsőoktatásban igencsak nagy teher hárult, mi is súlyos szakembergondokkal küszködünk. Mindezekhez még az is hozzájárult, hogy lényegesen megváltozott a megyék hatalmi, főleg pedig gazdasági helyzete, amelyekre ez az országos vállalkozás elsősorban épült. Némi túlzással azt is mondhatom: államhatalmi és anyagi támasz nélkül maradtunk. Éppen ezért 1999 áprilisában írásban kértem az OTKA Kutatói Fórumát, vizsgálta meg, mit tudna tenni a magyar tudományosság ennek a nemzeti – tehát nem szaktudományi – feladatnak, mi több, kötelességnek az életben tartásáért. Most is ezt teszem: azért kértem szót, hogy a Honismereti Szövetség vezetőségének, főleg pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának a figyelmét felhívjam, az érdekelt megyékkel összefogva ne hagyja, hogy a tető alá hozás előtt néhány évvel torzóban maradjon ez az európai viszonylatban is egyedülálló vállalkozás: a még élő és megmenthető helyneveink összegyűjtése, térképezése, illetőleg nyomtatásban való közzététele.

Személynevek

A gyulaji keresztnevek becéző alakjai (Részlet a „Gyulaj mai személynevei” című értekezéséből.)

1. E fejezet célja, hogy a Gyulajon élő keresztnevek becéző alakjait, ezek minden formáját, módját összefoglalja. Tehát leíró, szinkron jellegű, nem tér ki a becézés történetére.

A becéző keresztnevek képzésének három módja van, amelyet MELICH állapított meg Keresztneveinkről című (MNyTK. 15. sz.) tanulmányában: rövidülés; ikerítés; képzés.

2. A rövidülés. „A keresztnév egyszerűen megrövidül s ez a rövidült alak kedveskedést, becézetést fejez ki” (i. m. 11).

A rövidülésről mint a becézés egyik fajtájáról már VARGA megállapítja, hogy „nyelvünk történetének egy régebbi korszakában rendkívül gyakori jelenség volt, de ma a köznyelvben egészen szokatlan és éppen így általában a népnyelvben is” (Becéző keresztneveink 8. Szeged, 1939.). Ilyen becézési mód Gyulajon nincsen. Legfőleg az *Ilon* ~ *Ilony* nevet tekinthetjük ide tartozónak (vö. TOLNAI: MNy. XXIII, 171), ám ez a forma az *Iloná*-ból nem föltétlenül becéző rövidítéssel jött létre, hanem a név végén levő *a*-nak más indítékú elvonásával (vö. VARGA i. m. 8; MELICH: MNy. XXXVI, 151–2; SZABÓ T. ATTILA: MNy. LVI, 322).

3. A képzés. SZABÓ T. ATTILA A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban című értekezésében új terminus technikust használ a képzőkre vonatkozóan. Ezt mi is elfogadhatjuk, mivel pontosabb a becéző képző vagy egyszerűen a képző megnevezésnél: „Mínthogy a kicsinyítő képzőt a gyermek-, illetőleg a dajkanyelv felette kedveli, és a gyöngédítés, kényeztetés, becézés célzatával gyakran használja, a legtöbb kicsinyítő képzőnek becéző jelentése is alakult ki. Éppen ezért szabatosabb az ilyen képzőket jellegükre jobban rávilágító, összefoglaló kicsinyítő-becéző képzők nevével illetni” (Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 1955. 445–6).

Gyulajon a következő típusokat találjuk meg:

I. Továbbképzéssel alkotott becéző nevek: *Éditke, Irénke, Jolánka, Margitka, Péterke*.

II. Rövidülés és továbbképzés útján keletkezett nevek. Ezeknek fajait a kicsinyítő-becéző képző egyszerű vagy összetett volta szerint csoportosítjuk.

A) Egyszerű kicsinyítő-becéző képzős alakok: 1. *-i* képzővel: *Anti, Árpí, Ěszti, Ěví, Feri, Gazsi, Gizi, Gyuri, Jani, Joli, Józsi, Juli, Kati, Klári, Laci, Lali, Magdi, Mari, Miki, Matyi, Olgi, Oti* (< *Ottó*), *Pali, Piri, Rozi, Rózsi, Rudi, Sanyi, Sári, Tibi, Téri, Trézsi, Véri, Vendi, Vinci* (< *Vince*), *Zoli*. – 2. *-ó* képzővel: *Kató*. – 3. *-a, -e* képzővel: *Giza, Magda, Örzse, Tëra, Vëra, Zsiga*.

B) Összetett kicsinyítő-becéző képzős alakok: 1. *-kó* képzővel: *Ferkó*. – 2. *-óka* képzővel: *Katóka*. – 3. *-ka, -ke* képzővel: *Böske, Ilonka, Jóska, Gyurka, Trëszka, Vëronka*. – 4. *-ika, -ike* képzővel: *Árpika, Brigvike* (< *Brigitta*), *Ěsztike, Ěvike, Fërike, Gizike, Gyurika, Janika, Józsika, Katika, Lacika, Lalika, Marika, Olgika, Palika, Pirike, Pistike, Rozika, Rózsika, Rudika, Sanyika, Sárika, Tërike, Vërike, Vendike, Zolika*. – 5. *-iska, -uska* képzővel: *Anuska* ~ *Annuska, Boriska, Ětuska, Irmuska, Juliska, Magduska, Mariska*. – 6. *-csa* képzővel: *Julcsa, Marcsa*. – 7. *-csi* képzővel: *Jancsi, Karcsi, Lajcsi*. – 8. *-is* képzővel: *Andris, Boris, Julis, Maris*. – 9. *-us* képzővel: *Anus* ~ *Annus, Ěllus* (< *Eleonóra*), *Ětus, Ferus, Gizus, Irmus* (< *Irma*), *Kálmus, Magdus*. – 10. *-si* képzővel: *Misi*. – 11. *-ska* képzővel:

Miska. – 12. *-csika* képzővel: *Jancsika*, *Karcsika*. – 13. *-ica* képzővel: *Katica*, *Olgica*. – 14. *-ci* képzővel: *Juci*, *Manci* (<: *Mária*), *Marci*. – 15. *-szí*, *-szika* képzővel: *Gyuszi*, *Gyuszika*. – 16. *-cika* képzővel: *Jucika*, *Mancika*, *Marcika*.

A képzés kétségtelenül a leggyakoribb becézési mód.

Gyulajon férfinév női névvé való alakítása nem fordul elő. Ez inkább a városokban divatozott, ahol az idegen (német, francia) hatás nagyobb volt. HORVÁTH ENDRE erről a következőket írja: „Az is igaz, hogy a falusi parasztgyermekeknek a magasabb szóképzés eme neme nem fér a fejükbe és előkelő kisasszonyok után csúfolódva kiabálják *Palika*, *Palika*” (Nyr. XLII, 277; vö. még Nyr. LXXVI, 307; Nyr. LXXV, 473).

Itt vetődik fel egy kérdés, hogy ti. a kicsinyítő-becéző képzős nevek nagy részénél a nevek első szótagbeli *á* hangja a becézés során megrövidült. Ez az *á ~ a* (*János ~ Jani*, *László ~ Laci*) váltakozás a játszi szóképzésre emlékeztet. Hogy ez egyfajta becézési mód lenne (vö. RÁCZ: NévtVizsg. 146), azt nem gondolnánk. Egyszerűen hangtani kérdést látnunk e rövidüléssel kapcsolatban.

4. Az *ikerítés*. „Bár a becézetés e nemét a régi nyelvből nem tudjuk kimutatni, s újabb fejlődésnek kell tartanunk – írja Melich –, mindazonáltal nem kölcsönzés, hanem eredeti magyar becészetés az” (MELICH i. m. 13). Melichnek ezt a véleményét megerősíti VARGA (HORGER egyetemi előadásaira hivatkozva, i. m. 11), amikor azt írja, hogy „csak indifferensül megnevező keresztnevekből vagy pusztán csak rövidülés útján keletkezett becézőkből sohasem keletkezik ilyen *p*, *b* kezdetű becéző, hanem csak az imént tárgyalt második módon, t. i. rövidülés továbbképzés útján keletkezett becézőkből.” – RÁCZ mutat rá, hogy az effajta becézés nemcsak magyar nyelvi jelenség, hanem megtalálható például a német gyermekdalokban, gyermekmondókákban is (vö. Népr. és Nytud. II, 43). Ugyanott rámutat arra is, hogy a „szóban forgó becéző nevek magyar sajátossága... elsősorban az ikeralakulatokból való kiválás, önállósulás mozzanatában rejlik” (i. m. 43–4). Tehát: (*András* >) *Andi-Bandi* > *Bandi*.

A másik kérdés az e nevekkal kapcsolatban, hogy újabb eredetűek-e vagy pedig régebbiek. RÁCZ bizonyítja be Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez (MNy. LII, 48–52) című dolgozatában, hogy régibb eredetűek, mint gondolnánk. Hivatkozik MÉSZÖLY GEDEONNAK a *bűz* szó eredetéről akkor még kéziratban levő cikkére (azóta már megjelent: Pais-Eml. 351 = Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal 238–9), továbbá gazdag történeti, oklevéltanyaggal illusztrálja, hogy már a XIV. századtól kezdve találkozunk velük.

Gyulajon: (*Anna*: >) *Panna*, *Panni*, *Pannika*;

(*Erzsébet*: >) *Böske*, *Böksi*, *Bözsike*;

(*István*: >) *Pista*, *Pisti*, *Pistike*.

5. Idegen eredetű kicsinyítő-becéző képzési mód. MELICH állapította meg először (i. m. 7), hogy ha a keresztnév utolsó 1–2 szótagja marad meg, és ahhoz járul a képző, akkor ez német eredetű képzési mód.

Gyulajon: (*Anna*: >) *Nusi*;

(*Cecília*: >) *Cili*;

(*Ignác*: >) *Náci*.

Él még az (*Antal*: >) *Tóni* becéző is. De viselője úgy telepedett le, nem Gyulajon kapta a *Tóni* nevet. Mindenki így hívja, más *Antal* nevűt azonban így nem becéznek.

6. Életkor szerinti becézés (megszólítás). Megfigyelhetjük, hogy egy férfit vagy nőt életében három- vagy négyféleképpen becéznek. Mégpedig kisgyermekkorában *Annuska, Ferike, Gyuszika, Józsi, Mariska, Pistike, Sanyika*; legénykorában és emberkorában (= nős ember), illetőleg nagylánykorában és menyasszonykorában körülbelül 40–50 évig: *Annus, Annuska, Feri, Gyula, Józsi, Maris, Mariska, Pista, Sándor, Sanyi*; idősebb korában, valamint öregkorában: *Mari, Mári, Ferenc, Ferkó, Gyula, István, Pista, Jóska, József, Panna, Panni, Sándor*. Szinte észrevétlenül változnak a képzők, vagy végképp lekopnak, amint azt a *Gyula, József, Sándor* névvel kapcsolatban láttuk. Ezt PAPP LÁSZLÓ *Néhány szó becéző személyneveinkről* (Nyr. LXXX, 454) című dolgozatában is megemlíti: „Sőt még életkorok szerint is van különbség abban a tekintetben, hogy milyen becéző forma milyen korú személyre használható. (Ebben van vidékenként is eltérés.) Így például ugyancsak Hosszúpályiban a *József* név számos becéző formája közül a *Józsi* és a *Jóska* bármilyen korú személyre használható.” PENA VIN OLGA Kórógy lakosságának névanyaga (Nyr. LXXXII, 480–1) című dolgozatából is azt látjuk, hogy másképpen szólítják meg a fiatalokat, mint az idősebbeket, öregeket. Természetesen az életkor szerinti becézés határai nem olyan merevek, mint ahogy azt SZENDREY ÁKOS írja (Ethn. XLVIII, 376): „Palócföldön például a Borbálának 2–5 évig *Boriska*, 5–10 éves korában *Borcsa*, 10-től férjhezmeneteléig *Bora*, asszony korában *Borcsa*, 46 évtől *Bora* a neve.” – Gyulajon egy *Sándor* nevű öregembert nem lehet *Sanyi bácsi*-nak megszólítani, hanem csak *Sándor bácsi*-nak.

Olyan becenevet, amelyből nem világlik ki a keresztnév, nem használnak. Tehát sem gügyögő, sem gyermeknyelvi, sem pedig hasonlító neveket nem találunk a falu nyelvében. (Az effajta nevekre vonatkozó bővebb adatokat I. VARGA KATALIN *Becéző keresztnéveink* című munkájában.)

A *kis* melléknév becéző funkcióban akkor fordul elő, ha a családban két vagy több azonos nevű férfi vagy nő van, és akikre mondják, az még fiatal fiú vagy lány: *kis Feri; kis Mariska*. Megjegyzem, hogy e becézési mód csak a családon belül van meg.

Az összetett kicsinyítő-becéző képzők kialakulásának egyik feltételére mutat rá RÁCZ ENDRE A becéző nevek megkülönböztető szerepéről (Nyelv és Irod. II, 135) című munkájában: „Ha az apa, illetve az idősebb testvér neve már eleve becéző alakú, akkor megtörténhet, hogy a fiút, illetve a fiatalabb testvért megkülönböztetés végett az alapnévnek egy másik becéző származékával nevezik el. Ez a név az apa, illetve az idősebb testvér nevének továbbképzésével is létrejöhet, s így ez a névadási eljárás kiváló indítéka lehet az ún. összetett becéző képzők kialakulásának.” Rácznak ezt a megállapítását támasztjuk alá a következő adattal. A faluban általános jelenség, hogy az apa elsőszülött fiát a saját nevére keresztelteti. Ha három nemzedék van a családban, akkor a következőképpen különböztetik meg a családtagokat. A nagyapa: *Ferkó, János, Sándor*; a fia: *Feri, Jani, Sanyi*; az unoka: *Ferike* vagy *kis Feri, Janika, Sanyika*. Ez a megkülönböztetési mód nemcsak a családon belül, hanem a családon kívül is fennáll (kivéve a *kis Feri* esetet). Hisz ez természetes is, mert különben sok esetben utánkérdezéssel tudnánk csak meg, hogy kiről van szó. Például ha az apa ezt mondja a fiának: „Keresett a B. *Ferkó* bácsi; a B. *Feri* bácsi; a B. *Ferike*”, akkor fia tudja, hogy a B. család melyik tagja kereste. Itt említjük meg a másik kormegkülönböztető megszólítási, megnevezési módot, amikor azt mondják: „Itt volt a *Feri* gyerek; itt volt az *aptya Feri*.”

7. Az előbb említettük a *kis* melléknévvel való becézést. Ennek a megjelenése már azt is mutatja, hogy egyes kicsinyítő-becéző képzési módokat, illetőleg képzőket már nem érznek

becézésnek, kedveskedő jellegük eltűnt. Ezeket az elhomályosult képzőkkel bíró neveket PAPP LÁSZLÓ pusztánév változatoknak nevezi: „Nehéz elképzelni, hogy ha egy idősebb nőt vagy éppen öregasszonyt *Juli, Zsófi, Erzsike, Örzse, Julcsa néni*-nek neveznek, ebben becéző szándék volna s a névalakot kicsinyítő alaknak éreznék az átlagos beszélő” (i. m. 454).

Hogy melyek azok a becézési módok, képzők, amelyek elvesztették becéző funkciójukat, az egész magyar nyelvterületre vonatkoztatva nem tudjuk, de nem is feladatunk e dolgozat keretén belül megállapítani. Azt azonban, hogy Gyulajon mely becézési módok, kicsinyítő-becéző képzők élnek valóban becézőként, a következőkben foglaljuk össze.

A képzéssel alakult nevek közül a teljes alapnevek továbbképzett formái mindig valóban becéző funkciójúak. – A rövidülés és továbbképzés útján keletkezett nevek közül az alábbiak a valódi becézők:

A) Egyszerű kicsinyítő-becéző képzős alakok: * 1. Az *-i* képzős alakok közül: *Anti, Árpi, Észti, Évi, Miki, Olgi, Tibi, Zoli*. – 2. Az *-ó* képzős *Kató*. – B) Összetett kicsinyítő-becéző képzős alakok: 3. A *-ka, -ke* képzősek közül: *Ilonka, Věronka*. – 4. Az *-ika, -ike* képzősek teljes számban. – 5. Az *-iska, -uska* képzősek teljes számban. – 7. A *-csi* képzősek közül: *Karcsi*. – 9. Az *-us* képzősek közül: *Ėllus* (< *Eleonóra*), *Kálmus*. – 10. A *-si* képzős *Misi*. – 12. A *-csika* képzősek közül: *Karcsika*. – 13. Az *-ica* képzősek teljes számban. – 14. A *-ci* képzősek közül: *Juci, Mancsi* (< *Mária*). – 15. A *-szi, -szika* képzős *Gyuszi, Gyuszika*. – 16. A *-cika* képzősek teljes számban.

Az ikerítéssel keletkezett nevek sorából a *Bőzsi, Pisti, Pistike*, az idegen eredetű kicsinyítő-becéző képzési módú nevek közül pedig a *Cilike, Nusi, Nusika* alakokat érzik valóban becézettnek.

8. Mint már fentebb említettük, a keresztnév becézés nélkül, alapnévként is szerepel a megszólítási formák, módok között. A következőkben vázlatosan összefoglaljuk, hogy a faluban a keresztnév becézett vagy nem becézett alakjainak milyen hangulati, érzelmi jellegük van.

Alapnéven való megszólítás csak az idősebbeket illeti meg. Különös tisztelettel, tekintéllyel jár az *István bácsi, József bácsi, Ferenc bácsi, György bácsi, Mihály bácsi* megszólítás.

A gyermekekre nézve bántó, ha így szólítják meg őket: *Ferkó, Ferus, Feruska, Giza, Gizus, Gyurka, Irmus, Jóska, Miska*. – Helyettük kedveskedőbbek: *Ferike, Gizike, Gyurika, Irmuska, Józsi, Misi, Misike*.

Az *-óka, -ika, -ike, -iska, -uska* képzőkkel ellátott keresztnév használata sértő az idősebbekre és az öregekre. Szellemi fogyatékoságú, együgyű embereket hívnak így szemtől szembe vagy a hátuk mögött.

Pejoratív jellegűek (akár öregre, akár fiatalra mondják): *Böske, Jancsi, Julcsa, Juli, Kata, Marcsa, Mari*.

Hogy mindez miért így fejlődött, miért így alakult, arra magyarázatot adni nem tudunk. Az azonban kétségtelen, hogy egyes kicsinyítő-becéző képzők, illetőleg becézési módok idővel megkopnak, megszokottá válnak, s így elvesztik becéző, kedveskedő funkciójukat. A nyelvérzék ezt – úgy látszik – mindig pótolja, újabb becézési módok, illetőleg képzők keletkeznek. Ez azonban már a becézés, a kicsinyítő-becéző képzők történetéhez tartozik.

*Az egyes típusok sorszámaival vö. a 81–82. lapon felsorolt típusok sorszámaival.

9. Összefoglalva e fejezetet, azt látjuk, hogy a valóban kicsinyítő-becéző képző elég kevés a gyulaji népnyelvben. – Az effajta képzők olyan gazdagságáról, mint SZABÓ T. ATTILA (i. m.), nem számolhatok be. Sőt elég szegényes Gyulaj a becézésben a városokhoz képest is, ahol – mint ismeretes – nagyon elterjedtek a gügyögő, gyermeknyelvi és a hasonlító nevek. Ezeknek – mint már említettük – Gyulajon nyomuk sincs.

Die Koseformen der Vornamen in Gyulaj

Der Verfasser führt in diesem Artikel, der ein Teil der Abhandlung über die Personennamen im Dörflein Gyulaj (im Komitat Tolna, Ungarn) ist, die Koseformen der dort üblichen Vornamen auf. Von den grundlegenden Koseformbildungen ist die einfache Verkürzung des Namens heutzutage auch hier nicht mehr gebräuchlich, dagegen ist die Hinzufügung von Diminutiv-Kosesuffixen dem vollen oder dem verkürzten Namen sehr beliebt. Es kommen aber auch einige anders gebildete Koseformen vor. Der Verfasser führt die in Vornamen gebräuchlichen Diminutivsuffixe an, und er untersucht, welche von ihnen wirklich eine liebkosende Funktion haben und befasst sich mit der Gebrauchsverteilung nach Lebensalter und mit dem Stimmungsgehalt der so gebildeten Formen.

Theoretische und methodische Fragen eines ungarischen regionalen Personennamen-Atlases

1. Ein Überblick der Geschichte der Personennamen-Forschung in Ungarn (G. BÁRCZI 1958, J. BERRÁR 1960, B. KÁLMÁN 1967, L. PAPP 1966) zeigt, dass sie sich im Ergebnis der sprachhistorischen Konzeption der Budapester Schule hauptsächlich mit der Untersuchung von Namenetymologien, mit ihrer Semantik, mit den Anlässen der altungarischen Namensgebung und mit den verschiedenen Bildungssuffixen der Kosenamen befasste. So sind die Personennamen-Forschungen von Z. Gombocz, J. Melich, D. Pais, I. Kniezsa, G. Bárczi, E. Moór, A. T. Szabó sowie L. Benkő, E. Rácz, J. Berrár, L. Lőrincze, B. Kálmán, L. Papp, S. Mikesy (also auch die der jüngeren Forscher) vor allem historisch ausgerichtet. Zweifellos sind vorerst die Probleme der altungarischen Namensgebung zu klären, nicht weniger wichtig ist jedoch das Sammeln der heutigen ungarischen Personennamen und die Untersuchung ihrer Problematik.

Immer mehr Namenforscher betonen, dass die Namen als Teile und Typen des onomastischen Systems zu untersuchen seien. L. Weisgerber gab in seinem Vortrag über die sprachliche Schichtung der alten Personennamen im Rheinland auf dem VI. Internationalen Kongress für Namenforschung nachdrücklich zu bedenken: „Das wichtigste dabei ist der Zwang, nicht einige interessante Tatsachen herauszuwählen, sondern jeden einzelnen Namen immer in seinem Bezug zu einem solchen Ganzen zu sehen“ (L. WEISGERBER 1960).

Selbstverständlich kann davon nicht die Rede sein, die Materialsammlung der künftigen ungarischen Onomastik mit dem Anliegen in Angriff zu nehmen, in allen Siedlungen des ungarischen Sprachgebiets die Personennamen zu sammeln – wie die Sammlung der geographischen Namen geplant wurde und auch angelaufen ist (Zala megye 1964) –, denn mit einer solchen Arbeit könnte nur begonnen werden, ohne sie auch zum Abschluss zu bringen; vielmehr sollten wir in den Dialektgebieten oder ethnischen Landschaften die Namen in einigen grossen (15.000 bis 20.000 Einwohner zählenden) Siedlungen oder in mehreren kleineren Gemeinden sammeln. Ich habe mich für die letztgenannte Lösung entschieden, um die heutigen Personennamen in Göcsej und Hetés, in zwei bekannten Teillandschaften des westlichen Dialektgebietes (in 74 Forschungspunkten mit rund 50.000 Menschen) zu sammeln und in der Annahme zu untersuchen, dass diese Teillandschaften auch in anthroponymischer Hinsicht einheitlich sind, so wie es dialektologisch der Fall ist. D. h., dass man hier im System der Personennamen Merkmale finden kann, die ausschliesslich für diese Gegend charakteristisch sind. Vorläufig aber kann ich noch nicht sagen, ob dieses mundartliche und ethnische Gebiet auch anthroponymisch einheitlich ist und sich vom umliegenden ungarischen Dialektgebiet absondert. (Bekanntlich fällt die Verbreitung von bestimmten lexikalischen Elementen im ungarischen Sprachgebiet nicht mit der geographischen Verbreitung der phonetischen Merkmale kleinerer mundartlicher Einheiten zusammen, die Gängigkeit einzelner Wörter ist mitunter auch in mehreren Dialektgebieten nachweisbar.)

2. Methode der Materialsammlung. Der Rat des Komitats Zala liess an den 74 Forschungspunkten von allen Personen die Fragen 1–7 des folgenden Fragebogens ausstellen: 1.

Name der Gemeinde, 2. Name, 3. Mädchenname, 4. Ort und Zeit der Geburt, 5. Mädchenname der Mutter, 6. Beruf, 7. Anschrift, 8. Andere, 9. Zuname, 10. Begründung. Die Fragen 1–7 sind in den amtlichen Hausbewohnernachweisen enthalten, die Daten wurden in den Gemeindeverwaltungen einfach auf die Fragebogen eingetragen. Die Antwort auf die Fragen 8, 9 und 10 vermerkte ich selbst an Ort und Stelle aufgrund der Angaben der Gewährsleute. Bevor ich aber mit der Sammlung begann, verglich ich die Angaben auf die Fragen 1–7 mit denen in den amtlichen Hausbewohnernachweisen. Die Angaben, die von den Gemeindeverwaltungen vermerkt wurden, sind auch nützlich, weil man mit ihrer Hilfe nach den Einwohnern der Gemeinde gezielte Fragen stellen kann.

3. Gesichtspunkte der Untersuchung. Meiner Untersuchung ist in ihrer Betrachtungsweise synchron, d. h. ich erschliesse die synchronen strukturellen Beziehungen, das für den gegebenen Zustand gültige Netz der Namen und ihrer Träger. Dabei gehe ich deskriptiv und komparativ vor, ich vergleiche die registrierten Sprachfakten nach ihrer territorialen Gliederung. Die Sprachfakten (Namen) und die mit ihnen zusammenhängenden wichtigeren Gepflogenheiten der Namengebung werden mit Bezug auf mein ganzes Sammelgebiet funktionell und strukturell analysiert, und zwar nach einzelnen Themen (Familien- und Zunamen, Taufennamen [Vornamen] und Anredeform), mit Beachtung des erwähnten geographischen Gesichtspunktes, um dadurch ein getreues Abbild der territorialen Gliederung der Namen zu ermitteln (K. ROELANDTS 1960).

Da ich nicht nur die geographische Verbreitung sondern auch die Häufigkeit der Namen nach Forschungspunkten veranschaulichen möchte, musste ich meine Karten so redigieren, dass ausser des jeweiligen Belegs der sprachlichen Erscheinung auch ihre Häufigkeit und ihre Verbreitungstendenz vermerkt sei (M. PAVLOVIĆ 1963). Die Verwendung von sprachlichen Statistiken ist eine alte Methode, die in den onomastischen Forschungen grosse Möglichkeiten hat, weil man sie bei der Untersuchung von exakt zählbaren Sprachfakten mit besonderem Nutzen anwenden kann.

Somit sind bei der Interpretierung von Sprachfakten die Namenstatistik und die Namengeographie die zwei wichtigsten Mittel. Mit ihrer Hilfe kann man im Rahmen unserer verschiedenen Gesichtspunkte den Sprachzustand in seiner vertikalen und horizontalen Gliederung veranschaulichen. Einen Teil der bei meinen Untersuchungen angewandten Gesichtspunkte kann ich bei allen vier Namenarten zur Geltung bringen, bei sehr vielen ist jedoch der Namentyp ausschlaggebend (z. B. modische Elemente in der Taufnamengebung, die psycholinguistischen und soziologischen Komponenten der Koseformen usw.).

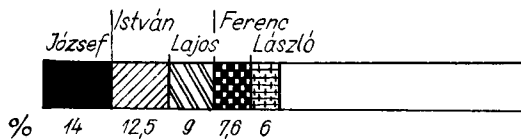
a) Aus meiner Sammlung lässt sich genau feststellen, welche Familiennamen in den Gemeinden am häufigsten geführt werden.

b) Die Zunamen sollen nach folgenden Gesichtspunkten untersucht werden: 1. aufgrund der Bedeutung, der Entstehungsweise, mit besonderer Beachtung der psychologischen und sozialen Momente (K. LOY 1953, J. M. ZILIO 1964), 2. hinsichtlich ihrer Wortart, 3. ihrer morphologischen Merkmale, 4. ihrer Verwendungsformen, 5. ihrer syntaktischen Verbindung mit den Familiennamen oder Taufnamen (Vornamen) bzw. seiner Koseform. In seiner Abhandlung „Surnoms et sobriquets de L'Ouest-Wallon“ sondert W. BALL (1960) die sinn gemässen Zunamen von den expressiv geprägten, gefühlsmässigen und meint: „la première présente les caractères du langage affectif et expressif“, womit er eigentlich Anhaltspunkte zur Klärung der ineinander übergehenden Kategorien von Unterscheidungs-, Spott- sowie Höflichkeitsnamen bietet. Für die Tatsache, ob ein Zunamegefühlsmässig indifferent oder

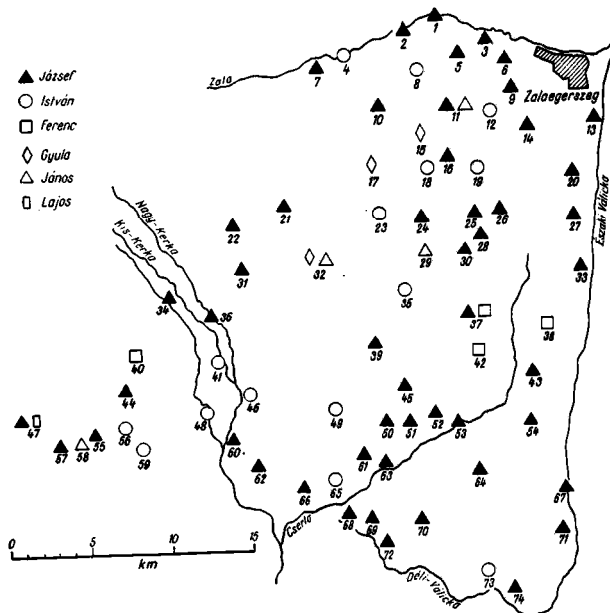
expressiv ist erweisen sich immer die Gemeinschaft der Siedlung und das Verhältnis des Trägers zum Zunamen als ausschlaggebend.

c) Der wichtigste Gesichtspunkt bei der Untersuchung der Taufnamen ist die Ermittlung der Wandlungsgründe der Namenmode. Zweifellos „beruhen Aufkommen, Einbürgerung, Verbreitung, soziale Schwankung von bestimmten Namensgruppen, Namentypen, sodann fallweise ihr Schwinden nicht auf Zufall, sondern das alles hat seine Gründe“ (BÁRCZI 1958), trotzdem stellt die ausführliche Ermittlung dieser Gründe den Forscher oft vor eine schwierige Aufgabe und er sieht in den Schwankungen der Namenmode – besonders innerhalb der Zeitspanne eines Menschenalters – weiter nichts als die Äusserung des „von konkreten Vorstellungen oft unabhängigen Abschweifens des menschlichen Denkens“ (L. BENKŐ 1949). Trotz wiederholter Ermittlungsfragen kann ich z.B. nicht sagen, warum die meisten Männer *József* (Josef, Karte 1) und die meisten Frauen *Mária* (Maria, Karte 2) heissen. Die graphischen Darstellungen 1 und 2 veranschaulichen wiederum, dass die modischen Männernamen häufiger als die modischen Frauennamen belegt sind.

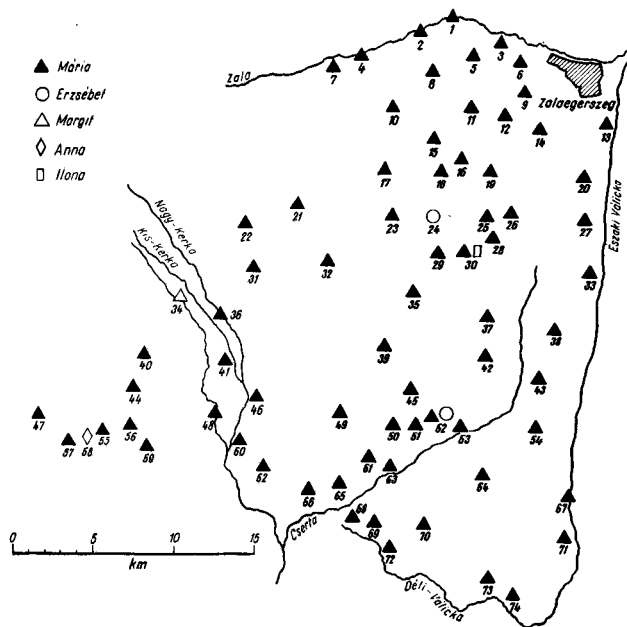
Um das Mass der Namenerbung festzustellen, musste ergänzendes Material gesammelt werden, aus dem hervorging, wieviel Neugeborene in bestimmten Zeitabständen (1900,

Graphische Darstellung 1

Karte 1 Die öftersten Männernamen

Karte 2 Die öftersten Frauennamen

Graphische Darstellung 2

1920 und 1940) den Namen des Vaters oder Mutter, des Taufpaten oder der Taufpatin erhielten, in wieviel Fällen für die Namenwahl der Kalender bzw. der Pfarrer, der die Taufe vornahm, ausschlaggebend war. Diese Fragen lassen sich nur aufgrund der Untersuchung der Taufbücher beantworten. Namenübereinstimmungen haben meiner Meinung nach nur informativen Wert. Ich spreche daher nur von Übereinstimmungen und nicht von Fällen der Namenerbung, wenngleich es sich meistens doch darum handelt. Allerdings wäre es gewagt, nur von zufälliger Namenübereinstimmung oder von der Realisierung der Namenmode zu sprechen, wenn 22,5 % der Jungen den Namen des Vaters, 12,2 % der Mädchen den der Mutter, dagegen 17,5 % der Jungen den Namen des Taufpaten, 21,6 % der Mädchen den der Taufpatin erhielten. Nicht unwesentlich ist aber hinsichtlich der Namenwahl die Rolle des Kalenders. 4,8 % der Jungen und 3 % der Mädchen tragen den Namen des Heiligen, an dessen Namenstag sie geboren wurden.

In drei Gemeinden meines Sammelgebietes (Bak, Bocfölde und Sárhida) zeigen die Taufnamen ein anderes Bild als in den übrigen Ortschaften. Der Grund dafür war, dass der Pfarrer Gy. Káuzli während seiner langen Amtstätigkeit (1912–1955) ohne Befragung der

Eltern oder Taufpaten den Neugeborenen den Namen gab, an dessen Namenstag sie geboren bzw. getauft wurden (im Jahre 1913 dem 50,3%, 1923 57,5% usw. der Neugeborenen). Schlagen wir die Taufbücher der erwähnten Gemeinden auf, so finden wir z. B. 1916 u. a. so seltene Namen wie *Marcella*, *Martina*, *Mátyás* (Matthias), *Ede* (Eduard), *Janka* (etwa: Hanna), *Ottó*, *Dániel*, *Vince* (Vinzenz), *Jácinta* (etwa: Hyazinthe, die vom Pfarrer geprägte feminine Form des entsprechenden männlichen Namens), *Orsolya* (Ursula), *Gellért* (Gerhard), *Szilveszter* (Silvester) usw., die nicht nur in dieser Gegend sondern in Ungarn überhaupt selten sind.

d) Im Zusammenhang mit der Verschiedenheit von Koseformen der Taufnamen je Altersgruppen ergibt sich die Frage, ob jene, die heute sechzig und darüber hinaus sind, auch zeit ihrer Kindheit *Részka* (etwa: Resi), *Mári* (etwa: Marie), *Jancsi* (etwa: Hansi) genannt wurden, oder ob sich Anredeformen parallel mit dem Lebensalter wandelten. Das aber kann man mit der Sammlung der Namen nicht entscheiden, so dass ich in den noch zu bestimmenden 8–10 Gemeinden mit Anwendung der Befragungsmethode die Kosefunktion der Namenvarianten klären muss. Anredeformen wie *Öcsi* (etwa: Kleiner), *Hugi* (etwa: Kleine), *Baba* (etwa: Baby) waren bei der städtischen Bevölkerung und der ländlichen Intelligenz bisher schon häufig (heute werden sie gerade von diesen Bevölkerungsschichten nicht mehr benützt), diese Mode erreichte in den 1950er Jahren die Dorfhandwerker sowie die Arbeiter der Erdölstriche und heutzutage werden schon viele Bauernkinder mit diesen Formen angesprochen.

In meinem Sammelgebiet zeichnen sich die Isoglossen von Koseformen wie *Csicsa* (RÁCZ 1961) deutlich ab. Dieser Name ist in mehreren Gemeinden veraltet und kommt mit der überholten Koseform *Pila* (zu *Ilona*, d. h. Helene) als geerbter Zuname vor. Unter den gängigen Zunamen, die auf Taufnamen zurückgehen, finden wir viele heute nicht mehr gebräuchliche Koseformen, die Anhaltspunkte zur Geschichte der Kosenamen bieten.

Literaturnachweis

- W. Ball (1960) *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung München*, Bd. II, S. 101.
 G. Bárczi (1958) *A magyar szókincs eredete* (=Herkunft des ungarischen Wortschatzes²) Budapest, S. 123, 127.
 L. Benkő (1949) *Magyar Nyelv* (=Ungarische Sprache) 45. S. 251.
 J. Berrár (1960) *Magyar Nyelv* (=Ungarische Sprache) 65. S. 267.
 B. Kálmán (1967) *A nevek világa* (=Die Welt der Namen) Budapest, S. 205.
 K. Loy (1953) *Beiträge zur Namenforschung* 4. S. 98.
 L. Papp (1966) *Szótártani tanulmányok* (=Lexikalische Studien) Budapest, S. 55.
 M. Pavlović (1963) *VII. Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche Firenze*. Bd. IV, S. 121.
 E. Rácz (1961) *Mészöly-Emlékkönyv* (=Mészöly-Gedenkband) Szeged, S. 143.
 K. Roelands (1960) *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung München*, Bd. III, S. 643.
 L. Weisgerber (1960) *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung München*, Bd. I, S. 96.
 Zala megye (1964) *Zala megye földrajzi nevei* (=Die geographischen Namen des Komitats Zala) Zalaegerszeg. Gesammelt von Pädagogen und anderen freiwilligen Mitarbeitern des Komitats Zala unter der Anleitung von J. Végh und der Führung von F. Ördög. Mitgeteilt von I. L. Markó, F. Ördög, E. Kerecsényi. Redigiert von L. Papp und J. Végh
 J. M. Zilio (1964) *Revue Internationale d'Onomastique* 16. S. 111.

Gazdát cserélt becézőnevek

1. TOLNAI VILMOS a „Becézőnevek és nyelvújítás” című dolgozatában (MNY. XXIII, 171–5) számos példával bizonyítja, hogy „több névnek becézője alakilag egybeesik, azok tudniillik, melyek ugyanazzal az egy-két hanggal kezdődnek” (i. h. 174; vö. még BENKŐ: MNY. XLIV, 56 jegyz.; RÁCZ: Népr. és Nytud. II, 45; TOMPA: MNY. LX, 92), és az *Ica* < *Ilona*, *Irén*, *Irma*, *Imre*, valamint *Ági* < *Ágota*, *Ágnes* stb. becézők egymástól függetlenül is kialakulhattak. Becéző neveink között azonban szép számmal találunk olyanokat, amelyek alapnevükkel nem hozhatók összefüggésbe, velük kapcsolatban írja RÁCZ, hogy „egy-egy becéző név könnyen »gazdát« cserél, azaz szívesen csatlakozik egy olyan másik névhez, amelynek a hangzása – főleg a név elején – hasonlít az alapnévéhez” (MNYj. XII, 91).

2. A göcseji és hetési¹ becézőkkel foglalkozva külön-külön megvizsgálom azokat a neveket, amelyek gazdát cseréltek, illetőleg egymástól függetlenül is kialakulhattak. Tekintettel arra, hogy itt több esetben egymást átszövő kategóriákról lesz szó, az adatokat betűrendben közlöm, utánuk feltüntetem alapneveiket, az ezek után álló két szám azt mutatja, hogy a címszó hány kutatóponton hány esetben becézője a keresztnévnek.

Ági az *Ágnes* (több helyen több adat) és az *Ágota* (több helyen több adat) becézője. Mindkét névből törövidüléssel + *-i* képzővel.

Anci az *Anna* (sok helyen sok adat), az *Anzelma* (2 : 2) és az *Anasztázia* (1 : 1) becézője. Feltehető, hogy az *Anna*: > *Anci* volt a példa, tekintettel arra, hogy ennek előfordulási száma sokszorosa a másik kettőnek, tehát az *Anzelma* : > *Anci*, illetőleg az *Anasztázia* : > *Anci* analógiás úton keletkezett.

Bérci az *Albert* (több helyen több adat), a *Bernát* (1 : 1), a *Bertalan* (1 : 1) és a *Róbert* (1 : 1) becézője. Az *Albert*-ből és a *Róbert*-ből töcsonkulással és törövidüléssel + *-ci* képzővel (vö. MNY. XXV, 369), a *Bernát*-ból és a *Bertalan*-ból pedig törövidüléssel + *-ci* képzővel (vö. MNY. XXIII, 171).

Ěli a *Kornélia* (3 : 5), az *Eleonóra* (1 : 1), az *Ella* (1 : 1), az *Elvira* (1 : 1) és az *Erzsébet* (*Elza*) (1 : 2) becézője. Törövidüléssel + *-i* képzővel: *Eleonóra* : > *Ěli*, *Ella* : > *Ěli*, *Elvira* : > *Ěli*, *Elza* (amely önálló keresztnévként és az *Erzsébet* becézőjeként is él vidékünkön) : > *Ěli*. A *Kornéliá*-val a *Nelli* > **Ělli* > *Ěli* úton hozható összefüggésbe, különösen, ha arra gondolok, hogy gyűjtőterületemen a *Nelli* (< *Kornélia*) élő becéző.

Ělla a *Gabriella* (21 : 29), az *Elvira* (2 : 2), az *Erzsébet* (*Elza*) (1 : 2), az *Izabella* (1 : 1), a *Kamilla* (1 : 1), a *Kornélia* (1 : 1) és a *Gizella* (1 : 1) becézője, de csonkításos becéző önállósodásaként sok kutatóponton alapnévként is előfordul. A *Gabriellá*-ból, az *Izabellá*-ból és a *Gizellá*-ból töcsonkulással vált ki. Alapnévfelidéző ereje egészen gyenge (vö. SZABÓ T. ATTILA: NytudÉrt. 59. sz. 7). A *Kornéliá*-ból törövidülés és töcsonkulás eredményeként : > *Nelli* (vö. SZABÓ T. ATTILA i. m. 61), majd az *-i* ~ *-a* képzőcseré útján *Ělla*. Kérdéses az *l* megnyúlása, de itt feltétlenül számolnunk kell az *Ella* alapnév és a sok *Ělla* becéző analógiás hatásával, mint ahogy a *Kamilla* : > *Ělla* esetében is, csak itt az alapnév csonkult tövében lejátszódott *i* ~ *e* hangváltozást segítette elő. Az *Erzsébet*-ből közvetlenül nem származtathatjuk az *Ěllá*-t (1. *Ěli* címszót), hanem csak *Elza* : > *Ěli* > *Ělla* úton magyarázható.

Ěmi az *Emília* (8 : 8), az *Emma* (6 : 6), az *Emerencia* (4 : 6), az *Emil* (2 : 2) férfinév és a *Kornélia* (1 : 1) becézője. Törövidülés + -i képző: *Emília* > Ěmi, *Emil* > Ěmi, *Emma* > Ěmi, *Emerencia* > Ěmi. A *Kornélia*-hoz való csatlakozásának oka egyelőre nem világos.

Ěmil az *Emerencia* (1 : 1) becézője a sok *Emil* férfinév mellett. Az *Emerenciá*-hoz valószínűleg a név eleji hasonló hangzás miatt csatlakozott.

Ěmilla az *Amál* (1 : 1), az *Emília* (1 : 1) és az *Emma* (1 : 1) becézője. *Amál* : > Ěmilla feltehetően az alapnév hangalakjának részleges hasonlósága miatt.

Ěmma a sok *Emma* alapnév mellett az *Emília* (3 : 3) becézőjeként is előfordul. Talán névrövidítő összerántással keletkezett, mint *Emerencia* :> *Mēnca*, *Jolán* :> *Jonci* stb. (vö. RÁ CZ: MNyj. XII, 92).

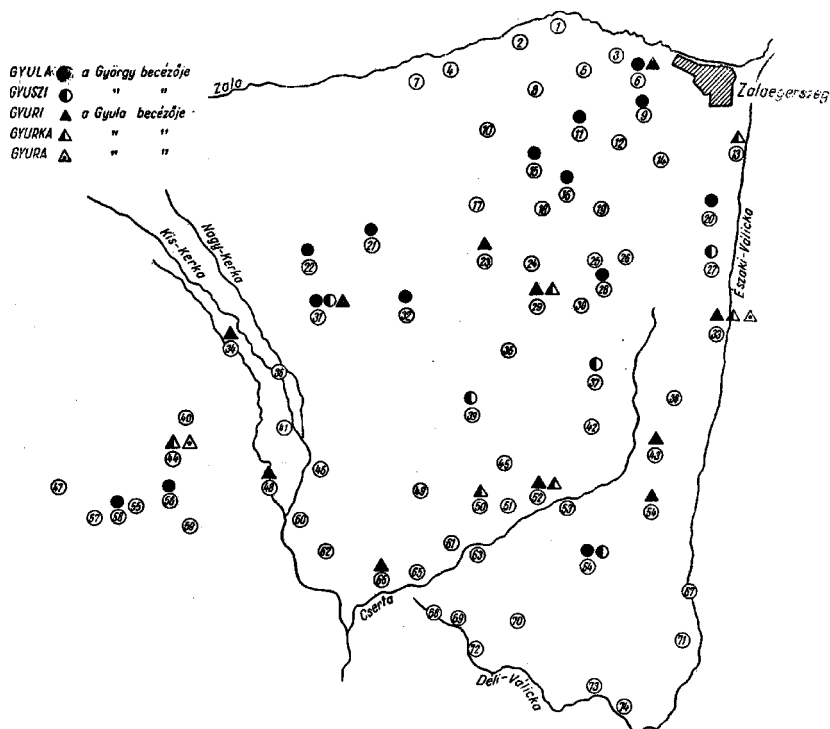
Frici a *Frigyes* (több helyen több adat), az *Alfréd* (1 : 1) és a *Ferenc* (1 : 1) becézője. E német jövevényként is felfogható becealak az *Alfréd*-hoz és a *Ferenc*-hez talán analógias úton került.

Gyula előfordul alapnévként (sok helyen sok adat) és a *György* becézőjeként (14 : 17).

Gyura a *György* (sok helyen sok adat) és a *Gyula* (2 : 2) becézője.

Gyuri a *György* (sok helyen sok adat) és a *Gyula* (11 : 12) becézője.

Gyurka a *György* (sok helyen sok adat) és a *Gyula* (6 : 7) becézője.

1. ábra

Gyuszi a *Gyula* (sok helyen sok adat) és a *György* (5 : 6) becézője. Tekintettel arra, hogy e becézők mindegyike a *György*-höz és a *Gyulá*-hoz is csatlakozott, együtt tárgyalom a fenti öt nevet. Közismert, hogy a két alapnév közül keresztnévként a *György* jelentkezik és terjed el előbb a magyarság névhasználatában (vö. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: *NytudÉrt.* 28. sz. 27–8; KÁLMÁN BÉLA: MNy. VII, 25), a *Gyula* majd csak a reformeszmék hatására éled föl mint keresztnév, és a köztudatban úgy él, hogy 1823-ban keresztelték az első *Gyulá*-t (vö. KALLÓS EDE, *Nevek és napok.* Bp., 1943. 156). Ez a méltóságnévből lett keresztnév (a vele kapcsolatos kérdéseket l. többek között JAKUBOVICH: MNy. XI, 387; ZOLNAI: MNy. XII, 21; PAIS: MNy. XVII, 162; NÉMETH GYULA: MNy. XVIII, 4; uő.: MNy. XXIV, 149; MELICH: MNy. XIX, 109; uő.: MNy. XXIII, 488; MORAVCSIK: MNy. XXVI, 105 stb.). 1591-ben még előfordul (l. KARÁCSONY i. m. 28), utána kétszáz évig nem találkozunk vele, majd felélesztik, polgárjogot nyer, ekkor a katolikus egyház önkényesen azonosítja a latin *Julius*-szal, és így az egykori török eredetű méltóságnév viselőinek védőszentje is lesz (l. *Martyrologium Romanum.* Róma, 1944. 434), azaz most már „egyházjogot” is nyer.² Ekkor azonban már régóta élnek a *György* becézői (*Gyura*, *Gyuri*, *Gyurika*, *Gyurka*, *Gyurkó*, *Gyurica* stb.). A későn megjelenő *Gyulá*-t eleinte az előkelő osztályok tagjai viselik, de gyorsan átveszi a köznép is, hamar divatnévvé lesz. Göcsejben például Csonkahegyháton, Kustánszegen és Szilvágyon a legtöbb ma élő férfi erre a névre hallgat (vö. MNy. LXV, 192), különösen a reformátusok kedvelik. De ekkor már a *György* fenti becézői – amelyek mindegyike *Gyu*- csonkatóval kezdődik – funkcionálnak, azaz megkülönböztetnek és becéznek. Feltehetően él és divatozik a *Gyura* becéző is, amely csak a hasonhelyi *r*-jében különbözik az új keresztnévtől. (Az *r* : *l* váltakozásra l. lat. *Elizabetha* > óm. *Elsébet*, vö. BERRÁR: MNy. XLVII, 180 és SZABÓ T. ATTILA i. m. 38; *Gelencsér* szn. *Gerencsér* szn.) Kérdéses, hogy eleinte a *Gyulá*-kat hívták-e *Gyurá*-knak a *György*-ökkel együtt, vagy pedig a *Gyula* keresztnév megjelenésével a *Gyurá*-kat (< *György*) *Gyulá*-knak, de a mi szempontunkból ez nem is lényeges. Lényegesebb az, hogy adataink tanúsága szerint az eredetileg a *György*-höz tartozó *Gyura* a *Gyulá*-hoz való szegődése után ehhez az alapnévhez húzta a *György* egyéb becézőit (*Gyuri*, *Gyurka*) is, de ugyanakkor a *György* a később megjelent *Gyula* alapnevet lefoglalta becézőnek a *Gyuszi*-val együtt. Az alábbi kis statisztika azt szemlélteti, hogy e két keresztnév becézői kölcsönösen gazdát cseréltek, egészen egyszerűen összekeveredtek, és ez az állapot még a pár évvel ezelőtti születettek esetében is megfigyelhető.

A lapnév Becézőnév	1900	1900– 1919	1920– 1939	1940– 1959	1960– 1966	Összesen
	előtt	között				
	születtek					
György						
Gyula	2	11	3	1		17
Gyuszi			2	2	2	6
Gyula						
Gyura	1	1				2
Gyuri	2	6	1	2	1	12
Gyurka			3	4		7

Ica az *Ilona* (sok helyen sok adat), az *Elvira* (1 : 1), az *Éva* (1 : 1) és az *Irén* (1 : 1) becézője.

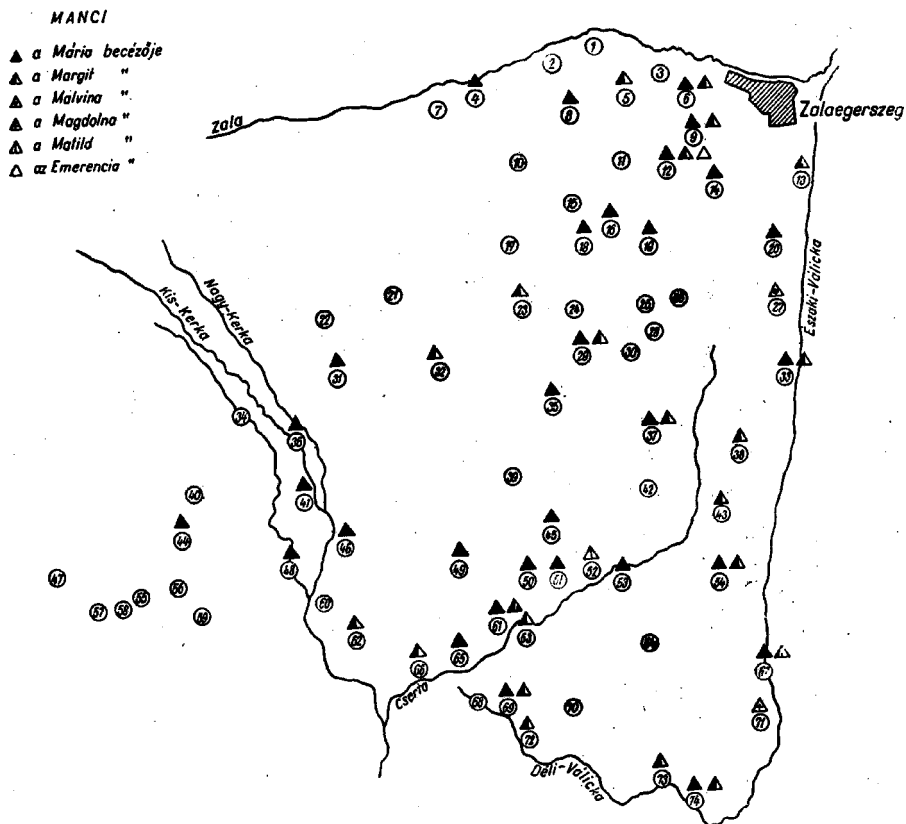
Törövidülés + *-ca* képző: *Ilona* :> *Ica*, *Irén* :> *Ica*. Ez utóbbi esetben számolnunk kell az analógiás hatással. Az *Elvirá*-hoz és az *Évá*-hoz való kerülésekor fel kell tennünk az **Elvica* > **Vica* > *Ica*, illetőleg az *Évica* :> *Vica* :> *Ica* fejlődést (vö. MNy. XXV, 269).

Inci az *Ilona* (3 : 3) és az *Irén* (3 : 3) becézője. Mindkettőből összerántással keletkezhett (vö. MNyj. XII, 92).

Irma a sok *Irma* alapnév mellett az *Ilona* (1 : 1) és az *Irén* (1 : 1) becézőjeként fordul elő. Egybetartozásuk nem világos, esetleg egyszerű névcserével állunk szemben (vö. NyIrK. VIII, 237).

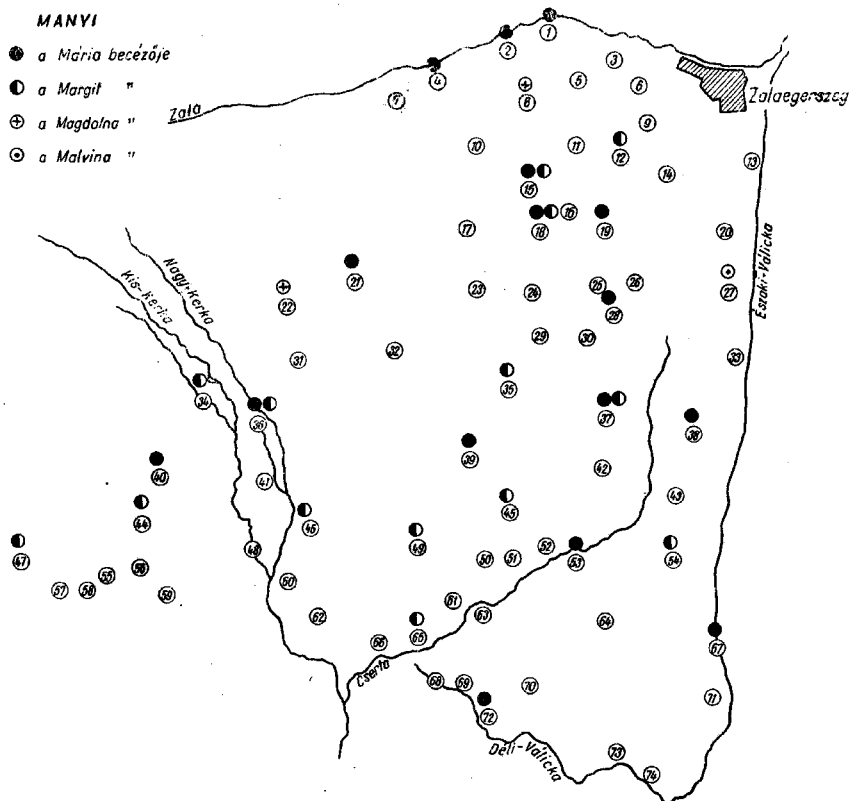
Juci a *Julianna* ~ *Júlia* (sok helyen sok adat) és a *Judit* (2 : 2) becézője. Mindhárom névből törövidüléssel + *-ci* képzővel magyarázható.

Jutka a *Judit* (sok helyen sok adat) és a *Julianna* (9 : 12) becézője. A *Julianna* :> *Jutka* származtatás nyelvi nehézsége a *Jutka* t-je (vö. MIKESY: Nyr. LXXXVIII, 262; SZABÓ T. ATTILA i. m. 47), amely a tőhöz tartozik. Azonban ha abból indulunk ki, hogy a *Julianná*-nak és a *Judit*-nak van egy közös becézője, a *Juci* (1. ott), és ez a *Julianná*-hoz rántotta a *Judit* másik becézőjét, a *Jutká*-t, akkor feltehetően jó nyomon járunk.

2. ábra

- Ebben a névcserében a névdivatnak is lehetett szerepe, ugyanis a *Julianna* a legtöbb becézőjével együtt előregedett, parasztos név, míg a *Judit*-ot és annak *Jutka* becézőjét divatos, városias, mondhatnám értelmiségi névnek tartják. Erre mutat az, hogy a 12 *Julianna* keresztnévű és *Jutka* szólítónévű nő közül 11 1940 után született, tehát ez a csere a húsz éven aluliak körében kezd lábra kapni.
- Kami a *Kálmán* férfinév (sok helyen sok adat) és a *Kamilla* (2 : 2) becézője. A *Kamilla* > *Kami* törövidülés (+ -i képző) elképzelhető, esetleg a *Kamil* közbülső alak föltevésével.
- Klára a sok *Klára* alapnév mellett a *Karolina* (1 : 1) becézőjeként is előfordul. A *Klára* becézőjét, a *Klári*-t legtöbb faluban *Králi*-nak ejtik. E hangátvetéses alaknak talán szerepe lehetett abban, hogy a *Klára* a *Karoliná*-hoz csatlakozott.
- Lóri az *Eleonóra* (több helyen több adat) és a *Laura* (több helyen több adat) becézője. SZABÓ T. ATTILA írja a *Lóri*-ről: „a *Laura* keresztnév magyarban keletkezett *Lóra* formájából alakult -i beceképzőjű származék lehet (így: CzF.; KRIZA, Vadr. 387; VARGA 69), de lehet az *Eleonóra* név rövidült *Nóra* formájából alakult *Nóri* beceszármazék hangalaki változata is” (NytudÉrt. 59. sz. 58).
- Manci a *Mária* (31 : 56), a *Margit* (22 : 41), a *Malvina*~*Málvina* (2 : 3), az *Emerencia* (1 : 1), a *Magdolna* (1 : 1) és a *Matild* (1 : 1) becézője. Ha feltesszük az -nci képzőt (vö. RÁCZ: MNyj. XII, 92), akkor az *Emerencia* kivételével törövidüléssel + -nci képzővel mindegyik névből keletkezhett, nem zárva ki az analógiás hatást sem. Az *Emerencia* : > *Manci* esetében a közbülső alak feltétlenül a *Mënci* volt. Itt jegyzem meg, hogy a *Manci* a két vizsgált etnikai egység közül csak Göcsejben divatos becéző, leggyakrabban az 1920 és 1940 között születettek viselik. Hetés kilenc faluja közül csupán egyben fordul elő egy esetben (l. az 1. sz. térképet), tehát a két terület között névtani szempontból egy esetben máris meghúzható valamiféle határ (vö. DITTMAYER: BN. 1966: 72; PAVLOVIĆ: Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Firenze, 1963. IV, 121).
- Manyi a *Margit* (13 : 38), a *Mária* (16 : 19), a *Magdolna* (2 : 2) és a *Malvina* (1 : 1) becézője. HORGER szerint „képzőcserével a korábbi *Manci*-ből keletkezett: a -ci képző helyébe -i képző lépett. Becéző neveink kicsinyítőképzőinek ilyen felcserélése egészen közönséges jelenség a mi nyelvünkben. Jóval érdekesebb ennél az a jelenség, hogy e képzőcserével az *n* helyébe *ny* lépett” (NéNy. I, 80). Akárhogy is van, gyűjtőterületen a *Manci*, *Manyi* rokon becézők, ugyanis az *Emerenciá*-t és a *Matild*-ot kivéve ugyanazon nevek becézője a *Manyi* mint a *Manci*. Sőt Salomváron, Nagylengyelben, Zalabaksán, Zalatárnokon, Gutorföldén és Pusztamagyaródon együtt élnek mint a *Margit* és a *Mária* becézői (vö. az 1. és a 2. sz. térképeket).
- Márti a *Márta* (sok helyen sok adat) és a *Márton* (1 : 1) becézője. Ez utóbbi képzésmódja is világos, bár mint férfinév szokatlan.
- Mënci az *Emerencia* (több helyen több adat) és a *Mária* (1 : 1) becézője. Amíg az *Emerencia* : > *Manci* névcserében a *Mënci*-t mint közbülső alakot tettük fel, addig a *Mária* : > *Mënci* esetében a *Manci*-t kell hasonló szerepben föltennünk. Tehát ugyanolyan kettős névcserével állunk szemben, mint amilyent a *Gyula*, *Gyuszi* stb. becézőknél láthattunk.
- Tibi a *Tibor* (sok helyen sok adat) és a *Tivadar* (4 : 4) becézője. A becéző nélküli *Tivadar* lefoglalta a vele azonos csonka tövű *Tibor* *Tibi* becézőjét.

3. ábra

Tini a *Krisztina* (sok helyen sok adat) és a *Matild* (1 : 1) becézője. A névcsonkulással keletkezett *Tini* (<: *Krisztina*) kezdő szótagja azonos a *Matild* második szótagjának, illetőleg a *Tilda* becézőnek az elejével, és ez, úgy látszik, elegendő volt, hogy hozzá-szegődjön.

Vica az *Éva* (1 : 1) és a *Viktória* (1 : 1) becézője. Az *Éva*-ból a köznyelvben is gyakori *Évica* => *Vica* lett (vö. MNy. XXV, 269), a *Viktória*-hoz kerülését törövidüléssel + -ca képzővel magyarázhatjuk (vö. JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXVIII, 39–41; TOLNAI: MNy. XXIII, 172).

3. Visszatérve a bevezetőben mondottakhoz, láthatjuk, hogy két tiszta típus világosan elkülöníthető:

a) A valóban gazdát cserélt becéző nevek típusa, amikor csak egy alapnévből alakulhatott ki a becéző forma, a másik névhez (nevekhez) csak odaszegődött: *Gyula*, *Gyuszi* (*György*), *Gyura*, *Gyuri*, *Gyurka* (*Gyula*), *Jutka* (*Julianna*), *Manci* (*Emerencia*), *Mēnci* (*Mária*), *Tibi* (*Tivadar*), *Tini* (*Matild*), *Emilla* (*Amál*) stb.

b) Két vagy több keresztnévből egymástól függetlenül kialakult homonim becézők típusa: *Ági* (*Ágnes*, *Ágota*), *Ēmi* (*Emilia*, *Emma*, *Emerencia*, *Emil*), *Ica* (*Ilona*, *Irén*), *Juci* (*Julianna* ~ *Júlia*, *Judit*), *Márti* (*Márta*, *Márton*), *Vica* (*Éva*, *Viktória*) stb.

c) De van egy harmadik típus is, amikor nem tudjuk pontosan, hogy névcseréről vagy pedig egymástól független nevek homonimájáról van-e szó, valószínűleg valamely becealak analógiás hatásával kell számolnunk: *Ēlla (Elvira, Elza, Kamilla, Kornélia), Inci (Ilona, Irén), Lóri (Eleonóra, Laura), Frici (Alfréd, Frigyes)* stb.

4. De nemcsak a mai, hanem a történeti források tanulmányozásakor is bőségesen találunk témánkhoz tartozó becéző névcseréket, mint például Laci a *László* és a *Lajos* becézője (MNY. XIV, 213; Nyr. LXXI, 128), Mika, Mike, Mikó a *Miklós* becézője, de később átcsaptak a *Mihály*-hoz is (vö. MNY. XLII, 42), a Bence, amely eredetileg csak a *Vince*, majd később a *Benedek* becézője (vö. Nyr. LXXIV, 338) stb., olyannyira, hogy BENKŐ azt a következtetést vonja le, hogy „a XVI. század óta ... a becéző keresztnévek annyi differenciálódáson, analógiás hatáson és névcserén mentek át, hogy a mai becéző alakulatok – a népnyelvben őket is beleértve – nem használhatók fel névtörténeti vizsgálat alapjául” (MNY. XLIV, 56 jegyz.). Ez kétségtelenül igaz, azonban ha a népnyelvben meglevő becézők és alapnevük egybetartozására fényt derítünk, feltétlenül hozzájárulunk az efféle becézők névtörténeti felhasználhatóságához.

Jegyzetek

¹ Gyűjtőterületem kutatópontjainak neve a térképeken szereplő számok rendjében: 1. Boncodföldre, 2. Kávás, 3. Teskánd, 4. Salomvár, 5. Hottó, 6. Szentersébbet, 7. Keménfa, 8. Böde, 9. Ebergény, 10. Németfalu, 11. Dobronhegy, 12. Babosdöbréte, 13. Zalabesenyő, 14. Bazita, 15. Csonkahegyhát, 16. Milejszeg, 17. Kustánszeg, 18. Pálfiszeg, 19. Nagylengyel, 20. Bocföldre, 21. Pusztapáti, 22. Kálócfa, 23. Becsvölgye, 24. Gomboszeg, 25. Ormándlak, 26. Gellénháza, 27. Sárhida, 28. Lickóvadamos, 29. Petrikeresztúr, 30. Iborfia, 31. Pórszombat, 32. Szilvagy, 33. Bak, 34. Csesztreg, 35. Barlahida, 36. Zalabaksa, 37. Zalatárnok, 38. Baktüttös, 39. Nova, 40. Baglad, 41. Kerkabarabás, 42. Szentkozmadombja, 43. Tófej, 44. Resznek, 45. Mikekarácsonyfa, 46. Bárszentmihályfa, 47. Bödeháza, 48. Lentikápolna, 49. Hernyék, 50. Zebecke, 51. Csértalagos, 52. Náprádfa, 53. Gutorföldre, 54. Pusztaderics, 55. Zalasombatfa, 56. Belsőárd, 57. Gáborjánháza, 58. Sziártóháza, 59. Külsőárd, 60. Múmor, 61. Kissziget, 62. Lentiszombathely, 63. Ortaháza, 64. Szentpéterföldre, 65. Csömödér, 66. Iklódbördöce, 67. Pusztamagyaród, 68. Páka, 69. Döme-földre, 70. Pördeföldre, 71. Szentlisló, 72. Kányavár, 73. Várföldre, 74. Bánokszentgyörgy.

² A katolikus egyház névazonosítási-névmagyarosítási gyakorlata még századunk közepén sem ritka. Káuzli Gyula, csatári esperesplébános martirológiumában az egyes szentek neve mellé a következő világi vagy annak tartott neveket jegyezte be: Eucherius – *Aladár*, Arsacius – *Árpád*, Bacchus – *Bánk*, Capitonis – *Csaba*, Eleutherius – *Elemér*, Isaurus – *Eörs*, Hermenegilda – *Ida*, Eugenius – *Jenő*, Craton – *Karácson*, Theotimus – *Tihamér*, Torpetus – *Torda*, Salvinus – *Zalán*, Solochanus – *Zoltán*. Ezzel maga számára lehetővé tette, hogy a sok római, héber, germán stb. név helyett magyar (magyarnak tartott) neveket adjon az újszülötteknek.

Untersuchungen über die Struktur der ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien*

I.

1. Allgemeines

1. Während in Ungarn die Grundlagen der Namenforschung vor allem durch die Konzeption von Namenkunde-Kulturgeschichte¹ sowie Namenkunde-Sozialgeschichte bestimmt waren,² und mit dem angeführten Werk von D. Pais eine Schule aufkam, »die zu ihrer Zeit völlig neue Wege erschloß und dadurch den weiteren Forschungen teils als Ansatzpunkt, teils als hochgestecktes Beispiel diente und heute noch dient«,³ setzte sich im Ausland mit den 1950er Jahren die Namenforschung als solche, d. h. die beschreibend-vergleichende Darstellung der jeweiligen Namensysteme immer entschiedener durch. In dieser Richtung hatte allerdings einerseits S. Kniezsa in seinen zwei handschriftlich überlieferten Studien von 1934 bzw. 1947,⁴ andererseits K. Mollay in seiner Arbeit über die Ödenburger Familiennamen höchst bedeutende Versuche unternommen.⁵

L. Weisgerber stellte in seinem Vortrag auf dem VI. Internationalen Kongreß für Namenforschung die sprachliche (funktionelle, morphologische und semantische) Untersuchung der Namen in den Mittelpunkt.⁶ Vier Jahre später versuchte A. de Vincenz eine ähnliche Darstellung des rumänischen Namenmaterials.⁷ Aufschlußreich war für uns auch Eva B.-Lőrinczys Abhandlung über Stellung und Funktion des Formans -s ~ -cs und seiner Nebenformen im altungarischen Formanssystem, wobei die mit ihnen gebildeten Eigennamen zugleich als Glieder eines großen Namensystems betrachtet wurden.⁸

Keiner der erwähnten Forscher klammert den historischen Aspekt aus. Ihr größtes Verdienst aber besteht darin, daß sie die Namen insgesamt als ein kohärentes System, als Teile eines strukturellen Netzes begreifen.⁹

2. Schon bei Beginn der Sammelarbeit hatte ich mir zwei Aufgaben gestellt: einerseits wollte ich das sprachliche (funktionelle, morphologische, strukturelle, semantische) System der heutigen ungarischen, des näheren der Göcsejer und Hetéser Personennamen sowie die Triebkräfte der modischen Vornamengebung und der Überlieferung von Spitznamen darstellen, andererseits eine synchrone Datensammlung erarbeiten, um die weiteren onomatologischen, sprachlichen, ethnographischen, siedlungs- und kulturhistorischen u. ä. Forschungen in dieser Gegend zu ermöglichen bzw. zu fördern.

Meine Betrachtungsweise ist synchron ausgerichtet, d. h. ich untersuche die Namen als gleichzeitige sprachliche Fakten. Mein Verfahren ist deskriptiv-komparativ, und ich war bemüht, diese Methode mit Hilfe von zwei Hauptuntersuchungsmitteln, nämlich der Namenstatistik und der Nameengeographie zu verwirklichen.

* Die vorliegende Abhandlung bietet die Zusammenfassung der Monographie des Verf., die unter dem Titel *Személynévviszsgálatok Göcsej és Hetés területén* [Untersuchungen über Personennamen in den Landschaften Göcsej und Hetés]. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973 erschienen ist.

2. Methode der Materialsammlung

Eine Fundgrube der heutigen offiziellen Personennamen sind die Hausbücher des Einwohnermeldeamtes, so daß ich bei der Sammlung des Namenmaterials auf diese aufbauen mußte. Aus den Hausbüchern gehen nicht nur die Namen, sondern auch die sonstigen, für die Sammlung notwendigen Daten (Ort und Jahr der Geburt, Name der Mutter, Beruf, Anschrift) hervor. Hierzu habe ich einen Fragebogen mit folgenden Fragen zusammengestellt: 1. Name der Gemeinde, 2. Name der Person, 3. Mädchennamen, 4. Ort und Jahr der Geburt, 5. Mädchennamen der Mutter, 6. Beruf, 7. Anschrift, 8. Anrede (Rufname), 9. Bezeichnung (Spitzname), 10. Grund des Spitznamens.

Diese Fragebogen wurden von der Abteilung Kultur des Komitatsrates an die betreffenden Gemeinderäte weitergeleitet mit dem Hinweis, die Fragen 1–7 aufgrund der Hausbücher zu beantworten und danach die Fragebogen an die Komitatsstelle zurückzuschicken.

Auf die Fragen 8–10 des Bogens wurden die Antworten selbstredend nicht von den Verwaltungsbeamten, sondern von mir eingetragen, als ich mit den Zetteln der jeweiligen Ortschaften die Forschungspunkte des Arbeitsgebiets innerhalb von drei Jahren aufsuchte. Hierbei verglich ich bei den Gemeinderäten zwecks Kontrolle vor allem die Daten meiner Sammelzettel mit den Eintragungen der Hausbücher. Nach dieser Arbeitsphase befragte ich in jeder Gemeinde zwei bis drei im Ort geborene, die Dorfbevölkerung gut kennende ältere Gewährsleute, die vom Gemeindevorstand ins Rathaus gebeten worden waren, anhand aller auf meinen Zetteln vermerkter offizieller Namen und sonstiger Daten über alle Personen, die im Dezember 1966 in der Gemeinde ansässig waren. Diese Sammelmethode entspricht im wesentlichen der Befragungsmethode des Atlas der ungarischen Mundarten.¹⁰

Da die Hausbücher in Ungarn die konfessionelle Zugehörigkeit nicht vermerken, mußte ich im Untersuchungsgebiet auch die Taufmatrikeln der verschiedenen Kirchen durchsehen. Wenngleich diese Untersuchung alle 82 Forschungspunkte im Göcsejer und Hetéser Land erfaßte,¹¹ beruht sie nur auf der Sichtung der Vornamen dreier vollständiger Jahre (1900, 1920 und 1940). Obschon die Bevölkerung in meinem Sammlungsbereich zumeist römisch-katholisch ist, habe ich auch die Matrikeln der kalvinischen (reformierten) und der lutherischen (evangelischen) Kirchengemeinden durchgesehen.

II.

1. Allgemeines

Bei der Beschreibung der Funktion der Personennamen von Siedlungsgemeinschaften bzw. Gegenden sind die Namenarten (Familiennamen, Vornamen, Kosenamen, Spitznamen) unbedingt in Betracht zu ziehen. Zugleich ist darauf zu achten, daß zwei Namenssysteme (die der schriftlichen bzw. der mündlichen Namen) nebeneinander bestehen, was allerdings nicht bedeutet, daß die schriftlichen Namen nur im amtlichen, die mündlichen dagegen nur im umgangssprachlichen Gebrauch gängig wären.¹² Darum ist es methodisch angebracht, die beiden Namenssysteme im Spiegel der Namenarten gesondert zu untersuchen.

2. Schriftliche Namen

Diese Namen dienen heute zur schriftlichen Unterscheidung der Einzelperson. Sie lassen sich in zwei größere Gruppen gliedern: standesamtlich geführte (Familien- und Vornamen) und standesamtlich nicht geführte Namen (so in den Steuerlisten, in den Mitteilungen der Verwaltungsstellen usw. angeführte Unterscheidungsnamen und namenbezogene Attribute wie *iffú* [junior], *idős* [senior] usw.).

1. Familiennamen

1. Die 47 082 Einwohner der beiden Landschaften führen 2065 verschiedene Familiennamen; auf einen Familiennamen entfallen im Durchschnitt 22,8 Personen bzw. 7,6 Familien.

Es fragt sich, ob sich die heutige Familiennamenstruktur einer Landschaft nur horizontal beschreiben bzw. typologisieren läßt, oder ob die morphologische und semantische Untersuchung der Namen mit etymologischen (vertikalen) Forschungen zu verbinden ist. Die Antwort ist eindeutig und bereits ein Gemeinplatz: ohne Etymologien ist keine semantische Klassifikation möglich. Nun werden jedoch die Untersuchungen dadurch erschwert, daß es für das Ungarische kein einziges Personennamenwörterbuch gibt, selbst das der Arpadenzeit wird erst noch vorbereitet;¹³ es gibt auch keine handliche Bibliographie der übrigens zahlreichen Artikel und Studien über Namenetymologien und zur Geschichte der Formantien, die den Forscher bei der Klassifizierung einer größeren Zahl von Namen über die Systematisierung der Familiennamen und Formantien relativ schnell orientieren könnte. Aber selbst wenn diese fehlenden Fachwerke zur Verfügung stünden, gäbe es noch immer viele Namen, »deren Etymologie, deren festzustellende ursprüngliche Bedeutung – wie Bárczi sagt – einer besonderen eingehenden Untersuchung, ja, so vieler Artikel bedürfte, als es Namen ungeklärter Herkunft gibt«.¹⁴ Darüber hinaus würden die mit familiengeschichtlichen Forschungen verbundenen Untersuchungen selbstverständlich noch nicht bedeuten, daß sich in allen Fällen klarstellen ließe, infolge welcher benennungspsychologischer Momente die fragliche Person ihren Namen erhielt,¹⁵ denn nur allzu oft läßt der Familienname in seiner heutigen Form die Ansätze der Namengebung nur vermuten, ohne diese immer zu erhärten.¹⁶

2/a Immerhin beweisen die Daten der beigelegten Karte, auf der die häufigsten (unter Punkt 1–3 angeführten) Familiennamen eingetragen sind, daß auch die heutigen Familiennamen hinsichtlich der weiteren Forschungen mit einigen Anhalts- und Orientierungspunkten dienen können. Aus der Karte geht ohne ausführlichere Untersuchung hervor, daß in den einstigen Divertikeln von Becsvölgye (Barabásszeg, Kereseszeg, Kustánszeg, Paisszeg usw.)¹⁷ noch immer Familien der Namengeber leben, ja, manche von ihnen noch zu den zahlreichsten gehören. So ist beispielshalber in Kustánszeg *Kustán* der häufigste Familienname (109 Personen), in Pálfiszeg, das laut E. Fényes¹⁸ den Nachkommen der Sippen *Pálffy*, *Egyed* und der alten *Millej*¹⁹ gehörte, steht der Name *Pálfi* an zweiter Stelle (34 Personen). In Csonkahegyhát, in dessen Gemarkung *Tubolszeg*²⁰ liegt, ist der häufigste Familienname *Tuboly*,²¹ und es fragt sich, wann und warum sie nach Szentlisló ausschwärmten, wo dieser Name heute 81 Träger hat. In Becsvölgye, zu dem auch Paisszeg

gehört,²² führen die meisten (108 Personen) den Familiennamen *Pais*, in Gombosszeg steht dagegen der Familienname *Gombos* mit 11 Trägern an dritter Stelle. Die Träger des Namens *Beccs*, *Bécs*²³ lassen sich zumeist im Herzen des Göcsejer Landes belegen. Den heutigen Überlieferungen nach dürfte *Béccég*²⁴ der Sitz dieser uralten Sippe gewesen sein.

2/b Außer den obigen kommen hier die von Csánki belegten Namen *Bán*, *Barrabás*, *Demeter*, *Deszpot*, *Dienesse*, *Gerarth*, *Györgyi*, *Kerese*, *Salamon*, *T(h)akó* usw.²⁵ vor, alles Namen von Adelligen mit einer Hufe, deren Nachkommen wir heute noch in den hier ansässigen Trägern der Namen *Bán*, *Barabás*, *Dömötör*, *Doszpoth*, *Gyenese*, *Geráth*, *Györfi*, *Kerese*, *Salamon*, *Takó* usw. vermuten können.

2/c Obschon die auf Volksnamen (Volksgruppennamen) zurückgehenden Familiennamen (*Czigány*, *Cseh*, *Görög*, *Horváth*, *Kun*, *Lengyel*, *Magyar*, *Német(h)*, *Oláh*, *Olasz*, *Pol(y)ák*, *Rácz*, *Román*, *Székely*, *Talján*, *Tót(h)* – d. h. Zigeuner, Böhme, Grieche, Kroate, Kumane, Pole, Ungar, Deutscher, Walache, Welscher, Polack(e), Raize, Rumäne, Szekler, etwa: Italiener, Windischer, Wende [auch: 'Slowake, Slowene'])²⁶ bloß 0,9% des gesamten Familiennamenbestands ausmachen, tragen 13% der Bevölkerung diese wenigen Namen. Der überragend hohe Anteil (11,4% des gesamten Namenmaterials) der Namen *Horváth*, *Németh* und *Tóth* (Kroate, Deutscher und Windischer, bzw. Slowake) bestätigt neben den zahlreichen Familiennamen slawischer bzw. deutscher Herkunft einmal mehr die Vermischung der hiesigen Ungarn mit Angehörigen der erwähnten Volkselemente. Obschon Csánki unter den wichtigsten Gutsbesitzern dieser Gegend keinen einzigen *Horvát* und *Német*, des weiteren nur zwei *Tót*, die von Kis Lengyel bzw. Tótfő,²⁷ erwähnt, bedeutet dies keineswegs, daß Träger dieser Namen unter den untertänigen Bauern vor den großen Neusiedlungen des 18. Jhs nicht vorgekommen wären, hat doch Katalin Fehértóti im Namenmaterial des 14. Jhs (enthalten in der Urkundensammlung der sigismundinischen Zeit)²⁸ in mehreren Fällen *Horvát* und *Német* als Unterscheidungsnamen belegt.²⁹

2/d Die rund 170 Familiennamen, die auf Vornamen (*Ábrahám*, *Adorján*, *Ányos*, *Balázs*, *Barabás*, *Domján*, *Domonkos*, *Dömötör*, *Egyed*, *Furján*, *Gáspár*, *Gellén*, *Illés*, *István*, *Jakab*, *Kozma*, *László*, *Máté*, *Móricz*, *Orbán*, *Pál*, *Salamon*, *Sebestyén*, *Simon*, *Tamás* [Abraham, Adrian, Anian, Blasius, Barrabas, Damian, Dominik, Demetrius, Ägyd, Florian, Kaspar, Chilianus, Elias, Stefan, Jakob, Kosmas, Ladislaus, Matthäus, Moritz, Urban, Paul, Salomon, Sebastian, Simon, Thomas] usw.) bzw. auf Kosenamen (*Anda*, *Andris*, *Anti*, *Bene*, *Benkő*, *Berta*, *Bódi*, *Bódis*, *Dezse*, *Dora*, *Füle*, *Gálos*, *Györe*, *Györke*, *Gyurka*, *Gyurkó*, *Jankó*, *Jóna*, *Józsa*, *Kele*, *Matyó*, *Mikó*, *Pálos*, *Pete*, *Peti*, *Petkó*, *Pető*, *Sebők*, *Zsebők*, *Süle*, *Zsiga* usw.) – auch die vom Typ *Gyenese*, *Tamása* hinzugezählt³⁰ – zurückgehen, belaufen sich ebenfalls auf 13% der Einwohnerzahl, wobei aber die solcherart gebildeten Namen nicht 0,9 sondern 8,2% des gesamten Vornamenbestands ausmachen. Vorerst läßt sich nicht ermesen, ob dieser Anteil hoch oder niedrig ist. Das festzustellen wäre nur möglich, wenn die notwendigen heutigen Namensverzeichnisse aus mehreren großen Gebieten zur Verfügung stünden. Zweifellos aber ist diese Art die Namenbildung heute noch produktiv, ist doch ein beträchtlicher Teil der weiter unten abgehandelten Beinamen aus den Rufnamen (Vornamen, Kosenamen des Vaters, des Großvaters usw.) entstanden.

2. Vornamen

1. Die 47 082 Einwohner der beiden Landschaften haben 384 verschiedene (166 männliche und 218 weibliche) Erstvornamen. Auf einen Männernamen entfallen 138,9 Männer, auf einen Frauennamen 110,2 Frauen. Außen den Erstvornamen gibt es drei männliche (*Előd*, *Izidor* und *Levente*) sowie zwei weibliche Namen (*Gertrud* und *Jácinta* [Hyazinthe]), die nur als Zweitnamen vorkommen. Die Zahl der männlichen wie der weiblichen Vornamen ist niedrig, aber auch in meinem Sammelbereich führen die Frauen – wie im allgemeinen – mehrere Namen. Hierbei ist zu bemerken, daß unter den Frauennamen gleich mehrere Varianten eines Vornamens als Hauptname (Erstname) eingetragen werden (z. B.: *Katalin*: *Kata*, *Kati* [Katharina bzw. deren Koseformen]), die ich durchwegs als besondere Namen aufgefaßt habe, was selbstverständlich die Arten der weiblichen Vornamen vermehrt hat.

Während die Inanspruchnahme von Familiennamen je Gemeinde im allgemeinen mit siedlungsgeschichtlichen, Migrations- und sonstigen Gründen sowie mit der stärkeren oder schwächeren Vermehrung der Familien zusammenhängt, ist die auf einen Vornamen entfallende Zahl von Personen immer durch die Einwohnerzahl des Dorfes bedingt, d. h. wächst diese, so wächst auch die Zahl der Personen je Taufname.

2. Über die Unterschiede beim schriftlichen und mündlichen Gebrauch der eingetragenen Taufnamen wird noch im Abschnitt über die »mündlichen Namen« die Rede sein, hier sei nur bemerkt, daß sowohl in den Geburtsmatrikeln vom Anfang des Jahrhunderts als auch in den Hausbüchern in jüngster Zeit Koseformen der Frauennamen³¹ (*Amál*, *Edika*, *Etus*, *Fáni* usw.) eingetragen wurden. Diese habe ich selbstverständlich nicht »rückveramlicht« sondern ließ sie in der ursprünglichen Form als Beispiel dafür stehen, daß nicht nur schriftliche Namen im mündlichen Verkehr, sondern mündliche Namen heute noch in die Schriftlichkeit, d. h. in die Matrikeln übergehen.

3. Wie hinter allen Erscheinungen haben wir auch hinter der Namenmode die verborgenen Triebkräfte zu suchen,³² selbst wenn wir die Gründe für das Auftauchen, den modischen Gebrauch, sodann den Rückfall mehrerer Vornamen vorerst noch nicht klar sehen. Zugleich sollte man nicht vergessen, daß auch die Namenmode – wie Modeströmungen überhaupt – »das oft von konkreten Vorstellungen unabhängige Schweifen des menschlichen Denkens«³³ ausdrückt, und daß sich Aufleben und Mode aller Vornamen selbst in Kenntnis der Zeitströmungen oder der Tendenzen vorausgegangener Jahrhunderte nicht immer erklären lassen.³⁴ Das trifft besonders für die in unserem Jahrhundert bevorzugten Namen zu, da die Impulse für die Modenamen von ihrer Lautform oder vom Wunsch der Nachahmung ausgehen, so daß es vergeblich wäre, nach tieferen Ursachen zu forschen. Allerdings ist der Nachahmungstrieb nicht neueren Ursprungs,³⁵ denn heute noch geht die Bevorzugung der meisten Vornamen von den höheren Klassen und Schichten aus, verbreitet sich nach unten, bis der Name schließlich durch Benutzung *en masse* zum Dutzendnamen wird,³⁶ und wenn er dann auch hier abgegriffen ist, zumindest der eine oder andere in den höheren Schichten bzw. in den Städten wieder auftaucht wie z. B. heutzutage die Namen *Péter*, *Katalin*, *Éva*, *Judit* usw.³⁷

noch im Hinblick auf das 20. Jh. zwischen Namenmode und Verehrung einzelner Heiliger ein Gleichheitszeichen setzen kann.⁴⁹

Der Kultus des hl. Josef war jahrhundertlang zurückgedrängt,⁵⁰ erhielt jedoch im 14–15. Jh. durch die Tätigkeit des hl. Bernhard von Clairvaux einen bedeutenden Auftrieb⁵¹ und erlangte 1870 seinen Höhepunkt, als Josef von Papst Pius IX zum Schutzheiligen der Kirche erklärt wurde. Sein Name ist aber unter den ersten 15 der Vornamenssammlungen des 16. und 17. Jhs nicht zu finden.⁵² Gönczi erwähnt ihn aufgrund der Daten von Steuerlisten (Dikallisten) und Taufmatrikeln des 16–18. Jhs nicht einmal unter den weniger häufigen Namen seines Arbeitsgebietes.⁵³ In größerer Zahl ist er erst im 18. Jh. belegt, dann allerdings bei Katholiken wie Reformierten sehr beliebt.⁵⁴ In Budapest stand er 1895–99 schon an erster Stelle.⁵⁵ Aus dieser Sammlung geht hervor, daß er den ersten Platz erst nach 1945, in meinem Untersuchungsgebiet erst nach 1960 einbüßte.

Im Unterschied zur Verehrung des hl. Josef geht der Marienkult auf viel ältere Ansätze zurück.⁵⁶ Obschon die Verehrung Mariä in Ungarn mit der Bekehrung begann,⁵⁷ kommt der Vorname erst im 17. Jh. in größerer Zahl vor. Das erklärt B. Kálmán damit, daß er einst nicht gegeben werden durfte.⁵⁸ Heute dürfte er nicht nur in unseren Bereich, sondern im ganzen Land der häufigste weibliche Vorname sein.⁵⁹ Zu seiner Verbreitung dürfte die Verordnung von Papst Innozenz XI beigetragen haben, den 12. September, den Tag des Sieges über den Türken vor Wien im Jahre 1683, zum Dank als den Namenstag Mariens zu begehen.⁶⁰ Das Wiederaufleben des Marienkults in Ungarn und überall in Europa in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts mag mit den immer wieder aufkommenden Koseformen⁶¹ diese große Verbreitung des Vornamens gefördert haben.

Im Martyrologium finden wir viele Heilige mit alt- und neutestamentlichen Namen, deren Verehrung durch die Kirche die Mode ihrer biblischen Namen stärkte oder eben aufrecht erhielt. So z. B. der erste Märtyrer, der hl. Stephan, und der hl. Stephan I von Ungarn;⁶² die biblische hl. Elisabeth und die hl. Elisabeth von Thüringen aus dem Arpadenhaus;⁶³ der hl. Johannes der Täufer und der hl. Johannes von Nepomuk, der Märtyrer des Beichtgeheimnisses; unter den mehreren Heiligen namens Franz mochte sich vor allem die gemeinsame Verehrung des hl. Franz von Assisi und des Basken Franz Xaver auch in der Namenmode niedergeschlagen haben; ebenso die der beiden Heiligen namens Theresia, der Gründerin der Barfüßer-Karmeliterinnen und der von Lisieux; allerdings gehen diese beiden letzten Namen nicht mehr auf die Bibel zurück.

Naturkatastrophen und Seuchen konnten Namen von Heiligen ebenfalls in Mode bringen, so z. B. den der Rosalie, der Schutzheiligen gegen die Pest, und den des hl. Karl Borromäus.⁶⁴

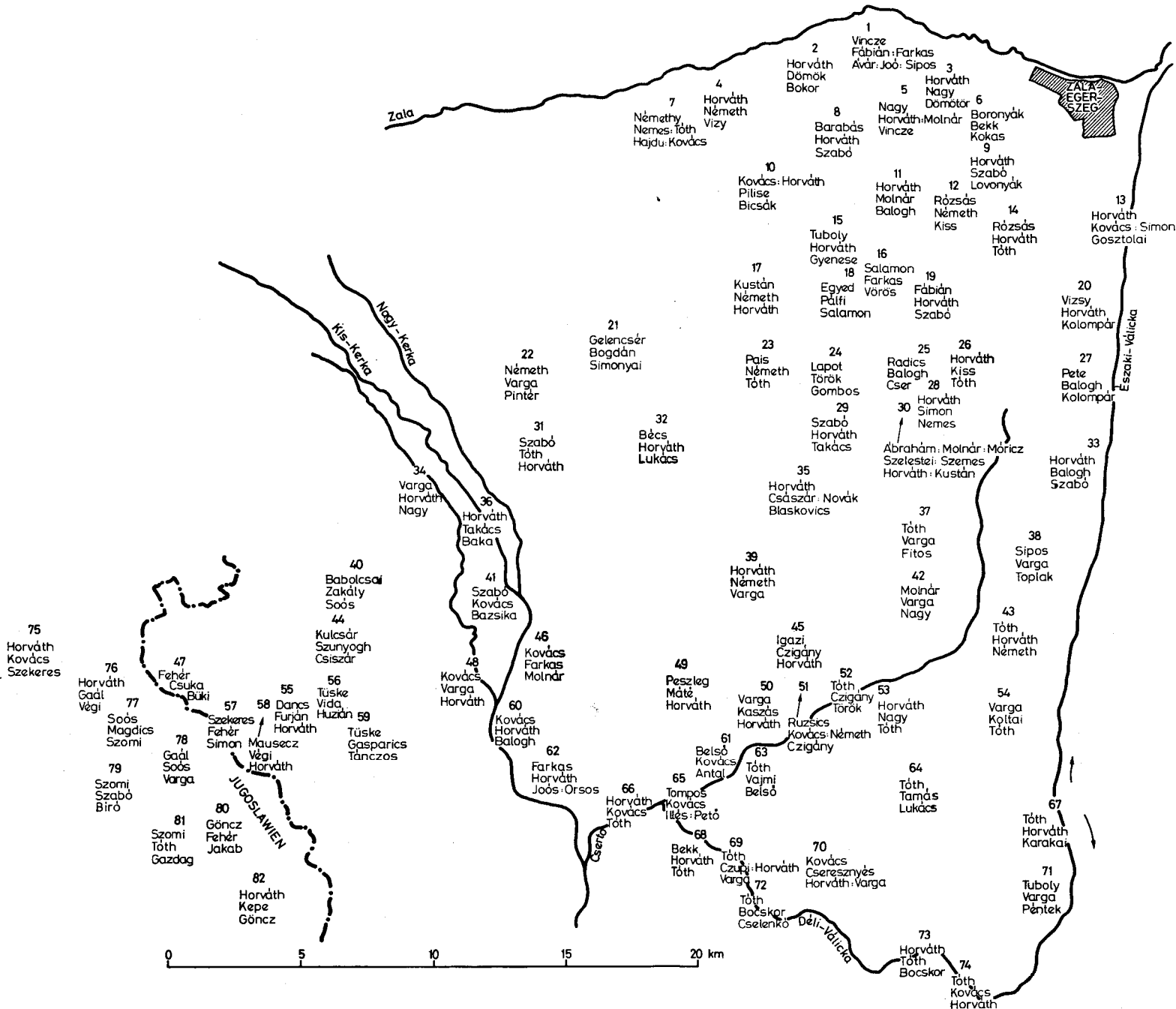
A. Fekete Nagy weist darauf hin,⁶⁵ daß laut Zeugnis der mittelalterlichen Namen in Ungarn vor allem die heiligen Könige und zum Teil die Apostel verehrt wurden. Ihre Namen waren mit dem Gebrauch von Vornamen bei den Ungarn teils aus patriotischen, teils aus kirchlichen, teils aus sonstigen Gründen so eng verbunden, daß *István, László, Imre; Erzsébet, Margit* [Stefan, Ladislaus, Emmerich; Elisabeth, Margarethe] wie überall im Land, so auch in unserem Bereich sehr häufig sind⁶⁶. Zu ihnen zählt noch *Gizella* [Gisela], der Name der seliggesprochenen Gemahlin des Ungarnkönigs Stephan des Heiligen; ihr Name erreichte in den von mir untersuchten Dörfern gerade um die Zeit ihrer Seligsprechung (1911), nämlich zwischen 1900 und 1919 die größte Häufigkeit und rückte auf Stelle 7 vor. Das dürfte kein Zufall sein. Ähnliche Gründe können wir bei der Erklärung der größten Häufigkeit des Namens *Margit* zwischen 1920 und 1939 vermuten, als dieser in den Jahren vor der

Die modischsten Namen					
Männernamen			Frauennamen		
	Zahl d. Namen-träger	%		Zahl d. Namen-träger	%
1. József [Josef]	3 303	14,3	Mária [Maria]	4 167	17,3
2. István [Stefan]	2 662	11,5	Erzsébet [Elisabeth]	1 899	7,9
3. Ferenc [Franz]	2 051	8,9	Anna	1 793	7,2
4. János [Johann]	1 736	7,5	Rozália [Rosalie]	1 649	6,9
5. László [Ladislaus]	1 465	6,4	Ilona [Helene]	1 424	5,9
6. Lajos [Ludwig]	1 144	5	Margit [Margarethe]	1 185	4,9
7. Sándor [Alexander]	1 040	4,5	Katalin [Katharina]	894	3,7
8. Gyula [Julius]	988	4,3	Irén [Irene]	793	3,3
9. Károly [Karl]	699	3	Julianna	787	3,3
10. Imre [Emmerich]	608	2,6	Gizella [Gisela]	697	2,9
11. Jenő [Eugen]	541	2,3	Teréz [Theresia]	687	2,9
12. Tibor [Tiburtius]	470	2	Magdolna [Magdalene]	593	2,5
13. Zoltán	449	1,9	Zsuzsanna [Susanna]	454	1,9
14. György [Georg]	442	1,9	Irma	431	1,8
15. Pál [Paul]	430	1,9	Éva	376	1,6

3/a Mit der Annahme des westlichen (römischen) Christentums wurden in Ungarn die Grundlagen des staatlichen Lebens geschaffen, die Bevölkerung in den Stromkreis der Zivilisation einbezogen. Die Getauften nahmen entsprechende christliche Namen an,³⁸ obschon bis zur Ofner Synode (1279) selbst Kirchenleute auch heidnische Namen trugen.³⁹ Von da an aber setzten sich die Namen der Heiligen mehr und mehr durch. Das Konzil zu Trient (1545–63) verpflichtete dann die Katholiken zum Tragen der Namen von Heiligen und Märtyrern.⁴⁰

In frühchristlicher Zeit lebten die biblischen Namen weiter, ergänzt mit den Namen der christlichen Feste und Tugenden sowie den Demut fördernden Schandnamen.⁴¹ Im Mittelalter aber verbreiteten sich die martyrologischen Namen besonders seit dem 13–14. Jh. und verdrängten im Laufe der Zeit auch die biblischen Namen.⁴² Allmählich beschränkte sich der Gebrauch alttestamentlicher Namen auf die Juden; durch die Protestanten aber kamen sie im 16–17. Jh. aufs neue in Mode,⁴³ denn diese bekundeten dadurch ihre Sonderstellung gegenüber der katholischen Kirche bzw. ihre Bewandertheit in der Bibel.⁴⁴ Der Zürcher kalvinistische Kalender für das Jahr 1534 erschien z. B. ausschließlich mit Namen aus dem Alten Testament.⁴⁵

Wenn also Namen auf die Glaubenszugehörigkeit eines Volkes verweisen,⁴⁶ wenn jedes Land und jede Gegend sowie jede Zeit ihre besonders verehrten Heiligen haben,⁴⁷ wenn weiterhin der Vornamenbestand unseres Jahrhunderts in seinen Grundlagen auf die entsprechenden Voraussetzungen, auf das 18. Jahrhundert zurückgeht,⁴⁸ so können wir trotz der radikalen sozialen und ideologischen Wandlungen nach der Befreiung im Jahre 1945 die Kultusgeschichte nicht außer acht lassen. Es fragt sich nur, inwiefern wir sie zu beachten haben, denn es liegt auf der Hand, daß man weder bezüglich der vergangenen Jahrhunderte

Heiligsprechung der Margarethe aus dem Arpadenhaus an die vierte Stelle vorrückte, ein Beweis dafür, daß sich die der Heiligsprechung vorausgehende kirchliche Bewegung oft auch in der Namengebung niederschlägt.⁶⁷

Aus all dem folgt selbstverständlich nicht, die Verbreitung der Namen aller im Martyrologium angeführten Heiligen lasse sich nur mit ihrem kirchlichen Kult erklären, denn die heutige Frequenz von *László* hat mit der patriotischen oder kirchlichen Verehrung des hl. Ladislaus I von Ungarn nichts zu tun.⁶⁸

3/b Die Funktion des Patroziniums in der Namenmode läßt sich heute auch im Untersuchungsgebiet nicht mehr nachweisen, wie sie auch andernorts nur mehr selten ist.⁶⁹ Auch sind die Göcsejer und Hetéser Kirchen landweit verehrten Heiligen geweiht (*Anna, Katalin, Ferenc, György* usw.), so daß sich die Häufigkeit dieser Namen kaum durch den lokalen Kult erklären läßt. Von einigen seltenen Heiligennamen (*Domonkos, Jakab, Móric* [Dominik, Jakob, Moritz]) konnte ich im heutigen Vornamenmaterial nur Spuren des letzten aus den Taufmatrikeln von Csesztreg nachweisen. Heute kommt dieser Name hier dreimal vor, früher aber war er ziemlich häufig. Seine einstigen Träger waren fast ausnahmslos um den Moritztag (22. September) geboren, so daß bei der Wahl dieses seltenen Namens zwei Faktoren, nämlich Patrozinium und Geburtstag, zusammengewirkt haben dürften.

3/c Neben den verschiedenen Heiligenkulten – auf die vor allem S. Mikešy,⁷⁰ früher E. Schwartz,⁷¹ neuerdings Gy. Székely⁷² hingewiesen haben – wird die Beliebtheit von Namen im Mittelalter wie in neuerer Zeit auch durch zahlreiche sonstige (literarische, künstlerische, politische usw.) Faktoren bzw. durch Personen beeinflusst. So erwähnt D. Pais bezüglich der Verbreitung des Namens *Sándor* [Alexander] auch die Reihe von Päpsten (II, III, IV) des 13. Jhs, die nach dem Beispiel des Papstes Alexander (I) des Heiligen diesen Namen annahmen, er spricht aber auch »von der Wirkung der Alexanderdichtung, die damals im Vordergrund des geistigen Interesses der europäischen Völker stand.«⁷³ Bezüglich des Namens *József* habe auch ich auf die mögliche Rolle von Joseph II hingewiesen. Zur Verbreitung des Vornamens *Kálmán* [Koloman] im angehenden 19. Jh. trug neben Széchenyis Bemühungen⁷⁴ gewiß auch der Name des aus den Geschichtsbüchern gut bekannten Ungarnkönigs Koloman des Weisen (des »Bücherfreunds«) bei. Unsere Forscher erklären die Häufigkeit der Vornamen *Lajos* und *Sándor* [Ludwig und Alexander] im ausgehenden 19. und im 20. Jh. mit der Popularität von *Lajos* [Ludwig] *Kossuth* und *Sándor* [Alexander] *Petőfi*, obschon ich hier neben Petőfi auch den Namen des bekannten Räubers [»Betyaren«] *Sándor Rózsa* in Betracht ziehen würde. In Fachkreisen sind auch die literarischen Bezüge von Namen wie *Etel(ka)*, *Tünde*, *Hajnal(ka)*, *Ildikó*, *Malvina* [Adelheid, Tausendschön, Aurora, Kriemhild, Malwine] usw. bekannt.⁷⁵ Von diesen fanden im Arbeitsgebiet nur *Etelka* und neuerdings *Ildikó* größere Verbreitung. Um die Jahrhundertwende schrieb Gönczi vom Namen *Etelka*, er habe einen herrschaftlichen Klang.⁷⁶

3/d Mehrere Forscher befürchten eine Änderung bzw. schnelle Anpassung des ursprünglichen Vornamenmaterials der Provinz an das der Hauptstadt.⁷⁷ M. E. sind wir Zeugen der Beschleunigung dieses bekannten und natürlichen Prozesses. Mit der großen Verbreitung der Massenmedien wurde nicht nur die Bekanntgabe der Tagesereignisse ermöglicht, sondern sie bringen Tag für Tag auch Namen ungarischer und ausländischer Künstler, Sän-

ger, Politiker usw., so daß die traditionellen Vornamen auf dem Land ebenfalls immer schneller dahinschwanden.⁷⁸ Selbstverständlich entsteht anstelle des früheren Brauchtums der Namensgebung »keine Lücke, sondern hier kommt ein anderer ausschlaggebender Gesichtspunkt auf, so z. B. Mode oder ästhetisches Gefallen.«⁷⁹ Sicherlich ließe sich nicht behaupten, unsere Vorfahren hätten bei der Namensgebung ästhetische Momente außer acht gelassen,⁸⁰ nur hatte die ästhetische Komponente bislang noch nie eine so große Bedeutung wie – aus den erwähnten Gründen – heutzutage. Darum wird in den heutigen onomatologischen Forschungen auch nach den ästhetischen Momenten der Namensgebung gefragt.⁸¹

Ich habe selbst mit Hilfe eines Fragebogens versucht zu klären, welche Vornamen – und warum – den heute Vierzehn- bis Fünfzehnjährigen gefallen. 492 (70%) der befragten 703 Jugendlichen (354 Jungen und 349 Mädchen) im Göcsejer und Hetéser Land hätten gerne einen anderen Vornamen. Unter ihnen waren – wie vorausszusehen – die Mädchen in der Überzahl (288 gegenüber 204 Jungen). Das erhärtet übrigens die bekannte Feststellung, daß der Namensgeschmack der Jungen konservativer als der der Mädchen ist.

Aus den beiden Aufstellungen geht auch hervor, daß die Frauen (Mädchen) schon im Jugendalter für die Namenmode empfänglicher sind als Männer (Jungen).⁸²

3/e Untersucht man die Vererbung von Vornamen, ist in Betracht zu ziehen, daß Eltern, Taufpaten usw., wenn sie ihren eigenen Namen tradieren, am gewählten Vornamen Gefallen haben, oder dieser für sie zumindest indifferent ist, d. h. in ihrer Absicht der Namentradierung spiegelt sich auch ihre subjektive namenästhetische Einstellung wider. Diese aber unterliegt zumeist der herrschenden Namenmode.⁸³

	Die häufigsten Männernamen		Die häufigsten Frauennamen	
	a) 1960–66	b) in Antworten der Schüler (gewünscht von)	a) 1960–66	b) in Antworten der Schülerinnen (gewünscht von)
1.	László	László (31)	Mária	Krisztina (16) [Christine]
2.	József	József (25)	Erzsébet	Timea (15)
3.	István	István (15)	Katalin	Marianna (13) [Marianna]
4.	Ferenc	János (14)	Zsuzsanna	Zsuzsanna (12)
5.	Tibor	Ferenc (11) Zoltán	Ildikó	Andrea (11) Rita

α) Die Eintragungen der Taufmatrikeln sprechen dafür, daß in allen drei Religionen die Söhne den Vornamen ihres Vaters häufiger erhielten als die Töchter den der Mutter (Jungen 22,6%, Mädchen 12,8%).

β) Dieser Anteil wird bei beiden Geschlechtern ständig größer, aber der Prozentunterschied zwischen den beiden Geschlechtern bleibt unverändert.

γ) Dagegen erhielten mehr Mädchen den Namen der Taufpatin als Jungen den der Taufpaten (Jungen 17,4%, Mädchen 22%).

δ) Die Tradierung des Namens der Taufpaten geht bei beiden Geschlechtern stets zurück, beständig aber ist der Häufigkeitsunterschied bei dieser Namentradierung zwischen den beiden Geschlechtern.

Wie ersichtlich, hielt der Vater an der Tradierung seines Vornamens öfter fest als die Mutter, die auch auf ihren Familiennamen verzichtet hat. Meinen Erfahrungen nach ist die Tradierung des Vornamens der Mutter oft nicht auf ihren Wunsch, sondern auf den des Vaters zurückzuführen, die Mutter hätte eben als Frau ihrem Kind lieber einen anderen, möglichenfalls neueren, modischeren Namen gegeben. Aus den Erhebungsdaten geht auch hervor, daß bei der Namengebung von Jungen die Taufpaten eine geringere Rolle spielten als bei der von Mädchen; hier konnte sich der Wunsch der Taufpaten – die Mutter oder die Taufpatin stand in diesen Fällen dem Tradierungswunsch überhaupt nicht oder nur selten entgegen – besser durchsetzen, zumal er den Modeansprüchen der Mutter möglichenfalls entgegenkam.

3/f S. Bálint nennt es »archaische Tradition«, ⁸⁴ wenn die Eltern ihrem Kind aus eigenem Entschluß oder auf Anraten des Taufpfarrers den Namen des Heiligen geben, an dessen Tag es geboren oder getauft wurde. Das ist auch in unserem Jahrhundert keineswegs selten, ⁸⁵ die Tatsache aber, daß sich die induzierende Funktion des Kalenders bei Katholiken und bei Protestanten in gleichem Maße ausweisen läßt, macht auch deutlich, daß heutzutage der Wunsch nach Kuriosum immer mehr an die Stelle des religiösen Faktors tritt:

	Jungen	Mädchen
römisch-katholisch	110 : 5%	63 : 3,1%
kalvinisch	4 : 4%	3 : 3,9%
lutherisch	1 : 6,7%	1 : 5,6%

3/g In diesen wenigen Fällen handelt es sich tatsächlich nur um die Funktion des Kalenders – zufällige Übereinstimmungen selbstverständlich nicht außer acht gelassen –, im Göcsejer Land aber fand ich eine Praxis der Namengebung, die in der Fachliteratur zwar nicht unbekannt, ⁸⁶ heute aber schon ziemlich selten ist: der Name wird vom Taufpfarrer gewählt. Der frühere Pfarrer von Csátár, Gyula Káuzli, gab während seiner langen Amtszeit (1912–49) in vielen Fällen (vgl. die folgende Statistik) dem Neugeborenen ohne Befragung der Eltern und der Taufpaten den Namen des Heiligen, an dessen Tag es geboren wurde oder dessen Tag dem der Geburt am nächsten lag.

Der erste oder zweite Taufname des Neugeborenen					
ist identisch mit dem Namen	1913	1923	1933	1943	1953
a) von Vater oder Mutter	2 : 1,4%	6 : 4,1%	24 : 19,5%	21 : 21,6%	11 : 20,6%
b) des Taufpaten (der Taufpatin)	7 : 4,9%	6 : 4,1%	18 : 14,6%	16 : 15,7%	7 : 12,9%
c) des martyrologischen Namens am Tage Gereburt (der Taufe)	72 : 50,3%	84 : 57,5%	34 : 27,6%	17 : 16,7%	12 : 22,2%

Demzufolge tragen die von ihm Getauften so seltene Namen wie *Flórián, Fülöp, Leó, Márk, Sebestyén, Tibold, Vidor; Anzelma, Antónia, Blanka, Cirilla, Lucia*, [Florian, Philipp, Leo, Markus, Sebastian, Tibold, Hilarius; Anselma, Antonie, Blanka, Kyrilla, Luzia] usw.

4. Strukturtypen der immatrikulierten Namen:

Familienname + Vorname	45 542 Personen	96,5%
Familienname + Vorname + Vorname	1 539 Personen	3,3%
Familienname + Vorname + Vorname + Vorname	1 Person	0,002%

3. Schriftlich gebrauchte Beinamen und präzisierende Namenszusätze

1. Die immatrikulierten Namen der Gemeindeglieder reichen oft zu der im offiziellen Leben unerläßlichen Identifizierung nicht aus, so daß gelegentlich Unterscheidungsnamen, gegebenenfalls sonstige Angaben notwendig sind. Amtliche Schriftstücke (Steuerbücher, Zuschriften der Ratsstellen usw.) werden im allgemeinen nur im unbedingten Notfall, d. h. wenn zwei oder mehr Familienoberhäupter den gleichen Familien- und Vornamen haben, mit Unterscheidungsnamen versehen.⁸⁷ Der zweite Vorname dient niemals zur Unterscheidung, wohl aber haben Namen oder Namenszusätze (*Ifjú, Idős, Felső* [Junior, Senior, Oberer] usw.) in 432 Fällen diese Unterscheidungsfunktion.

2. In semantischer Hinsicht gibt es folgende Typen:

A) Auch in der Volkssprache lebendige Beinamen bzw. Namenszusätze:

a) ererbter oder erworbener Beiname des Familienoberhauptes (z. B. *Gyenes Gyula Áron*): 270 Belege.

b) Vorname des Vaters + *fia* [Sohn], so *Salamon János Gábor fia*: 1 Beleg.

B) In der Volkssprache nicht lebendige Beinamen und Namenszusätze (die jedoch in ihren Typen an die Beinamen erinnern):

a) nicht ererbter Beiname des Vaters: 3 Belege.

b) Vorname des Vaters: 4 Belege.

c) Angabe des körperlichen Gebrechens oder der Krankheit: 2 Belege.

d) In einigen Dörfern findet man noch die der Praxis der mittelalterlichen Konskriptionen (Erfassungslisten) entsprechende⁸⁸ Unterscheidungsnamen: 9 Belege.

e) Familienname der Mutter: 1 Beleg.

f) Koseformen des Namens der Mutter: 1 Beleg.

g) Beiname der Ehefrau: 1 Beleg.

h) Familienname der Ehefrau: 88 Belege.

i) Gebrauch des Mädchennamens zur Unterscheidung von Witwen: 5 Belege.

j) Zur amtlichen Unterscheidung von Witwen der von ihnen mündlich nicht gebrauchte Beiname des Ehemannes: 7 Belege.

k) Familienname des Lebensgefährten: 1 Beleg.

l) Nicht zum Beinamen gewordener Berufsname: 10 Belege.

m) Angabe der einstigen Amtsstellung: 1 Beleg.

n) Bezeichnung über die relative Lage der Häuser von gleichnamigen Einwohnern (*Alsó, Felső* [Unterer, Oberer] usw.): 16 Belege.

o) Name der Straße bzw. des Dorfteils: 3 Belege.

p) Alterangabe (*Ifjú, Idős, Öreg* [Junior, Senior, Alt]): 14 Belege.

3. Die hier bearbeiteten 437 Daten verteilen sich auf 44 Dorfgemeinden, und zwar ziemlich ungleich; aber auch so zeichnet sich ab, daß in der Gegend der sog. »szeg«, d. h. der Weiler (Becsvölgye, Kustánszeg, Milejszeg, Pálfiszeg) fast ausschließlich der Beiname, in Zalátárnok sowie südlich der Sala/Zala und an der Cserta der Familienname der Ehefrau, in Dömefölde die Altersangabe zur amtlichen Unterscheidung diente. Bei der Durchsicht der Steuerbücher stellte sich aber heraus, daß vor 20–30 Jahren fast überall die Beinamen als Unterscheidungszusätze dienten, selbstverständlich aber nur, wenn die Gleichnamigen mündliche Beinamen hatten. – In den restlichen 38 Dorfgemeinden werden die Gleichnamigen mittels der vor kurzem eingeführten Straßennamen und Hausnummern unterschieden.⁸⁹

4. Strukturtypen der in amtlichen Schriftstücken benutzten Unterscheidungsamen:

Familienname + Vorname + Unterscheidungsname	402
Familienname + Vorname + Unterscheidungsname + Unterscheidungsname	24
Familienname + Unterscheidungsname + Vorname	7
Unterscheidungsname + Familienname + Vorname	4
Insgesamt	437

10 der 24 vierteiligen Namen haben zweifache Unterscheidungselemente vom Typ *Dávid fia* (Davids Sohn), 14 solche des in Kustánszeg gebräuchlichen Typs *Gyura Peti, Tuli Dani*, wo sie als Unterscheidung von den Namen *Gyura* bzw. *Tuli* dienen.

4. Mündliche Namen

Seitdem der Gebrauch christlicher Personennamen im ungarischen Namensystem des Mittelalters zu einer »katastrophalen Änderung« geführt hatte, weil »von da an ... der Name nichts anderes mehr war als *Name* par excellence, ein Name ohne jegliche charakteristische Kraft, ohne jegliche Beziehung zu den Appellativen, der ausschließlich zur Identifizierung diente«,⁹⁰ wurden teils die ursprünglich zur Bedeutungsänderung, zur Bedeutungsmodifizierung von Gattungsnamen benutzten Formantien – die zum Teil schon bei den heidnischen Namen als solche funktioniert hatten – mit den im Ungarischen bedeutungslosen Vornamen verbunden, und es kam das System der Kosenamen auf, teils aber hielt sich die ursprüngliche Namengebung in Siedlungsgemeinschaften bzw. in Gemeinschaften überhaupt durch die individuell bezogenen Bei- und Spottnamen.⁹¹ Die beiden Namensysteme, jenes der schriftlichen und der mündlichen, stehen in enger Beziehung zueinander, denn, wie wir gesehen haben, fungieren die mündlichen Beinamen in 271 Fällen auch in der Schriftlichkeit, und ebenso bzw. in noch weit größerem Maße spielen die immatrikulierten Familien- und Vornamen, die die Grundlage des schriftlichen Namensystems bilden, im mündlichen System eine Rolle.

Bevor ich jedoch zu ihrer Beschreibung übergehe, ist noch hervorzuheben, daß nicht nur die immatrikulierte und die sog. Unterscheidungsamen, sondern alle Namen zur Kennzeichnung, d. h. zur Unterscheidung dienen. Das betrifft die zwei voneinander gut absetzbaren Sprechsituationen, die Anrede bzw. die Nennung. Wenn sie aber in diesen beiden

grundlegenden Situationen fungieren, so läßt sich ihr Funktionieren, ihr morphologisches Verhalten usw. nur mit Beachtung dieser zwei voneinander deutlich abgesetzten, jedoch eng miteinander verbundenen Gebrauchsweisen beschreiben.

1. Anrede : Rufnamen

Als Rufnamen verstehe ich die innerhalb des mündlichen Namensystems fungierenden Vornamen, ihre Koseformen (*Marika, Jani* [etwa: Mariechen, Hänschen]) und die eigentlichen Kosenamen (*Öcsi, Baba* [etwa: Brüderchen, Baby]). Selbstverständlich gehören auch Berufsamen (*Tanár, Doktor* [Lehrer, Professor; Doktor]), Titelnamen, die auf Amtsstellung und sonstige soziale Stellung verweisen (*Titkár, Tekintetes asszony* [Sekretär, Wohlgeborene Frau]), kurzum die verschiedenen Arten des Namenersatzes hierher, wenngleich wir diese ebenso wenig wie die Namenergänzungen (*bácsi, néni, elvtárs, úr* [Vetter-Onkel, Muhme-Tante, Genosse, Herr]) als Namen betrachten können, selbst wenn sie zur Unterscheidung von Individuen verschiedenen Alters bzw. verschiedener sozialer Stellung beitragen. Die Funktion eines Rufnamens kann auch der Familienname übernehmen, ja, mitunter auch der Beiname. Aus all dem folgt, daß der hier als Titel angeführte Rufname den Sammelnamen für die Funktionen von Namen darstellt, der zum Nennungsamen in Beziehung bzw. Gegensatz steht. Von diesem wird am Anfang des folgenden Abschnitts die Rede sein.

1. Von den 23 055 gesammelten männlichen Vornamen sind 6536 (28,3%) in der Grundform,⁹² 15 721 (68,2%) in der Koseform, 195 (0,8%) abwechselnd in der Grund- oder Koseform gängig.

Die Frauen werden mit einem geringeren Anteil in der Grundform ihres Namens (4992, d. h. 20%), zumeist mit der Koseform ihres Vornamens (18 005, d. h. 74,9%) angesprochen, weshalb auch die Grund- mit der Koseform in weniger Fällen abwechselt (115, d. h. 0,5%).

2. Wie im Ausland, haben auch in Ungarn die häufigsten Vornamen auch die meisten Koseformen. Diese summarische Feststellung trifft aber nur insofern zu, als wir sie nicht für ausnahmslos nehmen, denn im Falle einer Gegenüberstellung der häufigsten (ersten 15) Vornamen meiner Sammlung (a) zu den Vornamen mit den meisten Koseformen (b) stimmen diese beiden Häufigkeitspositionen in mehreren Fällen nicht überein.

Am auffallendsten ist, daß wir so häufige Vornamen wie *László, Imre, Jenő, Pál, Zoltán* sowie *Margit, Irén, Gizella, Zsuzsanna, Irma* und *Éva* in der Gruppe b) nicht vorfinden, zugleich aber die nicht allzu häufigen Namen *Antal, András, Gábor, Kálmán, Miklós, György* mit 5–10, *Borbála, Edit, Etelka, Verona* mit 9–12 Koseformen vertreten sind. Suchen wir nach den Gründen dieser Erscheinung, so ist neben den phonetischen Faktoren unbedingt in Betracht zu ziehen, daß der eine oder andere dieser Namen (*András, Miklós, György; Borbála* usw.) vor Jahrhunderten modisch war oder gewesen sein dürfte,⁹³ d. h. die große Zahl ihrer Koseformen erinnert an ihre einstige »große Zeit«, daß des weiteren die bei den Jüngeren häufigen, erst in den letzten zwei Jahrhunderten aufgekommenen (wieder aufgegriffenen) jüngeren Namen (*Árpád, Attila, Béla, Csaba, Zoltán; Aranka, Csilla, Ildikó* usw.) noch keine größere Zahl von Koseformen besitzen.

Männer			Frauen		
<i>a</i>	<i>b</i> Zahl der Kosevarianten		<i>a</i>	<i>b</i> Zahl der Kosevarianten	
1. József	1. István	15	1. Mária	1. Mária	22
2. István	2. Ferenc	12	2. Erzsébet	Anna	22
3. Ferenc	3. János	11	3. Anna	2. Ilona	18
4. János	4. György	10	4. Rozália	3. Erzsébet	16
5. László	József	10	5. Ilona	Teréz	16
6. Lajos	5. Gyula	7	6. Margit	4. Terézia	13
7. Sándor	Lajos	7	7. Katalin	5. Borbála	12
				[Barbara]	
8. Gyula	6. Antal	6	8. Irén	Rozália	12
	[Anton]				
9. Károly	7. András	5	9. Julianna	6. Julianna	11
	[Andreas]				
10. Imre	Gábor	5	10. Gizella	Magdolna	11
	[Gabriel]				
11. Jenő	Kálmán	5	11. Teréz	7. Edit	10
12. Tibor	Károly	5	12. Magdolna	Etelka	10
13. Zoltán	Miklós	5	13. Zsuzsanna	8. Etel	9
	[Nikolaus]				
14. György	Sándor	5	14. Irma	Katalin	9
15. Pál	Tibor	5	15. Éva	Verona	9

3. Formen der Kosenamen. Seit dem Erscheinen der bahnbrechenden Studie J. Melichs⁹⁴ werden Grundform und Formans in den namenmorphologischen Untersuchungen mehr und mehr gesondert, d. h. einerseits das Verhalten der Grundform, andererseits das Vorhandensein bzw. die Funktion des Formans beobachtet.⁹⁵ Werden bei der Untersuchung von Wörtern und Formantien im allgemeinen die Grenzen der zwei sprachlichen Zeichen von unseren Grammatikern nicht verwischt, so ist es angebracht, sie auch bei der Abhandlung der Koseformen zumindest deskriptiv gesondert zu untersuchen, selbst wenn die Namenformen, die im historischen Material mit Kurzform und Formans erscheinen, keine bloße Kurzform haben und vielleicht auch nicht hatten. Das heißt, die Kosestammformen sind zum Teil gebundene Morpheme im Bloomfieldschen Sinne,⁹⁶ während die lexikalische Stammform als freies Morphem im Falle der Gattungsnamen viel häufiger ist.

A) Unveränderte Grundform:

Grundform + Formans:⁹⁷ *Dénéske* (zu Dénes [Dionys]), *Éditke* [Edit].

B) Stammkürzung:

Ich habe weder für einsilbige offene noch für einsilbige geschlossene Kurzformen Beispiele gefunden, wohl aber solche für zwei- und dreisilbige geschlossene Kürzungen, wie sie bisher zumeist nur aus dem Szegediner Land sowie dem Szekler-, Palozen- und Jasygenboden in größerer Zahl belegt sind.⁹⁸

a) *Andor* (András), *Ěmër* (Emerencia).

b) *Gábríel* (Gabriella), *Ilon* (Ilona).

c) Die Endung *-ia* der Grundform fällt weg:⁹⁹ *Cěcil* (Cecília), *Rozál* (Rozália).

d) Mit Rückbildung des (mitunter vermeintlichen) Formans *-ka*: *Hajnal* (Hajnalka), *Piros* (Piroska [etwa Rotkäppchen]).

Stammkürzung + Formans:

Noch in der jüngsten Vergangenheit gab es gegensätzliche Ansichten darüber, ob zahlreiche ungarische Koseformen zu dieser Gruppe zu zählen seien oder nicht. Die Frage ist, ob im Falle der Koseformen auf *-a*, *-e*, *-i* wie *Kata*, *Döme*, *Juli* diese mit Formantien enden, oder ob es sich um zweisilbige offene Kurzformen von *Katalin*, *Demeter*, *Julian-na* handelt. Die Meinungen gehen u. a. auseinander, weil das Formans *-a*, *-e*, *-i* mit dem Stammauslaut der zweisilbigen offenen Kurzformen zusammenfallen kann, so daß selbst die ursprünglich bloß gekürzten Formen auf *-a*, *-e*, *-i* für das Sprachempfinden zu abgeleiteten Formen wurden:¹⁰⁰ *Anti* (Antal), *Árpi* (Árpád), *Magdika* (Magdolna), *Těrcsi* (Teréz, Terézia).

C) Formen mit Stammverzerrung:¹⁰¹

Die Stammverzerrung ist möglich

a) in der Grundform: *Ladár* (Aladár);

b) in der Koseform: *Ditke* (Edit).

Stammverzerrung + Formans:

a) Weiterbildung der verzerrten Grundform: *Bolcsi* (Szabolcs);

b) Weiterbildung der verzerrten Koseform: *Dusi* (Magdolna).

D) Stammkürzung und Stammverzerrung:

Weiterbildung von gekürzten und verzerrten Stämmen:

Věszti (Szilveszter), *Cili* (Cecília).

E) Lautgruppenverdoppelung:¹⁰²

Lulu (Lajos), *Titi* (Katalin).

Lautgruppeniteration + Formans:

Lali (Lajos).

F) Bildungen aus Zwillingsformen:

Piku (Miklós), *Pista* (István).

Ableitungen der Bildungen aus Zwillingsformen:

Pistike (István), *Bőzsike* (Erzsébet).

G) Sekundäre Zwillingsformen:

Csěnka (Ilona).

H) Mit den Bildungen aus Zwillingsformen sowie den Formen mit Lautgruppeniteration sind die Koseformen verwandt, in denen »eine zumeist schon gekürzte und abgeleitete Koseform dadurch weitergebildet wird, daß ein späterer Laut, meistens der Anlautkonsonant

der zweiten Silbe des Namenlautkörpers, auch im Anlaut des Namens gesetzt wird«;¹⁰³ somit ließen sich diese als Koseformen mit Konsonantenreduplikation bezeichnen: *Csicsa* (István), *Nani* (Anna).

Konsonantenreduplikation + Weiterbildung:

Csicsi (István), *Nanica* (Anna).

I) Im Falle der mit Namenkontraktion gebildeten Koseformen – gleichsam die Umkehrung von Formen mit gekürztem und verzerrtem Stamm¹⁰⁴ – entfällt der mittlere Teil des Namenlautkörpers: *Iske* (Illés).

Kontraktion + Formans:

Gábris (Gábor), *Lënci* (Lőrinc [Lorenz]).

4. Die meisten Kosenamen (455 : 67,7%) gehen auf Stammkürzung + Formans zurück. An nächster Stelle stehen die Bildungen mit gekürztem und verzerrtem Stamm + Formans (40: 6 %), sodann folgen die mit Grundform + Formans (34: 5,1%), mit Stammverzerrung + Formans (31: 4,6%), mit Stammkürzung (26: 3,9%), mit Stammverzerrung (23: 3,4%), des weiteren die Bildungen aus Zwillingsformen (14: 2,1%) und deren Ableitungen (13: 1,9%); die weiteren waren alle weniger als zehnmal belegt.

5. Aufgrund der Stammsilbenzahl der Koseformen ergeben sich folgende drei Gruppen:

- a) einsilbig: *Juci* (Julianna),
- b) zweisilbig: *Amál* (Amália),
- c) dreisilbig: *Emerenc* (Emerencia).

6. System der Koseformantien

A) Einfach:

- a, -e: *Bërta* (Bertalan), *Dezse* (Dezső [Desiderius]);
- i: *Jani* (János), *Ili* (Ilona);
- ó, -ő: *Matyó* (Mátyás), *Gergő* (Gergely [Gregor]);
- (i)s. *Lilis* (Julianna);
- u: *Piku* (Miklós).

B) Zusammengesetzt:

- ca, -ce: *Tëca* (Teréz, Terézia), *Jence* (Jenő);
- ci: *Joci* (József), *Saci* (Sarolta);
- cika, -cike: *Fercike* (Ferenc), *Jucika* (Judit);
- có: *Jocó* (József);
- cu: *Icu* (Ilona);
- cuka: *Icuka* (Ilona);
- csa: *Csicsa* (István), *Julcsa* (Júlia, Julianna);
- csi: *Fercsi* (Ferenc), *Pircsi* (Piroska);
- csika: *Karcsika* (Károly);
- cska: *Linácska* (Karolina);
- ész: *Karész* (Károly);

-ica: Gyurica (György), Ágica (Ágota);
-icska: Anicska (Anna);
-ika, -ike (-ike): Kámika (Kálmán), Ęrsike (Erzsébet);
-ikó: Anikó (Anna);
-inka: Ĥerminka (Hermina);
-is: Imris (Imre);
-iska: Bariska (Borbála), Mariska (Mária);
-ka, -ke (-kĕ) : Jóska (József), Jolánka (Jolán);
-ká: Ferká (Ferenc);
-kó (-ku) : Ferkó (Ferenc);
-nci: Manci (Magdolna, Malvina, Margit, Mária, Matild);¹⁰⁵
-ncsi: Mincsi (Miklós);
-nka: Manka (Mária);¹⁰⁶
-nya: Manya (Magdolna);
-nyi: Manyi (Magdolna, Malvina, Margit, Mária);¹⁰⁷
-nyika: Manyika (Margit, Mária);
-óka: Katóka (Katalin);
-si: Misi (Mihály);
-ska: Miska (Mihály);
-sza: Gyusza (Gyula);
-szí: Gyuszi (György, Gyula);¹⁰⁸
-szika: Gyuszika (Gyula);
-tya: Pitya (István);
-tyi: Satyi (Sarolta);
-tyó: Pityó (István);
-tyu: Pityu (István);
-tyuka: Pityuka (István);
-uca: Gyuruca (György);
-uka: Gézuka (Géza [Geysa, Gizzo]);
-us: Mártus (Márta);
-uska: Ętuska (Etelka).

7. Die meisten Koseformen wurden mit den Formantien *-i*, *-ika (-ikĕ)*, *-ka*, *-ke (-kĕ)*, *-a*, *-e*, *-us*, *-csi*, *-ci* und *-ica* gebildet. Diese acht Formantien kommen in 489 Koseableitungen zum Tragen, das sind 82,2% aller abgeleiteten Kosenamen, obschon die acht Formantien nur 17% der gesammelten 47 ausmachen. Wir können eine noch größere Verblässung der Koseformen feststellen, sobald wir nur das Bildungssuffix *-i* und seine weitergebildeten Varianten *-ika*, *-ike* untersuchen: mit diesen Formantien wurde nämlich die Hälfte der gesammelten Koseableitungen gebildet. Selbst in Kenntnis der Vitalität dieser Formantien überrascht dieser hohe Grad an Produktivität.

8. Nicht aus Vornamen hervorgegangene Rufnamen.

A) Hauptsächlich in Städten, aber auch auf dem Lande finden sich immer wieder Kosenamen, die gekünstelt klingen¹⁰⁹ oder zum Vornamen des Betreffenden in keinerlei Beziehung stehen.¹¹⁰ Diese anfangs nur familiär oder in der Schülersprache gebrauchten

Lallformen der Kosenamen gingen dann aus verschiedenen Gründen auch in das Rufnamensystem der Dorfgemeinschaft über: *Baba*, *Babi(ka)*, *Buci*, *Cumi* usw.

B) Mit dem Familiennamen und der Namenergänzung (*bácsi*, *néni* usw.) werden insgesamt 448 Personen (99 Männer und 349 Frauen) angeredet. Ein beträchtlicher Teil von ihnen (392) ist nicht im Ort geboren.

C) Zehn Frauen werden mit dem Vornamen (Kosenamen) des Ehemanns und dem angeführten Formans *-né* [Ehefrau/Frau des . . .] oder mit der Namenergänzung *néni* [Muhme, Tante] angeredet. Im allgemeinen eignen sich seltene, expressive Vornamen (*Germán*, *Lázár*, *Móric*) sowie ebenfalls expressive Koseformen (*Bódi*, *Guszt*, *Tici*) dazu, sich zu Rufnamen von nichtortsgeborenen Frauen zu entwickeln. Zugleich aber werden auch die sonst sehr häufigen Koseformen *Feri*, *Jancsi*, *Gyura* mit Anfügung des Formans *-né* (so *Feriné*, *Jancsiné*) als expressive Unterscheidungsnamen verwendet, und wenn sich die Trägerinnen solcher Namen nicht ablehnend verhalten, können diese Nenn-Namen auch als Anrede fungieren.

D) Die stärkste Gruppe der hier abgehandelten Kosenamen ergibt sich aus der Anrede mit zwei Verwandtschaftsbezeichnungen,¹¹¹ nämlich mit *Öcsi* [jüngeres Brüderchen] (193), *Öcsike* [dass.] (2) sowie *Hugi* [jüngeres Schwesterchen] (71 Fälle) und *Hugica* [dass.]. In früheren Zeiten, vor gut drei bis vier Jahrzehnten, wurden die Bauernkinder auf dem Land nur höchst selten so angesprochen, denn diese Anrede war hauptsächlich in Familien von Intellektuellen und wohlhabenderen Handwerkern in Mode. Heute aber finden wir beide Koseformen mit der größten Häufigkeitsziffer in Kreisen der Arbeiterschaft.

Kinder von	Öcsi(ke)		Hugi(ca)	
Arbeitern	74	38%	20	27,8%
Bauern	36	18,5%	19	26,4%
Intellektuellen	15	7,7%	5	6,9%
Angestellten	41	21%	16	22,6%
Handwerker, Privathändler	29	14,9%	12	16,7%
Insgesamt	195	100%	72	100%

Das aber ist nicht am überraschendsten, ist doch die Arbeiterschaft der Schicht von Angestellten (Techniker, d. h. Betriebsingenieure, Werk- und Betriebsmeister usw.) sowie der technischen Intelligenz durch vielerlei Fäden verbunden. Viel mehr überrascht, daß beide Koseformen als Rufnamen von Bauernkindern in ziemlich großer Zahl auftreten, zugleich aber Eltern aus den Reihen der Intelligenz ihre Kinder schon weniger so ansprechen. Auch die soziologische Untersuchung dieser beiden Koseformen erhärtet die allgemein bekannte Erscheinung, daß neue ungewöhnliche Vornamen mit Rufnamen wie *Öcsi* und *Hugi* von der Intelligenz ausgehen und mit der Erweiterung ihres Gebrauchskreises von der Schicht, die sie ursprünglich benutzte, immer weniger verwendet werden. Beide Koseformen haben ihre ursprüngliche Bedeutung (jüngere Bruder, jüngere Schwester des älteren Kindes) beibehalten, denn Kinder ohne Geschwister werden so niemals angeredet.

E) Schließlich möchte ich die Anredeformen ohne Namen erwähnen, nämlich die Berufsbezeichnungen (182) und die in Ungarn aus der Mode gekommenen, auf die soziale Stellung

verweisenden Anredeformen wie *Asszonyság, Kisasszony, Nagyságosasszony* [Frau, Fräulein, Gnädige Frau] usw. Was die Berufsbezeichnungen anbelangt, so sind unter diesen alle Gruppen der ländlichen Intelligenz (Lehrer, Ärzte, Ingenieure, Geistliche usw.) vertreten. Die Zahl der letzteren geht zurück, obschon sich statt dieser der heutigen sozialen Gliederung entsprechende Anredeformen bisher nicht herausgebildet haben.

2. Benennung : Nenn-Namen

1. Unter Nenn-Namen verstehe ich die im mündlichen Namensystem zur genauen Benennung (Identifizierung) gebräuchlichen Namen der Dorfbewohner. Dieser Terminus *technicus* verweist auf den Namengebrauch (auf die Sprechsituation), bei dem der Namensträger nicht gegenwärtig ist, sondern von ihm gesprochen, eben er erwähnt wird. Im vorausgegangenen Abschnitt haben wir gesehen, wie die Sprechsituation bei der Anrede die grundlegendste Funktion der Namen, die Benennung vereinfacht, so daß der aus einem Element bestehende Rufname des Individuums (Vorname, Kosename usw. mit oder ohne Namenergänzungen) zur Identifizierung ausreicht,¹¹² zugleich die Gegenwart des Namensträgers die Gebrauchsform des Rufnamens bestimmt.

Im Falle der Benennung hört diese Funktion des Namenträgers selbstverständlich auf, und der Name bzw. die Namenform, die in der Gemeinschaft (in unserem Fall im Dorf) aufgekommen ist, dient nunmehr zur Identifizierung. Mit anderen Worten: Während sich die Gebrauchsform der Rufnamen im allgemeinen in der Familie herausbildet, kommen die Nenn-Namen innerhalb der (weiteren) Gemeinschaften auf.¹¹³

Die Nenn-Namen ergeben sich größtenteils (84,6%) aus den amtlichen Familien- und Vornamen bzw. aus den Koseformen der letzteren, und nur zum kleineren Teil (15,4%) sind Beinamen an der Unterscheidung beteiligt.

2. In der Fachliteratur wie in der Öffentlichkeit ist es bereits ein Gemeinplatz, daß die Zahl der Beinamen zu jener der identischen Familiennamen verhältnismäßig ist. Dieser Zusammenhang trifft in meinem Untersuchungsbereich nur zur Hälfte zu (in 46 Dorfgemeinden), denn *a)* in einer Dorfgemeinde gibt es bei vielen identischen Familiennamen übermäßig viele Beinamen; *b)* in neun Dörfern im Vergleich zu wenigen identischen Familiennamen sehr zahlreiche Beinamen; *c)* in vier Dörfern allzu viele identische Familiennamen bei sehr vielen Beinamen; *d)* in 19 Gemeinden trotz der vielen identischen Familiennamen nur wenige Beinamen; *e)* ja, in drei Dörfern mit allzu vielen identischen Familiennamen nur wenige Beinamen.

3. Benennung mit bzw. auch unter Verwendung von Beinamen:

1. Wenn die Erschließung der Entstehungsgründe von lebendigen Beinamen – wie B. Kálmán sagt – »die Namengebung *in statu nascendi* erfaßt«,¹¹⁴ so ist es erstrangige Pflicht aller, die sich mit solchen Namen befassen, jene Mitteilungen aufzuzeichnen, die zur Erfassung der Impulse dieser Namengebung sichere Ansatzpunkte bieten.

Sooft die Forscher der Onomatologie auf die Bedeutung der Untersuchungen über sprachliche Struktur und Funktion der Namen hinweisen,¹¹⁵ beziehen sie in die Untersuchung der Namen immer wieder neue, bislang vernachlässigte oder weniger betonte Gesichts-

punkte mit ein. Diese Aspekte sind jedoch nicht statt der, sondern neben den früheren in Betracht zu ziehen, d. h. die sprachlichen und außersprachlichen Aspekte ergänzen einander gegenseitig und können zugleich bei der Erklärung von vielen bislang ihrer Entstehungsweise nach unklaren Familiennamen behilflich sein.¹¹⁶ Mit Beachtung dieser Gesichtspunkte untersuche ich

a) an erster Stelle die Entstehungsimpulse von Beinamen;

b) die sprachlichen Mittel, die bei ihrer Entstehung mitwirken. Schon der große Dichter des 19. Jhs, J. Arany, wußte darauf hinzuweisen, »das Volk selbst fühlt, sobald es einen Eigennamen schöpft (was zumeist bei der Fassung von Spottnamen der Fall ist), daß der allgemein verständliche alltägliche Ausdruck nicht ausreicht.«¹¹⁷ Das heißt, es benennt nicht nur die Eigenschaften, sondern bedient sich auch überaus eindrucksvoller sprachlicher Mittel, wenn es z. B. einen schlechten Schreiner 'Bretterpfuscher', 'Bretterdieb', 'Holzpfuscher' usw. (ung. *Deszkakár*; eigentlich: Brettschaden) nennt. Aus all dem folgt, daß wir in die Untersuchung der Beinamen auch die Stilistik einzubeziehen haben (diese Disziplin »erhellte die Art und Weise, die Frage nach der Funktion der Sprache«),¹¹⁸ ist doch ein Teil unserer Beinamen nicht durch einfache Bezeichnung, sondern mit Hilfe von bildlichen Wendungen entstanden. Diese poetisch bildlichen Wendungen (Metaphern, Metonymie, Onomatopoesie usw.) schaffen nur allzu oft gemeinsam den expressiv stimmungsgeladenen Beinamen, d. h. so manche dieser Art entstandene Beinamen können je nach den sprachlichen Mitteln auch mehreren Gruppen zugezählt werden.¹¹⁹

c) Unter den Forschern, die sich mit den Gebrauchsformen (mit der Wortstellung) der Beinamen befassen, hat L. Lőrincze auf die Unterschiede der Wortstellung beim Gebrauch der in beiden Namensystemen (im schriftlichen und im mündlichen) gängigen Beinamen hingewiesen.¹²⁰ Wir werden noch sehen, daß die mündlichen Beinamen im Vergleich mit den schriftlichen nicht nur beträchtliche Unterschiede in der Wortstellung, sondern auch solche in der Entstehungsweise aufzeigen.

d) Manche Beinamen bringen aufgrund der möglichen Bedeutung des Wortes als Gattungsname, oder des Hinweises auf ein einschlägiges Ereignis bzw. einfach durch die lautliche Wirkung eine bestimmte Atmosphäre, eine Stimmung (im allgemeinen einen spöttischen Anklang, seltener schon eine Anerkennung) mit sich,¹²¹ so daß diese Schmeichel- und Spottnamen zugleich »außer der Bestimmung und der Unterscheidung der betreffenden Person auch eine bestimmte Einschätzung, hauptsächlich gefühlsmäßige Einschätzung beinhaltet.«¹²²

e) Das Maß der Tradierung solcher Namen ermittle ich anhand einfacher mathematischer Methoden: Ich teile die Zahl der Beinamenträger mit der von Beinamen und erhalte dadurch den Tradierungsindex dieses Namentyps. Selbstverständlich kann man von Tradierung nur sprechen, wenn der Index größer als eins ist.

Es fragt sich nunmehr, ob es zwischen den Impulsen der Namengebung sowie dem sprachlichen Mittel bzw. dem sprachlichen Mittel und der Stimmungskomponente des Namens, sodann zwischen der Stimmungskomponente und der Funktion und schließlich zwischen der Funktion und der Namenstruktur einen Zusammenhang gibt. Auch diese Zusammenhänge veranschauliche ich vor allem aufgrund der Streuung der statistischen Daten, werde aber auch auf die geographische Verbreitung einiger Namentypen hinweisen.

2. Wie »die Entstehung von geographischen Namen . . . zwei Voraussetzungen hat, nämlich den Menschen als Namengeber und die Landschaft als Objekt der Namengebung«,¹²³ so

haben wir auch bei der Entstehung von Personennamen mit zwei Faktoren zu rechnen: mit der namengebenden Gemeinschaft bzw. mit der benannten Person. In Beachtung der Funktion dieser beiden Faktoren bei der Namengebung lassen sich die Namen in zwei größere Gruppen gliedern, je nachdem, ob die benannte Person (oder einer ihrer Vorfahren) zum Aufkommen des Beinamens keinen (Gruppe I) oder sehr wohl einen Anlaß (Gruppe II) gegeben hat.

I. Der Anlaß zur Namengebung ist in Gründen außerhalb der benannten Person zu suchen, d. h. diese Namen entstanden infolge des Anliegens einer genaueren oder einer einfacheren Unterscheidung.

1. Aus den einschlägigen 1787 Belegen geht hervor, daß als sprachliches Mittel zu zwei Dritteln der Vorname (Kosename) von Vater, Großvater, Urgroßvater, Ehemann, Ehefrau, zu einem Drittel der Familienname von Großmutter, Mutter und Ehefrau in Betracht zu ziehen sind. Aufgrund der sehr großen Verbreitung solcher Namen in meinem Untersuchungsgebiet läßt sich feststellen, daß es wir hier mit einer charakteristischen Anthroponymie des Göcsejer und Heteser Landes zu tun haben. Wie viele Familiennamen vornamlicher (kosenamlicher) Herkunft, läßt sich auch diese Erscheinung m. W. systemhaft bei den Szeklern feststellen.¹²⁴

2. Obschon die Gebrauchsformen dieser Namen sehr unterschiedlich sind, ist festzustellen, daß a) die Wortfolge zumeist (in 1430 Fällen) der ungarischen Namenfolge entspricht, d. h. BT, z. B. *Juli Pista*;¹²⁵ b) häufig (in 184 Fällen) wird der Beiname durch einen weiteren Beinamen (Übernamen) ergänzt: also die Formel BBT (z. B. *Lacku Pali Albin*); c) in 102 Fällen steht der Beiname zwischen dem Familien- und dem Vornamen: FBT (z. B. *Boronyák Ferku Misi*); in angeführten Beispiel wurde dem Rufnamen des Nachkommens der volle Name des Vaters angefügt. Ähnlich entstand auch ein Name der Struktur FBBT: z. B. *Kovács Ferku Pali Károli*. Der Großvater hieß *Kovács Ferku*, dessen Sohn *Kovács Ferku Pali*, und dessen Sohn wiederum *Kovács Ferku Pali Károli*; d) in Fällen der selteneren Namenstruktur taucht im Typ BF (z. B. *Kecskés Tübol*) und FTB (z. B. *Horvát Vendel Radics*) vor allem der Familienname der Ehefrau oder der Mutter als Beiname auf, desgleichen in Namen vom Typ BFT (z. B. *Csélénkó Tót Ferkó*).

3. Was den Anlaß der Namengebung und ihre sprachlichen Mittel anbelangt, sind sie in der Stimmung indifferent, werden doch in meinem Erhebungsmaterial nur insgesamt 7 Namen als Spottnamen betrachtet. Vier davon stehen für sich (Typenformel: B).

4. Alle hier abgehandelten Namen neigen dezidiert zur Tradierung: auf je einen Beinamen entfallen 2,1 Namenträger.

II. Der Anlaß zur Namengebung steht in Beziehung zur benannten Person (d. h. zu einer ihrer Eigenschaften, Verhaltensweisen usw.). In dieser Hinsicht können wir folgende Merkmale unterscheiden:

A) Körperliche (äußerliche) Eigenschaften:

1. Statur (groß, übergroß, dick, mager). Sprachliche Mittel: a) Benennung der Eigenschaften: *Hasas* (Spottname, etwa Dickbauch, Wanst), *Kis Tót Feri* (Klein Tót Feri); b) Metapher: *Tökmag* (Spottname, etwa: Kürbiskern, Körnlein); c) ein Wort mit entgegengesetztem Bedeutungsinhalt: *Csöpi* Hugi (etwa winziges Schwesterchen, nämlich sehr

groß); *d*) ein stimmungsmalerisches Wort: *Döme* (Spottnamen aus Damian, soviel wie Dickchen).

2. Farbe von Haaren, Gesicht und Körper. Sprachliche Mittel: *a*) Bezeichnung der betreffenden Eigenschaft: *Feketë Jancsi* [Schwarzer Hans]; *b*) Metapher: *Négus* [Spottnamen: Negus].

3. Körperliches Gebrechen, Krankheit. Sprachliches Mittel: *a*) Bezeichnung der Eigenschaft: *Néma Dezsü* [Stummer Dezsü]; *b*) Metapher: *Tapsi* [etwa: Langohr, Spottnamen]; *c*) Stimmungsmalerisches, onomatopoetisches Wort: *Tutu Béla* [Pfeifenschmaucher, Schmaucher-Béla].

4. Allgemeiner Eindruck von der Gangart, Haltung und Person, Ähnlichkeit mit jemandem. Sprachliche Mittel: *a*) Benennung der Eigenschaft: *Feszës* [Stramm]; *b*) Metapher: *Kosut* [etwa: Hinker]; *c*) stimmungsmalerisches Wort: *Toppancs* [Stampffuß, Klumpfuß; Spottnamen]; *d*) Wort mit entgegengesetzter Bedeutung: *Trotyi fészës* [etwa: Strammer Trottel].

5. Kleidung, Tracht, Haar-, Bart- und Schnurrbarttracht, behaarter Körper. Sprachliche Mittel: *a*) Bezeichnung der Eigenschaft, der Haartracht, des Kleidungsstückes: *Kopasz Kis Lajos* [etwa: Kahler Kis Lajos; Spottnamen]; *b*) Metapher: *Pléhfejü* [Blechkopf; Spottnamen]; *c*) Wort mit entgegengesetzter Bedeutung: *Bajsz* [etwa: der Schnurrbart; Spottnamen, weil er eben keinen hat]; *d*) stimmungsmalerisches Wort: *Csecse Märi* [etwa: Zitzen-Märi; Spottnamen].

6. Hinweis auf einen Sprechfehler, die Sprechweise oder die falsche Aussprache eines Wortes. Laut F. Bock liegen die einschlägigen Namen an der Grenze der Bezeichnung von körperlichen bzw. geistigen Eigenschaften.¹²⁶ Sprachliche Mittel: *a*) Benennung der Eigenschaft: *Reket Jancsi* [etwa: Heiserer Hans]; *b*) Metapher: *Kánya Ètëlka* [etwa: wegen der schrillen Stimme: Habicht Etelka; Spottnamen]; *c*) schallnachahmendes Wort (gegebenenfalls schallnachahmender Name): *Juli-Juli* Juliska (Spottnamen; weil die Juli stottert).

B) Seelische (innere) Eigenschaften:

1. Geistesgabe, Wissen. Sprachliche Mittel: *a*) Bezeichnung der Eigenschaft: *Okos Szalai* [Kluger Szalai; Kosenamen]; *b*) Metapher: *Naptáros Jóska* [etwa: Kalender-Jóska, kennt alle Namenstage auswendig].

2. Auffallender Charakterzug. Sprachliche Mittel: *a*) Benennung der Eigenschaft: *Lopós Anus* [Diebische Anus; Spottnamen]; *b*) Metapher: *Savanyó* [etwa: Griesgram, saure Fresse; Spottnamen]; *c*) Metonymie: *Tükrös Juli* [etwa: Spiegel-Juli; Spottnamen]; *d*) Wort mit entgegengesetztem Bedeutungsinhalt: *Igazmondó* [etwa: Wahrsprecher; Spottnamen, weil der Betreffende ein Lügner ist]; *e*) onomatopoetisches Wort: *Sutyori* (= Zsugori) [etwa: Geizhals; Spottnamen].

3. Allgemeiner Eindruck vom Namensträger. Der Impuls der Namengebung berührt sich in vielen Punkten mit dem der Fälle von Gruppe 2/b. Sprachliche Mittel: *a*) Metapher: *Stuksz úr* [Herr Stuksz; Spottnamen aufgrund eines einstigen Schlägers »Hej, Stuksz úr«]; *b*) onomatopoetisches Wort, zumeist eine sinnlose Lautfolge: *Salabaktër* [etwa: Tatterich; Spottnamen]; *c*) Kosenamen aus der Kindheit: *Jancsika* [Hänschen; Spottnamen].

4. Geistiges Gebrechen, linkisches Verhalten. Sprachliche Mittel: *a*) Benennung des Zustands, der Verfassung: *Bolond Märi* [Närrische Märi; Spottnamen]; *b*) onomatopoetisches

Wort: *Sümsü* [Doof, Einfaltspinsel; Spottnamen]; c) im übertragenen Sinn gebrauchtes Wort (bzw. Name): *Gyogvós* Böske [etwa: Heil-Böske, weil sie die Heilpädagogische Schule besucht hat; Spottnamen].

5. Bevorzugte Tätigkeit, Lieblingsspeise, Lieblingsgetränk, irgendeine Leidenschaft. Sprachliche Mittel: a) Bezeichnung der Tätigkeit usw.: *Részegős* Marcsa [etwa: Sauf-Marcsa; Spottnamen]; b) Metapher: *Szeszkazán* [Spritkessel; Spottnamen]; c) onomatopoetisches Wort: *Tomacskó* (sinnlose Lautreihe, bezeichnet einen Pfeifenraucher; Spottnamen).

6. Religiöser Übereifer. Sprachliche Mittel: a) Bezeichnung der Eigenschaft: *Szentés* Imre [Heiligen-Imre]; b) Metapher: *Hittérítő* [Glaubensbekehrer; Spottnamen]; c) Metonymie: *Rózsafűzér* Rozi [Rosenkranz-Rozi; Spottnamen].

C) Namen nach Redewendungen:

1. Eigentliche Redewendungen: a) ungewöhnlicher Ruf- oder Nenn-Name; kann vom Träger als Beiname geführt werden: *Miferkunk* Böske [etwa: 'unser Franz'-Böske]; b) Fluch, Schimpf: *Szekreméntom* Ilonka [etwa: Sakra-Ilonka; Spottnamen]; c) Grußform: *Dicsértessék* Gizi [etwa: Gelobt-Sei-Gizi; Spottnamen]; d) bestimmte Wörter oder Wendungen aus populären Liedern: *Bagu* [Spottnamen]; e) auf Berufe oder bestimmte Ereignisse zurückgehende Namen: *Méglész* Lajos [etwa: Wirdschon-Lajos, Hat-Zeit-Lajos; Spottnamen].

2. Einmalige (oder wiederholte) Wendung, Aussage, die jedoch nicht zu den üblichen Wendungen des Namensträgers und seiner Umgebung gehört: *Borja* (Spottnamen; der Betreffende sagte nämlich einmal statt *bora* [sein/ihr Wein] *borja* [sein/ihr Kalb]).

D) Bestimmte Ereignisse, Begebenheiten, Geschichten:

Manche dieser Namen sind teils mit der Gruppe 2 der auf Redewendungen zurückgehenden Namen verwandt, teils aber stehen sie den Namen nahe, die auf den früheren Wohnsitz verweisen: *Dolláros* Feri [etwa: Dollar-Feri, weil der Vater des Betreffenden in die USA ausgewandert war].

E) Hinweis auf Beruf, Amtsstellung, Vermögensverhältnisse oder Besitz: Sprachliche Mittel a) die Bezeichnung der obigen Momente: *Bába* Rozi [Hebammen-Rozi]; b) der Beiname deutet die Beschäftigung nur an: *Tyuk* Böske [etwa: Hennen-Böske; die Betreffende war Geflügelhändlerin].

F) Hinweis auf das Alter zur Unterscheidung von Gleichnamigen. Sprachliche Mittel: a) Bezeichnung der Altersgruppe, der Generation: *Öreg* Bogdán [der alte Bogdan]; b) das Attribut *kis* [klein] in übertragenem Sinne: *Kis* Peti Sanyika.

G) Herkunft aus einer anderen Ortschaft. Sprachliche Mittel: a) Angabe der Ortschaft mit oder ohne Formans (-i): *Lasztonya* Jancsi¹²⁷; b) Spottnamen des Dorfes (des Komitats): *Bicskás* Feri [etwa: Messerstecher-Feri, weil die Leute aus dem Komitat Schomodei/Somogy berühmte Messerstecher waren].

H) Lage des Wohnhauses. Sprachliche Mittel: a) Bezeichnung des Dorfteils, der Flur usw. mit oder ohne Formans (-i): *Jámi* Dezső (er stammte aus der Ortschaft Jám); b)

Spottname des Dorfes: *Kigyós* [etwa: Schlangennest; die Ortschaft Hernyék, wo es viele Vipern gibt]; c) relative Lageangabe zur Unterscheidung von Gleichnamigen: *Fösü Ilonka* [etwa: Obere Ilonka, vom Oberdorf; *fösü* = *fölső*].

I) Umzug in ein anderes Haus. Im Falle der sog. Hausnamen ist der Name des früheren Eigentümers nicht Anlaß, sondern sprachliches Mittel der Namengebung. Anlaß ist der Umzug oder Hauskauf selbst. Wenn das gekaufte oder geerbte Haus schon einen Namen hatte, wurde der neue Eigentümer mit dem Hausnamen genannt: *Frimon Béla* (nach dem Frimonschen Haus). In Dobronak ging der expressive Vorname des früheren Eigentümers auf den neuen Eigentümer über, der einen häufigen Familiennamen hatte: *Lipót Feri*. Aus den wenigen Daten ist ersichtlich, daß dieser seltene Anlaß beim Zustandekommen von Beinamen kaum eine Rolle spielte, m. W. ist er regelmäßiger nur bei den Basken¹²⁸ und in der Zips¹²⁹ nachweisbar, doch haben mehrere Forscher auf einige Namen solcher Herkunft aufmerksam gemacht.

J) Fremde Herkunft, Zuzug aus einem anderen Land. Sprachliche Mittel: a) Name des Volkes oder der Volksgruppe: *Cigány Aranka* [Zigeuner-Aranka]; b) Benennung im übertragenen Sinne: *Burkus Árpi* [Serben-Árpi]. Hier sei bemerkt, daß die von den Zigeunern im eigenen Kreise gebrauchten Namen nur selten in das Namenmaterial der Dörfer übergehen (z. B. in Sárhida *Csurka*, in Bocfölde *Milus*, *Prézli*, *Ribizli*, *Sasaj*, *Tuba* usw.). Fraglich ist, welche von diesen als Beiname gelten kann, denn die Zigeuner haben heute noch zwei Namen: den Zigeunernamen im eigenen Kreis und den fremden Namen für den Gebrauch nach außen.

K) Von den bisherigen Gruppen A–J sind jene Beinamen zu sondern, die wohl ungeachtet der äußeren oder inneren Eigenschaften, der Redewendungen, Redeweise usw. einer Person entstanden, jedoch nicht zur notwendigen Unterscheidung dienten, sondern auf die expressive Koseform der Kinderzeit (*Manka* [hier Spottname], früher Koseform von *Mária*) zurückgehen bzw. wegen der schweren Aussprache des Familiennamens in Anlehnung an ein ähnlich lautendes gemeinläufiges Wort zustande kamen (*Tánkó* statt des Familiennamens *Stankovics*).

4. Die wichtigsten systematischen Merkmale der beiden Hauptgruppen (I, II) der mündlichen Beinamen:

1. Bei der Untersuchung von Funktion, Anlaß und sprachlichen Mitteln der Namengebung zeigte sich, daß die Namen der Gruppe I unabhängig von der Person, den Eigenschaften usw. der Träger entstanden, weshalb als Anlaß der Namengebung ausschließlich das Streben nach Unterscheidung bezeichnet wurde. Demgegenüber standen die in Gruppe II belegten Namen dem Anlaß ihrer Entstehung nach zur benannten Person bzw. deren Namen in irgendeiner Beziehung, weshalb diese Namen auch nach den verschiedenen Benennungsgründen abgehandelt wurden.

a) Bei den Namen der Gruppe I beschränkten sich die sprachlichen Mittel im wesentlichen auf den Rufnamen, der auf einen Vornamen zurückgeht, oder aber auf den Familiennamen der Frau, der Mutter usw. (fallweise auf diese beiden zusammen); bei den Namen der Gruppe II erfolgte die Benennung durch konkret oder übertragen gebrauchte Wörter

(Metapher, Metonym, Antonym, Lautnachahmung, Stimmungsmalerei usw.). Mit der Erweiterung der Anlässe zur Namengebung wurden auch die sprachlichen Mittel reichhaltiger. Primäre Funktion eines jeden Beinamens ist die Unterscheidung, bei der Entstehung der Namen von Gruppe I kam jedoch die Funktion auch als Auslösungsmoment, als namensschöpferischer Grund zum Tragen.

b) Untersuchen wir die Struktur der Beinamen nach den zwei hauptsächlichen Anlässen der Namengebung, so zeigt sich folgendes:

α) Die Struktur BT ist für beide Gruppen fast in gleichem Maße kennzeichnend;

β) die Namen der Gruppe I zeigen überwiegend die Strukturen FBT, BBT, FTBB, FBBT;

γ) die Namen der Gruppe II kommen hauptsächlich mit den Strukturen B, BF, BB, BFT vor.

2. Betrachten wir den Zusammenhang zwischen sprachlichen Mitteln und der Stimmungskomponente des Namens, so zeigt sich, daß unter den 1787 Belegen der Gruppe I nur 7 (0,4%) beleidigend wirken, demgegenüber finden sich unter den 2120 Namen der Gruppe II schon 583 (27,5%) dieser Art. Diese sind zu 84,3% aus übertragen gebrauchten Wörtern (teils Namen) entstanden, d. h. auch in der Onomastik kommt das stilistische Gesetz zum Tragen, demnach »der gefühlsmäßig nuancierte Bedeutungsinhalt ein Bild erfordert . . . und nicht die einfache Benennung«.¹³⁰

3. Mit Beachtung von Stimmungskomponente, Funktion, Struktur und Tradierung der Namen läßt sich Folgendes feststellen:

a) Die Schmeichel- und Spottnamen, die eine gewisse Gefühlseinschätzung enthalten, stehen zumeist für sich, weil sie auch allein zur Unterscheidung ausreichen.

b) Die meisten Spottnamen mit zwei- und dreigliedriger Struktur (BT, BF, BB, BFT, FTB) sind nicht erworben, sondern ererbt, d. h. sie werden auch von einer oder mehreren anderen Personen getragen, d. h. sie reichen an sich zur Identifizierung nicht aus, haben zum Teil die allgemeine Bedeutung, zum Teil aber aus verschiedenen Gründen ihre spöttische, verletzende Spitze beibehalten.

c) Die indifferenten Beinamen kommen in beiden Hauptgruppen zumeist (79,3%) mit der Struktur BT vor, und die restlichen 20,7% teilen sich – wenn auch nicht gleichmäßig – die Namen mit sonstigen Strukturen (B, FB, BB, BFT, FTB, FBT, BBT, BTB, FTBB, FBBT und BBBT).

4. Ergänzen wir das Gesagte mit den Folgerungen aus den mündlich gebrauchten Namen der ganzen Sammlung (also mit Beachtung der ihrer Entstehung nach ungeklärten Beinamen), ergibt sich im Wesentlichen keine Modifizierung des bereits umrissenen Gesamtbilds.

a) 56,6% der eingliedrigen Namen haben eine Gefühlsnuance, zugleich sind die Namen vom Typ BT fast durchwegs (92,4%) stimmungsendifferent.

b) Die Strukturtypen der gesammelten 7519 mündlichen Beinamen nach Häufigkeit:

1.	BT	(<i>Juli Pista</i>)	6214	82,60%
2.	B	(<i>Igazmondó</i>)	694	9,20%
3.	BBT	(<i>Kóács Gyura Naca</i>)	238	3,20%
4.	FBT	(<i>B a l i Miska Pista</i>)	121	1,60%
5.	BF	(<i>Hosszi D ö m ö t ö r</i>)	86	1,10%

6.	BFT	(Csélenkó Tót Ferkó)	82	1,10%
7.	FTB	(Kovács Pál Péter)	32	0,40%
8.	BB	(Sümegi Légrádi)	24	0,30%
9.	FB	(Simon Guzmics)	12	0,20%
10.	BTB	(Tót Pista Sánta)	4	0,05%
11.	TB	(István Magyar)	3	0,04%
	BBBT	(Csősz Vas Ferkó Kálmán)	3	0,04%
12.	FTBB	(Kustán Sándor Kis Gyurkó)	2	0,03%
	FBBT	(Kovács Ferku Pali Károl)	2	0,03%
13.	BBTB	(Józsi Káro Jancsi Fia)	1	0,01%
	BTF	(Kifflis Jóska Orbán)	1	0,01%

Auf Grund der Häufigkeit des Beinamens anstelle des Familiennamens (82,6%) ist dieser Typ (BT) als allgemein zu betrachten. Aus der obigen Statistik geht auch hervor, daß die Beinamen zu 89,9 % als Attribute fungieren, nur zu 0,7 % an die von Appositionen erinnern, während sie in zwei Fällen den Vornamen als Attribut und als Apposition umschließen.

c) Im Unterschied zu den mündlichen Beinamen werden die schriftlich gebräuchlichen zu 97,4% nach dem Familien- und dem Vornamen gesetzt, zu 1,6% der Fälle stehen sie zwischen dem Familien- und dem Vornamen, und nur zu 0,9 % gehen sie dem ganzen Namen voraus. Die Worstellung der beiden Arten des Namensgebrauchs ist also fast völlig verschieden.¹³¹

5. Der beträchtliche Teil der tradierten Beinamen (93,9%) wurde in männlicher, die restlichen 6,1% teils in weiblicher, teils in Seitenlinie vom Namenträger geerbt.

Beiname geerbt von	Personenzahl	%
1. Vater	3620	79,6
2. Ehemann	641	14,1
3. Mutter	219	4,8
4. Ehefrau	49	1,07
5. Großvater	7	0,2
6. Schwiegervater	6	0,2
7. Großmutter	2	0,04
8. älterem Bruder	1	0,02
jüngerem Bruder	1	0,02
Tochter	1	0,02

Literaturnachweis

¹ Vgl. Pais, D.: Régi személyneveink jelentéstana [Semantik unserer alten Personennamen]. MNy. 17, 158–63; 18, 26–34, 93–100.

² Vgl. Benkő, L.: A régi magyar személynévadás [Die alte ungarische Namensgebung]. Budapest, 1949; Bárczi, G.: A magyar szókincs eredete [Ursprung des ungarischen Wortschatzes]. Budapest, 1958², 123–42; ders.: Septième Congrès International de Sciences onomastiques (Florence, 3–8 avril 1961). Actes et Mémoires I–IV, Hrsg. C. Battisti – C. A. Mastrelli – B. Migliorini. Florence 1962–63. III, 109–24.

- ³ Bárczi, G.: MNyTK. Nr. 115, 3.
- ⁴ Knieza, S. [= I.]: Felvidéki családnevek [Oberländische Familiennamen]. 1934; A magyar családnevek [Die ungarischen Familiennamen]. 1947. Hektographiert veröffentlicht unter dem Titel: A magyar és szlovák családnevek rendszere [System der ungarischen und der slowakischen Familiennamen]. Budapest 1965.
- ⁵ Mollay, K.: A középkori soproni családnevek [Mittelalterliche Familiennamen in Ödenburg]. Budapest 1938.
- ⁶ Weisgerber, L.: VI. Internationaler Kongreß für Namenforschung (München, 24–28. August 1958). Kongreßberichte I–III. München 1960–61. I, 96.
- ⁷ Vincenz, A. de: Orbis 11, 33–56.
- ⁸ B. Lőrinczy, Éva: Képző- és névrendszertani vizsgálatok [Untersuchungen über das Formans- und Namensystem]. Budapest 1962.
- ⁹ Vgl. noch Bach, A.: Germanisch-historische Studien. Bonn 1964, 661–702; Göschel, J.: BN. 16, 268–97; Nissilä, V.: Ninth International Congress of Onomastic Sciences (London, 4–8. July 1966). Hrsg. H. Draye. Louvain 1969, 348–53.
- ¹⁰ Vgl. Deme, L.: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből [Studien zur Biographie der ungarischen Sprache]. Hrsg. L. Benkő unter Mitwirkung von L. Ligeti und D. Pais. Budapest 1964, 68.
- ¹¹ Forschungspunkte in der Reihenfolge ihrer Bezifferung: 1. Boncodföldre, 2. Kávás, 3. Teskánd, 4. Salomvár, 5. Hottó, 6. Szenterzsébethegy, 7. Keménfa, 8. Böde, 9. Ebergény, 10. Németfalu, 11. Dobronhegy, 12. Babosdöbréte, 13. Zalabesenyő, 14. Bazita, 15. Csonkahegyhát, 16. Milejszeg, 17. Kustánszeg, 18. Pálfiszeg, 19. Nagylengyel, 20. Bocföldre, 21. Pusztapaáti, 22. Kálócfa, 23. Becsvölgye, 24. Gombosszeg, 25. Ormándlak, 26. Gellénháza, 27. Sárhida, 28. Lickóvadamos, 29. Petrikeresztúr, 30. Iborfia, 31. Pórszombat, 32. Szilvagy, 33. Bak, 34. Csesztreg, 35. Barlahida, 36. Zalabaksa, 37. Zalatárnok, 38. Baktüttös, 39. Nova, 40. Baglad, 41. Kerkabarabás, 42. Szentkozmadombja, 43. Tófej, 44. Resznek, 45. Mikekarácsonyfa, 46. Bárszentmihályfa, 47. Bödeháza, 48. Lentikápolna, 49. Hernyék, 50. Zebecke, 51. Csertalakos, 52. Náprádfa, 53. Gutorföldre, 54. Pusztaderics, 55. Zalasombatfa, 56. Belsőárd, 57. Gáborjánháza, 58. Szijártóháza, 59. Külsőárd, 60. Mumor, 61. Kissziget, 62. Lentiszombathely, 63. Ortaháza, 64. Szentpéterföldre, 65. Csömödér, 66. Iklódbördöce, 67. Pusztamagyaród, 68. Páka, 69. Döme-földre, 70. Pördeföldre, 71. Szentlisló, 72. Kányavár, 73. Várföldre, 74. Bánokszentgyörgy, 75. Dobronak/Dobrovník, 76. Zsitkóc/Žitkovci, 77. Kámaháza/Kamovci, 78. Göntérháza/Genterovci, 79. Radamos/Radmožanci, 80. Hídvég/Mostje, 81. Bánuta/Banuta, 82. Hosszúfalu/Dolga vas. Die Forschungspunkte 75–82 liegen in Jugoslawien, sodaß auch die slowenischen Namen angeführt wurden.
- ¹² Vgl. Soltész, Katalin: MNy. 55, 461–70; Papp, L.: MNy. 51, 259.
- ¹³ Vgl. Papp, L.: MNy. 57, 183–94, 225–31.
- ¹⁴ Bárczi, G.: MNy. 52, 154.
- ¹⁵ Ebd.
- ¹⁶ Vgl. Bach, A.: Deutsche Namenkunde. Heidelberg 1952. I/1, § 216, 219; Bárczi, a.a.O., 1962–63, III, 119.
- ¹⁷ Vgl. Pais, D.: MNy. 30, 126; Makoviczky, Gy.: Történetírás 2, 300.
- ¹⁸ Vgl. Fényes, E.: Magyarország geográfiai szótára [Geographisches Wörterbuch Ungarns]. Pest 1851. III, 188.
- ¹⁹ Pais, D.: MNy. 9, 176–77; Horger, A.: MNy. 24, 346; Szabó, D.: MNy. 40, 190.
- ²⁰ Vgl. Zala megye földrajzi nevei [Geographische Namen des Komitats Zala]. Hrsg. I. L. Markó – F. Ördög – E. Kerecsényi. Zalaegerszeg 1964, 53/86.
- ²¹ Vgl. Pais, D.: MNy. 30, 127.
- ²² Vgl. Zala megye földrajzi nevei. A. a. O., 72/7.
- ²³ Vgl. Melich, J.: NyK. 36, 48; Pais, D.: MNy. 30, 137.
- ²⁴ Vgl. Zala megye földrajzi nevei. A. a. O., 72/109.

- ²⁵ Vgl. Csánki, D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában [Historische Geographie Ungarns im Zeitalter der Hunyadis]. III, Budapest 1897, 34, 83, 110, 142, 151.
- ²⁶ Vgl. diesbezüglich Melich, J.: MNy. 25, 321; ders.: Szláv jövevényszavaink [Unsere slawischen Lehnwörter]. Budapest 1903, I, 28; Kniezsa, S. [=I.] : A magyarság és a szlávok [Das Ungarntum und die Slawen]. Hrsg. v. Gy. Szekfü. Budapest 1942, 19; ders.: Magyarok és románok [Ungarn und Rumänen]. Hrsg. v. Deér-Gáldi. Budapest 1943, I, 198; Bálint, S.: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei [Szegediner Familiennamen der Zehntenliste von 1522]. Budapest 1963, 17.
- ²⁷ Vgl. Csánki: a. a. O. 154, 170, 190–91.
- ²⁸ Zsigmond-kori Oklevéltár [Urkundensammlung der Sigismundinischen Zeit]. Hrsg. v. E. Mályusz. Budapest 1951–58.
- ²⁹ Fehertói, Katalin: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek [Ungarische Unterscheidungsamen des 14. Jhs]. Budapest 1969, 39–40, 43.
- ³⁰ Vgl. Melich, J.: MNy. 37, 345.
- ³¹ Büky, B.: Nyr. 88, 94.
- ³² Vgl. Bárczi: a. a. O., 1958², 177; Berrár, Jolán: MNy. 56, 270–71.
- ³³ Benkő, L.: MNy. 45, 251; vgl. noch Soltész, Katalin: Nyr. 88, 294.
- ³⁴ Vgl. Roelandts, K.: Quatrième Congrès International de Sciences onomastiques (Uppsala, 17–21. août 1952). Actes et Mémoires. Hrsg. J. Sahlgren – B. Hasselrot – L. Hellberg. Uppsala 1954; Dauzat, A.: Les noms des personnes. Origine et évolution. Paris 1956, 54; Lebel, P.: Les noms des personnes en France. Paris 1959, 11.
- ³⁵ Vgl. Zolnai, B.: Szóhangulat és kifejező hangváltozás [Wortstimmung und expressiver Lautwandel]. Acta Univ. Szeg. Szeged 1939, 20.
- ³⁶ Vgl. Bach: a. a. O. 1952/I, § 268.
- ³⁷ Vgl. Büky, B.: A fővárosi keresztnévadás hatóerői [Triebkräfte der Vornamengebung in der Hauptstadt]. Budapest 1961, 39.
- ³⁸ Vgl. Berrár, Jolán: MNy. 46, 255.
- ³⁹ Vgl. Galambos, L.: A szentírási eredetű nevek a Váradi Regestrumban [Biblische Namen im Wardeiner Regestrum]. Budapest 1942, 6; Mikešy, S.: Névtudományi vizsgálatok [Onomatologische Untersuchungen]. Hrsg. v. S. Mikešy unter Mitwirkung von D. Pais. Budapest 1960, 172.
- ⁴⁰ Laut des Codex Iuris Canonici (Rom 1936) verfolgt die katholische Kirche im Wesentlichen heute noch diese Praxis (Canon 761). Wählt der Namegeber einen weltlichen Namen, so trägt der Taufpfarrer auch einen christlichen Namen zusätzlich ein. Mit der Renaissance der weltlichen Vornamen im 19. Jh. setzte auch die willkürliche Identifizierung von Namen durch die katholische Kirche ein. Hierbei wird zum »heidnischen« Namen ein ähnlich lautender und mit ihm (manchmal nur vermeintlich) gleichbedeutender Taufname gesucht. Vgl. noch Szabó, I.: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből [Die Zehntenlisten der Komitate Batschka, Bodrog und Csongrád von 1522]. Budapest 1954, 14.
- ⁴¹ Vgl. Katolikus Lexikon. Budapest 1931. III, 57.
- ⁴² Vgl. Galambos: a. a. O., 3.
- ⁴³ Vgl. Dauzat: a. a. O., 56.
- ⁴⁴ Vgl. Karácsony, S. Zs.: Személyneveink 1500-tól 1800-ig [Unsere Personennamen von 1500 bis 1800]. Budapest 1961, 81.
- ⁴⁵ S. Reclams Namenbuch. Hrsg. v. Th. Herle. Stuttgart 1964⁷, 5.
- ⁴⁶ Smith, E. C.: Eighth Congress of Onomastic Sciences (Amsterdam 23–31. August 1963). Hrsg. v. D. P. Blok. The Hague – Paris 1966, 493.
- ⁴⁷ S. Fekete Nagy, A.: Századok 71, 426.

- ⁴⁸ Vgl. Mikesy, S.: MNy. 65, 445.
- ⁴⁹ Dauzat: a. a. O., 54; Carrez, H.: *Onomastica* II/1, 233.
- ⁵⁰ S. Szentek élete [Leben der Heiligen]. Hrsg. v. A. Schütz. Budapest 1931, I, 286.
- ⁵¹ *Lexikon für Theologie und Kirche*. Hrsg. v. J. Höfer und K. Rahner. Freiburg 1957–67². V, 1129–33.
- ⁵² Kálmán, B.: *A nevek világa* [Welt der Namen]. Budapest 1967, 48–49.
- ⁵³ Gönczi, F.: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése [Zusammengefaßtere Beschreibung der Landschaft und des Volkes von Göcsej und Hetés]. Kaposvár 1914, 321.
- ⁵⁴ Laut S. Zs. Karácsony (a. a. O., 110) wurde dieser Name im Kreise der Protestanten durch den aufgeklärten Kaiser Joseph II. populär. Anders s. bei Hajdú, M.: *Keresztneveink és becézőneveink újabkori vizsgálata* [Untersuchung unserer Vor- und Kosenamen in neuerer Zeit]. Budapest 1970. Manuskript einer Kandidatendissertation, 639.
- ⁵⁵ Vgl. Büky: a. a. O., 1961, 22.
- ⁵⁶ S. Szentek élete I, 133.
- ⁵⁷ Vgl. Knauz, N.: *Kortan* [Zeitkunde]. Budapest 1876, 105.
- ⁵⁸ Kálmán, B.: MNyj. 7, 29.
- ⁵⁹ Laut des *Lexikons für Theologie und Kirche* III, 57 in der ganzen Welt.
- ⁶⁰ Szentek élete III, 334.
- ⁶¹ Lovas, R.: MNy 30, 16; Németh, G.: MNyj. 2, 131; Büky, B.: Nyr. 88, 102.
- ⁶² Hóman, B. – Szekfü, Gy.: *Magyar történet* [Ungarische Geschichte]. Budapest 1936, I, 167.
- ⁶³ Die Mode dieses Namens erhielt im ausgehenden 19. Jh. durch den Tod der unglücklichen, ungarfreundlichen Königin Elisabeth und die folgenden landweiten Sympathiekundgebungen unbedingt erneuten Auftrieb (vgl. Kovalovszky, M.: *Édes anyanyelvünk* [Muttersprache]. Hrsg. v. L. Lőrincze. Budapest 1961², 162).
- ⁶⁴ Bálint, S.: *Néprajz és Nyelvtudomány* [Volkskunde und Sprachwissenschaft]. III–IV, 88; Mikesy, S.: MNy. 65, 445; *Lexikon für Theologie und Kirche*, a. a. O., II, 612.
- ⁶⁵ Fekete Nagy: a. a. O., 426.
- ⁶⁶ S. noch Karácsonyi, J.: *Szent László király élete* [Das Leben König Ladislaus' des Heiligen]. Budapest 1926; Vargha, D.: *Szent Imre problémák* [Sankt-Emmerich-Probleme]. Budapest 1931; Böle, K.: *Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda* [Die Heiligsprechung der seligen Margarethe aus dem Arpadenhouse und die älteste lateinische Margarethenlegende]. Budapest 1937.
- ⁶⁷ Carrez: a. a. O., 236.
- ⁶⁸ Soltész, Katalin: Nyr. 88, 291.
- ⁶⁹ Kálmán, B.: MNyj. 7, 27; Grétsy, L.: Nyr. 93, 444.
- ⁷⁰ Mikesy, S.: MNy. 54, 356; 64, 300–16; 65, 444–48.
- ⁷¹ Schwartz, E.: *Századok* 71, 417–31.
- ⁷² *Névtudományi előadások* [Onomatologische Vorträge]. Hrsg. v. M. Kázmér und J. Végh. Budapest 1970, 201.
- ⁷³ Pais, D.: *A veszprémi apácák görög adománylevele mint nyelvi emlék* [Der griechische Stiftungsbrief der Nonnen im Wesprimer Tal als Sprachdenkmal]. Budapest 1939, 31; vgl. noch Hadrovics, L.: *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban* [Die Spuren des altungarischen Troja-Romans in der südslawischen Literatur]. Budapest 1955; Bárczi: a. a. O., 1962–63, III, 113.
- ⁷⁴ Kálmán: a. a. O., 1967, 52.
- ⁷⁵ Kovalovszky, M.: MNy. 30, 227; Mikesy: a. a. O., 1960, 173; Lőrincze, L.: *Nyelvőrségen* [Auf der Sprachwarte]. Budapest 1968, 63, 68; Bárczi: a. a. O., 1962–63, III, 113; Soltész, Katalin: Nyr. 88, 167.
- ⁷⁶ Gönczi: a. a. O., 321.

- ⁷⁷ Büky, B.: Nyr. 92, 151; Csalog, Zs. – Mándoki, L.: Névtudományi előadások [Onomatologische Vorträge], 149.
- ⁷⁸ Lőrincze, L.: Édes anyanyelvünk [Muttersprache]. 170; Tóth, I.: Nyr. 91, 124; Reclams Namenbuch. A. a. O., 11.
- ⁷⁹ Büky, B.: Nyr. 88, 93.
- ⁸⁰ Mikesy, S.: MNy. 59, 216–21.
- ⁸¹ Vgl. Sauvageot, A.: Revue internationale d'onomastique. 13, 236; Tóth, I.: Nyr. 91, 122–32; Grétsy, L.: Névtudományi előadások [Onomatologische Vorträge]. 160–64.
- ⁸² J. Serech verdeutlicht an slawischen Beispielen, wie Frauen einerseits an bestimmten sprachlichen Fakten und Gebräuchen gerne festhalten, sich aber andererseits auch in dieser Hinsicht der Mode schnell anpassen (vgl. Orbis 1, 74–81).
- ⁸³ Berrár, Jolán: MNy. 54, 270.
- ⁸⁴ Bálint, S.: Néprajz és Nyelvtudomány [Volkskunde und Sprachwissenschaft]. III–IV, 88; vgl. noch Zlinszky, A.: MNy. 23, 101.
- ⁸⁵ Gönczi: a. a. O., 321.
- ⁸⁶ Szabó, L.: a. a. O., 14; Mikesy, S.: Nyr. 43, 302.
- ⁸⁷ Vgl. Fehértói, Katalin: MNy. 62, 465; dies.: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek [Ungarische Unterscheidungsnamen des 14. Jhs], 5.
- ⁸⁸ Fehértói: ebd., 26.
- ⁸⁹ Laut meiner Gewährsleute in den Dörfern, die früher zum Kreisnotariat Bánókszentgyörgy gehörten, war seit dem vergangenen Jahrhundert bis in die 1950er Jahre, mitunter aber heute noch an den 30 X 20 cm großen Hausnummerntafeln aus Blech nicht nur die Hausnummer, sondern auch der Familien-, Vor- und gegebenenfalls der zur Unterscheidung dienende Beiname mitsamt dem Dorfnamen vermerkt. Im Museum Nagykanizsa ist auf einer solchen Haustafel (Inventarnr. 71.13.1) Folgendes zu lesen: »Tóth Peter Finom Várfölde 53«.
- ⁹⁰ Deme, L.: Névtudományi vizsgálatok [Onomatologische Untersuchungen], 137; vgl. noch Szabó, I.: A középkori magyar falu [Das ungarische Dorf im Mittelalter]. Budapest 1969, 216.
- ⁹¹ Vgl. Kálmán: a. a. O., 1967, 100–101.
- ⁹² »Im Zusammenhang mit einer Koseform bezeichnen wir die unversehrte und durch keinerlei sprachlichen Mittel der Koseformen veränderte Namenform als Grundform, als Grundnamen.« (Vgl. Rácz, E.: Nyelv és Irodalom [Sprache und Literatur]. II, 133, Anm.).
- ⁹³ Vgl. Kálmán: a. a. O., 1967, 48–49.
- ⁹⁴ Melich, J.: Keresztneveinkről [Über unsere Taufnamen]. Budapest 1914.
- ⁹⁵ Szabó, T. A.: A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században [Klausenburger Kosenamen im 16–19. Jh]. Budapest 1968; Rácz, E.: MNy. 63, 292–97.
- ⁹⁶ Berrár, Jolán: MNy. 56, 44; Antal, L.: MNy. 56, 359.
- ⁹⁷ Weder hier noch des weiteren führe ich das vollständige Belegmaterial an, sondern erwähne zur Veranschaulichung des Typs jeweils nur einige Beispiele.
- ⁹⁸ Rácz, E.: MNy. 62, 419.
- ⁹⁹ Ebd., 416.
- ¹⁰⁰ Rácz, E.: Néprajz és Nyelvtudomány [Volkskunde und Sprachwissenschaft] III–IV, 82; ders.: Névtudományi előadások [Onomatologische Vorträge], 129.
- ¹⁰¹ Szabó, T. A.: a. a. O., 1968, 7–8.
- ¹⁰² Rácz, E.: MNy. 63, 296.
- ¹⁰³ Ebd., 297.

- ¹⁰⁴ Ebd.
- ¹⁰⁵ Tolnai, V.: MNy. 23, 171–75; Benkő, L.: MNy. 44, 56, Anm.; Rácz, E.: Néprajz és Nyelvtudomány [Volkskunde und Sprachwissenschaft] II, 45; Tompa, J.: MNy. 60, 92; Ördög, F.: Névtudományi előadások [Onomatologische Vorträge], 176–83.
- ¹⁰⁶ Rácz, E.: MNyj. 12, 92.
- ¹⁰⁷ Ördög, F.: Névtudományi előadások [Onomatologische Vorträge], 181.
- ¹⁰⁸ Ebd., 179–80.
- ¹⁰⁹ Bach: a. a. O., I/1, § 80; Markó, I. L.: Nyr. 94, 257–58.
- ¹¹⁰ Csefkó, Gy.: MNy. 25, 368; Varga, K.: Becéző keresztnéveink [Koseformen unserer Taufnamen]. Szeged 1931. 3–5; Kásler, M.: NyIrK. 8, 237.
- ¹¹¹ Gunda, B.: Gyimesi csángó rokonsági elnevezések [Verwandtschaftsbezeichnungen der Gyimeser Tschangos]. Budapest 1950.
- ¹¹² Michel, L.: Premier Congrès international de Toponymie et d'Anthroponymie (Paris 25–29 juillet 1938). Actes et mémoires. Paris 1939, 129.
- ¹¹³ Kniezsa: a. a. O., 1965, 5; Szabó, I.: Ugocsa megye [Das Komitat Ugocsa]. Budapest 1937, 12.
- ¹¹⁴ Kálmán, B.: MNyj. 8, 139.
- ¹¹⁵ Vgl. Barth, E.: Namenkunde I, 41–44.
- ¹¹⁶ Vgl. Schwartz, E.: Deutsche Namenforschung. Göttingen 1959, I, 131; Roelandts: a. a. O., 1954, 434; Kálmán: a. a. O., 1967, 104.
- ¹¹⁷ Arany, J.: Nyr. 7, 458.
- ¹¹⁸ Szathmári, I.: A magyar stilisztika vázlata [Abriß der ungarischen Stilistik]. Budapest 1958, 65.
- ¹¹⁹ S. Kovács, L.: MNyj. 3, 176.
- ¹²⁰ S. Lőrincze, L.: MNyj. 1, 73.
- ¹²¹ Vgl. Benkő, L.: ErdMúz. 52, 107; Németh, G.: MNy. 48, 199.
- ¹²² Pais, D.: MNy. 18, 93.
- ¹²³ Lőrincze, L.: Földrajzi neveink élete [Das Leben unserer geographischen Namen]. Budapest 1947, 5.
- ¹²⁴ S. Szabó, T. A.: a. a. O., 1968, 21; Bakos, K.: NyIrK. 12, 80.
- ¹²⁵ Die Belege werden hier entsprechend der Anordnung der Belegsammlung ausgezeichnet (vgl. Ördög: a. a. O., 1973), d. h. die Familiennamen gesperrt, die Taufnamen (Kosenamen) stehend, die Beinamen kursiv gesetzt. Bemerkungen wie Spottnamen, Schmeichelnamen verweisen auf die Stimmungskomponente des Namens. Stimmungsindifferente Beinamen bleiben ohne solche Auszeichnung. Der Schlüssel, der Abkürzungen: B = Beiname, T = Taufname, F = Familienname. Von der Anführung aller Belege habe ich auch hier abgesehen.
- ¹²⁶ Vgl. Bock, F.: Nürnberger Spitznamen von 1200 bis 1800. Nürnberg 1954, 10.
- ¹²⁷ Laut I. Szabó weisen solche Familiennamen »das Formans -i nicht auf, weil es sich vom Grundwort in der Schrift des Listenführers oder auch in Wirklichkeit losgelöst hatte« (a. a. O., 1954, 13–14). Diese neuesten Daten verweisen aber darauf, bei der Ausdeutung historischer Belege von ähnlicher Form neben den obigen Aspekten auch die Bildungsweise bloßer Ortsname > Familienname in Betracht zu ziehen.
- ¹²⁸ Vgl. M. Moulon – H. Polge PICOS. IX, 318.
- ¹²⁹ Vgl. Földes, L.: Ethn. 80, 590–95.
- ¹³⁰ Lengyel, L.: Szótártani tanulmányok [Lexikologische Studien]. Hrsg. v. L. Országh. Budapest 1966, 175.
- ¹³¹ Vgl. Szily, K.: A mágnás-czím a magyarban [Der Titel 'mágnás' <Magnat> im Ungarischen]. Budapest 1905, 15; Lőrincze, L.: MNyj. 1, 73, 91.

A személynévvizsgálat új útjai

Amikor az 1930-as évek közepén a nemzetközi nyelvtudományi kongresszusok vezetősége immár másodszor utasította el A. DAUZATnak azt a javaslatát, hogy a kongresszusoknak névtudományi szekciójuk is legyen, a már akkor is nagy tekintélyű tudós úgy határozott, hogy az onomatológusok, ha nem válnak is ki a nyelvészek táborából, de mindenképpen külön szerveznek olyan nemzetközi értekezleteket, amelyeknek a témája kizárólag a név lesz. Az első névtudományi kongresszusra 1938-ban került sor Párizsban, a másodikat ugyancsak Párizsban rendezték a II. világháború befejeződése után, 1947-ben; ezután pedig háromévenként találkoztak Brüsszelben, Uppsalában, Salamancában, Münchenben, Firenzében, Amszterdamban, Londonban, Bécsben és legutóbb Szófiában. A szervezeti önállósodás tovább fokozódott: Lővenben megalakult a Nemzetközi Névtudományi Bizottság, amelynek főtíkára H. J. VAN DE WIJER lett. Ez a szervezet 1950 óta jelenteti meg az *Onomat*, a névkutatók nemzetközi bibliográfiáját, továbbá közreműködik a nemzetközi kongresszusok szervezésében és az ott elhangzott előadások megjelentetésében.

Talán ellentmondásosnak látszik, hogy ezt a nagyfokú szervezeti önállósodást nem kísérte a névtudománynak mint tudományos diszciplínának a nyelvészettől való elszakadása, sőt azt mondhatjuk, hogy vizsgálati módszereibe évről évre egyre nagyobb arányban vonulnak be a nyelvészet, elsősorban az általános nyelvészet eredményei. Ez így van rendjén, hisz „a tulajdonnevek – akárcsak a köznevek – nem mások, mint meghatározott szerepkörű szavak” (KISS LAJOS: *NyutudÉrt.* 70. sz. 17), következésképpen éppúgy beletartoznak a szókincstanba, mint az appellatívumok. Ebből ugyan még csak az következik, hogy ezek szerint az etimológia szolgálóleánya az onomasztika – mint ahogy századunk elején valóban az is volt –, azonban önálló (tudniillik a nyelvészeten belüli önálló) diszciplínává válása nem az említett névtudományi kongresszussal indult meg, hanem azzal, hogy vizsgálati tárgyából következően – és szinte mindegyik társadalomtudományt megelőzve – módszereibe bevonult a komplexitásra való törekvés.

a) Az etimológiának a névtudományban betöltött szerepe nem csökkent, csak nem maradt meg egyedülnek. A társadalom- és településtörténet eredményeit egyre nagyobb mértékben kamatoztatja. A nevek pontosan utalnak egy nép vallására, éppen ezért elengedhetetlen a vallás- és egyháztörténet tanulmányozása. I. István például azért kapta a vértanú nevét, mert a keresztelest a szent István nevét viselő passauai püspöki templomból jött pap végezte (vö. HÓMAN–SZEKFÜ, *Magyar történet.* Bp., 1936. I, 167). A nevek élete és divatja nagy mértékben függ a néviselők társadalmi helyzetétől, következésképpen a szociológiai szempontot is érvényesítenünk kell. De a lélektan is fontos munkaeszköze tudományágunk művelőinek kezében, különösen akkor, amikor a névadás lelki indítékait nyomozzuk. Amikor ezt kiderítettük, magát a névtestet kezdjük el vizsgálni, azaz arra mutatunk rá, hogy az illető lelki ok milyen nyelvi eszköz segítségével hozta létre a nevet. Bizonyos neveket a nyelv expresszív eszközökkel teremt meg, éppen ezért ezek vizsgálatába be kell vonnunk a stilisztikát is. A nevek földrajzi elterjedése, azok meghatározottsága a földrajzi környezet által, ugyancsak fontos szempontja a névtudományi vizsgálatoknak, nemegyszer pedig eszköz más, történeti kérdések tisztázásában. Stb. A további felsorolást mellőzve egy mondatban összefoglalhatjuk az utóbbi negyven év eredményeit: a nevek kutatásának tárgya

maga a név lett, célja pedig a név működésének, életének, változásainak bemutatása, és ugyanakkor az elért eredmények segédeszközként, munkaeszközként való átnyújtása más tudományágak művelőinek.

b) Eddig arról szóltam, hogy hány tudományághoz nyúl a névtanos segítségért, most azt szeretném néhány példával szemléltetni, hányféle tudományág segítségére siethet az onomatológus.

CHESTER NATHAN GOULD a régi Izland vallását a dwarf-nevek tanulmányozása segítségével tudta rekonstruálni, mintha valaki a jövőben mondjuk a keresztény és zsidó vallást akarná rekonstruálni a Biblia segítségével. – A régi nevekből elpusztult törzsek és népfajok migrációira tudunk következtetni (pl. *Kálócfa* – kalizok). – Egyes nevek kihalt foglalkozásokról árulkodnak. Például a *Komondor* zalai nemzetség a „XVI. században a többiekkel szemben *Pajsjartó* melléknévvel kezd szerepelni, amelyből később a *Pais* vezetéknev rövidült (vö. PAIS: MNy. XXX, 126). – Régi személyneveink népmozgalmi adatok és adalékok is egyben. A göcseji *Becs*, *Bécs* (vö. MELICH: NyK. XXXVI, 48; PAIS: MNy. XXX, 127), *Komondor*, *Tuboly* (vö. PAIS: MNy. XXX, 127), *Takó* (vö. PAIS: MNy. XXX, 127), *Kustán* (vö. GOMBOCZ, Árpád-kori török személyneveink. Bp., 1915. 8–9; PAIS: MNy. XXX, 126; MAKOVICZKY: Történetírás II, 300) stb. nevek arra mutatnak, hogy az ún. Kerka-örök körében kaliz-törökök is részt vettek nyugati határunk őrzésében.

Mindezeket azért bocsátottam előre, hogy érzékeltessem, a mai névtudományi vizsgálatok útjai milyen szerteágazóak, és csak akkor tudjuk tudományunk tárgyát, a nevet vallatóra fogni, ha minél több oldalról közelítjük meg.

c) Ma már aligha kell hosszasan bizonygatnunk, hogy a sok vizsgálati szempont közül miért tartjuk a legfontosabbnak a funkcionálisat, másképpen fogalmazva, miért rendeljük ez alá a többi. Ha a nevek szerepének a meghatározásából csak azt emelem ki, hogy a tulajdonnevek mindegyike a „világ minden nyelvében egy-egy hagyományosan kialakult névadási rendszernek szerves és kölcsönösen meghatározott eleme” (BALÁZS JÁNOS: NytudÉrt. 70. sz. 297), amelynek elsődleges funkciója az azonosítás, máris olyan jellemzőjét ragadhatjuk meg, amellyel minden esetben számolnunk lehet, illetőleg számolnunk kell, azaz – most már mindvégig a személynevek csoportjában maradva – mindegyik névfajta (vezetéknev, keresztnév, becézőnev, ragadványnév) megnevez valakit, de emellett, illetőleg ezen kívül sok egyéb, a névhez tapadó szintaktikai (kapcsolódási), kifejező (stiláris) stb. sajátosságot is hordozhat.

I. Ha egy falu, vidék, tájegység stb. mai személyneveinek a funkcionálását akarjuk leírni, az írásbeli neveket el kell választanunk a szóbeliekből, mert a nevek és névfajták másképpen működnek az egyikben, mint a másikban, illetőleg a névfajták a két névműködési területen (az írásbeliségben és a szóbeliségben) más-más arányban és más-más szerkezetben használatosak.

A) Írásbeli neveknek azokat a neveket nevezzük, amelyek ma az egyén írásbeli megkülönböztetésére szolgálnak. Ezek két csoportba sorolhatók: anyakönyvezett nevek és nem anyakönyvezett nevek (adókönyvekben, tanácsi értesítéseken stb. használt megkülönböztető nevek és névszerű szók).

B) Szóbeli nevek azok a nevek, amelyek a szóbeliségben használatosak. Itt két funkciójuk van: a megszólítás, amely egyben megnevezési elemet is tartalmaz és a megnevezés. Az

előbbi beszédhelyzetben működő neveket szólítóneveknek nevezzük, az utóbbiakat, amikor tehát a névviselő nincs jelen, csak szóba hozzák, új műszóval említőneveknek.

a) A szólítónév tehát a név beszédbeli funkciójára utaló gyűjtőnév, és nem föltétlenül, bár általában, személynév. Szólítónév lehet a keresztnév (*János*), a becézőnév (*Marika*), a tulajdonképpeni becenév (*Baba*), továbbá a vezetéknev (*Horvát* bácsi) névkiegészítővel, a foglalkozásnév (*Tanár úr*) ugyancsak névkiegészítővel és az egyéb társadalmi állásra utaló név (*Asszonyiség*). Ez utóbbi két csoport közös neve: névhelyettesítők.

b) Az említőnevek – amelyek tehát a megnevezéskor működnek – legnagyobb számban a vezeték- és keresztnevekből, ill. ez utóbbiak becéző változataiból (*Kovács Pista*) tevődnek össze. Szinte mindegyik faluban megfigyelhető, hogy a ritka keresztnév vagy becézőnevek (*Kázmér*, *Menyus*) minden más név, vezeték-, esetleg ragadványnév hozzáadása nélkül tudnak működni mint azonosító említőnevek. Alakilag ide sorolhatók persze az egyelemű ragadványnevek is. Az említőnevek harmadik csoportja a ragadványnév közreműködésével keletkezett névalakulatok (*Miferkunk* Jóska).

II. Az alaki és szerkezeti szempont bevonásával arra derítünk fényt, hogy milyen összefüggés mutatható ki a funkció és a névszerkezet között.

A) A ma használatos írásbeli nevek általában kétagúak VK. (A rövidítések magyarázata: V = vezetéknev, K = keresztnév, R = ragadványnév.) Előfordul, hogy egy személynek két, esetleg több keresztnéve is van: VKK, VKKK stb. Az általam megvizsgált 82 göcseji és hetési faluban megkülönböztető funkcióban azonban a második keresztnév sohasem áll, viszont 437 esetben megkülönböztető szerepű ragadványnév látja el a pontos azonosítást. De 30–40 évvel ezelőtt – adatközlőim és a tanácsi dolgozók közlése szerint – sokkal több esetben kellett feltüntetni valamilyen ragadványnevet, illetőleg megkülönböztető szerepű névszerű szót (*ifjú*, *alsó* stb.), azonban a nemrég, illetőleg az azóta bevezetett utcanév és házszám sokat fölöslegessé tett közülük. Az így keletkezett írásbeli nevek szerkezete a következő típusokba sorolhatók:

VKR (Gyenesé Gyula <i>Bényám</i>)	402 : 92 %
VKRR (Kustán Sándor <i>Kis Gyurkó</i>)	24 : 5,5 %
VKR (Bán Pista <i>Gyula</i>)	7 : 1,6 %
RVK (<i>Idős</i> Nyul Antal)	4 : 0,9 %

(A VKRR szerkezetűek közül 24 a Doszpot György *János fia* típusba tartozik, azaz a középkori filius-os nevek kései maradványával állunk szemben.)

B) A szóbeli nevek szerkezetét a két névműködési területnek (a megszólításnak és a megnevezésnek) megfelelően érdemes csak vizsgálni.

a) A szólítónevek közül most csak a keresztnévek becéző alakjaival keletkezettekre leszünk tekintettel, mégpedig azért, hogy a vizsgálatukkor kialakított – mondhatnám, kialakult – új csoportosítást is szemléltessem. Becézőneveink osztályozásakor elkülönítettem az alakulásmódot a tövek, illetőleg a képzők vizsgálatától. Ugyanis ha a közszők és képzőik tárgyalásakor nyelvtaníróink nem mossák egybe e két nyelvi jel határait, megokolt – legalábbis leíró szempontból – külön-külön tárgyalni őket még akkor is, ha a történeti névanyagban nincs és nem is volt a rövidült és képzővel ellátott tőnek pusztán rövidült alakja. Tehát a becézőtövek jelentős része a bloomfieldi meghatározás szerint kötött morféma

(vö. BERRÁR: MNy. LVI, 44; ANTAL uo. 359), míg a köznevek esetében jóval gyakoribb a szótári tő használata, ez viszont szabad morféma. A három szempont közül (alakulásmód, tótani kérdések, képzők) most csak az elsőt, az alakulásmódok fajait mutatom be egy-egy példával. Itt is nem egy esetben új kategóriát kellett felvennem. 1. Alapnév + képzés: *Baláska*, 2. törövidülés: *Karol*, 3. törövidülés + képzés *Jani*, 4. töcsonkulás: *Ladár* (Aladár), 5. töcsonkulás + képzés: *Lekszi* (Elek), 6. képzés a rövidült és csonkult tövekből: *Berci* (Albert, de lehet a Róbertből is, erre nézve vö. tölem a „Gazdát cserélt becézőnevek”: NytudÉrt. 70. sz. 176), 7. hangcsoportkettőztetés: *Titi* (Tibor), 8. hangcsoportkettőztetés + képzés *Titike*, 9. ikerítésből való kiválás: *Bócsi*, 10. ikerítésből való kiválás + képzés: *Bózsika*, 11. másodlagos ikerítés eredménye: *Csenka* (Ilona), 12. mássalhangzóismétlő nevek: *Csicsa* (István), 13. mássalhangzóismétlés + képzés: *Csicsi* (István), 14. névösszerántás: *Iske* (Illés), 15. névösszerántás + képzés: *Gábris* (Gábor).

b) Az említőnevek alakszerkezetének a vizsgálata sem választható el a funkciótól, hisz amint arról korábban már szóltam, nemcsak a vezetéknev és keresztnév együttese – ez az általános –, hanem az egyedi, expresszív keresztnév (becézőnév) is szerepet kaphat a megnevezésben. Legváltozatosabb képet természetesen azok a névalakulatok mutatják, amelyek a ragadványnév (ragadványnevek) közreműködésével keletkeztek.

Igaz ugyan, hogy ragadványneveink jelentős százaléka nem a funkcióját betölteni nem tudó vezetéknevnek a szóbeliségből való kiszorulása miatt alakult ki, hanem mert az elnevezett személy vagy valamelyik őse – esetleg neve – okot adott egy rá jellemző név megjelenésére. De funkciójukat tekintve ezek a nevek voltaképpen semmiben sem különböznek azoktól a ragadványnevektől, amelyekre az azonosítás vagy a pontosabb megnevezés végett a nyelvközösségnek szüksége van.

Az általam gyűjtött 7519 ragadványnév szerkezeti statisztikájából az derül ki, hogy az RK (*Juli* Pista), tehát a vezetéknev helyén álló ragadványnév típus 82,6 %-os előfordulásával tekinthető általánosnak, amit az önmagukban álló ragadványnevek (*Igazmondó*) is csak 9,2 %-os (694) gyakorisággal követnek. A ragadványnevek 89,9 %-ban jelzői szerepben állnak – az ún. magyaros névszerkezetnek megfelelően – (RK, RRK: *Kovács Gyura* Naca, VRK: *B a l i Miska* Pista, RR: *Sümegei Légrádi*, itt a ragadványnév a ragadványnév jelzője, RRRK: *Csősz Vas Ferkó* Kálmán, RV: *Hosszi Dömötör*, RVK: *Csélénkö Tót* Ferkó, VRRK: *K o v á c s Ferku Pali* Károl), és csak 0,3 %-ban fordulnak elő az értelmezőre emlékeztető módon VKR: *K o v á c s Pál Péter*, VR: *Simon Guzmics*, KR: *István Magyar*, VKRR: *K u s t á n Sándor Kis Gyurkó*, kétszer pedig jelzőként is és értelmezőként is állva közrefogják a keresztnetet: RKR: *Tót Pista Sánta*, RRRK: *Józsi Károl Jancsi Fia*, ez utóbbi névtag inkább névszerű szó.

Ha a ragadványnevek elsődleges funkciója a megkülönböztetés – és ha más momentum nem játszik szerepet a névadásban –, akkor az effajta nevek nyelvi eszköze általában az apa, a nagypapa, az anya, a nagyanya keresztnéve (becézőneve), illetőleg az anya, a feleség vezetékneve + szólítóneve: *Ödön Gizi*, *Gyura Károl* Pista, *Böske Rozi*, *Klári Feri*, *Forintos* Karcsi stb. Göcsejben és Hetésben az ily módon alakult ragadványnévi említőnevek száma bizonyíthatóan 1787, amelyeknek kétharmada (tehát mintegy 1200) a keresztnév (becézőnév). Megállapítható tehát, hogy a szülők, férjek és feleségek keresztnévi eredetű szólítóneveinek ragadványnévi szerepkörben való nagyarányú és széles körű elterjedése jellemző antroponímiai sajátossága ennek a vidéknek, és ez a jelenség is, mint a sok keresztnévi (becézőnévi) eredetű, vezetéknev rendszer szerűen csak a székelységnél figyelhető meg (vö.

SZABÓ T. ATTILA, A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században. Bp., 1968. 21; BAKOS KLÁRA: NyIrK. XII, 80; LÖRINCZE: MNy. I, 91; B. GERGELY PIROSKA: NyIrK. XIV, 57).

III. Már ARANY JÁNOS rámutatott arra, hogy „Maga a nép ha tulajdonnevet alkot (mi nála leginkább gúnynévadáskor történik), érzi, hogy nem elég a közérthető mindennapi kifejezés” (Nyr. VII, 458), azaz nemcsak megnevezi a tulajdonságokat, hanem nagyhatású nyelvi eszközzel is él, amikor például a rossz asztalost *Deszkekár*-nak nevezi (uo. Arany példája). Mindebből viszont az következik, hogy egy-egy falu vagy tájegység ragadványnevei vizsgálatakor be kell vonnunk a stilsztikát is – amely diszciplína „a nyelv funkcionálásának mikéntjére, a hogyan kérdésére derít fényt” (SZATHMÁRI: A magyar stilsztika vázlata Bp., 1958. 65; vö. még uő.: NévtVizsg. 191–4) –, mivel ragadványneveink egy része nem egyszerű megnevezéssel, hanem képszerű kifejezéssel keletkezett. Ezek a képszerű kifejezések (metaforák, metonímiák, hangfestő szók stb.) nemegyszer együttesen teremtik meg az expresszív hangulatú ragadványnevet, következésképpen néhány így keletkezett ragadványnév a nyelvi eszköz szerint több csoportba is besorolható.

Az itt tárgyalt 2120 adat jelentős része nem a tulajdonság megnevezésével, hanem annak képi vagy képszerű kifejezésével jött létre (*Billégető* Jancsi barázdabillegető, sánta, *Tapsi* nagy fülei vannak, mint a nyúlak stb.). A funkcióval, az alakszerkezettel dialektikus kölcsönhatásban van a névhangulat, amelynek mind az írásbeli nevekben, mind a szóbeliekben nagy szerepe van. A név hangulati töltése lehet pozitív, negatív és közömbös.

a) A ritka és nem bántó hangulatú vezetéknevek a közösségekben általában előnyösebb hangulatúak, mint a gyakoriak, ugyanakkor viszont a ritka és szokatlan keresztnévek inkább keltenek ellenérzést, mint rokonszervet. Ennek oka talán az lehet, hogy a keresztnévek kiválasztásakor a közösség a szülők (elnevezők) extravaganciáját látják, ami ritkán rokonszenves. A vezetéknevekkel szemben mind a szülő, mind a gyermek voltaképpen tehetetlen, azokat általában örököltük.

b) A keresztnévek hangulatát a névdívat is befolyásolja. Ennek számos kideríthető (tiszteleti, egyházi, politikai stb.) oka van, de sok esetben egyes nevek makacsul ellenállnak az oknyomozásnak, mert a névdívat is, mint mindenféle dívat „az emberi gondolkodásnak sokszor konkrét képzetektől független csapongása” (BENKŐ LORÁND: MNy. XLV, 251). Különösen századunkban felkapott nevekre vonatkozik ez, amikor vagy a név hangalakja vagy valamiféle utánzási vágy indítja el az egyes keresztnévek dívatját. Igaz ugyan, hogy az utánzási vágy nem új keletű. (ZOLNAI BÉLA szerint „a magyar névhangulatok történetét az őshazától kellene kezdeni, amikor a nemesebben hangzó török neveket kezdik használni” vö. Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Acta Univ. Szeged. Szeged, 1939. 20), hisz most is, mint mindig a keresztnév a felsőbb osztályokból és rétegekből indul el lefelé, ahol aztán tömeges előfordulása révén tucatnévvé válik, majd amikor itt is megkopik, egymásik a felsőbb rétegekben, illetőleg a városokban újra megjelenik, mint például napjainkban a *Péter*, *Katalin*, *Éva*, *Judit* stb. (vö. BÜKY: NytudÉrt. 26. sz. 39). – A. BACH azt írja, hogy a Faust népkönyv *Johann*-ját Goethe *Heinrich*-hé változtatta, mert az időközben szolganévvé degradálódott keresztnévet nem akarta tudós hősének adni (vö. Deutsche Namenkunde I/1, 268. §).

c) A becézőneveknek is megvan a stílusértékük, életkor- és társadalmi hangulatuk. Ezeknek a nyomozását sok adatközlő meghallgatásával kell végeznünk, és sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy munkánk olvasói nem arra kíváncsiak, hogy a szerzőből mit váltott ki az illető név, hanem hogy az illető közösségben milyen a szociális érvényű hangulata.

d) A ragadványnevek hangulatát és nyelvi eszközüket is együttesen kell vizsgálnunk ahhoz, hogy rendszerszerű összefüggéseket ragadhassunk meg. A már említett 2120 ragadványnévből – amelyek keletkezésére az elnevezett személy adott valamilyen okot – 583-nak van gúnyos, bántó hangulata. Ezek 84,3 %-ban átvitt értelemben használt szavakból (részben nevekből) keletkeztek, tehát az onomasztikában is érvényesül az a stilisztikai törvényszerűség, hogy „az érzellemmel színezett jelentéstartalom képet kíván ... , és nem egyszerű megnevezést” (LENGYEL LAJOS: Szótártani tanulmányok. Bp., 1966. 175). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az 583 név közül 440 (tehát 75 %-uk) egyelemű névként járatos.

Mondanivalómat azzal zárnám, hogy a funkció, a névszerkezet, a nyelvi eszköz és a névhangulat együttes vizsgálata révén – bevonva természetesen az említett és nem említett tudományágak eredményeit is – kaphatunk csak feleletet arra, hogy személyneveink hogyan működnek, illetőleg hogy milyen összefüggés mutatható ki a névadás indítéka és a nyelvi eszköz, a nyelvi eszköz és a névhangulat, a funkció és a névhangulat, illetőleg a funkció és a névszerkezet, továbbá a névszerkezet és az itt nem tárgyalt névöröklődés között.

Ezek a vizsgálati szempontok és eszközök természetesen további csiszolásra szorulnak; éppúgy, mint ahogy elődeinkét is igyekeztünk finomítani és továbbfejleszteni.

Az asszonyok megnevezése a népnyelvben

Az 1952. évi családjogi törvény közelmúltban történt módosítása után – amely a férjes nők névviselését is érintette – aligha kell hosszasan indokolnom, miért melegítem fel ezt a hosszú és heves vitát kavart témát. Elsősorban azonban én mégsem emiatt választottam előadásom tárgyául az asszonyok népnyelvi megnevezésének a vázlatos bemutatását és vizsgálatát, hanem mert az 1961-ben elkezdődött vita bizonyítási apparátusából a népnyelvi adatok – VERES PÉTER hozzászólását kivéve (vö. Nyr. 87: 288–91) – valahogyan kívül rekedtek. Engem ez a téma akkor kezdett foglalkoztatni, amikor megjelent HEXENDORF EDIT A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez című (Nyr. 87: 422–35) cikke, amely a pert az asszonyok névviselése felé tolt. A szerző megrajzolta azt a társadalmi-gazdasági hátteret, amely egyrészt létrehozta azt a névvonatköztatást, hogy a vezetéknév önmagában általában férfit jelöl (nem számítva az írónők, színésznők, sportolók stb. nevé); másrészt pedig megteremtette azt a XVII. században megszilárdult szokásjogot, illetőleg kánonjogot, hogy a nők férjük nevét kötelesek fölvenni, amit aztán az 1894. évi XXXI. törvénycikk jogerőre is emelt (vö. KASSAI ILONA – NAGY ENDRE – SZENDE TAMÁS, Az asszonynév kérdései és egy javaslat. Bokor Levelek. Bp., 1972. 8. sz. 15–6).

Mielőtt adataimat bemutatnám, szeretném előrebecsátani és hangsúlyozni, hogy a köznyelvi helyességet én sem a nyelvjárások adataival mérem (vö. TOMPA JÓZSEF: Nyr. 87: 285), de ha már az asszonyok megnevezésének a történetét meglehetősen ismerjük (vö. PAPP LÁSZLÓ: MNyj. 6: 56–89; SZABÓ T. ATTILA, Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970. 51; Bokor Levelek i. h.; stb.), úgy gondolom, nem lesz tanulság nélküli, ha egyes nyelvjárások számos adatával megvilágítom a mai nyelvszokást. Adataim részben a múlt évben megjelent göcseji és hetési személynév-monográfiámból valók (vö. ÖRDÖG FERENC, Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973.), részben szülőfalumból, a Tolna megyei Gyulajról, legnagyobbbrészt pedig a göcseji Szentlislórról és Sárhidáról, ahol a múlt hónapban korábbi gyűjtőcéduláim segítségével minden egyes (228, illetőleg 180) férjes nő élő nyelvi (szóbeli) megnevezési formáját lejegyeztem.

1. A *-né* feleségnév-képzővel alakult említőnév (amely a *néni* névkiegészítővel váltakozva fordul elő) Szentlislón 34 (18,8%), Sárhidán 85 (37,3%) esetben látja el a megkülönböztetést. A *-né* elsősorban a vezetéknévhez járul (*Péntekné*), de gyakori a vezetéknév és a becézőnév együtteséhez (*Gecseg Sanyiné*), továbbá a ragadványnév és a becézőnév együtteséhez való illesztése is (*Lujza Laciné*).

2. Az egyedi, ritka férjkeresztnév (becézőnév) *-né* képzővel való ellátása (*Viktorné, Elekné, Rudiné* stb.) különösen Sárhidán gyakori, ahol hosszú ideig a keresztelő pap erőszakosan befolyásolta a névadást (vö. ÖRDÖG i. m. 66–70), de nem ismeretlen Szentlislón sem (*Mikiné, Zsigáné*). A férjeknek is természetesen egyelemű említőnevük van (*Viktor, Elek, Zsiga* stb.), tehát minden egyéb megkülönböztető név hozzáadása nélkül látják el ezek a nevek az azonosítást (erre nézve vö. még: B. GERGELY PIROSKA: MNyj. 14: 6; ÖRDÖG i. m. 161). Ugyanígy Sárhidán a *Laurá-t*, az *Amáli-t*, a *Hedvig-et*, továbbá Szentlislón a *Paulá-t* és a *Zsuzsi-t* említőnek (összesen 24+2 adat) nem kell ezekhez hozzátennie semmiféle más nevet, mert mindenki tudja, kiről van szó.

3. A férjes nőt Szentlislón 51 (28,3%), Sárhidán 66 (28,9%) esetben említik a leánykori néven. Ezek nagy része természetesen helybeli születésű (vagy legalábbis itt volt lány), de

néhány közülük más faluból – általában a szomszédos falvakból – került ide, s így a bucsutai, a bánokszentgyörgyi leányok magukkal hozták vezetéknévüket is (*Tavaszi Mari*, *Busa Viki*, *Csóka Téri* stb.). A nem helybeli születésű asszonyok leánykori vezetéknévének a megismerését és használatát több faluban az tette lehetővé, hogy a pontos megkülönböztetés céljából rákerültek a hivatalos iratokra, majd a hivatali névhasználat átkerült a szóbeliségbe is. Így lett ismertté például a dömei földi születésű Mókusz Irén vezetéknéve is Sárhidán. Szentlislón pedig azért ismerik és használják a tükörszentpéteri születésű Rákos Istvánné Köves Anna leánykori vezetéknévét, mert itt éltek a rokonai, akik férjhezmenetele után is természetesen leánykori nevén emlegették.

4. Az eddig bemutatott megnevezési módok (említőnevek) mind a köznyelvből, mind a népi nyelvből, mind pedig a régiségből ismertek, senki sem vitatta meglétüket, én is csupán a teljesség kedvéért tértem ki rájuk. Ámde a népi nyelven – legalábbis Göcsejben, Hetésben, Tolna megyében és föltehetően az egész Dunántúlon – nem ismeretlen, sőt meglehetősen általános az a megnevezési mód, amikor a feleség szólítónevéhez (keresztnevéhez, becézőnevéhez) állandóan férjének vezetéknévét teszik hozzá, tehát Balázs Imréné Nagy Annát *Balázs Anus*-nak, Gyurkó Pálné Szabó Rozáliát *Gyurkó Rozi*-nak nevezik. Az említett két göcseji faluban 37 esetben fordul elő ez a fajta említőnév. Nagy részük (23) természetesen nem helybeli születésű, 14 viszont igen (vö. RÁCZ ENDRE: *Zalai Tükör* 1974. I, 195).

Nyelvészeink szinte egybehangzóan úgy vélekednek, hogy az effajta megnevezési mód ellenkezik a magyar nyelvszokással (l. többek között NAGY J. BÉLA: *Nyr.* 85: 402; uő.: *Nyr.* 88: 113), mert idegen mintára keletkezett (HEXENDORF: *Nyr.* 87: 431), és a „magyar régiségben, de még a közelmúltban is merőben ismeretlen volt” (SZABÓ T. ATTILA i. m. 51), sőt KAPÁS FERENC szerint a „beszélt magyar nyelvben nem használatos” (*Nyr.* 85: 162). Kapás kijelentése a fenti adatok alapján nyilvánvaló, hogy nem állja meg a helyét (vö. még BÁRCZI GÉZA, *Nyelvművelésünk*. Bp., 1974. 64); Szabó T. Attilának igaza van annyiban, hogy a régiségből nem került elő (vö. még PAPP LÁSZLÓ i. h.), de azt nem tartom valószínűnek, hogy a közelmúltban a szóbeliségben ismeretlen lett volna. Hogy a magyar nyelvszokással ellenkezik, azt csak azzal a meggyőződéssel tudnám elfogadni, hogy az írásbelivel, de nem a szóbelivel. Az én nyelvérzékemet például egyáltalán nem sérti az effajta megnevezés, jóllehet színmagyar nyelvű faluban tanultam anyanyelvemet, ahol a göcseji falvakhoz hasonlóan nevezik meg bizonyos esetekben az asszonyokat.

Ezek közül az esetek közül kettőt említenék.

a) Már a szentlislói adatokból is kiderült, hogyha a feleséget más faluból hozták, akkor általában ez a megnevezési mód járja. A *Vargáné*, de még a *Varga Pistáné* névforma is ridegebb említőnévként a feleség keresztnévének (becézőnévének) elhagyásával, mint a *Varga Rozi*. *Vargáné Rozi*-t nem mondanak, a leánykori vezetéknévet nem ismerik, márpedig a faluközösség megnevezési rendszerébe valahogyan bele kell illeszteni az újmenyecske nevét is. Szólítóneve hamar átmegegy a köztudatba, amelyhez szinte automatikusan hozzáteszik a férj vezetéknévét, esetleg ragadványnevét. Alakszerkezetileg ebben nincs semmi idegenszerű, hisz egy vezetéknév (ragadványnév) és egy keresztnév (becézőnév) látja el a megkülönböztetést. Szülőfalumban egyébként csak elvétve hallani *-né* képzős neveket.

b) De nemcsak akkor használják ezt a névformát, ha nem helybeli születésű az asszony, hanem akkor is, ha helybeli ugyan, de a férj családjához költözött. Igaz, sokáig megőrizte leánykori vezetéknévét, mert a nyelvközösség nem hivatal, tehát nem képes egyik pillanatról a másikra követni azt az önkényes jelentésváltozást, ami a házassággal, illetőleg a névvál-

tozással bekövetkezik (vö. Bokor Levelek i. h. 11). Sőt a férjhez ment lányokat egykori iskolatársai, barátnői, közelebbi ismerősei szinte kivétel nélkül a leánykori vezetékneven tartják számon és tartom számon én magam is, de nem így a fiatalabb nemzedék vagy a velük közelebbi kapcsolatban nem állott falubeliek. Az idősebb nemzedék és a névviselővel egykorú személy használhatja csak a *-né* képzős formát, a fiatalabbak természetesen a *néni* névkiegészítővel említik ugyanezeket a személyeket, márpedig e névkiegészítő nem tűri meg maga előtt a *-né* feleségnévképzőt, következésképpen, akit *Vitkovicsné*-nak emlegetnek az idősebbek, azt a fiatalok *Vitkovics néni*-nek nevezik. Az effajta nevek meglétét és természetes voltát azok a ragadványnevek is támogatják, amelyeket a feleségek férjük után *-né* képző nélkül viselnek, amikor tehát *Miska Feri* felesége nem *Miskáné*, hanem *Miska Margit*, a *Repecskés János-é Repecskés Mari* stb. Göcsej és Hetés 82 falujában 651 asszonyt ezen a módon neveznek meg (vö. ÖRDÖG i. m. 205).

A fentiekből az következne, hogy teljes mértékben megfelelt várakozásunknak az országgyűlés ez évi április 25-i döntése, amely szerint ez a fajta névforma is anyakönyvezhető. Ám korántsem így van, mert annak ellenére, hogy a népnyelvben is ki lehet mutatni a férj vezetéknevének és a feleség keresztnévének kombinációját, mégsem tarthatjuk szerencsésnek az efféle nevet. Nem szerencsés azért, mert egyrészt nincs történeti (írásbeli) előzménye, másrészt mert a faluközösséget és a szűk munkahelyi közösséget kivéve félreérthető, tudniillik mindenki az asszony vezetéknevének gondolja, holott nem az, harmadrészt – és ez a legfontosabb – egyáltalán nem felel meg a női egyenjogúság és egyenrangúság követelményének. Maguk a németek is a *(Frau) Ilse Schreiber*-féle nevekről pontosan úgy vélekednek, mint mi a *-né* feleségnévképzős neveinkről: „Als die untergeordnete soziale Stellung der Frau spiegelt sich in der Entwicklung der Familiennamen wider” (Die deutsche Sprache. Leipzig, 1970. II, 663).

Köztudomású, hogy a *-né* képzős nevek a hagyomány, a megszokás és egyéb okok folyományaként mélyen gyökeret vertek írásbeli és szóbeli névhasználatunkban¹ (erre utalt az országgyűlés határozata is), mégis szerencsésebb lett volna hivatalos használatukat legalább úgy visszaszorítani, hogy a Molnár Istvánné névtípus anyakönyvezhetőségét meg kellett volna szüntetni, helyette a Molnárné Tóth Erzsébet szerkezetű nevekre kellett volna rátérni, természetesen megtartva a pusztá leánykori név használatát is. Ez a kompromisszumos névforma – amely ugyan háromtagú volta miatt kissé nehézkes – a névviselőt a leánykori név használata felé mozdította volna el, mintegy előkészítve ennek társadalmi befogadását, mert „a nők egyenjogúságáról addig legfőljebb beszélni lehet, amíg a nők függőségét még a nevekben is hangsúlyozza a hivatalos szokás” (BÁRCZI i. m. 64).

Jegyzetek

¹ Hogy ezen a téren a jövőben sem lesz lényeges változás, azt a nagykanizsai gimnazista leányok között végzett kérdőíves felmérésem is bizonyítja, vagy legalábbis sejteti. A megkérdezett 465 leánytanuló közül 198 (42,5%) a hagyományos Molnár Istvánné névtípus mellett döntött. Leánykori nevét viszont mindössze csak 29 (6,2%) tartaná meg. Ez az arány ugyan biztatóbb, mint a mai és a tegnapi valóság, mert Nagykanizsán például 1953 elejétől 1973 végéig házasságot kötött 6470 nő közül mindössze 11 (0,17%) tartotta meg leánykori nevét. – A most bevezetésre került férj vezetékneve + a feleség keresztnéve kombinációt 56-an választanák (12%). Az általam – és persze korábban már mások által is – javasolt Molnárné Tóth Erzsébet-féle háromtagú nevet meglepően sokan, 182-en (39,1%) viselnék a legszívesebben.

Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz

1. Mivel BACHÁT LÁSZLÓ azzal vezeti be hozzászólását a névtudomány műszavaihoz, hogy – mint írja – előzőleg nem tanulmányozta a szakirodalmat, nem is vethető a szemére, hogy úgy kifogásolja (Hajdú Mihállyal együtt) a gazdát cserélt becézőnevek műszóféle megjelölést, mintha én alkottam volna, és nem Rácz Endre. Azt meg aztán meg sem említik, hogy ugyanezt a jelenségnyalábot később alapnevet (gazdát) cserélt becézőnevek címen tárgyalom a „Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén” című munkámban (Bp., 1973. 96–101). Bachát *két úrnak szolgáló neveket, becézőnévcserét vagy fölcserélt becenév* műszót javasol. Az első nemcsak azért nem szerencsés, mert ez is metaforikus, akárcsak a gazdát cserélt megjelölés, hanem azért sem, mert egyrészt három, négy, sőt öt „urat” (nevet) is szolgálhat egy-egy becézőnév (mint a Mancsi, amely a Mária, Margit, Magdolna, Malvin és Emerencia becézője is); másrészt meg ezzel a műszóval nem különíthetők el a homonim becézőktől (pl. Albi: Albert, Albin; Beni: Benedek, Benjámín stb.). A becenévcseré, a fölcserélt becenév vagy a névcseré (ez utóbbi Hajdú Mihály műszava) jó lenne, ha nem lennének a valóságban önkényes becézőnévcserék (vö.: ÖRDÖG i.m. 101; HAJDÚ, Magyar becézőnevek. Bp., 1974. 189–92), továbbá ha nem létezne egy-egy becézőnév analógiás hatása sem, tehát amikor nem tudjuk, hogy egy hasonló hangzású alpnévhez úgy szegődött-e oda a becézőnév, vagy pedig egymástól független nevek homonimájáról van szó (pl. az Ella mint az Elvira, Elza, Etel, Kamilla és Kornélia becézője). Ezt a kérdést aztán tovább bonyolítja az a jelenség, amikor kölcsönös alpnévcserével állunk szemben (pl. a Gyula a György alpnév becézője (föltehetően a Gyurá-n keresztül alakult ki) a Gyuszival együtt; a Gyura, Gyuri, Gyurka becézők pedig a Gyula alpnévé). Ezek a példák azt is mutatják, hogy még az egyazon faluban sem szükséges a névcseréhez, hogy kihaljon valamelyik alpnév.

2. Ugyanebben a cikkében BACHÁT megkérdőjelezi az általam leírt szólítónév és említőnév elkülönítésének a lehetőségét azzal az indokkal, hogy „ha 30–40 iskola tanulóinak a szólítóneveit vizsgálja meg az ember, az derül ki, hogy a megszólításban éppen úgy előkerülnek a ragadványnevek, mint ahogy említéskor előjönnek a becézőnevek” (33). – Én itt nem látok ellentmondást, hisz a ragadványnév, a becézőnév (no meg a családnév, keresztnév is) névfajta, a szólítónév, az említőnév meg funkcionális kategória. (Egymáshoz való viszonyuk a szófajok és mondatrészek viszonyára hasonlít.) A diáknyelvi nevek a ragadványnevekkel ellentétben elsősorban szólítónévként működnek, és az esetek többségében kizárólag az iskola- és az osztálytársak körében használatosak.

3. A NÉ. ugyanezen száma – η – szignóval összefoglalást közölt „A ragadványnevek problematikája” címmel (6–16). A legfontosabb hazai szakirodalom fölhasználásával készült összeállításnak van egy súlyos fogyatéka: alig sugallja a komplexitásra, pontosabban az összefüggések föltárására való törekvést, ezért aztán mintha alatta maradna tudományágunk eddig elért eredményeinek. A szerzőnek föltétlenül szólni kellett volna arról, hogy a ragadványnevek vizsgálatok próbáljunk feleletet adni az olyan kérdésekre, amelyek a névadás indítéka, a nyelvi eszköz, a névhangulat, a névszerkezet, a névöröklődés stb. összefüggéseinek a vizsgálataira irányulnak. Az ilyen és ehhez hasonló jellegű vizsgálódásokból aztán az is kiderülne, hogy például a gúnynév nemcsak névhangulati kategória,

hanem sok esetben maga a gúnyolódás a névadás indítéka. S még ehhez hasonlók. A szerző által javasolt „közömbös – pozitív – negatív érzelmi-hangulati tartalmú nevek”-et (14) az eddigi szakirodalom is megkülönböztette, én magam is e három kategóriának megfelelően szerepeltettem őket az adattárban: „Ha a ragadványnév gúnyos, csúfolódó, bántó hangulatú, utána gn. (=gúnynév) rövidítés áll, ha kedveskedő, elismerő, akkor bn. (=bóknév), ha pedig közömbös, akkor erre vonatkozó jelzés nem áll mögötte” (ÖRDÖG i. m. 212). A gúnynevet aligha lehet ma már mással fölcserélnünk, de nem is szükséges, ellenben a történeti névvizsgálatból átvett bóknév helyett jobbat kellene alkotnunk.

4. A helynév műszó mellett megjelent földrajzi név lassan-lassan ki is szorítja az előbbi, legalábbis Magyarországon. Szabó T. Attila és tanítványai viszont következetesen kitartanak a helynév mellett. Jóllehet a tudományos irodalomban nem kívánatos a szinonímia, de ha csak ebben az esetben marad meg a névtudományon belül, úgy vélem, elégedettek lehetünk majd e vita végeredményével.

Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról

1. Noha a címbe foglalt műszó új, először a Baranya megye földrajzi nevei című mű megjelenése alkalmából Pécsen rendezett tudományos ülésen elhangzott előadásomban használtam (vö. Baranyai Művelődés 1989. 3. sz. 27–33), de tartalmát voltaképpen már 1958-ban, az I. Magyar Névtudományi Konferencián BENKŐ LORÁND összefoglalta (vö. Nyelvjárástörténet a névtudományban. NévtVizsg. 132–5), sőt már ő is közhelynek nevezte, de sietve hozzá is tette, hogy „olykor-olykor az ilyen alaptételeknek nem árt újból nyomatékosan hangot adni” (i. h.). Ezt teszem most magam is, amikor röviden körvonalazom, és egy-két kiragadott példán szemléltetem, hogy a „Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)” című közelesen megjelenő munka alapján készülő személynév-monográfiámban milyen alapvető vizsgálati szempontokat kívánok alkalmazni.

2. Az onomato-dialektológia a névegyedek és névtípusok keletkezésmódjának (a motivációnak) és nyelvi (szófaji, alaktani, hangtani, stilisztikai stb.) eszközeinek a **térbeli** vizsgálata. A név/névtípus megjelenésének, kiterjedésének és elterjedésének az okaira a művelődéstörténeti, település- és gazdaságtörténeti stb. hatóerők földerítése adja meg a választ. Más megközelítésben Pais ezt úgy fogalmazta meg, hogy a névtudomány alkalmazott művelődéstörténet. A térbeliség természetesen csak valamilyen **időbeliségben** érvényesülhet, akár horizontálisan (leíró, leíró–összehasonlító), akár vertikálisan (történeti, történeti–összehasonlító) vizsgáljuk őket. Az összevetés történhet egy nyelven belül vagy más nyelv tulajdonneveivel (vö. SZÉPE GYÖRGY, A magyar és a francia rokonsági elnevezések összevetése. In: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvvoktatás 343. Bp., 1972.), és mivel mind a mai, mind a régebbi korokból származók többnyire magukon viselik az illető nyelvjárás legfőbb hangtani, ritkábban alaktani jellemzőit, a dialektológia eszközeivel leírhatók.

3. Családneveink keletkezésének a motivációját a XVIII. századi adatokra támaszkodva az esetek egy részében megkészt, mondhatnám, reménytelen vállalkozás lenne földeríteni, ezért aztán én is KNIEZSA ISTVÁN felosztását tekintem vizsgálódásom alapjául: személynevekből, helynevekből, köznevekből származók (A magyar és a szlovák családnevek rendszere 9. Bp., 1965.). De mielőtt még ezt megtenném, elkülönítem egymástól a magyarok és a nem magyarok adta neveket, ahogy helységneveink tipologizálásakor is tettem (vö. ÖRDÖG FERENC, Helységneveink keletkezésmódjáról. Bp., 1980.). Mind a személy- és helynevekből, mind a közszavakból származók vizsgálatakor természetesen messzemenően igyekszem kamatoztatni mindazokat az ismereteket és kutatási eredményeket, amelyek egyrészt a régebbi korok, másrészt a mai kor személyneveinek tanulmányozása során a hazai és a fontosabb külföldi szakirodalomban felhalmozódtak.

4. Személynévanyagom a conscriptio animarumokból és a canonica visitatiókból való¹, amelyekről már az anyaggyűjtés legelején megállapíthattam, sokkal jobban tükrözik a helyi nyelvjárás főbb hangtani jellemzőit, mint a különböző (keresztelési, halotti stb.) anyakönyvek vagy a különböző adóösszeírások. Az összefüggő kutatóterületről, a XVIII.

5. a) Nemcsak Göcsejnek és Hetésnek, de úgy tűnik, talán az egész Nyugat-Dunántúlnak egyik jellegzetes névtípusa az apanév + *-fi* patronimikon-képzős név:

A *fi* német, szláv nevekhez is járulhat: *Jelenfi* (*Jelenffi*, *Jelenffy*), *Jerfi*, *Martinoffy*. Az alakilag ide vonható *Sárfi* (*Sárfy*) és *Szalafi* nevek valószínűbb, hogy pusztai helységekből (*Sárfi* ~ *Sárfő*, *Szalafi*) keletkeztek sok más társukkal (*Rendek*, *Sziplok*, *Szár*, *Vigant* stb.) együtt (vö. ÖRDÖG FERENC, A pusztai helynevekből keletkezett családnevek kérdéséhez. Nyv. CVI. 484–6).

b) A puszta keresztnévből/becézőnévből alakult családnevek száma és elterjedése ugyan nem lebecsülendő, de közel sem olyan mérvű, mint Kalotaszegen (vö. B. GERGELY PIROSKA: A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata 73. Bp., 1981.) vagy a Székelyföldön (vö. BENKŐ LORÁND: NévtVizsg. 133). Kutatóterületemen leggyakoribb közülük a 182 településen előforduló *Farkas*. 148 kutatóponton keresztnévként is él, és meglepően sok helyen (109) két funkcióban is használatos, akárcsak a második leggyakoribb keresztnévi eredetű családnév, a *Simon*. (Családnévként 132, keresztnévként 61, mindkét funkcióban pedig 34 településen fordul elő.) Ezekkel ellentétben a *Salamon* név ugyan 67 kutatóponton része a családnévanyagnak, de ekkor már mint keresztnév csak 6 helyen

(Sümege, Pulában, Szentlászlóegyházán, Szentpéterúrban, Sármelléken és Balatonmagyaródon) használatos.

c) Mostani kutatóterületemnek is – akárcsak a korábbiak, Göcsejnek és Hetésnek – jellegzetes névtípusa a népnévből (népcsoportnévből) keletkezett Bosnyák, Cseh, Francia, Horvát, Kun, Lengyel, Magyar, Német, Oláh, Olasz, Orosz, Polyák, Rác, Rusznyák, Székely, Talján, Tatár, Tót, Török, Zsidó. A vizsgált területen csupán 9-ben (134., 152., 182., 247–8., 261., 288–9., 292.) nem fordul elő egyik sem. Ha közülük a két legelterjedtebbet, a 273 településen föltűnő *Horvát*-ot (*Horvat, Horvath, Horváth, Horvatth*, német telepes falvainkban *Horbath* is) és a csaknem ugyanennyi (270) kutatóponton megjelenő *Tót*-ot (*Thoot, Thot, Thót, Thoth, Thóth, Thott, Thóth, Toot, Toót, Tóót, Tooth, Toóth, Tóóth, Toott, Tóótt, Tooth, Toóth, Tóóth, Tot, Toth, Tóth, Tott, Tótt, Totth, Tóthth*) egyazon térképre vetítjük, elterjedésüknek nemcsak a mértéke, hanem még a helye is csaknem azonos. A 309 település közül csupán 33-ban (18–9., 25–6., 34., 55–6., 60., 64., 66., 78., 86., 88–9., 97., 101., 104., 107–9., 119., 121., 125., 135a, 142., 162., 176., 214., 256., 260., 278., 283., 307.) nem találkozunk egyikkel sem. A 27 írásváltozatú *Tót* név ilyen széles körű elterjedése a XVIII. század közepén azért meglepő, mert FEHÉRTÓI KATALIN a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötete alapján (Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951–1958.) még azt állapította meg, hogy „a teljes névsorban található még 16 személy, kiknek «sclavus» a megkülönböztető neve, de egy sincs e területről (ti. Délnyugat-Dunántúlról. Ö. F.), akit pl. *Tót*-nak neveznének” (A XIV. századi megkülönböztető nevek 43. Bp., 1969.). Elterjedtség tekintetében szintén ebbe a csoportba tartozik a *Német* (*Nemet, Némét, Nemeth, Németh, Néméth, Németh, Nimet, Nimeth*) családnév, mivel 253 településen fordul elő. Nem találkozunk vele a göcseji és a Göcsejhez közel eső falvakban (25. Börönd, 26. Kiskutas, 28. Háshágy, 55. Kávás, 60. Apátfa, 82. Böde, 88. Szentmihályfa, 96. Dobron, 101. Kökényesmindszent, 136. Petrikeresztúr, 137. Lickó, 152. Iborfia, 189. Tárnok, 214. Mikefa, 245. Pusztaszentlászló), továbbá a mindössze egy-két évtizeddel ezelőtt németekkel betelepített Szalapán (24.), Szöcön (64.), Pulában (95.), Sáskán (117.), Hegyesden (134.), Szentjakabfán (147.), továbbá Freivizen (289.) és Langvizen (291.), ez utóbbi helységek nevének első előfordulása a 4. számú forrásomból adatolható (vö. FNEsz. *Fűzvölgy, Hosszúvölgy* a.).

A fenti három **legelterjedtebb** név után az **elterjedt** nevek csoportjában tárgyalom majd a 98 településen előforduló *Török* (*Torok, Török, Török, Török*) és a 84 kutatóponton adatolható *Magyar* (*Magar, Magyar*) családnéveket.

Ezek után a **közepesen** elterjedt nevek következnek az előttük álló településszámok csökkenő rendjében. 59 *Rác* (*Racz, Ratz, Rátz*), 55 *Cseh* (*Ceh, Che, Chéh, Czhe, Cse, Csé, Csech, Cshe*), 37 *Lengyel* (*Legyel, Lengel, Lengely, Lengvell*), 35 *Olasz* (*Olas, Oláss, Olász, Olaz*), 33 *Oláh* (*Ohlá, Ola, Olá, Olah, Óllá, Olya, Olyá*), 25 *Czigány* (*Czigan, Czigany, Zigány*), 21 *Talián* (*Talian, Taljany, Tallian, Tallián, Tulián*), 20 *Tatár* (*Tatar*), 17 *Kun* (*Kún, Kunn, Kuun*), 15 *Zsidó* (*Sido, Sidó, Zsido*).

A 10 kutatóponton vagy az ennél kevesebb helyen előfordulókat a **kevésbé elterjedt** nevek csoportjába sorolom. 10 *Székely* (*Székel, Székell, Szekeley, Szeköl, Széköl*), nem zárva ki, hogy ezeknek egy része – vagy éppenséggel mindegyike – pusztai helységnévből alakult (vö. a több *-székely* utótagú helynévvel). Ugyancsak 10 kutatóponton tűnik föl a *Francia* (*Francziá*) és az *Orosz* (*Oroz, Orozz*) név, 9-en a *Bosnyák* (*Bosnak, Bosnyak*), valamint a *Polyák* (*Poják, Polak, Polák, Polka*), egy településen pedig a *Rusnák*.

6. A névdivat változásainak, illetőleg a változások okainak tüzetes vizsgálatát nemcsak a már említett mű címében jelzett intervallum (1745–1771) között tudom elvégezni, hanem ennél jóval nagyobb időközben is, mivel a lakosok neve után csaknem valamennyi összeírásban ott áll életkoruk is. Az 1740-es és az 1750-es években összeírt felnőttek egy része e század elején született, a legidősebbek pedig a XVII. század végén, amelyről azonban már meglehetősen kevés adatunk van, mivel keresztelési anyakönyveink jelentős többségét – amint az köztudott – csak a XVIII. század elején, közepén kezdték el vezetni. Éppen ezért kiegészítő forrásként feldolgoztam valamennyi XVII. századi zalai római katolikus (Csesztreg 1665–, Lendva 1685–, Nagykanizsa 1690–, Keszthely 1697–) és református (Kiskomárom 1623–) keresztelési anyakönyv anyagát, akár beletartozik mostani kutatóterületembe, akár nem. Ezekben a plébániákban, illetőleg a kiskomáromi parókián 140 helységből 6228 gyermeket kereszteltek meg, nevük, valamint szüleik, keresztszüleik neve sok hasznos adatot és adalékot nyújt majd e század keresztnévdivatának a tanulmányozásához.

7. Gyűjteményem családneveinek, különösen pedig keresztnéveinek vizsgálatakor természetesen mind a vallási, mind a társadalmi szempontot messzemenően figyelembe kívánom venni, amire azért van lehetőségem, mivel az összeírások a Rituálénak megfelelően – sőt még az ebben foglalt követelményeken túlmenően is – tartalmazzák az ide vonatkozó adatokat (református, evangélikus, zsidó; nemes, zsellér, szolga; kocsis, takács, tanító stb.). Mindezekre a felbecsülhetetlen értékű adatokra munkám IV., a mutatókat tartalmazó kötetének a segítségével könnyűszerrel rátalálok, mivel nemcsak a tulajdonneveket (családneveket, keresztnéveket, helyneveket stb.), hanem a vallásra, illetőleg a társadalmi helyzetre és a foglalkozásra vonatkozó közszavakat is mutatóztam (Calvinista, Lutheranus, Iudaeus; nobilis, inquilinus, servus; auriga, textor, ludi magister stb.).

8. A családnevek helyesírási kérdései külön fejezetbe kíváncsoznak a néhány magyar nyelven lejegyzett keresztnévvel, illetőleg becézőnévvel együtt (vö. a már adatolt *Tót* családnév 27, a *Pálfi* 23, a *Györfi* 11 változatát). Ezek az adatok is, a korábban említettek mellett, százával igazolják ünnepeztünknek azt a korai felismerését, hogy a tulajdonnevek – a közhiedelem elképzelésével ellentétben – sokkal mozgékonyabbak, mint a nyelv köznévi elemei (NévtVizsg. 134).

Jegyzetek

¹ A sajtó alatt levő népességösszeírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek általam adott sorszám szerinti jegyzéke. (A „per” jel után a kötet tényleges elkészülésének az éve áll, a lapszám utáni zárójelben pedig a Veszprémi Püspöki Levéltár (VPL.) jelzete.)

1. Conscriptio Animarum Districtuum Wesprim[iensis] et Keszthely[iensis] 1745/1746. 626 lap (VPL. A 14.2.).

2A Visitatio Canonica Districtus Zaladiensis 1746. 385 lap (VPL. A 8.5.).

2. Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis] 1746. 317 lap (VPL. A 14.1.).

3A Visitatio Canonica Districtus Szala-Egerszegiensis. Conscriptio opus 1748/1750. 1166 lap (VPL. A 8.10.).

4. Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa[iensis] 1757. 750 lap (VPL. A 14.3.).
- 5A Visitatio Canonica Districtus Keszthely[iensis] 1748. 392 lap (VPL. A 8.8.).
5. Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis] 1757. 738 lap (VPL. A 14.5.).
- 6A Visitatio Canonica Districtus Wesprim[iensis] 1747. 646 lap (VPL. A 8.6.).
6. Conscriptio Animarum Districtus Wesprim[iensis] 1757. 718 lap (VPL. A 14.8.).
7. Conscriptio Animarum Districtus Kanisa[iensis] 1767/1769. 356 lap (VPL. A 14.9.).
8. Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa[iensis] 1771. 726 lap (VPL. A 14.10.).
9. Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis] 1771. 411 lap (VPL. A 14.12.).
- 10A Visitatio Canonica Districtus Tapolca[iensis] 1745/1746. 546 lap (VPL. A 8.2.).
10. Conscriptio Animarum Districtus Tapolca[iensis] 1771. 424 lap (VPL. A 14.14.).
11. Conscriptio Animarum Districtum Palota[iensis] et Wesprim[iensis] 1771. 616 lap (VPL. A 14.15.).

² A települések neve sorszám szerint

(A sorszámozás a kutatóterület legészakibb-legnyugatibb pontján kezdődik, és kelet felé haladva a legdélibb-legkeletibb pontján ér véget. Van 100a, 135a is.)

1. Szegvár	29. Tölcvány	57. Csáford
2. Meggyes	30. Rendek	58. Fogaskerék
3. Hosztót	31. Pakod	59. Szentgrót-Polgárváros
4. Galsa	32. Zalaszentpéter	60. Apátfa
5. Nyavalád	33. Mihályfa	61. Szentiván
6. Rigács	34. Nyírlak	62. Ollár
7. Sárosd	35. Dötk	63. Kemend
8. Megyer	36. Boldogfa	64. Szóc
9. Bodorfa	37. Felsőaranyod	65. Nyirád
10. Káptalanfa	38. Tekenye	66. Ságod
11. Uk	39. Vitenyéd	67. Bőtefa
12. Véged	40. Zalamindszent	68. Kisgörbő
13. Ötvös	41. Lövő	69. Teskánd
14. Dabronc	42. Zalapataka	70. Andráshida
15. Hany	43. Cséb	71. Gébárd
16. Bük ¹	44. Felsőbagod	72. Neszele
17. Gógánfa	45. Alsóbagod	73. Alibánfa
18. Kajánföldre	46. Alsóaranyod	74. Lukafa
19. Vaspör	47. Szentgrót	75. Vöckönd
20. Batyk	48. Zalaszentgyörgy	76. Csehi
21. Gyepű	49. Szepetk	77. Döbröce
22. Gyömörő	50. Óhid	78. Kaszaháza
23. Zalabér	51. Pókafa	79. Henye
24. Szalapa	52. Istvánd	80. Udvarnok
25. Börönd	53. Sümeg	81. Nagygörbő
26. Kiskutas	54. Salomvár	82. Böde
27. Kiskvárhely	55. Kávás	83. Zalaegerszeg
28. Háshágy	56. Boncodföldre	84. Nemesapáti

85. Gyűrűs	129. Felsőörs	173. Szentantalfa
86. Bazsi	130. Gellénháza	174. Szentandrás ¹
87. Prága	131. Felsőkustány	175. Rád
88. Szentmihályfa	132. Monostorapáti	176. Vállus
89. Ebergény	133. Bocföldre	177. Csobánc
90. Csács	134. Hegyesd	178. Szentbékállá
91. Középapáti	135. Nagypécseley	179. Monoszló
92. Koppány	135a Szőlös ²	180. Tagyon
93. Sénye	136. Petrikeresztúr	181. Felsődörgicse
94. Szőlös ¹	137. Lickó	182. Mánd
95. Pula	138. Csatár	183. Németfalu ²
96. Dobron	139. Hetés	184. Gyulakeszi
97. Döbréte	140. Misefa	185. Mindszentkálá
98. Alsóapáti	141. Németfalu ¹	186. Köveskálá
99. Bezeréd	142. Alsókustány	187. Alsódörgicse
100. Dörögd	143. Dánielkarmacs	188. Nova
100a Öcs (Veszprém m.)	144. Egyházaskarmacs	189. Tárnok
101. Kökényesmindszent	145. Rezi	190. Bak
102. Orbányosfa	146. Zsid	191. Pölöske
103. Kallos	147. Szentjakabfa	192. Nemesszer
104. Barátság	148. Budavár	193. Újfalu
105. Zalaszentlászló	149. Nemespécseley	194. Köszvényes
106. Milej	150. Csopak	195. Egregy
107. Rám	151. Lovas	196. Raposka
108. Besenyő	152. Iborfia	197. Diska
109. Forintosháza	153. Szentlászlóegyháza	198. Kisfalud
110. Padár	154. Tilaj	199. Felsőpáhok
111. Vindornyalak	155. Lesencistvánd	200. Szentandrás
112. Csoromföldre	156. Csicsó	201. Vita
113. Petend	157. Köves	202. Kisapáti
114. Botfa	158. Paloznak	203. Káptalantóti
115. Gyülevész	159. Alsóörs	204. Zánka
116. Szántó	160. Tapolca	205. Udvari
117. Sáska	161. Balatonhenye	206. Hegymagas
118. Kapolcs	162. Kisdörgicse	207. Igrice
119. Vigánt	163. Vászoly	208. Vörü
120. Nagylengyel	164. Füred	209. Szentpéterúr
121. Almás	165. Arács	210. Gétye
122. Kehida	166. Diszel	211. Bókaháza
123. Köveskút	167. Sárhida	212. Kékkút
124. Haláp	168. Sándorháza	213. Akali
125. Lak	169. Csány	214. Mikefa
126. Bucsa	170. Bük ²	215. Kozmadombja
127. Nagykapornak	171. Lesencetomaj	216. Alsópáhok
128. Fok	172. Győrhegye	217. Gulács

218. Kövágóórs	248. Égenföldre	278. Kistrada
219. Szentmihály	249. Felsőhahót	279. Szerdahely
220. Hosszúfalu	250. Alsórajk	280. Bocska
221. Szentgyörgyvár	251. Ederics ²	281. Garabonc
222. Ederics ¹	252. Palkonya	282. Balatonmagyaród
223. Salföldre	253. Eger	283. Németszentmiklós
224. Szepezd	254. Pusztamagyaród	284. Merenye
225. Tófej	255. Alsóhahót	285. Újudvar
226. Pacsa	256. Ung	286. Bakónak
227. Keszthely	257. Aracska	287. Újlak
228. Kisörs	258. Báránd	288. Obornak
229. Zalaapáti .	259. Zalavár	289. Freiviz
230. Szigliget	260. Lebuj	290. Karos
231. Tördemic	261. Fenék	291. Langviz
232. Rendes	262. Szentlisló	292. Korpavár
233. Tütös	263. Kilimán	293. Homokkomárom
234. Badacsonytomaj	264. Pölöskefej	294. Kiskomárom
235. Fakos	265. Kerecseny	295. Galambok
236. Pötréte	266. Felsőorosztony	296. Kistrécse
237. Felsőkál	267. Szabar	297. Komáromváros
238. Szentmárton	268. Börzönce	298. Nagyrécse
239. Boldogasszonyfa	269. Szentbalázs	299. Tölös
240. Sármellék	270. Alsóorosztony	300. Kiskanizsa
241. Meszesgyörök	271. Baksaháza	301. Sárszeg
242. Felsőrajk	272. Dusnok	302. Nagykanizsa
243. Felsőhorváti	273. Gelse	303. Szentjakab
244. Esztergály	274. Nagyrada	304. Ormándhida
245. Pusztaszentlászló	275. Hidvég	305. Miháld (Somogy m.)
246. Alsókál	276. Kacorlak	306. Szentmiklós (Somogy m.)
247. Alsóhorváti	277. Sziget	307. Liszó (Somogy m.)

Ragadványnevek gyászjelentéseken

1. Néprajzi és névtani szakirodalmunk számon tartja a megkülönböztető szerepű, közömbös hangulatú ragadványnevek fejfára, sírkőre kerülését. MARKÓ IMRE LEHEL arra is hoz példát a Kiskanizsai ragadványnevek című dolgozatában, hogy egyikét-másikát még a cégtáblára is ráfestették (Nyr. 79 [1955]: 114). Magam pedig a bánokszentgyörgyi volt körjegyzőséghez tartozó falvakban (Bánokszentgyörgyön, Bucsután, Oltárcon, Valkonyán) azzal a meglehetősen ritka, sőt talán egyedi jelenséggel is találkoztam, hogy a század elején, de még a két világháború között is a bádoglemezből készült 30x20 cm-es házszám táblán nemcsak a házszám és a településnév, hanem a házigazda vezeték- és keresztnéve, továbbá – ha volt – közömbös hangulatú ragadványneve is fel volt tüntetve, amit persze a körjegyzőség rendelt el a ragadványnevet viselő megkérdezése nélkül. A göcseji és hetési személynevek gyűjtésekor magam is láttam jó néhányat, egyiknek a fényképét közöltem is munkám 78. lapján (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973).

Föltehetően hasonló ritka gyakorlatnak számít – legalábbis a szakirodalom tanúsága szerint –, hogy a Zalai Hírlapban közzétett gyászjelentések között olyanok is megjelennek, amelyek az elhunyt ragadványnevet is tartalmazzák. Noha évekkel ezelőtt felfigyeltem rájuk, gyűjtésükre csak 1987-ben gondoltam, majd fölöslegesnek tartva 1989 és 1991 között abbahagytam. Hogy végül is mégsem megyek el szó nélkül mellettük, az Hajdú Mihállyal folytatott egyik baráti beszélgetéssel hozható összefüggésbe, aki még sohasem hallott ilyenről, és föltétlenül kíváncsi volt a közlésükre.

2. Kis gyűjteményemet időrendben teszem közzé, ahogy a gyászjelentések megjelentek az említett megyei napilapban. A dátum után áll az elhunyt neve, életkora – ha közölték – és volt lakóhelye, illetőleg temetkezési helye.

1987. jan. 26.	<i>Szmodics Józsefné (Köles)</i> , év nélkül, Kiskanizsa.
jan. 27.	<i>özv. Szerdahelyi Lászlóné (Vidor)</i> 72 éves, Kiskanizsa.
febr. 17.	<i>özv. Horváth Boldizsárné szül. Mihalecz Erzsébet (Kanczér Bözsi)</i> 80 éves, Kiskanizsa.
febr. 19.	<i>iff. Gombos József (Egér)</i> 32 éves, Zalaegerszeg.
márc. 19.	<i>Kovács István (csikós Pista bácsi)</i> , év nélkül, Nagykanizsa.
ápr. 22.	<i>Sólyomvári Ferenc (Stukla)</i> 70 éves, Kiskanizsa.
máj. 30.	<i>Horváth Ferenc (Mikulec)</i> 66 éves, Kiskanizsa.
jún. 5.	<i>Sebők József (Szurkos)</i> , év nélkül, Nagykanizsa.
jún. 9.	<i>Horváth Ferenc (Györkös)</i> , év nélkül, Nagykanizsa.
jún. 18.	<i>Németh László (Húszas)</i> 45 éves, Nagykanizsa.
aug. 4.	<i>Kiss Károly (százlábú)</i> 58 éves, Keszthely.
aug. 17.	<i>Nagy Ferenc (Szenye)</i> 72 éves, Kiskanizsa.
nov. 13.	<i>Horváth József (Herceg)</i> 88 éves, Pusztapáti.
dec. 24.	<i>Czindrich János (Kőműves Csani)</i> 79 éves, Nagykanizsa.
1988. jan. 5.	<i>Plánder Boldizsár (Biksi Bodi)</i> , év nélkül, Kiskanizsa.
jan. 21.	<i>id. Németh Ferenc (Tüzes)</i> 62 éves, Nagykanizsa.

- jan. 30. özv. Horváth Györgyné szül. Bárdos Ilona (Meszes) 81 éves, Nkanizsa.
 febr. 25. Radics Dezső (Murcsi) 82 éves, Nagykanizsa.
 márc. 2. Horváth János (Szarka) 59 éves, Zalaegerszeg.
 máj. 3. özv. Kövesdi Györgyné szül. Jámbor Rozália (Feri Rozi), év nélkül, Kiskánizsa.
1992. okt. 17. ifj. Sipos László (Sipi) 22 éves, Zalaegerszeg.
 okt. 20. Szabó László (Tuskés) 57 éves, Lovászi.
 okt. 27. Szabó István (Lila Pista) 66 éves, Kiskánizsa.
 okt. 28. Nárai Ferenc (Frédi) 39 éves, Hagyárosbörönd.
 okt. 30. Horváth János (Puri) 67 éves, Nagykanizsa.
 nov. 2. Kovács Dezső (Bendzsó) 49 éves, Zalaszentgrót.
 Liplin Józsefné (Kummer Kati) 62 éves, Kiskánizsa.
 nov. 4. Both József (Gyuri) 67 éves, Nagykanizsa.
 nov. 5. Szabó László (Cigány Laci) 78 éves, Zalaegerszeg.
 nov. 7. Kovács István (Fütyös) 62 éves, Nagykanizsa.
 nov. 11. Ifj. Horváth Károly (pole) 49 éves, Nagykanizsa.
 nov. 18. Magyari Józsefné (Veronka) szül. Novinics Ilona 71 éves, Bajcsa.
 özv. Bagonyai Györgyné (Tököli Mari) 68 éves, Kiskánizsa.
- dec. 3. Plánder László (Kerpacs) 66 éves, Kiskánizsa.
 dec. 14. özv. Bán Istvánné (Marcin) 84 éves, Paisszeg.
1993. jan. 2. Flumbort József (Bander) 84 éves, Kiskánizsa.
 jan. 4. Németh Józsefné (Fákszi) szül. Németh Mária, év nélkül, Paisszeg.
 jan. 6. Kiss Istvánné szül. Kálovics Erzsébet (Száli), év nélkül, Kiskánizsa.
 jan. 8. özv. Bödőcs Ferencné (Nánási Eszter), év nélkül, Zalaegerszeg (Bezeréd-hegy)
- jan. 16. Szabó József (Gróf Jóska) 63 éves, Kustány.
 jan. 19. Poszlancsek József (Poszi) 67 éves, Zalaegerszeg.
 febr. 3. Hessel László (Csikkes) 43 éves, Vasboldogasszony.
 febr. 8. Horváth Sándor (Beköti) 62 éves, Salomvár.
 febr. 19. Csejtej János (Sima) 48 éves, Böde.
 febr. 22. Horváth László (Denej) 65 éves, Zalaszentiván.
 márc. 2. özv. Benke Árpádné szül. Varga Katalin (Bőrös Kati) 65 éves, Kiskánizsa.
- márc. 8. Szabó Lajos (Celi Lajos) 82 éves, Zalaegerszeg.
 márc. 9. Tóth István (Tojó) 61 éves, Zalaegerszeg.
 márc. 10. Illés István (angol) 56 éves, Csömödér.

3. Gyűjteményemnek valamivel több mint a fele (27) Nagykanizsáról való, ezen belül is elsősorban a kiskánizsai hozzátartozók (16) tartották szükségesnek családtagjuk elvezetésekor gyászjelentésükben annak ragadványnevet is feltüntetni. Ha ehhez hozzávesszük a Zalaegerszegről közzétett 8 gyászjelentést, csupán 14 marad, amely egy-egy településről származik (kivéve Paisszeget, Becsvölgye része, ahonnet kettőt közöltek): Bajcsa, Böde, Csömödér, Hagyárosbörönd, Keszthely, Kustány, Lovászi, Pusztapáti, Salomvár, Vasboldogasszony, Zalaszentgrót, Zalaszentiván. A kis lélekszámú zalai falvakban – mint általában faluhelyen – nem szokás, de nem is szükséges gyászjelentést napilapban megjelentetni,

enélkül is tudomást szerez a falu közössége a szomorú eseményről, amikor a haláleset után nem sokkal *halottra harangoznak*, majd egymást kérdezzetik az emberek: ki a halott?

Kiskanizsa – amely Nagykanizsa paraszti települése – mintegy 10 ezres lélekszámával akár kisvárosnak is tekinthető, következésképpen nem elegendő a harangszó, szükséges a saját igénybevétele is, hogy tudomására hozzák a közösségnek a halálesetet. Mivel Kiskanizsán a nagyfokú endogámia következtében magas az azonos családnévűek száma, továbbá, mert még a két világháború között sem voltak a házak megszámozva, csak utcanevek voltak (vö. FÜLÖP GYÖRGY, A kiskanizsai ragadványnevek. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 1989. 1: 2), olyannyira megszorodtak a ragadványnevek, hogy nélkülük sok esetben lehetetlen az egyes személyek, illetőleg családok azonosítása. Fülöp György a teljesség igényével 858 család ragadványnevét közli, de még az ő gyűjteménye sem teljes, mert olyan régi, törzsökös ragadványnevek maradtak ki e nagy számból mint a *Vidor* és a *Feri*.

Hogy az efféle gyászjelentések nem kötődnek társadalmi réteghez vagy foglalkozáshoz, azt több adatom is bizonyítja. Példaként álljon itt – felesége szíves engedelmével – Dávidovics Sándor volt kedves kollégám és barátom édesanyja elhunytakor megjelentetett gyászjelentése, illetőleg annak értelmezése. Kollégám gyermekkorában elveszítette édesapját, Dávidovics Ferencet. Édesanyja, Jámbor Rozália – akit nem volt férje után hívtak *Feri Rozi*-nak, hanem apja, Jámbor Ferenc szólitónevét (*Feri*) kapta ragadványnévként – másodszor Kövesdi Györgyhoz ment feleségül. De sem Dávidovics Ferencnéként, sem Kövesdi Györgynéként nem ismerték; amíg élt, *Feri Rozi*-ként emlegették, következésképpen ha ragadványneve nem kerül rá a gyászjelentésre, a legközelebbi hozzátartozóin és a szomszédokon kívül nem megy el a temetésre senki. (Menye szóbeli közlése.) – A példákat tovább sorolhatnám, de aligha szükséges, csak azt említem még meg, hogy sem a pontos lakcím, sem a foglalkozás vagy munkahely megjelölése nem elegendő ezekben az esetekben.

Noha az itt közölt ragadványnevek motivációjának, nyelvi eszközének, szerkezetének stb. a vizsgálata nem célom és nem is feladatom, azt azért mindenképpen meg kívánom jegyezni, hogy az asszonyok gyászjelentésében a hozzátartozók általában kétféleképpen jártak el. Ha férje ragadványnevével emlegették az elhunytat, akkor a *-né* képzős név után tették zárójelbe a férj ragadványnevét [pl. *Szmodics Józsefné (Köles)*, özv. *Szerdahelyi Lászlóné (Vidor)*, *Németh Józsefné (Fákszi)*], ha viszont saját ragadványnevet viselt, leánykori neve után vagy annak helyére írták [pl. özv. *Horváth Boldizsárné szül. Mihalecz Erzsébet (Kanczér Bözsi)*, özv. *Bagonyai Györgyné (Tököli Mari)* stb.]. A kerek zárójel mindig azt jelzi, hogy nem hivatalos névről van szó.

4. Mindezek után egyéb szólító-, illetőleg említőnévvel is találkoztam [özv. *Horváth Istvánné (Vera néni)*, *Hernek Pálné (Etus)*, özv. *Kálmán Menyhértne (Kati mama)*, *Miklós Józsefné (Mari néni)* stb.], amelyek ugyan nem tartoznak dolgozatom témájába, azért említem meg őket, hogy érzékeltessem, sem ezek, sem a mindenki számára nyilvánvaló ragadványnevek kinyomtatásán itt senki meg nem ütközik, a nem zalai olvasóban meg éppenséggel olyan érzést keltenek, mintha érrefelé mindenki ismerne mindenkit, akárcsak Mikszáth novelláiban és kisregényeiben a Palócföldön.

Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül

1. Előadásomban azt kívánom teljes számú anyagom alapján, de csak tallózva idézett példákkal bemutatni, hogy mely családnevek keletkeztek a Zala megye XVIII. századi népességösszeírásaiban (lásd ÖRDÖG FERENC, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei [1745–1771] I–II. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1993) valamilyen helynév -i melléknévképzős származékából, melyek alakulhattak -i képző nélküli helynévből, továbbá melyek fordulnak elő -i képző nélkül és -i képzővel is, akár egyazon, akár nem egyazon személy nevéként. Arra nem lehetek most tekintettel, hogy a helynévi homonimákat (*Báthori* < *Bátor* hn. Abaúj, Bihar, Heves, Szabolcs m.) településtörténeti vizsgálódás nélkül figyelembe vehessem, ez is – akárcsak a családnevek kialakulását meghatározó nyelvi fejlődés tüzetes bemutatása (vö. ÖRDÖG FERENC, Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973, uő., Helységneveink keletkezéséről. Bp., 1980, MEZŐ ANDRÁS, A típusváltás: MNyTK. 183. sz. 143–6, KISS LAJOS, Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. NyttudÉrt. 139. sz.) – messze meghaladná a rendelkezésemre álló időt. A téma ide vonatkozó irodalmát sem tekintem most át (de lásd tölem Nyr. 106: 484–6).

Nem először hangsúlyozom, XVII–XVIII. századi családnévanyagon megkésett dolog lenne vezetékneveink kialakulását felderíteni. Nem is ezzel a céllal fogtam hozzá immár 20 éve a Zala megyei névanyag gyűjtéséhez, hanem hogy megvizsgáljam a zömükben öröklődő családneveinket abból a szempontból, hogy a) kiktől származik, származhat (magyaroktól – nem magyaroktól: *Csáktornyai* ~ *Csakovecz*, *Varasdi* ~ *Varasdinecz* stb.); b) mi lehetett, mik lehettek a névadás indítékai, Kázmér Miklós új műszavával motivációi (a külső vagy belső tulajdonság, a költözködés, költöztetés stb.); c) a motivációt milyen nyelvi eszközzel fejezzük ki (a tulajdonság megnevezésével, metaforával, metonimával, jelen esetben a helynév -i képzős származékával vagy pusztá helynévvel; d) milyen a területi megoszlásuk (tömbösödésük); e) milyen nyelvjárási, nyelvjárástörténeti; illetőleg f) milyen helyesírástörténeti következtetések olvashatók le ezekből a nevekből stb. Mindezeknek a névtani és névtani dialektológiai – általam a biofizika, biokémia, szociolingvisztika stb. kaptafájára gyártott nem éppen rokonszenves műszóval –, onomato-dialektológiai, azaz névtani dialektológiai sajátosságoknak a település- és művelődéstörténeti háttérét is fel kívánom vázolni (vö. BENKŐ LORÁND, Nyelvjárástörténet a névtudományban: NévtVizsg. 132–5, B. GERGELY PIROSKA, A személynevek összehasonlító vizsgálatának lehetőségei a magyar névtanban: NÉ. 6: 8–18).

2. A Névtár I–II. kötete, valamint a III. kötet az ortográfiai (*Csere* ~ *Tsere*, *Szakály* ~ *Szakálly* stb.), hangtani (*Hottó* ~ *Hotu*, *Szrenyi* ~ *Zerényi* ~ *Zrinyi* stb.), alaktani (*Resetár* ~ *Reseta*, *Csicser* ~ *Csicseri* stb.) változatokkal együtt 18 449 nevet tartalmaz, amelyből – a mutató használatát megkönnyítendő – eddig kellő, sőt mondhatnám nagy óvatossággal valamivel több, mint 9 ezer nevet tudtam elkülöníteni. Noha még jó néhány (főleg, de nem kizárólag német és szláv nyelvi) név különböző változatainak az egybetartozása nem világos számomra, annyi azért már most megállapítható, hogy a neveket fele részben mi, magyarok adtuk, fele részben nem. A magyar neveknél pedig Zalában csaknem 60%-a (2658) helynévből származik. Ez a szám, valamint a nem magyarok adta nevek magas száma (négy és félezer) és említett aránya (50%) arról tanúskodik, hogy a XVIII. század közepén a belső és külső

népmozgalomra utaló nevek a meghatározóak, mivel a teljes névanyagnak a több mint 75%-át ezek teszik ki.

A) A helynév -i képzővel alakulásmódú nevekhez (1091 adat, a helynevekből keletkezettek 41%-a) nincs különösebb mondanivalóm, talán csak annyi, hogy a *Rezi*, *Tamási*-féléket is ide számítottam. Településtörténeti, migrációs szempontból viszont meglehetősen beszédesek. A különböző történeti (KOVÁCS, Index, Csánki, Korabinsky, Lipszky, Nagy, a mintegy 30 ezer településnevet – város, falu, puszt, diverticulum, malom stb. – tartalmazó 1842/43. évi Universalis Schematismus, Fényes stb.) és mai (ZMFN. I–II. kötete, SMFN., VeMFN. I–III. kötete, KMFN., VMFN., BMFN. I–II. kötete stb., valamint FEHÉRTÓI Árpádkori kis személynévtára) forrásokból és feldolgozásokból (CzF., FNEsz., TESz., MEZŐ ANDRÁS, Várdai birtokok, KÁZMÉR MIKLÓS, Régi magyar családnevek szótára stb.), továbbá cikkekből és tanulmányokból arra lehet következtetni, hogy az efféle nevet viselő személyek a nem is nagyon távoli múltban jelenlegi (1745–1771) lakóhelyükre nemcsak Zala megyén belül költöztek, költöztettek át, hanem Dunántúl és Horvátország szinte mindegyik megyéjéből, sőt távolabbi vidékekről, Észak-, Északnyugat- és Kelet-Magyarországból is.

a) Csak Zala megye, illetőleg Zala megyei települések nevét is viselők közül néhány: *Ábraháni*, *Aracsai*, *Arácsi*, *Aranyadi*, *Babati*, *Cziberei* (KÁZMÉR a *Cibere* családnevét vsz. 'ciberét készítő', de vö. CSÁNKI, *Czeberján-Őrsi*, *Czebergén-Uzsa*, *Czibrián-Őrsi*, *Czibriéntelke* hn., Zala m., amelyben kétségtelenül a r. egyh. *Ciprianus* szn. rejlik. CSÁNKI közül még – ugyancsak Zala m.-ből – *Czibirien* ~ *Czibrián* csn.-et is), *Diszli* (*Diszel* hn. Zala m.), *Göcsei* ~ *Göcsej* (KÁZMÉR, *Göcsej* tájnév, de vö. CSÁNKI, *Köpcse* ~ *Köccsej* hn., Moson m.), *Perlaki*, *Rajki*, *Siktai* (vö. CSÁNKI, *Sikat* ~ *Sikot* hn., Zala m.), *Szent György völgyi* (*Szentgyörgyvölgy* korábbi neve *Zrin* volt, vö. LIPSZKY, Rep., következőképpen a *Zerin* ~ *Zrin*, továbbá a *Szenyi* ~ *Zerényi* ~ *Zerinyi* ~ *Zreni* ~ *Zrenyi* ~ *Zrényi*, *Zrini* ~ *Zriny* ~ *Zriný* ~ *Zrinyi* nevének innen is kaphatták családnevüket, nemcsak a Zágráb megyei *Zrin*-ről), *Türjei* ~ *Türgyei* (*Türgye* hn., Zala, Békés m.), *Városi* (CSÁNKI: *Váras* hn., akkor Somogy, ma Zala m., Komárom, illetőleg ma Zalakomár része, és ma is a szomszédos falvakban, sőt Nagykanizsán is a *városi lány* (fiú), *ember* stb. kizárólag 'komáromvárosi'-t jelent).

b) Az -i képzős neveknek többsége nem – óvatosabban fogalmazva: egyelőre nem – hozható kapcsolatba Zala megyei helynévvel. *Acsády* (*Acsád* hn., Bihar, Vas, Veszprém m.), *Akli* (*Akli* hn., Veszprém, Ugocsa m.), *Atádi* ~ *Hatády* (*Atád* hn., Somogy m.), *Bacsányi* (*Bucsány* hn., Nyitra m.), *Baglóczi* (*Bogovec* hn., Zágráb m.), *Bajnai* (*Bajna* hn., Esztergom, Nyitra m.), *Bajnaki* (*Bajnak* hn., Bács m.), *Banoczi* (*Bánóc* hn., Zemplén m.), *Barbacs* (*Barbacs* hn., Sopron m.), *Batári* (*Batár* hn., Ugocsa m.), *Bélády* (*Bélád* hn., Bars m.), *Berekszászi* (*Berekszász* hn., Bereg m.), *Bóvári* (*Bóvár* hn., Pest m.), *Capellai* (*Kapella* hn., Belovár, Körös, Varasd, Zágráb m.), *Chinorányi* (*Chinorány* hn., Nyitra m.), *Gerlai* ~ *Gerli* (*Gerla* hn., Békés m.), *Hamalai* (*Hamara* hn., Szepes m.), *Hunyadi* (*Hunyad* hn., Kolozs, Hunyad m.), *Illovay* (*Illava* hn., Trencsén m.), *Járosi* (*Járos* hn., Trencsén m.), *Jászkai* (*Jászka* hn., Zágráb m.), *Kákosi* (*Kákos* hn., Szatmár m.), *Kamuti* (*Kamut* hn., Békés m.), *Kecskeméti* ~ *Kecskeméti* (*Kecskemét* hn., Pest m.), *Komoróczi* (*Komoróc* hn., Ung, Zemplén m.), *Lonai* (*Lóna* hn., Doboka, Kolozs, Torda m.), *Miskolczy* (*Miskolc* hn., Borsod m.), *Munkácsi* (*Munkács* hn., Szabolcs m.), *Mukácsi* (*Mukács* hn., Bereg m.), *Omeri* (*Pomeri* hn., Moson m., név eleji hangzavesztéssel), *Piripocsi* (*Piripócs* hn., Fejér m., de vö. FNEsz., ahol KISS LAJOS azt írja az 1863-ban adatolt *Piripócs* hn.-ről, hogy képzeletbeli,

az elmaradottság, kisszerűség megtestesítője, vö. még FEHÉRTÓI: MNy. 89: 233). Noha van Zalatárnok határában *Piripócs* nevű dűlő, és ezt a – ha lakott hely volt a XVIII. sz. első felében, közepén – *Piripócsi* nevet lejegyző Horváth János, zalaszentgróti plébános éppenséggel ismerhette, mivel 1740-től 1743-ig a közeli Nován volt plébános (vö. PFEIFFER JÁNOS, A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára 1630–1950. München, 1987. 516), de sokkal valószínűbb, hogy már ekkor is képzeletbeli név volt az említett jelentésben, mert a vizitációba már a keszthelyi esperes *Piripari*-nak írta át. Komolytalannak tarthatta, esetleg ragadványnévnek, ezeket pedig a becéző nevekkel, továbbá a latin keresztnév magyar megfelelőivel együtt a mindenkori Rituale szerint tilos volt az anyakönyvekbe és a conscriptio animarumokba bejegyezni. *Raksányi* (*Rakicsán* hn., Vas m.), *Sátori* (*Sátor* hn., Abaúj m.), *Szenvedi* (*Szentvid* hn., Győr m., jelentésbeli elhomályosulással), *Szoboszlai* (*Szoboszló* hn., Hajdúság), *Utasi* (*Utas* hn., Gömör m.), *Vizkeleti* (*Vizkelet* hn., Pozsony m.), *Zsigrai* (*Zsigra* hn., Szepes m.), *Zsolnaj* (*Zsolna* hn., Beszterce, Trencsén m.) stb.

B) A pusztá, -i képző nélküli családnevek -i képzővel is előfordulnak, részint egyazon személy családneveként, részint nem. Nyilvánvalóan nemcsak családtörténeti, de névtani szempontból is azok a legbeszédesebbek, amelyek az egyazon személy családneveként jönnek elő, már csak a tulajdonnévi homonímia okán is. Erre is van számos példám (*Adász* ~ *Adászi*, *Bogyoszló* ~ *Bogyoszlai*, *Börönd* ~ *Bölöndi*, *Buzsák* ~ *Buzsáki*, *Csákány* ~ *Csákányi* stb.), de módszeresen nem vizsgáltam még meg valamennyi adatom személybeli együvé tartozását, s így csak egymás mellett adatolva szemelgetek a 978 (489 + 489) adatból. *Bagola* ~ *Bagolai* (Somogy, ma Zala m.), *Bakan* ~ *Bakáni* (Vas, Veszprém m., az én anyagomban *Bakan* Herend hn., Veszprém m.), *Boronka* ~ *Boronkai* (Somogy m.), *Csécs* (r. vil. szn. is) ~ *Csécsi* (Abaúj, Borsod, Zala, Zemplén m.), *Ebergény* ~ *Ebergényi* (Zala m.), *Erdély* ~ *Erdélyi*, *Falu* ~ *Falusi* (*Falubattyán*, Fejér m., *Faluhídvég*, Somogy m.), *Füst* ~ *Füsti* (*Füs* ~ *Füss* hn. Bars, Komárom m., népetimológiával), *Gulács* ~ *Gulácsi* (Bereg, Vas, Zala m.), *Gyümölcs* ~ *Gyümölcsi* (vsz. *Gyümölcseány* hn., Baranya, Somogy m.), *Ispája* ~ *Ispai* (< *Iszap* ~ *Izsáp* ~ *Isáp* hn., Komárom m., egyazon család viseli a két nevet), *Kath* ~ *Kathi* (KÁZMÉR a *Katalin* becézőiből magyarázza, de vö. még CSÁNKI: *Kát*, *Káltháza*, *Kati* hn., Veszprém m.), *Kelempa* ~ *Klimpa* ~ *Klimpai* (Sopron m.), *Miser* ~ *Miszer* ~ *Mizer* ~ *Mizsér* ~ *Miseri* (Zala m.), *Otteg* ~ *Ottonyi* (*Ottog* hn., Körös, Zágráb, Zala m.), *Perlak* horvát nyelvi nevéből *Prelok* ~ *Preloky* (Zala m.), *Sopony* ~ *Soponyai* (*Soponya* hn., Fejér m., az *a*-t kötőhangzónak fogták fel, tehát a *Sopony*-t a *Soponyai*-ból vonták el), *Szalár* ~ *Szalári* (*Szalárd* hn. Bihar m., a msh.-torlóadás feloldásával), *Vinocza* ~ *Vinoczai* (Körös, Varasd m.), *Zagrab* ~ *Zagrabi* (Zágráb m.), *Zavar* ~ *Zavari* (Pozsony m.), *Zsár* ~ *Zsári* (Liptó, Szepes m.) stb.

C) A pusztá helynévből keletkezett családnevek (589 adat + 489 az előző csoportból) állnak a leggyámoltalanabbul. A származtatás nehézségeit FEHÉRTÓI KATALIN foglalta össze A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek című (NytudÉrt. 68. sz.) tanulmányában. Ezek elsősorban abból adódnak, hogy a magyarban helynévvé válhatott a birtokos, első odatelepült egytelkes nemes stb. képző és utótag nélküli személyneve, tehát a *Becs*, *Bedeg* stb. családnevek közvetlenül is családnévvé válhattak. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy számos olyan elpusztult település neve él, illetőleg élhet, amelynek neve csak kora- és későközépkori, esetleg mai személyneveink között lappang. Mindezek mellett – de ezt már én teszem hozzá – XIX–XX. századi dűlőneveink sincsenek még ebből a szempontból kellőképpen megvitatva. De nem kis gondot okoznak azok az alakilag ide

tartozó családnevek, amelyeknek volt és ma is van közszoji jelentése. A latin nyelv hatása mellett a német nyelv hatása sem elhanyagolható. Például a Keszthelyen előforduló *Esztergomi* csn. kizárólag -i képző nélkül használatos a közeli német telep faluban, Bazsiban (*Festergomb* ~ *Vesterganin* [nő] ~ *Vestergam* ~ *Vestergomb* ~ *Vestergon* ~ *Vesztergam* ~ *Veszterkom* ~ *Westergan* idetartozása kérdéses, lehetséges a német *Festerböl* [Silvester] való származtatása is, vö. BAHLOW, H. 138). A *Keszthel*, *Szolos* ~ [Szölös], a *Saár*, *Oszko*, *Egres* családnevek is kizárólag -i képző nélküliek itt. Noha néhány horvátországi helynév személynévképző nélkül szerepel mint családnev: *Copido* (LIPSZKY, Rep.: *Kupechdol* hn., Zágráb m.), *Verhovecz* (*Verhovec* hn., Körös, Varasd, Zágráb m.), ebbéli származtatásuk azért kétséges, mert ez a fajta névalakulási mód a horvát nyelvben nagyon ritka (vö. Leksik prezimena Socijalističke Republike Horvatske. Zagreb. 1976. XII). Végül, de nem utolsósorban, eleinktől sem szabad megtagadnunk, hogy némelyik pusztá, képző nélküli helynevet expresszívnek érezték, és velük ki tudták fejezni a név viselőjéről alkotott általános benyomásukat is (vö. tölem Nyr. CVI: 486). *Adarto* (? < *Agartha* hn. KOVÁCS, Index), *Árnyék* (< *Arnykmal* hn. KOVÁCS, Index), *Aszalo* (Somogy, Borsod m.), *Babinecz* ~ *Babincza* (*Babinec* hn., Gömör, Körös, Ugocsa, Varasd m.), *Bál* (Baranya m.), *Balasér* (Bereg m. CSÁNKI azt írja a Trencsén megyei Balasier családról, hogy „valószínűleg a Bossányi-családnak egyik ága és egyetlen alkalommal szereplő nevét attól a Balázstól nyerte, akinek özvegye Somogyi Somos Erzsébet 1479-ben nyugtatja Bossányi Benedek leszármazottait” 4: 416), *Báránkó* ~ *Baránko* (*Báránka* hn., Bihar m.), *Batiz* (Hunyad, Szatmár, Ung m.), *Beregall* (UnivSchem.: *Beregallya* hn., Baranya m., CSÁNKI: *Berekal* hn., Tolna m.), *Betetézve* (UnivSchem. < ? *Beterítő* hn., Somogy m.), *Bihár* (Bihar megye, Bihar hn., Sáros m.), *Bjcső* (KOVÁCS, Index: *Bychew* hn.), *Bocsony* (KOVÁCS, Index: *Bochon* hn.), *Buszerző* (UnivSchem.: *Búszzerző* alias Maláka hn., Baranya m. A név mindkét viselője szolga, az egyik Udvarnokon, a másik Diszelben.), *Czecze* (Fejér m.), *Czenk* (Sopron m.), *Csekély* (*Csekej* hn., Nyitra m., *Csekel(y)* hn., Somogy m., ma *Csököl*, vö. CSÁNKI II, 597), *Csopák* (Zala m.), *Dobroncz* (Zala m.), *Dozmat* (Vas m.), *Edve* (Sopron m.), *Ember* (< *ember* kn., de vö. CSÁNKI: *Emberesd* hn., Heves m., *Embely* ~ *Embel* hn., Szatmár m.), *Esső* (KÁZMÉR < *eső* ~ *esső* ’feljebbvaló’, de lásd még CSÁNKI: *Esew* hn., Pest m.), *Eszter* ~ *Eszther* (KÁZMÉR r. egyh. szn., de lásd még CSÁNKI: *Eszter* hn., Bodrog m.), *Etek* ~ *Étek* (*Etyek* hn., Fejér m., FNESz. vsz. a m. R. *Ete* szn. -k képzős származéka. Az *Etek* ~ *Étek* nevek viselői közül kettő meg is egyezik.), *Fót* (Pest m.), *Fűtő* (KÁZMÉR: ’kályha v. kemencefűtő’, de lásd még CSÁNKI: *Fű-tő*, ma *Foktő*, Fejér, illetve Bács-Kiskun m.), *Gáz* ~ *Gáz* (KÁZMÉR: ’gyomnövény’, de vö. LIPSZKY, Rep.: *Gaas* hn., Vas m.), *Gerenda* (KÁZMÉR: ’megmunkált vastag szálfa’, de vö. *Gerenda* hn., Baranya m.), *Hetyke* (közszoji jelentése mellett *Hegykő* alakban Sopron m.-ben, *Hegyekő* alakban pedig Zala megyében; vö. Magyarország történeti helységnévtára 1773–1808. Zala megye. Sajtó alatt. Fejlődése: *hetykei* > *Hetyke*.), *Hényel* (Nógrád m.), *Jálsovecz* (Zala m.), *Juto* (*Jutom* hn., Somogy m.), *Kato* ~ *Kató* (KÁZMÉR a *Katalin* r. egyh. szn. becézőjéből, de vö. LIPSZKY, Rep.: *Kató* hn., Kiskunság), *Keringő* (*Kerengő* hn., Gömör m.), *Keszczinko* ~ *Készczondó* ~ *Kiszczinkó* (CSÁNKI: *Kiscsimpó* hn., Zala m.), *Kóstanszeg* (Zala m.), *Kósza* ~ *Kosza* ~ *Kóza* ~ *Róza* (elírás) (*Kosza* hn., Zágráb m.), *Körmöcz* ~ *Körmecz* (*Körmöcbánya*, Bars m., de vö. VeMFN. I, 47/226 *Körmic* J K2 ~ Hnt. *Körmiczidülő*. Lh, Hr, Do, sz, sző. ÉK-i része belterület. 1955-ben csatolták Salföldtől Balatonrendeshez), *Kugásó* (*Kutasso* hn., Nógrád m.), *Menyék* ~ *Mennyünk* ~ *Mennyük* (*Menyéke* hn., Veszprém m.), *Milota* (Szatmár m.),

Nevetlen ('név nélküli', de vö. LIPSZKY, Rep.: *Nevetlenfalva* olim *Deákfalva* vulgo *Gyia*kfalva, Ugocsa m., lásd még FNESz. Szóba jöhet még a *Nevegy* ~ *Nivegy* (Zala m.) hn.-ből való származtatás is, antonímiával (etimológiáját lásd Veszprém megye helytörténeti lexikona II, 307, KISS LAJOSTól). A név viselője Bocskában Andreas *Nevetlen* 30 éves, gyónó, azaz gyónásra jogosult, és szinte bizonyos, hogy nem név nélküli. Ha ugyanis az összeíró nem tudta valakinek a nevét, és nem vette a fáradságot, hogy utánajárjon, az „ignotus”, N, NN megjelölést használta, csupán egyszer írta a csn. helyébe, hogy *Nemtudom*. Itt kívánom megjegyezni, a róm. kat. egyház a családnevet másodlagos névnek tartotta és tartja. A Ritualek például a Conscriptio animarumba csak a családfő vezetéknévnek felvételét írta elő, a feleségét, szolgálait már nem. *Nosztan* (Somogy, Tolna m.), *Osztopan* (Somogy m.), *Pakroc*z (közszoji jelentése mellett vö. LIPSZKY, Rep.: *Pakrá*c hn., Pozsega m.), *Rajkas* (*Rékas* hn., Pest, Temes m.), *Rubint* (KÁZMÉR *rubin* közszóból, de lásd még CSÁNKI: *Rubin* hn., Zala m.), *Szálács* (*Szalacs* hn., Bihar m.), *Szarándok* (< *zarándok* közszo, de vö. *Szarándok* hn., Baranya m.). A *Piripocsi* csn.-nél említett can. visit. készítője a 2. sz. forrásban *Szerende*-nek írta át e nevet, egyelőre nem világos számomra, hogy miért. Az alig valószínű, hogy a *zarándok* közszo *sz*-szel való ejtését és írását nem ismerte, noha már visszaszorulóban volt a *Szrenyi*-vel, *Szirc*-cel együtt (lásd fent). *Szár* (közszo, *Szár* hn., Fejér m.), *Szencz* ~ *Czencz* (*Szempc* hn., Pozsony m.), *Szebbik* ~ *Szebik* ~ *Zebik* (*Szebike* hn., Zala m.), *Szemü* (azt jegyeztem meg a név után, hogy „esetleg *Szemü*-nek is olvasható, bár világosan *ü*-t ír”, de fölösleges volt, mert nyilvánvalóan a Komárom megyei *Szémő* hn.-ből vált csn.-vé), *Szűnős* (*Szünöse* hn., Vas m., a név végi *e*-t birt. személyjelnek fogták fel), *Talált* ~ *Talát* (vö. CSÁNKI: *Talád* ~ *Talod* hn., Zala m.), *Turó* ~ *Turo* (KÁZMÉR: *túró* közszóból, de lásd még LIPSZKY, Rep.: *Turo* hn., Trencsén m., CSÁNKI: *Turol* ~ *Turul* hn., Zala m.), *Tündér* ~ *Tunder* (UnivSchem. *Tünd* hn., Veszprém m.), *Zoltán* (r. vil. szn./hn. Felső-Fehér, Szabolcs m., CSÁNKI Zala m.-ből is közöl *Zoltán* hn.-et), *Zöderdö* (anyaggyűjtéskor a *Grünwald* csn. fordításának, magyarításának tűnt, de vö. CSÁNKI: *Zölderdő* ~ *Zolderdo* hn., Sáros m., Asgut vidékén fektült), *Zöld* (KÁZMÉR: vsz. 'nagyon sápadt', de vö. CSÁNKI: *Zöld* hn., Fejér m.), *Zöld Ágh* (a *Grünzweig* fordításának tűnik, de vö. UnivSchem.: *Zöldág* hn., Szabolcs m.), *Zörget* (KÁZMÉR: *zörge* ~ *zörgő* vsz. 'morgó, mérgelődő', *zörög* vsz. 'morog, mérgelődik', de lásd még CSÁNKI: *Zörök* hn., Baranya m.), *Zászló* (KÁZMÉR: vsz. a *Zászló*tartó csn. rövidülése). Először úgy tűnt számomra, hogy egy ortográfiai sajátossággal, a névkezdő /betű áthúzásával és indító szárának a lehúzásával van dolgunk, mert az 5A sz. forrás, tehát az 1748. évi can. visit. névsorában, azaz a másolt agyagban nincs egyetlen *Zászló* sem, valamennyit *László*-nak jegyezte be a jegyzőkönyv készítője, ugyanaz, aki a *Piripocsi*-t *Piripari*-nak, a *Szarándok*-ot *Szerende*-nek írta át. Ez viszont gyanús volt. Megnéztem a mai lakónyilvántartó könyvet: a helyzet még bonyolultabb lett, mert Zalaszentgróton van *László* nevű család is meg *Zászló* is. Mindegyik régi, törzsoöks szentgróti, pontosabban polgárvárosi család, tehát a *Zászló* névvel föltétlenül számolnunk kell, következésképpen a vizsgálódást más forrásokban (anyakönyvek, korábbi, főleg a XVIII. sz. eleji összeírások stb.) folytatni kell. De a *Zászló* ~ *Zaszlo* csn. esetében is fölmerül a helynévi származtatás lehetősége: a Sopron megyei *Oszlop* korábbi neve, illetőleg eredeti alakja *Zaszlop* volt, amelyből népetimológiával keletkezett a mai alak, „téves felbontás és az *oszlop* fn.-hez való hozzáigazodás eredménye”-ként (FNESz.). Legvalószínűbb a *Zászló* hn.-ből való származtatás (vö. GYÖRFFY II, 641).

3. Az itt bemutatott családneveket – és az elő nem adottakat is – helyhez (309 település), időhöz (1745–1771) és az összeírók kezéhez kötve kívánom majd megvizsgálni a már említett kiváló művek, továbbá munkám III. kötete segítségével, amely az 1745–48. évi canonica visitatiókat is tartalmazza. Ez utóbbiakból most csak azt emelem ki, hogy a vizitátoroknak választ kellett adniok arra a kérdésre is, hogy milyen nemzetiségűek és nyelvűek laknak a plébánia és a filiák területén. Hogy ezek tanulmányozása mennyire fontos és elengedhetetlen, annak szemléltetésére néhány adatot és egy-két mondatot idézek a VeszprHtLex. II. kötetének Bevezetőjéből, ahol KOVACSICS JÓZSEF és ILA BÁLINT azt írja, hogy 1696-ban a volt sümegi, tapolcai és balatonfüredi járásban a „településeknek kerekén 70%-a pusztá”, ami azt jelenti, hogy 50 falu és város, valamint 87 település néptelenedett el, és „egyes települések lakatlanságának a tartama 150–200 év is volt”. Ennek következményeként aztán a XVIII. sz. elején 31 telepés község is létrejött: 14 faluba németeket, 8 faluba magyarokat telepítettek, őket elsősorban a megye területén élő népességből, 4 faluba vegyesen németeket és magyarokat, 1 faluba szlovákokat, ugyancsak 1 faluba vegyesen magyarokat, németeket és szlovákokat, „3 falu esetében pedig nem volt megállapítható a telepések nemzetiségi megoszlása” (i. m. 32–3). Ezeknek és az ezekhez hasonló tényeknek a családnévi következményeit már ismerjük, ezzel vezettem be mondanómat.

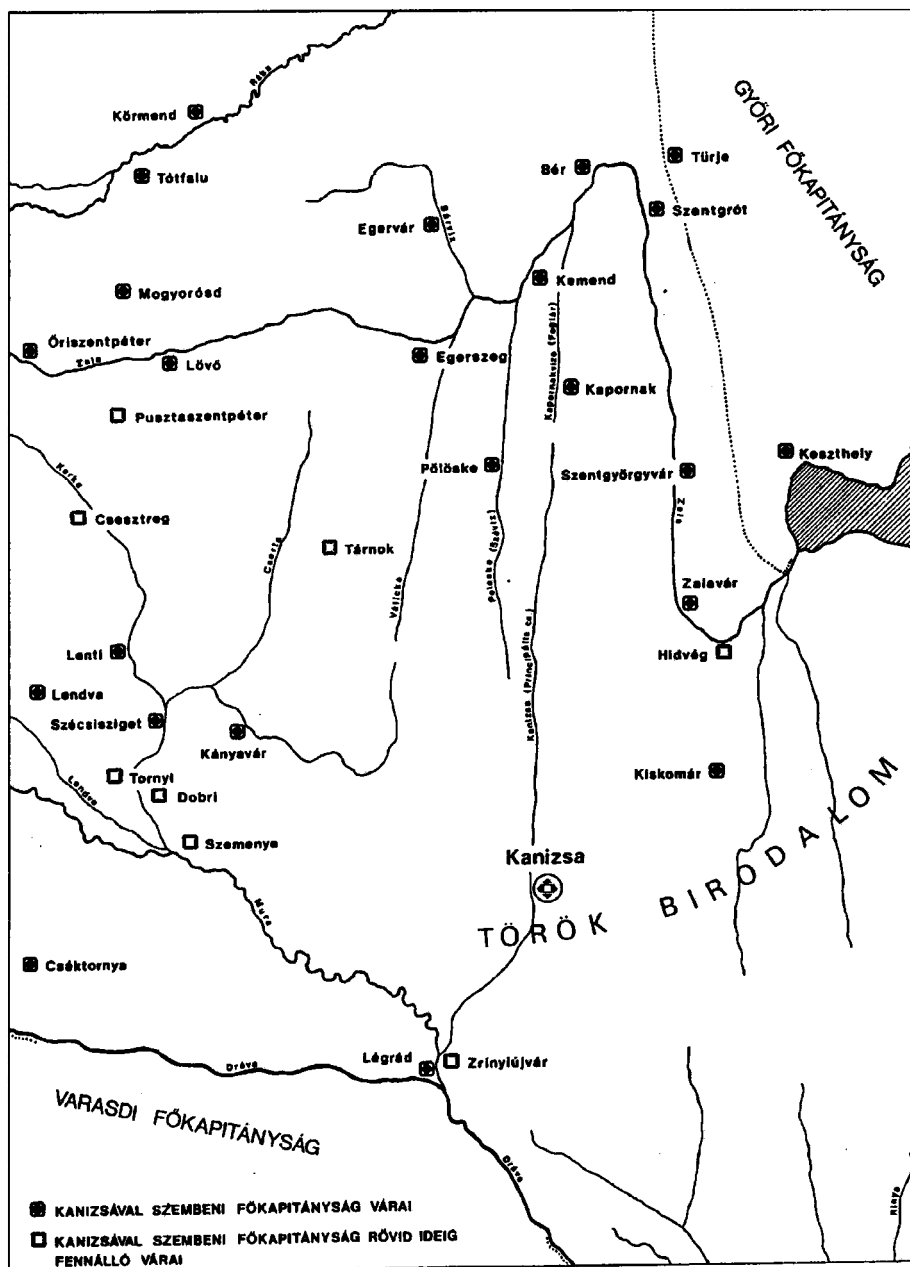
Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítói

1. Noha THURY ETELE „A dunántúli református egyházkerület története” című (Pápa, 1908.) művében azt írja, hogy Pathay István a köveskúti zsinat után két évvel, 1614-ben már megkezdte veszprémi állomáshelyén az anyakönyv vezetését (I, 168), az 1976-ban megjelent „A magyarországi református egyházi levéltár anyagának fondjegyzéke” (MOL. Bp., Szerkesztette LADÁNYI SÁNDOR), azonban az 1633-as évet jelöli meg a kezdő évnék. A kiskomáromi az 1624. évvel indul: 1624. márc. 3-án Deak Dániel, a kiskomáromi prezidium lelkésze bejegyezte Bolla Gábor Erzsébet nevű leányát (a forrás 8. lapja¹; l. még BALÁZS LÁSZLÓ, Egy régi, vélt anyakönyv nyomában. PAB-VEAB. Ért. [= az MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője] 1986. 129). A többi XVII. századi református anyakönyv kezdő éve: 1640 Kállósején, 1677 Lepsény, 1678 Kiskunhalas, 1681 Nagykőrös, 1682 Győr, 1693 Tác.

Hogy a XVII–XVIII. századi névdivat vizsgálatához – amelynek csaknem egyedüli forrásai a kereszteleési anyakönyvek – a XVIII. századi népességösszeírásokból ki nem deríthető adatokhoz (a keresztszülők neve, a születés, a kereszteleés napja stb.) jussak, a történelmi Zala megye valamennyi XVII. századi kereszteleési anyakönyvének adatát kijegyeztem². Így jutottam el a címben jelzett igen becses forráshoz³, amelybe a megkereszeltteken kívül bejegyezték a házasultak, a halottak, az 1644. július 10-től az év végéig pestisben elpusztultak nevét és számát (449), továbbá az egyházat anyagilag támogatók nevét. Mindezekon kívül itt olvashatjuk a nagykanizsai születésű Pálfi János 1634. július 18-tól 1637. július 8-ig vezetett magyar nyelvű naplóját is, amelyet RÉVÉSZ KÁLMÁN a Protestáns Szemle 1892. évi számában (427–39) tett közzé⁴. Adatokat találunk ebben az itteni iskola működéséről, amelyet nyilvánvalóvá tesz a kereszteleési anyakönyv néhány adata is. (Szülölként vagy keresztszülölként szerepel benne Gondan István, Faiszi György, Komáromi János, Igmandi Sámuel iskolamester.) NÉMETH JÓZSEF szerint „alig van tudomásunk ez időben megyénkben működő iskoláról” (Zalai Gyűjtemény 12. sz. [1979]: 100).

A kiskomáromi református egyházmegyében 1629-től „negyven körül volt az anyaegyházainak száma, melyek közül állandóan legtekintélyesebb volt a központjául szereplő kiskomáromi, melynek körében külön lelkész működött a várban és külön a városban” (ZOVÁNYI JENŐ, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977³. 315). Ez magyarázza azt, hogy az anyakönyvben egyházlátogatásokra vonatkozó hosszabb-rövidebb bejegyzések is olvashatók, amelyek az itt szolgáló esperesektől, illetőleg egyházkerületi püspököktől (Pathay István 1624–1626, Kanizsai Pálfi János 1634–1639, Briccius Dániel 1639–1655, Rátkai György 1656-tól) származnak.

2. Kiskomár már a Kanizsai Főkapitányság megalakulása (1566.) után a legjelentősebb végvár. Kanizsa elestével (1600. okt. 22.) pedig nemcsak azért nőtt meg a jelentősége, mert a zsitvatoroki béke (1606.) után egyike lett Hidvéggel (Zala-), Zalavárral, Keszthellyel, Szentgyörgyvárral, Kapornakkal (Nagy-), Szentgróttal (Zala-), Türijével, Kemenddel (ma Kemendollár), Egervárral, Egerszeggel (Zala-), Pölöskével együtt a Kanizsával szembevetett végházaknak, hanem mert az egyetlen magyar vár Kanizsa hátában, amelyik ellenőrizni tudta az oda vezető utat, és – ami szintén nagyon fontos – kémközpontul is szolgált.

A Kanizsával szembeni Főkapitányság várai, ill. erősségei 1600–1690

Kiskomár várában 1638-ban 360 főnyi őrség volt (vö. mindezekre VÁNDOR LÁSZLÓ, Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig⁵), és úgy tűnik, körülbelül ezzel a létszámmal számolhatunk a végház 1664. évi feladásáig, amelyet az anyakönyv csak részben olvasható mondata is megörökít: „Hic definite silete, omnes ceremoniae religiosae in hoc confinio Kis Komariensi [...] die 14 Mensis Julii Anni 1664. Eo quod non cognoscenti praestitutum tempus visitationis nostrae.” A feladás közvetlen előzménye Kanizsa sikertelen ostroma (1664 július eleje), amelynek egyik – háttérbe szorított – fővezére Zrínyi Miklós költő volt. Az 1664. augusztus 10-én aláírt vasvári békével – mivel a békeszerződés egyik cikkelye nemcsak Zrínyi-Újvár újjáépítését tiltotta meg, hanem Kiskomár várát is – egyszer s mindenkorra befejeződött a végvári élet a kiskomáromi végházban is.

3. A vizsgált időszakban (1624. márc. 3 – 1664. máj. 19.) 1982 gyermeket kereszteltek meg, közülük kettőnek elfelejtették bejegyezni a nevét, egyről meg csak az olvasható, hogy „Egy János nevű Czigan magzatja”. A keresztnévek mellett természetesen kijegyeztem a szülők és a keresztszülők (komák) családnévét, ragadványnevét stb. is; kíváncsi voltam, kik laktak az úrbéri szolgálatokat ellátó mezővárost és a várat, kik voltak a parancsnokok (Ákosházi Sárkány István főkapitány, Tóti Lengyel Farkas vicekapitány, a lovasság parancsnoka Sanko Boldizsár, a gyalogosok vajdái: Borannay János, Szabatonj János, Balassa Benedek, Reczei Antal; a seregbírói tisztet Tömlöcz tarto János és Nardaj Mátyás látta el; Ropoly Farkas hadnagyként szolgált, Reczei Miklós zászlótartóként stb., ez utóbbiakra nézve l. i. m. 17). A tisztek és a katonák nyilvánvalóan a várban, illetőleg a szuburbiumban laktak, némelyek esetleg a polgároknál, akárcsak Kanizsán (vö. SZÁNTÓ IMRE, A Zala megyei prezidiális mezővárosok a XVII. században. PAB-VEAB. Ért. 1986. 86). De nemcsak a kiskomáriak nevét őrizte meg ez a leveleskönyv, hanem az ide menekült környékbeli zalai és somogyi reformátusokét is⁶ (pl. Vajda János gelsei lutheránus prédikátor, Tatai János, Szentlőrinczi János dédi prédikátor stb.). A származási helyre/volt lakóhelyre utaló falvak neve az anyakönyv latin nyelvű részében (1634. máj. 24-ig) latinos szerkezetben szerepel (pl. Simon Bornemisza de Magiarad), a magyar nyelvű részben azonban legtöbb esetben a családnév elé kerül *-i* melléknévképzős alakban (pl. Eölböy Varga Georgy). Ha kiskomáromi illetőségű volt az újszülött apja (az anya nevét következetesen nem tüntették föl), ezt nem jelezték. A matrikulában legtöbbször (63) a fokozatosan elnéptelenedett Magyaród (Balaton-) és a mindvégig lakott Galambok neve tűnik föl, ezeken kívül néhány vagy egy-két esetben előfordul még Zala megyében: And (Nagykanizsa mellett volt, ma nem él), Bakónak (Nagy-), Garabonc, Kacorlak, Karos (Zala-), Körmönd (főltehetően Rada [Nagy-] határjárásakor említett Körmenddel azonos, vö. CSÁNKI⁷ III, 95), Légrad (ma Legrad, Horvátország), Merenye (Zala-), Posföldre (Récse vidékén feküdt, vö. CSÁNKI III, 95), Récse (Nagy-), Rédics, Szabar (Zala-), Szentgyörgyvár, Szombathely (Kanizsa környékén, ma Nagykanizsa belterülete, a továbbiakban btr., vö. Nagykanizsa. Városi monográfia 275), Turnicsa (ma Turnišče, Szlovénia), Udvari (Balaton-), Újlak (Zala-), Város (Komár-), Zalavár. Somogy megye: Aszaló (Somogy-), Csököly, Déd (Nemes-), Gige, Hencse, Ilyvár ~ Illyefalva (főltehetően azonos az elpusztult Illővel ~ Üllővel, Marton és Iharos között, vö. Nagykanizsa. Városi monográfia 264), Kadarkút, Marót (ma Somogysámson btr.), Marton (Csurgónagy-), Mérő (Kapos-), Merke (ma Tapsony külterülete, a továbbiakban ktr.), Miháld, Sávoly, Somodor, Szentbenedek (ma Kaposvár btr.), Szomajom (ma Kaposfő), Várda. Ezek mellett két Vas megyei település neve is szerepel: Náráj és Ölbő. A Nyitra vagy Borsod, Pest, Sopron és Tolna megyéből ide kerültek egy-egy településnév jelzi:

Galgóc, Vác, Kismarton, Szabaton-(puszta). Ugyancsak egy esetben tűnik föl a Csallóköz tájnév. Mindezek mellett arra is van adat, hogy a másutt megkeresztelt gyermeket ebbe az anyakönyvbe vezették be. Pl. „[1634] 15 die Julii Papan Sandor Gyorgy diac Uram major-jában köröszöltem meg Mezölaki Praedicatornak D. Stephanus Györvarinak fiat Samuelt. En voltam egyik koma” – írja Kanizsai Pálfi János (i.m. 23).

4. A családnevek, a ragadványnevek és a névhelyettesítők adatolásakor a családneveket antikvával, a ragadványneveket és a névhelyettesítőket kurzív betűvel szedettem. Az ortográfiai és a hangtani változatokat tilde (~) jelzi. A névjegyzékben kikövetkeztetett alak nincs, a legegyszerűbb-legáltalánosabb alaktól mint főalaktól messze eső változatokra „lásd”-dal, a más szerkezetben előfordulóakra pedig „lásd még”-gel utalok. Kérdőjel áll a bizonytalan olvasatú nevek után, a felkiáltójel jelentése pedig: sic!

Acz	Bandi ~ Bándi	Berecz ~ Bereczk ~ Böröczk
Aczél	Bánfi	~ Börödzk
Aegyed I. Egyed	Bankó	Berekalyi ~ Berekalli
Albert	Banus	Bereknyei ~ Berkenyei
Alföldi	Barabas ~ Barbás ~	Berenczi
Angyad	Barrabás	Berényi
Angyal	Baraczi ~ Baraczy	Berki
Anjadi	Baranyai ~ Baraniai ~	Berseni
Antal	Baraniaj ~ Baronyai	Berto
Apos ~ Após	Barat	Bertok
Aszalo	Barhocza	Berzen
Aszalai	<i>Barna Toth</i>	Beszprmi I. Veszprémi
Aszalai vagy <i>Mono</i>	Baroniensis I. <i>Vojvoda</i>	Bezha
Babai	Basali ~ Bassali	Biczó
Báczeny	Baso	Bika
Bácsonyi (?)	Batthyani	Biro
Baczya	Baxi	Boczkai ~ Botskai
Bagoly	Baycza	Bocsoni
Baiczi ~ Bayczi	Becza	Boda
Bajomi	Becze	Bódis ~ Bodis
Bajrali (?) ~ Bagrali (?)	Beczei	Bodó ~ Bodo
Bak	Béczen ~ Beczen ~ Beczin	Bodor
Baka	Beda	Bogác
Bako	Beikffi	Bogdan
Bakos	Bekei	Bogljos (?)
<i>Bako Szabo</i>	Bencze I. <i>Katona</i>	Bokor
Balajta	Bencze	Bolgar
Balás	Benedek ~ Benedic ~	Bolhaj
Balassa ~ Balássá	Benedictus	Bolla
Balla	Bénicz	Boltor ~ Boltos (?)
Balog ~ Balogh	Benke	Bombardarius
Bán ~ Ban	Berdanyei	Boncza

Bonus	Czimber ~ Czimbert ~	Dekan
Bor	Czimer	<i>Deli</i> Király
Boranya	Czipan	Denczi
Borbély ~ Barbel ~ Barbely	Czite	Dete (?)
~ Barbilý ~ Berbely ~	Czoknai ~ Tsoknai	Dobo
Borbely; 1. még <i>Sánta</i>	Czondor ~ Tsondor	Dobos
<i>Városi</i> Borbély	Czonka	<i>Dobos</i> Kis
Bornemissza ~ Bornemissa	Czorda	Dobrai
~ Bornemisza	Czögled ~ Czogled	Doctor
Borro	Csabai ~ Czabai ~ Czabaj	Domjan
Borsó ~ Borso	Csagi	Domokos
Borsos	Csányi ~ Czani ~ Czany	Dongo
Borza ~ Borcza ~ Borsza	Csaszar ~ Czaszar	Dorgo
Bossani	Cseh ~ Czeh	Doroghdí
Boto	Csepli ~ Czepli ~ Czepleri	Doroszloj
Botos ~ Bothos	~ Czepléj ~ Czeppeli ~	Dömöki
Bödör	Tsepli	Dörgönye
Böhöneyi	Csertőj	Dörgönyi ~ Dörgönei
Börgönyi (?)	Cseta	Dudas
Böytös	Csicsoi	Egresi ~ Egrösi
Briccius	<i>Csiga</i> Horvat	Egyed ~ Aegyed
Bujdosó	Csirke ~ Czirke	Elics
Buzaki	Császár ~ Csiszar	Ember
Buziki	Csíteli (?) ~ Czithili (?)	<i>Eoregh</i> Szabo
Büki ~ Biki	Csizmadia ~ Czizmadia ~	Eöczi
Caspar <i>Deak</i>	Czizmazia ~ Czizmazia ~	Eös
Cenderi ~ Cindori ~ Czintori	Csizmazia; 1. még <i>Hosszu</i>	Eösi
Collatföldi 1. Kollatföldi	Csizmazia, <i>Rab</i> Csizma-	Eötvös; 1. még <i>Vaczi</i> Eötvös
Coriarius	zia, <i>Ránto</i> Czizmadia,	Eötvösi
Coturnarius	<i>Thot</i> Csizmazia, <i>Vak</i> Csiz-	Erdely <i>Tumboras</i>
Czabai <i>Wayda</i>	mazia	Erdélyi ~ Erdeli
Czanádi	Csopaki ~ Czopaki	Fabian ~ Fabjan
Czapó ~ Czapo	Csordas ~ Czordas	Fabri
Czát	Csorkics (?)	Faiszi ~ Faizik
Czeke	Csökli; 1. még <i>Rab</i> Csökli	Fako
Czer	Csurgai ~ Csurgoi	Fanczi
Czerkesz	Csurgo	Farkas; 1. még <i>Racz</i> alias
<i>Czerkesz</i> Halász	Dak (?)	<i>Farkas</i>
Cziba	Darani	Fazekas ~ Fazokas
Czigan; 1. még <i>Janos Czigan</i>	Davatj	Fejer
Czigethi	David	<i>Fejer</i> Karatson
Czik	Deak; 1. még Caspar <i>Deak</i> ,	Fejes
Czikar	Istvan <i>Deak</i> , Miklos <i>Deak</i>	Fekete
Czikász ~ Czikas ~ Czikaz	Deczi	Ferenci ~ Ferenczy
Cziki	Dedi	Figulj (?)

Fijas	Hajdu ~ Haidu ~ Haydu	Jos
Finta	Halal	Josa <i>Vayda</i>
Fodor	Halász ~ Halasz; l. még	Jozan
Fogas	<i>Czerkesz</i> Halasz	Juris
Fogjos (?)	Hans	Jutai
Fokos	Hardai	Kaczás
Forgacs	<i>Harminczadosné</i>	<i>Kakucza</i> Varga
Foris	<i>Haydu</i> Horvat	Kali
Forró	<i>Haydu</i> Nagy	Kalloczi ~ Kalloczy
Fölső	Hegedüs ~ Hegedös	Kalman ~ Kaman
Füredi	Heliösi ~ Helyesi	Kalmar
Gacz	Henczei	Kalnai
Gácza	Herczegh	Kalo ~ Kallo
Gad	Hiliman l. Kiliman	Kamondj ~ Komondj
Gadani ~ Gadany	Hollosi	Kanczo
Gal; l. még <i>Magyari</i> Gal	Homogdi ~ Homogdj	Kanisai
Galamboki	Horpacsi ~ Horpaczy	Kanyar
Galfi ~ Gaalfy ~ Galfi ~	Horvát ~ Horvat ~ Horvath	Kapola
Galfy ~ Galfy ~ Gallffy	~ Horvatt; l. még <i>Csiga</i>	Kapolna ~ Kapona
Garai	Horvat, <i>Haydu</i> Horvat,	Kapoly ~ Kopoly
Gellen ~ Gellyen	<i>Katona</i> Horvat, <i>Katona</i>	Kaponn (?)
Geörgy <i>Kovacz</i>	<i>Papista</i> Horvat, <i>Papista</i>	Kapornaki
Geörkösi	Horvat, <i>Rab</i> Horvat	Karaczó (?)
Gerencser ~ Gerenczer ~	<i>Hosszu</i> Csizmazia	Karaczoni
Gerentser ~ Görönczer	Hosszufalui ~ Hosszufalusi	Karácson ~ Karachon ~
Gergely Kovács	Igali	Karacson ~ Karacson ~
Girmanj (?)	Igmandi	Karátson; l. még <i>Fejer</i>
Gombor	Ihász ~ Ihasz ~ Ihaz	Karatson
Gondan	Illyes	Karádföldi
Gori	Imrefi ~ Imrifi	Karadi
Gosa	Istvan <i>Deak</i>	Kari
Göbölös	Istváni	Karosi; l. még Zala Karosi
Göbös	Izminij (?)	Kasuki
Gyarmati	Jadi ~ Jadj	Kasza
Györfi	Jagonics	Kaszás ~ Kaszas
Györgydeak ~ Georg Deak	Jakabfi ~ Jacabfi ~ Jacabfj	Katona
~ Georgyorak (?)	Jako	<i>Katona</i> Bencze
Györkös ~ Georgös	Jakoi	<i>Katona</i> Horvat
Györvari	Janos <i>Czigan</i> , Janos <i>prédi-</i>	<i>Katona</i> Kovatz
Hadnagy; l. Turos <i>Hadnagy</i>	<i>kátor</i> , János <i>Kovacz</i>	<i>Katona Papista</i> Horvat
Hadrahelyi (!)	Jas	<i>Katona</i> Szabo
Hagi ~ Hagy	Jeczés (?) ~ Jezes (?) ~ Jezor	Keczés
<i>Hagy</i> Mihal	(?)	Keczkemiti
Hagyo	Jo	Kemeny
Hajas	Jobbagi	Kender

Kenyeres	Kulcsar ~ Kolcsár ~ Kucsar	Marfi ~ Markffy
Keri	Kun ~Cun	Markoj
Kertesz	Kutj	Markos
<i>Kest Czinalo Kovacz</i>	Küpi	Maróti
Kiliman ~ Hiliman	Kürtösi	Márton ~ Marton
Király; l. még <i>Deli</i> Király	Labadi ~ Labodi ~ Labodj	Martonfai
Kis; l. még <i>Dobos</i> Kis, <i>Szobi</i>	Laczo	Mártonyi
Kis, Vaci vagy <i>Kis</i>	Lada	Mátko
Kisfaludi ~ Kisfaludj	Lakatiárto ~ Lakatiarto ~	Matyok
Kis Falusi	Lakatiárto	Medves
<i>Kis Vayda</i> l. Szalai aliter <i>Kis</i>	Lakatos	Mérei ~ Merei
<i>Vayda</i>	Lampert	Merennyei
Koczkas	Lánci	Merkei ~ Merki
Kocsis ~ Koczis	Lanio l. Mészáros	Merő
Kodor	Lankai	Mészáros ~ Meszaros ~
Kollatföldi ~ Collatföldi	Lánti (?)	Miczaros ~ Miszaros
Komar Varasi	Lantos	Mihal l. <i>Hagy</i> Mihal
Komondi l. Kamondj	Lanu(?)	Mihaly <i>Kovacz</i>
Koncz	Lapai	Mihalyfai ~ Mihalyfalvi
Kondor	Laskaj ~ Lascai ~ Laskoj	Miklai
Konkoly	Lasy	Miser
Konyoros (?)	László ~ Laszlo ~ Lazlo	Miskolci
Kopasz	Lazar	Molitor
Kophelyi ~ Kopheli ~	Leki	Molnár ~ Molnar
Kopholyi	Lenart	Mono; l. még Aszaloi vagy
Kopoly l. Kapoly	Lendvai	<i>Mono</i>
Koppani	Lengyel	Monor
Kormos	Levai	Monos
Korodi	Liszikai	Mori
Koszorus	Lisztes ~ Liztes	Moricz
Kovács ~ Kovacz ~ Kovác	Literatus	Nadasdi
~ Kovacs ~ Kovats; l. még	Lovas	Nagy ~ Nagy ~ Nagý; l. még
Georgy <i>Kovacz</i> , Gergely	Lovasi	<i>Haydu</i> Nagy
<i>Kovacz</i> , János <i>Kovacz</i> ,	Lörjncze	Nagymihály
<i>Katona</i> Kovats, <i>Kest</i>	Lukacs	Nardaj
<i>Czinalo</i> Kovacz, Mihaly	Lukacsi	Nema
<i>Kovacz</i>	Lukafalvai	Nemes
Kozma	Madarász	Német ~ Nemet ~ Nemeth ~
Könczöl	Magyaradi ~ Magiarati	Nemett
Körmöndi	<i>Magyari</i> Gal	Noreri (?) ~ Noveri (?)
Körmös	Mányoki ~ Manyoki	Nögeri ~ Nögheri
Körösi	Maraczý	Odor
Krampos	Maradok (?)	Orbán
Kraniecz	Marais	Ormandj
Kránitzer	Marczali	Ormos

Oros	Prikl	Sarvari
Orvos	Puserfi ~ Pusorfi	Savoly
Osvald ~ Osvát	Puskajarto	Segesd
Pajor ~ Paior	Puskás	Segesdi
Pakodi	Pusztai	Serarij ~ Sérarÿ ~ Sirarij
Pal	<i>Püspökné</i>	Sikator
Palfi	<i>Püspök Uram</i>	<i>Silapos Vajda</i>
Pandur	Rab	Simo
Pap	<i>Rab Csizmazia</i>	Simon
Pápa ~ Papa	<i>Rab Csökli</i>	Simonfalvi
Papai	<i>Rab Horvat</i>	Sipos
<i>Papista Horvat</i>	<i>Rab Szabo</i>	Sitkei
<i>Papista iffiu Takacs</i>	<i>Rab Tot</i>	Somogy
<i>Papista Szücz</i>	Rác ~ Racz ~ Rátsz ~ Ratz	Somogyi ~ Somoghy
<i>Papista Tot</i>	Racz alias <i>Farkas</i>	Soós ~ Soos
<i>Papista Varga</i>	Raffaij	Sorosi ~ Sorossi
Parraghi	Rahoczki	Sovajczér ~ Sovaiczir
Patroj	Rántó ~ Ránto ~ Ranto	Sovany ~ Savany
Pattantyus ~ Pattanthys ~ Pattanthis	<i>Rántó Czizmadia</i>	Sovatar (?)
Paulus	Rátkai	Sörfőző
Paxi	Recsej ~ Reczei ~ Réczei ~ Reczey ~ Rétsei	Sully
Pedi	Remete ~ Remethe	Sutor
Pellio	Ricis ~ Riczis	Sümeghi
Perenyi	Rokolj	Sütő ~ Sütö ~ Sütvő (!)
Pereszeghi (!)	Romozi	Szabari
Pernészi ~ Perniszi	Rosa	Szabaton
Pető	Rumi	Szabó ~ Szabo ~ Zabo; l. még <i>Bako Szabo, Eoregh</i>
Petröcz ~ Petrocz	Rupoly ~ Rapoly ~ Ropoli ~ Ropolj ~ Rupuly ~ Rupulyi	Szabo, <i>Katona Szabo, Pa-</i> <i>pista Szabo, Rab Szabo,</i> <i>Santa Szabo, Szentmiklósi</i> Szabo
Pillogato	Sabuk	<i>Szabo Tot</i>
<i>Pillogato Tot</i>	Safai	Szakacz
Pintér ~ Pinter	Sáfár	Szakaatlan ~ Szakatalan
Pocz	Saghi	Szadmari
Polcar (?)	Saj ~ Saji	Szakos
Polgar	Salánki	Szalai ~ Szalaj ~ Zalai
Por ~ Poor ~ Pór	Samariai	Szalai aliter <i>Kis Vayda</i>
Porroghi	Sancz ~ Szancz	Szambotÿ
Posgai	Sandor	Szancz l. Sancz
Pöczár	<i>Santa Szabo</i>	Szántó ~ Szanto
Pöczárdi	<i>Sánta Városi Borbély</i>	Szarka
Pörhőndi	Sarkan	Szeker
prédikátor l. Janos <i>prédi-</i> <i>kátor</i>	Sarkanj	Szél
Pribék ~ Pirjбек	Sartor	
<i>Pribek Török</i>		

Szeles	Tita	Varga; l. még <i>Kakucza</i>
Szemai (!)	Tivadar	Varga, <i>Papista</i> Varga
Szemere	Tobolyi ~ Tibali ~ Tiboli ~	<i>Városi</i> Borbély l. <i>Sánta</i>
Szemes	Tubulyi	<i>Városi</i> Borbély
Szennai	Tomka	Varsani ~ Warsani
Sz[ent] Benedeki	Tonai	Várvizi
Sz[ent] Gróthi	Tonsor	Vasaly
Sz[ent] György ~ Sz[ent]	Topos	Verebélj
Georgy	Torlos	Veszprémi ~ Beszprimi ~
Szent Györgyfi	Torma	Veszpremi ~ Veszprimi ~
Sz[ent] Györgyi	Tot ~ Thot ~ Tóot ~ Tóót ~	Weszpremi ~ Weszprimi
Szentkiráli	Toth ~ Tott ~ Totth ~ Tööt;	Vezekini
Szentkirály	l. még <i>Barna</i> Toth, <i>Papista</i>	Vig ~ Vigh
Sz[ent] Lőrinczi	Tot, <i>Pilloгато</i> Tot,	Visay
Szentmartoni	<i>Rab</i> Tot, <i>Szabo</i> Tot	Visnyei
<i>Szentmiklósi</i> Szabo	Tömlöcz tarto	Vissi
Sz[ent] Páli	Török l. <i>Pribek</i> Török	Vitaris
Szep	Trombitas	Vizvari
Szi ~ Szeé	Tsike	<i>Vojvoda</i> Baroniensis l.
Szigeti	Tsoknai l. Czoknai	Baroniensis <i>Vojvoda</i>
Szijarto ~ Szijjarto ~	Tsondor l. Czondor	Zabo l. Szabó
Szyjárto	Tubiczinus	Zagoritz
Szilágyi ~ Szylagi	<i>Tumboras</i> l. Erdely <i>Tum-</i>	Zakal
Szilas	<i>boras</i>	Zala Karosi
Szitas	Tur	Zarga
<i>Szobi</i> Kis	Turós ~ Turos	Zavoti
Szomajomi ~ Somajomi ~	Turos <i>Hadnagy</i>	Zida
Szomajori (!)	Tüdő	Zigh
Szöke	Tzepeli l. Csepeli	Ziloi ~ Ziløj
Szölösi	Ui Udvari	
Szücz ~ Szöcz; l. még	Uy	
<i>Papista</i> Szücz	Uylaki ~ Uÿ Lakj	
Szviz (?)	Uy Varasi	
Takác ~ Takacs ~ Takasz ~	Váci ~ Vaczi	
Takats ~ Takáts; l. még	Vaci vagy <i>Kis</i>	
<i>Papista</i> <i>iffiu</i> Takacs	<i>Vaczi</i> Eötvös	
Tallyai	Vaga	
Tapsony	Vágy	
Tarto ~ Tharto	Vajda; l. még Czabai <i>Wayda</i> ,	
Tatai	Josa <i>Vayda</i> , <i>Silapos</i> <i>Vajda</i>	
Thalasi	Vajdai ~ Vaidai ~ Vaydai ~	
<i>Thot</i> Csizmazia	Vaydáj	
Tihany	<i>Vak</i> Czizmazia	
Tihanyi	Várallya	
Tikosi	Várallyai	

A) Ezeknek a családnemeknek a tüzetes vizsgálatára most nincs terem, de ezek is – miként a keresztnemek – becses adalékul szolgálnak majd készülő munkámhoz, a XVII–XVIII. századi zalai személynevek névtani-dialektológiai sajátosságainak bemutatásához.

a) A zömében magyar nyelvi nevek között szép számmal találunk vidékünkön ma már ritka közszoí eredetű családnemet (pl. Bika, Boltor ~ Boltos, Eös, Fako, Göbölös, Göbös, Halal, Jozan, a későn megjelenő Kender [vö. KÁZMÉR, Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993.], Koszorus, amely ma már Koszoru alakban él, Körmös, Lakatjarto, Mono, Monos, Orvos, Pattantyus, Puskajarto, Rántó, Szakalatlan ~ Szakatalan, Tömlöcz tarto stb.).

b) Ebben a forrásban is – akárcsak a XVIII. századi népességösszeírásokban – feltűnő számban fordulnak elő a pusztá, képző vagy utótag nélküli helynévből keletkezett családnemek, legtöbbször -i képzős párjukkal (pl. *Angvad* – *Anjadi*, *Aszalo* – *Aszalo*i, *Baycza* – *Baiczi*, *Boranya* – *Baranyai*, *Czögled*, *Csurgo* – *Csurgai*, *Jako* – *Jakoi*, *Kiliman*, *Medves* [vö. FNEsz.⁸ *Nemesmedves* a.], *Merő*, *Monor*, *Nema*, *Oros* [ez utóbbi kettő hn.-ból is származhat], *Pápa* ~ *Papa* – *Papai*, *Remete*, *Rupoly* ~ *Rupuly* ~ *Rupulyi* ~ *Ropoli* [vö. FNEsz. *Kaposvár* a.], *Sancz* ~ *Szancz* [hn., ma Nagykanizsa btr.], *Sarkan* – *Sarkanj*, *Segesd* – *Segesdi*, *Sikátor* [vö. FNEsz.], *Somogy* – *Somogyi* ~ *Somoghy*, *Tihany* – *Tihanyi*, *Torlos* [vö. FNEsz. *Tarrós* a.], *Várallya* – *Várallyai* stb.). Itt kívánom felhívni a figyelmet az *Angvad* – *Anjadi* névpárra, amely – noha CSÁNKI nem közli – lehetséges, hogy a Veszprém megyei *Ángyád*-dal (ma Szabadángyád, Fejér m.), de elképzelhető, hogy a rejtélyes alakulásmódú Kanizsa környéki *Anyadwaloga*-val (CSÁNKI III, 28) van összefüggésben. Elsődleges névként nehezen képzelhető el; föltehető, hogy népetimológiás úton keletkezett az **Angyád*-ból (lat. *Anianus* + -d), és ma már csaknem biztosra vehető, hogy a korábban adatolt *Weneche*-vel azonos (vö. VÁNDOR i. h.). A kanizsai urbáriumban ugyanis nem úgy szerepel, ahogy Csánki idézi, hanem ahogy Vándor kijegyezte: *Anyadwaloga* alias *Weneche*. De *Weneche* sem *Ventepusztával* (ma *Petrivente* btr.) azonos, ahogy CSÁNKI írja (III, 123), hanem a mai Bajcsa területén feküdt. (Etimológiailag sem hozható a *Venéce* és a *Vente* összefüggésbe, vö. FNEsz. *Petrivente* a.) Az urbáriumok mindig Töllel, Csákánnyal és Leányfaluval fogják össze – írja VÁNDOR. Bajcsa neve egyébként túl későn, 1578-ban tűnik fel „a stájerországi segítséggel épülő erődtámmennel kapcsolatban” (i. h.). Hogy egy-egy helységnévnek csak másodlagos (népetimológiával keletkezett) alakja rögzül családnévként, arra a XVIII. századi zalai népességösszeírásokból a *Bük Faā* ~ *Bük Faá* nevet említeném, amely Bőtefa szóbeli neve lehetett, de maga Bőtefa sem az 1767/69., sem az 1771. évi összeírásban nem fordul elő. Ma már Bükffa helynévként nem él, sőt már 1773-tól sincs adatolva (vö. Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye. 1773–1808. Szerkesztette SZASZKÓNÉ SIN ARANKA és BREINERNÉ VARGA ILDIKÓ. Bp., 1996. II, 338), de családnévként igen, egyik viselője, a nagyrécei születésű *Bükffa Katalin* Nagykanizsán lakik. (Bőtefai ~ Bőtefalvi családnév nincs a XVIII. századi népességösszeírásokban.) Az említett *Angvad* – *Anjadi* családnemek tehát – amelyeknek viselői 1642-ben, illetőleg 1650-ben kiskomáromiak voltak – a Zala megyei település eredetibb nevének első tagját őrizhetik.

c) A *Bombardarius*, *Coriarius*, *Coturnarius*, *Lanio*, *Literatus*, *Molitor*, *Pellio*, *Sartor*, *Sutor*, *Tonsor*, *Tubiczinus*, *Voyvoda* Boroniensis neveket, mondanom sem kell, az anyakönyv latin nyelvű részében találjuk. Valamennyinek megvan a magyar megfelelője (Pattantyus, Szijarto, Csizmadia, Mészáros, Deák, Molnár, Szücz ~ Szöcz, Szabó, Varga, Borbély, Trombitas, Baranyai Vajda).

B) A továbbiakban – a többi családnév-típust most mellőzve – néhány megjegyzést kívánok fűzni a kevés számú ragadványnévhez.

a) A *Bako Szabo*, *Barna Toth*; *Cserkesz Halász*; *Racz alias Farkas*; *Fejer Karatson*; *Kakucza Varga*; *Pribek Török*; *Thot Csizmazia* belső keletkezésű, azaz családi vonatkozású neveknek tűnnek.

b) Hogy a 3. pontban említett településnevek, illetőleg ezeknek jelentős része -i melléknévképzős alakban ragadványnévként is élhetett, arra a *Hagy Mihál*; (*Sánta*) *Városi Borbély*; *Vaczi Eötvös*; *Szentmiklósi Szabó*; *Szobi Kis* nevek mellett Kanizsai Pálfi János Naplójában a *Karosi Vasas János*; *Szombatheli Szabó Imreh-féle* nevek is utalnak (175, 180), és nyilvánvalóan nem a helybeli születésűek megkülönböztetésére szolgáltak. Jövevény voltukat a Napló szerint is számon tartotta a mezőváros közössége: „Sarkany Istvan fő Capitan Tapsonyakat, Merkeieket, Veseieket, Szakacziakat, Dedieket, Vidiakat, Gombaiakat etc. pöczéttel be hivatta volt, mivelhogy az Uy és Oo Calendarium szerint való Husveton kívül, ő maguktól, harmadik Husvetot akartak illenj” (182).

Noha ezeket a sorokat 1636. március 27-én írta a püspök, a származási helyet mindvégig, tehát 1664-ig az anyakönyvbe bejegyezték. *Andi Tot*, *Zagoritz*; *Bakonaki Szőke*; *Berekalyi Maradók*; *Csallókői Nagy*; *Czökli Gacz*, *Kari*; *Dedi Jako*, *Király*; *Galamboki Aegyed*, *Beda*, *Bénicz*, *Borsos*, *Czeke*, *Czonka*, *Csordas*, *Dak*, *Deak*, *Fejer*, *Fekete*, *Foris*, *Horvát*, *Juris*, *Kalman*, *Kalmar*, *Kapola*, *Kaponn*, *Karatson*, *Kemeny*, *Kis*, *Kovacz*, *Kun*, *Lada*, *Laszlo*, *Marton*, *Molnar*, *Monor*, *Monos*, *Nagy*, *Pal*, *Pap*, *Petröcz*, *Sancz*, *Sikator*, *Szabo*, *Szi*, *Tiboli*, *Tót*, *Varga*, *Zavoti*; *Galgoczy Szücz*; *Garabonczy Benedik*, *Biro*, *Bödör*, *Czapo*; *Chigei Nemes*; *Henczei Nagy*; *Ilyvari Varga*; *Kaczorlaki Thot*; *Kadarkuti Nemes*; *Kalloczi Horvat*; *Karosi Ban*, *Bankó*, *Barbás*, *Baso*, *Börgönyi*, *Dörgönyi*, *Csizmadia*, *Gal*, *Pandur*, *Vízvari*; *Kisvarasi Ormos*; *Körmöndi*, *Czizmadia*; *Magyaradi Bácseny*, *Bagoly*, *Baiczi*, *Bakos*, *Beczei*, *Becen*, *Benedek*, *Berzen*, *Bodo*, *Bornemisza*, *Böröczk*, *Czonka*, *Czorda*, *Czordas*, *Dobo*, *Dömöki*, *Fejes*, *Fekete*, *Fogjos*, *Haidu*, *Horvat*, *Ihaz*, *Katona*, *Kránitzer*, *Kun*, *Lenart*, *Nagy*, *Osváld*, *Pető*, *Simo*, *Simon*, *Thot*, *Veszpremi*; *Martoni Kis*, *Kováts*; *Merenyei Tóót*, *Varga*; *Merkei Nagy*; *Merei Böytös*, *Nagy*, *Varga*; *Mihálydi Tóót*, *Nárai Berbély*; *Eölböy Varga*; *Poszföldi Czeke*, *Cseh*, *Garai*, *Kis*; *Reczei Aczél*, *Büki*, *Dorgo*, *Horváth*, *Jakabfi*, *Koczis*, *Kondor*, *Lakatiártó*, *Mészáros*, *Pap*, *Pócz*, *Szanto*, *Tóót*; *Rédicsi Pöczárdi*; *Sávolyi Kaczás*, *Kanyar*, *Koczis*, *Lantos*, *Pandur*; *Somodori Gergely Kovacz*, *Szabo*; *Szabari Nagy*, *Takáts*; *Szabatoni Horvat*; *Szentbenedeki Czer*, *Lovas*, *Kiss*, *Torlos*; *Sz(ent) Geögy Vari Barbél*; *Szomajomi Mátkó*; *Szombatheli Szabo*; *Udvári Thalasi*; *Uylaki Biki*, *Torma*; *Vaczi Eötvös*, *Istvan Deak*; *Várdai Molnár*; *Városi Após*, *Baka*, *Balea*, *Balla*, *Balog*, *Barhocza*, *Becza*, *Becze*, *Bezha*, *Borro*, *Czani*, *Czeh*, *Czeke*, *Cziszar*, *Cányi*, *Ember*, *Fabian*, *Ferenci*, *Fölső*, *Palfi*, *Gerenczer*, *Hajas*, *Ihasz*, *János Kovács*, *Karatson*, *Katona*, *Kiraly*, *Kis*, *Konkoly*, *Kovacz*, *Körmöndi*, *Labadi*, *Lakatiártó*, *Márton*, *Molnár*, *Nemet*, *Orban*, *Pinter*, *Pór*, *Sovány*, *Szabo*, *Szarka*, *Szentmiklósi Szabo*, *Szőke*, *Thot*, *Varga*; *Szalavari Szabo*.

A nem helyben lakókat a „Galambokon lako Marton; Magiaradon lako Thot; Savolion lako Thot”, illetőleg a „Nagy Balas Szent Georgy Varot lakik” megjelöléssel látták el.

c) a *Janos Czigan* népcsoportot;

d) A *Papista* Horvat, Szücz, Tot, Varga; *Papista (iffiu)* Takacs, katolikusokat jelöl, akárcsak a már említett pestisben elhunytak lajstromában a név után kitett „P” betű, amelynek jelentését is megadja a lelképásztor: „Litera P. signat Papistas” (i.m. 58).

e) Az életkorra utaló *Eoregh-en* kívül az *iffiu* a már említett (*Papista*) *iffiu* Takacs-on kívül még négy esetben fordul elő a *Haydu* ragadványnév: a Horvat, a Karacson, a Szabo és a Vaidai családnevek előtt.

f) Alig van testi tulajdonságra/fogyatékosagra utaló ragadványnév: *Sánta* (Városi) Borbély, *Deli* Király, *Hosszu* Csizmazia, *Kis* (Vayda), *Pillogato* Tot (ez utóbbi családnevként is előkerül), *Santa* Szabo, *Silapos* (Vajda), *Vak* Csizmazia.

g) A foglalkozással, illetőleg az iskolázottsággal hozható összefüggésbe a *Kest Czinalo* Kovacz, *Georgy Kovacz*, *Gergely Kovacz*, *János Kovacz*, *Mihaly Kovacz*, *Janos prédikátor*. A *Caspar Deak*, *Istvan Deak*, *Miklos Deak* névben pedig a *diák* szavunk 'tanult ember' jelentését kell látnunk. Ezt a vélekedést az is gyámolítja, hogy az anyakönyvben névkiegészítőként több esetben ott áll a *diac* szavunk.

h) Természetesen a végvári katonaélet is nyomot hagyott a ragadványnév-anyagban: *Turos Hadnagy*, *Haydu* Horvat, *Nagy, Katona* Bencze, *Horvat, Kovacz; Katona* (Papista) Szabo; (*Kis*) *Vayda*; ?*Dobos* Kis; (*Silapos*) *Vajda*; *Rab* Csizmazia, Csökli, Horvat, Szabo, Tot. (A *Rab* családnevként is előfordul.)

C) Mindhárom névhelyettesítő (*Harminczadosné, Püspökné, Püspök Uram*) beszédesen bizonyítja viselőik akkori közismertségét.

Jegyzetek

¹ Az eredeti lapszámozást a többszöri tévesztés miatt a fénymásolással készült példányomon kiigazítottam, a következőkben tehát az általam adott lapszámokra utalok.

² Kiskomárom (ref.) 1624-, Nagykanizsa 1690-, Keszthely 1697-, Alsólendva 1685-, Csesztreg 1665-. Ez utóbbiak mind római katolikus keresztelési anyakönyvek.

³ Lelőhelye a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pépa.

⁴ Tudományos értékére nézve I. bővebben MAKÁR JÁNOS, Kanizsai Pálfi János élete és munkássága. A szerző saját kiadása. New Brunswick, 1961.

⁵ In: Nagykanizsa. Városi monográfia. I. Szerkesztette BÉLI JÓZSEF, majd RÓZSA MIKLÓS, RÓZSÁNÉ LENDVAI ANNA. Nagykanizsa, 1994. 360–1. A VÁNDOR LÁSZLÓ által készített térképvázlatot is innen vettem át.

⁶ A menekülést valószínűsíti VÁNDOR, amikor azt írja, hogy „1619-ben pontosan a kanizsai környékről tudjuk, az egykori uradalom hatvanhét falujából és mezővárosából ötvennégy »deserta« vagy »nescitur«, s csak tizenháromban van némi lakosság” (i. m. 356).

⁷ CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—III., V. Bp., 1890–1913. FEKETE NAGY ANTAL, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Trencsén vármegye. Bp., 1941.

⁸ FNEsz. = KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. I—II. Bp., 1988⁴.

Szemponatok és adalékok XVII. századi keresztnéveink vizsgálatához

1. A reformáció nyugat-, illetőleg közép-európai térnyerése folyamán az 1545-ben összehívott tridenti zsinatnak a római katolikus egyház adminisztrációjára vonatkozó rendelkezései hazánkban a török megszállás miatt csak Pázmány Péter esztergomi érsek 1625-ben kiadott Ritualejában fogalmazódtak meg, amikor is elrendelte és kötelezővé tette a keresztelési, a béralkozási, az esketési és a halotti anyakönyvek vezetését. Korábban, a XVI. században csak a töröktől kevésbé vagy nem zaklatott szepesi, kassai, zágrábi és zengg-modrusi egyházmegyében maradtak fenn ezek a névtani szempontból is igen becses források (Szepesmindszent 1546, Csütörtökhely 1573, Nedec 1587, Kassa esketési és halotti 1587, keresztelési 1598, Predgrada 1560, Mrežnica, korábban Sveti Petar na Mlaki 1561, Šćitarjevo 1579, Kutjevo keresztelési 1594, házassági 1590 l. tölem Az anyakönyvezés kezdetei a Magyar Szent Korona országaiban. (Kézirat) vö. még Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895. október 1-ig. Összeállította JUDÁK MARGIT. MOL., Bp., 1977.). Számuk a XVII. sz.-ban jelentősen megnőtt, 640-re emelkedett, elsősorban az 1600-as évek végén, de igazából csak a XVIII. sz.-ban vált valóra a mindegyik plébániára kiterjedő zsinati, illetőleg főpásztori rendelkezés, amikor már 2562 római és 490 görög katolikus egyházközségben folyt az anyakönyvezés (vö. tölem MNy. XC [1994]: 504–5).

A tridenti zsinattal csaknem egy időben a magyarországi reformátusok 1576-ban a hercegszöllősi zsinaton foglalták meg egyházuknak azt a rendelkezését, hogy minden gyermek keresztelesekor annak nevét és a keresztelés idejét írják be az erre a célra rendszerített könyvbe, amit aztán a lelkészek tovább adnak utódaiknak (23. kánon). A dunántúli püspökség területén az 1612. évi köveskúti zsinaton megerősítették a fenti kánont, és Patay István veszprémi lelképásztor 1614-ben megkezdte az anyakönyvek vezetését, amely sajnálatos módon nem maradt fenn (vö. BALÁZS LÁSZLÓ, Egy régi vélt anyakönyv nyomában. Pécsi Akadémiai Bizottság – Veszprémi Akadémiai Bizottság Értesítője 1986. 129–30). Fennmaradt viszont a kiskomáromi 1624-től, következésképpen ez tekinthető az első református anyakönyvnek. A többi XVII. századi (veszprémi 1633–, leányi 1677–, kiskunhalasi 1678–, nagykőrösi 1681–, győri 1682–, táci 1693–) jóval a kiskomáromi után készült (vö. A magyarországi református egyházi levéltár anyagának fondjegyzéke. Szerkesztette LADÁNYI SÁNDOR. MOL., Bp., 1976., JUDÁK MARGIT i. m. 56–82, ÖRDÖG FERENC, Az első magyarországi református anyakönyv családnevei. In: Szavak – nevek – szótárak. Szerkesztette KISS GÁBOR és ZAICZ GÁBOR. MTA Nyelvtudományi Intézet. Bp., 1997. 270).

A hazai evangélikusok is a kiskomáromival egy időben kezdtek anyakönyvezni (Sopron 1626–, Ágfalva 1665–, Nagyszombat 1666–, Győr 1685–, Nemeskér 1689–, Pozsony 1682–, Kajárpérc 1692–, Kolozsvár 1695–), csaknem azonos számú településen (vö. A magyarországi evangélikus egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. Szerkesztette NAGY LAJOS. MOL. Bp., 1983., JUDÁK MARGIT i. m. 83–90).

A többi hazai kis egyházban (ortodox: szerb, román püspökség, magyar plébániák, baptista, unitárius, izraelita) sem a XVI., sem a XVII. sz.-ban még nem anyakönyveztek (vö. A baptista, görögkeleti, izraelita és unitárius egyházak fondjegyzékei. MOL, 1986., JUDÁK MARGIT i. m. 53–5, 91–101, 102–5, 108).

A másik igen jelentős zsinati rendelkezés a főpásztori egyházlátogatások (canonica visitatiók) kötelezővé tétele, amelyet nem előzménytelenül V. Sixtus pápa 1585-ben a „Romanus Pontifex” konstitutiójában nyilvánított ki. A meghatározott időközökben lefolytatott kánoni vizitációkról valamennyi püspök és érsek a pápának jelentést terjeszt elő, amikor személyesen vagy meghatalmazottja révén az apostolok sírját Rómában felkeresi. A XVIII. sz. közepén az egyházlátogatásokat összekapcsolták a hívek név szerinti összeírásával, következésképpen ezek a listák, a conscriptio animarumok az anyakönyvek mellett újabb, eddig még kellőképpen ki nem aknázott forrásai mind a nyelvtudománynak, mind a történettudománynak. Igaz ugyan, hogy ezekből a névtanósok a keresztszülők nevét, a születés helyét és napját nem tudhatják meg, megtudhatják viszont a háznép valamennyi tagjának (nagyszülők, szülők, gyermekek, szolgák stb.) teljes nevét, életkorát, a családfő társadalmi helyzetét (nemes, jobbágyság, zsellér stb.), foglalkozását, ha elsősorban nem a földet műveli, felekezetét stb. Ezek az információk olyan új adatokat nyújtanak a névszociológiai vizsgálatokhoz, amelyek a fentebb említett anyakönyvekből nem deríthetők ki, esetleg csak nagyon töredékesen.

2. Előadásomat kutatóterületemnek, a történelmi Zala megyének az előbbi forráscsoportjára építem, vizsgálódásomat azonban leszűkítem a címben jelzett XVII. századra, a négy zalai római katolikus (csesztrei 1665–1700, lendvai 1685–1700, nagykanizsai 1690–1700, keszthelyi 1697–1700) és a református anyakönyvezés kezdeteire (1624–1664). A névdivat vizsgálatának elsődleges szempontja a felekezeti szempont. Ennek érvényesítése kutatóterületemen két okból is lehetséges: egyrészt mert rendelkezésemre áll az említett kiskomáromi református anyakönyv, másrészt mert a népességösszeírásokat készítő plébánosok szigorú püspöki utasításra, Mária Terézia királyi meghagyását figyelmen kívül hagyva számba vették a települések nem katolikus lakóit is (vö. tölem Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. Budapest–Zalaegerszeg, 1998. IV, 621–2, 634–6). Mind a református kiskomáromi eklézsiában, mind a katolikus plébániákon több település gyermekeit keresztelték meg, következésképpen az alább bemutatandó nevek regionálisak, az említett szűk időbeliség tehát széles térbeliséggel párosul. Nagykanizsán anyakönyvezték a környék 30 Zala megyei¹ és 10 Somogy megyei² településének az újszülötteit, de egy-egy adattal a szülők lakóhelyeként feltűnik a Fejér megyei Sukoró, a Vas megyei Szőce, a Veszprém megyei Vörösberény, valamint a távoli Vas megyei Muraszombat neve is. Az anyakönyvbe 1395 gyermek (715 fiú és 680 leány) neve került be. Cesztregeren és környékéről³ 1769 gyermeket (937 fiút és 832 leányt) kereszteltek meg úgy, hogy nevet is adtak nekik. Hetés központjához, a lendvai plébániához 30 leányegyház tartozott⁴, a vizsgált időszakban 1244 gyermeket (634 fiút és 610 leányt) tartottak keresztség alá. A keszthelyi matrikulában más településről nincs bejegyezve senki, valamennyi újszülött (297 fiú és 229 leány) idevalósi. Nem így Kiskomáromban, illetőleg a kiskomáromi várban, itt keresztelték ugyanis a környék református gyermekeit, és ha más településről jöttek ide a szülők, azt az anyakönyvbe következetesen beírták⁵. A hol latinul, hol magyarul vezetett anyakönyvbe 1037 fiú és 932 lány neve van bejegyezve, az apa nevét következetesen feltüntették, az anyáét viszont – szokatlan módon – sohasem, aminek az lehet a magyarázata, hogy Kanizsai Pálfi János püspök az 1634. augusztus 26-án kiadott „Az egyháziaknak a templom, prédikátor, iskola és rektor körül való kötelességei” című utasításában úgy rendelkezett, hogy „A gyermeknek atyja, ha valahová nem küldetett,

nem ment, a kereszteléskor jelen legyen és gyermekére nevet ő maga adjon” (THURY ETELE, A dunántúli református egyházkerület története. Pápa, 1908. I, 280).

3. A négy római katolikus plébánián és a kiskomáromi eklézsiában 6956 gyermeket kereszteltek meg, de 53-nak elfelejtették beírni a nevét. Volt rá eset, hogy csak annyit jegyzett be a keresztelő pap, hogy kinek a magzatja. Mind az öt anyakönyv tanúsága szerint a fiúgyermek neve változatosabb, mint a leányoké, általában egyharmaddal többféle nevet kaptak (Csesztregen 29–18, Lendván 30–20), és ami meglepő, Kiskomáromban és Nagykanizsán a fiúknak még egyszer annyi nevet választottak, mint a leányoknak (34–17, 50–25), ami már a női nevek elszíntelenedését jelenti.

A másik jellemzője a XVII. századi zalai névadásnak, hogy mindkét felekezetben az első öt hely valamelyikén ott találjuk az *István*-t, a *János*-t, a *György*-öt, a *Mihály*-t és a *Miklós*-t. A XVIII. sz.-ban divatnévvé váló *Ferenc* egyedül a keszthelyi anyakönyvben áll az élen 56 előfordulással (talán a helyi ferencesek hatásaként, akik ugyan az 1552. évi török előli menekülésük után majd csak 1723-ban térnek vissza régi állomáshelyükre, vö. Schematismus Veszprimiensis 1975), Lendván is a 3. helyen áll, Csesztregen a 6.-on, Nagykanizsán a 8.-on, Kiskomáromban 11 előfordulással csak a 13.-on. A *József* ekkor még nincs a leggyakoribb tíz név között sem, divatja majd a következő században fog jelentősen megnövekedni, hogy aztán a XIX–XX. században szinte valamennyi római katolikus településen az élre törjön. Nem meglepő, hogy Dunántúlon a *Márton* a katolikusok között népszerű (Nagykanizsán és Keszthelyen a 6., Csesztregen és Lendván a 9. helyen áll), a reformátusok is igencsak kedvelik (Kiskomáromban 57 előfordulással a 7.).

A leggyakoribb női nevek még ekkora szóródást sem mutatnak. A *Katalin* név – Keszthelyt kivéve – mindenütt az első helyen áll, de Keszthelyen is 24,4 %-os előfordulással a második. A másik népszerű név az *Erzsébet*. Keszthelyen az 1., Kiskomáromban a 2., Nagykanizsán az 5., Csesztregen és a közeli Lendván a 6. Ugyanígy nagyon kedvelt az *Ilona*, mindegyik anyakönyvben az első öt között találjuk, utána következik az *Anna* a 3–5. helyen, Keszthelyen a 6.-on. Amíg ezek a nevek mindegyik anyakönyvben a leggyakoribbak, az utánuk következők (*Judit*, *Dorottya*, *Mária*, *Éva*, *Zsuzsanna*) területileg már jobban megoszlanak. *Judit* Lendván a 3., Csesztregen az 5., *Dorottya* Kiskomáromban a 4., Lendván az 5., Nagykanizsán a 6., Keszthelyen a 9. Úgy tűnik, divatjának tetőzése a XVII–XVIII. század. A *Mária* Nagykanizsán a 2., a többi katolikus plébánián viszont nincs az első tíz között sem, a kiskomáromi anyakönyvben meg elő sem fordul, ami aligha egyedülálló jelenség a reformátusok körében. Az *Éva* ugyan csak Keszthelyen áll a 3. helyen, de a többi anyakönyv statisztikájában ott látjuk az első tíz között. Divatos névnek tekinthető még az *Orsolya* is a *Zsuzsanna*-val együtt, mind a négy település anyakönyvében a 7–10. hely között váltakozva fordul elő. Gyakori és kevésbé gyakori keresztneveink tisztelettörténeti háttérének a megvilágítására most nincs sem időm, sem terem, de azt meg kívánom jegyezni, hogy Szűz Mária különösen nagy tisztelete nálunk majd csak a XVIII. sz.-ban bontakozik ki, nevének Nagykanizsán gyakoribb választása a az osztrák katonák és a német családnevű iparosok körében szembevetendő, sőt már 1698-ban arra is van példa, hogy második névként fiúgyermeknek is adták (Schenchendorf Farkas Kristóf báró fiát *Maria Josephus* névre kereszttette).

A keresztnév kiválasztásában sem a születés/keresztelés napjának, sem a templomcímnek ekkor még nincs szerepe. Igaz ugyan, hogy Lendván a *Katalin* az 1. helyen áll (a templom védőszentje alexandriai Szent Katalin), de a középkor legnépszerűbb szentjének nevét

(vö. BÁLINT SÁNDOR, Ünnepi kalendárium. Bp., 1977. 493) Csesztregen, Nagykanizsán, sőt a református Kiskomáromban is ezen a helyen találjuk. A csesztregi Szent Móríc-templom (első említése 1323; vö. MEZŐ ANDRÁS, A templomcím a magyar helységnevekben. Bp., 1966. 179) fárájában 1665-től 1700-ig egyetlen fiút sem kereszteltek *Móríc*-ra, amire majd csak a következő században találunk számos példát: 1789. szept. 19. Fentős *Móríc*, 1790. szept. 22. Nagy *Móríc* stb., vö. tölem Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetes területén. Bp., 1753. 57), amikor is a születés/keresztelés napja és a templomcím együttesen motiválja a *Móríc* név választását.

A keresztnévek becéző változataival csak a kiskomáromi anyakönyvben találkoztam: *Bandika* (András), *Bencze* (Benedek), *Gerzi* (Gerzson), *Giurko*, *Gyurka*, *Gyurko* (György), *Istok* (István), *Jako*, *Jakos* (Jakab), *Janczi*, *Janoka* (János), *Marko* (Márk), *Marczin* (Márton), *Matek*, *Matko*, *Matkó*, *Mátko* (Mátyás), *Mihok* (Mihály), *Mikos*, *Mikola* (Miklós), *Pali*, *Palko*, *Pallko*, *Pally* (Pál), *Peti* (Péter), *Annok*, *Panna* (Anna), *Dori*, *Doricza*, *Dorkasz*, *Dorka* (Dorottya), *Eörse*, *Eörsi*, *Eörsik* (Erzsébet), *Ilonka*, *Pilacz* (Ilona), *Jutka* (Judit), *Cató*, *Kata*, *Kati*, *Kato* (Katalin), *Maricza* (Margit), *Orsik*, *Orsika* (Orsolya), *Sofi* (Zsófia), *Susa*, *Suska* (Zsuzsanna), vizsgálatukat majd készülő munkám családneveit tárgyaló fejezetében kívánom elvégezni.

4. Mind a szülők, mind a keresztszülők nevének továbbörökítését XVII. századi anyakönyveinkben általában meg lehet vizsgálni. A névörökítés nálunk is, más nemzeteknél is a kereszténység felvételével egyidős. Kutatóterületemen többször kapták az újszülöttek a keresztszülők nevét, mint szüleikét. Csesztregen a fiúk 18,7 %-a, a leányok 13,8 %-a, Lendván fiúknak is, leányoknak is 14,4 %-a, Nagykanizsán a fiúk 19 %-a, a leányok 23,3 %-a, Keszthelyen a fiúk 8 %-a, a leányok 17,4 %-a. A szülők neve Csesztregen csak 8, illetőleg 8,8 %-ban, Lendván 10, illetőleg 8 %-ban, Nagykanizsán 14, 14 %-ban, Keszthelyen 9, 9 %-ban hagyományozódott tovább. A református Kiskomáromban viszont elsősorban az apa nevét örökölték az újszülött gyermekek, nem a keresztapáét. A keresztanya neve meglepő módon alig-alig öröklődött, a 932 leány közül csak 21 (2 %) viseli valamelyik keresztanyjának a nevét.

A Dunántúlon a XVII. sz.-ban szokásos volt kettőnél több keresztszülőnek komaságra felkérése, amit már az 1279. évi budai zsinat is kifogásolt (vö. PAULER GYULA, A magyar nemzet története. Bp., 1893. II, 464), nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok körében is. Kiskomáromban 871 újszülöttnak két keresztszülőpárt, 31-nek hármat, 5-nek pedig négyet is bejegyeztek. Kanizsai Pálfi János püspök ezt a korábban már említett rendeletében úgy szabályozta, hogy „Férfiú gyermeknek két férfiú és egy asszony, leánygyermeknek pedig két asszony, egy férfiú komái legyenek” (i. h.). A kettőnél több keresztszülő bejegyzésével Keszthelyt kivéve mindegyik katolikus plébánián találkozunk, aminek majd a XVIII. századi rituálék vetnek véget, amelyek megtiltják az egy keresztszülőpárnál több keresztszülő bejegyzését, valamint a ragadványnevek és a becenevek anyakönyvbe és a népességösszeírásokba kerülését. Nyilvánvaló, amikor két-három vagy ennél is több keresztszülőpár szerepel anyakönyveinkben, az újszülött és valamelyik keresztszülő neve megegyezésének nagyobb a valószínűsége.

5. Két keresztnévet kapott gyermekek száma – Nagykanizsát kivéve – elenyésző (Csesztreg: 1 fiú, 3 leány, Keszthely: 2 fiú, Kiskomárom: 2 fiú, 1 leány). Nagykanizsán viszont 91 fiú két nevet, 7 három nevet is kapott, de a leányok megkeresztelésekor sem elégedtek meg a szülők egy keresztnévvel, mert 96 leánynak kettőt, 10-nek hármat, egynek

pedig négyet is adtak. Szakirodalmunkból köztudott, hogy ez a szokás elsősorban a német-ség körében volt divatos. A családnevek alapján megvizsgáltam a szülők nemzetiségét, valamint az egyéb adatok alapján társadalmi hovatartozásukat, és csak megerősíteni tudom mások megállapítását, kiegészítve azzal, hogy a magyar arisztokrácia nem maradt el a németföldi gyakorlattól, mert a három, négy keresztnév adományozására csak náluk találunk példát. Berge Kristóf gróf leányát 1696. szeptember 30-án Nagykanizsán *Maria Josepha Sophia Eleonora* névre keresztelték, amiből kettő (*Sophia Eleonora*) a Bécsben élő keresztanyjának a neve. Ugyancsak Berge gróf jegyeztetett be három nevet (*Georgius Josephus Antonius*) 1694. február 15-én született fiának, amiből az egyik *Joanna Catharina Josepha* nevű keresztanyjának a férfinév párja. Itt jegyzem meg, hogy A. Dauzat szerint már a IX. sz.-ban kereszteltek leányokat bibliai férfinek nőnemű változataira (vö. DAUZAT, Les noms des personnes. Origine et évolution. Paris, 1956. 58). A. Bach pedig az írja, hogy a latin és a francia *-ina, -ine* végződés elterjedésével elvileg minden férfinévből alkotható női név (A. BACH, Deutsche Namenkunde. Heidelberg, 1952. I/1, 88 kk.). Georgius Arlt német scolopetarius (puskaműves, fegyverkovács) *Joanna Rosina Dominica* nevű leányának is három nevet adott, közülük az első a keresztanyjának, Berge Kristóf gróf nőtestvérének, *Joanna Catharina Josepha*-nak a keresztnéve. A többi két, ill. három keresztnévű újszülött is többségében német nevű (*Adler, Auer, Ball, Böm* stb.), bár a *Gellér, Horvath, Kalman, Kis* stb.) nevek is fel-feltűnnek, de a keresztszülők valamelyike német nevű.

6. A társadalmi helyzet, a foglalkozás, a viselt tisztség feltüntetése XVII. századi anyakönyveinkben olyan esetleges, hogy alig van módunk névszociológiai vizsgálatokra. A lendvai anyakönyvben a szülők neve után nem áll semmi, a keresztszülőké után is csak három adat olvasható (molitor, provisor, scholae rector), illetőleg egyszer szerepel a *Generosus Dominus*. Csesztregen Bagoly György iskolamester három gyermeknek volt a keresztapja, akárcsak Antal István plébános. Farkasdy Ferenc nyolcnak, de az újszülött nevének kiválasztását nem lehet kapcsolatba hozni a keresztszülőkkel. Jelentősebb számú ide vonható adat csak a nagykanizsai anyakönyvben található, többségük azonban a felszabadító osztrák katonák és parancsnokaik tisztségére vonatkozik. A kiskomáromi anyakönyv latinul vezetett részében a közszoji eredetű családneveket latinra fordították (*Bombardarius, Coriarius, Coturnarius, Lanio, Literatus, Molitor, Pellio, Sartor, Sutor, Tonsor, Tubiczinius, Voyvoda*), ezeket természetesen nem tekinthetem foglalkozásjelölő közszavaknak; a Pattantyús, Szijártó, Csizmadia, Mészáros, Deák, Molnár, Szűcs, Szabó, Varga, Borbély, Trombitás, Vajda családnevek számát szaporítják. Az osztrák tisztek (Rechperger kapitány, Meyer hadnagy és mások) gyermekei két vagy több keresztnévet viselnek, és elsősorban nem a Magyarországon, hanem az Ausztriában járatosakat (Ferdinánd, Kristóf, Frigyes, Lénárd). A húsz muskétásnak és a tíz milesnek a gyermekei között is a Lipót, a Lénárd, a Ferdinánd, illetőleg az Eleonora, Márta, Beatrix, Francisca, Paula stb. nevek tűnnek fel. Az iparosok (asztalosok, molnárok, szabók, ácsok, kovácsok stb.) szinte mindegyike német családnévű, gyermekeiket Karolára, Rozinára, Dominikára, Franciskára, Vidre, Vilmosra stb. kereszteltették. Természetesen ők is legtöbb esetben két keresztnévet adtak gyermekeiknek, akárcsak a város polgármestere, Tegeder Menyhért vagy Fischer secretarius, Schober János József patikárius és szenátor; Schneller János György chirurgus (sebész) hármat is (*Joannes Gotthardus Franciscus*). – A feldolgozott tíz év alatt két cigányt is bejegyeztek, mindegyiket családnévvel, keresztnévük (*Anna, János*) az ekkor divatos nevekkkel egyezik meg.

A másik igen fontos zalai végvárban, a kiskomáromiban elsősorban a zalai és a somogyi falvakból verbuválódott a katonaság. A katonai rangokat (Sárkány István kapitány, Lengyel Farkas vicekapitány, a vajdák, tizedesek) az anyakönyvben is feltüntették, továbbá a prédikátorok, deákok, bírók stb. neve után sem mulasztották el – magyarul vagy latinul – ezek bejegyzését, de sem a viselt tisztség, sem a magasabb iskolázottság, sem felekezetük nem hagyott nyomot gyermekeik keresztnévében. Legtöbbször (5) a *János*-t, illetőleg a *Katalin*-t (5) és az *Erzsébet*-et (4) választották, de az *Ilona* is háromszor tűnik föl. Az egyszer előforduló *Sámuel* ószövetségi nevet a mezőlaki prédikátor adta fiának. A héber *Gerzson* négszer, de az ugyancsak ószövetségi *Dániel*, *Dávid*, *Tóbiás* nevek csak egyszer tűnnek föl a reformátusok között; a *Judit* többször is, ami a katolikusok között ekkor is, a XVIII. sz.-ban is divatnév.

7. A keresztnévdívat változásait, a nevek időbeli mozgását ilyen szűk intervallumon belül nem vagy csak alig lehet érzékelni, amit meg lehet ragadni, az a kor legdivatosabb nevei, a szülők és keresztszülők névörökítése, a nemzeti hovatarozás, továbbá a társadalmi helyzet szerepe a névválasztásban, illetőleg a két vagy több keresztnév bejegyeztetésében. Amint az várható volt számomra, az itt bemutatott becses adatok is fontos adalékokul szolgálnak majd a XVIII. századi népességösszeírások neveinek a vizsgálatokor, akárcsak a kiskomáromi anyakönyv általam közzétett család- és ragadványnevei, illetőleg névhelyettesítői.

Jegyzetek

- ¹ Bakónak, Béc, Becsehely, Dobri, Eszteregnye, Galambok, Garabonc, Gelse, Kacorlak, Karmacs, Karos, Kiskomárom, Kistolmács, Merenye, Palin, Pölöske, Pölöskefő, Rajk, Récsa, Rigyác, Sándorháza, Sormás, Söjtör, Szentbalázs, Szentmiklós [Magyar-], Szentmárton, Szepetnek, Szerdahely, Újlak, Újudvar.
- ² Babócsa, Berény [Iharos-], Déd, Iharos, Miháld, Nagymarton, Pátró, Surd, Szentmihályhegy (ma Zákány btr.), Szentmiklós (ma Miklósfá, Nagykanizsa btr.).
- ³ Baglad, Baksa [Zala-], Barabás [Kerka-], Jakabfa [Lendva-], Kutas [Kerka-], Márokföld, Nemesnép, Németfalu, Nova, Péntekfalu, Pórszombat, Resznek, Szentersébet, Szilvágy, Újfalu [Kerka-].
- ⁴ Banuta, Bödeháza, Csente, Dedes, Dobronak, Feritfalu, Gáborjánháza, Göntérháza, Gyertyános, Hármasmalom, Hidvég, Hosszúfalu, Hotiza, Kámaháza, Kapca, Kót, Lakos, Lovászi, Petesháza, Pince, Radamos, Rédics, Sárd, Szécsisziget, Szentjános, Szentkirály, Szijártóháza, Szombatfa, Völgyifalu, Zsitkóc.
- ⁵ Zala megye: And (Nagykanizsa mellett feküdt, ma nem él), Bakónak, Garabonc, Kacorlak, Karos, Körmend (Nagyrada környékén feküdt), Légrad, Magyaród [Balaton-], Merenye [Zala-], Récsa, Rédics, Szabar [Zala-], Szentgyörgyvár, Szombathely (Nagykanizsa környékén, ma nem él), Turnicsa, Udvari [Balaton-], Újlak [Zala-], Város [Komár-], Zalavár. – Somogy megye: Aszaló [Somogy-], Csököly, Déd, Gige, Hencse, Illyefalva, Kadarkút, Marót (ma Somogysámsón btr.), Marton [Csurgónagy-], Mérő [Kapos-], Merke (ma Tapsony ktr.), Miháld, Sávoly, Somodor, Szentbenedek, Szomajom, Várda. – Vas megye: Náráj, Ölbő. A Nyitra vagy Borsod, Pest, Sopron és Tolna megyéből ide kerültek egy-egy településnév jelzi: Galgóc, Vác, Kismarton, Szabaton(puszt). Mindezek mellett arra is van adat, hogy a másutt megkeresztelt gyermeket ebbe az anyakönyvbe vezették be: „[1634] 15 die Julii Papán Sandor Gyorgy diac Uram majorjában körösztoltem meg Mezőlaki Praedicatornak D. Stephanus Györvarinak fiat Samuelt. En voltam egyik koma”.

A *Tütösi, Tüttös, Tütő* családnevekről

A XVIII. századi Zala megyei népességösszeírásokban (l. tölem, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771 I–IV. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1998) e név három alak- és 19 ortográfiai változatával (*Tütösi, Thütössy, Tötösi, Tötösy, Tótösy, Tütösi, Tüttösi, Tütösj, Tütösy, Tütösy, Tütösy, Tütösy; Tüttös; Tütő, Tötö, Tötő, Töthő, Töttő, Tutő, Tütő, Tüttő, Tüttő*) kutatóterületem közepén, a Zalaegerszeg–Pakod–Szegvár (Zala-)–Sümeg–Tapolca–Vita (Nemes-)–Keszthely–Komárváros–Bakónak (Nagy-)–Pölöske–Zalaegerszeg által határolt rombusz alakú terület 26 településén találkozzunk. Adataim száma: *Tütösi* 26, *Tüttös* 1, *Tütő* 72. Mindhárom név helynévi alapja Zala megyéből is (*Thyhws, Thwthews, Thythews*, ma *Tüttös*, Pacsa btr., vö. CSÁNKI III, 119; *Thofeu, Toufeu* al. nom. *Teuteus, Tofeu* al. nom. *Teutus, Thofew, Eghazasthofew* et *Kysthofew*, ma *Baktüttös* és *Tófej*, vö. CSÁNKI III, 116) más megyéből is adatható, amelyeket éppen ünnepeltünk vette számba egyik igen figyelemre méltó cikkében (MEZŐ ANDRÁS, Gazdálkodástörténetünk egy helynévi emléke. MNy. LXXXVI, 223–8). Tanulmányának végső következtetése: „a *Töttös*-féle helynevek némelyikéről csakugyan föltehetjük a személynévi eredetet, a többségükben azonban nem. Ezeket az erdőirtásra utaló gazdaságtörténeti vonatkozású nevek csoportjában kell számon tartanunk, mégpedig dülönév esetében ’irtványföld’, helységnév esetében pedig ... ’irtványföldre települt falu’ jelentésben” (i. h. 228).

Bennünket most elsősorban nem az foglalkoztat, hogy e családnevek alapjául szolgáló helynév milyen eredetű, hanem az, hogy a csak dunántúlinak tűnő *Tütő* és ortográfiai változatai hogyan alakultak. A *Tüttös* személynévvel először 1212-ben találkozunk a *Thetheusisz* szak előtagjaként, majd 1325-ben a *Vesszős* társaságában fordul elő a ZsigmOkm.-ban *Stephanum dictum Toteus*, et *Georgium dictum vezeus*. Néhány évvel később, 1332-ben e két személy neve kiegészül a *Thuisses (Tövises)* névvel (vö. FNESz. *Töttös* a.). Látni való, hogy e három személy neve egymással jelentéstani vonatkozásban áll, mivel a *Tüttös* helynév alapjául a m. R. *Tuet* szn. *-s* képzős származéka szolgált, „amely a m. *tő* R., N. *tű* ’földben levő növényi szár’ fn.-ből képződött” (FNESz. *Tüttös* a.). De ha MEZŐ ANDRÁS adataira építjük magyarázatunkat, és kihagyjuk a *Tüttös* személynévvé válásának mozzanatát, akkor is ehhez járult az *-i* képző, és világos számunkra, hogy a *Tütő*-féle nevek esetében nemcsak az *-i*, hanem a *-si* képző vonódott el a morfémahatár eltolódása miatt. A funkciót ugyanis nem az *-s*, hanem a ’valamihez való tartozás’ jelentésű *-i* hordozza, az *-s* ’ellátottság’ jelentése egyáltalán nem érvényesül. A morfémahatár eltolódása háttérben tehát nem funkcionális ok áll, hanem analogikus hatás. A kései ómagyar korban csupán egyetlen egy *-si* képzős származékszót tudunk adatolni: a *falusi*-t. A *falu* igen szoros kapcsolatban van a *város* szóval, amelynek *-i* képzős származéka erős analógiás hatást gyakorolhatott a *falu*-ból létrejött *-i* képzős derivátumra, amelynek korábbi formája bizonyára **falui* lehetett. Ugyanebbe az irányba hatottak az *-s* képzős helynevek (*Bükkös, Gyopáros, Tölgyes*) *-i*-vel továbbképzett formái, amelyekből szintén elvonódhatott a *-si* képző mint a ’valamihez való tartozás’ kifejezője (MNyTNy. II/1. 10–1). A *Tütő* névre vonatkoztatva: a képzőelvonás tehát nemcsak a név végi *-i*-t érte, hanem az *-s* képzőt is, és ezáltal annyira eltávolodott *-i* képzős elődjétől, hogy névtáramban egyetlen egy személy

sincs, akinek a nevét a különböző időszakokban (1748–50, 1757, 1771) e két alakváltozatban jegyezték volna le. Etimológiai összetartozásukat – az *Adász ~ Adászi*, *Buzsák ~ Buzsáki* stb. névpárokka ellentétben – a mai névhasználó sem érzi, föltehetően már családneveink kialakulásának századaiban sem érezték, sőt maga a *Tütös* hn. is korán elveszíthette etimológiai átlátszóságát.

Személynév-kutatásunk helyzete és feladatai

Szokatlan két névtudományi konferencia közötti országos tanácskozásunkon áttekinteni személy- és helynévkutatásunk helyzetét, és noha meglepődtem a rendezők kívánságán, két okból mégis vállalkoztam előadásom megtartására. Az egyik, hogy – ami természetes – felhívjam kutatóink figyelmét a mai személynév-vizsgálat egyes általam fontosnak tartott cikkeire és műveire, elsősorban sokszínű témaválasztásuk és újszerű módszerbeli eljárásuk miatt, a másik meg, hogy egyértelművé tegyem a megszűnt Magyar Személynévi Adattárak, illetőleg a ma is élő Magyar Névtani Dolgozatok tanulmányainak – egyáltalán e két sorozatnak – a tudománytörténeti fontosságát. Magam Balázs Gézával és másokkal értek egyet; e két sorozat is – akárcsak az országos földrajzinév-gyűjtés és -feldolgozás térkép-vázlatokkal és név-, illetőleg névrészmutatóval ellátott kötetei – rövid időn belül, talán egy-két évtized múlva hazánkban is fel fognak értékelődni vagy legalábbis a helyükre kerülnek, mint ahogyan helyükön vannak külföldön (vö. DRAYE, H.: *Ungarische Namenforschung*. *Onoma* 19 [1975]: 629–30, BENKŐ, L.: *Über die Sammlung des gesamten Ortsnamenmaterials in Ungarn*. *Onoma* 22 [1978]: 682–4, NEHRING, K.: *Zur Erschliessung der historischen Ortsnamen in Ungarn*. *Onoma* 24 [1980]: 227–31, másképpen I. KIS TAMÁS: *MNyj.* 33 [1996]: 93, jegyzet), olyannyira, hogy az 1970-es évek közepétől haláláig Henri Draye szinte háromévenként ajánlotta föl a soron következő nemzetközi névtani kongresszus megrendezését Magyarországnak, elsősorban a fenti sorozatok tudományos jelentősége miatt. (Sajnos részünkről egyszer sem mutatkozott erre fogadókészség.)

1. Vázlatos előadásomban elsőként az *Onomastica Uralica* sorozattervét (Edited by ISTVÁN, HOFFMANN. Debrecen–Helsinki, 2000. 88 l.), illetőleg bibliográfiai kötetét (Selected Bibliography of the Onomastics 1a-b. Edited by ISTVÁN, HOFFMANN. Debrecen–Helsinki, 2001. 469 l.) kell megemlítenem, sőt üdvözlöm, amelyet tovább folytattak a *Hungarian Onomastics in Onoma 1c* című kötettel (Edited by ISTVÁN, HOFFMANN, ISTVÁN, NYÍRKOS, FERENC, ÖRDÖG. Debrecen, 2002. 289 l.). A nem éppen szerencsés döntésem következtében ez utóbbiból kimaradtak recenzióim, illetőleg a hazai névtani konferenciáinkról írott beszámolóim (Eine neue volkstümliche anthroponymische Reihe. *Onoma* 19 [1975]: 630–1, Ungarische PN-Datensammlungen. *Onoma* 21 [1977]: 637–8, Ungarische namenkundliche Arbeiten. *Onoma* 21 [1977]: 638–9, Die neuzeitliche Geschichte des Dorfes Püspökladány [Komitat Hajdú-Bihar] in seinen ON. Von GY. KECSKÉS. *Onoma* 21 [1977]: 684–6, Das System der Kalotaszeger ungarischen Beinamen. Von P. GERGELY. *Onoma* 23 [1979]: 222–3, Ungarische namenkundliche Arbeiten. *Onoma* 23 [1979]: 173–4, Ungarische PN-Datensammlungen. *Onoma* 23 [1979]: 172–3, Ungarische Konferenz für Namenforschung. *Onoma* 24 [1980]: 184–6, Namenforschung-Mitteilungen. *Onoma* 24 [1980]: 226–7), és természetesen kimaradt RÁCZ ENDRE ismertetése a Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című (Bp., 1973.) könyvemről is (vö. *Onoma* 21 [1977]: 682–4). Azért is örömdetes a fenti három kötet megjelenése, mert az *Onomába* 1995-től a hatalmas mennyiségűvé növekedett névtani forráskiadványok, tanulmányok és könyvek, illetőleg az ezekkel együttjáró bibliográfiai adatok fölvétele szétfeszítette volna e nemzetközi folyóirat, illetőleg a megszerezhető anyagi támogatás keretét. Ettől kezdve tematikus összefoglalást közöl egy-egy ország, illetőleg nyelvterület névtani munkáiról (l. többek között ÖRDÖG, F. – VINCZE, L.: Die gegenwärtige

Stand der Personennamenforschung in Ungarn. *Onoma* 35 [2002]: 71–84). Ugyanakkor mi, magyarok is örömmel értesültünk az irántunk mindig megkülönböztetett figyelmet tanúsító olasz kutatók új fórumairól, a *Rivista Italiana di Onomastica*-ról (1995), illetőleg az irodalmi névadás művelésére alakult *Associazione di Onomastica e Letteratura* névtani társaságról és folyóiratáról, az „il Nome nel testo”-ról (1994). Ezekről FÁBIÁN ZSUZSANNA, a RION és az il Nome nel testo magyarországi munkatársa a NÉ. 20. számában ugyan tájékoztatott bennünket (i. h. 122–4), de kíváncsún tartom, hogy rövid hozzászólásában tovább bővítsé ismereteinket, illetőleg vázolja föl a soron következő, a 2005-ben megrendezendő 22. Nemzetközi Névtani Kongresszus programját. Vitányi Borbálától pedig azt kérem, egészítse ki áttekintésemet az utolsó három nemzetközi névtani kongresszuson szereplő magyar kutatók előadásainak az ismertetésével.

2. BENKŐ LORÁND az „Ómagyar kori helynevek vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra” című (NÉ. 18 [1996]: 5–14) tanulmányát a személynév-vizsgálatokban is messzemenően hasznosíthatjuk, mert többek között segíti annak a dogmának az elosztatását, hogy a pusztá, formáns nélküli helynévből nem vagy csak ritkán alakulhat személynév. Magam pedig a miskolci konferenciánkon a XVIII. századi adatok elő nem számlált százaival igazoltam, amit Benkő így summázott: „nyelvünkben személynevek minden ismert nyelvtörténeti időben keletkezettek helynévből suffixum nélkül is, sőt ennek a fejlődési módnak is elég nagy volt a produktivitása” (i. h. 12), különösen a XVIII. században (vö. tölem, *Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül*. MNyTK. 209. sz., Bp.–Miskolc, 1997. 77–83). BÁRTH M. JÁNOS az Árpád-fi Zoltánnak (Soltnak) a nevét és az ’uralkodó’ jelentésű *szultán* köznévből lett személynév eredetét magyarázza (in: *Köszöntő kötet Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Bp., 2003. 602–4), amelyből aztán családnev is alakult (vö. CSÁNKI *Zoltán-Gulács* Zala III, 56). Magam is találkoztam vele ebben a szerepben [Nagy]bakónakon 1757-ben: Georgius *Zoltán* 48 éves, nős, 3 fiával és egy lányával, 1771-ben gyermekei ismét feltűnnek, sőt akkor már unokái is. Nem tudni, az ősi Árpád-kori személynévből keletkezett közép-magyar kori családnev őrződött-e meg, vagy pedig a fent említett településnév vált sok más társával együtt családnevvé. Magam ez utóbbi származtatás felé hajlok, de természetesen jelzem az apanévi eredeztetés lehetőségét is.

3. Nemcsak a XVIII. századi, de a mai családnevek egyik jelentős rétegét képviselik a kun eredetűek, amiről KUN PÉTER „Néhány kun eredetű családnev” című tanulmánya győz meg bennünket (MNy. 98 [2002]: 336–42). Csak példaként említem, hogy a szerző által felsorolt 34 családnev közül meglepően sok, 11 a közép-magyar kor végén is előfordul nálam (ZMNEJ. Mutató), sőt egyikkel másikkal ma is találkozhatunk: *Balta*, *Bicsak* (*Bicsák*, *Bicsok*), *Bota*, *Csákány* (*Csakán*, *Csákán*, *Csakany*, *Csákany*), *Csertán* (*Csértan*, *Csertany*, *Csertány*), *Csider* (*Czider*, *Csiter*), *Csobán* (*Csobány*), *Gecse* (*Gecze*), *Karacs*, *Kotán* (?*Koten*), *Kun* (*Kun*, *Kuun*), különösen a zalai erősségek és végvárok falvaiban, illetőleg az azokhoz közeli településeken (Galambok, Garabonc, Hetés, [Zala]karos, Keszthely, [Hévíz]szentandrás, Meszesgyörök [ma Balaton-], Szentpéterúr, Alsópáhok, Pacsa, [Zala]-szentmihály, [Zala]szentgrót, [Alsó]aranyod, Dánielkarmacs, Gélye, Köves, Alsóörs, [Balaton]arács, Sümeg, Nyírad, Tapolca, Kékkút, Raposka, Lesenceistvánd, [Balaton]-csicsó). A szerző azt is említi, hogy „Bocskai hajdúinak jelentős része kunsági atyafiakból állott”. Elszegődtek a Dunántúlra is, földesúri szolgálatba álltak, bizonyos kiváltságokat kaptak (szabadköltségköltség stb.). Róluk olvashatjuk az 1647:41. tc.-ben, hogy „Veszprém-

ben, Tihanyban, Keszthelyen, Vázsonyban, Szigligeten, Devecserben és ezek környékén kóboroltak, s rablásból, fosztogatásból tartották fenn magukat” (RÁCZ ISTVÁN, *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. 127). SZÁNTÓ IMRE „A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén” című tanulmánya megerősíti az efféle nevek magyarázatát, amikor azt írja, „a balatoni öt kis végházban 190 huszár és 274 hajdú állomásozott” (in: Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Eger, 1960. 304, vö. még BENDA KÁLMÁN, *A hajdúk eredetének meghatározása a családnevek alapján*. NytudÉrt. Bp., 1970. 193–6). Mindebből következően évek, évtizedek óta nagy érdeklődéssel várjuk RÁSONYI LÁSZLÓ – BASKI IMRE *Onomasticon Turcicumának* megjelenését (vö. NÉ. 25 [2003]: 259–62). Jelentős részük (8) helységnévből is magyarázható: *Balta* (Huny V, 72, Baltafalva Vesz III, 220, Baltaháza Ar I, 767), *Csákány* (Csákán Göm I, 132, Csákánföld Szep I, 256, Csákány Ab I, 205, Som II, 596, Sop III, 602, Zala III, 40, Csákány-egyház Fej III, 322, Csákány-egyház-soka Vas II, 740, Csákányfalva Val II, 300, Csákányháza Nóg I, 96), *Csider* (Csiderháza Zala III., 43), *Csobán* (Csobánszög Zala III, 43), *Gecse* (Ab I, 217, Ber I, 415, Vesz III, 231), *Karács* (Karacsfalva Zala III, 67, Zar I, 734, Karácsfőle Zala III, 67), *Kotán* (Kottány, Kothan Zem I, 354), *Kun* (Kun Göm I, 139; vö. CSÁNKI-index); a *Csákányi*, *Gecsei*, *Kuni* adataim a fentiek helynévi eredetét tovább erősítik.

4. Tanulságos és megfontolandó B. Gergely Piroskának az az eljárása, hogy mai családneveink egyes típusainak megnevezésekor ne azt mondjuk, hogy mire, hanem óvatosabban fogalmazva milyen jelentésű közsőzóra (foglalkozásra, életkorra, külső vagy belső tulajdonságra stb.) utalnak (vö. B. GERGELY PIROSKA, *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata*. NytudÉrt. 108. sz., Bp., 1980. 95). Időhiány miatt és helykímélés végett nem tehetem meg sem most, sem a következőkben, hogy számba vegyem az utóbbi évek gazdag termését, csak azt jegyzem meg, hogy nem vagy alig lehet elkülöníteni a családnevek esetében a maiakat és a XVII–XVIII. századiakat. Egy azonban bizonyos: etimológia nélkül nincs tipológia, mint ahogy a tipológia is jelentős mértékben segíti az etimológiai kutatásokat. Ez ma már közhely, de megvalósítása sok esetben, különösen KÁZMÉR MIKLÓS tudománytörténeti jelentőségű „Régi magyar családnevek szótárá”-nak megjelenéséig, 1987-ig igen nagy akadályba ütközött. De hogy a XVII. századdal nem zárult le teljesen a magyar családnevek megszilárdulása, illetőleg kialakulása, arra maga KÁZMÉR hívta fel a figyelmet egy későbbi tanulmányában, amelyben többek között azt írja, hogy „érdemes lenne egy XVIII. századi családnévészótárt is megszerkeszteni” (in: Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára. szerk. BÁNKI JUDIT. Bp., 1996/1997. 58). Hogy ez mennyire kívánatos lenne, azt nemcsak a XVIII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek névsorai, hanem MIZSER LAJOS családnév-vizsgálatai is bizonyítják (I. többek között Börvely vezetékei. MNyj. 37 [1999]: 315–20, Családnevek Kárpátaljáról. MNyj. 40 [2002]: 182–92, Csetfalva, Harangláb, Vári családnevei. MNyj. 41 [2003]: 427–32, Három beregi falu családnevei. NÉ. 25 [2003]: 128–33 stb.). Mizser dolgozatai azért is érdemelnek különös figyelmet, mert a magyar szakirodalom túl sok ideig mellőzte a németek által Deutungskreutzungnak nevezett, családnévtipológiáikban szinte elmaradhatatlan kategóriát, amire Fehértói Katalin is, magam is korábban felhívtuk a figyelmet. NYIRKOS ISTVÁN a NÉ. 21. számában (1999. 183–8) „A családnévként szereplő női nevek”-ről értekezik. Számba veszi azokat a lehetséges okokat, amelyek magyarázzák az efféle neveket. Magam csak azzal egészíteném ki igen figyelemre méltó tanulmányát, hogy közülük némelyik suffixum nélküli helynévből is keletkezhett (vö. CSÁNKI-index *Eszter* Bod II, 199, *Kathy*, *Káty* Szer II, 297).

VÖRÖS FERENC két dolgozatában is (Magyar-szlovák családnevek nyelvföldrajzi vizsgálata. In: IV. Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2002. 305–15, Felvidéki családnevek onomatodialektológiai vallomása. NÉ. 25 [2003]: 143–4) a kétnyelvűséget állította közép-pontba, módszerül pedig az összehasonlító, illetőleg a névföldrajzi szempontot érvényesítette. Az onomato-dialektológiát vagy kissé magyarosabban a névdialektológiát, még magyarosabban a névjárást a nevek általános dialektológiai (hangtani, alaktani) jellemzőire szűkítette le Hajdú Mihály nyomán, a névegyedek és névtípusok lexikális különbségeit ezúttal nem vizsgálta. Az, hogy a családnevek még az anyakönyvekben is mi mindennek (névmagyarosítás, szlávósítás, a plébánosok önkényes névváltoztatásai stb.) ki voltak téve, KECSKÉS JUDIT „A törtéti családnevek alakváltozatai” című (NÉ. 20 [1998]: 78–82) dolgozatából megtudható.

A szociológiai szempont módszeres érvényesítése mind a nemzetközi, mind a hazai névtudományban meglehetősen későn, a XX. század derekán kezdődött, de nemcsak a névtudományban, még a dialektológiában is sokáig kellett erre várni. Hogy ez mekkora előrelépést jelentett, illetőleg jelent, arról KISS JENŐ többször és több helyen szólt (különösen MNy. 86 [1990]: 230–4), legutóbb pedig ZELLIGER ERZSÉBET, aki azt írja, hogy „a XVIII. század...”, de a korábbi századok is – az irodalmi nyelv kialakulása szempontjából régóta és igen jeles kutatók által vizsgált téma. Csak néhány név – Pais, Bárczi, Benkő, Szathmári – felidézése részben legalábbis olyan korszakra utal, amikor nemhogy a történeti, de a jelző nélküli szociolingvisztika sem létezett még a tudományok világában” (in: Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS. Debrecen–Jyväskylä, 2000, 306). A névtudományon belül először a keresztnévadás vizsgálatában érvényesítették névtanosaink. Családneveink társadalmi rétegződésének kutatását az 1950-es évektől az is nehezítette, hogy az elmúlt századok politikai (országos és megyei) elitje, a (birtokos) nemesség neveivel nem volt kíváncsi foglalkozni, pedig nemcsak a két nagy korpusz (Nagy Iván és Kempelen) állt mint forrás névkutatóink rendelkezésére, hanem a megjelent mintegy 20 megyei nemesi összeírás is. Éppen ezért talán nem lesz tanulság nélküli a három legtöbb nemes családot számláló megyéét (Nógrád, Zala, majd Vas) névtani szempontból vállatóra fogni. (Ezek egyelőre csak folyamatban levő munkák, eredményekről még nem számolhatok be.) Témájában, módszerében igen tanulságos, a jövőre nézve pedig bátorító HAJDÚ MIHÁLY dolgozata (Szociolingvisztikai vizsgálat Orosháza két világháború közötti családneveiről. MND. 150. sz. Bp., 1997. 28 l.). Az 1930. évi lakosságnévsor feldolgozása során nem a foglalkozást jelentő családneveket veszi alapul, hanem azt vizsgálja, milyen nevű emberek üznek nagyobb számban valamilyen foglalkozást, illetőleg foglalkozástípust. Eljárása alkalmazható régebbi századok összeírásaira is.

5. FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT a keresztnevekről írt könyve (Hogy hívnak? Korona Kiadó. Bp., 1997. 354 l.) nemcsak névkultúránk fejlődését szolgálja, magam jelentős előrelépésnek tartom tudományos vonatkozásban is. A szerzőpáros számbaveszi a névadás társadalmi, lélektani, művelődéstörténeti stb. motivációit, és mindezek mellett gyakorlati tanácsokat is ad. Itt kell szólnom a jelentősen kibővített utónévkönyvünkről is (LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó. Bp., 1998.), amelyet kedvezően fogadott nemcsak a szakma, hanem a közvélemény is. A XIX–XX. századi névdívat változásait, ezek motivációit, szociológiai hátterét mutatja be BURA LÁSZLÓ (MNy. 33 [1996]: 71–92), N. CSÁSZI ILDIKÓ (NÉ. 19 [1997]: 45–50), FERENCZY ÁGOTA (NÉ. 22 [2000]: 37–45), FODOR KATALIN

(NÉ. 21 [1999]: 332–5), FÜLÖP LÁSZLÓ (NÉ. 21 [1999]: 196–200), GASPARICS GYULA (NÉ. 21 [1999]: 235–9), HORVÁTH KÁROLY (Hungarológia és dimenzionális nyelvselemlélet. Debrecen–Jyväskylä, 2002. 73–7), KECSKÉS JUDIT (Hung. és dim. nyelvész. 79–86), F. KOVÁCS FERENC (Nyt. 119 [1995]: 172–9), RAÁTZ JUDIT (NÉ. 18 [1996]: 75–85), SÁNDOR ANNA (NÉ. 21 [1999]: 229–32), KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES (MNYj. 41 [2003]: 359–66), VARGA JÓZSEFNÉ (NÉ. 22 [2000]: 24–36), VÖRÖS FERENC (Nyt. 123 [1999]: 266–85, MNY. 95 [1999]: 71–83) helyhez és időhöz kötve. RAÁTZ JUDIT két cikkében (Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. Szerk. GÉCSEI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA. Miskolc, 1992. 151–5, NÉ. 25 [2003]: 181–4) azokat a keresztnveket tárgyalja, amelyek az Új magyar utónévkönyvben újabban anyakönyvezhető nevekként szerepelnek. Örömmel állapítja meg, hogy a magyar nyelv sajátosságai mellett messzesemenően figyelembe vették a szerzők a mai névadók (szülők) kívánalmait is. FÜLÖP LÁSZLÓ meg azokat a régi magyar személynveket számlálja elő, amelyek hiányoznak a fenti utónévkönyvből (NÉ. 23 [2001]: 55–7). A keresztnvek tiszteltörténeti vonatkozásaival, motivációival névtanosaink nem foglalkoztak, ami megjelent e témából (LISZKA JÓZSEF, Szent Vendel kultuszának elterjedése a Kárpát-medencében. IV. Hungarológiai Kongresszus. 1996. 947–54) névtani szempontból csak közvetve hasznosítható. FÜLÖP LÁSZLÓ Keresztnveink földrajzi vonatkozásai. Felsőszőlők című (NÉ. 25 [2003]: 167–71) dolgozatában igen figyelemre méltó módszertani megjegyzést tesz, amikor azt írja, „egy kisebb települést sohasem a leggyakoribb keresztnvek jellemzik..., nem is az egy-két alkalommal felbukkanó különleges nevek, hanem az országostól, a nagyobb régiótól eltérő ritka, de az adott területen viszonylag nagyobb számban viselt, ún. sűrűsödő nevek” (168); az ő kutatópontján az Apollónia, Margit, Marianna, ill. az Ádám, Balázs, Mátyás. FÁBIÁN ZSUZSANNA „Az Andrea név az olaszban” című (NÉ. 21 [1999]: 239–43) dolgozatából nemcsak az tűnik ki, hogy a névdivat ma sem ismer állam- és nyelvhatárokat, de még az is, hogy a magyar *András* névnek megfelelő olasz *Andrea* sem állhatja útját az *Andrea* női névvé válásának, illetőleg női keresztnévként való anyakönyvezésének. (A hivatallal való küzdelem ma is folyik.) Újszerű témát dolgoz fel KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES (Nevék emléke – emlékek neve. NÉ. 21 [1999]: 256–62), GASPARICS GYULA (Férfinevek előfordulásának vizsgálata a 2000. évben kiadott, egyénileg kiválasztott és egyedi rendszámokban. NÉ. 25 [2003]: 185–8), FERCSIK ERZSÉBET (A családnevek és a keresztnvek együttes vizsgálata. Hévizgyörk, 1990. Nyt. 122 [1998]: 85–99), SZABÓ G. FERENC (Itt mindenki kitűnő? NÉ. 24 [2002]: 90–9), BARKÓCZY LÁSZLÓ – FÜLÖP LÁSZLÓ (Női keresztnvek férfiaknál. NÉ. 25 [2003]: 178–81), BANGÓ BEÁTA (Névadási szokások vizsgálata a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolánővérek Társulatának kongregációjában 1860–1996. MND. 152. sz. Bp., 1997. 64 l.). Ez utóbbi nem újszerűsége miatt – mert a szerzővel ellentétben nem előzmény nélküli, vö. NÉMETH K. BÓDOG – ÁBRAHÁM IMRE, Névadás a magyar bencés rendben (Nyt. 112 [1988]: 1–21) –, hanem mert a sokoldalú elemzés mellett rövid riportokban is bemutatja a szerzetesi névadást és mindezt élvezetes, olvasmányos stílusban.

6. Mérsékelt termés volt az elmúlt nyolc évben a ragadványnevek vizsgálata területén, különösen ha külön tárgyaljuk az ideig-óráig élő iskolai ragadványneveket. Gazdag anyaggal állt elő BÁN JÓZSEF (Mezőkövesdi ragadványnevek és szerepük a település hajdani életében. MND. 116. sz. Bp., 2000. 97 l.). Tipológiája azonban meglehetősen sok kívánnivalót hagy maga után. Érdeklődéssel olvastuk KLIMENT ZSUZSANNA Cece község mai család- és ragadványnevei című (MND. 163. sz. Bp., 2000. 93 l.) dolgozatát. Az iskolai ragadványnevek – amelyeket Kis Tamás nyomán szleng-ragadványneveknek is nevezhetnénk –

vizsgálata a múlt század utolsó harmadában elsősorban Bachát László révén tudományos rangra emelkedett. BURA LÁSZLÓ a tanári ragadványneveket (NÉ. 21 [1999]: 266–9), BÍRÓ FERENC a szakmunkástanulók névhasználatát (NÉ. 19 [1997]: 30–45), BAUKÓ JÁNOS pedig az egyetemi hallgatókét (NÉ. 25 [2003]: 188–94) választotta kutatási témának. Sokszínű a motiváció, gazdag a nyelvi eszköztár, érdemes lenne összevetni őket. Örömmel olvastuk FEHÉR KRISZTINÁNAK azt a két tanulmányát (A ragadványnevek lexikális szerkezetéről. MNy. 40 [2002]: 75–85, A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. MNy. 41 [2003]: 155–66), amely meglehetősen sokáig váratott magára, jöllehet azok az alpművek, amelyekre első-sorban építette mondanivalóját már az 1970-es években megjelentek. A szerző további hasonló témájú munkáját elősegítendő, meg kívánom jegyezni, a jövőben ne csak R. Šrámek kitűnő könyvére támaszkodjon, hanem annak előzményeire is (A. DE VINCENZ, *Probleme und Grenzen der strukturellen Namenforschung. Slawische Namenforschung*. Berlin, 1963. 223–7, uő., *Étude d'un système anthroponymique*. Orbis 11 [1962]: 33–56, BLANÁR, V., *Prinzipien einer strukturell-typologischen Anthroponomastik*. In: *Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques I–II*. Académie Bulgare des Sciences. Sofia, 1974. I, 131–139), egyrészt mert innen került át a strukturalizmus a toponímiába, másrészt mert tovább finomíthatja eljárását, nem kis mértékben hozzájárulva a majd megírandó személynév-szintézishez. A szintézisnek persze csak egyik összetevője a különféle modellek szublimálása, a vizsgálati módszereknek legalább akkora szerepet kell kapniuk, mint amekkorát kaptak a helynevek HOFFMANN ISTVÁN művében (*Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993). A dimenzionalitást még csak adaptálni sem kell, ez is a személynév-vizsgálatból került át a helynévkutatásba, közelebbről a 30 éve megjelent göcseji és hetési személynév-monográfiámból, amelyben együttesen tárgyalom a névadás indítékát (motivációt), a nyelvi eszközt, a nevek szerkezetét, a névhangulatot és a névöröklődést, illetőleg ezeknek egymással összefüggő kérdéseit (vö. még JUHÁSZ DEZSŐ, *Három ómagyar feldolgozásról*. MNy. 95 [1999]: 91–6).

7. Az asszonyok (férjes és nem férjezett nők) névhasználati kérdéseit azért nem tárgyalom, mert Raátz Judit és Farkas Tamás előadásában, ill. hozzászólásában ezekről bizonyára beszél majd.

8. A nem magyar, illetőleg a magyar – nem magyar és az idegen névadás kérdéseinek vizsgálata sem kerülte el névtanosaink figyelmét. GERSTNER KÁROLY a magyarországi németek (Adalékok a családnevek és keresztnévek összefüggéséhez a kisebbségi környezetben. NÉ. 23 [2001]: 30–7), HAJDÚ MIHÁLY és KECSKÉS JUDIT a magyarországi zsidók (NÉ. 24 [2002]: 67–79, MNy. 41 [2003]: 279–86) névadásával foglalkozott, míg MATICSÁK SÁNDOR a személy- és helynevek kapcsolatát mutatta be a mordvinföldi orosz névadásban (Kiss L.-Eml. 1997. 238–47).

9. A családnév-változtatás kérdésének mostani előtérbe kerülése aligha független KOZMA ISTVÁN tanulmányától (Családnév-változtatás és történelem 1894–1956. Száz. 131 [1997]: 383–452), amelynek főbb téziseit a História-ban (22 [2000]: 41–4) is összefoglalta. De még előtte jelent meg TÓTH LÁSZLÓNAK a „Barangolások a névmagyarosítások területén” című (NÉ. 17 [1995]: 69–77) dolgozata. A névválasztás szempontjairól FARKAS TAMÁS értekezett (NÉ. 21 [1999]: 200–4), és ugyancsak ő közölt egy riportszerű írást Név és névváltoztatás – vicc és valóság címmel a NÉ. 25. számában (2003: 153–60). KECSKÉS JUDIT a XX. századi izraelita anyakönyveket tanulmányozta át (NÉ. 25 [2003]: 147–52), a korábbiak a deportáltak során megsemmisültek – írja, bár az is elképzelhető, hogy éppen a miskolciaké 1970-ben

az Országos Rabbiképző Intézetbe került (vö. A baptista, görögkeleti, izraelita és unitárius egyházak fondjegyzékei. Kiadja az Új Magyar Központi Levéltár, Bp., 1986. 29).

10. Azzal kezdtem mondandómat, hogy az elmúlt nyolc évben milyen sokszínű kutatóink témaválasztása. A név és lélek, a névtan és a pszichológia összefüggéseinek vizsgálata különösen az iskolai ragadványnévadáskor és a keresztnév-választáskor megkerülhetetlen. De ugyancsak megkerülhetetlen, ha egyes családnevek vagy keresztnévek hangulata iránt érdeklődünk. HEGEDŰS ATTILA a névadó kisközösség (osztály) és a tanulók iskolai ragadványneveiből, illetőleg ezek számából vont le értékes következtetéseket (Ragadványnév-vizsgálat szociálpszichológiai keretben. In: Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar. Tanulmánykötet. Szerk. KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Győr, 2001. 291–8). Módszere akár egy nagyobb közösségre, egy-egy településre is alkalmazható. HAJDÚ MIHÁLY sok szempontból elemzi a Néplektan című (in: Hung. és dim. nyelv-szemlélet. Debrecen–Jyväskylä, 2002. 43–72) nagyívű tanulmányában a névcseré, névrögzítés, névtitkolás, a helyettesítő nevek stb. lélektani okait. Ugyancsak a közösség és a név, illetőleg „névtelenség” kérdését tárgyalja BALÁZS GÉZA (Szociálpszichológia és nyelvpolitika. MNy. 95 [1999]: 467–72). A tulajdonnév mibenlétének meghatározásához kapcsolódik TOLCSVAI NAGY GÁBOR a posztmodern neveket tárgyalva, amelyek mindig újraértelmezést kívánnak (Nyr. 120 [1996]: 319–25). NYÍRKOS ISTVÁN A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez című tanulmányában azt indítványozza, hogy ne soroljuk őket a köznevek általánosító kategóriái alá (in: Tanulmányok a magyar nyelvről. Szerk. H. VARGA GYULA. Eger, 1998. 57–65). BÉNYEI ÁGNES a tulajdonnevek jelentésének nemzetközileg is sokat vitatott, át-átértékelt kérdéséhez szól hozzá (A tulajdonnevek jelentéséről. MNy. 38 [2000]: 35–40). Megállapításával, hogy ti. „a tulajdonnevek merev jelölők, más szóval címkék, amelyeket egyedek jelölésére használunk” (40) egyet lehet érteni, különösen ha arra gondolunk, hogy egy tulajdonnév annál inkább par excellence név, minél inkább elveszíti közszoji jelentését, következésképpen pl. a kifundált nevek azon nyomban névvé válnak, ahogy beütik őket a számítógépes csevegőcsatornába? (vö. RAÁTZ JUDIT, Intern Otto, Angicica, Lütyő és a többiek. NÉ. 21 [1999]: 262–6, ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES, Névválasztás az IRC-n. NÉ. 23 [2001]: 75–80, NÉMETH RENÁTA, A nick a társskereső klubokban. NÉ. 25 [2003]: 195–205). A nevek hangtani, alaktani kérdései is előkerültek (I. BARKÓCZY LÁSZLÓ, Pótlónyúlás családneveinkben. NÉ. 24 [2002]: 115–6, BÍRÓ FERENC, Helyneveink töváltozatai a régi magyar családnevekben. MNy. 33 [1999]: 47–58, T. SOMOGYI MAGDA, Névtan és alak-tan. NÉ. 25 [2003]: 251–7). Somogyi Magda kérdésfeltevését, hogy ti. „Egy névtani kiindulású alaktani áttekintésben... az a legfontosabb..., hogy mely morféimák (képzők, jelek, ragok) kapcsolhatók hozzájuk” számos példával és ellenpéldával teszi időszerűvé és megválaszolandóvá, ezzel is hozzájárulva tudományos leírásuk teljesebbé tételéhez, akárcsak más vonatkozásban a korábban említett szerzők (Nyirkos, Fehér Krisztina és mások). HAJDÚ MIHÁLY „A személynevek közszoji elemeiről”, azaz közszoji részeiről (néni, mama stb.) értekezett (NÉ. 21 [1999]: 274–80). Ugyanő két dialektológiai szimpozionon is fölvetette a nyelv-járási területek körülhatárolásának kérdését (III. Dialektológiai szimpozion, Szombathely, 1998. 189–93, IV. Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2002. 104–7). Hogy a névföldrajzi különbségek nem esnek egybe a lényegében véve hangtani alapon meghúzott dialektológiai különbségekkel, az evidensnek mondható, sőt el sem várható. De ha „minden nyelv szókincsének egy része földrajzi megosztottságot mutat” (KÁLMÁN BÉLA, Helynévkutatás és szóföldrajz. NytudÉrt. 58. sz. Bp., 1967. 344), szinte elképzelhetetlen, hogy a helynevek,

különösen azok földrajzi köznévi részei, a személynevek (család-, keresz- és becenevek) valamennyire ne tömbösödnének, amire magam is nem egy példát hoztam mind a jelen kori, mind a történeti névanyag vizsgálatakor – természetesen szinkron metszetben. Az, hogy a tájszavak vonatkozásában az „izoglosszák gyakran keresztül-kasul szelik egymást, és ritkán sűrűsödnek nyalábokba”, köztudomású dialektológiai szakirodalmunkban (KÁLMÁN BÉLA, *Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról*. MNy. 8 [1962]: 3). De sem ezeknek, sem a tulajdonnévieknek a térbeli mozgását ne nyelvi, nyelvjárási, hanem településtörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi kultúrahordozók bevonásával magyarázzuk, amit Juhász Dezső összefoglalóan humán dimenziónak nevez (JUHÁSZ DEZSŐ, *A dialektológia hármas feladata és a nyelföldrajz*. IV. Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2002. 152).

Az előttünk álló feladatok egy részét a számbavett cikkek, tanulmányok, könyvek során érintettem. Amiről szólni kívánnék – Csánki Dezső hatalmas művének készülő családnév-, illetőleg birtokosmutatója –, azt majd volt tanítványom, illetőleg munkatársam, Ollé Viktória hozzászólásában fölvezet.

A keresztnév-divat településtörténeti, tisztelettörténeti és szociológiai motivációi a XVII–XVIII. században

A 309 településre kiterjedő, teljes sűrűségű forrás (vö. ÖRDÖG 1991–1998) az első és mindmáig az egyetlen közzétett név szerinti összeírásnak a részeredménye az ún. II. József-féle (1787) népszámlálástól kezdve a nem hivatalos (KORABINSKY 1786, VÁLYI 1796–1799, NAGY 1828–1829, FÉNYES 1851 stb.), majd a hivatalos népszámlálásokon át mind a mai napig. (Meg kell jegyezni, sem történéseink, sem a történeti statisztika kutatói nem idézik az 1842–43. évben Budán kiadott universalis schematismust [vö. UnivSchem. 1842–1843], amely pedig a római katolikusokon kívül valamennyi egyházhoz [görög katolikus, ortodox, evangélikus, református, zsidó] tartozók lélekszámát is megadja plébániánként, illetőleg filiánként és természetesen összesítve is.) Az 1970-es évektől Hajdú Mihály tanár úr több ízben is szorgalmazta a kormányhivatalokban a jelen kori népszámlálások névanyagának a tudomány rendelkezésére bocsátását, de törekvése sajnos eredménytelen maradt, és csak irigykedve forgathatjuk horvátországi kollégáink nagyszerű munkáját, a „Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske”-t (Zagreb, 1976. 773 l.), noha címének megfelelően ez is csak a családneveket közli. (Az adózók nevét tartalmazó különböző korú dikális összeírásokról, valamint az 1715. évi, illetőleg az 1720. évi országos összeírásról most nem szólok, tartalmuk, felhasználhatóságuk korlátai ebben a körben közismertek.) Forrásaimból az 1745 és 1771 között készült 789 névsorból három év (1745–1750, 1757, 1771) 646 lajstromát dolgoztam fel. Ezek ugyan lefedik mind a 309 települést, jöllehet három összeírás mindössze 126 helységről készült (40,77 %), illetőleg csak ennyiről maradt fenn, 89-ről (28,8 %) kettő, 91-ről (29,44 %) pedig csak egy. Három település (Alsóapáti, Felsőkál, Középapáti) községegyesítés révén beolvadt az anyatelepülésbe, Nemesapátiba, illetőleg Alsókálba.

1. Előadásomban csak az első időszaknak (1745–1750) a címbe foglalt eredményeivel foglalkozom, amelynek a legidősebbjei még a XVII. században születtek, amikor a török uralom végén, illetőleg közvetlenül utána, a kuruc-labanc háború alatt, majd Rabutin császári tábornok pusztításai következtében szinte elnéptelenedik Zala megye háromnegyed része, amit csak tetézik az 1711. évi pestisjárvány. Szentgyörgyvár például 1700-ban már üres prédiom, [Balaton]arács népessége 1696-ban elköltözött, [Balaton]kövesd pusztája még 1716-ban is, [Balaton]szepezd 1670-től 1711-ig szintén lakatlan (vö. KOVACSICS – ILA 1988), akárcsak az egész Balaton-felvidék. De nyugatabbra sem jobb a helyzet: Vaspörön egy féltelkes nemes él, egy egész telken osztatlanul öt nemes gazdálkodik, velük együtt csak kilenc zsellér lakja a falut, [Zala]lövön nyolc negyedtelken él csak jobbágy két zsellérral stb. Jól példázza a mérhetetlen pusztítást Kaszó István kapornaki apát, belgrádi püspök telepítőlevele 1711-ből, amelyben azt írja, „ahol ennek előtte értékesen épült faluk voltak, a prédiomok és puszták közé számláltatnak, úgymint Kallos, Balya, Malomföld, Lak, Szent Márton és Duznak..., a többinek még a helét is alig találhatni” (ZMHTLex. *Kallosda.*). Nagy Ferenc gróf Batthyány Ádámhoz 1687. április 12-én írt levelében azt jelenti, hogy a zalavári kapitány behívatta a falu népét, és közölte velük, hogy távozzanak lakóhelyükről, mert a király parancsára Kanizsa környékét felégeti. Gelsérről elraboltatta a házi eszközöket,

sertéseiket, 10 ökröt s 4 lovat, Bottfárról 4–6 lovat, Újudvarról is mindent..., amit csak elértek” (ZMHiLex. *Gelse* a.), illetőleg ami megmaradt a súlyos török sarc után, amikor is a kanizsai pasának adóztak együttesen évi 17 Ft-tal és 1 kas méhvel, a szultánnak pedig 8 Ft-tal és különböző természetbeni szolgáltatással. Falvaikba a nincstelen, fedél nélkül maradt magyarok csak 1690, Kanizsa visszavétele után térhettek vissza.

Erre a korszakra esnek a nagyobb számú jobbágyszökések, jobbára a szomszédos Vas megyéből. Pankasról [Zala]mindszentre szökött át Galambos György, Varga János Alsóbogodra, Bajánházáról Dobronföldre Bayán Pál, Kustánszegre Baracska Mihály, Szattáról Teskándra Bölcسفöldi István (1714. évi adatok). De megyebeliek is szöktek egyik településről a másikba: [Zala]szombatfárról Pölöskére szökött Harics György, [Zala]hoszszúfaluból Sényére 1720-ban Illyés Miklós stb.

Ekkor kezdődik meg „részint hivatalos támogatással, részint a nép természetes ösztönének kifolyásaké a török elől a Felvidékre és Erdélybe szorult népesség leözönlése a Dunántúlra és az Alföldre” (KOVÁCS É. N.). Ez utóbbi folyamatról szinte semmit sem tudunk, egyedül a családnevekből lehet bizonyos konkrét következtetéseket levonni: *Bajnai* (Bajna hn. Esztergom m., Nyitra m.), *Banoczi* (Bánóc hn. Ugocsa m.), *Berekszászi* (Berekszász hn. Bereg m.), *Illavay* (Illava hn. Trencsén m.), *Lonai* (Lona hn. Doboka m., Kolozs m., Torda m.) stb. (bővebben I. ÖRDÖG 1997¹). Mindezek mellett a török nyomás elől felszoruló szerbeknek és horvátoknak a letelepedése is jelentékeny volt, ez utóbbiaknak különösen a Dunántúlon maradt mindmáig meglévő nyoma, természetesen a zalai névanyagban is. A németek jórészt hivatalos, illetőleg földesúri telepítéssel kerültek hazánkba. Zala megyében 31 telepés község jött létre, amelyből 14 faluba telepítettek németeket, magyarokkal vegyesen pedig 4 falu létesült. Szlovákok mindössze egy faluba kerültek (vö. KOVÁCSICS – ILA 1988).

2. Az 1745–1750 között készült generális vizitáció 201 névsorából 44.236 személy keresztnévét jegyeztem ki (22.522 férfit és 21.714 nőt), illetőleg dolgoztam fel. Ezeknek a településtörténeti háttérét itt most éppen hogy csak felvázoltam, de annyi már most megállapítható, hogy sem a szláv telepés Nyavaládon (ma Zalaerdőd), Dabroncon, [Csab]rendeken, Csáfordon, Döbröcén, [Zala]udvarnokon, sem pedig a nagyobb számú német telepest számláló Egregyen, Hosztóton, Szöcön, Bazsiban, Pulában, Sármelléken stb.) nincs lényeges eltérés a divatos nevek vonatkozásában, de még a közepes gyakoriságú, ún. jellemző nevek esetében sem. Ami említésre méltó, hogy Döbröcén az *Ádám* és a *Borbála* az 5. helyen áll, továbbá hogy Bazsiban a *Jakab* és a *Mátyás* a leggyakoribbak közé tartozik (mindkettő a 3.), valamint hogy a német telepések között Bazsiban és Pulában jelentkezik először a *Mária* és az *Anna* mellett az *Anna Mária* kettős keresztnév.

Az első tíz helyen álló keresztnévek földrajzi (horizontális) és a névvisezők száma szerinti (vertikális) gyakoriságának pozíciói csaknem minden esetben megegyeznek

A) A leggyakoribb férfinevek

a) területi elterjedésük sorrendjében				b) a névvisezők száma szerint			
1.	János	197	településen (98,01 %)	1.	János	4138	(18,38%)
2.	István	194	” (96,52 %)	2.	István	2903	(12,89%)
3-4.	Ferenc	193	” (96,02 %)	3.	Ferenc	2535	(11,27%)
	Mihály	193	” (96,02 %)	4.	György	2476	(10,99%)

5.	György	190	településen	(94,53 %)	5.	Mihály	2398	(10,66%)
6.	András	171	"	(85,08 %)	6.	József	1147	(5,1 %)
7.	József	170	"	(84,58 %)	7.	András	965	(4,28 %)
8.	Márton	160	"	(79,6 %)	8.	Márton	877	(3,89%)
9.	Pál	152	"	(75,62 %)	9.	Pál	758	(3,37 %)
10.	Péter	151	"	(75,12 %)	10.	Péter	600	(2,66 %)

B) Lényegében véve ugyanez vonatkozik a női nevekre is, noha közöttük több a sorrendi eltérés.

a) területi elterjedésük sorrendjében					b) a névviselők száma szerint				
1.	Erzsébet	195	településen	(97,01 %)	1.	Katalin	4977	(22,93 %)	
2.	Judit	191	"	(95,02 %)	2.	Erzsébet	3561	(16,4%)	
3.	Anna	190	"	(94,53 %)	3.	Éva	2625	(12,09%)	
4.	Mária	188	"	(93,53 %)	4.	Judit	2225	(10,26%)	
5.	Katalin	187	"	(93,03 %)	5.	Anna	2165	(9,97%)	
6.	Éva	186	"	(92,54 %)	6.	Ilona	1558	(7,18%)	
7.	Ilona	181	"	(90,05 %)	7.	Mária	1223	(5,63%)	
8.	Zsuzsanna	153	"	(76,12%)	8.	Julianna	672	(3,1 %)	
9.	Julianna	141	"	(70,15%)	9.	Zsuzsanna	585	(2,7%)	
10.	Rozália	110	"	(54,73 %)	10.	Borbála	366	(1,69%)	

A gyakori és a közepesen gyakori neveket vizsgálva szembevetendő ugyanez a megfelelés (pl. *Imre, Mátyás, Gergely, Farkas* stb., illetőleg *Magdolna, Dorottya, Orsolya, Terézia* stb.). Bemutatásuktól és részletes vizsgálatuktól most eltekintek, igazából akkor válnak ezek a statisztikák beszédessé, ha majd összevetem őket az 1757. és az 1771. év gyakorisági listáival.

3. Legdivatosabb keresztnelveink közvetett kapcsolatba hozhatók a névadó szentek korábbi és XVII–XVIII. századi egyházi tiszteletével. De sietek megjegyezni, az egyházi tisztelet nem mindig vagy csak későn, esetleg alig-alig vagy egyáltalán nem csapódik le egyes keresztnelvek elterjedésében. Más nevek széles körű elterjedése mögött viszont mérsékelt az egyházi tisztelet. Ilyen például a *Judit*, amelyik anyagomban a 2. helyen áll. Ez a név már az Árpád-korban divatba jött, elsősorban előkelő dominák viselték (vö. FEHÉRTÓI 2004), a XVII. században szállt alá, azaz a nép körében is igencsak elterjedt. Kiskomárom református anyakönyveinek tanúsága szerint 1623-tól 1664-ig 12 előfordulással a 9. helyen áll, Csesztregen 1665 és 1699 között 25 előfordulással az 5. leggyakoribb, [Alsó]lendván a XVII. század végén már a 3. helyen áll, Keszthelyen a 4.-en, [Nagy]kanizsán a 8.-on (az utóbbi négy település lakossága római katolikus). Ezt a nevet a Judit könyve ószövetségi irat őrizte meg, amelyben az a közismert történet olvasható, hogy a hazájáért páratlanul vakmerő zsidó özvegyasszony levágta Holofernes fejét, aminek következtében Bethulia védőselege könnyen visszaverte az asszírok támadását. Judit Szűz Mária ószövetségi előképévé vált, a Judit könyvét „a Septuaginta révén a keresztény egyház a legősibb időktől kezdve átvette és sugalmazott könyvnek fogadta el” (KatLex. 1931. *Judit* a.). Tisztelete azonban megrekedt a személynévadásban, alakja sohasem került oltárra, templomot, mellékoltárt, kápolnát nem címeztek hozzá sem a középkori Magyarországon (vö. MEZŐ 1974),

sem később (vö. ÖRDÖG 1992). (A nagyhöflányi Keresztelő Szent János templomának Judit szűz és mártír oltárát annak a Szent Juditnak szentelték, aki több más társával együtt a III–IV. század fordulóján áldozta fel életét Krisztusért. Ünnepe május 6, vö. FEKETE 1974). A keresztnévanyagból a XVIII. századi tetőzése után a XX. századra Zalában szinte kiszorult, 1900 előtt és 1919 között született nők közül Göcsejben és Hetésben csupán egyetlen nő viseli (vö. ÖRDÖG 1973). Újbóli divatja majd csak az 1940-es évektől növekszik meg igen jelentős mértékben, olyannyira, hogy országosan az élbolyba kerül (vö. LADÓ – BIRÓ 1998).

Nem kívánok most bővebben foglalkozni a meglehetősen és érthetően nagy hagiográfiai és névtani irodalmat felvonultató *Mária* névvel, de azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy többekkel ellentétben a *Marian(n)a*, *Marina* neveket továbbra is a *Mária* név alakváltozatának tekintem, akárcsak Berrár Jolán (vö. BERRÁR 1952), amelyek elsősorban a generális vizitációkat lejegyző papok kezéhez köthetők, és mivel ezek a névváltozatok már a korai Árpád-korban is éltek (vö. FEHÉRTÓI 2004), nálunk semmi közük sincs sem a *Mária* Anna összevonásához, sem Quito lilimáéhoz, Ecuador XVII. híres szentjéhez, *Szent Marianná*-hoz, sem pedig ahhoz a Szent Marinához, aki Kr. u. a III. században halt mártírhalált, és akit különösen szülőhazájában, Spanyolországban részesítenek megkülönböztetett tiszteletben (vö. BRITSCHGI 1974). A generális vizitációkban közölt névsorokban csak 226 esetben (1,4 %) írták le a *Mária* nevet, 992-szer (4,57 %) *Marian(n)a*-t, 5-ször *Mariná*-t írtak. A három korszakban pedig a 90.780 lejegyzett női név közül 3610 a *Marian(n)a*-k, 1476 a *Máriá*-k és 254 a *Mariná*-k száma. 30 településen azt vizsgáltam meg, hogy a különböző korú (I–III.) összeírásokban hányszor vették számba ugyanazt a személyt *Mária*-ként, *Marian(n)a*-ként, illetőleg *Marina*-ként. Mind a 30 településen legalább egy, de inkább két adatot találtam a *Mária* név változatára. Rende: *Marina* Walkowszky – *Mariána* Valkoczy, *Marina* Polácska – *Mariana* Polácskó, *Marina* Csöndes – *Marianna* Csöndes stb.; Sümeg: *Marianna* Komjáthj, *Maria* Komiáti, *Marianna* Fördös – *Marina* Fördös. Kisgörcbőn Stephanus Gyarmathy 7 éves leányát 1746-ban *Maria*-ként jegyezték be, rá egy évre a canonica visitációba *Marianna*-ként került be, 1757-ben viszont már *Marina*-ként szerepel. Más példa: Kiskanizsa 1748. évi névsorában *Mária* nevű egy sincs az 50 *Marianná*-val szemben. A *Marianná*-k száma a II. korszakban (1757) már 100-ra emelkedik (*Mária* itt sincs még egy sem), a III. korszakra (1771) viszont eltűnnek a *Mariannák*, és átadják helyüket a *Máriáknak*. Mindebből az következik, hogy a szóbeliségben valamennyien *Máriá*-k voltak. De tisztelettörténetileg is elképzelhetetlen a *Mária* név kiszorulása falvaink névanyagából éppen a XVIII. században, az igen felerősödő *Mária*-tisztelet korában.

4. Mind a magam, mind kartársaim korábbi vélekedését kiigazítva bizton állíthatjuk, hogy a nyelvtudományban a szociológiai szempont érvényesítése először a keresztnévek felekezeti szerinti vizsgálatokhoz jelentkezett anélkül, hogy ezen a néven neveztük volna. A zömében katolikus Zala megyében a vizsgált időszakban csak szórvány, egyes településekről beszélhetünk még Kiskomárom vonatkozásában is (vö. ÖRDÖG 1997²), ami nem a legkedvezőbb anyagot kínálja, mivel egy-egy település névdivatja óhatatlanul magához hasonítja a nemkatolikusok névválasztási szokásait is (vö. HAJDÚ 2003). Mindettől függetlenül nem mondtam le a nemkatolikusok neveinek vizsgálatáról, de most csak azt jelzem, hogy az első korszakban a protestánsokra általában jellemző ószövetségi nevek sem köthetők egyértelműen hozzájuk. Néhány példa: kizárólag katolikus gyermeknek adták a *Dániel*-t (12 település 13 személy), a *Dávid*-ot (8 település 8 személy), az *Illés*-t (4 település 5 személy), az *Izsák*-ot (2

település 2 személy), továbbá a *Mártá*-t (7 település 8 személy) és az *Eszter*-t (1 település 1 személy). De a 9 településen feltűnő 12 *Sámuel* közül is csak egy a református. A *Jónás* 3 helyen fordul elő 4 családban, közülük is csak egy az evangélikus. Hasonló a helyzet a *Tóbiás*-sal. A 8 *Mózes* között azonban már van egy református, egy evangélikus és egy kikeresztelkedett zsidó is. De mindkét *Salamon* zsidó. Hogy a korábbi századokban divatos név volt, arról a 124 *Salamon*, *Sala* családnév tanúskodik. Az egyszer feltűnő *Jeremiás* református. A két helyen élő két *Zakariás* egyike katolikus, másika konvertita, aki korábban evangélikus volt. A 16 *Sára* közül 3 a református, a többi katolikus, a 18 helyről adatolható *Rebeka* között is csak 2 az evangélikus, 30 katolikus. Az egyetlen *Ráchel* viselője is katolikus. A *Zsuzsanna* 153 településen 585 esetben fordul elő, sok evangélikus viseli, és csaknem mindegyik német telepes faluban találkozunk vele.

5. A névdivat szociológiai vizsgálatához a népességszűrés azert nem elégségesek, mert nem tartalmazzák sem a keresztszülők nevét, sem a születés/keresztelés napját. Ezért kiegészítő gyűjtést kellett végezni néhány nagyobb mezőváros kereszteleési anyakönyveiből (Nagykanizsa 1700, 1720, 1740, Keszthely 1700, 1720, 1740, Sümeg 1718, 1740, Tapolca 1726, 1741, Zalaegerszeg 1709, 1720, 1740). Ezekből az évekből egybegyűlt 1655 névadat (859 fiú, 796 leány) tanulságait a következőkben foglalom össze.

a) A 859 fiú közül 99 (11,52 %), a 796 leány közül pedig 148 (19 %) viseli keresztszülője nevét. Ez az arány körülbelül megegyezik a későbbi, a XIX–XX. századi gyakorlattal, akár csak az a tapasztalat, hogy a fiúk többször viselik apjuk keresztnévét (129:15,1 %), mint a leányok anyjukét (107:13,4 %).

b) A szent névünnepeknek a neve vonódott át 76 fiúra (8,84 %) és 42 leányra (5,27 %). Most is csak néhány példát idézek: [Nagy]kanizsán *Sebestyén*-re keresztelték 1700. jan. 20-án Georgius Scharamb gyermekét; 1720. aug. 12-én Joannes Clarich leányát *Klára*-ra, József-apon (márc. 19.) pedig Thomas Morgovich fiát *József*-re, aki ezáltal a templom titulusát is viselte. 1740. febr. 14-én tartották keresztvíz alá ugyancsak Kanizsán Joannes Long fiát, aki a *Bálint* és a *Lőrinc* nevet kapta. Ez utóbbi a keresztapja neve. 1740. dec. 5-én egy miháldi Georgius nevű férfi *Borbála*-ra kereszteltette leányát. Nem folytatom tovább, csak azt jegyzem meg, hogy feltűnően magas 1740-ben Sümegen (9 leány 14 %) és Tapolcán (14 fiú 21 %) az így kiválasztott nevek száma, akik a *Borbála*, *Erzsébet*, *Katalin*, *Krisztina*, *Mária*, *Zsuzsanna*, illetőleg a *Ferenc*, *György*, *Ignác*, *József*, *Mihály*, *Simon*, *Judás* nevet kapták. Ez utóbbiak ikrek, akik október 28-án, Simon-Judás Thaddeus napján születtek. A *Judás* jelző nélkül Jézus áruló apostolatát, Iskarióti Judást jelöli. A keresztelő pap ezt nyilvánvalóan tudta, föltehetően Zalában a ma is Simon-Judásként emlegetett jeles nap („Simon Judás, jaj teneköt pőre gatyás [= Simon Judástól, október 28-tól már fázik gatyában az ember] (MARKÓ 1981 *pőre* a.) hatására maradt le az anyakönyvben a Thaddeus (Tádé).

6. a) Keresztneveink társadalmi rétegződésének vizsgálata forrásaimban azért nem ütközik akadályba, mert az összeírók a dominus, domina, dominus spectabilis, illustrissimus dominus stb. címmel jelzik, nem földet művelő armalista, kisnemes, hanem földbirtokos vagy tisztsége révén a felsőbb társadalmi rétegbe tartozik a névviselő. Az első összeíráskor (1745–1750) 111 esetben találkozunk efféle megjelöléssel. (A kiknek a neve előtt csak a „nobilis” áll, azokat nem soroltam ide.) Leggyakoribb közöttük (a 17 főnemes család, Batthyány, Esterházy, Festetics, Inkey, Nádasdy, Széchenyi egy vagy két tagjának a nevét is ide számítva) a *György* (10), *Ferenc* (9), *József* (8), *István* (7), *László*, 36 %-uk ezeket a neveket viseli, amelyek tehát az egyszerű emberek (jobbágyok, zsellérek, szolgák) körében

is a legdivatosabbak. De a többi nevet (4 *János*, *Pál*, *Sándor*; 3 *Boldizsár*; 1 *Péter*) is szép számmal megtaláljuk a nép körében. A kevés számú (18) domina között is a leggyakoribb az *Erzsébet* (3), ezt követi 2 előfordulással az *Anna*, *Borbála*, *Éva*, *Judit*, *Katalin* és a *Mária*. De az egyszeri előfordulású *Krisztina*, *Orsolya*, *Zsófia* név sem utal magasabb társadalmi helyzetre, akárcsak a főnemesek körében az ugyancsak egyszer vagy kétszer feltűnő *Ádám*, *Ignác*, *Imre*, *Kristóf*, *Zsigmond* viselőik arisztokrata voltára.

b) Az egyháziak (püspökök, kanonokok, esperesek, plébánosok) száma 56. Többségük a kor legdivatosabb neveit (12 *János*, 8 *István*, 6 *Pál*, 4 *Ferenc*, *György*, *József*) viselik. Ebben persze nincs semmi rendkívüli, mert a kánoni jegyzőkönyvekben említett különböző rangú főpapjaink és petrinusaink, azaz egyházmegyes (világi) papjaink kettő kivételével (a Bécsben született Otto Joannes Baptista Volkra és Esterházy Imre galántai gróf) magyar köz-, illetőleg birtokos nemes vagy éppenséggel egyszerű iparos családban látta meg a napvilágot (vö. PFEIFFER 1987). A kalocsai érsek, Széchenyi Pál – aki érseki széke mellett pápai engedéllyel haláláig megtarthatta a veszprémi egyházmegye kormányzását is – sem volt főnemes, csak György testvére kapott 1697-ben grófi rangot.

A szerzetesek (franciskánusok) annyiféle nevet viselnek, ahányan éltek a zalai rendházakban, illetőleg adminisztrátorként az egyes plébániákon: *Adrianus*, *Aemilianus*, *Apollinarius*, *Benignus*, *Gerardus*, *Jacobus*, *Mansvetus*, *Martinus*, *Modestus*, *Richardus*, *Urbanus*, *Venceslaus*). Valamennyi fölvev, szerzetesi név. Ezeknek a kiválasztásakor a legfőbb szempont az volt, hogy egyazon időben ne legyen két vagy több rendtársnak ugyanaz a neve (bővebben I. NÉMETH – ÁBRAHÁM 1988, BANGÓ 1997).

7. A névvel szereplő 49 katolikus és 25 nemkatolikus tanító, illetőleg prédikátor vagy lévita többsége (13, ill. 8) a *János* nevet viseli. A *Mihály* mind a katolikus, mind a protestáns tanítók körében a 2., illetőleg a 3. helyen áll, akárcsak az *István*. A kevés adatból végső következtetésként csak azt lehet levonni, hogy nyilvánvalóan az egyszerű nép közül tanulással kiemelkedők neve is szülei névzítését tükrözi, akárcsak a katolikus papokéi.

8. A valamilyen ipart (is) űző mesterember 79 segédét és inasát írták össze, többségüket (54) Sümegen és Tapolcán. Közöttük is leggyakoribb a *György* (11), *Mihály* (8), *Ferenc* (7), *András* (6) és a *József* (5). Egyetlen ritka név fordul elő közöttük, az *Udalricus* (helyesen Uldaricus, vö. MartRom. 1944), aki Sümegen, apja, Josephus Lechner házában tanulja a mesterséget. Családnevük alapján német telepesek lehetnek.

Mindent egybevetve úgy tűnik, az 1600-as évek végétől 1745-ig a középkorban is gyakori nevek uralják a névdívatot nemzetiségtől, társadalmi helyzettől, foglalkozástól és felekezettől csaknem függetlenül. Föltehető, hogy ekkor élt eleinknek kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, mintsem hogy azon tanakodtak volna, milyen nevet válasszanak gyermekeiknek, következésképpen legfőbb motiváló erő a hagyomány és a megszokás volt.

Irodalom

BANGÓ 1997	=	Bangó Beáta: Névadási szokások vizsgálata a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai iskolánővérek Társulatának kongregációjában 1860–1996. MND. 152. sz. Budapest. 67 lap.
BERRÁR 1952	=	Berrár Jolán: Női neveink 1400-ig. = MNyTK. 80. sz. Budapest, 1952. 63 I. 27.

- BRITSCHGI 1974 = Britschgi, Ezechiel: Name verpflichtet. Christiana-Verlag. Stein am Rhein. 1974. 344 lap, 279.
- FEHÉRTÓI 2004 = Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Akadémiai Kiadó. Budapest, 2004. 895 lap, 432, 518–9.
- FEKETE 1974 = Fekete Antal: Keresztneveink, védőszentjeink. Ecclesia Könyvkiadó. Budapest, 1974. 261 lap, 183.
- FÉNYES 1851 = Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I–V. Pesten, 1851.
- Hnt. 1863 = Magyarország helynévtára. Pest, 1863.
- KALLOS 1943 = Kallos Ede: Nevek és napok. Dr. Vajna és Bokor Kiadó. Budapest, 1943. 383 lap.
- KatLex. 1931 = Katolikus lexikon. I–IV. Szerk. Bangha Béla S. J. A Magyar Kultúra Kiadása. Budapest, 1931.
- KORABINSKY 1786 = Korabinsky, Johann Matthias: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786.
- KOVÁCS é. n. = Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. Hely és év nélkül. 2.
- KOVACSICS – ILA 1988 = Kovacsics József – Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 32–3, 154.
- LADÓ – BÍRÓ 1998 = Ladó János – Bíró Ágnes: Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó. Budapest, 1998. 263 lap, 19.
- MARKÓ 1981 = Markó Imre Lehel: Kiskanizsai szótár. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981.
- MartRom. 1944 = Martyrologium Romanum. Róma, 1944.
- MEZŐ 1974 = Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. METEM. Budapest, 1974.
- NAGY 1828–1829 = Nagy, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae incltyi regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. I–II. Budae, 1828–1829.
- NÉMETH – ÁBRAHÁM 1988 = Németh K. Bódog – Ábrahám Imre: Névadás a magyar bencés rendben. Nyr. 112. sz. 1–21.
- ÖRDÖG 1973 = Ördög Ferenc: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973. 620 lap, 183.
- ÖRDÖG 1991–1998 = Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. I–IV. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg. I. kötet 1991. 836 lap, II. kötet 1992. 880 lap, III. kötet 1993. 786 lap, IV. kötet 1998. 639 lap + Mellékletek.
- ÖRDÖG 1992 = Ördög Ferenc: A Magyar Korona Országainak (Magyarország, Horvát-Szlavónország, Fiume és kerülete) templom- és kápolnatulatusai 1900–1920. NÉ 14: 36–45. lap, valamint Kézirat.
- ÖRDÖG 1997¹ = Ördög Ferenc: Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül. Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.). Szerkesztette B. GERGELY PIROSKA

- és HAJDÚ MIHÁLY. Kiadja A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete = MNyTK. 209. szám. Budapest–Miskolc, 1997. 77–83.
- ÖRDÖG 1997² = Ördög Ferenc: Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői. In: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. Kiss GÁBOR és ZÁICZ GÁBOR. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1997. 270–82
- PFEIFFER 1987 = Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft. München, 1987. 1119 lap. Index. Kiadja a Püspöki Levéltár. Veszprém, 1989. 104 lap = Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII/a.
- UnivSchem. 1842–1843 = Schematismus ecclesiasticus... Budán, 1842–43.
- VÁLYI 1796–1799 = Vályi András: Magyar Országnek leírása. I–III. Budán, 1796–99.
- ZMHtLex. = Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat a Zala Megyei Levéltárban.

Névtudomány és művelődéstörténet

A Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvát-Szlavónország, Fiume és kerülete) templom- és kápolnatitulusai 1900–1920

1. Mielőtt még tulajdonképpeni témámra térnék, szükséges a címbe foglalt templom- és kápolnatitulus mint egyházi és névtani műsót értelmezni, mivel a néprajz- és történettudományban (vö. többek között SCHWARTZ ELEMÉR: Száz. LXVII, 185–91; BÁLINT SÁNDOR, Ünnepi kalendárium. I–II. Bp., 1977., passim; MEZEY LÁSZLÓ, Deákság és Európa. Bp., 1979., passim; stb.) erre a fogalomra részint a *patrocínium*, részint meg a *templomcím* használatos, jóllehet az első szó jelentése nem egészen azt tartalmazza, amire vonatkoztatják, a másodiknak meg 'Adresse' jelentése hat zavarólag.

A *patrocínium* (*patronus ecclesiae*) a katolikus egyház gyakorlatában templomvédőszenetet jelent, akinek az oltalma alá helyezték, illetőleg akiről elnevezték a templomot (vö. *KatLex. templomvédőszent a.*). Templomot azonban nemcsak szentről, hanem isteni személyről (*Szentlélek, Krisztus Király*) vagy hittitokról (*Szentháromság, Szent Kereszt*) is elneveznek, következésképpen az egyház erre más műsót használ, a *titulus ecclesiae*-t, amelynek magyar megfelelője a fent említett templomcím. Ez utóbbi helyett ajánlom én a *templomtitulus*-t, amely magába foglalja a *templomvédőszent~patrocínium* műszóval kifejezett *patronus ecclesiae*-t is (bővebben lásd *Kirchenlateinisches Lexikon*. Hrg. von A. SLEUMER. Limburg a. d. Lahn, 1926. *patrocinium a.*; *KatLex. templombúcsú, templomvédőszent a.*; MIHÁLYFI ÁKOS, *A nyilvános istentisztelet*. Bp., 1933. 107).

Adattáramba nemcsak a templomtitulusokat vettem fel, hanem a mellékoltárokat és a kápolnákat is, ez utóbbiakat természetesen elkülönítettem a templomok titulusaitól, de nem különítettem el őket egymástól (vö. *KatLex. templom, kápolna, oltár a.*).

2. A forrásokról. Az egyházmegyei névtárak, almanachok – közzismertebb nevükön a schematismusok – nálunk legjobb tudomásom szerint rendszeresen a XIX. század elejétől készültek, a legújabb időkig latin nyelven, ma már azonban magyarul.

a) Felépítésük általában a következő: A bevezető részben találjuk az egyházmegye és a székesegyház védőszentjének a nevét, majd az anyaszentegyház ezidei fejéét. Utána következik a püspök vagy az apostoli kormányzó neve és nacionáléja. Ezt követi az egyházmegye volt püspökeinek a neve az alapítástól napjainkig, majd a székeskáptalan nagyprépostjáé és a tényleges kanonokoké. Mivel a püspökségek területén az egykori apátságok és prépostságok címei még ma is élnek, ezeket is tartalmazzák a kötetek azoknak a papoknak a nevével együtt, akik ezeket mint címeket viselik. A kitüntetett papok (pápai prelátusok, tiszteletbeli kanonokok, püspöki tanácsosok stb.) neve is itt van felsorolva. A bevezető részt a püspöki irodára, a zsinati vizsgáló bizottságra, a püspöki szentszékre, a könyvtárra és a levéltárra stb. vonatkozó adatok és tudnivalók zárják.

A schematismusok fő része az egyházmegye területi szervezetének a leírása a föesperes-ségek, esperességek és plébániák szerint. A plébániák neve után ott áll az alapítás éve, ha tudható (ha nem, akkor csak annyi, hogy régi, már a középkorban, a középkor valamelyik századában virágzott stb.), az anyakönyvezés kezdete, a templom titulusa, a plébániát patronáló földesúr (kegyúr) vagy intézmény neve, a lakosok száma a máterben, a filiákban és a lakott külterületi helyeken (divertikumokban, malmokban, uradalmakban stb.) fele-

kezeti bontásban, továbbá a filiákban levő templomok, kápolnák titulusai, legvégül pedig a külterületi lakott helyek távolsága a plébániától órában, óranegyedben – természetesen gyalogszerrel.

A köteteket az egyházmegye papságának a személyi adatokkal bővített névsora, valamint a plébániák és filiák, továbbá a külterületi lakott helyek betűrendes névmutatója zárja.

b) Magyarországon, Horvát-Szlavónországban, valamint Fiumében és kerületében az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása előtt 4 érsekség (az esztergomi, a kalocsai, a zágrábi és az egri) és 17 római katolikus püspökség (a besztercebányai, a boszniai és szerémségi vagy diakovári, a csanádi, az erdélyi vagy gyulafehérvári, a győri, a kassai, a modrus-fiumei, a nagyvárad, a nyitrai, a pécsi, a rozsnói, a szatmári, a székesfehérvári, a szepesi, a szombathelyi, a váci, a veszprémi) állt fenn 1777, a Mária Terézia-féle egyházmegyei átszervezés óta. A 18. a pannonhalmi bencés főapátság mint nullius egyházmegye. Ugyanekkor az időben az ország területén 6 görög katolikus püspökség működött az 1853-ban a zágrábi érsekség alá vont körösi görög katolikus püspökséggel együtt: az eperjesi, a gyulafehérvári és fogarasi, a munkácsi, a nagyvárad és a szamosújvári¹. Természetesen ez utóbbiak adatait is kigyűjtöttem az alábbi űrlap felhasználásával még az 1970-es évek elején a latinos osztályokba járó néprajzkutató szakkörös tanítványaim, Ernszt Erika, Fitos Katalin, György Ilona, Horváth Ágnes, Horváth Zsuzsa, Nagy Zsuzsa, Kiss Andrea, Sütő Judit, Tamás Mária közreműködésével (vö. HAJAS ANDREA, A nagykanizsai honismereti [néprajzkutató] szakkör 25 éve [1962–1987]. In: Néprajzkutatás és iskola. Szerk. ÖRDÖG FERENC. Bp., 1988.), gondos munkájukat ezúton is megköszönöm.

1. Religio
2. Schematismus
3. Parochia
4. In comitatu
5. Ecclesia erecta est:
6. Parochia erecta est:
7. Matriculae ab anno
8. Titulus: ecclesia ad
9. Lingua:
10. Capella ad
11. Filia/filiae:

Az adatok egybevetésében pedig Markó Imre Lehel volt segítségemre, aki azóta összegyűjtötte az első univerzális schematismus² teljes titulusanyagát azzal a céllal, hogy monografikusan feldolgozza. Bízom benne, hogy ez a XX. századi adattár számos hasznos adalékot nyújt majd számára e nevek történeti rétegződésének a vizsgálatakor.

3. 1900 és 1920 között a 72 királyi vármegyét felölelő 28 egyházmegyében (22 róm. kat., 6 görög kat.) a Magyar Királyság 322.360,20 km²-nyi területén (Magyarország 279.805,38 km², Horvát-Szlavónország 42.535,25 km², Fiume és kerülete 19,57 km²) 5466 római katolikus és 2413 görög katolikus templom volt. A kápolnák és a schematismusokba hiányosan felvett mellékoltárok titulusainak a száma pedig 3571 (3513 róm. kat., 58 gör. kat.). A gyűjtőterület lélekszáma kb. 17,5 millió (vö. GÖNCZY PÁL, Magyarország kézi atlasza. Bp., é.n. [a századfordulón], passim).

A római és a görög katolikus templomok, mellékoltárok és kápolnák 369 féle titulust viseltek, külön névnek számítva Szűz Mária és Jézus Krisztus jelzővel alakult neveit, de egy névnek véve az együtt szereplő, egymással hagiográfiailag, ikonográfiailag vonatkozásban lévőket (*Cirill és Metód, Fábán és Sebestyén, Anna és Joachim* stb.).

A XVIII. századi személynév-monográfiámhoz készült adattár felépítését a névtudomány szempontjai határozták meg, akárcsak a patikaneveket (vö. ÖRDÖG FERENC, A patikanevek keletkezésmódjai. MNyTK. 60. sz. 235–9) vagy a magyar céhpatrónusok feldolgozását (vö. ÖRDÖG FERENC, A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. MNyTK. 170. sz. 201–22). A címszó a szent, a fogalom neve, közvetlenül utána templom-, mellékoltár- vagy/és kápolnatitulusként való előfordulási száma és százaléka, ezt követi nagykötéjjel elválasztva egyházmegyéenkénti, illetőleg településenkénti adatolása, majd egyházmegyei összesítése. A helységnév után adom meg, hogy a feldolgozott schematismusok hányadik lapján található a név, továbbá hogy mikor kezdtek anyakönyvezni az illető plébánián³.

Pl. VID martyr – Eccl. 14 : 0,25%, Cap. 30 : 0,85%, S. 44⁴. Cf. *Andreas apostolus et Vid martyr, Nicolaus episcopus et Vid, Vid et Georgius miles, Vid et Modest, Vid et Rochus, Vid et socii martyres*.

6. Dioec. Jauriensis

Eccl: Kishöflány/Kleinhöflein (68). Par. ant.; m. 1710
 Oroszvár/Karlburg (89). Par. ant., eccl. cons. est 1669; m. 1667
 Locsmánd/Lutschmannsburg (108). Par. ant.; m. 1652
 Sopronszécsény (123). – S. Eccl. 4 : 1,2%

7. Archidioec. Strigoniensis

Eccl: Nagykosztolány (159). Par. exstit. iam 1332; m. 1721
 Cap: Tótgurab (172). – S. Eccl. 1 : 0,2%, Cap. 1 : 0,3%

11. Dioec. Sabariensis

Eccl: Ganócs/Ganisdorf (57)
 Alsóbeled/Unter-Bildein (59). Par. ant. 1626; m. 1695
 Őrszentvid (110). – S. Eccl. 3 : 0,77.

12. Dioec. Wesprimiensis

Eccl: Bélavár (138). – S. Eccl. 1 : 0,2%

19. Archidioec. Zagradiensis

Eccl: Brodovac (75). Par. ab immemor. ; m. 1672
 Pitomača (93). Par. 1710; m. 1717
 Velemerić (132). Par. er. est 1782; m. 1782
 Ozalj (143). Mentio parochiae 1334, sub titulo *Omnium Sanctorum*
 Vrbovac (165). Par. er. est 1559; m. 1754

Cap: Komor (39)	Požega (43)
Pakrac (50)	Okušani (52)
Gorice (56)	Sušanje (59)
Oštri vrh (60)	Kašina (69)
Vidovec (85)	Starigrad (99)
Novoselac (114)	Rašča (138)
Kovačica slovenska (150)	Predavac (156)

	Sriem (157)	Sv. Helena Koruška (159)
	Podgorje (174)	Mraclin (181)
	Suša (182)	Vrbovčak (189)
	Merenje (194)	Klenovec (200)
	Saptinovci (213). – S. Eccl. 5 : 1,4%, Cap. 23 : 3,3%	
20. Dioec.	Segniensis et Modrusiensis	
Cap:	Hobar (55), Senj (60)	
	Sv. Vid (89)	
	Kupljak (127). – S. Cap. 4 : 2,3%	
21. Dioec.	Bosnensis et Syrmensis	
Cap:	Novigrad (44)	
	Rastušje (51). – S. Cap. 2 : 1,2%	

Azokat a neveket, amelyek második tagként fordulnak elő, betűrendi helyükön is közlöm utalónévként: pl. Damjan v. Kozma et Damjan.

Az adattárat – amint már említettem – a betűrendes helynévmutató zárja.

4. a) A 22 római katolikus egyházmegyében 344 féle titulussal nevezték el a 8979 templomot, mellékolárt és kápolnát. A legtöbb templom (2011 : 22,4%) Szűz Mária nevét, illetőleg valamelyik jelzőjét (a *Fájdalmas Anya*, a *Rózsafüzér Királynéja*, a *Magyarok Nagyasszonya* stb.) vagy életének jelentős eseményét, illetőleg ennek az ünnepnek a nevét viseli (*Születése* [sept. 8.], az *Angyali Üdvözet* [márc. 25.] stb.). A 2. helyen állnak (527 : 6%) a *Szent Kereszt*-ről, illetőleg ennek felmagasztalásáról elnevezett templomok, a 3.-on pedig azok, amelyek *Jézus Krisztus*-ról, illetőleg valamely jelzőjéről vagy földi életének valamely eseményéről (*Születése*, *Halála*, *Mennybemenetele* stb.) kapták nevüket. A további sorrend: 4. *Szentháromság* (453 : 5%), 5. *Szent Mihály arkangyal*, valamint *Nepomuki Szent János* (332 : 3,7%), 6. *Szent Anna* (323 : 3,6%), 7. *Szent István király* (301 : 3%), 8. *Keresztelő Szent János* (262 : 2,9%), 9. *Szent Márton püspök* (231 : 2,6%), 10. *Szent Miklós püspök* (188 : 2,1%), 11. *Péter és Pál apostolok* (181 : 2%), 12. *Szent József*, valamint *Mindenszentek* (176 : 2%), 13. *Páduai Szent Antal*, valamint *Szent György* (159 : 1,8%), 14. *Szent László király* (133 : 1,5%), 15. *Alexandriai Szent Katalin* (131 : 1,5%).

Az első 15 helyen álló titulusok a teljes névanyagnak csaknem háromnegyedét (73%) teszik ki. Lényegében véve tehát egyes szenteknek, isteni személyeknek az egyházi tisztelete a titulusok gyakoriságában ugyanúgy megnyilvánul, miként Szűz Máriáé és a fenti szenteké a keresztnévek, a keresztnévből keletkezett családnevek, továbbá a titulusokról a településekre átvonódott helységnevek gyakoriságában. (Ez utóbbiakra nézve vö. LIPSKY: 53 *Szent Kereszt*, *Keresztúr*; 47 *Szent György*; 44 *Szent Márton*; 42 *Szent Miklós*, *Szent Miklósfalva*; 34 *Szent Mihály*, *Szent Mihályúr*, *Szent Mihályfa*; 29 *Szent Király*, *Szent István*, *Szent Istvánd*, *Szent Király Szabadja*; 25 *Mindszent*, *Mindszentfa*, *Mindszentkállya*; 24 *Szent Ivány*; 22 *Szent Péter*, *Szent Péterfa*, *Szent Péterföldre*, *Szent Péterszeg*, *Szent-pétertélke*, *Szent Péterúr*; 21 *Szent László*, *Szent László egyháza*; 20 *Szent Mária*, *Boldogasszony*, *Boldogasszonyfa*, *Boldogasszonyháza*, *Boldogasszonytelke*; 12 *Szent Pál* stb.) *Szent József* neve ugyan a titulusok között a 12. helyen áll, falunévként azért nem találkozunk vele Lipszkyben, mivel egyházi tisztelete csak a XVIII. században kezdődött, majd a XIX. században tetőzött, amikor IX. Pius pápa az egyház védőszentjévé választotta. Keresztneveinkben különösen nagy tisztelete valamivel később, a XX. század első felében

csapódott le (vö. ÖRDÖG FERENC, Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. 55). Az egyetlen görög katolikus templomot is csak 1888-ban szentelték fel a nevére.

b) 1646-ban kezdődött és 1721-ben fejeződött be a Habsburg Birodalom területén élő ruszinok, románok és kis töredékben a szerbek Rómával történt uniólása, amely azt jelentette, hogy a „Rómával való egyesülő keleti egyházak megtarthatták a maguk istentiszteleti életét és egyházi diszciplináját, azonban kötelesek [voltak] elfogadni a római pápa korlátlan fennhatóságát, ahogyan azt a Római Katolikus Egyház elfogadja, valamint az összes római dogmákat és doktrínákat” (Az orthodox kereszténység. Szerk. BERKI FERIZ. Bp., 1975. 407). Templom- és kápolnatitulusaik vizsgálatakor sem szabad ez utóbbi mozzanatról megfeledkeznünk, mert az ortodox egyházban is gyakoriak mellett (1. *Arkangyalok* 726 : 29,4%, 2. *Szűz Mária* [születése, az Angyali Üdvözet, látomása, bevezetése a templomba, mennybevitel stb.] 544 : 22%, 3. *Szent Miklós* 241 : 9,8%, 4. *Szent Mihály arkangyal* 166 : 6,7%, 5. *Jézus Krisztus* [születése, bevezetése Jeruzsálembe, fogadása stb.] 111 : 4,5%, 6. *Parasceva* 90 : 3,6%, 7. *Mihály és Gábor arkangyal* 87 : 3,4%, 8. *Szentháromság*, valamint *Péter és Pál apostol* 71 : 2,9%, 9. *Dömötör mártír* 68 : 2,8%, 10. *Szentlélek* 63 : 2,5%, 11. *Szent György* 50 : 2%, 12. *Nagy Szent Vazul* 48 : 2%, 13. *Keresztelő Szent János* 27 : 1,1%, 14. *Szent Kozma és Damján* 25 : 0,9%, 15. *Szent Kereszt* 19 : 0,8%) olyanokkal is találkozunk, amelyek nyilvánvalóan az uniólás után kerültek bele a martirológiumokba: 21 *Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása* csak 1854-ben vált római dogmává, az ortodoxok szerint azonban Szűz Mária Joachimtól és Annától éppúgy született, mint más ember (vö. Az orthodox kereszténység 245), 1 *Assisi Szent Ferenc*, 1 *Szent István király*, 1 *Szent József* stb. Noha 2471 templomukat és kápolnájukat 69 féle titulusra szentelték föl, illetőleg áldották meg, a fent említett leggyakoribb 15 titulust 97,7 %-uk viseli. Az, hogy *Péter és Pál* apostolokon kívül vagy egyáltalán nincs, vagy csak alig van temploma a görög katolikuságban *András, Bertalan, Fülöp és Jakab, Máté apostolok*-nak, egyelőre nem világos számomra, valószínűleg véletlen. Szóba jöhetne ugyan az a magyarázat, hogy mivel az ikonosztázion harmadik képsorában kötelezően amúgy is ott helyezkednek el az apostolok ikonjai, emiatt nem akarták megismételni őket a királyi ajtótól északra (balra), a templom titulusának fenntartott helyen. Ez a feltevés azért is elvetendő, mert az *Angyali Üdvözet* 51-szer fordul elő, jöllehet ennek a jelenetnek is kötelező az ikonosztázionban való ábrázolása a kétszárnyú királyi ajtón.

c) Számos templom- és kápolnatitulusnak az izoglosszáját is meg lehet húzni. Ezek közé tartozik a már említett *Szent Vid* is. Kizárólagos előfordulása a Szerémség, Fiume és kertülete, Horvátország, az ezzel szomszédos Somogy megyei Bélavár, Nyugat-Magyarország (Ganócs, Alsóbeled, Örszentvid, Kishöflány, Oroszvár, Locsmánd, Sopronszécsény), valamint az Esztergom egyházmegyei Nagykosztolány és Tótgurab. Főleg kápolna-, ill. mellékoltártitulusként gyakori. Tömegesen a zágrábi egyházmegyében fordul elő, ahol 5 templomot és 23 kápolnát ill. mellékoltárt címeztek hozzá, köztük Zrínyi Miklós szülőhelyének, Ozalj városának a templomát is. (Anyakönyveit 1666-tól vezetik, korábbi titulusa *Mindenszentek* volt.) Személynévként is gyakori előfordulása lehetett (vö. *Vida, Vidak, Vidos, Vitko, Vitkovics, Vidus* stb.), talán ezért is adta a költő egyik legkiválóbb hősének a *Deli Vid* nevet. Egyházi kultusza nyilvánvalóan összefügg bajelhárító és gyógyító szerepével, főleg a szemfájások, az ezen a vidéken gyakori trachomások, továbbá a nyavalyatörősök fordultak hozzá. Tiszteletét és népszerűségét az is erősítette, hogy neve a latin *vitis* 'szőlőtő' szóval rokon csengésű, aminek következményeként a szőlőtermesztés-

sel kapcsolatosan is kérték közbenjárását. Bálint Sándor Gugitzra hivatkozva azt írja, hogy „a Gergely-naptár életbelépésével Vid a néphagyományban olyan patrónusokra is szert tett, amelyek azelőtt Keresztelő Szent Jánost, a nyári napfordulat szentjét illették... A vitustáncnak is eredetileg Szent János tánca volt a neve” (BÁLINT SÁNDOR, Ünnepi kalendárium I, 456). Fölmerülhet az a magyarázat is, hogy az itt élő mintegy 25 %-nyi görögkeleti szerb (vö. GÖNCZY i. m. 20) lakosság körében évszázadokon át megült *Vidov dan*-nak is van szerepe Vid római katolikus kultuszában, erről azonban csak a karlócai görögkeleti schematismus feldolgozása után lehet valami bizonyosat mondani⁵.

d) A titulusok időrendi rétegződése. Az adattárban azért közlöm a paróchiára, a templom emelésére, valamint az anyakönyvezés kezdetére vonatkozó adatokat és évszámokat, hogy valamelyes eligazítást adjak a titulusok keletkezésének az idejére vonatkozólag is. Köztudott, hogy a tatárjárás, a török hódítás alatt – de a pusztasodás miatt is – számos Árpád-kori és később épült templomunk elpusztult. A helyükön vagy más helyen felépített templomnak több esetben nem a korábbi címét adta a püspök – általában a település lakosságának a kívánságára –, hanem újat választott, természetesen a kor különösen tisztelt szentjei közül valót. Például Zala megyében a XX. század elejére csak 23 esetben maradt meg a falu nevében is szereplő titulus (Bánokszentgyörgy, Búcsúszentlászló, Ivánc, Kerkaszentmiklós, Kebeleszentmárton, Mindszentkál, Murakeresztúr, Szentantalfa, Szentgyörgyvár, Szentgyörgyvölgy, Szentmária, Szentpéterúr, Tótszentmárton, Tüskeszentgyörgy, Tüskeszentpéter, Vidovec, Zalaszentgyörgy, Zalaszentiván, Zalaszentlászló, Zalaszentlőrinc, Zalaszentmihály). Nyolc faluban új, a barokk korban kedvelt titulusra szentelték fel a templomot: 5 *Szűz Mária*, ill. ünnepei (Lispeszentadorján, Pusztaszentlászló, Szentbékál, Szentkozmadombja, Zalaszentbalázs), 1 *Szent Anna* (Lendvaszentjózsef), 1 *Szent Imre* (Zalaszentgrót), 1 *Szent Vendel* (Szentjakabfa). Hogy a titulus kiválasztásában a vallásos indíték mellett a történelmi, helytörténeti mozzanat is szerepet kaphat, jól példázza Lispeszentadorján mai templomtitulusa. „A falu első oklevéli említése 1308-ból való. 1503-ban és 1507-ben szó van plébániájáról is. 1550-ben nem volt plébánosa, 1554-ben pedig István nevű plébánosa luteránussá lett. A török idők alatt elpusztult a helység, de a XVIII. század elején újra települt. 1778-ban nincs temploma, híveinek száma 141. 1914-ben a Szűzanya tiszteletére [BMV de Lourdes] kis templomot emeltek ... 1936-ban lebontották, és neoromán stílusban újat építettek helyette” (SchemSab. 1972. 145–6), ezt azonban Szent Adorjánról nevezték el, s ezáltal kétfőre emelkedett a nevet viselő templomok száma.⁶

5. A példák előszámlálását természetesen tovább lehetne folytatni, én azonban dolgozatomban csupán azt tűztem ki célul, hogy fölhívjam névtanosaink figyelmét a készülő forrásfeldolgozásra.

Végezetül pedig itt kívánom megjegyezni, az 1842/43. évi Universalis schematismushoz – a meglevő személy- és helynévmutató mellé – titulusmutatót is összeállított Markó Imre Lehel azzal a nem titkolt céllal, hogy ezt a kitűnő és könnyűszerrel kezelhető, ám eddig a kutatók által nem vagy alig forgatott forrást reprint kiadásra ajánlja mindazok figyelmébe, akik ebben hathatósan tudnak segíteni. (Az említett schematismus 817–818. lapját fénymásolatban mellékelem.) Településnévanyaga gazdagabb, mint Korabinsky (1786), Vályi (1796), Lipszky (1808), Nagy (1828) vagy Fényes (1851) helységnévtáré, mivel – amint azt már korábban említettem – valamennyi külterületi lakott hely szerepel benne az ott élők számával, felekezeti megoszlásával együtt. Megjelenésének ideje (1842/43) is szerencsés, Nagy (1828) és Fényes (1851) munkája közé esik.

Jegyzetek

¹ A kötetek előtt álló szám az egyházmegye általam adott sorszáma abban a rendben, ahogy földrajzilag északnyugatról keletre, majd újból nyugatról keletre fekszenek. A pannonhalmi nullus egyházmegyét 0-val, a görög katolikus egyházmegyéket pedig római számmal jelzem.

0. A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1916–1917. tanévre (Győr, 1916).
1. Schematismus cleri Dioecesis Nitriensis pro anno a Christo nato MCMXIII (Nitrea, 1913).
2. Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MCMIII (Neosolii, 1903).
3. Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo Nato MCMXVI (Igló, 1916).
4. Schematismus cleri Dioecesis Rosnaviensis pro anno Jesu Christi MCMXIII (Rosnaviae, 1913).
5. Schematismus cleri Dioecesis Cassoviensis 1893 (Cassoviae, 1893).
6. Schematismus cleri almae Dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1913 (Jaurini, 1913).
7. Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis 1913 (Strigonii, 1913).
8. Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Vaciensis (Vacii, 1909).
9. Schematismus cleri Archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1914 (Agriae).
10. Schematismus cleri almae dioecesis Szatmariensis ad Annum Jesu Christi 1913.
11. Schematismus cleri Dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914 (Sabariae).
12. Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Wesprimiensis a Sancto Stephano proto-rege anno Christi mix fundatae (Wesprimii, 1914).
13. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bácsiensis. Ad annum Christi 1914 (Coloczae, 1914).
14. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Albaregalensis ad annum Domini jubilem MCML (Székesfehérvár, 1950).
15. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum. Pro anno Domini MCMXII (Nagy-Várad, 1912).
16. Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV (Quinque-Ecclesiis, 1914).
17. Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII (Temesvári, 1913).
18. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transilvaniensis 1903 (Budapest, 1903).
19. Schematismus cleri archi-dioecesis Zagabiensis. Pro anno a Christo nato 1913 (Zagrabiae, 1913).
20. Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro Anno 1915.
21. Schematismus cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovens et Syrmienis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1911.
- I. Schematismus venerabilis cleri Graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis 1908 (Eperjesini, 1908).
- II. Schematismus cleri Graeci ritu catholicorum dioecesis Munkácsiensis ad annum Domini 1915 (Ungvár, 1915).
- III. Schematismus venerabilis historicus cleri dioecesis Magno-Varadiensis Graeci ritus catholicorum pro anno jubilarum 1900. A restaurata autem sacra cum sancta Romana ecclesia unione anno 200 (Magno-Varadini, 1900).
- IV. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújváriensis Graeci ritus catholicorum 1906 (Szamosújvár, 1906).
- V. Şematismul venerabilului cler Archidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Julia şi Făgăras pe anul 1911 (Blaj, 1911).

817

DIOECESIS SABARIENSIS.

Millel. Par. Ant. 1720 rest. Eccl. ad S. Franciscum Ser. Lib. Collat. Eppalis. Ling. H. Par. **D. Franciscus Stankovics**, I. C. Zala T. J. Asses.

	Cath.	GC.	Gnu.	Aug.	Helv.	Jud.	SA.
In Matre	90				92	4	
<i>Fil.</i> : Bánszeg et Bor-							
— bánszeg *	13				46		1
— Dobron	70						1
— Gerászeg	3				12		1½
— Gombosszeg	57				3		1
— Győrászeg	49				5		1½
— Kereszeg	9				10		1
— Kis-Lengyel	42				12	3	1
— Kustánszeg cum di-							
— certiculo Parasz	95				370	5	2
— Pálisszeg	88				60		¾
— Paiszeg	28				150		1½
— Petri-Kereszter	153						1½
— Rósszeg	172					1	¾
— Tabolyszeg cum Sz.							
— Ivánhegy et Csonka-							
— hegyhát	50				53		¾
— Vargaszeg	15				20		1½
— Vöröszeg	10				19		1½
Summa	944				849	16	

Nova. Par. Ant. circa init. Sec. XVII rest. Eccl. ad B. M. V. Assumptam. Patr. Illmus D. Eppus Sabariens. Ling. H. Par. Mem. qui V. A. Diaconus.

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Bollabida	550			2		12	
— Farkasik Pr.	88			70	30		1½
— Fényes Pr.	8						¾
— Karácsonfa	174						1½
— Mezőfa Pr.	32						1½
— Mikfa	190				6	8	1½
— Szilvőgy	280						1½
— Zágorhida	24						¾
Summa	1362			72	36	20	

Pusztá-Magyaród. Par. 1732 jam exst. Eccl. ad S. Joannem Bapt. L. b. Collat. Eppalis. Ling. H. Par. **D. Martinus Kirschner.**

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Ederica	693			5		6	
— PusztáSz. László	121			46	4		1
— Szent-László	135			179			¾
— Szompács Pr.	261					14	1½
— Váliczka Pr.	40						¾
— Váliczka Pr.	23						¾
Summa	1273			230	4	20	

Tárnok. Par. 1755 jam exst. Eccl. ad S. Annam. Patr. DD. Compossessores. Ling. H. Par. **D. Joannes Bohoroczky**, I. C. Zala T. J. Asses.

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Görbő Pr.	340			4		32	
— Hencse Pr.	13						1½
— Iborfa	29						¾
— Kistalud Pr.	56				36	1	1½
— Kozmadombja	16						1½
— Lórántháza Pr.	277						¾
— Oroklán	18						¾
— Óroklán	82			26			1½
— Tófej	328					8	1½
— Tófej	283						1½
— Váliczka	9						¾
— Vadamas	46						1½
— Vaskola	55						1
Summa	1752			30	36	41	

Summa animarum totius Districtus.

12899 335 1918 149

DIOECESIS SABARIENSIS.

818

Cooperatores:

Bánok-Sz. György. D. Petrus Tuboly.
Csasztrég. D. Stephanus Erős.
Lentl. D. Andreas Vida.
Nova. D. Michael Pokomándy.

VI. ARCHI-DIACONATUS ALSÓ-LENDVENSIS. IN COMIT. ZALA.

A. Diaconus. Rasmus D. Joannes Németh. p. 787.

19. Districtus Alsó-Lendvensis.

V. A. Diaconus. A. R. D. Ladislaus Gyurka, Par. Sz. Cýörgyölgyensis, et per Distr. Alsó-Lendvens. Schol. Nat. Inpctr. I. C. Zala T. J. Asses.

PAROCHIAE:

Alsó-Lendva. Par. Ant. 1511 jam vig. Eccl. ad S. Catharinam. Patr. Cels. Princ. Eszterházy. Ling. H. et Vand. Par. **D. Josephus Házy.**

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Alsó-Lakos	765			4	1	65	¾
— Banota	184						1
— Csente	81						¾
— Felső-Lakos	106						¾
— Feritfalva	250						¾
— Gyertyános	30						1
— Hármos-Malom	279						1½
— Hidvég	102						1
— Hosszifalva	120						1½
— Holiza	218				8		2
— Kapcsa	205						1½
— Róth	326						1½
— Petesháza	101						1½
— Völgyifalva	307						1
— Völgyifalva	211						1
Summa	3265			4	1	73	

Bagonya. Par. Ant. 1673 rest. Eccl. ad Ascensionem Domini. Patr. Cels. Princ. Eszterházy. Ling. H. et Vand. Par. **D. Stephanus Benkovits.**

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Bakónak	430						1½
— Filőcz	127						¾
— Iváncz	470						¾
— Strelcz	287						1
— Strelcz	271						1
Summa	1585						

Bellatincez. Par. 1769 er. Eccl. ad S. Ladislaum. Patr. I. Familia Gyika. Ling. Vand. Par. **D. Stephanus Kutich.**

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Adriáncz	806			6	3	41	1
— Brátóncz	781						½
— Deklesim	273						1½
— Gancsa	370						¾
— Izsakócz	600						¾
— Lippahócz	379						¾
— Mellincz	407						¾
— Mellincz	506						1
Summa	4122			6	3	41	

Cseremesőcz. Par. Nova 1807 er. Eccl. ad S. Crucem. Patr. Exc. Consilium R. L. H. Ling. Vand. Par. **D. Mathias Borovnyák.**

	In Matre						
<i>Fil.</i> : Alsó-Bisztricza	846					9	¾
— Felső-Bisztricza	386						1½
— Közép-Bisztricza	413						¾
— Tűskeszér	354						¾
— Zsizsacszer	602						¾
— Zsizsacszer	420						¾
Summa	3021					9	

Dobronak. Par. 1697 jam vig. Eccl. ad S. Jacobum Apost. Patr. Cels. Princ. Eszterházy. Ling. H. Par. **D. Stephanus Székely.**

- ² Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri Romano- et Graeco-catholici saecularis et regularis Incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/43. Budae.
- ³ Ezek az évszámok az elírások, nyomdahibák stb. miatt ellenőrizendők az „Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895. október 1-ig” c. állagjegyzékkel. Összeállította JUDÁK MARGIT. Levéltári leltárak 72. sz. MOL. Bp., 1977.; vö. még: A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. Plébániai levéltárak A–C (Bp., 1986–1987).
- ⁴ Az adattár rövidítéseinek feloldásai: Archidioec = archidioecesis; Cap = capella/ altare laterale; Cf = confer, conferatur; Dioec = dioecesis; Eccl = ecclesia; eccl. cons. est = ecclesia consecrata est; m = matriculae ab anno; Par. ab immemor. = parochia ab immemorata; Par. ant = parochia antiqua; Par. er. est = parochia erecta est; Par. exstit. = parochia exstitit; S = summa summarum; v = vide.
- ⁵ 1389. június 15-én (a Gergely-naptár szerint június 28-án), Szent Vid napján a rigómezei csatában a törökök Murad szultán vezetésével legyőzték a szerb sereget. Muradot Milos Obilić szerb vitéz a szultán sátrába lopakodva ugyan megölte, de ez a nap vált a sok évszázados török elnyomás gyásznapjává, amelynek 525. évfordulóján Gavriló Princip meggyilkolta Ferenc Ferdinándot és feleségét (vö. F. MAY, A »Fekete Kéz«. Bp., 1979. 67; V. P. BOROVICKA, Híres politikai merényletek. Bratislava, 1979. 130).
- ⁶ A zalaapáti templom harmadlagos névátthagyományozódás révén viseli ezt a nevet. Titulusának története a következő. Eredetileg Mosaburgban – a mai Zalavár határában – a honfoglalás előtt 850 körül a Pribina szláv fejedelem által emeltetett templomot és bencés kolostort neveztek el a nikodémiai Hadrianusról, akinek tisztelete kétségtelenül a keleti egyházból került át. A kolostort Szent István 1019-ben újraalapította ugyancsak Szent Adorján tiszteletére. Mivel a török hódoltság alatt 1568-ban elpusztult az apátság a faluval együtt, 1702-ben az osztrákok Zala várát is felrobbantották, az apátság épülete is megrongálódott, „ezért a göttweigi bencések, akikre III. Károly a zalavári apátság felújítását bízta, úgy döntöttek, hogy az apátság székhelyét Zalaapátiba teszik át. A régi Szt. Lőrinc templom falai még álltak, új tetővel látták el, berendezték, és 1748-ban az Őrangyalok tiszteletére szentelték” (SchemWespr. 1975. 194). Az 1842/43. évi UnivSchem. szerint a templom titulusa már *Szent Adorján*, ma *Szent Adorján és Őrangyalok*.

A római és a görög katolikus egyház anyakönyvezésének kezdetei a Magyar Szent Korona országában

(Magyarország, Fiume és kerülete, Horvát-Szlavónország)
1900–1920

1. A Névtani Értesítő 14. számában (36–45) adtam először hírt még az 1970-es évek elején elkészült, de csak házi használatra szánt összeállításról (A Magyar Korona országainak – Magyarország, Fiume és kerülete, Horvát-Szlavónország – templom- és kápolnatitulusai 1900–1920), amelynek anyaggyűjtésekor tanítványaim közreműködésével az egyházmegyei évkönyvekből (schematismusokból) valamennyi plébánia anyakönyvezésének a kezdő évét is kijegyeztem. Ezeknek az adatoknak a feldolgozásával, adattárba való szerkesztésével azonban csak akkor kezdtem el foglalkozni, amikor az Új Magyar Levéltár gondozásában megjelent a „Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei” című (Bp., 1976–1987.) sorozat. Ez az igen kitűnő segédlet azonban – kitűzött céljának megfelelően – csak a mai Magyarország területén veszi számba a különböző korú egyházi kéziratok forrásokat, közöttük természetesen a névkutatókat leginkább érdeklő anyakönyveket is.

a) Aligha kell különösebben megokolnom, miért kívánom közzétenni az alább bemutandó munkaeszközt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig tartalmazza az 1777-ben Mária Terézia által kialakított egyházmegyék 3907 római, 1 örmény és 2027 görög katolikus plébánia anyakönyvezésének a kezdetét. Elegendőnek tartom csak azt megjegyezni, hogy remélhetőleg nemcsak a hazai és a külföldön élő magyar (vö. elsősorban a HAJDÚ MIHÁLY által 1974-ben megindított és szerkesztett Magyar Személynévi Adattárak, illetőleg a Magyar Névtani Dolgozatok című, még kellőképpen föl nem értékelődött sorozatot), hanem a határainkon túli nem magyar kutatóknak is eligazítást nyújt majd névtani, egyháztörténeti, településtörténeti, néprajzi stb. vizsgálataikhoz, forráskiadásaik előkészítéséhez stb. Ezért tartottam meg ebben a munkában is – akárcsak a templom- és kápolnatitulusok összeállításakor – forrásaim eredeti nyelvét, a latint.

b) Elhatározásomat a fentiekén kívül tovább erősítette, hogy kutatási segédletem kiegészíti majd MARKÓ IMRE LEHEL készülő munkáját, az 1842/43. évi Universalis schematismus templom- és kápolnatitulusainak monografikus feldolgozását, illetőleg annak mutatóját. Ez a forrás ugyanis sajnálatos módon csak töredékesen jelzi az anyakönyvezés kezdetét.

c) Mindezekon túlmenően azt sem szabad elhallgatni, hogy egy ekkora adatmennyiséget tartalmazó kézikönyv (lásd az 1. számú mellékletet) önmagában is beszédessé válhat, mert megtudható belőle például, hogy a XX. század elején a Magyar Királyság országaiban a tridenti zsinat (1545–1563) határozatainak magyarországi ünnepélyes kihirdetése előtti időkből csak a szepesmindszenti (1546), a kőszegi (1553), a pregradai (1560) és a mrežnicai (1561) keresztelési anyakönyv maradt fenn, illetőleg a többi XVI. századi is – akárcsak a fenti négy – az ország peremvidékéről való: Csütörtökhely, Karlovác (1573), Šćitarjevo (1579), Nedec (1587), Fiume (1590), Kutjevo (1592), Kassa (1598).

1. számú melléklet

Az anyakönyvezés kezdetei évszázadok szerint

A) a római katolikus érsekségek és püspökségek plébániáin

Az egyházmegye		A plébániák száma és százaléka						
sorszáma	neve	a)	b)	c)	d)	e)	f)	Összesen (a–f)
		XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	XIX. sz.	XX. sz.	Nem közli	
0.	Pannonhalmi bencés főapátság	-	1: 6,7	13: 86,7	1: 6,7	-	-	15
1.	Nyitrai püspökség	-	38: 25,3	101: 67,3	8: 5,3	-	3: 2,-	150
2.	Besztercebányai püspökség	-	63: 56,3	43: 38,4	4: 3,6	-	2: 1,8	112
3.	Szepesi püspökség	3: 1,8	59: 34,9	89: 52,7	13: 7,7	1: 0,6	4: 2,4	169
4.	Rozsnyói püspökség	-	22: 22,6	64: 66,-	11: 11,3	-	-	97
5.	Kassai püspökség	1: 0,5	20: 10,2	162: 82,2	13: 6,6	-	1: 0,5	197
6.	Győri püspökség	-	90: 37,5	130: 54,2	17: 7,1	1: 0,4	2: 0,8	240
7.	Esztergomi érsekség	-	140: 29,2	291: 60,7	36: 7,5	1: 0,2	11: 2,3	479
8.	Váci püspökség	-	11: 8,3	91: 68,4	21: 15,8	4: 3,-	6: 4,5	133
9.	Egri érsekség	-	18: 8,9	146: 72,3	37: 18,3	1: 0,5	-	202
10.	Szatmári püspökség	-	3: 3,1	56: 58,3	34: 35,4	1: 1,-	2: 2,1	96
11.	Szombathelyi püspökség	1: 0,5	21: 11,1	149: 73,2	17: 8,9	2: 1,1	-	190
12.	Veszprémi püspökség	-	4: 1,7	197: 85,3	25: 10,8	5: 2,2	-	231
13.	Kalocsai és bácsi érsekség	-	-	86 ¹ : 65,2	32: 24,2	14: 10,6	-	132
14.	Székesfehérvári püspökség	-	4: 2,5	71: 44,7	19: 11,9	65: 40,9	-	159
15.	Nagyváradai püspökség	-	-	51: 68,-	21: 28,-	3: 4,-	-	75

16.	Pécsi püspökség	-	3: 1,7	146: 81,6	28: 15,6	2: 1,1	-	179
17.	Csanádi püspökség	-	-	135: 55,1	94: 38,4	16: 6,5	-	245
18.	Erdélyi püspökség	-	15: 6,6	169: 73,8	42: 18,3	3: 1,3	-	229
19.	Zágrábi érsekség	5: 1,4	117: 33,3	193: 55,-	34: 9,7	2: 0,6	-	351
20.	Zenggi és modrusi püspökség	1: 0,7	11: 8,-	101: 73,7	17: 12,4	1: 0,7	6: 4,3	137
21.	Boszniai és szerémségi püspökség	-	-	78: 86,3	10: 11,1	1: 1,1	1: 1,1	90
	Összesen	11: 0,3	640: 16,4	2562: 65,6	534: 13,7	123: 3,1	38: 3,1	3908

B) a görög katolikus püspökségek plébániáin

I.	Eperjesi püspökség	-	1: 0,5	135: 71,7	50: 26,3	2: 1,1	2: 1,1	190
II.	Munkácsi püspökség	-	-	187: 58,6	125: 39,2	1: 0,2	6: 1,9	319
III.	Nagyváradai püspökség	-	-	69: 38,1	111: 61,3	-	1: 0,6	181
IV.	Szamosújvári püspökség	-	-	66: 11,3	514: 88,3	-	2: 0,3	582
V.	Gyulafehérvári és fogarasi püspökség	-	-	33: 4,5	699: 95,1	3: 0,4	-	735
VI.	Körösi püspökség ²	-	-	-	-	-	19: 100,-	19
	Budapest (az esztergomi róm. kat. érsekség alatt)	-	-	-	-	1: 100,-	-	1
	Összesen	-	1: 0,04	490: 24,2	1499: 74,-	7: 0,3	30: 1,5	2027

2. A források. – 0. A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1916–1917. tanévre (Győr, 1916). – 1. Schematismus cleri Dioecesis Nitriensis pro anno a Christo nato MCMXIII (Nitriae, 1913). – 2. Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MCMIII (Neosolii, 1903). – 3. Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo Nato MCMXVI (Igló, 1916). – 4. Schematismus cleri Dioecesis Rosnaviensis pro anno Jesu Christi MCMXIII (Rosnaviae, 1913). – 5. Schematismus cleri Dioecesis Cassoviensis 1893 (Cassoviae, 1893). – 6. Schematismus cleri almae Dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1913 (Jaurini, 1913). – 7. Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis 1913 (Strigonii, 1913). – 8. Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Vaciensis (Vacii, 1909). – 9. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1914 (Agriae). – 10. Schematismus cleri almae Dioecesis Szatmariensis ad Annum Jesu Christi 1913. – 11. Schematismus cleri Dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914 (Sabariae). – 12. Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Wesprimiensis a Sancto Stephano proto-rege anno Christi mix fundatae (Wesprimii, 1914). – 13. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bácsiensis. Ad annum Christi 1914 (Coloczae, 1914). – 14. Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Albaregalensis ad annum Domini jubilem MCML (Székesfehérvár, 1950). – 15. Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum. Pro anno Domini MCMXII (Nagy-Várad, 1912). – 16. Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV (Quinque-Ecclesiis, 1914). – 17. Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII (Temesvári, 1913). – 18. Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Transilvaniensis 1903 (Budapest, 1903). – 19. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Zagrabienensis. Pro anno a Christo nato 1913 (Zagrabiae, 1913). – 20. Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro Anno 1915. – 21. Schematismus cleri Dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Syrmienensis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1911. – I. Schematismus venerabilis cleri Graeci ritus catholicorum Dioecesis Eperjesiensis 1908 (Eperjesini, 1908). – II. Schematismus cleri Graeci ritu catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum Domini 1915 (Ungvár, 1915). – III. Schematismus venerabilis historicus cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Graeci ritus catholicorum pro anno jubilarum 1900. A restaurata autem sacra cum sancta Romana ecclesia unione anno 200 (Magno-Varadini, 1900). – IV. Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Szamosújváriensis Graeci ritus catholicorum 1906 (Szamosújvár, 1906). – V. Şematismul veneratului cler Archidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Julia şi Făgăras pe anul 1911 (Blaj, 1911). – VI. Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri Romano- et Graeco-catholici saecularis et regularis Incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici pro anno 1842/43. Budae.

3. Az Adattár felépítése. – A római katolikus egyházmegyéket (érsekségeket és püspökségeket) arab számokkal sorszámoztam 1-től 21-ig, mégpedig úgy, hogy Magyarország legészakibb-legnyugatibb egyházmegyéjével, a nyitraival kezdtem, és kelet felé haladtam, majd újból nyugaton folytattam, és a horvát-szlavónországi boszniai-szerémségi püspökséggel fejeztem be. A görög katolikus egyházmegyéket is ugyanígy számoztam, csak római számokkal. A Pannonhalmi bencés főapátságot pedig mint nullius egyházmegyéét 0-val jelöltem.

Címként az egyházmegye neve áll, lábjegyzetben a forrás található. A plébániák számbavétele az anyakönyvezés megkezdésének éve szerint történt, lajstromuk előtt pedig az egyházmegyére vonatkozó legszükségesebb közlések olvashatók. A településnevek eredeti ortográfiáját csak részben tartottam meg; *cz* helyett *c-t* írtam, illetőleg az összetett helységneveket egybeírtam. A kétnyelvű településnevek, továbbá az új és a régebbi településnév közé ferde választójelet (/) tettem (pl. Podturen/Bottornya). A megye nevét csak a plébániák után közlöm, ezt követi kerek zárójelben a forrás lapszáma. A sorszámmal ellátott plébánia neve alatt „f” rövidítés vezeti be a filiát, illetőleg a szoros betűrendbe szedett filiákat/lakott helyeket. A plébániák számát századonként, valamint összesítve adom meg, ez utóbbi tartalmazza a „Nem közli” rovatban álló számot is. Ha az első anyakönyv nem a keresztelési, hanem a halotti, esetleg a házassági, ezt jelzem, és utána pontosvesszőt teszek (l. a 2. számú melléklet).

Az itt közölt adatok annyira pontosak és megbízhatóak, amennyire pontosak és megbízhatóak a feldolgozott források adatai. Mivel helyszíni ellenőrzésük részemről kivihetetlen, munkám – miként a már említett „Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei” című sorozat is – kéziratként kezelendő.

4. A betűrendes mutatóba valamennyi plébánia és filia/lakott hely nevét felvettem. Ha a magyar mellett nem magyar, illetőleg ha a nem magyar mellett magyar neve is van a településnek, természetesen erre is rámutatok. A helynév utáni törtszám számlálója a forrás (schematismus) sorszáma, nevezője pedig a plébániáé. A plébánia filiáját/filiáit – mint már korábban említettem – az „f” (= filia, filiae) rövidítés jelzi. Például Poreč 19/5f így olvasandó: A 19. sorszámu zágrábi egyházmegye 5. számú plébániájának a filiája, illetőleg filiái között keresendő (a betűrendi helyén).

2. számú melléklet

19. Archidioecesis Zagrabiensis³

Patroni Archidioecesis Zagrabiensis: Beatae Mariae Virginis Assumptio in caelum,
Stephanus rex et Ladislaus rex.

A püspökséget Szent László király alapította az akkori Szlavónia elfoglalása (1089–1090) után, és a kalocsai érsekség alá rendelte. Plébániáinak a száma 351. Területe nagyjából Zágráb (121 plébánia), Varasd (69 plébánia), Belovár-Körös (72 plébánia) és Pozsega (44 plébánia) megyékre terjed ki. Ezekén kívül Modrus-Fiume megyéből 6, Verőce megyéből 17, a magyarországi Zala megyéből pedig az alábbi 22 muraközi plébánia tartozott hozzá: 18. Vidovec/Muravid, 36. Nedeljišće/Drávavásárhely, 37. Štrigova/Stridovo/Stridóvár, 38. Belica, 49. Prelog/Perlak, 67. Pomorje/Muraszentmárton, 72. Podturen/Bottornya, 86. Legrad/Légrád, 115. Selnica/Szelencehegy, 128. Sv. Juraj u Trnu/Tüskeszergyörgy, 198. Čakovac[!]/Csáktornya, 202. Sobotica/Kisszabadka, 259. Kotoriba/Kotor, 260. Macinec/Miksavár, 262. Mihaljevec/Felsőmihályfalva, 281. Dekanovec/Dékánfalva, 282. Draškovec/Ligetvár, 283. Dubrava/Alsódomboru, 286. Goričan/Muracsány, 301. Sv. Marija/Muraszentmária, 304. Vratišinec/Murasiklós, 336. Lopatinec/Viziszentgyörgy.

Ezek, továbbá a Kerkától keletre eső plébániák (Pusztamagyaród, Bánokszentgyörgy, Homokkomárom, Becsehely, Nagykanizsa), valamint a Kerkától nyugatra levők (Alsólendva, Csesztreg, Szentgyörgyvölgy, Páka, Lenti, Szécsisziget, Bagonya, Belatinc stb.) HÓMAN, illetőleg HOLUB szerint már a zágrábi püspökség megszervezésekor ide kerültek mint az első gyepülvén túli területek. A fenti települések kezdetben két főesperességhez tartoztak, a Murán inneniek a bekcsényihez (becsehelyihez), a Murán túliak (a muraköziek) pedig a drávaihoz, amelyeket később, a XIV. században bekcsényi főesperesség néven egyesítették (bővebben I. HOLUB JÓZSEF, Zala megye története a középkorban. Pécs, 1927. I, 406–8). PEHMnek viszont az a véleménye, hogy csak a török kiűzése után foglalták el őket a zágrábi püspökök. Azt írja továbbá, hogy Padányi Biró Márton veszprémi püspök (1745–1762) protestantizmussal bajlóldó elődei szinte észre sem vették egyházmegyéjük délnyugati határának a megcsonkítását. Biró foglalta vissza a Kerkától keletre esőket, ezeket – Bánokszentgyörgy és Becsehely kivételével – 1748-ban meg is vizitálta, a nyugatra levőket viszont csak 1777-ben csatolták vissza Zágrábtól, és az ekkor felállított szombathelyi püspökség alá helyezték (vö. PEHM JÓZSEF, Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 285–6).

Mivel a török megszállástól az egyházmegye viszonylag mentes maradt, továbbá mert „Horvátországban ez az egyetlen püspökség, amely a magyar és osztrák területen fekvő püspökségekkel ellentétben tisztán megmaradt a római katolikus hitben” (vö. VANYÓ TIHAMÉR, Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma, 1933. 355), ebből az egyházmegyből maradt fenn a legtöbb (5) XVI. századi anyakönyv, illetőleg a XVII. században itt már a plébániák egyharmadában (117) megkezdődött az anyakönyvezés.

Az egyházmegyet 1853-ban emelték érsekséggé. Ugyanekkor rendelték alá a boszniai (diakovári) és a zenggi-modrusi latin, valamint az 1777-ben Mária Terézia által alapított és mindössze 19 plébániát számláló körösi görög katolikus püspökséget, amely eddig az esztergomi érsek alá tartozott (KatLex. *Zágráb* a.).

1560: 1. Pregrada, C. Varasd. (198)⁴

f: Benkovo, Bregi, Brezovica, Bušin, Cigrovec, Čret, Erpenje, Gorjakovo, Hlevnica, Hromec, Klenice, Lovreća selce, Pavlovec, Plemenščina dolnja, Plemenščina gornja, Prigorje, Putkovec, Sopot, Svedruža, Svetojuski vrh, Valentinovo, Vojsak, Vrhi.

1561: 2. Mrežnica, olim Sv. Petar na Mlaki, C. Zagrab. (131), m. mort. et copul. 1681

f: Belavić selo, Brig, Dugaresa, Dvorišće, Dvorjanci, Golović selo, Gorica, Grščaki, Mrzopolje dolnje, Mrzopolje gornje, Novo brdo, Petrakovo brdo, Poljice, Šeketino brdo, Varoš, Venac, Vinica, Zingari, Zvečaj prednji, Zvečaj zadnji.

1573: 3. Karlovac/Dubovac, C. Zagrab. (125)

f: Borl cum vineis, Karlovac extra praesidium, Mostanje, Mrzopolje, Rakovac, Strmac, Švarča gornja i dolnja, Udbina, Vučjak. Zagrad.

1579: 4. Šćitarjevo, C. Zagrab. (181), m. copul. 1630, m. mort. 1749

f: Babča, Črnkovec, Drenje, Hruščica i Sup, Kosnica, Lekneno, Novaki, Obrcina, Olok veliki, Petina, Sasi, Selnica, Strinec, Trnje.

1592: 5. Kutjevo, in comitatu Požegano (42), m. copul. 1599

f: Begtež, Biliševac, Ciglenik, Draganluk, Duboka, Ferovac, Gradište, Kula, Mitrovac, Poreč, Tominovoi, Venje. – S: 5

- 1614: 6. Novigrad Podravski, C. Belovar. (96), m. copul.; m. bapt. 1680, m. mort. 1728
f: Delovi, Inquilini [!], Jeduševac, Plavšinec, Srdinec, Vlajslav.
- 1627: 7. Koprivnica, C. Belovar. (99), m. mort.; m. bapt. 1660, m. copul. 1662
f: Bakovčice, Borovljani, Glogovac, Herešin, Jagnjedovac, Močile brdo, Mučna velika, Rieka, Sokolovac, Starigrad, Vinea circa Matrem: Dobrovački brieg, Zvirišće.
- 1634: 8. Novigrad, C. Zagrab. (127), m. copul.; m. bapt. 1651, m. mort. 1728
f: Bukovje, Dubravci, Dubravčani, Frketić selo, Jarče polje, Kožalj vrh, Kućevica, Lišnica, Maletić selo, Rešetarovo, Skupica, Straža, Tončić selo, Vinski vrh, Zagradei, Zingari.
- 1636: 9. Mihovljan, C. Varasd. (32)
f: Frkuljevac, Gora, Gregurovac, Kuzminec, Očuna, Šemnica dolnja, Šemnica gornja, Veternica.
- Stb. stb.

Jegyzetek

¹ Magába foglalja az 1732. évvel kezdődő újvidéki örmény kat. anyakönyvet is.

² Mivel a körösi püspökség későbbi schematismusai sem tüntetik föl az anyakönyvezés kezdeteit (vö.: A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1880-ra. Szerkesztette TOKODY ÖDÖN. Temesvár, 1880. 797–800; Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974. Zagreb, 1975. 173–87), helyszíni kijegyzéstik elengedhetetlen.

³ Schematismus cleri Archi-Dioecesis Zagrabiensis. Pro anno a Christo nato 1913 (Zagrabiae, 1913).

⁴ Az Adattárban használt rövidítések feloldása: C = comitatus Belovar[iensis], Varasd[iensis], Zagrab[iensis], Zalat[iensis]; m = matricula bapt[izatorum], copul[atorum], mort[uorum]; S: = summa summarum.

A harangnevekről

1. Ha az állatnevek és a tárgynevek kutatása „a névtudomány mostoha területei közé tartozik” (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp., 1979. 70), akkor ez utóbbiakon belül a harangnevekről azt mondhatjuk, hogy legmostohább területe nemcsak a magyar, de az egyetemes névtudománynak is. Erről akkor győződhetünk meg, ha átvizsgáljuk az *Onoma I.*, 1950-től megjelenő valamennyi számát, mert egyetlenegy cikket vagy hosszabb tanulmányt sem találunk, amely ezzel a témával foglalkozna (*l. Onoma I–XXXI.*), pedig „nemcsak anyaguk, művelődéstörténeti és esetleges pszichológiai vonatkozásaik érdekesek, hanem tanulsággal szolgálnak a névelmélet, a névrendszertan és névjelentés tan területén is” (SOLTÉSZ i. h.). Készülő munkám, a „Személyneveink onomato-dialektológiai sajátosságainak település- és művelődéstörténeti háttere” Magyarország egyik legvirágzóbb korszakának, a Mária Terézia nevével fémjelzett békés fejlődés idejének két igen becses forráscsoportján, a *conscriptio animarum*okon és a *canonica visitatiók*on alapul. Ahhoz, hogy a XVIII. század első felére bekövetkezett mélyreható társadalmi, egyházi, tisztelettörténeti stb. változásoknak a keresztnévdívatban való tükröződését be tudjam mutatni, meg kell ragadnom minden olyan eszközt, amely egzakta vagy legalábbis egzaktabb fogódzót jelent. Korábban ezért vizsgáltam meg a patikanevek keletkezés módjait (vö. MNyTK. 160. sz. 235–9), a magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékait (vö. MNyTK. 170. sz. 201–22), továbbá „A Magyar Korona országainak [Magyarország, Fiume és kerülete. Horvát-Szlavónország] templom- és kápolnatulatusai”-t (Kézirat).

2. Mindezek mellett az egyéb tulajdonnevek témaköréből utoljára maradtak a harangnevek. Amit tudunk, nevük, azaz dedikációjuk a szóbeliségben – az igen ritka kivételtől eltekintve – nem élnek, a múltban sem élhettek, következésképpen csakis írott forrásokra (*canonica visitatiók* jegyzőkönyvei, *historia domus* stb.), illetőleg a templomtornyok és a haranglábak rendszerint rozoga, balesetveszélyes lépcsőinek a megmászásával járó helyszíni gyűjtésükre támaszkodhatunk. Ezért is igen becses számunkra – de úgy vélem, az egész magyar tudományosság számára is – Padányi Bíró Márton veszprémi püspök 1746–1750. évi kánoni vizitációja, illetőleg ennek jegyzőkönyve, amely 5400 főlő lapjával a maga nemében fölbecsülhetetlen értékű munka a XVIII. század közepéről. A vizitációra vonatkozó 48 pontos kérdőív egyik cikkelye a „Tornyok, haranglábak” címet viseli. Kérdései pedig: a) Van-e a helységben torony vagy harangláb?; b) Falazott vagy fából van-e?; c) Van-e kereszt a torony csúcsán?; d) Hány és mekkora harang van?; e) Melyik szentről nevezték el?; f) Ki és mikor öntötte őket?; g) Fel vannak-e szentelve, ha igen, ki által?

Kutatóterületem, a történelmi Zala megye 309 településén 209 harangot írtak össze a plébánosok, de csak 60-at névvel, a többi (149) név nélkül. A névvel összeírt harangok mindegyike természetesen fel van szentelve (sőt a név nélküliek többsége is), csak a szent nevére nem emlékeznek sem a plébánosok, sem a hívek. Felszentelésük – akkor is és ma is – a püspöknek fenntartott szertartás, akárcsak a templomszentelés, következésképpen ennek módját nem a *Rituale*, hanem a *Pontificale Romanum* tartalmazza még akkor is, ha a püspök által felhatalmazott pap áldja meg őket.

a) A névvel összeírt 60 harang neve 20 esetben megegyezik a templom titulussal. *Szent Mihály arkangyal* (Csobánc, Sümegcsehi, Zalamerenye), *Antiochiai Szent Margit* (Alsópáhok, Nagyörbő), *Szent Katalin mártír* (Nemesbük), *Mindenszentek* (Karmacs), *Szent Márton* (Keszthely), *Nagy Szent Jakab apostol* (Kisörbő), *Szentháromság* (Nyirád, Ukk), *Szent Lőrinc* (Sümegrendek), *Szent Lukács evangelista* (Rezi), *Keresztelő Szent János* (Sármellék), *Szent Kozma és Damján* (Zalaszántó), *Szűz Mária* (Zalaszentgrót), *Szent Domonkos* (Várvölgy), *Szent Miklós* (Keszthely). A közvetlen motiváció ezekben az esetekben tehát a templomtitulus.

b) A templom kegyura, Festetics Kristóf égi pártfogójának, *Szent Kristóf*-nak a nevét kapta emlékeztető névként/emléknévként az egregyi haranglábban álló, általa adományozott 12 librás kisharang. Ő öntette az általa alapított balatonkeresztúri barokk műemlék-templom középső harangját, az ugyancsak *Szent Kristóf* nevét viselő harangot, mai szóbeli nevén, a *Fesztetics-harang*-ot is.

c) A legtöbb harang (10) *Szűz Mária* nevét, illetőleg életének valamelyik eseménye nevét (Szeplőtelen Fogantatása, Mennybemenetele stb.) viseli.

d) A *Szentháromság* és *Szent Mihály arkangyal* neve ötször fordul elő, egyik sem véletlenül. A *Szentháromság* különösen nagy tisztelete a XVIII. század közepén indul el az egyházmegyében, de országosan is, ekkor alakulnak a *Szentháromság-társulatok* (Confraternitas Sanctissimae Trinitatis, Rosarium Sanctissimi Trinitas). Padányi Bíró Márton főpásztori életművének központi témája volt e kultusz elmélyítése. Szent Mihály „nemcsak mérlegeli a lélek jó és gonosz cselekedeteit” (vö. BÁLINT SÁNDOR, Ünnepi kalendárium. Bp., 1977. II, 310), a kora középkorban ő volt a jó halál reménysége is, ami majd a XIX–XX. században – ahogy látni fogjuk – Szent Józsefre vonódik át. Zala megyében nem temetőkápolnákon, hanem a falu közepén álló haranglábakon álló, illetőleg templomok tornyában levő harangok viselik a nevét (Sümegcsehi, Zalamerenye, Csobánc, illetőleg Nemesapáti, Gyulakeszi).

e) *Szent Donát*-hoz a villámcsapás, jégeső eltávolztatásáért szoktak fohászkodni. Harangnévként való megjelenése (Nemesvita, Rezi) vonatkozásba hozható a harangszentelés alábbi liturgikus szövegrészével is: „Amikor kedves hangja a népek fülét megéri, növekedjék hitük buzgósága, távozzék az ellenség minden ártó cselvetése. Szűnjék meg a jégeső és a vihar, a mennydörgés és égiháború” (Pontificale Romanum. Romae, 1868. 234–235).

f) *Szent Flórián* különös tiszteletéről csak két mezővárosból, Zalaegerszegről és Keszthelyről tudósít a vizitáció, harangot is csak Keszthelyen szenteltek a nevére, de az sem *tűzharang*, amely „a régi templomok és városi középületek tornyában” jelezte a veszedelmet (vö. BÁLINT i. m. I, 354), hanem 8 centenarius súlyú, tehát mintegy 4–4,5 mázsás nagyobb harang. Flórián kultusza majd csak a XVIII. század végén, a XIX. század elején bontakozik ki, amikor német bevándorlók hatásaként sok faluban feltűnik a szobra. (Zalában újabb harangot nem öntettek a nevére.)

g) Harangnévként ekkor kezdenek megjelenni az ún. pestispatrónusok: *Szent Rozália* (Balatonederics), *Xavéri Szent Ferenc* (Vindornyalak).

h) A kövágóörsi plébániához tartozó Szentgyörgy-hegyen *Szent György* nevű harang szólt.

i) Három adattal szerepel a két apostolfejedelem. *Péter Pál* (Lesencetomaj, Tekenye, Vindornyaszőlős), két adattal a *Szent Kereszt feltalálása* (Szentimrefalva, Zalabér), egyegy adattal *Szent András apostol* (Óhíd), a *Szentcsalád* (Tapolca), *Szent István protomártír* (Keszthely) és *Szent István király* (Óhíd).

3. Az elhangzottak után megokoltan vetődhet fel az a kérdés, hogy az említett 209 harang közül melyik használatos ma is, sőt továbbmenve, a két világháború következményeként – amikor is százával olvastották be a harangokat – maradt-e belőlük akárcsak egyetlenegy is. Erre a kérdésre azért lehet megkísérelni a választ, mert kutatóterületemen – sőt föltehetően országosan is – 1981-ben a Veszprémi Egyházmegyében a megyéspüspök plébánosaival összeíratta a harangokat. A püspöki leiratban a kérdőpontok között (a község neve; a templom titulusa; a harangok száma; elhelyezése: toronyban, haranglábon; öntési helye és éve; nagysága: súlya vagy alsó átmérője; az öntőmester neve) az is szerepel, hogy az 1860 előtti harangokról jegyezzék le teljes feliratukat. Kutatóterületemen az 1750 előtti időből csak négy harang maradt fenn. Várölgön az országos műemlékharang, amelynek felirata „1524. Kristus Rex venit in pace”, súlya: 1,8 mázsa. Ez azonos lehet az 1746-ban számbavett 2 centenarius súlyú haranggal. Salföldön megmaradt az 1618-ban öntött harang, Zalaszántón az 1700 körüli időkből az a harang, amelyikről azt tartja a helyi hagyomány, hogy vagy az elpusztult Vátka templomának, vagy Tátika várkápolnájának a harangja volt. A zalaújlaki templom sekrestyéjében őrzött „Gloria in excelsis Deo” feliratú repedt harangot 1726-ban öntötték.

a) Noha az ismertetett kérdőpontok között sajnálatos módon nem szerepel az 1860 utáni harangok nevének/feliratának beküldése, a plébánosok jelentős része – ha ki tudta deríteni – lejegyezte nevüket is. Ekkor 479 harangot írtak össze. 176-nak (37%) lejegyezték a nevét is. A harangnevek egyharmada – akárcsak a XVIII. században – megegyezik a templomtitulussal: *Szent Kereszt felmagasztalása, az Úr színeváltozása, mennybemenetele, Jézus Szíve, Jó Pásztor* (Balatonakali, Csácsbozsok, Köveskál, Zalaegerszeg, Zalaszegvár); *Szűz Mária*, illetőleg életének valamelyik eseménye (Almásháza, Csácsbozsok, Dabronc, Gyulakeszi, Hosztót, Kallosd, Kiskanizsa, Kapolcs, Lovas, Miklósf, Pötréte, Szigliget, Tapolca, Tekenye, Újudvar, Zalahaláp); *Szent István király* (Balatonszepezd, Batyk, Csopak, Dióskál, Nagybakónak, Paloznak, Zalameggyes); *Paulai Szent Ferenc* (Bak), *Péter és Pál apostol* (Veszprémgalsa, Vindornyaszőlős), *Keresztelő Szent János* (Gógánfa), *Páduai Szent Antal* (Nemesgulács), *Szent Anna* (Kallosd), *Szentháromság* (Kapolcs, Ukk), *Borromei Szent Károly* (Kisgörbő), *Szent Márton* (Nagykanizsa, kórházkápolna), *Szent László* (Nagyrecse), *Szent Imre* (Szentimrefalva), *Szent Lőrinc* (Csabrendek), *Szent Lukács evangélista* (Rezi, kápolna), *Szent András apostol* (Hévíz), *Őrangyalok* (Zalaújlak), *Szent Adorján* (Zalaapáti), *Szent Domokos* (Várölg).

b) Zala megyében, sőt az egész Veszprémi Egyházmegyében az emlékeztető/emléknévre több szép példát találunk. Mindenekelőtt a zalaapáti templom két harangját, a *Szent Adorján* és a *Szent Benedek harang*-ot. Szent Adorján nevét először a Mosaburgban – a mai Zalavár határában, a Zala mocsarában – 850 körül a Pribina szláv fejedelem által emeltetett templom és bencés kolostor viselte. A kolostort I. István királyunk 1019-ben újraalapította ugyancsak Szent Adorján tiszteletére, ami a török hódoltság alatt 1568-ban elpusztult. 1702-ben az osztrákok Zala várát is felrobbantották, az apátság épülete is megrongálódott, „ezért a göttweigi bencés szerzetesek, akikre III. Károly a zalavári apátság felújítását bízta, úgy döntöttek, hogy az apátság székhelyét Zalaapátiba teszik át. A régi Szent Lőrinc templom falai még álltak, új tetővel látták el, és 1748-ban az Őrangyalok tiszteletére szentelték” (vö. A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1975. Veszprém, 1975. 194). Később Szent Adorján a templom társparónusa lett, aminek emlékére öntették a bencések 1925-ben a 93 cm átmérőjű *Szent Adorján harang*-ot. Ugyanebben az évben a rendalapító emlékére

szentelték föl a *Szent Benedek* kisharangot. Hasonló indítékból öntettek harangot a ciszterciták Zircen (1922) *Szent Bernát*, az irgalmasok a pápai nagytemplomban épült kápolnájuk alkalmából *Istenes Szent János* tiszteletére, ugyancsak Pápán, a Kisboldogasszony templomban a franciskánusok Árpádházi Szent Erzsébet, a Szent Ferenc harmadrend tagja emlékére, az ún. *üítőharang*-ot. Az 1091-ben alapított somogyvári bencés apátság emlékét őrzi az alapítóról, *Szent László*-ról elnevezett kisharang. Az andocsi ferences Nagyboldogasszony kegytemplom kisebbik harangjának a neve *Szent Ferenc harang*. Az alsópáhoki templom *Szent András harang*-ja pedig a falu korábbi nevére emlékeztet, amikor is a középkori Szent András tiszteletére épült templom titulusa átvonódott a településre: 1354-ben a falut *Scenthanduryaspaha*-ként említik, az 1746. évi canonica visitatióban *Szentandrás*, 1908-ban *Héviszentandrás*, ma pedig *Hévíz* (FNESz. *Héviszentandrás* a.).

A harang öntetője nemcsak védőszentjének, hanem saját magának is emléket állít, amikor égi patrónusának nevére szentelteti azt. Az almásházi *Szent József harang*-ot Batthyány József gróf készítette, a nagyesztergári *Árpádházi Szent Erzsébet harang*-ot pedig felirata szerint Pohl Erzsébet, Volf Jakab felesége, az ősi *Szent Antal harang*-ot Léránth Antal, az attalai *Szent Elek harang*-ot Kéri Elek attalai esperes-plébános, a balatonboglári nagyharangot pedig „*Borromei Szent Károly* tiszteletére Kürtös Károly és felesége, született Erlesbek Vilma és fiai István és Károly Varga Béla plébános idejében az Úrnak 1933. szent évében”.

c) A templomtitulussal megegyező harangneveket is beszámítva a legtöbb harang (54) ma is *Szűz Mária* nevét viseli. Utána *Jézus Krisztus* következik 33 adattal. Harmadik helyen a *Szent István*-ról elnevezett harangok állnak 15 előfordulással, majd az egyház védőszentjéről, a *Szent József*-ről elnevezettek következnek (12). Ezt követi a *Páduai Szent Antal* tiszteletére szentelt 11 harang. A további sorrend: *Mihály arkangyal* (5 harang), *Szent Imre*, *Szentháromság* (4), *Szent Anna*, *Péter és Pál apostol* (3), *Szent András apostol*, *Nepomuki Szent János*, *Őrangyal*, *Rozália*, *Vendel* (2), *Szent Alajos*, *Szent Benedek*, *Donát*, *Assisi Szent Ferenc*, *Flórián*, *Illés próféta*, *Szent Ilona*, *Keresztelő Szent János*, *Borromei Károly*, *Szent László király*, *Szent Lőrinc*, *Lukács evangelista*, *Árpádházi Margit*, *Mária Magdolna*, *Szent Márton*, *Mátyás apostol*, *Orbán*, *Szent Teréz* (főltehetően Avilai) egyegy adattal.

d) A *Szűz Mária* nevére szentelt 54 harangból 49-et (91%) az I. világháború, illetőleg Trianon után öntöttek, közülük is 19 a *Magyarország Védasszonya*, a *Magyarok Nagyasszonya* és a *Patrona Hungariae* nevet viseli. Jónéhányuk felirata is egyértelművé teszi felajánlásuk motivációját: „Boldogasszony Anyánk, add vissza régi hazánk”, „Újból felajánljuk országunkat, egyesítsd egésszé megcsonkult hazánkat” stb.

e) Ugyanez az indíték magyarázza, hogy a XVIII. században még csak egyszer előforduló *Szent István király*-unk, tiszteletére valamennyi harang (15) 1924 és 1939 között készült, amihez két másik motívum is hozzájárult: első királyunk halálának 900. évfordulója (1938), illetőleg a Budapesten 1938-ban rendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszus.

f) A 4 *Szent Imre harang*-ból hármat (Alibánfa, Pat, Sand) 1930-ban, Szent Imre jubileumi évében szenteltek fel.

g) *Szent József* 1870 óta nemcsak a római katolikus egyház védőszentje, hanem mint a Szent család feje, a családoké is. Az almásházi, továbbá a veszprémi Árpádházi Szent Margit templom harangjának felirata is utal erre. Mindezek mellett Józsefhez a karmeliták kezdeményére a jó halál kegyelméért is könyörögtek. A települések többségében a kisharang

– amely átvette a lélekharang szerepét – viseli a nevét Zalában is, Somogyban is és Veszprém megyében is. (De ha van lélekharang, akkor az.)

h) A *Jézus Krisztus* nevére szentelt harangok fele (17) a *Jézus Szíve* dedikációt viseli. A kultuszt Alacoque Margit látomásai (1673–1675) szentesítették, majd az 1814-ben visszaállított Jézus Társaság erőteljesen szorgalmazta, aminek folyománya az *elsőpéntek*, azaz a hónap első péntekjén való gyónás és áldozás. Ünnepe (Úrnap nyolcada utáni péntek) IX. Pius, XIII. Leó, majd XI. Pius pápa az egész egyházra kiterjesztette (vö. KatLex. *Jézus Szíve tisztelet* a.). Megjelennek a templom- és oltárdedikációi is, és ma már „alig van templom, ahol Jézus Szíve-szoborral, képpel ne találkozánk” (vö. BALINT i. m. I, 428).

i) Zala megyében *Páduai Szent Antal* nevére 11 harangot szenteltek, Somogyban ötöt, Veszprém megyében pedig csak kettőt. Zalában – föltehetően a ferencesek szorgalmazására – több kápolna is épült tiszteletére, elsősorban a szőlőhegyek oltalmára a jégeső, zivatar eltávoztatásáért (Csapi: Újhegy, Nagyrécse: Gesztenyés-hegy, Zalabér: Szőlőhegy), ami arra utal, hogy századunk kétségtelenül legnépszerűbb szentje újabb szerephez jutott, és ezáltal Donátot is, Orbánt is csaknem teljesen háttérbe szorította.

j) A *Szent Vendel* harang-ok területi megoszlása ennek a fordítottja. Zala megyében csak Felsőpáhokon és a vele egy fárába tartozó Nemesboldogasszonyfán fordul elő. Kápolnája is csak egy van (Bezeréd). A Deákpusztán Biró püspök építtette kápolna elpusztult. Tomaszich 1792. évi Zala megyei térképén a Szent Vendel kápolna révén a település is *Deáki*-hoz „vel”-lel kapcsolva a *Vendel* nevet viselte. Haragnévként a pásztorélet legfőbb dunántúli színterén, Somogy megyében hét faluban is feltűnik (Magyarlukafa, Zimány, Sörnye, Boronka, Jásd, Sántos, Bize). Templomainak és kápolnáinak a száma országosan is itt a legmagasabb (11).

k) A mihályfai *Szent Mihály* harang nevét föltehetően a falunév indukálta, noha – ezt persze az elnevezők nem tudhatták – Mihályfa neve nincs kapcsolatban az egykori templomtitulussal, miként a mai Szentimrefalva, a középkori Sárosd, majd Nyavalád. Ez utóbbit az 1322-ben említett Szent Imre egyházáról 1908-ban Szentimrefalvára változtatták.

l) Hogy a motivációk kutatásához mennyire nem nélkülözhető a „Historia Domus”-ok tanulmányozása, arra a somi *Szent Matild* harang a legjobb példa. Szent Matildról nemcsak a Veszprémi Egyházmegyében, de a történelmi Magyarországon sincs templom, kápolna vagy oltár elnevezve. A „S(ancta) Mathilda o(ra) p(ro) n(obis)” feliratú *h* hangú harangról a nagyberényi plébánia – ahová Som tartozik – Historia Domusában azt olvashatjuk, hogy 1947-ben vásárolta az akkori plébános az egyik újpesti üzemből a II. világháborúba elvitt harang helyett. Neve tehát föltehetően öntetőjének védőszentje.

4. Mivel a nyelvi rendszerben nincs még egy olyan nyelvi jel, amely alaki, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna az írásbeli és a szóbeli használat között, mint a tulajdonnév, megokolt e két névrendszert egymástól elkülönítve vizsgálni. A harangtörténeti anyaggyűjtéskor ugyan nem volt szempont a szóbeli nevük lejegyzése (az írásbeli nevük sem), a plébánosok a kérdőpontokra való válaszadáskor mégis úgy különböztették meg őket, ahogy a települések lakói: *nagyharang*, *őregharang* (ez utóbbi csak Pápán, a nagytemplom harangja), *középső harang* (és sohasem *második harang*, mint szülőfalumban, a Tolna megyei Gyulajon), *kisharang*, *lélekharang*. Ezekon kívül csak a már említett *Fészetics-harang* fordul elő szóbeli névként. Öt település anyagában (Felsőrajk, Rezi, Csácsbozsok, Szigliget, Felsőörs) a harangok írásbeli neve szóbeli névként van feltüntetve (*Jézus Szíve harang*, *Szent József harang*, *Szent Lukács harang*, *Szentháromság harang*,

Boldogságos Szűz harangja). Ezeket az adatokat azonban a pótlólagos helyszíni gyűjtésig fenntartással kell kezelni. A harang nevének becéző változatával nem találkoztam (lásd pl. *Szent Ignác harang* > *Náci Székesfehérvárott*, vö. Soltész: i. h.), de a haranghoz fűződő szózással igen. A hegyesdi kisharangról azt a történetet jegyezte le az adatközlő plébános, hogy Zalahalápról szereztek egy malac árért, és amikor megszólal a 25 cm átmérőjű, vékony hangú kicsi harang, azt szokták mondani, sír a halápi malac.

Jegyzetek

- FNESz. = Kiss Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988⁴.
- KatLex. = Katolikus lexikon. I–IV. Szerkesztette Bangha Béla S. J. A Magyar Kultúra Kiadása. Budapest, 1931.

A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai

A) A történészek úgy vélekednek, hogy első céhszerű közösségük a ravennai halászhalknak volt a X. században (GERENDÁS 1940. 4), és a védelem kényszere hozta létre őket. Hogy hazánkban német, olasz vagy francia mintára alakultak-e, egyelőre nem tudjuk (MISKOLCZY 1926. 25, BARTÓCZ 1979. 11), amit bizonyosan tudunk: Nagy Lajos királyunk megkísérelte rendezni helyzetüket (GERENDÁS 1940. 5, vö. még SZÁDECZKY 1913. I, 48, FERBER 1912. 4, KOVÁCH – BINDER 1981. 10), ami aztán kisebb-nagyobb változtatásokkal Mária Terézia 1761. évi céhügyi rendeletéig érvényben is volt. Közben persze a török időkben – noha a töröknek nem volt érdeke az iparúzés felszámolása – a megszállt területeken a céhek is felbomlanak, és ez a legfőbb oka annak, hogy az 1775-ben megjelent Céhkataszterben 1872-ig, a céhrendszer megszüntetéséig (VIII. t. c.) összeírt 4545 céhszervezetből csupán 102-nek (2,2%) a „forrásanyaga származik 1541 előttől, azaz Buda török megszállását megelőző időből” (BARTÓCZ 1979. 11). A lajstromba vett céhek zöme XVIII. századi, ami természetes is, hiszen ekkor nőtt meg ugrásszerűen az ország lakossága (vö. MÉREI 1948. 63), egyik-másik városunké ötszörösére is (vö. LENDVAI 1977. 186).

Amikor megjelent e számítógépi eljárással készült igen értékes és könnyen kezelhető adattár, nagy érdeklődéssel tanulmányoztam a céhünnepek (céhpatrónusok) neveit. Igaz ugyan, hogy éppen a védőszentek anyaga a legszegényebb, mivel az 1011 helységből pontos időhöz köthetően összegyűlt 4545 céhszervezet közül mindössze 327-nek (7,1%) van feltüntetve a patrónusa, mindazonáltal ez a mennyiség arra talán elegendő, hogy segítségével a címben jelzett kérdést főbb vonulataiban megvilágítsam, illetőleg hogy készülő nagyobb munkámhoz, a XVIII. századi keresztnévdívat vizsgálatához a már megjelent patikanevekkel (vö. ÖRDÖG 1981. 235–9), a kéziratban levő vendégfogadó- és bolti nevekkal együtt kiegészítő jellegű kultusztörténeti adalékot nyújtson.

B) Ahhoz aligha férhet kétség, hogy mind a külföldi, mind a magyar céhek elsősorban mesterségbeli, ezen belül is szakmáknkénti alapon létrejött társulások (nem egy városunkban külön utcát is alkottak, vö. DURAY 1912. 40), a vallásos érzés és ennek minden megnyilvánulása a mindenkori korszellemnek a következménye (másképpen ZOLTÁN 1963. 224). Hogy a katolicizmus a céhek életében is meghatározó szerepű, továbbá, hogy a különböző konfraternitások nevükben, szerepükben érintkeznek a céhek patrónusaival, illetőleg egyes szerepével (vö. SCHREIBER 1948. 21), az nem a céhek lényegéből fakad (vö. SZÁDECZKY 1913. I, 172), mint ahogy az sem, hogy például a XVI. századi pozsonyi céhszabályokban igen kevés a katolikus vallási vonatkozás, ami kétségtelenül a reneszánsz és a reformáció hatására utal.¹ Arra persze nincs adatom sem a magyar, sem az európai céhek életéből, hogy patrónusul mást mint katolikus (esetleg ortodox) szentet vagy szakrális fogalmat valamelyik céh is választott volna, mert hiszen maga a patrónusválasztás jellegzetesen katolikus, ortodox és mohamedán megnyilvánulás.²

Az említett Céhkataszter (1975) 327 céhének 86 féle patrónusa van, külön névnek tekintve természetesen Keresztelő Szent Jánost, az evangelistát, azaz az Olajban főttet, a Nepomukit, egynek véve viszont Kozmát és Damjánst stb. Noha a patrónusok megválasztása általában nem a véletlen mulott, néhány esetben mégis előfordul – vagy jelenlegi tudásunk fogya-

tékossága miatt, vagy az országos főcéhek és a vegyes céhek kialakulása következtében, illetőleg a céhszabályok közismert kölcsönzéséből, átvételéből eredően –, hogy a választás oka magyarázatlanul marad. (Az artikulusok átvételével együtt átvették a céhünnepet is.)

Az egybegyűlt anyag vizsgálatának szempontja a névválasztás hagiográfiai, ikonográfiai stb. indítékainak a nyomozása, illetőleg az e téren eddig elért hazai és nemzetközi eredmények rendszerbe állítása. Vizsgálódásom szempontjait természetesen bizonyos mértékig behatárolja az üzött ipar, de nem annyira, hogy okvetlenül a foglalkozások rendjében (vö. GRENSER 1889. passim), vagy az ünnepek egymásutánjában (vö. DEDEK 1900. passim, BALINT 1938. 1976. 1977. passim) lehet és kell tárgyalnunk az efféle neveket. Talán nemcsak névtanos kartársaim, hanem a szakrális néprajz, az ipartörténet és más tudományok, illetőleg diszciplínák művelői számára sem lesz tanulságnélküli az effajta megközelítés.

1. A patrónusválasztás alapja a Biblia, a szent élete, legendája, jelvénye, illetőleg ezek ábrázolása. És mivel a szentek képei, szobrai és jelvényei merev kánonokhoz igazodnak és az írástudatlan emberekhez is szóltak (vö. JAJCZAI 1936. 158, ZOLNAY 1977. 461) – akárcsak a patikák nevének ábrázolatai (vö. ÖRDÖG 1981. 236) – természetesen nagy fokú állandóság figyelhető meg rajtuk. A szentek állandó szimbólumait a mesteremberek nemegyszer konkrét dolognak fogták föl, következésképpen a szent olyan céhpatrónussághoz is jutott, amely nélkülöz minden hagiográfiai alapot.

a) Ószövetségi szentek. – *Ádám-Éva* a fazekascéh patrónusa (Pécs 1718,³ Mohács 1718, Szekszárd 1718, Várpalota 1728), mivel a Biblia szerint testüket az Úr a föld porából gyúrta (Ter 2, 7), miként fazekas az agyagot gyúrja. A bűnbeesés után (Ter 3, 21) az „Úristen pedig bőrből ruhát készített az embernek és feleségének” (Biblia 1979. 19), ezért lettek bibliai ősszüleink a székesfehérvári (1732) és a nagyvárad (1722) szűcsök mennyei oltalmazói. *Áron*-t – Mózes bátyját, az első főpapot – is ruházata miatt (Kiv 28, 2–5) választották a győri sárgarézművesek (1761/1801) patrónusukul (vö. még LChI. V, 2). Moson és Nyitra megye juhászcéhének a patrónusválasztása azért esett *Dávid király*-ra, mert az Ószövetségből ismeretes volt pásztorkodása (1 Sám 17, 19). Hagiográfiai és ikonográfiai motívumok külön-külön is, együttesen is magyarázzák *Illés próféta* védőszentté választását a szabók (Szentendre 1700), a bognárok (Buda 1697, Pécs 1750, Győr 1748 *Katalin*-nal), a kovácsok (Pozsega 1758), a szűcsök (Újvidék 1759), a kordoványosok, tobaktímárok és szattyánbörkésztők (Szentendre 1698) esetében, mivel az i. e. IX. századbeli nagy zsidó próféta köpenyével szétválasztotta a folyó vizét, majd amikor a száraz meder felén járt, a magasból egy tüzes szekér bocsátkozott alá, amelyen Illés a mennybe szállt (2 Kir 2, 7–11). Illés kultuszának középpontja Kelet, ahol 75 templom viseli nevét (vö. LChI. VI, 119), nálunk a századfordulón elsősorban Horvátországban volt nagy az egyházi kultusza, 22 templom és kápolna volt hozzá címezve (vö. SchemBosn. 1911. SchemSegn. 1915, SchemZagrab. 1913. passim). Mivel *Szent Mihály arkangyal*-t „a X. századtól kezdve egyik kezében sújtó karddal, a másikban pedig mérleggel” ábrázolták (BALINT 1977. II, 310), az ő nevét vették föl a rimaszombati szíjgyártók és kardkészítők (1606), illetőleg az eszéki (1750/1752) és a budai (1697/1756/1765 *Gábor arkangyal*-lal) kereskedők.

b) Újszövetségi szentek. – *András apostol*-t a kötélverőcéh (Pest 1724) tiszteli patrónusul, föltehetően mert a róla elnevezett andráskeresztre úgy kötözték föl. Talán ide vonható a

két takácscéh is (Fertőszentmiklós 1646, Berhida és környéke 1765). *Szent Anna* a gyöngyösi szabó- és szücscéh (1636/1817 *Lőrinc*-cel) és a szegedi szabócéh (1571/1741) védőszentje. A szabóság mint foglalkozás kétségtelenül kapcsolatban van az asszonyi dologgal (vö. BÁLINT 1977. II, 99). *Bertalan apostol*-t is a szücscéh tiszteli (Szeged 1811, Jászberény 1764), mivel elevenen nyúzták meg, ábrázolásaiban is sokszor lenyúzott bőrét viszi a karján (RADOS 1938. 81). *János evangelista* életében van két mozzanat, amely vonatkozásban állhat a pozsonyi sárgarézműves- (1761), illetőleg a pápai vasárművescéh (1765) patrónusválasztásával. Jánost Domitianus császár forró olajjal telt üstben akarta kivégeztetni, de sértetlen maradt; illetőleg száműzetése idején „a patmosi vasbányákban volt kénytelen dolgozni” (DEDEK 1900. II, 478). A bőrművesek (cserzővargák: Eperjes 1765, irhatímárok: Eperjes 1705/(XVIII. sz.) védőszentjévé pedig talán egyik legendája révén jutott, ami a ravennai dóm két domborművén látható. Ezt Dedek a következőképpen adja elő: „Placida császárné igen szerette volna szent János után fennmaradt egyetlen ereklyét, a szent köntösét” az általa építtetett és János tiszteletére szentelt templomba megszerezni. „Ekkor gyónatatója azt a tanácsot adta neki, hogy kérjen imádkozás közben szent Jánostól tanácsot. Leborult tehát, és buzgó imába merülve kérte Istent, engedné meg, hogy szent János őt felvilágosíthassa. És íme megjelent előtte a szent apostol, megdicsérte buzgalmát s ezzel eltűnt. Mikor pedig a császárné elragadtatásából magához tért, a szent s a r u i t (kiemelés tőlem Ö. F.) látta maga előtt feküdni” (II, 479). *Keresztelő Szent János* életéből magyarázható, hogy a veszprémi molnár- (1663/1835) és a pozsonyi seborvos-, fürdőscéh (1767/1765) miért választotta a Jordán vizében keresztelő szentet oltalmazóul. A mészárosok (Pest 1696/1777, Vác 1763) különös tiszteletéhez pedig kivégzésének eszköze, a bárd révén jutott. És mivel teveszór átalvetővel, a „korabeli zsidó remetetelepülések és a későbbi őskeresztény szerzetesek ruhájában” ábrázolják (IJAS 1976. I, 36, vö. még GRENSER 1889. 88, RADOS 1938. 83, KLH.), ő lett a patrónusa a kismartoni szücs-, asztalos-, takácscéhnek (1767), a győrszigeti szabó-, szűrszabó-, gombkötő-, paplankészítőcéhnek (1643/1754 *Márton püspök*-kel) és a körmöcbányai (1763), a besztercebányai (1702), valamint a kőszegi (1712) tímárcéhnek. A győri fuvarosok (1726/1767) azért ajánlhatták magukat *Jézus, Mária, Szent József* oltalmába, mert elevenen élt a Szentcsalád Betlehemből Egyiptomba való menekülésének a képe. *Szent József*-et, az ácsot nemcsak az azonos foglalkozásúak választották patrónusuknak (Rózsahegy 1836, Szempc 1767, Pozsony 1766, Kőszeg 1755, Győr 1722/1813/1718, Sopron 1811, Buda 1737), hanem a molnárok (Besztercebánya 1756), továbbá a cserepezők, kőfaragók és kőművesek (Pápa 1722 *Rókus*-sal), valamint az asztalosok (Pozsonyváralja 1752, Székesfehérvár 1698, Sopron 1833, Szeged 1829, Vác 1743/1872) céhe is. És mivel az asztalosok készítették a koporsót is, Szent József mint a jó halál patrónusa (vö. HILF 1929. 46) csak erősítette védőszentté választását. Az asztalosmunkától faluhelyen még századunkban sem különült el az üvegesmunka. Az esztergomi üvegescéh (1699) patrónusa ugyancsak Szent József. *Lukács evangelista* jelképe az ökör.⁴ Ezért választották maguknak patrónusul a galántai (?), a korponai (1766), komáromi (1728/1765), a tatai és tóvárosi (1826), az igali (1726), a kaposvári (1779), a győr-újvárosi (1626/1708), a győri (1611/1766) és a kassai (1691/1737/1822) mészárosok. Hogy *Mária Magdolna* miért lett nálunk is (Pest 1766/1843), Európa-szerre is (vö. LChI. VII, 517) a kertészek védőszentje, János evangéliumából (8, 20), kapunk rá választ. Jézus keresztre-feszítése utáni vasárnap Mária Magdolna kiment a Megváltó sírjához, és amikor a sírban nem találta Jézus testét, sírni kezdett. Valaki mögötte megkérdezte, miért sír és kit keres.

Mária Magdolna hátrafordult és „abban a hiszemben, hogy kertész áll mögötte, így felelt neki: »Uram, ha te vitted el, mondd meg, hova tetted, hogy elvihessem magammal«. Jézus most a nevéen szólította: »Mária«. Erre megfordult, s csak annyit mondott: »Rabboni«, ami annyit jelent, mint »Mester«. Jézus ezt mondta neki: »Engedj! Még nem mentem föl Atyámhoz«, (Biblia 1979. 1226). E jelenet – Noli me tangere! – a barokk egyházi művészet egyik legkedveltebb témája volt (vö. PIGLER 1974. 345–55). *Szent Pál* eredeti tanult mesterségével, a sátorkészítéssel hozható összefüggésbe a soproni német szabók (1679) a berendi és tósoki szabók (1770 *Bernát*-tal), valamint a győri szíjgyártók (1633) patrónusválasztása (vö. LChI. VIII, 130, KLH.). *Szent Péter*-t is eredeti foglalkozása miatt választotta védőszentül két pozsonyi halászcéh is (1712, 1766, ez utóbbi társpatrónusa *András apostol*), *Péter-Pál*-t pedig a bajai (1815), a pozsonyi (1766) a pesti (1715/1826/1775) és a budai (1765). A szegedi órascéh patrónusválasztása (*Szent Péter* 1700) Jézus háromszori megtagadásával, a pápai kovács- és lakatoscéhé (1768), valamint az esztergomi lakatoscéhé (1734) pedig Péter első egyházfővé való megtételével (a mennyek országának kulcsai) áll vonatkozásban. (Német földön kakassal az órascéh védőszentjeként először 1495-ben tűnik föl, vö. GRENSER 1889. 105). Ugyancsak az eredeti foglalkozással lehet összefüggésben *Simon apostol* céhpatrónussága is – aki apjával együtt bíborfestő volt –, mert nemcsak nálunk (Nagyszombat 1752, Zágráb 1778 *Judás-Tádé*-val), de Európa-szerte is (vö. LChI. VIII, 368, 423, KLH.) a tímárok védőszentje. A 12 *apostol* (halász- és molnárcéh: Semppei uradalom 1728, Szeged 1728) céhpatrónus-magyarázata kézenfekvő.

c) Martirológiumi szentek. – Hogy *Remete Szent Antal* a kéményseprőcéh patrónusa lett (Győr, Pozsony, Óvár, Bazin és még 5 város *Flórián*-nal (1748), a ma is élő „szent Antal tüze” néphagyományba nyúlik vissza (vö. DEDEK 1900. I, 69, KLH., BÁLINT 1977. I, 150–5). *Borbála*-t a kövágócéh (Sárospatak 1625/1728), valamint a bányászcéh (Dobsina 1686/1783) ünnepli, akit atyja, a pogány Dioskur a keresztény tanok elől egy neki épített toronyba zárt (DEDEK 1900. II, 425, BOGDÁN 1973. 331). *Szent Cecília* a „középkor vége óta (zsolozsmája egy részletének félreértése következtében) az egyházi zene védőszentje” (FEKETE 1974. 153), és orgonával, muzsikáló angyalokkal ábrázolják (zenészcéh: Buda 1718 *Mátyás*-sal). Mivel *Crispinus* és *Crispinianus*, a két római nemes ifjú kitanulta a vargaságot, hogy e mesterség gyakorlása révén terjeszthessék a keresztény tanokat, a német vargák mellett (Besztercebánya 1764, Győr 1607, Györsziget és Révfalu 1748, Győr 1669/1782/1607 *Szentháromság*-gal, Pápa 1804, Vác 1754) a magyar vargák (Újvidék 1765, Váradolaszi és Újváros 1746, Óbuda és Szentendre 1753/1817/1754), sőt a csizmadiák is (Kőszeg 1728) oltalmazójukként tisztelték. Kultuszuk központja Soissons, majd Osnabrück (LThK.), hozzánk német telepeseink révén került, de nem terjedt túl a céheken, sem templomot, sem kápolnát nem neveztek el róluk. (Nevükkel Wagner A nürnbergi mesterdalnokok c. operájában találkozunk, vö. NEUBNER 1929. 222). A franciaországi Noyon püspöke, *Eligius* tanult mestersége szerint patkolókovács volt, majd ötvös lett. Két ötvöscéhünk, a pesti (1797) és az eszéki (1723) választotta patrónusul, de ő volt a védőszentje az itt nem adatolt váci, kassai, kolozsvári stb. ötvös- és aranyművescéhnek (vö. BÁLINT 1977. I, 11), sőt Európa legtöbb ötvöscéhének is (vö. KLH.). Noha *Erhardt* püspöknek semmi köze sem volt a lábbelikészítéshez (csizmadiacéh: Eszék 1718/1721, bocskorkészítő-céh: Baja 1722, Mohács 1754, vargacéh: Pécs 1700/1699, Arad 1731/1818, Nagyvárad 1722, Szeged 1683/1769, német varga céh: Pest 1696/1777/1824), életében azonban van egy mozzanat, amellyel kapcsolatba lehet hozni ebbéli patrónusságát: vándorpüspök volt (vö. BRITSCHGI 1974.

73). *Assisi Ferenc* lett a gombkötők (Szeged 1714/1846), a kalmárok (Nagyvárad 1722/1759) és a szabók (Csorna 1679, Zalaegerszeg 1676) patrónusa, részint mert apja gazdag posztókereskedő volt, részint mert Ferenc – aki eredetileg a János névre hallgatott – Franciaországban valóságos divatúrfi lett, és amikor hazatért, olasz barátai francia divatú öltözete miatt *francese*-nek, francia úrnak nevezték (vö. DEDEK 1900. II, 254, KLH.). *Xavéri Ferenc* India apostola Keletre indulván Velencében sebes betegeket, Malakka szigetén pedig pestisben szenvedőket ápol (borbélycéh: Buda 1726/1765, borbély-, seborvoscéh: Buda 1765). A vízbe fojtott *Szent Flórián* legendája szerint „imádságával már gyermekkorában megmentett egy égő házat a teljes elhamvadástól” (BÁLINT 1977. I, 351). A kéményseprőmesterség XVII. századi meghonosodása révén (BOGDÁN 1973. 272) céheik őt tekintették pártfogójuknak (Győr, Pozsony, Óvár, Bazin és még 5 város 1748 *Antal remeté*-vel), akárcsak a sörfőzők (Pozsonyváralja 1767, Győr XVIII. sz., Győrsziget 1765, Kassa és Szomolnok 1766, Pest 1722/1696), akiknek mestersége ugyancsak a XVII. sz. végén, a XVIII. sz. elején vált önálló iparrá. A fazekasok pártfogója meg azért lett (Baja 1798, Mohács 1778, Kőszeg 1618/1712, Komárom 1754, Győr és Győrsziget 1746, Veszprém 1700, Pápa 1650/1717, Szeged 1770, Eszék 1750/1730), mert cserépkorsóból vizet önt egy égő házra. Tisztelete az osztrák barokk, majd a német bevándorlók együttes hatásaként oly nagy mérvű volt, hogy „nyilvános szobrai nálunk jóval két-háromezren felül lehet becsülni” (IJAS 1976. I, 176). A megkövezett *Szent István protomártír*-t az esztergomi molnárcéh (1817) föltehetően azért választotta patrónusul, mert a malom egyik fontos alkatrésze, a kő István ábrázolásaiban is szerepel (KLH., RADOS 1938. 82). A tolnai csizmadia- (1767) és a körösi gombkötőcéh (1764) is őt tiszteli védőszentül, ami arra utal, hogy a protomártír népi tisztelete keveredett István királyunkéval.⁵ *Nepomuki Szent János* mártíromságának színhelye (a Moldva vize) miatt lett a molnárok (Baja 1815, Mohács 1823, Szekszárd 1748, Tolna megye 1719, Pápa 1862/1660, Ráckeve 1818, Veszprém 1836) védőszentje. Ábrázolásai ma is sok helyen megtalálhatók, főleg patakok, folyók mentén (vö. ZMFN., SMFN., TMFN., VMFN. I., HMFN. I–III.). A csizmadiamesterség a vargák közül a XV. század során vált ki, „a gombkötőmesterség pedig a XVI. század elején terjedt el annyira, hogy céhet alkothattak” (BOGDÁN 1973. 306). A csizmadiák mint magyar mesterséget űzők szívesen választották patrónusul nemzeti férfiszentjeinket, *Szent Imré*-t (Esztergom 1731, Kőszeg 1728/1673, Komárom 1766/1681, Győr 1675/1765/1604 *Nagyboldogasszony*-nyal, Szentlászlóegyháza 1766, Csabrendek 1868, Szekszárd 1726, Veszprém 1746/1665, Pápa 1767/1621, Nagyvárszony 1637/1837, Eger 1695/1736/1818, Gyula 1756/1818 *Sarlós Boldogasszony*-nyal, Gyula 1727/1818/1722 *László király*-lyal, Vác 1781), *Szent István*-t (Szakolca 1659, Győrsziget 1767, Szeged 1701/1765) és *Szent László*-t (Kismarton 1767, Gyula 1727/1722 *Imre herceggel*, Nagyvárad 1737/1722). Nyilvánvalóan mindhárom szent a magyar barokkban föltűnő csizmás, magyaros öltözete révén került e céhek zászlájára⁶, akárcsak a balassagyarmati (1761) az egri (1745), a pozsegei (1761) gombkötők céhére *Szent István*, a gyulai (1854) és a jászárokszállási (1761/1817) szűcsök céhére *Szent Imre*, a győri (1825/1742/1725), a váci (1844), a miskolci (1761/1833/1838) szabó és szűcs céhére, továbbá a pápai szűcs céhére (1856/1570) ugyancsak *Szent István*. Ugyanezen okból választották patrónusul *Szent László*-t a zalaapáti szabók (1764) és a komáromi gombkötők (1728); a győri kovácsoké (1610, 1745 *Nagyboldogasszony*-nyal) és a szegedi mészárosoké (1719) viszont csatabárdja révén lett. A ráckevei szíjgyártók (1764) meg nyilvánvalóan elsősorban a lovagkirály oltalmába ajánlották magukat. A bognárok (Székesfehérvár 1695/1643, Győr 1748 *Illés*-sel, Pápa 1757),

valamint a bognárok és kovácsok közös céhének (Szeged 1724) védőszentje azért *Alexandriai Katalin*, mert mielőtt lefejezték volna, keréketörték. Ugyancsak a vértanúságnak az eszköze, a bárd motiválta a szegedi késgyártókat (1839/1869), hogy *Szent Kilián*-t választották patrónusukul. A 303-ban vértanúságot szenvedett orvosikerpár, *Kozma* és *Damján* Európaszerte (vö. LChI. VII, 345) az orvosok mellett a fürdősök védőszentje is (Pécs 1701). A nagyváradi magyar varga céhnek (1706) pedig a német telepesek révén azért lett patrónusa a magyar földön alig ismert *Szent Krisant*, mert feleségével, Dariával ökörbörbe varrva a nap hevén szenvedett vértanúságot. *Kristóf* a vízenjárók, továbbá a vízzel dolgozó molnárok (Székesfehérvár 1748) patrónusa. *Lőrinc*-et, a középkor egyik legnépszerűbb szentjét a fürdősök (Pozsonyváralja 1733, Buda 1765) és a seborvosok (Buda 1712/1765, Pozsonyváralja 1769) legendája miatt tekintették védőszentjüknek (vö. KLH., KALLÓS 1943. 252). *Szent Márton* „legismertebb ábrázolása életének az a jelenete, melyben kardjával kettévágja és megosztja köpenyét egy ruhátlan koldussal” (SCHRAM 1976. 34), ami megmagyarázza a győrszigeti magyar és német szabók (1643/1754), a zalaegerszegi (1728/1765), a veszprémi (1640) csapók, a szebeni mészárosok (1526), valamint a kaposvári gombkötők (1727/1678) patrónusválasztását. *Szent Miklós* myrai püspök két legendája (a háborgó tenger lecsendesítése, illetőleg a szicíliai gabonakereskedő búzájának a csodálatos megszorítása) érteti meg velünk, miért ő a pártfogója a kottori (1765), a légrádi (1717), a budai (1715) és az eszéki (1734) hajóscéhnek, illetőleg a pécsi (1702), a soproni (1590), a pesti (1753/1831/1719) és a budai molnárcéhnek. *Peregrinus* meg azért lett a kassai borbélyok és seborvosok oltalmazója (1557/1723/1760), mert legendája szerint imádsága eredményeként üszkösödő lába hirtelen meggyógyult (DEDEK 1900. I, 471, BÁLINT 1977. I, 319). Kultuszát rendje, a szervita rend Európában ugyan erőteljesen terjesztette, de nálunk csak egyetlen kápolna viseli nevét, Héderváron (SchemStrig. 1913. 212). Noha *Posthumius* (más néven *Pachomius*) eredeti foglalkozása miatt lett a szegedi kötélverőcéh (1853) védőszentje, külföldi párhuzamaira sem Bálint Sándor, sem magam nem találtam példát. *Szent Severinus* kultuszát – akárcsak Krisantét és másokét – német telepeseink hozták magukkal, s ő is eredeti foglalkozásából eredően lett a takácsok (Győr 1745, Nagyvázsöny 1692, Pápa 1613, Szeged 1763/1822) és a posztókészítők (Pécs 1755, Győrsziget 1745, Győr 1669/1708) patrónusa. *Szent Vid* jelképe kínzásának egyik eszköze, a kezében tartott kazán. Ezért lett a pozsonyi vörösrézművesek (1688), majd pedig a budai sárgarézművesek (1747/1843) oltalmazója. Az egyetemes hagiográfiai és ikonográfiai összefoglalásokban nem találtam semmiféle adatot arra vonatkozóan, hogy *Szent Wolfgagus*-t, az erdőirtók, famunkások, ácsok védőszentjét Magyarországon kívül a mészárosok céhe (Stomfa és vidéke 1666, Somorja 1638) másutt is patrónusul választotta volna, jóllehet ábrázolásának egyik eszközével, a fejszével ez a patrónusság talán összehozható. E kérdés megnyugtató tisztázása azonban további vizsgálatot kíván.

2. A patrónusválasztás oka a kultusz átvonódásában keresendő. Egy-egy szent patrónussága különböző okok (névazonosság, a céhvel kapcsolatban levő rokon mesterség, ősi népi hagyomány) miatt olyan mesterségre is áttevődhetik, amely semmiféle vonatkozásban sincs az illető szent életével, legendájával, illetőleg ábrázolásával (vö. DÖMÖTÖR 1964. 218). *Szent Orbán*-t a középkori hagyomány szerint azért ábrázolják kehellyel, később pedig szőlőfirttel és karddal (vö. KLH., RADOS 1938. 84), mert pápaként „ő rendelte el, hogy a miseáldozat kelyhét és tányérját (patena) aranyból vagy ezüstből készítsék” (BÁLINT

1977. I, 386). Ábrázolásának folyományaként a vincellérek patrónusa lett (LChI. VIII, 513). Patrónussága nálunk később átvonódott a kádárok céheire is (Újvidék 1766, Mór és vidéke 1763, Kőszeg 1726/1586, Győr XVII. sz./1660, Veszprém 1767, Bodrogkeresztúr? Vincé-vel, Szeged 1854, Buda 1765, Pest 1766 *Medárd*-dal, Eszék 1720/1713, Pétervárad 1729/1815 *Medárd*-dal). A pestis és kolera ellen oltalmazó *Szent Rókus* sok kórház, ispotály védőszentje egész Európában (vö. KLH.). Föltehetően a pestiskórházakról vonódott át a patrónussága az építőmesterségek céheire (ács: Nyitra, Ürmény és Galgóc 1760; asztalos, ács, esztergályos, kőműves: Nagyvácszony 1899 *Noé*-val, Arad 1731/1816/1695; esztergályos, palackkészítő, üveges: Győr 1676; kőfaragó, kőműves: Pozsony 1767, Szempc 1765, Besztercebánya 1764, Kőszeg *Sebestyén*-nel, Komárom 1765, Győr és Győrsziget 1618, Veszprém 1767 *József*-fel, Pápa 1722 *József*-fel Vác 1732). A nyilakkal átlőtt *Szent Sebestyén* pedig – akinek életéből semmi sem utal semmiféle betegsége – úgy vált a pestis elleni védőszentté, hogy a betegséget, a halált az archaikus hiedelemvilág „mind a klasszikus görögöknél (Apolló nyila), mind pedig az ószövegségi zsidóságnál a nyíl művének tulajdonította” (BÁLINT 1977. I, 160). A pestis nyila ellen Sebestyénhez már a VII. században fohászkodtak (vö. KLH.), de kultusza igazán csak a XIV., majd a XVI–XVII. században bontakozik ki Európában, a barokk korban pedig már ott találjuk szobrát Rozáliáéval, Rókuséval, Borromeo Károlyéval együtt Szentháromság-szobraikon. Céhpatrónussága az európai Sebestyén-társulatokkal összefüggésben alakulhatott ki, illetőleg vonódhatott át elsősorban Nyugat-Magyarországon ugyancsak az építőmesterek (kőfaragók, kőművesek: Kőszeg 1692 *Rókus*-sal, Arad *Rókus*-sal, vö. BÁLINT 1977. I, 163) és a lakatosok céhére (Kismarton 1639 *Borbála*-val). Ő a patrónusa a kései alapítású ugodi takácscéhnek (1862) is. *Szent Balázs*-nak mint a barmok, különösen pedig a lovak védőszentjének a tisztelete pedig a nyereggyártók és szíjgyártók céhére (Körös 1764) vonódott át. *István királyunk*-é meg a már említett barokkos ábrázolása révén a *Szent István protomártír*-t választó tolnai (1767) csizmadiacéhre, illetőleg a körösi gombkötőcéhre (1764). Európában a VII. század óta (LChI. VII, 551), nálunk a középkor óta (DEDEK 1900. I, 468) elterjedt Márk-nap búzaszenteléssel összefüggően tevődhetett át *Márk evangelista* kultusza a molnárcéhekre (Pozsony 1722, Trencsén város és vármegye 1773). A hagiográfiai és ikonográfiai szakmunkákban olvasható, hogy *Szent Vince* – akinek képe már a magyar koronázási paláston is föltűnik (vö. BÁLINT 1977. I, 166) – azért lett a vincellérek, a szőlőművesek védőszentje, mert neve egybecseng a latin *vinum* szóval (vö. LThK. X, 803), illetőleg ennek neolatin megfelelőivel (patrónussága tehát népetimológián alapul). Kultuszátvonódással a kádárcéh (Kassa 1690/1736, Bodrogkeresztúr? *Orbán*-nal) védőszentje is lett.

3. A céhpatrónus választása a település (valamelyik) templomának, mellékoltárának, kápolnájának a titulussával magyarázható. *Szent Adalbert Szent István király*-lyal a hatvani csizmadia-, szabó-, szíjgyártó-, szűcs- és vargacéh (1760) patrónusa. A hatvani templom Adalbert nevét viseli (keresztelési anyakönyvei 1700-tól, vö. SchemVác. 1909. 28). Az egri egyházmegyének és a székesegyháznak a védőszentje *Olajban főtt Szent János*. Az ő oltalmába ajánlotta magát az egri borbély- (1765) és takácscéh (1733/1818) is. Föltehetően a nagyváradi *Mária fogantatása* szabócéh (1722/1725/1761/1875) is vonatkozásban áll a váradvelencei, illetőleg az újbárosi hasonló dedikációjú templommal, illetőleg mellékoltárral (vö. SchemMagno-Várad. Lat. 1912. 3, 2), akárcsak a győri

takácscéh (1626), a kései pápai szabócéh (1845) a két város *Mária mennybemenetele* templomával (SchemJaur. 1913. 1, SchemWesprim. 1914. 156). Ugyanígy aligha függetlenül választotta a hódmezővásárhelyi szücscéh (1767) a *Szentháromság*-ot patrónusul a város hasonló titulusú templomától (anyakönyvei 1727-től, vö. SchemVác. 1909. 131). Talán ide vonható a budai kötélverők (1697), valamint a pécek (1695/1716) céhének a patrónusválasztása is (mindkettőé *Szűz Mária*, a budai koronázó templomé pedig *Nagyboldogasszony*). Tekintettel arra, hogy a céhek nemcsak azt érezték kötelességüknek, hogy a templom egy-egy oltárát a maguk patrónusának az ábrázolásával lássák el, hanem azt is, hogy valamelyik oltárt gondozzák. GERENDÁS írja, hogy a pesti céhek közül 1444 és 1481 közti időszakban a „vargák kérik a Boldogságos Szűz, Szent Borbála és Ilona oltárát... Két év múlva az új-, pajzs-, nyíl-, nyíltok- és nyereggyártók ... a Mindenszentek oltárát” (i. m. 35). Ebből persze az is következik, hogy több esetben csak alapos mikrovizsgálattal lehetne eldönteni, hogy a céh emeltette-e az oltárt a maga patrónusa tiszteletére, vagy pedig a rájuk bízott oltár ábrázolata vált-e a céh patrónusává (vö. BÁLINT 1938. 37). A szentlászlóegyházi (ma Búcsúszentlászló) takácscéh (1731) patrónusa és a templom titulusa (*Szent László*) között az összefüggés nyilvánvaló (keresztelési anyakönyvei 1720-tól, vö. SchemWesprim. 1914. 102).

4. A céhpatrónus kiválasztása a szent vagy fogalom helyi vagy országos (nemegyszer európai) általános kultuszával, továbbá az általános céhünnepekkel hozható összefüggésbe. *Szent Adalbert*-hez esőért szoktak imádkozni. Hogy az esztergomi molnárcéh (1699) ezért választotta-e védőszentül, vagy pedig mert ő az esztergomi főegyházmegye patrónusa (SchemUniv. 1842–43. 1), egyelőre nem világos számomra, de az is lehetséges, hogy a névválasztás két vagy több ok együttes hatásának a következménye (vö. BACH 1952. I, 225). Felderítetlen, miért választotta védőszentül *András apostol*-t a fertőszentmiklósi (1646) és a berhidai (1765) takácscéh, *Páduai Szent Antal*-t a szabadkai csizmadiacéh (1763) és az esztergomi szabócéh (1779), *Szent Ágoston*-t a pécsi (1750) és az eszéki (1722) kötélverőcéh, *Szent Athanáz*-t a budai posztókészítő- és szűrszabócéh (1754), *Szent Bernát*-ot – *Szent Pál*-lal – a berendi és tósoki szabócéh (1770). *Szent György*-öt a magyar középkorban szinte nemzeti szentként tisztelték, kultusza átnyúlt a barokkba is, következésképpen meglehetősen sok és sokféle céh patrónusa is lett (fazekas: Körmöcbánya 1749 *Mihály arkangyal*-lal, lakatos: Győr 1612, molnár: Kőszeg 1726, Zala vize mellett 1768, szappanfőző: Buda 1697/1754, Pest 1696, szűcs: Baja 1700, Ürmény 1724, Nagyvázsöny 1706 *Krisant*-tal). *Szent Jakab apostol* jellegzetes kalapja miatt lett a kalaposok szegedi céhének (1815) égi pártfogója. A kalaposok mellett a kesztyűkészítők is (1755) patrónusul választották. Ő lett *Fülöp*-pel együtt a váradolaszi asztalos-, esztergályos-, üvegescéh (1769), a bajai (1700), a pécsi (1701) és a nagykanizsai (1721) mészároscéh, továbbá a szolnoki szabó-, szűcs-, szűrszabócéh (1766) védőszentje. A XVIII. században *Nepomuki Szent János* tiszteletére emelték nálunk a legtöbb templomot, kápolnát (vö. BÁLINT 1977. I, 374), kultusza – amit kezdettől fogva a jezsuiták és a ferencesek terjesztettek (vö. LChI. VII, 154), és Husz János nevét és érdemét volt hivatva háttérbe szorítani, illetőleg feledésbe meríteni (vö. SZÉKELY 1976. 38) – átnyúlt a XIX. századba is olyannyira, hogy a XX. század elején 322 templom, mellékoltár és kápolna viselte a nevét (vö. schematismusok). Egyházi és népi tiszteletével van összefüggésben céhpatrónussága is (kalaposok: Érsekújvár 1767, posztókészítők: Pécs 1757, szűrharisnyaszövők: Pozsega 1761, vargák: Mohács 1777). A

magyar középkor másik különösen tisztelt szentjével, *Lőrinc*-cel sincs közvetlen kapcsolata a szegedi tímárcéhnek (1830), a patrónusválasztás a szent általános tiszteletével magyarázható. *Szűz Mária szeplőtelen fogantatása*-t hitcikkelyként a nyugati egyházban csak 1854. dec. 8-án hirdette ki IX. Pius pápa (vö. ARTNER 1923. 26), a keleti egyházban viszont már a VII. században külön ünnepe volt, majd Manuel Komnenosz császár 1166-ban parancsolt ünneppé tette. Aligha véletlen, hogy a görög katolikus Körösön ez lett a céhünnepe a kesztyűkészítőknek és szabóknak (1764), továbbá a lakatosoknak, kardkészítőknek, ötvösöknek és asztalosoknak (1764). *Mária purifikációja*-t ugyancsak körösi céh (asztalos, kardkészítő, lakatos, ötvös XVIII. sz.) választotta patrónusul. *Szent Mihály* napja (cserepező: Buda 1768, cserepező, kövező: Buda és Pest 1765/1839, fazekas: Körömbányá 1749 *György*-gyel, kádár: Szeben 1526, pék: Győr 1699, posztónyíró: Pozsony 1714/1661, szabó: Székesfehérvár 1750/1752), valamint *Úrnapja* (mészáros: Devecser 1767) egykor áldomással együttjáró céhösszejöveteli ünnepnap is volt. A Tridentinumban újjászülető katolikus szentkultusz nyomán általánossá váló *Mindenszentek* ünnepét a veszprémi kalapos- (1763) és vargacéh (1706) kérte pártfogóul, a *Szentháromság*-ét pedig a győri német szabó (1694) és német varga céh (1669/1782/1607 *Crispinus*-szal és *Crispianus*-szal), a városlődi takács- (1767) és a hódmezővásárhelyi szücsceh (1767). *Nagyboldogasszony* napja pedig – talán mint *Patrona Hungariae* (vö. GALAVICS 1975. 234) – a győri csizmadiák (1675/1765/1604 *Imre herceg*-gel) és kovácsok (1745 *László király*-lyal), a miskolci csizmadiák (1664/1667/ 1753), a székesfehérvári takácsok (1717) és a mohácsi nyereggyártók (1753) céhünnepe volt. Nem világos, hogy miért lett a győri (1606) és a győrszigeti (1637) tímárok céhpatrónusa *Szent Vid*. Sem életrajzából, sem ábrázolásából erre a mesterségre következtetni nem lehet. Kultusza nálunk elsősorban Horvátországban és Nyugat-Magyarországon virágzott (18 templom és 31 kápolna van hozzá címezve a zágrábi, a veszprémi, a szombathelyi, a győri és az esztergomi egyházmegyében vö. SchemSegn. 1915. SchemZagrab. 1913. SchemWesprim. 1914, SchemJaur. 1913, SchemStrig. 1913. passim).

c) A céhpatrónus-választás művelődéstörténeti indítékainak a felsorakoztatása a névanyag már említett töredékes volta miatt természetesen korántsem teljes. Az árnyaltabb tárgyaláshoz föltétlenül át kellett volna vizsgálnom a múzeumok céhes anyagát (elsősorban a céhzászlókat és a pecsétnyomókat, vö. DEHÉNY 1922. 88, VALENTÉNYI 1909. 72), továbbá az egyes templomokban esetleg még kint levő céhzászlókat, illetőleg az oltárfeliratokat⁷ stb., mivel a Céhkataszter sajnálatos módon úgy készült, hogy „a védőszentekre (s általában az ábrázolatokra) vonatkozóan közvetlen kérdés-feltevés nem volt” (Céhkataszter 1975. I. 69). Az is igaz viszont, hogy bármekkora anyaggal dolgozzunk is e témában, arra mindenképpen számítanunk kell, hogy a patrónusválasztás indítéka több esetben homályban marad⁸.

Irodalom

Artner Edgár

1923 Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak leírása és magyarázata. Budapest.

Bach, A.

1952 Deutsche Namenkunde I/1–2. Heidelberg.

Bálint Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.

1976 Karácson, húsvét, pünkösd. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium. I–II. Budapest.

Bartócz József

1979 Mezei grófok és más mesterségek. Budapest.

Biblia

1979 Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest.

Bogdán István

1973 Régi magyar mesterségek. Budapest.

Britschgi, Ezechiel

1974 Name verpflichtet. Stein am Rhein.

Céhkataszter

1975 A magyarországi céhes kézműipari forrásanyagának katasztere. I–II. Éri István – Nagy Lajos –
Nagybákay Péter (Szerk.). Budapest.

Dedek Crescens Lajos

1900 Szentek élete. I–II. Budapest.

Dehény József

1922 A kalocsai céhek története. Kalocsa.

Dömötör Tekla

1964 Naptári ünnepek – népi színjátás. Budapest.

Duray Kálmán

1912 A váci céhek. Vác.

Eperjessy Géza

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Budapest.

Fekete Antal

1974 Keresztneveink, védőszentjeink. Budapest.

Ferber Mihály

1912 A pozsonyi céhek története a XVI. században. Budapest.

Galavics Géza

1975 Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. – XVII. század. In: Magyarországi
reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Galavics Géza (Szerk.). Budapest.

Gerendás Ernő

1940 Adatok a budai és a pesti céhek életéhez, különös tekintettel a Fővárosi Könyvtár céhirataira. Budapest.

Germanus Gyula

1907 Evlija Cselebi a XVII. századbeli törökországi céhekről. Budapest.

Grenser, A.

1889 Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien. Frankfurt am Main.

Halis István

1899 A ferencrend kanizsai zárdája. Nagy-Kanizsa.

Hilf László

1929 A szegedi iparosság története. Szeged.

HMFN. I–IV.

Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Papp László és Végh
József. Budapest, 1970. passim; II. A füzesabonyi járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Végh József és

- Papp László. Budapest, 1976. passim; III. A hevesi járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Végh József, Ördög Ferenc és Papp László. Budapest, 1980. passim; IV. A gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1988. passim.
- Ijjas Antal
1976 Szentek élete I–II. Budapest.
- Jajczai János
1936 Budai és pesti veduták vallásos tárgyú képeken. In: Tanulmányok Budapest múltjából IV. Budapest.
- Kallós Ede
1943 Nevek és napok. Budapest.
- KLH.
1968 Herders Kleines Lexikon der Heiligen. Freiburg i. Bresgau.
- Kovách Géza – Binder Pál
1981 A céhes élet Erdélyben. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Budapest.
- Lendvai Anna
1977 A nagykanizsai iparosok a XVIII–XIX. század fordulóján. In: A Dunántúli településtörténete II/1–2. PAB–VEAB Értesítő. Pécs.
- Mérei Gyula
1948 A magyar céhrendszer 1848 előtt. Száz. 82. évf.
- LChI.
1968–1976 Lexikon der christlichen Ikonographie. I–VIII. Rom, Freiburg, Basel, Wien.
- Lepold Antal
1938 Szent István király ikonográfiája. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I–III. Serédi Jusztinián (Szerk.). Budapest.
- LThK.
1957–1967 Lexikon für Theologie und Kirche. I–X. Register. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Hrg. von Josef Höfer und Karl Rahner. Freiburg.
- Miskolczy István
1926 A középkori kereskedelem története. Budapest.
- Neubner, J.
1929 Die heiligen Handwerken. In der Darstellung der Acta Sanctorum. Münster.
- Ördög Ferenc
1973 Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Budapest.
1981 A patikanevek keletkezés módjai. In: Név és társadalom. Budapest.
- Pécsi Schem.
1981 A Pécsi Egyházmegye Schematismusa. Csigi Imre és Kneip István (Szerk.). Pécs.
- Pigler, A.
1974² Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts. I–III. Budapest.
- Rados Jenő
1938 Magyar oltárok. Budapest.
- SchemBosn.
1911 Schematismus cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Syrmienensis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1911.

SchemJaur.

1913 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1913. Jaurini.

SchemMagno-Varad. Lat.

1912 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum. Pro anno Domini MCMXII.

Nagy-Várad.

SchemSabar.

1914 Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914. Sabariae.

SchemSegn.

1915 Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro Anno 1915.

SchemStrig.

1913 Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis 1913. Strigonii.

SchemVac.

1909 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Vaciensis. Vacii.

SchemWesprim.

1914. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis. Ad annum Domini MCMXIV. Wesprimii.

SchemZagrab.

1913 Schematismus cleri archi-dioecesis Zagradiensis. Pro anno a Christo nato 1913. Zagrabiae.

Schram Ferenc

1976 A szentek tiszteletének népszokásai a XVII. századi énekeskönyveinkben. Vigilia 41. évf. 1. sz.

Schreiber, G.

1948 Gemeinschaften des Mittelalters. Regensburg, Münster.

SMFN.

Somogy megye földrajzi nevei. Közzétette Balogh Lajos, Hajdú Mihály, Hosszú Ferenc, Király Lajos, Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Pesti János, Rónai Béla, Szabó József, Szabó László. Szerk. Papp László és Végh József. Budapest, 1974. passim.

Szádeczky Lajos

1913 Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon (1307–1848). I–II. Budapest.

Székely László

1976 A vallási néprajz új útjai és feladatai. Vigilia 41. évf. 1. sz.

TMFN.

Tolna megye földrajzi nevei. Közzétette Hajdú Mihály, Király Lajos, Ördög Ferenc, Rónai Béla, Szabó József, Vadas Ferenc. Szerk. Végh József, Ördög Ferenc és Papp László. Budapest, 1981. passim.

UnivSchem.

1842–1843 Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842–3 redactus. Budae.

Valentényi Gáspár

1909 A somogy megyei céhek. Szekszárd.

Végh Gyula

1915 A képrombolók. Kultúrtörténeti tanulmány. Budapest.

VMFN. I.

Veszprém megye földrajzi nevei. I. A tapolcai járás. Közzétette Gaál Sándorné Lakossy Judit, Király Lajos, Mészárosné Varga Mária, Tassyné Szelestey Ibolya. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1982. passim.

Vogl Máté

1908–1911 Szentek élete. I–IV. Budapest.

Zolnay László

1977 Kincses Magyarország. Budapest.

Zoltán József

1963 A barokk Pest-Buda élete. Budapest.

ZMFN.

Zala megye földrajzi nevei. Közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Szerk. Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964. passim.

Jegyzetek

- ¹ Ferber írja, hogy a pozsonyi „kádárok és pékek céhkönyveinek préselt bőr kötési tábláján Krisztus Urunk mellett Rex Paris, Szent János mellett Rex Caliant, Szent Dávid, Albertus Magnus szerepelnek” (i. m. 22).
- ² A XVII. századi törökországi céhet *pir*-jei (védőszentjei, öregjei) között ott találjuk *Kain*-t (a sírásóké), *Lokma*-t (az orvosoké), *Ádám*-ot (a szántóvetőké), *Noah*-t (a hajósoké), *Ábrahám*-ot (a joghurtféle készítőké), *Ebul Havakin Muhammed*-et (a körülmetélőké) stb. (vö. Germanus 1907. passim).
- ³ Az évszám a céh alakulásának, illetőleg a privilégium kiállításának az időpontja. Néhány esetben az egyazon céh mellett két-három évszám is szerepel (bővebben I. Céhkataszter 1975. I, 64).
- ⁴ Az ökör, tulok mint öszörvetségi áldozat Krisztus áldozatának a jelképe is lett, ami Lukács evangéliumának legfőbb tárgyát képezi.
- ⁵ A protestáns szülők első királyunkra való tekintettel választották szívesen gyermeküknek az István nevet, ugyanakkor azonban a névnapot általában nem augusztus 20-án, hanem december 27-én, István vértanú napján tartották és tartják (vö. Ördög 1973. 66).
- ⁶ Még a savariai születésű Szent Mártont is magyar testőri uniformisban ábrázolta Donner a pozsonyi székesegyház főoltára fölé került szobrán (vö. Végh 1915. 144–5).
- ⁷ Például a Tolna megyei Gyulajon a Jézus Szíve oltár fölött a következő szöveg olvasható: „Gyulai Béresek Isten Dicsőségére Fel Építették 1762”.
- ⁸ Egy más, de rokon területről való példa: a nagykanizsai volt ferences templom azért kapta a Szent József nevet, mert gróf Berge György Kristófnak egész egyszerűen ez volt a kikötése (vö. Halis 1899. 33).

Eltűnt patikaneveink nyomában

*A névtudomány alkalmazott
művelődéstörténet.*
(Pais Dezső)

1. Mivel az évszázadokon át élő és funkcionáló cégérnevektől a patikanevek jelentős része jellegüket tekintve eltávolodott, megokolt amazoktól elkülönített vizsgálatuk. Noha eddig is szóltak róluk a gyógyszerészet történetével foglalkozó kutatók, CSIPPÉK JÁNOS,¹ PAPP DEZSŐ,² BARADLAI JÁNOS és BÁRSONY ELEMÉR,³ NÉKÁM LAJOSNÉ,⁴ és végül, de nem utolsósorban kiváló zalai történész, BLÁZY ÁRPÁD,⁵ tüzetes névtani vizsgálatuk eleddig nem történt meg. Ezért fogtam hozzá gyűjtésükhöz, majd azoknak a művelődéstörténeti hatóerőknek (motivációknak) a felderítéséhez, amelyek keletkezésük idején közrejátszottak – óvatosabban fogalmazva –, közrejátszhattak megjelenésükben.⁶

Az időpont megválasztásakor a millennium körüli idő látszott a legmegfelelőbbnek, ahonnan névélettani vizsgálódásom során nemcsak vissza-, de előre is tekinthettem, sőt az akkor még létező Osztrák–Magyar Monarchia területén is szétnézhettem.

A Magyar Szent Korona Országai (Magyarország, Fiume és kerülete, Horvát-Szlavónország) ez idő tájt (1899-ben) 1478 gyógyszertár működött, zömüknek (90%) a forrásul szolgáló évkönyv⁷ feltünteteti a nevét, az alapítás évét, a tulajdonos vagy bérlő, kezelő nevét és a patika jogállását (reál jogú, személy jogú stb.). A névvel megjelölt 1347 patika 162 félévevet viselt. A leggyakoribb nevek gyakorisági sorrendben: 1. *Megváltó* ~ *Szalvador* (162), 2. *Szentháromság* (107), 3. *Magyar Korona* (101), 4. *Őrangyal* (96), 5. *Isteni Gondviselés* (84), 6. *Szent István* (51), 7. *Remény* (50), 8. *Angyal* (49), 9. *Szentlélek* (44), 10. *Vörös Kereszt* (41).

Az egyik kiváló szakmunkában az olvasható, hogy a patikanevek kezdetben vallási tárgyúak voltak, és csak később, „a protestáns éra beköszöntével váltották fel ezeket a világi nevek”⁸. Nehezen hihető, mivel a patikák is boltok voltak, amelyekben nemcsak medicinát, hanem fűszereket, herbáriát is árusítottak annak ellenére, hogy például hazánkban a budai jogkönyv – melyet 1244-ben kezdtek szerkeszteni – 102. artikulusa meghagyta, hogy a gyógyszerészek mást mint gyógyszert nem árulhatnak. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a XVI. századi Európában szinte mindegyik gyógyszertárban ott voltak azok a horoszkópikus tabellák, amelyekből a betérő beteg „meggyógyítására” leolvasták a megfelelő terápiát, semmiképpen sem szabad a mai fogalmat visszavetíteni a múltba, különösen nem a nagyon is távoli múltba. De maga a *patika* ~ *apatika* szó is a XV–XVI. században raktárt, magazint, boltot, gyógynövényboltot, majd gyógyszertárt jelentett, akárcsak a latinban, amelybe – mint annyi más szó – a görögből került. Újlatin származékai (a spanyol *bodega*, az olasz *bottega*, a francia *boutique* stb.) közönséges szatócsboltot jelentenek. A magyar patika közvetlenül a német *Apotheke* átvétele (ami az olaszban *farmacia*, a franciában *pharmacie*), majd már 1405 körül hol *apoteca*-ként, hol *patica*-ként jelenik meg nyelvemlékeinkben⁹. A szókezdő *a*-t – névelőként érezvén – elhagyták, akárcsak a *lombik*, a *Madéfalva* stb. esetében, ezeknek is eredeti alakjuk *a*-val kezdődött (*alombik*, *Amadéfalva*). A szótörténeti bizonyíték mellett maguk a legkorábbi patikanevek is cáfolják a fentebbi vélekedést, mivel legrégebbi alapítású patikáink egy kivétellel (a pozsonyi *Megváltó*, de

ennek elődje a *Griff* volt) közönséges cégérnevet viselnek: *Fekete Sas* (Nagyszeben 1560, Beszterce 1600), *Oroszlán* (Lőcse 1503), *Vörös Rák* (Pozsony 1500). De már a XVII. században megkezdődik a vallásos témájú nevek előretörése, mert a 17 ekkori alapítású patika közül nyolc a *Megváltó*, *Szentháromság*, *Angyal*, *Segítő Mária*, *Gránátalma*, *Isten Szeme* nevet viseli. Ez a folyamat a XVIII. és a XIX. században tovább erősödik, 1899-re eléri a 42%-ot. Mindazonáltal meg kell említenem, hogy a szerzetesrendek – amelyeknek már a Kr. u. 325. évi nikeai zsinat a betegek gyógyítását, sőt kórházak felállítását is a lelkükre kötötte – működtetett patikáikat nem okvetlenül hittitokhoz (*Szentháromság*), isteni személyhez (*Megváltó*) vagy valamelyik szenthöz címezték, mert például a kanizsai és a sümegi ferenccsek a tulajdonukban levőknek a *Fekete Sas* gyakori cégérnevet adták, nyilvánvalóan a névdivat hatására.

2. A fentiekből következően patikáink nevét minden különösebb nehézség nélkül két nagy csoportba sorolhatjuk: világiak és vallásosak.

A) Világi témájú nevek

a) Ezeknek a neveknek a legrégebb rétege a címertanból jól ismert állatok nevei, amelyek a vendégfogadók és a fűszerboltok portálján igazították útba az akkor még igen gyakran írni-olvasni nem tudó vidékit: *Arany Szarvas*, *Sas*, *Szarvas*, *Gólya*, *Pelikán*, *Hattyú*, *Holló*, *Medve*, *Fehér Galamb*, *Fehér Oroszlán*, *Fehér Szarvas*, *Két Oroszlán*, *Sólyom* stb.

b) Ide vonhatók a fantáziálények is. Az ókori eredetű *Griff* kettős természete miatt (oroszlántesten sasfej, szárnyak, illetőleg karmok) a keresztény művészetben Krisztus fel-támadásának és mennybemenetelének a szimbóluma lett, ezért aztán átível ez a név a vallásos témájú nevekhez, akárcsak az *Egyszarvú*, *Arany Egyszarvú*, az unikornis, amely már az Ószövetségben is szerepel, majd a középkori vallásos irodalomban mondája révén Szűz Máriához is kapcsolódik azáltal, hogy vadászatának jelenete az Angyali üdvözllet allergórikus ábrázolásai közé számít. Régi patikáinkban az unikornis agyara volt kiállítva – ez jelképezte a szarvat –, amelynek gyógyerőt tulajdonítottak.¹⁰

c) Értékes adatot közöl CSATKAI ENDRE az *Elefánt* bécsi fogadócégről megfajtásához: „Egy gráci kocsmát ért az a megtiszteltetés, hogy elefántot éjjeleztetek benne. A XVI. században még nagy csoda volt a hatalmas állat megjelenése Európa-szerte. 1557-ben Miksa császár kapott ajándékba egy ilyen elefántot. Egy abban az évben épült bécsi házban domborművet helyeztek el a bámult állat képével.”¹¹ Az *Elefánt*-hoz aztán fogadót, majd patikát is címezték Bécsben.

d) Művelődéstörténeti szempontból tanulságos adalékot olvashatunk Pécsnek a *Szerecsenhez* címzett, 1697-ben alapított patikájáról BARADLAI – BÁRSONY A magyarországi gyógyszerészet története című művében: „Germinus fia, Ladislaus 1352-ben örökös nélkül halt el, és hontmegyei, szárdi birtokát Nagy Lajos újra egy gyógyszerésznek adományozta. Ez a gyógyszerész magister *Zerechen*, aki nagy potentát lehetett, mert mint udvari gyógyszerész egyben a pécsi királyi kamarának is főispánja volt.”¹² Éppenséggel elképzelhető, hogy e patikanév népnévből lett személynév takar, és ha ez így van, akkor ebből divatnév lett, mert Bécsben, Grazban, Triesztben (itt *Két Mór*hoz) is találkozunk *Szerecsenhez* nevű patikákkal. Igen ám, de a névadási módok kereszteződésével, illetőleg együttthatásával nemcsak a személynév kialakulásakor kell számolnunk (tehát amikor nem dönthető el mai tudásunk szerint, hogy például az 1771. évi kallosi népességösszeírásban¹³ feltűnő *Joannes*

Prophéta 45 éves nős ember azért kapta-e a nevét, mert ő vagy valamelyik felmenője jövendőmondó, esetleg bölcs ember volt, vagy azért, mert szakállat növesztett, netán ez a szó volt a szavajárása stb., hanem a patikanevek keletkezésekor is. A *Szerecsen* népnév is lehet, hiszen a XVII. századig patikusaink többsége olasz (esetleg mór) származású volt (az első európai gyógyszerátart is Nápolyban nyitották meg 1140-ben¹⁴), és azt is tudjuk TAGÁNYI KÁROLY kutatásaiból, hogy „a mohamedán vallású, török, de nem bolgár török eredetű szaracénok, izmaeliták, kálizok vagy böszörmények már 1111-ben mint a királyi jövedelmek kezelői működtek.”¹⁵ A fogadókra, boltokra nálunk a patikákról került át, mert Pest-Budán csak 1859-ben fordul elő a *Két Szerecsen* bolti cégéreként.

e) Ezek mellett már a XVII. században megjelennek a nemzeti és a hazafias nevek: *Magyar Korona*, *Szent István*, *Magyar Király*; amelyek aztán a XVIII. és a XIX. században gyorsan terjednek, egyikük-másikuk divatnév is lesz (például a *Magyar Korona* 1600-ig nem fordul elő 1600 és 1690 között azonban már 20 patika viseli, ez a szám 1700 és 1799 között 32-re emelkedik, 1899-ben pedig csaknem eléri az 50-et). A nemzeti önismeret és önbecsülés jeleként ezek mellett a XIX. században feltűnik a *Mátyás Király*, a *Magyar Király*, a *Magyar Címer*, a *Széchenyi István*, az *Attila*, a *Bethlen Gábor*, a *Hungária*, a *Hunnia*, a *Megyecímer*, *Országcímer* és a *Székelycímer*.

f) A klasszicizmus XVIII. és XIX. század eleji magyarországi virágzása patikaneveinket sem hagyja érintetlenül, a gyógyítás görög és római védőisteneik neve vagy jelvénye a patikák portáljain is olvasható, illetőleg látható. Az *Aesculap*, *Hygieia*, *Kígyó*, *Fehér Kígyó* egymással jelentéstani vonatkozásban levő nevek, és mindegyike végsősoron a görög mitológiába nyúlik vissza, persze római közvetítéssel. Aszklépiosz Homérosznál még csak mint kitűnő orvos, később azonban már a gyógyítás istene, akinek tiszteletére kies helyeken templomokat építenek és kígyókat tenyésztene, ezeket a gyógyítás eszközül használják. Ezért ábrázolták kezében pálcával, amelyen kígyó tekereg. Az egyik monda szerint két leánya volt (egy másik szerint négy nőtestvére): *Hygieia*, aki a domborműveken és szobrokon a bal kezében levő csészéből egy kígyót itat (nevéből köznevesült a közeli múltban a *higiénia*, *higiéné*), másik leánya *Panacea*, akinek nevéből a ’mindent gyógyító, minden bajban használó csodaszer’, a *panácea* nemzetközi vándorszó lett újlatin közvetítéssel (angol *panacea*, francia *panacée*, német *Panazee*, olasz *panacea* stb.). Hogy a csésze Szókratész (Kr. e. 469–399) méregpoharára utalva vált volna a patikusok, illetőleg az orvosok jelvényévé a kígyóval együtt, alig valószínű, ha a csészét már ott látjuk Hygieia kezében, ábrázolása pedig visszanyúlik az archaisztikus korba. *Apolló* a görög nép egyik főistene, aki eltávolítván a bajt, nemcsak erőt s egészséget adott, de a bűnbocsátás hatalmával is rendelkezett: Python kígyó vérének kiontásával a tisztulást kereste. A kígyó nemcsak a gyógyítás eszköze, hanem évenkénti vedlése, megújulása miatt a gyógyulás, fölépülés, megújulás szimbóluma is. Föltehetően ezzel hozható összefüggésbe, hogy *Apolló* neve patikanévként is megjelenhetett. *Minervá-t*, a főisteni triász harmadik tagját (az első kettő Jupiter és Juno) a rómaiak a görög Pallasz Athénével azonosították (aki ugyancsak a főisteni triász harmadik tagja Zeusz és Héra mellett), következésképpen Minerva védelmét élvezték a tanítók, a szobrászok, költők és a zenészek mellett az orvosok is, és már a köztársaság korában temploma (*Minerva Medica*) volt az Esquilinuson. Ha tehát Minerva nem más a hellén Athénénél, akkor ez utóbbinak a szobrain fel-feltűnő kígyó vonatkoztatható Minervára is. A gyógyítással, különösképpen a hévizes terápiával függhet össze a *Herkules* névnek patikákon való megjelenése. *Diána* – a görögségben Artémisz – védte az asszonyokat

legnehezebb percekben, de még várandós állapotukban is. *Flóra* és *Fortuna* nevének ma már közszói jelentése is kapcsolatba hozható a patikákkal. *Irisz*-ről alighanem kevesen tudhatták, hogy a szivárvány megszemélyesítője, akihez hozzákapcsolódhatott az Őszövetség szivárványmotívuma is, ami Isten ígéretét jelentette az Ararát hegyén fennakadó bárkában levő Noénak és háza népének, hogy nem lesz többé vízözön (1 Móz 9.).

g) A rendszerkényszer miatt külön alcsoportba kell felvennem a patika egyik legfontosabb munkaeszközéből keletkezett nevet, a *Mérleg*-et, noha egyedi, később sem gyakori, nem úgy, mint az Amerikai Egyesült Államokban a gyógyszerházakon megjelenő aranyozott mozsár. Ez náluk valóságos cégér lett, mivel nincsenek ott senkihez és semmihez sem címezve a patikák, ugyanakkor tulajdonosuk nevét nagy betűkkel kiírják, ami meg nálunk nem volt szokásban.¹⁶

h) A szenvedő és a gyógyulásban bízó ember számára nemcsak a később tárgyalandó vallásos témájú nevek voltak reménykeltőek, hanem a *Remény* (50 patika), a *Reménység* (6) és az elvilágiasodott reményjelkép, az *Olajág* is (1 Móz 8.).

i) Az *Opera* (Budapest), a *Flórián* (Budapest, Flórián u.) a két *Kálvária* (Budapest, Szeged), a *Próféta* (Budapest, Illés [!] u.), a *Kígyó* (Budapest, V., Kossuth Lajos u. 2., a patika alapításakor, 1784-ben még Kígyó tér, amikor még a patika a *Csillag*-hoz volt címezve, de már 1789-től a mai nevét viseli) stb. nevek azt jelzik, hogy a patikák fölvtették a közelükben levő tájékoztató pontul szolgáló szobor, épület vagy utca nevét.

j) A helyi történeti, irodalmi hagyomány ápolását láthatjuk a mohácsi *II. Lajos magyar király* (1848.), a szekszárdi *I. Béla király* (1863.), a sárbogárdi *Tinódi Sebestyén* (1861.), a kápolnásnyéki *Vörösmarty* (1887.), a szigetvári *Zrínyi* (1893.) nevű gyógyszerházak XIX. századi megjelenésében. Föltehetően a keszthelyi *Két Oroszlán* is helyi hagyományra utal, nincs kizárva ugyanis, hogy ugyanarról a két oroszlánról van szó, mint amelyik még ma is ott őrzi a Festeticsek címerét volt kastélyuk főbejárata fölött. Ez is valószínűsíti azt a föltevést, hogy a heraldikai patikacímek (*Sas*, *Pelikán* stb.) összefüggésbe hozhatók a település (város, mezőváros) földesurának vagy egykori földesurának családi címerével.

k) Hogy a Genfben 1863-ban Henri Dunant svájci polgár kezdeményezésére megalakított Nemzetközi Vöröskereszt milyen nagy jelentőségű esemény volt, azt a rá következő években megnyílt 41 *Vörös Kereszt* és a 7 *Genfi Kereszt* nevű patika is mutatja.

l) Az 1895-ben bejegyzett *Fehér Kereszt* meg attól az 1882-ben alapított osztrák–magyar karitatív egyesülettől vette a nevét, amelynek „célja az osztrák–magyar közös hadsereg megsebesült vagy beteg tisztjeinek ingyenes gyógyítása, fürdőhelyeken való elhelyezése, özvegyeinek, árváinak a támogatása volt.”¹⁷

B) Vallásos témájú nevek

a) Mivel Magyarországon a XVII. század közepén a legtöbb patikát a jezsuiták alapították, de még a XX. század első harmadában is világszerte 133 szegénygyógyszertárt működtettek, ez magyarázza azt, miért viseli 162 a *Megváltó*, 12 az *Üdvözítő*, 3 a *Jó Pásztor* nevet, azaz Jézus Krisztus attribútumait, hozzátevé persze, többségük már nem hozható közvetlen összefüggésbe a jezsuitákkal. Rajtuk kívül a ferencesek és az irgalmasok létesítettek még számottevő patikát. Az irgalmas rend tagjai csak kisebb részben voltak felszentelt papok, nagyobb részük orvos és gyógyszerész, illetőleg betegápoló testvér volt, akik a kórházakban és az ingyenes rendelőkben dolgoztak. Valamennyi patikájukat – nálunk is, másutt is – *Gránátalmához* címezték, mert rendjük jelvénye egy félbe

vágott gránátalmán álló kereszt. A szentek életét, legendáját tárgyaló művek szerint ennek a története a következő: A portugál Istenes Jánosnak (1495–1550) Jézus Granadában szakadt ruhájú, éhező és fázó gyermekként jelent meg. János gondjaiba vette, Jézus pedig hálából egy gránátalmát adott neki – amelyen egy kereszt állt – ezekkel a szavakkal: János, Granada lesz a kereszted! A latin *pomum granatum* (jelentése 'alma nagyságú, sok húsos bogyószerű magot tartalmazó növény') semleges nemű jelzős szerkezetnek a többes száma a *poma granata* a kései latinban egyes számú nőnemű alakká értékelődött át, és ezáltal véletlenül egybeesett a dél-spanyolországi Granada városnévvel. E városnév legkorábbi ismert változata az arab Garnata, amelynek eredete bizonytalan, de egyes nyelvészek a 'gránátalma' jelentésű spanyol *granada*-val hozzák kapcsolatba. Nemcsak az irgalmas rend jelvényének, de magának a rendnek a neve is, illetőleg ennek szép legendája is Granadához kötődik, itt hallgatta ugyanis Istenes János a kiváló hitszónoknak, Avilai Jánosnak a megható prédikációját, ami annyira megrendítette, hogy közben így kiáltott fel: Misericordia (=irgalom!).¹⁸ Ezután megalapította az irgalmas barátok (fratres misericordiae) rendjét, ami oly életképesnek, illetőleg népszerűnek mutatkozott igen rövid időn belül, hogy széles körben elterjedt. Európában ez a rend honosította meg a módszeres kórházak intézményét, amelyekben patikákat is működtettek. Istenes Jánost 1690-ben VIII. Sándor pápa szentté avatta, XIII. Leó pedig a betegek, a kórházak védőszentjének nyilvánította. A legnépszerűbb, a legtisztelietreméltóbb rendek közé tartozott, II. József sem oszlatta fel őket.

b) A Szentháromság különösen nagy tisztelete – a Mária-kongregációk elterjedésével egyetemben – a XVIII. század közepén, a magyarországi barokk kiteljesedésének időszakában bontakozik ki. Ennek hatására tűnik föl, illetőleg terjed el a *Szentháromság* (107 patika), a *Szentlélek* (44), a *Szűz Mária* (18), a *Segítő Mária* (17) és a *Szent Mária* (7) patikanév.

c) Több vidéknek, illetőleg egyházmegyének vannak különösen tisztelt szentjei, akiknek a neve patikanévként is megjelenik. Szent Vid kultusza például Délnyugat-Magyarországon és Horvátországban olyan jelentős volt, hogy a Zágrábi Egyházmegyében a századforduló után 5 templom és 23 mellékoltár és kápolna viseli a nevét, köztük Zrínyi Miklós szülőhelyének, Ozalj mezővárosnak a temploma is.¹⁹ Személynévként (kereszt- és családnévként) is gyakori volt mind a magyarok, mind a szlávok, mind a németek körében (*Vida, Vidos/a, Vidus, Vidacs, Vidács, Vitko, Vitkovics, Vidovics, Veit/h, Feit/i, Voit, Veitel, Veiter, Vayter, Feix, Veix, Vait/h, Vix* stb.)²⁰ bizonyára ezért adta a költő legkiválóbb vitézének ezt a nevet (*Deli Vid*). Egyelőre nem tudom, hogy mennyiben járult hozzá Szent Vid tiszteléséhez az itt élő mintegy 25%-nyi görögkeleti szerb lakosság körében az évszázadokon át megült Vidov dan (Vid napja). Fiumében van *Szent Vid és Modest* templom, és föltehető, hogy az itteni hasonló nevű patikára innen vonódott át. A Szeged rókusvárosi, továbbá a sósikúti patikanév is megegyezik a templomtitulussal (*Rókus, Rozália*). *Szent Bernát* neve pedig – aki a cisztercita rend megalapítója volt – e rend magyarországi tartományának a székhelyén, Zircen vált patikanévvé.

d) Mindezek mellett az *Órangyal*-hoz, az *Angyal*-hoz, továbbá mindazokhoz a szentekhez, akikhez a katolikus ember betegségben fohászkodni szokott (*Szent Teréz, Szent Borbála* és mások) számos patikát címeztek, különösen a pestis- és a himlőjárványok alatt és után.

3. A fent bemutatott névadási indítékok, valamint történeti rétegződésük fölvázolása után területi megoszlásukról is szólnom kell néhány szót. Azokon a vidékeken, ahol nagyobb számban élnek protestánsok, nincs szentekhez címzett patika (Debrecen: *Angyal, Arany Egyszarvú, Fehér Hattyú, Kígyó, Magyar Korona, Megváltó, Reménység*; Békés: *Arany Csillag, Fehér Hattyú, Isteni Gondviselés*). Luther Márton-ról is századunk első harmadában a nem kevés evangélikust számláló Békéscsabán neveztek el patikát.

A korábbi századokban – de még a XX. században is – több fogadó üzleti vagy egyéb okból megváltoztatta cégérének nevét. Ennek nyomát a patikanevek esetében nem tapasztaltam, azt viszont igen, hogy a XIX. századra jellemző magyarítás következtében a diószegi *Auróra*-t *Hajnal*-ra változtatta tulajdonosa.

Az A/i pontban említett, tehát az utcáról, térről stb. elnevezett patikák száma az 1930-as években megszorozódott.²¹ Budapest *Alkotás* (Alkotás u.), *Városmajor* (a Városmajorban), *Szent Endre* (Szentendrei u.), *Belvárosi* (Szervita tér), *Városház* (a Városház mellett), *Bazilika* (A Bazilika mellett), *Oktogon* (az Oktogonon), *Deák Ferenc* (a Deák Ferenc utcában) stb.

Ha patikáink nevét nem elszigetelten vizsgáljuk, hanem az európai vagy legalábbis a volt Osztrák–Magyar Monarchia patikaneveit is figyelembe véve végezzük, nyilvánvalóvá válik, nemcsak a típusok, de még a nevek többsége is megtalálható Bécsben, Prágában, Triesztben, Lembergben stb. (pl. Bécs: *Arany Elefánt, Arany Griff, Arany Korona, Arany Sas, Cet, Egyszarvú, Fehér Szarvas, Fekete Medve, Fekete Sas*), s hogy ez utóbbi sem itt, sem másutt nem a császári sasra utal, ahogy egyesek vélik, arra a prágai *Reichsadler* nevű patika a bizonyíték.²²

Végezetül megállapíthatjuk, a patikanevek intézményes eltörlésével számos nyelvi, művelődés- és egyháztörténeti emlékünknél ment feledésbe. Bízunk benne, hogy a gyógyszerárak most folyó magánkézbé adásával történelmi patikaneveink egy része (világiak és vallásos témájúak) megmenekül a teljes feledéstől.

Jegyzetek

¹ Csippék János: A szerzetesrendek gyógyszerárak. Gyógyszerészeti Közlöny XIX, 591–3, 672–4.

² Papp Dezső: Amerikai gyógyszerárak. Gyógyszerészeti Közlöny XIX, 142–3.

³ Baradlai János – Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története. I–II. Bp., 1930.

⁴ Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Bp., 1971.

⁵ Blázy Árpád: A gyógyszerészet szerepe a mezővárosi települési struktúrában. A Dunántúli településtörténete 1776–1948. II/1, 212–7; uő.: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711–1847. Zalai Gyűjtemény 1. szám.

⁶ Vö. Név és társadalom. Bp., 1981. 235–9. Az itt közölt tipológiának ez a tanulmány továbbfejlesztett változata. Lásd még A. Grenser: Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien. Frankfurt am Main 1889; E. Siegris: Alte Wiener Hauszeichen. Wien, 1924; Csatai Endre: Cégérek. Bp., 1971.

⁷ Gyógyszerészek Évkönyve 1899. Szerkesztette K. Karlovsky Geyza, Bp., 1900.

⁸ Baradlai – Bársony i. m. I, 339.

⁹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő Benkő Loránd. Bp., 1967. *patika* a.

¹⁰ A keresztény művészet lexikona. Szerkesztette Jutta Siebert. Bp., 1986. *egyszarvú, griff* a.

¹¹ Csatai Endre i. m. 12.

¹² Baradlai – Bársony i. m. I, 57.

¹³ Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. Budapest–Zalaegerszeg, 1991. I, 608–10.

¹⁴ Baradlai – Bársony i. m. I, 69.

¹⁵ Tagányi Károlyi: Magyar Nyelv. XX, 137.

¹⁶ Vö. Papp Dezső i. m. 142.

¹⁷ Révai Lexikon *Fehér Kereszt* a.

¹⁸ Vö. Baradlai – Bársony i. m. 216.

¹⁹ Vö. Schematismus cleri archidioecesis Zagrabieisis. Zagrabiae, 1913. *passim*.

²⁰ Vö. a különböző hazai személynévtárak mellett K. Brechenmacher: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. Limburg a.d. Lahn; 1957; H. Bahlow: Deutsches Namenlexikon. München, 1967.

²¹ Vö. Gyógyszerészek Évkönyve 1935. Szerkesztette Karlovsky Géza – Korintsánszky Ottó. Bp., 1935.

²² Vö. K. Czuberka – G. Kraus: Österreichische Medicinal-Schematismus.

Névtudomány és stilisztika

A ragadványnévadás nyelvi eszközeiről

Ahogy a „földrajzi név keletkezésének . . . két feltétele van: az *e m b e r* mint elnevező és a *t á j* mint az elnevezés tárgya” (LÖRINCZE LAJOS, *Földrajzineveink élete*. Bp., 1947. 5), ugyanígy a ragadványnevek keletkezésekor is két tényezővel kell számolnunk: az elnevező közösséggel, illetőleg az elnevezett egyénnel. E két tényezőnek a névkeletkezésben betöltött szerepkörét alapul véve két nagyobb csoportba sorolhatjuk a neveket aszerint, hogy az elnevezett személy (vagy valamelyik őse) nem adott (I. csoport) vagy adott okot (II. csoport) a ragadványnév keletkezésére (vö.: LÖRINCZE: MNyj. I, 64–94; MARKÓ IMRE LEHEL: Nyr. LXXIX, 113–24).

1. A névadás indítéka az elnevezett személyen, annak tulajdonságán, viselkedésén stb. kívül eső okokban keresendő, tehát ezek a nevek a pontos vagy az egyszerűbb megkülönböztetés eredményeként keletkeztek. Göcsej és Hetés 82 falujában 1966-tól 1969-ig gyűjtött (vö. tölem: MNy. LXV, 184–97) mintegy hétezer adatból 1787 tartozik biztosan ebbe a csoportba.

A) Nyelvi eszközük egyharmad részben a nagyanya, az anya, a feleség vezetéknéve, kétharmad részben az egyik ősi névadási eszköz (vö.: KERTÉSZ MANÓ: Nyr. XLII, 291; SEBESTYÉN IRÉN: NyK. XLIV, 142; FEHÉRTÓI KATALIN, *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Bp., 1969. 9), az apa, nagypapa, anya, nagyanya keresztnéve (becézőneve). Az effajta ragadványnevek itteni széles körű elterjedése alapján megállapítható, hogy ez a névadási mód jellemző antroponímiai sajátossága Göcsejnek és Hetésnek. Ez a jelenség is – mint a sok keresztnévi (becézőnévi) eredetű vezetéknév – *rendszeresen* a székelységnél figyelhető meg még (vö.: LÖRINCZE: MNyj. I, 91; BAKOS KLÁRA: NyIrK. XII, 80). – Göcsej nyugati és délnyugati szegélyén (Kálócán, Pórszombaton, Csesztregen, Lenti-kápolnán, Bárszentmihályfán, Hernyéken, Zebeckén és Csertalakoson), valamint Hetésben jó néhány esetben talákoztam még a többséget jelölő *-ék* képző helyett a *-k* többesjellel a „*Miskák* Saroltájok” (egyeztető), a „*Pisták* Roszkájja” (nem egyeztető) és a „*Jóskák* Eszter”-féle (jelöletlen) szerkezetekben (vö. VÉGH JÓZSEF, *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Bp., 1959. 118). Az *-ék* képzőről tudjuk, hogy „eredete szerint az *-é* birtokjelnek s a *-k* általános többesjelnek a kapcsolatából alakult” (RUZSICZKY ÉVA: MMNyR. I, 397). Gyűjtőterületemen a fenti szerkezetek közül főleg a jelöletlenekben fordul elő.

B) Bár használati formájuk nagyon változatos, de a) többségük (1430) szórendje megegyezik a magyaros névrenddel: RK* (*Juli* Pista); – b) gyakori még (184) a meglevő ragadványnévnek újabb ragadványnévvel való bővítése: RRK (*Lacku Pali* Albin); – c) a ragadványnevet 102-szer fogja közre a vezeté- és keresztnév (becézőnév): VRK (*B o r o s á n Ferku* Misi); – d) a ritkább alakulásmódúak közül az RV (*Kecskés Tu b o l*) és a VKR (*H o r v á t Vendel Radics*) szerkezetben elsősorban a feleség vagy az anya vezetéknéve fordul elő ragadványnévként, ugyanígy az RVK típusú (*Csélénkó Tót Ferkó*) nevekben is.

* R = ragadványnév, K = keresztnév (becézőnév), V = vezetéknév. A ragadványnevet dőlt, a keresztnévet (becézőnevet) álló, a vezetéknévet pedig ritkított szedéssel közlöm.

C) A névadás indítékából és a nyelvi eszközből következően hangulatuk közömbös, hisz az 1787 adat közül mindössze hetet éreznek gúnynévnek.

D) Öröklődésre valamennyi itt tárgyalt név erősen hajlamos: egy-egy ragadványnevet átlagosan 2,1 személy visel.

2. A névadás indítéka az elnevezett személlyel (annak külső vagy belső tulajdonságával, életkörülményével stb.) kapcsolatos.

A) Az ide tartozó 2120 ragadványnév nyelvi eszköze kétharmad részben a tulajdonság, állapot stb. megnevezése (*Félszēmü Tērike*), egyharmad részben pedig átvitt értelemben használt szó: a) metafora (*Tōkmag*: alacsony); – b) metonímia (*Tūkrōs Juli*: mindig nézegeti magát a tükörben); – c) antonim szó (*Igazmondō*: hazudós); – d) hangutánzó (kiejtést utánzó) szó (*Kebbecsēm Hērmina*); – e) hangulatfestő (hangfestő) szó (*Sūmsū*: ügyefogyott). Ezek az átvitt értelmű szavak e főcsoporton belül elsősorban a lelki tulajdonság (60%), a szellemi fogyatékoság, a vallási túlbuzgóság, az elnevezett egyén külső megjelenéséről alkotott általános benyomás, a beszédhiba, beszédmód jellemzésére szolgálnak.

B) A nyelvi eszköz és a névhangulat közti összefüggést vizsgálva azt láttuk, hogy az 1. csoport 1787 adatából mindössze hétnek (0,4%) volt bántó hangulata, ezzel szemben a 2. csoportban 2120-ból 583-nak (27,5%). Ez az 583 gúnynév 84,3%-ban átvitt értelemben használt szavakból (részben nevekből) keletkezett, tehát az onomasztikában is érvényesül az a stilisztikai törvényszerűség, hogy „az érzellemmel színezett jelentéstartalom képet kíván ... és nem egyszerű megnevezést” (LENGYEL LAJOS: Szótártani tanulmányok. Bp., 1966. 175. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ; VÖ. még ARANY JÁNOS: Nyr. VII, 458; PAIS: MNy. XVIII, 94–5; SZATHMÁRI: A magyar stilisztika vázlata. Bp., 1958. 65). A fent maradó 15,7% esetében a nevek hangulatát, expresszivitását a „szóhangulat legtermészetesebb forrása, maga a jelentéstartalom, illetőleg a jelentett dolog idézi elő” (TEMESI: MMNyR. I, 167).

C) A nyelvi eszköz teremtette névhangulatot alak szerkezeti változás is kíséri, ugyanis ezek a nevek egyediek, 77%-ban önmagukban állnak, mert egyedül is képesek az azonosításra. A két- és háromelemű (RK, RV, RR, RVK, VKR) gúnynevek többsége öröklött név, ezeket tehát mások is viselik, illetőleg viselték.

D) Öröklődésre a 2. főcsoport nevei közül a közömbös hangulatúak hajlamosak.

Névtudomány és nyelvjárástörténet

A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról

1. A forrásokról és a kutatóterületről. – A tridenti zsinat – nem előzménytelenül – valamennyi püspököt kötelezte egyházmegyéje kétévenkénti meglátogatására, az összegyűjtött tapasztalatokról pedig – az V. Sixtus pápa 1586-ban megjelent *Romanus Pontifex* konstitúciójának megfelelően – meghatározott időközökben „a pápának egyházmegyéje állapotáról jelentést terjeszt elő” (VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*. Pannonhalma, 1933. 13). Ezek a látogatások 1677 óta a veszprémi egyházmegyében közismert okok miatt szüneteltek ugyan, de ezekkel függ össze Pázmány 1625-ben kiadott *Rituáléjának* az a része, amelyben öt anyakönyv vezetését rendelte el: a keresztelésit, a házasságit, a halottit, a bér mátkozásit és végül a családok összeírását tartalmazó „*liber status animarum*”-ot (vö. HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 266). A keresztelési anyakönyvek vezetése a töröktől nem vagy kevésbé háborgatott területeken lassan meg is indult, de a *liber status animarum*oké csak egészen későn, 1745-ben. Adatfelvételüket Mária Terézia 1745. december 8-án kiadott királyi meghagyása alapján – sőt ezt valamivel meg is előzve – Padányi Biró Márton veszprémi püspök rendelte el egyházmegyéjében, amely az akkori Veszprém és Fejér megye teljes egészét, Somogy megyét (Szigetvárt és környékét kivéve) és Zala megye nagyobbik részét foglalta magába. A Becsehely–Lenti vonaltól délre-délnyugatra eső terület a zágrábi egyházmegyéhez tartozott. Ugyanakkor a mai pápai főesperesség Győr egyházmegye területe volt (vö. *A veszprémi egyházmegye papságának névtára*. Veszprém, 1975. 9). A Padányi által megkezdett munkát halála (1762) után Koller Ignác püspök folytatta, aki 1768-tól – az 1731. évi Carolina Resolútióban gyökerező királyi engedély alapján – mind a vizitációkat, mind a népességösszeírásokat a protestánsokra is kiterjesztette, az összeírásokat a zsidókra és a görögkeletiekre is.

A kötetek az egyházmegye tíz esperességének, a veszpréminek, a budainak, a székesfehérvárinak, a segesdinek, a kaposvárinak, a keszthelyinek, a zalaegerszeginek, a kani zsainak, valamint a később létesült tapolcainak és palotainak az adatait tartalmazzák 1745 és 1771 közötti időben több mint ezer helységet felölve (vö. DÁVID ZOLTÁN, *A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747–1748*. Bp., 1973. 4). Mivel az összeírás általában nem egyidejűleg folyt, hanem egymást követően, majd 1771-ben újból megcsinálták, a fenti intervallum között a lakosságot többször is összeírták, nem egy települését négyszer is. E házról házra haladó, illetőleg sorszámozódó összeírások nem teljesen azonos kérdések alapján készültek, de általában fölvtették a háztulajdonos, a feleség, a gyermekek nevét (e két utóbbi esetben nemegyszer csak a keresztnévét), életkorát, föltüntették továbbá a családi állapotot (nős, özvegy, nőtlen, hajadon), a családfőhöz fűződő kapcsolatot (felesége, fia, lánya, veje, sógora stb.), a társadalmi helyzetet és a foglalkozást (nemes, zsellér, árendás, szolga, inas, segéd stb.) is. Mindezek mellett megjelölték azt is, hogy gyónóképes-e, bér mátkozott-e az illető személy (ha római katolikus), vegyes házasságban él-e, továbbá a felekezetet (a nem római katolikusok esetében), sőt azt is feljegyezték, hogy kik a konvertiták (a katolikus felekezetre visszatértek), illetőleg az

apostáták (a valamely protestáns felekezetre tértek). Mivel e rovatolt és fáránként (plébániánként) statisztikai összesítésekkel is ellátott összeírások nyelve latin (természetesen a keresztnéveket is latinos formában írták), forrásaim szórványemlékeknek tekintendők. Névtudományi értékén kívül – sőt ezt talán meg is haladva – település- és társadalomtörténeti, művelődéstörténeti, egyháztörténeti, történeti statisztikai stb. értékei azért is érdemelnek különös figyelmet, mert még a XVIII. századi dicalis és egyéb összeírásokra is érvényes Szabó Istvánnak a XIV–XV. század forrásaira tett megállapítása, mely szerint „forrásaink a földesúri-nemesi elemeken kívül éppen úgy nem adnak számot a papokról, a zsidókról, mint a cselédekről, a pásztorokról, s mindenféle más majorsági népről sem, sőt legtöbbször a jobbágytársadalomnak a XIV–XV. századokban már kialakulóban levő s a XV–XVI. századokban a telkes jobbágyokhoz képest már 20–30 százalékot is kitevő zsellérség felől sem” (SZABÓ ISTVÁN, A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század. Bp., 1966. 190).

Zala megye Tanácsának Művelődési Osztálya 1975-ben bízott meg azzal a feladattal, hogy a veszprémi püspökség területéhez tartozó zalai, illetőleg volt zalai települések névanyagát a nevekhez csatlakozó egyéb adatokkal együtt mutatóval ellátott adattárba szerkesszem, és bocsássam az érdekelt tudományok és tudományágak művelőinek rendelkezésére. A XVIII. századi Zala megye területén az Alsóörs–Pula–Szóc–Szegevár–Véged–Zalalövő–Boncodfölső–Milej–Nova–Pusztamagyaród–Nagykanizsa–Komárváros–Keszthely–Balaton-part–Alsóörs által határolt terület 309 településéről (oppidumok, pagusok és praediumok) helyhez és időhöz köthetően valamivel több mint 220 ezer személyt írtak össze név szerint. Ez a 220 ezer személy a következő 11 népességösszeírásban található: 1. Conscriptio Animarum Districtuum Wesprimiensis et Keszthelyensis 1745 (jelzete: VPL. A. 14. 2. 626 fólió lap, 37 x 21 cm), 2. Conscriptio Animarum Districtus Keszthelyensis 1746 (jelzete: VPL. A. 14. 1. 317 fólió lap), 3. Visitatio Canonica. Districtus Szala-Egerszegiensis. Conscriptio opus 1748 (jelzete: VPL. A. 8. 10. 1166 fólió lap), 4. Conscriptio Animarum Districtus Kanizsaensis 1757 (jelzete: VPL. A. 14. 3. 750 fólió lap), 5. Conscriptio Animarum Districtus Keszthelyensis 1757 (jelzete: VPL. A. 14. 5. 758 fólió lap), 6. Conscriptio Animarum Districtus Wesprimiensis 1757 (jelzete: VPL. A. 14. 8. 718 fólió lap), 7. Conscriptio Animarum Districtus Kanisaensis 1767, de valójában valamennyi adata 1769-ből való (jelzete: VPL. A. 14. 9. 356 fólió lap), 8. Conscriptio Animarum Districtus Kanizsaensis 1771 (jelzete: VPL. A. 14. 10. 726 fólió lap), 9. Conscriptio Animarum Districtus Keszthelyensis 1771 (jelzete: VPL. A. 14. 12. 411 fólió lap), 10. Conscriptio Animarum Districtus Tapolcensis 1771 (jelzete: VPL. A. 14. 14. 424 fólió lap), 11. Conscriptio Animarum Districtuum Palotaensis et Wesprimiensis 1771 (jelzete: VPL. A. 14. 15. 616 fólió lap).

2. A scriptorokról. – A 2. és a 3. összeírás valamennyi adatát egy-egy kéz írta, a többiét annyi, ahány plébánia volt a főesperesség területén. A 2. összeírás kezét nem ismerem, a 3.-ét viszont igen (Gabriel Sárkány parochus et vice-archidiaconus Egerszegiensis). Az összeírást a plébánosok végezték. A családnevek nyelvjárási lejegyzéséből arra is lehet következtetni, hogy erről a vidékről származhattak, amit az is megerősít, hogy az egyházmegye papjait a püspökség székhelyén képezték, és általában az illető egyházmegye valamelyik helységében születtek. Hogy a családnevek, egyáltalán a tulajdonnevek lejegyzése a valóságot tükrözi általában, nem egy esetben meg különösen (például: 5/ Zalagyörmör: Catharina Csüőre (A helységnév előtti szám az összeírás kötetének az általam adott sorszáma.), 7/Pölöskefő: Martinus Szüőcsky), annak nemcsak nyelvi, hanem

adminisztrációs oka is van (vö. BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 38). De hogy mindemellett összeíróink sem voltak mentesek a hivatalviseléssel járó komolykodástól, arra az alábbi néhány irodalmi nyelvi téves visszaütéssel keletkezett hiperurbanisztikus név is utal: 7/Pölskefő: Dorothea *Sülye*, 6/Arács: Eva *Dallyos*, 7/Gelse: Dorothea *Gelyen*, Felsőhahót: Catharina *Szilyva*, Zalaszentbalázs: Anna *Vinczellyér*, Pölskefő: Eva *Szölyös*, 7/Istvánd: Elisabetha *Ballya*, 4/Nagykanizsa: Stephanus *Gyödörházý*, 8/Pötréte: Ladislaus *Szalyay* stb. (vö. BARCZI GÉZA, Magyar hangtörténet. Bp., 1958². 160, BENKŐ i. m. 41).

3. Vizsgálódásaim szinkron jellegűek, viszonyításaim alapja pedig mint mérőeszköz a mai köznyelv (vö. DEME LÁSZLÓ, A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. Bp., 1959. 18–9, PAPP LÁSZLÓ, XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása. Bp., 1959. passim, IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. passim). Ennek a lényege, hogy a nyelvjárási adatoknak a köznyelvekkel való egybevetése csupán módszerbeli eljárás, és „nem jelenti a tárgyalt nyelvjárási jelenségeknek a köznyelvi formákból való levezetését, származtatását, és természetesen még kevésbé jelenti azt, hogy ez a viszonyítás tükrözi a vizsgált nyelvjárási sajátság valóságos történeti fejlődését” (IMRE SAMU, A felsőőri nyelvjárás. Bp., 1971. 17). De természetesen – mivel adataim nem egyetlen nyelvjárás-területről valók – térképre vetítem majd a belső tagoltságot is mutató neveket. Mindezek mellett az összefoglaló részben fölhívom a figyelmet a megőrzött régiségeknek tekinthető nevekre is.

Anyagom jellegéből adódóan vizsgálataim szinte kizárólag hangtaniak, de még a hangtani jelenségek megragadása is erősen behatárolt a névanyag természetszerű esetlegessége miatt.

Előadásomban néhány önkényesen kiválasztott jelenségre szeretném fölhívni a tisztelt hallgatóság figyelmét.

a) Az *i* fonéma terén nem kevés adat gyűlt össze a kny. *é* : nyj. *i* megfelelésre (a rövid *i* hangsúlyos helyzetben több esetben föltehetően hosszúnak hangzott). 1/Óhíd: Michael *Bires*, Sármellék: *Berinyi* Kata, Rezi: Susanna *Minszáros*, Szentgrót: Jacobus *Szip*, 2/Gógánfa: Catharina *Kevill*, Catharina *Sebestin*, 3/Iborfia: Franciscus *Nizü*, Kiskanizsa: Nicolaus *Finyes*, Újudvar: Ursula *Mihes*, 4/Bókaháza: Joannes *Pintek*, Felsőhahót: Catharina *Micses*, Catharina *Nimeth*, Zalakaros: Elisabetha *Szekriny*, Nemesapáti: Marianna *Pintek*, Zalakoppány: Paulus *Pinzes*, Bezeréd: Georgius *Kertisz*, 5/Kisgyömbő: Joannes *Sziles*, Eva *Miszaros*, Felsőpáhok: Catharina *Gerencsir*, Hévízszenandrás: Michaél *Pintir*, Alsópáhok: Rosalia *Borbil*, Bodorfa: Susanna *Fazikas*, Szentgyörgyvár: Elisabetha *Verib*, Sármellék: Catharina *Berinyi*, Paulus *Nimet*, Joannes *Miszáros*, Josephus *Kiminyes*, Marianna *Kertisz*, Michaél *Barbily*, Zalaszentgrót: Catharina *Salitromos*, Lesencetomaj: Adamus *Pinzes*, Sümeg: Juditha *Sziplak*, Kékut: Michael *Kerik*, Helena *Gerencsir*, 6/Füred: Georgius *Csippán*, 7/Újudvar: Franciscus *Mihes*, Szepetk: Catharina *Vindős*, Zalakaros: Julianna *Förhincz*, Felsőkál: Elisabetha *Philöb*, Galambok: Eva *Fehir*, 8/Nagykanizsa: Petrus *Bedenik*, Gelse: Marianna *Pintek*, Joannes *Nimeth*, Rosalia *Szipp*, Marianna *Piczeli*, Elisabeth *Nimeth*, Nemeshetés: Paulus *Pintek*, 9/Bazsi: Elisabetha *Barbil*, Joannes *Csiplő*, Mihályfa: Mathias *Kertisz*, Marianna *Sármelik*, Hévízszenandrás: Joannes *Sármelliki*, Michaél *Bellin*, Sármellék: Juliana *Veszprinyi*, 10/Petend: Catharina *Nimeth*, Sümeg: Martinus *Sebestiny*, Joannes *Ridei*, Anna *Miszáros*, Valentinus *Kövir*, Benedictus *Dines*, Elisabetha *Gerencsir*, Eva *Ersziny*, Elisabetha *Tisli*, Elisabetha *Bicsirdi*, Tapolca: Catharina *Csics*, Elisabetha *Ricsei*, Ladislaus *Kises*, Dörögdt: Elisabetha *Igető*.

b) A magánhangzók területéről számos példát idézek majd a kny. *o* : nyj. *u* megfelelésre. 4/ Bezeréd: Anna *Kuvacs*, 1/Kisgörbő: Franciscus *Tarsul*, 9/Keszthely: Catharina *Bukor* stb.; a kny. *ó* : nyj. *u*-ra: 3/Tófej: Petrus *Biru*, 7/Pacsatüttös: Stephanus *Mankus*; a kny. *a* : nyj. *o*-ra hangsúlyos helyzetben: 5/Óhíd: Stephanus *Odorgyán*, 9/Balatongyörök: Juditha *Vorga* stb. és hangsúlytalanban mint az *á* utáni *o*-zásra: 3/Zalaszentmihály: Michaël *Káso*, 10/Balatonederics: Catharina *Balásso*, Stephanus *Lukátso*; a kny. *é* : nyj. *e*-re: 4/Pölöske: Catharina *Kőzep*, 9/Mihályfa: Eva *Szeke*, Bazsi: Joannes *Feleszü*, 4/Zalakoppány: Thomas *Hetffe* stb.

c) Meglehetősen gazdag anyagot tartalmaznak az összeírások a mássalhangzó-szembenállások bemutatására is, különösen a kny. *n* : nyj. *ny*; a kny. *ny* : nyj. *n*; kny. *j* : nyj. *l* megfelelésekre. 4/Pakod: Margarita *Orbány*, 7/Kiskomárom: Franciscus *Kötén*, 5/Alsópáhok: Rosalia *Borbil* stb., stb.

d) Nem kevés a megőrzött régiségnek is felfogható adat. 5/Mindszentkál: Stephanus *Laczlo*, Gyülevész: Catharina *Szarándok*, 9/Mihályfa: Marianna *Sármelik*; de: 8/Nagykanizsa: Eva *Ballaton*, 9/Zalaszentgrót: Anna *Mellasz* (a *Melas* keresztnévet l. Martyrologium Romanum. Róma, 1944. 19; E. BRISCHGI, Name verpflichtet. Das grosse Arena-Buch der Taufnamen. Würzburg, 1959. 147), Georgius *Mezsey*, 7/Zalaszentbalázs: Georgius *Luppus* stb. Nem történt meg az elhasonulás a mai is élő *Bozza*, *Bozzai* nevekben. A haplológiára (4/Nagykanizsa: Stephanus *Győvén*), a népetimológiára (8/Nagykanizsa: Emericus *Nagyhajzer*), a hangátvetésre (8/Nagykanizsa: Petrus *Bedenik*), az *l* különböző indítékú és helyszínű kiesésére (8/Pölöske: Catharina *Foris*, 10/Keszthely: Maria *Szabocsi* stb.) több példát sorakoztatok majd fel. A kny.-i rövid szövégi msh. helyén hosszú msh.-t találunk: 6/Balatonfüred: Catharina *Ezett*, 7/Felsőhahót: Georgius *Jakapp* (itt zöngétlenedés is történt), 7/Zalaszentbalázs: Marianna *Hajnull*.

e) A mássalhangzótorlódás feloldásának módjai: *α*) msh.-kieséssel. 4/Zalabér: Joannes *Forján*, 7/Zalaszentmárton: Juditha *Csinát*, 8/Bókaháza: Stephanus *Sziva*, Zalakoppány: Andreas *Talát*, Pölöske: Catharina *Foris*, 10/Keszthely: Maria *Szabocsi*, Köveskál: Juditha *Páffi*, 9/Bazsi: Georgius *Keszeli*, 1/Óhíd: Eva *Markal*, 7/Nemesszer: Stephanus *Markal*, 7/Bezeréd: Georgius *Sigmon*, Pakod: Eva *Győvári*, 7/Gelsesziget: Catharina *Ránis*, 5/Bazsi: Kristophorus *Kesztel*, 3/Nemeshetés: Georgius *Jakafi*, 8/Bak: Catharina *Jakafi*. – *β*) mgh-betoldással. 5/Zalasántó: Mathias *Karajczár*, 10/Balatongyörök: Catharina *Daragonyos*; 5/Kékut: Elisabetha *Kontora*, 7/Tölcsány: Susanna *Kontora*; 9/Felsőaranyod: Helena *Hajogató*, 10/Balatoncsicsó: Elisabetha *Sováb*, 3/Batyk: Jacobus *Pehem*, Petrus *Pehem*, 4/Zalavég: Catharina *Pehem*, 7/Padár: Eva *Zerin*, 8/Szentpéterúr: Barbara *Feriss*, 9/Keszthely: Anna *Krebesz*, 7/Dióskál: Eva *Durusza*, 8/Gelse: Julianna *Andiri*.

De: 10/Tapolca: Franciscus *Kecskeméti*, 9/Vindornyafook: Elisabetha *Ostvald*, 8/Zalaújlak: Franciscus *Körtvélyes*, Zalamerenye: Georgius *Karsi*, 7/Zalakaros: Eva *Harshagyi*, 3/Pölöske: Georgius *Barlabás*, 5/Tekenye: Michaël *Dombjan* stb.

f) Elavult képzős nevek. 5/Gyulakeszi: Helena *Sarkanté*, Salföld: Catharina *Sarkanti*, 10/Badacsonytomaj: Stephanus *Sarkanti*. Sarkantyú családneve nincs. A több, országosan is előforduló *Gombár* név mellett egy-egy család neveként fordul elő a *Kaszár* (8/Alsórajk) és a *Rákár* név (5/Zalaudvarnok). Köztudomású, hogy a denominális -ár képzővel alakult főnevek a nyelvújítás korának jellemzői (TESz. *kádár* a.), ezért aztán az látszik valószínűnek, hogy ezeken a neveken a szláv nyelvekben eleven -arъ képzőt lássuk (vö. SzófSz. *kádár* a.). (De akárhogy álljon is a dolog, az eddig kellőképpen meg nem magyarázott *Solymár* mellett e három -ár képzős név nyelvi tény.)

g) Családnévanyagomban néhány valódi tájszó, illetőleg mára már elavult szóból keletkezett név is akad. 8/Zalaszentbalázs: Eva *Csérentő*, Galambok: Georgius *Czimoda*, 4/Nagykapornak: Catharina *Döbölle*, Zalakaros: Paulus *Dörgőnye*, 9/Óhíd: Stephanus *Dufonya* subulcus pagensis, 8/Zalacsány: Joannes *Hancsék*, 4/Pölsöske: Helena *Kajta*, 8/Nagybakónak: Elisabetha *Makacsos*, Gelse: Eva *Pipics*, 9/Mihályfa: Joannes *Sopángos*, 7/Vöckönd: Franciscus *Boriszak* stb.

4. Nem folytatom tovább, mert hisz az ide vágó anyag teljes bemutatására a mutató elkészülte után érdemes csak vállalkozni.

Névtudomány és szociológia

A 18. századi népességösszeírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint a névszociológia forrásai

1. Amikor az 1970-es évek elején tudomásomra jutott, hogy a Veszprémi Püspöki Levéltárban 15 főlíó kötetben csaknem 9 ezer kéziratos lapon akkora mennyiségű személy-név őrződött meg az 1745 és 1771 közötti időből, hogy ezeknek akárcsak vármegyénkénti összegyűjtése, egybeszerkesztése és kiadása sokkal inkább riasztó, mintsem kedvsínáló, magam is csak egyetlen, a legteljesebbnek tűnő 1771. évinek a feldolgozására gondoltam. Pedig akkor még nem adták a kezembe a kiváló levéltárosok, dr. Körmendy József és Rajczi Pál (később kedves munkatársaim és barátaim) az 1745 és 1748 között lefolytatott generális vizitációk 10 főlíó kötetét (5334 lap), amelynek mintegy felét a népességösszeírások teszik ki. A veszprémi püspökség – melyet elsőként alapított Szent István királyunk, egyes történészeink szerint még Géza fejedelem – 1771-ben 5 vármegyére (Pilis, Zala, Veszprém, Fejér és Somogy), valamint 11 esperességre (budai, zalaegerszegi, kanizsai, keszthelyi, tapolcai, veszprémi, palotai, székesfehérvári, ráckevei, segesdi és kaposvári), azaz a fél Dunántúlra terjedt ki, és hozzá 183 plébánia és 722 filia, összesen tehát 905 lelkipásztorkodási hely tartozott. (Simontornyát mint plébániát a pécsi, de a hozzá tartozó Veszprém megyei Tótit és Vámost a veszprémi püspök vizitálta.) Zala megye akkori művelődési vezetői természetesen csak azt vállalhatták, hogy a történelmi Zala megye területéről készült összeírásokat dolgoztatják fel, ez is beláthatatlanul nagy munkának tűnt még akkor is, ha a szükséges anyagiakkal támogatnak. 1975-ben kezdtem hozzá az anyaggyűjtéshez a püspöki levéltárban, ahol csaknem két évet töltöttem, de amikor a levéltárosok is látták, ilyen módon nehezen jutok a végére, maguk eszközölték ki Paskai László, illetőleg Kádár László püspök uraknál, hogy a féltve őrzött forrásokat egyenként dr. Peidl Béla nagykanizsai plébános, c. kanonok úr kíséretében személyautómmal lakóhelyemre szállítsam, s a Szent Imre Plébánián dolgozzam fel őket.

Kutatóterületem tehát a veszprémi római katolikus püspökség fennhatósága alá tartozó 309 település, amely az Alsóörs–Pula–Szóc–Szegvár–Véged [Zalavég]–Zalalövő–Milejszeg–Nova–Pusztamagyaród–Nagykanizsa–Kiskomárom–Keszthely–Balaton-part–Alsóörs vonallal határolható körül.

A fentebb jelzett időszakban általában háromszor írták össze a lakosságot: 1745–1748-ban, a kánoni látogatások jegyzőkönyveiben, 1757-ben, tehát még Padányi Biró Márton püspöksége (1745–1762) idején és 1771-ben Koller Ignác püspök (1762–1773) kormányzása alatt. Valamennyi összeírás a szentszékeknek készült főpásztori egyházmegyei jelentés alapjául szolgált (vö. VANYÓ 1933). Anyaggyűjtés közben merült föl, hogy ne csak a magam névtudományi szempontjainak megfelelő forrásközlésre szorítkozzon ez a vállalkozás, hanem vegyem figyelembe a helytörténészek, az egyháztörténészek, sőt a hagiográfiával, illetőleg az ikonográfiával, a művelődéstörténettel és a családtörténettel foglalkozó kutatók érdekeit is, következésképpen az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is kerüljenek bele a készülő kiadványba.¹ A püspöki levéltárban való tájékozódásomkor meggyőződhettem arról, hogy sem 1745 előtt, tehát Acsády Ignác püspöksége (1725–1744) alatt, sem 1771 után nem készültek efféle névsorok a canonica visitatiókhoz. Elhatározásomat az is motiválta, hogy a magam szempontjait akkor is tudom érvényesíteni,

ha az anyaggyűjtést nem szűkítem le egyetlen évre, 1771-re, ezt megtehetem a teljes zalai vonatkozású források közlése után is.

2. A szociológiai szempont figyelembevétele a nyelvtudományban nem nagy múltra tekinthet vissza; elsősorban a dialektológusok érvényesítik (l. KISS JENŐ erre vonatkozó tanulmányait), de egyre inkább bevonul a magyar nyelvtörténeti kutatásokba is (vö. ZELLIGER 2002). Magam ugyan nem nyilatkoztam ennek a szempontnak a névtudományban való érvényesítéséről, de megkísértem a 17. századi zalai keresztnévadás motivációit ennek figyelembevételével bemutatni (vö. ÖRDÖG 2001). Ezt teszem most is, amikor készülő munkámból kiemelek egy-két részterületet annak szemléltetésére, hogy a teljes korpuszon, a név szerint összeírt 221 415 személy nevének a vizsgálatakor miként kívánom érvényesíteni forrásaimban a szinte önként kínálkozó szociológiai szempontot.

2.1. Padányi Bíró Márton püspök generális vizitációjához kieszközölte Mária Terézia támogatását, aki a Bécsben 1745. december 8-án kelt meghagyásában csak annyiban engedélyezte az evangélikus és a református gyülekezetek vizitálását, hogy „szabályosan keresztelnek-e, vagy hogy megfelelően felkészültek-e a keresztelésre” (vö. ÖRDÖG 1998). Nevük vagy a névsorok végén, vagy a házak, utcák elhelyezkedése rendjében összeírt katolikusok között olvasható. A munkámhoz elkészített szó- és tárgymutató (4: 569–619) segítségével megtudható, azaz visszakereshető, hogy kutatóterületem – amely egyház-szervezeti okból magába foglalja a Veszprém megyei Öcsöt és a Somogy megyei Szentmiklóst (ma Miklósfa, Nagykanizsa belterülete), Miháldot és Liszót is – 93 településén szórványként találunk evangélikusokat, akik 156 névsorban szerepelnek. (Tájékoztatásul közlöm, hogy a vizsgált időszakban összesen 789 névsor készült a 309 településről.) Nagyobb számban Szegváron, a 2. számú összeírásban (a továbbiakban az összeírás sorszáma után kettőspont áll) 12 család és családtöredék, Galsán 2: 14, Rigácson 2: 15, Kisvásárhelyen 2: 11, Szentgróton 2: 50, Istvádon 4: 52, Szentgrót-Polgárvárosban 5: 11, Gyülevészen 9: 15, Kapolcson 5: 12, Vászolyban 6: 14, Kővágóörsön 10A: 13, Kerecsenyben 4: 19, 8: 23, Galambokon 4: 9, Dörögdön 10: 39, Öcsön 10: 29, Köveskállán 10: 18), tehát a megye északi részén. Családneveikről általában azt lehet mondani, hogy zömében magyar. Szegvár: *Csik, Kiss, Tarodi, Lévy, Tóth, Németh, Szabó, Uki, Boros, Horvát, Cseh*, Galsa: *Kővesy, Szabo, Komár, Mori, Polgár, Barcza, Gaáll* stb.; Szentgrót: *Rövid, Kun, Ács, Morocz, Finta, Forintos* stb., de itt már találkozunk német és szláv nevéekkel is: *Lajrer, Kaiszer, Novák, Kalovecz* stb. Módszeres vizsgálatukat itt nem végezhetem el, ahogyan nem tehetem meg a következőkben, a reformátusok esetében sem.

2.2. A reformátusok 67 településen ugyancsak szórványként jelennek meg 121 névsorban, 1305 házban. Nagyobb számú református él a göcseji Háshágyon 3A: 11 és az ugyancsak Göcsejhez tartozó Milejben 3A: 63, továbbá Szentgróton 2: 26, 5: 28, Kapolcson 10: 18, Felsőörsön 6: 59, Nagypécselyben 6: 26, Nemespécselyben 6: 46, Csopakon 6: 23, Lovason 6: 44, 11: 34, Kövesen 6: 30, 11a: 31, Paloznokon 6: 25, Vászolyban 6: 18, Füreden 6: 159, Arácson 6: 51, Monoszlón 5: 12, Köveskállán 5: 12, Kővágóörsön 10: 16, Dörögdön 10: 14, Öcsön 10: 14, Kiskomáromban 3A: 34, Galambokon 4: 32, 7: 42 és Nagyrécsén 4: 10. Földrajzilag tehát Göcsej közepén, a Balaton-felvidéken és Kiskomáromban – amely a középkorban Somogy megyéhez tartozott –, illetőleg ennek környékén sűrűsödnek. Családnevük zömében magyar, a Szentgróton élőké szinte kizárólag az: *Pintér, Salamon, Sücs, Karácson, Bolhás, Szabó, Böcsföldy, Györke, Fodor, Váczy, Bekes, Vajda, Illa,*

Mérey stb., ami persze nem meglepő. Puritánt, azaz szigorú Luther-, illetőleg Kálvin-tant követőt csak Galsán jeleznek: 1745-ben *Horvát Márton*t, *Kovács Márton*t és *Megyesi Ádám*ot és családját, valamint a Kovács Márton családjában élő *Csapó István*t. A közel-múltban áttértekkel 14 településen találkozunk, akiket apostataként vettek számba. A katolikus egyházba visszatérteket a convertita szó jelzi 114 településen, 167 névsorban és 609 családban. Szentgróton, Nemespécseben, Keszthelyen és Nagykanizsán schismaticusok is élnek. Szentgrót 9. számú összeírásában *Josephus Kozma* és családja, valamint *Antonius Verjod* nevű szolgája, Nemespécseben egy nőtlen, *Jacobus Farkas*-t jegyezték be ortodoxként, Keszthelyen *Simon Panapista*-t és családját, valamint *Georgius Dani*-t, *Daniel Szanto*-t, *Ladislaus Kocsis*-t, *Demeter Duh*-t és *Georgius Demeter*-t. Nagykanizsán (ahol magam is emlékezem imaházukra és temetőjükre) *Georgius Jánkovics*-ot és családját, valamint a Pländer családnál szolgáló 22 éves *Simon Rácz*-ot. Az itt közölt 10 családnévből hét magyar (*Kozma, Farkas, Dani, Kocsis, Szántó, Rácz*), és csak három (*Verjod, Panapista, Duh*) a szláv eredetű, ami viszont meglepő. – Pölöskefőn az 1757-ben készült forrásban *Süle János* 50 éves nőtlen, megbérmálkozott neve után álló „Arianus” antitrinitáriust, unitáriust jelöl.

A vegyes házásokat a püspöki utasításnak megfelelően a d. r. (= disparis religionis) rövidítéssel látták el. Nem voltak túl sokan, ami érthető: egyik felekezet sem szorgalmazta a vegyes házasságot. A vizsgált 26 év alatt 41 településen tűnnek fel. Őket abból a szempontból kellett a vizitátoroknak megvizsgálniuk, hogy melyik felekezet tanításának megfelelően nevelik gyermekeiket, továbbá hogy „van-e valakinek a nyájában olyan leány, akinek semmiféle vallása nincs”. Őket „indifferens”-ként jelölték meg, de több esetben a még nem konfirmált protestáns gyermek neve után is ezt jegyezték be. Emiatt az 57 településen található 504 adat fenntartással kezelendő. Névtani vizsgálatuk hozadéka is kétséges.

2.3. Természetesen az izraelita felekezetűek (Iudaei, Hebraei) sem maradhattak ki az összeírásokból. 15 településen éltek (Balatonmagyaródon, Diszelben, Felsőhahóton, Kaposon, Kiskomáromban, Nagykapornakon, Pulában, Pölöskén, Szentpéterúrbán, Szerdahelyen egy család, Gelsén, Sándorházán, Sármelléken, Sümegen, Szentbalázson két család, Szentlászlóegyházán pedig négy család.) A 29 család, illetőleg családtöredék mellett Sümegen összeírtak egy neofita, újonnan áttért zsidót is (*Joannes Horváth* 26 éves nőtlen, gyónó, megbérmálkozott) és egy convertitát, azaz korábban áttértet, *Joannes Ferentz* nevűt. 1771-ben még találkozunk az ősi egyrészes zsidó nevekkal. Balatonmagyaród: *Salamon* 41 éves, felesége *Catharina*, gyermekeik *Simon, Abraham, Josephus*, velük lakik egy *Josephus* nevű 28 éves férfi, föltehetően vagy a családfő vagy a feleség testvére, esetleg rokona. Diszelben ugyancsak 1771-ben a családfő egyrészes, de nem zsidó, hanem keresztény nevet visel (*Paulus*), felesége *Sará*. Pulában 1747-ben a családfő *Salamon*, felesége *Juditha Chrosinger*. Sándorházán 1771-ben a szláv nevű 27 éves *Larentics* sakter tűnik föl. Egyrészes névvel szerepel 1746-ban Sümegen egy *Josephus* nevű családfő, felesége kétrészes névvel: *Rachel Nátan*. Szolgájukat is kétrészes névvel (*Moyses Abraham*) jegyezték be. Ugyancsak Sümegen 1745-ben két egyrészes nevű házatlan zsellér él, akik *Stephanus Takács*nál laknak: *Jacob* és *Salamon*. Házas zsellérként írták össze szintén Sümegen a 36 éves *Clara*-t gyermekeivel (*Jacobus, Philippus, Martimus*) együtt. A többi család viszont kétrészes nevet visel. *Josephus Farkas*, felesége *Eva Salamon* (Kiskomárom, 1771), *Andreas Isák* 53 éves, felesége *Catharina Czimbalmos* 44 éves (Nagykapornak,

1771), *Mathias Daniel* 42 éves, felesége *Catharina Abraham* 40 éves (Pölöske, 1771), *Isac Samson*, felesége *Catharina Haile*, valamint *Jacob Lazar*, felesége *Sara Wolff* (Gelse, 1771) stb.

Köztudomású, hogy a zsidók a középkorban Nyugat-Európa felől települtek be az országba, családnévanyagukban nálunk is csak részben őrizték meg hagyományos bibliai (ószövetségi) nevüket (*Ábrahám, Ádám, Dániel, Izsák, Icik* [az *Izsák* becézője], *Izrael, Jakab* [Jakab], *József, Juda, Lázár, Mihály, Mózes, Salamon, Sámson*), mert a fenti 14 név mellett 10 zsidó-német, illetőleg jiddis (*Chrosinger, Jakli, Garstli, Haile, Hartl, Hársli, Joli* [vö. BRECHENMACHER 1957], *Leib, Marx, Wolf*), valamint 9 magyar (*Ando, András, Bence, Czimbalmos, Farkas, Ferenc, Kelemen, Szarvas, Zsidó*) és egy szláv (*Larentics*) nevet viseltek. Hogy a magyar nevek a jiddis nevek fordításai-e, azt nem tudhatjuk, mert csaknem mindegyiknek ki lehet mutatni a zsidó-német megfelelőjét. De talán nem is kell okvetlenül mindegyik név esetében fordításra gyanakodnunk; a zsidó névrendszerre az európai névrendszerek mindenképpen hatottak, különösen mert a zsidóság általában bilingvis, sőt trilingvis volt. PAUL LEVY például a francia zsidó nevek nyelvi forrásait vizsgálva a héber (ószövetségi), görög és latin eredetű nevek mellett tipológiájában helyet kértek maguknak a román vagy másképpen újlatin (francia, spanyol, portugál, olasz), a német (felnémet, elszászi zsidó, keleti jiddis), az észak-afrikai nevek is, továbbá a szláv és a magyar eredetűek (vö. LEVY 1960). A nálunk divatos keresztnéveket² anyagomban közöttük is tetten lehet érni: *Benedek* (3 személy viseli), *Márton* (2 személy), *Rozália* (10 személy), *Katalin* (8 személy), *Ilona* (4 személy), egy-két esetben feltűnik közöttük a *Borbála, Julianna, Klára, Krisztina, Magdolna, Terézia* stb. is.

3. A kánoni látogatáskor arra is választ kértek a plébánosoktól, hogy milyen nemzetiségűek, illetőleg nyelvűek laknak a materben és a filiákban. A közzétett öt generális vizitáció 288 településre kiterjedő jegyzőkönyveiben Pulát, Hahótot, Egregyet tiszta németnek, Udvarnokot és Csáfordot pedig tiszta szlávnak, Döbröcét, Zalaszentgyörgyöt, Vindornaszőlőst pedig zömében szlávnak jelzik, de mindegyikben jól tudnak a hívek magyarul is. Megjegyzem, Freiviz és Langviz (ma Füzvölgy és Hoszúvölgy) a generális vizitáció idején a zágrábi püspökséghez tartozott, ahol az 1747. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy lakói Svárországból vándoroltak be, eredetüket tekintve úgy tudják, hogy ők Koblenz környéki svábok, akik a folytonos német-francia háborúság miatt menekültek el hazájukból (vö. Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat. Zala Megyei Levéltár). Nyelvükben ők is hamar elmagyarosodtak, bár gyermekeiknek német tanítójuk volt. Vegyes településnek írják Szentgrót-Polgárvárost, Sármelléket és Zalabért.

3.1. A németek zömében az 1690-es évek végén, illetőleg az 1700-as évek elején érkeztek hozzánk. „Heister német generális csapatai 1704-ben csaknem az egész megyét feldúlták és felégették” (KOVACSICS – ILA 1988). Tovább súlyosbította a helyzetet az 1711. évi pestisjárvány (például Alsóörsön 19 gazda, Balatonedericsen szintén 19 gazda stb. halt meg, a családtagokat és a szolgákat nem is vették számba), ami után a földesurak egymással versengve toborozták a jelentkezőket pusztán maradt jobbágytelkeikre, illetőleg birtokaikra, s velük szerződést kötöttek (magyarokkal és más országból bevándorlókkal), amelynek egyik fontos cikkelye a szabad költözködés joga volt. Ennek folyományaként jelentős mértékben megnövekedett a korábban is szabadköltözők (zsellérek, árendások, szolgák stb.) száma, és természetesen az örökös jobbágyság szökéseit sem szabad figyelmen kívül

hagynunk. De Bocskai hajdúinak megtelepedése, a kuruc-labanc háború is nyomot hagyott a 18. század közepére törzsökösnek nevezhető zalai névanyagban.

Forrásaim 1745 és 1771 közt 9140 névegyedet tartalmaznak, amelyekből a magyar nyelvi nevek száma 4490 (49%). A fenti 9140 címszóként megített névnek 9009 különböző (helyesírási, hangtani, alaktani és lexikális) változata van, tehát azt lehet mondani, hogy mindegyik családnévre egy változat jut. A német nyelvi nevek száma 2509, a szláv nyelveké pedig 1780, a teljes névanyag 27,5, illetőleg 20%-a. Az idegen, helyesebben nem magyar családnévek száma a felderítetlen keletkezésű 361 névvel együtt tehát 4650 (51%).

Egy olasz vagy olasz anyanyelvű, Italusnak jelzett telepesről tudósít az 1771. évi palotai és veszprémi összeírás, a Kővágóörsön lakó 40 éves szláv nevű Michael *Kanczán*-ról (vö. LPH. 1976. 279 *Kancijan* a.), felesége Catharina *Csernevác* 28 éves. Ugyanakkor az egyetlen olasz nevű Ioannes *Dela Pietra* Sümegen élő 20 éves szolga neve után nem áll nemzetiségre vonatkozó bejegyzés.

3.2. Cigányokat (zingarus, neocolonus, novus colonus, újpolgár) a települések 10%-án jegyezték föl, zömmel az 1757-es és az 1771-es összeírásokban. Sümegen 8 házban, Komárvárosban 6, Galambokon 5 házban. A többi településen (Meggyes, Uk, Kisvárashely, Mihályfa, Óhíd, Kisgörbő, Pula, Kallos, Petend, Kapolcs, Kehida, Nagypapornak, Nagypécse, Hetés, Misefa, Alsóörs, Sándorháza, [Nemes]szentandrás, Rád, Pölöske, Szentmihály, Salfölde, Sármellék, Padár, Gyülevész, Nagykanizsa) csak egy vagy két házban. Az 58 családban a feleségeket is beleszámítva 48 féle családnévvel találkozunk. A neveknek valamivel több mint a fele helynévből keletkezett *-i* képzővel, illetőleg helynévből is keletkeztetett *-i* képző nélkül.

a) *Arvai* (*Arvoi*), *Bakonyi*, *Baranyai* (*Boronyai*), *Czini* (CsnSz. 204 Cin hn. Győr m., CSÁNKI-index 182 Czinfalu Sopron m.), *Csetényi* (CSÁNKI-index Csetény hn. Fejér, Tolna, Veszprém m.), *Csirkó* (CSÁNKI-index 193 Csirk hn. Gömör m., a mássalhangzótorlódás feloldásával); ENGEL-FEHÉRTÓI (1996) az általuk adatolt *Czyrko* Györgyöt ismeretlen, idegen eredetűnek tartja, *Darnocz* (CSÁNKI-index 202 Darnocz hn. Gömör, Pozsega m.), *Gercsi* (*Görcsi*) (CSÁNKI-index 301 Gercse hn. Somogy, Pilis m.), *Henye* (CSÁNKI-index 344 Henye hn. Baranya, Tolna, Zala m.), *Hodosy* (CSÁNKI-index 353 Hodos hn. Arad, Bács, Bihar, Kolozs, Szatmár, Szerém, Temes, Tolna, Vas, Veszprém, Zaránd m.), *Hurrus* (GYÖRFFY 1987. Hurusó hn. Borsod m., BAKÁCS 1971 Hruszó, Hont m.), *Kóró* (CSÁNKI-index 462 Kóróh hn. Borsod m.), *Kupai* (*Kupaj*) (CSÁNKI-index 479 Kupa hn. Abaúj, Zaránd m., Kup hn. Veszprém m.), *Móri* (CSÁNKI-index 570 Mór hn. Fejér m.), *Nyári* (CSÁNKI-index 615 Nyár(i) hn. Somogy m.), *Poszondi* (?), *Sárközi* (*Saárközi*) (CSÁNKI-index 731 Sárköz terület, vidék, Fejér, Somogy m.), *Selem* (CSÁNKI-index 742 Selyemcsuk pusztá Győr m., Selyem-sziget Somogy m., Selyemtelek Győr m.), *Szörös* (CSÁNKI-index 799 Szörös hn. Nógrád m., FÉNYES 1851 Szörös pusztá, Pest m.), *Tósok* (CSÁNKI-index 837 Tósok hn. Veszprém m.), *Tőkös* (CSÁNKI-index 812 Tekes-Kér, helyi kiejtése Tökös-Kér hn. Somogy m., 840 Tökösszeg hn. Tolna m.), *Turó* (CSÁNKI-index 845 Turó hn. Trencsén m., Turol hn. Bács, Baranya, Zala m.). Egyik-másik *-i* képző nélkül alakult családnév természetesen helyet kér magának a közsézből alakult családnévek csoportjában is. Azért szerepeltetem itt is őket, mert „személynevek minden ismert nyelvtörténeti időben keletkezettek helynévből suffixum nélkül is, sőt ennek a fejlődési módnak is elég nagy volt a produktivitása” (BENKŐ 1996), különösen a 18. században, ahogy azt KNEZSA megállapította, magam pedig az efféle adatok tucatjaival igazoltam (vö. ÖRDÖG 1997).

b) Külső vagy belső tulajdonság (is) motiválhatta az elnevezőket az a) pontban tárgyalt *Hurru*? 'hurutos' és *Szörös*; továbbá *Balogh*, *Boros*, *Kurta*, valamint a *Bagoly*, *Fecske*, *Gangó*, *Kóró* metaforikus nevek, valamint a *Sabangos* hangfestő szóval alakult név esetében.

c) 13 családfő, illetőleg feleség viseli a *Horvát* népnévből keletkezett családnevet. Egy-egy előfordulással feltűnik a *Czigány* és a *Tulián* ('talján') név is.

d) A foglalkozással kapcsolatos nevek közül a 'bádogos, üstkészítő, rézműves' közszoói jelentésű *Kolompár* a leggyakoribb 3 előfordulással. Egy-egy adattal szerepel a *Csiriz* metonimikus név, valamint a *Hegedüs*, *Ihász*, *Kovács* és a *Varga*.

e) Személynévi eredetű a *Bedők*, a *Burka* (a CsnSz. régi világi személynévként említi, vö. még GYÖRFFY 1987 *Burka*földe, de az sincs kizárva, hogy szláv eredetű ez a cigányság körében országosan is gyakori családnev, vö. BENEŠ 1970) és a *Farkas*. A további nevek (*Gyurkó*, *Jónás*, *Kanto*, *Mathé*, *Sandor*, *Virág*) egyszer vagy kétszer fordulnak elő.

f) Tisztségre utal a *Vajda* név.

g) Idegen, felderítetlen keletkezésmódú a *Bedák*, *Csimszi*, *Paparka* (*Paporka*), *Kusla*. Legkedveltebb keresztnéveik a *Mihály* és a *György*, illetőleg a *Katalin* és az *Éva*. A *Mária* névnek csak egyik, később önállósult változata, a *Marianna* fordul elő, de ezzel is találkozunk a magyarok körében.

Aligha cigány az 1757-ben Padáron bejegyzett (110/4/4) 24 éves Georgius *Uj polgár* és felesége, a 25 éves Catharina *Császár* – akiknél Joannes Nagy (felesége Catharina *Krismonics*) nevű zsellércsalád is lakik –, valamint az ugyanitt 1769-ben összeírt 40 éves Georgius *Uj polgár*, felesége Anna *Loth*. Feltűnik még ez a név Gyülevészen is: Catharina *Ujpolgár* 16 éves szolgáló (115/9/39). Eredeti családnevük *Cigány* lehetett, amit az összeírás készítője névszépítésből *Ujpolgár*-ra írt át. Itt jegyzem meg, hogy a fentebb említett *Tőkös* családnev sem keletkezhetett a 'heresérves' jelentésű *tőkös* közszóból, ugyanis nemcsak az efféle neveket nem vették fel az összeíró papok, de még a Keszthelyen szolgáló Catharina *Szarándok* nevét is – amely formáns nélküli helységnévből alakulhatott (vö. LIPSZKY 1808 *Szarándok praedium*) – az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv mellékelésébe *Szerende*-ként írták át (227/2/147), ugyancsak névszépítésből.

Mivel a cigánynak jelölt 337 személy (186 férfi és 150 nő) 28 településen él, illetőleg ezek 33 összeírásban szerepelnek, keresztnévhasználatuk településenként értékelhetetlen. Legkedveltebb férfinévek körükben is, akárcsak a nem cigányok körében, a *János* (34), *István*, (23), *Mihály* (23), *Ferenc* (22), *László* (20) és a *György* (13), 72,5%-uk ezekre hallgat. A ritka névnek számító *Jónás*-t négyen viselik (két idős, két fiatal). A legtöbb nőt pedig *Éva*-nak (33), *Mária*-nak (19, ezekből 15-öt *Mariana*-ként, 4-et *Marina*-ként jegyezték be, a *Mária* csak a kéttagú *Anna Maria* névben fordul elő kétszer), 17-et *Anná*-nak, illetőleg *Krisztiná*-nak, 16-ot *Katalin*-nak, 13-at pedig *Judit*-nak kereszteltek. Meglepő a sorrend, mert az első két helyen a nem cigányok körében a legtöbb településen a *Katalin* és az *Erzsébet* áll. Noha a legtöbb családban nem kevés gyermek született, mégis mindössze csak 12 fiú és 7 leány örökölte a szülő nevét. A keresztszülők névörökítése az összeírásokból nem adatolható.

4. A különböző társadalmi rétegekbe tartozók (birtokos nemesek, egytelkes nemesek, megyei, járási tisztségviselők, egyháziak, uradalmi alkalmazottak, jobbagyok, szolgák stb.) neveinek a vizsgálatokor is mellőzhetetlen a szociológiai szempont, és nemcsak a keresztnév-választás, hanem a családnevek tárgyalásakor is. Ezekről azonban egy másik alkalommal kívánok beszélni.

Jegyzetek

- ¹ L. ÖRDÖG FERENC, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. 1–3. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1993; 4. Mutatók, 1998. – Itt jegyzem meg, hogy a Mutatókra való hivatkozáskor az ún. kettős törtszám első, kurzívval szedett tagja a település sorszáma, a második a forrásé, a harmadik pedig a házé.
- ² Magam is ellentmondásosnak érzem a *keresztnev* műszó használatát a zsidók esetében, akárcsak Scheiberné Bernát Lívia, de ugyancsak ellentmondásos lenne a több mint 200 ezer latinosan, latinos szórendben lejegyzett név tárgyalásakor az *utónév* műszó használata (vö. SCHEIBERNÉ 1981).

Irodalom

- BAKÁCS ISTVÁN 1971. Hont vármegye Mohács előtt. Budapest.
- BENEŠ, JOSEF 1970. O českých příjmeních. Rejstříky. Praha.
- BENKŐ LORÁND 1996. Ómagyar kori helynevek vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra. Névtani Értesítő 18: 5–14.
- BRECHENMACHER, J. KARLMANN 1957–60. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. 1–2. Limburg.
- CSÁNKI-INDEX = Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Összeállította ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- CsnSz. = Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Budapest, 1993.
- ENGEL PÁL – FEHÉRTÓI KATALIN 1966. Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. Magyar Nyelv 242–6.
- FÉNYES ELEK 1851. Magyarország geographiai szótára. 4. Pesten.
- KOVACSICS JÓZSEF – ILA BÁLINT 1988. Veszprém megye helytörténeti lexikona. 2. Budapest.
- LEVY, PAUL 1960. Les noms des israélites en France. Histoire et dictionnaire. Paris.
- LIPSKY, JOANNES 1808. Repertorium locorum obsectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium. 1–2. Budae.
- LPH. = Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- ÖRDÖG FERENC 1997. Helynevekből keletkezett családnevek *-i* képzővel és anélkül. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. 77–83.
- ÖRDÖG FERENC 1998. Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. 4.
- ÖRDÖG FERENC 2001. Szempontok és adalékok XVII. századi keresztneveink vizsgálatához. In: Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar tanulmánykötete. Közzétette KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Győr. 299–306.
- SCHEIBERNÉ BERNÁT LÍVIA 1981. A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig. Budapest.
- VANYÓ TIHAMÉR 1933. Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2002. A történeti szociolingvisztika egyetemi oktatása. In: Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS. Debrecen–Yvaskylá. 303–7.

**Registers of population and reports of canonical visitations
in the 18th century as sources of onomasociology**

In onomastics the sociological aspect of consideration can be adopted, for the most part, when one observes Christian names. It is still problematic, however, whether family names display any difference according to denomination, and if they do, what factors (settling, immigration, re-Catholicization) have formed them in social history. This study suggests that in the 18th century not only people who belonged to the Reformed Church, but also evangelical and orthodox persons bore mostly Hungarian family names. Half of Jewish people preserved their traditional family names based on the Old Testament, the other half adopted either Yiddish or Hungarian family names (*Andó, Czimbalmos, Farkas, Ferentz, Szarvas, Zsidó*). Almost all of the Gypsies settled in or infiltrated into Hungary used Hungarian family names, half of which developed from names of settlements (*Árvai, Darnoczi, Henye, Hodosy* etc).

XVIII. századi családnevek névszociológiai vizsgálata

A szolgák, szolgálók és más szolgarendűek neve

I.

Az 1745-ben, az 1757-ben és az 1771-ben készült Zala megyei népességösszeírásokból előadásomban csak az utóbbinak a szolga-névanyagát dolgoztam fel. Ez a forráscsoport a kanizsai, a keszthelyi és a tapolcai esperesi kerület neveit tartalmazza a Kiskanizsa–Hahót–Csatár–Kemend[ollár]–Zalabér–[Zala]szegvár–Szőc–Pula–[Ó]budavár–Dörgicse–Felsőörs–Alsóörs–Balaton-part–Kiskomárom–Nagykanizsa által határolt 229 településen. Ezekben 5167 szolgát (servus, famulus), szolgálót (ancilla, serva) és szolgarendűt (csordás, juhász, kanász, kocsis, lovász, valamilyen pásztor, szakács, szekeresbéres, pusztagazda, illetőleg dajka, gazdaasszony, nevelőnő, szakácsnő) írtak össze családtagjaikkal együtt (=5969 személy) név és életkor szerint, felekezetük feltüntetésével, ha nem katolikus az illető. A zömében tehát magános 5167 szolga a 78 393 összeírt személynek 6,6 %-a. A zsellércsaládok és családtöredékek száma 1963 (5111 személy). A telkesjobbágyok és a meglehetősen kevés árendás mellett általában ott áll a „hospes” és az „arendatarius” megjelölés. Mindezekén kívül még lejegyezték az iparosokat, illetőleg a valamilyen ipart, kereskedelmet (is) űzőket (1 ács, 2 kertész, 9 kocsmáros/csapláros, 2 kosárfonó/kaskötő, 1 kovács, 2 mészáros, 13 molnár, 12 takács, 3 téglaegető, 7 vadász/erdőőr; továbbá jeleztek 139 valamilyen segédet és 47 inast. Feltűnően gyér számukból következően meglehetősen hiányosan. A hajdúk, pandúrok, porkolábok száma 11. Jelölték még a megyei és uradalmi tisztviselőket (32), felvették 13 papnak és 34 tanítónak a nevét. Szerepel még 10 földesúr és főtisztviselő neve is. 36 agilist és 48 köznemest jegyeztek föl, ez utóbbi ugyan kevésnek tűnik, de további 76 személy neve előtt ott áll a dominus, domina, perillustris, illustrissimus, generosus, spectabilis stb. cím, illetőleg ezek kölönféle kombinációi. Nevüket most nem tárgyalom, akárcsak a 35 cigány- és a néhány zsidócsaládét (vö. tölem NÉ. 27 [2005]: 26, 28). A fenti három forráscsoport korábbi, más-más szempontú (alaktani, nyelvjárás-történeti, névtipológiai, helyesírás-történeti stb.) vizsgálódásait mutatóványként mintegy tíz tanulmányban tettem közzé. (vö. többek között Nyr. 106 [1982]: 484–6; A magyar nyelv rétegződése II, 729–35; MNyTK. 209. sz. II, 77–83; Benkő-Eml. 488–99).

II.

Előadásomban tehát az alcímben említettek 1722 családnevének a főbb jellemzőivel foglalkozom.

A) Legszembeötlőbb a nevek sokfélesége. Egy személyre 3 családnév jut, tehát minden harmadik szolgának más neve van. Az 1722 néven belül 1074 név csak egyszer fordul elő (62,4 %). Ez az adat meglepő, amelyre később még visszatérek.

B) A másik igen feltűnő sajátosság – legalábbis Délnyugat-Dunántúlon – a magyar nevek magas aránya (63,5 %). A leggyakoribb első ötven név között (I. Függelék) tíz-tíz előfordulással csupán két idegen név (*Lancsák, Tislér*) olvasható. Ezekkel, illetőleg a további 630 idegen/ismeretlen eredetű nevekkal előadásomban nem kívánok foglalkozni.

C) A fennmaradó 1092 (63,5 %) családnévnek csaknem a fele, 500 (45,7 %) helységnévből alakult, illetőleg helységnévből is alakulhatott, aminek föltehetően az az egyik legfőbb oka, hogy a Dózsa-féle parasztháború után, majd az azt követő zűrzavaros 150 évben a zselérségből lecsúszott családok, volt végvári katonák, kurucok stb. élelem, ruha, csekély pénz ellenében cselédjelleggel szolgáltak jómódú vagy kevésbé jómódú telkesjobbágyot, várost, vármegyét stb., és akik, ha gazdájuktól megszöktek vagy egyszerűen csak továbbálltak, nem hagytak maguk után megműveletlen földet (vö. MTF. II, 815). A terméketlen északi, észak-keleti, erdélyi és a török által kifosztott délvidéki megyékből (vö. KOVÁCS é. n. 2), sőt Horvát-Szlavónország egyes megyéiből – és természetesen a szomszédos vagy közeli megyékből, valamint Zala megyéből is – eleik vagy ők maguk vándorútra keltek, és két kezükön, no meg tarisznyájukon kívül aligha hozhattak mást új otthonukba, mint az általuk bemondott nevüket, ami sok esetben elhagyott falujuk neve volt, amit aztán *-i* képzővel vagy anélkül használt a közösség, vagy esetleg újabb névvel (volt megyéjük, nemzetiségük nevével stb.) illették őket (vö. HAJDÚ 2003, 271).

1. Helynevekből *-i* képzővel alakult családnevek száma 339 (67,8 %) *Baranyai* (Baranya m., Baranya vár, Baranya, Máramaros, Ung m., vö. CsnSz.), *Batki* (Batka hn., Csongrád, Keve m., vö. CSÁNKI-index 94), *Csiceri* (Csicsér hn., Csíkszék, Ung m., vö. CsnSz.; Csicsér hn., Arad m., vö. KÁLDY-NAGY 1982, 104), *Csongrádi* (Csongrád m., Csongrád hn., vö. CsnSz.), *Csepregi* (Csepreg hn., Sopron m., vö. CsnSz.), *Döbröczeni* (Debrecen hn., Belső-Szolnok, Bihar, Közép-Szolnok m., vö. CsnSz.), *Eli* (Él hn., Bodrog m., vö. CsnSz.), *Erdődi* (Erdődfalu hn., Zala m., Erdőd hn., Bereg, Szabolcs, Szatmár, Valkó m., vö. CSÁNKI-index 245), *Gödörházi* (Gödörháza hn., Vas m., vö. CSÁNKI-index 313), *Iróczi* (Irholc ~ Ilhóc hn., Máramaros m., vö. CsnSz.; Irófalva hn., Vas m., vö. CSÁNKI-index 374; analógiás hatásra rövidüléssel szláv *-ci* helynévképzővel), *Küllei* (Küllő hn., Sopron m., vö. CsnSz.), *Miskolczi* (Miskolc hn., Borsod m., vö. CsnSz.; Miskócz hn., Valkó m., vö. CSÁNKI-index 563), *Posonyi* (Pozsony hn., Pozsony m., vö. CsnSz.; Posoni hn., Somogy m., vö. CSÁNKI-index 683), *Szoboszlai* (Szoboszló hn., Hajdúság, vö. CsnSz.; ~ hn., Szoboszló hn., Zala m., vö. CSÁNKI-index 797). Szoboszlót HOLUB JÓZSEF Nemessándorháza határában említi, amely „a XIII. sz. második felében a Hahót nembeli Arnold comes birtokában volt. 1394-ben tűnik fel ismét Szoboszlai Adorján fia nevében. Az 1513-i adólajstrom Kondakori Bálintnak egy jobbágyportáját említi és Szoboszlai Péter egy-telkes nemes” (ZMHtLex. Nemessándorháza a. vö. még Szoboszló hn. ZMFN. 61/24). *Töltőri* (Törtöl vel Törtél hn., Pest m., vö. LIPSZKY 1808, 692), *Zágrábi* (Zágráb hn., Zágráb m., vö. CsnSz.).

2. 34 családnév (6,8 %) keletkezett pusztá, szuffixum nélküli helynévből (vö. még 4. pont). *Baracska* (Baracska hn., Bács, Bars, Fejér m., vö. CsnSz.; ~ hn. Bodrog m., vö. CSÁNKI-index 87), *Citó* (Citó hn., Baranya m., vö. Gy. 1987, I, 191; családnévként adatulja KEMPELEN is 1911, III, 25), *Goat* (Gyoad, Goad hn., Zala m., vö. CSÁNKI-index 324), *Hottó* (Holtó hn., Vas, Zala m., vö. CSÁNKI-index 355; családnévként adatulja KREDICS–SOLYMOSSI is (1993, 104),

Márpurg (vö. FNESz. II, 96 Maribor a., Szlovénia), *Saa* (Sáh hn. Vas m., vö. CSÁNKI-index 723), *Segg* (Seg hn., Veszprém m., vö. CSÁNKI-index 741), *Segvárd* (Esegvár hn., Veszprém m., vö. CSÁNKI-index 247; a -d képzős helynevek analógiájára). Stb.

3. A *Cseh/i*, *Szabad/i*, *Tamás/i*, *Tót/i* névpárokat nem számítva 37 (7,4 %) azoknak a neveknek a száma, amelyek -i képzővel és anélkül is előfordulnak. Pl. *Karako–Karakai* (Karakó hn., Erdélyi Fejér m., vö. Gy. II, 168, Hont m. III, 205, Nógrád m. IV, 255; ~ hn. Baranya, Sopron, Vas, Veszprém m., vö. CSÁNKI-index 404), *Kesztel/Keszthelyi* (Keszthely, korábban Kesztel hn., Zala m., vö. CsnSz.), *Tütös/i* (Tüttös hn., Zala m., vö. CsnSz.). Stb.

4. A köznévi/helynévi motivációjú nevek száma 157, ebből föltehetően pusztá helynévi származék 42 (8,4 %). Pl. *Bocskor* (bocskor 'egyetlen darab bőrből készült kezdetleges lábbeli', vö. CsnSz.; Bocskorháza hn., Zala m.; rövidüléssel, vö. CSÁNKI-index 121), *Bokor* (bokor 'cserje', vö. CsnSz.; Bokor hn., Nógrád m., vö. CSÁNKI-index 128), *Buszerző* olim Maláka (búszerző 'viselkedésével valakinek gondot okozó'; Búszerző hn., Baranya m. vö. UnivSchem. 734); ~ hn., Gömör m., vö. NAGY 1828–1829, I, 153), *Cserép* ('cserépegető'; Cserép hn., Borsod m., vö. CSÁNKI-index 190), *Forintos* (forintos vsz. 'pénzverő' vagy 'sok forintot birtokló, gazdag', vö. CsnSz.; F(l)orintosháza hn., Zala m., vö. CSÁNKI-index 286), *Jobbágy* (jobbágy 'hűbértartokon gazdálkodó, szolgáltatásokra kötelezett', vö. CsnSz.; Jobbágyi hn., Heves m., vö. Gy. 1987, III, 105, Gy. 1998, IV, 254, Nógrád m.; ~ hn. Bodrog, Fejér, Temes m., Jobbágy-Gyimolt hn., Veszprém m., vö. CSÁNKI-index 388), *Zászló* (zászlótartó köznév vagy Zászlótartó szn. rövidülése, vö. CsnSz.; ~ hn., Győr m., vö. Gy. 1987, II, 641). Stb.

5. 48 családnév (9,6 %) személynévből is és a névadási motivációk kereszteződése révén helynévből is alakulhatott. Néhány példa: *Baka ~ Baaka* (Baka r. vil. szn.; Baka hn., Hont m., vö. Gy. 1987, III, 176, Bács, Hunyad, Keve, Sopron, Szabolcs, Valkó m., vö. CSÁNKI-index 7, Pozsony m.; vö. HÁZI 2000, 168), *Baksa* (Baksa szn., vö. CsnSz.; ~ hn., Abaúj, Baranya, Közép-Szolnok, Heves, Zala m., Baksafalva hn., Szerém, Vas m., vö. CSÁNKI-index 79), *Könye* (vö. CsnSz., Könyeháza hn., Vas m.; vö. CSÁNKI-index 469), *Zoltán* (Zoltán r. vil. szn., vö. CsnSz.; Zoltán-Gulács hn., vö. CSÁNKI-index 945).

D) Személynévből alakult családnevek

1. A 182 személynévből (16,6 %), illetőleg az előző csoportból (C 5.) meglepően sok, 83 (45,6 %) a régi világi személynév. Pl. *Bakacs* (vö. CsnSz.), *Bakos* (vö. CsnSz.), *Bán* (vö. CsnSz.), *Bátor* (vö. CsnSz.), *Bedő* (vö. CsnSz.), *Beke* (vö. CsnSz.), *Bekes* (vö. CsnSz.), *Böjte* (vö. CsnSz.), *Csite* (vö. CsnSz.), *Csöndör* (vö. CsnSz.), *Kator* (vö. CsnSz.), *Kósa* (vö. CsnSz.), *Kuka* (vö. CsnSz.), *Persa* (vö. ÁSZ.), *Ténta* (vö. ÁSZ.). Közülük némelyik éppenséggel köznévből is alakulhatott (*Bátor*, *Kuka*, *Ténta*).

2. Tízen felüli előfordulását egyházi (bibliai és martyrológiai nevek): *Balázs* (18), *Domján* (10), *Gál* (18), *Kálmán ~ Kámán* (15), *Mártony ~ Martony* (12), *Salamon* (16), *Sándor* (12), *Simon* (31) mellett megemlítem még az egyszeri előfordulását *Disznás*-t. Disznás az apokrif evangéliumokban a jobb lator neve. A görög egyház március 23-án, a római Martyrológium pedig március 25-én ünnepli, de név nélkül (vö. KatLex. I, 425). Tisztelete a Zalától nem túl

távoli Krajnából (ma Szlovénia) terjedt el, ahol Laibachban (ma Ljubljana) oltalma alatt 1688-ban jámbor társulat alakult a főnemesség körében (vö. BALINT 1977, I, 276). Hangtani nehézség miatt aligha származtatható a Heves megyei Dézmás hn.-ből.

3. A személynév (keresztnév) + *-fi* utótagú családnevek egy-egy előfordulással a szolgák között is megtalálhatók: *Gyulafi*, *Jakabfi*, *Márfi*, *Péterfi*; a *Pálfi* nevet viszont nyolcan viselik.

E) 180 családnév (16,4 %) köznévi eredetű.

1. A fentiek legnagyobb része három népnév (390 *Horvát*, 237 *Tót*, 222 *Német*). Ezeken kívül előfordul még a *Magyar* (18), *Török* (13), *Cseh* (5), *Lengyel* (5), *Burkus* (4) 'német' jelentésben, *Kun* (1) *Tatár* (1), *Ujpolgár* 'cigány' jelentésben. Ez a 15 név a szolganeveknek csak 0,87 %-a, de 908 szolga (17,57 %) hallgat rájuk.

2. Ehhez hasonló az országosan is gyakori *Kis* (70) és *Nagy* (27) nevek aránya. (A két név a nevek 0,11 %-a, a névviselőknek pedig 3,85 %-a.)

3. Igen magas (179 név, a nevek 16,4 %-a) a foglalkozásra, a katonáskodásra és a szolga-rendűségekre utaló nevek száma.

a) Leggyakoribb foglalkozásnevek: 133 *Kovács*, 131 *Szabó*, 104 *Molnár*, 91 *Takács*, 89 *Varga* – akárcsak országosan. Itt most nem számolhatom elő valamennyit, csak néhányat megemlítek a ritkébbak közül: 1 *Aranyos* 'aranymosó', 4 *Borda* 'szövőborda-készítő', 1 *Csupor* 'fazekas', 1 *Doctor* 'orvoslással foglalkozó', 1 *Fa* 'favágó', *Foglos* 'fogolyra vadászó', 1 *Hordós* 'kádár', amit ekkorra kiszorított a 20 *Pintér*, 2 *Kalán* 'kanálkészítő', 'kanálöntő', 1 *Káposzta* 'káposztával kapcsolatos műveletre utal', 1 *Kukorica* kukoricával kapcsolatos műveletre utal, 1 *Mazzag* 'madzagcsináló', 'kötélverő', 1 *Ménches* 'gyertyaöntő', 6 *Pais* 'pajzsgyártó', 1 *Serpenyű* 'serpenyőöntő', 2 *Szőkrény* 'ruhásláda-, szőkrőnykészítő', 1 *Tányér* 'tányérkészítő', 1 *Üveges*, 4 *Vérasztó* stb. Valamikor keletkezésmódjukról legfeljebb csak föltevéseink lehetnek: ilyen nevéknél/foglalkozásúaknál szolgált a névviselő, ezt a fajta tevékenységet űzte stb. (A névalkotás nyelvi eszközeiről most nem szölok.)

b) Katonaéletre, hadviselésre utalók: 2 *Daragonyos*, 5 *Dobos*, 1 *Futó*, 6 *Hajdú*, 6 *Huszár*, 3 *Kardos*, 10 *Katona*, 3 *Kurucz*, 1 *Puskás*, 1 *Tizedes*, 1 *Trombitás*, 8 *Vajda*, 1 *Vitéz*, 2 *Zsodos*.

c) Szolgarendűsége (községi és uradalmi) utalók: 10 *Béres*, 4 *Birkás*, 1 *Bivalos*, 5 *Bojtár*, 14 *Csordás*, 2 *Gőbölös*, 5 *Gulás*, 2 *Gyalog*, 20 *Juhász* ~ *Ihász* ~ *Ihos*, 11 *Kanász*, 38 *Kocsis*, 4 *Koldus*, 1 *Lovász*, 1 *Pusztétó* 'kenyérpusztító', 'dologtalan', 2 *Sütő*, 6 *Szakács*, 11 *Szekeres*, 2 *Szegény*, 12 *Szolga*, 1 *Vándolló*.

III.

Hogy választ adjak a II. pont elején feltett kérdésre, hogy mik a legfőbb jellemzői az általam vizsgált szolganeveknek, vázlatos előadásomból remélhetőleg kitetszett, mindazonáltal a legfontosabb következtetéseket röviden megismétlem és egy-két adalékkal kiegészítem.

A) A nevek sokfélesége, aminek két oka van, az egyik a helységnevekből, a másik a régi világi személynevekből keletkezett családnevek nagy száma és magas aránya. Az előbbiek a nagymérvű XVIII. század eleji mobilitással, az utóbbiak pedig a régi világi személynevek alászállásával magyarázható. Megőrzött régiségek, akárcsak a népmesék és népdalok. A birtokos nemesek neve általában a birtokra, a szolgák neve meg nyilvánvalóan kivétel nélkül egykori lakóhelyükre utal. Az efféle nevek nyelvi eszköze (helységnév + -i képző; puszta, formáns nélküli helységnév) teljesen megegyezik, a motiváció viszont merőben különbözik. Hogy a birtokos réteg tagjai régi világi személynevéket a XVIII. századig milyen mértékben őrizték meg családnévként, arra majd csak a Csánki-családnévindex megjelenése után lehet válaszolni.

B) Lényegében véve ugyanez mondható a köznevekből alakult családnevek típusaira is. Egy bizonyos, a nemesség (köz- és birtokos nemesség) körében sem forrásaimban, sem a XVIII. századi Zala megyei nemesi összeírásokban (vö. FÖLDI 2006) a szolgarendűségre, a pástorkodásra stb. utaló nevek (*Béres, Birkás, Bojtár, Buszerző, Csordás, Göbölös, Gulyás, Gyalog, Juhász ~ Ihász ~ Ihos, Kanász, Kocsis, Koldus, Lovász, Sütő, Szekeres, Szegény, Szolga, Vándorló*) nem fordulnak elő, ellentétben néhány foglalkozás- és tisztségnévvel (*Ács, Borbély, Biró, Buzás, Cseresnyés, Csizmadia, Darás, Deák, Főlnagy, Gombos, Halász, Hegedűs, Kántor, Kovács, Köves, Küllős, Molnár, Pais, Sörös, Takács, Varga* stb., vö. Földi i. h.).

C) A bevezetőben említett 78.393 személy (szolga, házas és házatlan zsellér, iparos, tanító, pap, agilis, köznemes, birtokos nemes stb.) neve és a nevekhez fűzött bejegyzések alapján összeáll majd az a fajta társadalmi rétegekkénti teljes korpusz, amelyen olyasféle névszociológiai vizsgálat végezhető, mint amilyent Hajdú Mihály írt Orosháza két világháború közötti családneveiről (vö. HAJDÚ 2003, 264–73).

Függelék

A leggyakoribb szolganevek

1.	Horvát	390	:	7,54	16.	Balog	25	:	0,48
2.	Tót	237	:	4,58	17.	Pintér	20	:	0,38
3.	Német	222	:	4,29	18.	Gerencsér	19	:	0,36
4.	Kovács	33	:	2,57	19–21.	Balázs,	18	:	0,34
5.	Szabó	131	:	2,53		Gál,			
6.	Nagy	127	:	2,45		Magyar			
7.	Molnár	104	:	2,00	22.	Csizmadia	17	:	0,32
8.	Takács	91	:	1,76	23.	Salamon	16	:	0,30
9.	Varga	89	:	1,72	24–5.	Kálmán,	15	:	0,29
10.	Kis	70	:	1,35		Szücs			
11.	Kocsis	38	:	0,73	26–30.	Barbély,	14	:	0,27
12.	Farkas	35	:	0,67		Csordás,			
13–14.	Bognár,	31	:	0,60		Hegedűs,			
	Simon					Juhász,			
15.	Pap	29	:	0,56		Vörös			

31–5.	Halász,	13 : 0,25	42–3.	Szekeres,	11 : 0,21
	Mészáros,			Végh	
	Somogyi,		44–50.	Bali,	10 : 0,19
	Sós,			Béres,	
	Török			Domján,	
36–41.	Ács,	12 : 0,23		Katona,	
	Fekete,			Lancsák,	
	Marton,			Király,	
	Sándor,			Tislér	
	Sipos,				
	Szolga		1–50.	összesen	2228 :42,8 %

Irodalom

- ÁSZ. = Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Akadémiai Kiadó. Budapest, 2004.
- CSÁNKI-index = Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Összeállította: Ördög Ferenc. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2002.
- CsnSz. = Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- FNESz. = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988⁴
- FÖLDI 2006 = Földi Gábor: A XVIII. századi Zala megyei nemesi összeírások családneveinek névtani vizsgálata. Kanizsai Antológia 4. szám. 153–163. Nagykanizsa.
- Gy. 1987, I = Györffy Görgy: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. 3. kiadás. Budapest.
- Gy. 1987, II = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gy. 1987, III = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gy. 1998. IV = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HAJDÚ 2003 = Hajdú Mihály: Válogatott tanulmányok. Budapest.
- HÁZI 2000 = Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- KÁLDY-NAGY, GyulSz. 1982 = Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Kiadja a Békés Megyei Levéltár. Békéscsaba.
- KatLex. = Katolikus lexikon. I–IV. Szerkesztette Bangha Béla. A Magyar Kultúra Kiadása. Budapest.

- KEMPELEN 1911 = Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Kiadja Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest.
- KOVÁCS é. n. = Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. Hely és év nélkül. 2. lap.
- KREDICS–SOLYMOSI 1993 = Kredics László–Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Új Történelmi Tár 4. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- LIPSZKY 1808 = Lipszky, Joannes: Repertorium locorum obsectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium. I–II. Budae.
- MTF. = Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. I–II. Szerkesztette Bán Péter. Eger, 1980.
- NAGY 1828–1829 = Nagy, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae inclity Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum. I–II. Budae.
- ÖRDÖG 1991–1993 = Ördög Ferenc: Zala megye népességszeirásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) I–III. IV. Mutatók. 1998. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg.
- UnivSchem. = Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano-et graeco-catolici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transylvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842–3 redactus. Budae.
- ZMFN. = Zala megye földrajzi nevei. Közzétette: Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Szerkesztette: Papp László és Végh József. Kiadja Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Zalaegerszeg, 1964.
- ZMHtLex. = Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat a Zala Megyei Levéltárban.

A névtudomány oktatása

A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán

Az 1975–76. tanévtől rendszeresen meghirdetett speciális kollégium programjával és tapasztalataival azért állok elő, hogy egyrészt fölvezoljam az ott folyó munkát, másrészt meg hogy a névtudomány itt megjelent avatott művelőitől a további oktató munkánkhoz újabb szempontokat kapjak. Őszintén sajnálom, hogy egyéb elfoglaltságuk miatt a fiatal, pályakezdő kutatók és tanárok közül – akik mint egyetemi hallgatók rendszeresen részt vettek ezeken a foglalkozásokon: Juhász Dezső, R. Nagy Éva, Kóródi Zsófia és mások – csak Vitányi Borbála tudott megjelenni, mert már bizonyos idő eltelte után föltehetően másképp látják és értékelik az ott hallottakat, mint annak idején.

1. Akár a személynevekkel, akár a földrajzi nevekkel foglalkoztunk, első dolgunk az volt, hogy BÁRCZI GÉZA mindmáig nélkülözhetetlen egyetemi tankönyvére, „A magyar szókincs eredeté”-re (Bp., 1958².) alapozva bizonyos általános nyelvészeti, közelebről általános névtani kérdéseket fölvevünk, elsősorban persze azt, hogy mi a tulajdonnév. Előrebocsátom, hogy erre a nemzetközi viszonylatban is sokak által vizsgált súlyos kérdésre túl sok időt mi nem fordíthattunk – mert hisz ennek tüzetes megvilágítása akár egy egyetemi félévet is kitenne –, csupán azért tárgyaltuk, hogy hallgatóink a különböző vélemények ismertetéséből lássák: egyrészt nincs még egy olyan alszófaja a grammatikának, amelynek a mibenlétéről ennyi és ennyiféle vélemény fogalmazódott volna meg, másrészt mindjárt a kezdet kezdetén rádöbbsentem őket arra, amit Soltész Katalin egyetlen kérdőmonddal fejez ki: „Hol van még egy olyan szófaji kategória, amelynek vizsgálata önálló tudományággá fejlődött?” (J. SOLTÉSZ, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 123), és amely tudományág művelői – ezt már én teszem hozzá – háromévenként nemzetközi kongresszusra gyűlnek össze, továbbá amely szófaji kategóriának külön nemzetközi bizottsága van (International Committee of Onomastic Sciences), amely külön nemzetközi névtani folyóiratot tart fenn (Onoma), az egyes nemzetek névtani témájú folyóiratairól és értesítőiről (Revue Internationale d’Onomastique, Beiträge zur Namenforschung, Names, Onomastica [Wrocław és Moszkva], Namenkundliche Informationen, Névtani Értesítő stb.) nem is szólva.

A tulajdonnév mibenlétének meghatározásait az utóbbi évtizedekben többen is összefoglalták (l. többek között GARDINER, A., *The Theory of Proper Names* [Oxford, 1954.], MARTINKÓ ANDRÁS: Pais-Eml. 189, KURYŁOWICZ: *Onomastica* II, 1–14, BALÁZS, J.: PICOS. VII, 1/153–9, magyarul kibővítve és továbbfejlesztve ÁNyT. I, 41–52, SØRENSEN H. I., *The Meaning of Proper Names* [Copenhagen, 1963.], ZABECH, F., *What is in a Name?* [The Hague, 1968.], MAŃCZAK, W.: PICOS. X, 2/285–6, SEBESTYÉN ÁRPÁD: *NyudÉrt.* 70. sz. 302, J. SOLTÉSZ i. m. passim; vö. még KÁROLY SÁNDOR, *Általános és magyar jelentéstan* [Bp., 1970.] 111–4), hogy csak az ismertebbeket említsem. Itt sem hallgathatom el, hogy a fenti szerzők közül a magyarok is igen figyelemre méltó lépéseket tettek a kérdés tisztázása irányába. A nyelvi nehézség miatt azonban a külföld ezekről nem vett tudomást, sőt még Balázs francia nyelvű kongresszusi előadásáról, illetőleg tanulmányáról sem, mert pl. Witold Mańczak észre sem vette bécsi kongresszusi előadásában Balázs meglátásának újsze-

rűségét, jóllehet ő maga – ti. MAŇCZAK – megelégedett azzal az iskolásnak nevezhető meghatározással, hogy „az összes definíció közül az a legjobb, amely a tulajdonnevek és az appellatívumok különbségét abban jelöli meg, hogy a tulajdonneveket nem fordítják le idegen nyelvekre. Íme egy definíció – mondja Mańczak –, amely távol van a logikai spekulációtól, de ez legalább a nyelv ismeretére támaszkodik” (PICOS. X, 2/290). E vélemény kritikáját is – miként a többi jelentősebb megközelítését – megtalálhatjuk SOLTÉSZ KATALIN idézett könyvében, amelyet nekem a szerző jóvoltából már 1975-től módomban volt felhasználni még kézirat formájában, amiért ezúton is fogadja ismételt köszönetemet.

2. A magyar személynévkutatás történetét – miként a földrajzinév-kutatását is – BÁRCZI GÉZA tekintette át említett művében (Szók.² 142–5). Hallgatóink ehhez, valamint KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa* c. (Bp., 1967.) összefoglalásához a tanszék könyvtárában hozzáférhetnek, az azóta (1958) megjelent nagyobb szabású művek és tanulmányok eredményeit azonban az órákon vesszük számba.

Mivel a névkutatásnak a név „mint hangsor, mint nyelvtörténeti képződmény, mint etimológiai megfejtésre váró szó, mint szociolingvisztikai jelenség stb. a tárgya (SOLTÉSZ i. m. 32), szükségszerű követelményként jelentkezik a neveknek mint történeti-társadalmi képződményeknek a megközelítése, illetőleg bemutatása. Ezt maguk a hallgatók önálló munkaként is elvégezhetik BENKŐ LORÁNDnak „A régi magyar személynévadás” című (Bp., 1949.) ma már klasszikusnak számító műve alapján. (Maga BÁRCZI is a többször említett, „A magyar szókincs eredete”-ben, valamint a VIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson tartott *L’anthroponymie hongroise du Moyen Age* c. előadásában = *A középkori magyar személynévadás*. PICOS. VII, 3/109–21 erre alapozta korszakolását.) – Korai személynéveink tüzetesebb megismeréséhez, valamint azok vizsgálatához természetesen nélkülözhetetlen PAISNAK a „Régi személynéveink jelentéstana” című (Bp., 1920–21; 1966.) európai mércével mérve is úttörő munkája. Melegen ajánljuk MELICH „Szláv jövevényszavaink” (I/1–2. Bp., 1903–1905.), valamint GOMBOCZ „Árpád-kori török személynéveink” című (Bp., 1915.) művét is. Ha Benkő társadalomtörténeti alapokra helyezett tanulmánya után ismerkednek meg e három alkotással, annak – eddigi tapasztalataim szerint – nemcsak az lesz az előnye, hogy megtudják az ótörök és szláv névadási módokat, amikkel Benkő nem foglalkozik, hanem az is, hogy „A régi magyar személynévadás” szemléletmódja révén többet mond számukra Pais, Melich és Gombocz műve is. Ugyanez vonatkoztatható XIV., XV. és XVI. századi névanyagot tárgyaló tanulmányokra is (l. FEHÉRTÓI KATALIN, *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Bp., 1969.; MEZŐ ANDRÁS, *Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. Kisvárd, 1980.; SZABÓ ISTVÁN, *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Bp., 1954.; BÁLINT SÁNDOR, *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. Bp., 1963.; KÁLMÁN BÉLA *XVI. századi jobbágyneveinkhez*. Debrecen, 1961. stb.). Mindemellett azonban a fenti értekezéseket vizsgálati módszerük miatt is érdemes korreferátumokként bemutatni, hisz akár régebbi, akár mai családnevekkel kíván valaki foglalkozni, a tipologizáláshoz nélkülözhetetlenek.

A családnevek keletkezési indítékainak akárcsak vázlatos, hézagos megközelítésekor is szembe találják magukat azzal a súlyos kérdéssel, hogy névanyagukban mi tekinthető magyar, illetőleg idegen névnek. BÁRCZI alábbi tömör meghatározását számos példával alátámasztva alaposan ki kell fejtenünk. „Idegen eredetű névnek csak azt tekinthetjük, amelyet mint személynévet vettünk át, amely tehát az átadó nyelvben is személynévi szerepet tölt be. Ellenben meghonosodott jövevényszóból a magyarban keletkezett tulajdonnév

nem tekinthető idegen névnek” (Szók.² 129). Akit tehát *Kanizsai*-nak, *Kapornaki*-nak, netán *Mekszikói*-nak (*Mekszikópusztá*-ról) hívnak, annak magyar neve van, és nem szláv, azték, noha a *Kanizsa*, a *Kapornak* szláv, illetőleg a *Mekszikó* azték eredetű helynév, de mint személynév mindegyik a magyarban keletkezett. Ugyanígy természetesen szerb neve van annak, aki a *Balatinác* (a *Balaton* hn.-ból), a *Sarosác* (a *Sáros* hn.-ból), a *Budánovics* (a *Buda* hn.-ból) nevet viseli, mert mint személynév szerb nyelvi képződmények.

E kérdés tüzetes tárgyalásakor fölmerül a helynevek nyelvi hovatartozásának az eldöntése is. Hallgatóink nem egykönnyen értik meg, hogy amikor egy személynévből összetétel, képzés útján – különösen pedig amikor egy idegen eredetű pusztaszemélynévből – helynév lesz, abban a pillanatban jelentésváltozás (denotátumváltkozás) áll be: a név személy helyett helyet jelöl, következésképpen a személynév átkerül egy másik tulajdonnévi alkategóriába. Hogy fejtegetésünk világos legyen, itt is föltétlenül szükséges a kellő számú példaanyaggal történő megvilágítás. Itt most csak a *Csáktornya* – *Čakovec* névpárral hozakodom elő.

Volt egy *Csák* személy-, illetőleg nemzetségnév, amely mint személynév vagy szláv, vagy magyar eredetű, ezt pontosan nem tudjuk, de inkább afelé hajlanak kutatóink, hogy szláv lehetett. A név egyik viselője – aki már magyar volt – a Hahót-nembeli *Csák*, aki „előbb zalai ispán, majd királyi tárnokmester (1256–1260), erdélyi vajda és szlavóniai bán (1261) volt” (FNESz. Csáktornya a.). Megépíti Csáktornya várát, amit szemmel láthatóan róla, ill. nemzetségéről nevez vagy neveznek el. E bizonytalan eredetű személynév + *torony* – aminek a jelentése – + *-a* birtokos személynév révén egy tipikusan magyar, másképp: magyar eredetű helységnév keletkezett, a *Csáktornya*. Ugyanezt a nevet a horvátok a maguk nyelvén, helynévadásuk nyelvi törvényeinek, szabályainak megfelelően *Čakovec*-nek kezdték nevezni. A *Csák* személynévet tehát egyesszám hímnemű birtokos esetben tették, a név végére pedig a ma is élő egyik legvirulensebb helynévképző, a *-c* került. Létrejött tehát egy tipikusan szerkesztett horvát név. Hogy a benne levő *Csák* horvát vagy magyar eredetű személynév, az teljesen közömbös a helynév nyelvi megítélésében.

De menjünk tovább! Ez a szerb-horvát *Čakovec* általam nem ismert – de föltehetően kideríthető – módon 1539-ben *Chakocz* alakban bukkan föl az akkori Magyarország területén. A név nyelvi hovatartozása sem a magyar, sem a szláv nyelvek történetével foglalkozó kutatók számára nem kétséges: szláv eredetű név, és beleillik egy nagy-nagy elmagyarosodott alakú névtípusba, amelybe a *Zsitkóc*, a *Rigyác*, az *Oltárc*, a *Garabonc* stb. is tartozik: a név végén ott van a már megismert *-c* helynévképző, ami a szlovénban *-ci*, a kaj-horvát nyelvjárásban *-ce*. (Az igaz, hogy a felsorolt példákban csak némelyike volt eredeti alakjában a birtokos eset végződésével ellátva, azonban ez most bennünket nem érdekel.) De hogy a szlávok az efféle neveket már nem egyértelműen érzik szlávnak – legalábbis a mindennapi ember –, azt az mutatja, hogy újra képezik azokat a neveket, amely települések államuk területére kerültek, és a *Zsitkóc*-ból *Žitkovci* lett. *Zsitkóc* megmaradt magyar névnek, holott az is szláv név.

A nyelvtudomány tehát az itt tárgyalt *Csáktornya* – *Čakovec* névpárról a következőképpen vélekedik: az alapjául szolgáló *Csák* személynév bizonytalan eredetű, föltehetően szláv; *Csáktornya* magyar vagy magyar eredetű, *Čakovec* pedig szerb-horvát vagy szerb-horvát eredetű helységnév a *Csákóc*-cal együtt. A bennük levő *Csák* személynév azonban már nem a helynévkutatás, hanem a személynévkutatás eszközeivel és módszereivel vallatandó.

3. Nemcsak családneveink vizsgálatához szükséges a társadalmi háttér, illetőleg a régebbi névadási módok ismerete, hanem a keresztnévdívat-vizsgálatokhoz is. Ezt nemcsak azért

kell hangsúlyoznunk, mert a magyar névtudományi kutatások – Európához hasonlóan – a régi névanyagok vizsgálatán indultak meg, hanem mert a szinkronia-diakronia fogalma az alsóbb évfolyamok hallgatói számára még nem világos, azaz nem látják, hogy a régi keresztnévdivatra irányuló kutatások is lehetnek szinkron jellegűek, illetőleg a XX. századi névdivatot is lehet diakron módon szemlélni.

Noha a névdivat vizsgálatokor nélkülözhetetlenek a statisztikák, azonban a mennyiségi mutatók regisztrálásánál mégsem szabad megállnunk, mert a különböző névgyakorisági összeállítások csak jelenségek, mögöttük a névdivat közvetlen, illetőleg közvetett okai lappanganak. Valamennyien tudjuk, hogy a névdivat is – mint általában mindenféle divat – BENKŐ LORÁND szavaival „az emberi gondolkodásnak sokszor konkrét képzetektől független csapongása” (MNY. XLV, 251), következésképpen kutatásuk sok esetben a legnagyobb erőfeszítések árán sem jár valami látványos eredménnyel.

Mivel régebbi keresztnévanyagunk vizsgálatokor Mikešy Sándor halála óta sajnálatos módon egyre kevesebb szó esik a kultusztörténet névtudományi hasznosításáról, hallgatóink figyelmét erre az eszközre föltétlenül fel kell hívnunk. (A figyelemfelhívás persze önmagában még nem elegendő, ezt a hagiográfiában és az ikonográfiában való valamelyes elmélyedésnek kell követnie.) Mindazonáltal magam is tagadom, hogy a vallási tényezőnek akár a XVIII. században is közvetlenül szerepe lenne a név kiválasztásában, azt azonban igenis állítom, hogy a templomi prédikációknak, az egyes szentekhez fűződő legendák megismerésének, a katolikus egyház különösen tisztelt szentjeinek, a XVIII. században marianizmussá erősödő Mária-kultusznak stb. a névdivatban is lecsapódhat a hatása. Például álljon itt a *Farkas* családnév, amely meglehetősen nagy számban fordul elő Göcsejben és Hetésben (199 család, ill. 618 személy viseli), a gyakorisági lista 9. helyén áll. Ha tudjuk, hogy Szent Wolfgangus egyházi kultusza nálunk is és Európában is a XV–XVI. században, tehát kételemű jobbágyneveink kialakulása idején tetőzött, nyilvánvaló az összefüggés még akkor is, ha divatját elősegíthette az esetleges metaforikus ragadványnévből keletkezett *Farkas* név is. Nem tudom, csak gyanítom, hogy e név középkori népszerűségéhez hozzájárulhatott annak magyar közszóji jelentése is. Hogy az Árpádok korában nálunk egyházi kultusza jelentős lehetett, azt abból következtetem, hogy Géza fejedelem korában két éven át (971–972) itt térített ez az előkelő sváb származású bencés, és csak az vetett véget itteni működésének, hogy Pilgrim, Passau püspöke visszahívta Magyarországból, és a régensburgi püspöki székbe emelte (vö. LÁSZLÓ GYULA, A „kettős honfoglalás”. Bp., 1978. 156). Hogy a *Farkas* név XVIII. századi keresztelési anyakönyveinkben és a conscriptio animarumokban oly gyakran bukkan föl – többnyire *Wolfgangus*, ritkábban *Lupus* alakban –, annak egyelőre nem ismerem az okát. Egyházi kultusza aligha kerülhet szóba, hisz már XVII. századi egyházi énekeskönyveink sem emlegetik (I. KISDI BENEDEK, *Cantus Catholici* [1651.], LUBOVIENSKI FERENC és PILGRAM GERGELY, *Cantus Catholici* [1674.], KÁJONI JÁNOS, *Cantionale Catholicum* [1676.], NÁRAY GYÖRGY, *Lyra Coelestis* [1695.]). ILOSVAI sem szedi versbe e nevet a „Sokféle neveknek magyarázatja. 1578” című (RMKT. IV, 254–63) művében, de templomot sem igen neveztek el róla, csupán egy viseli a nevét – aligha véletlenül –, a balfi. E helységnév (*Balf*) a *Wolf*-ból alakult magyar névadással (FNESz. Balf a.). Ezen kívül még egy kápolna is róla van elnevezve, a zágrábi egyházmegyéhez tartozó Vukovoj településben. E falunévben is ott a 'lupus' jelentésű horvát *vuk* szó, illetőleg név. Nincs kizárva tehát, hogy *Balf* neve is patrocíniumból keletkezett.

A névkutatók figyelmét sokszor elkerülik a negatív adatok. Hogy ezek számbavétele nem haszontalan, arra a *József* keresztnév életét, a vezetéknevanyagban betöltött szinte elenyésző szerepét szoktam példaként felhozni. Mind a hazai, mind az európai hagiográfusok többször és több helyen megírták, hogy Szent József kultusza hosszú századokon keresztül háttérbe szorult. Egyházi kultusza ugyan Európában a XIV–XV. században clairvaux-i szent Bernát népszerűsítő tevékenysége révén növekedett, de nálunk aligha, mert kételemű névrendszerünk kialakulása, illetőleg megszilárdulása idején alig-alig játszott szerepet, hisz nemcsak Délnyugat-Magyarországon, de úgy tűnik, az egész magyar nyelvterületen meglehetősen kevés a *József*, *Józsa* vezetéknev (Göcsejben és Hetésben 6 család, illetőleg 20 személy viseli). Nagyobb számban csak a XVIII. század közepétől, illetőleg végétől fordul elő. Karácsony Sándor Zsigmond szerint a protestánsok körében ezt a nevet II. József tette népszerűvé, ám bőséges adataival Hajdú Mihály ezt megcáfolta. XIX., XX. századi rendkívüli gyakorisága aligha választható el attól a mozzanattól, hogy 1870-ben IX. Pius pápa az egyház védőszentjének jelentette ki. A századfordulón már 165 templom és kápolna van tiszteletére szentelve, ami az akkori 8979 róm. kat. templom- és kápolnacímnek 2 %-a.

A templomcímnek a névdivatban játszott szerepéről – amely rendszerint a keresztelő pap erőszakossága vagy rábeszélése révén érvényesül –, a keresztszülők, a szülők stb. névöröklítő tevékenységről itt most nem szólok, de mind-mind olyan szempont, amelyekre föltétlenül fel kell hívnunk mindazok figyelmét, akik személynevekkel foglalkoznak. A keresztelő pap által rákényszerített név persze – ha viselőjének megtetszik – továbbhagyományozódhat, azonban az ilyen esetekben ritkán lehet kideríteni például egy *Anasztázia* nevű parasztlányról, hogy a szálak hová vezetnek.

4. Hogy jelenkori személynév- és földrajzinév-anyagunk gyűjtésekor és vizsgálatakor miért választjuk el a hivatalos (anyakönyvezett, ill. kataszteri) neveket a népi (szóbeli) nevektől, annak megokolása itt nem szükséges, de hallgatónk számára ezt megtenni elengedhetetlen.

Az élő személynevek két beszédhelyzetben funkcionálnak: a) amikor a névviselő jelen van, és megszólítjuk (ezek a szólítónevek); b) amikor a névviselő nincs jelen, valamilyen módon szóba hozzuk, emlegetjük (ezek az említőnevek). E két beszédhelyzetnek megfelelően terveztem meg a göcseji és hetési személynevek gyűjtését és vizsgálatát, de a névanyag mennyiségére, a ráfordítandó időre és a terjedelemre való tekintettel – a kötet lektorával, Rácz Endrével való hosszas konzultálás után – én csak azokat az említőneveket gyűjtöttem össze és vizsgáltam meg, amelyek valamely ragadványnév közreműködésével keletkeztek. (A megszólítási formákat, azaz a szólítóneveket viszont minden személyre vonatkozóan lejegyeztem.) Már akkor fölmerült az a gondolat, hogy érdemes, sőt várhatóan tanulságos lenne egyetlen faluban azt megvizsgálni, hogy végülis hogyan emlegetik, milyen névalakulatokkal azonosítják a település lakóit. Erre vállalkozott BALÁZS JUDIT, aki szülőfalujában, Rábaszentandrásan valamennyi említőnevet megvizsgált és rendszerezett. (Dolgozata megjelent a Nyelvtudományi Értekezések 114. számaként.) Tanulmánya mind eredményeit, mind módszerét tekintve az oktatásban is hasznosítható, sőt a névtani témát választó szakdolgozók számára mintaként is ajánlható.

a) A megszólításnak a leggyakoribb nyelvi eszköze a keresztnév becéző formája. Kedvelt és hálás területe ez nemcsak az érdeklődő egyetemi hallgatónak, de még a gyakorlottabb kutatóknak is. Névrendszerünk e leggrammatikusabb parcelláját olyan kiváló tudósok mű-

vették, illetőleg művelik, mint Melich, Szabó T. Attila, Rácz Endre és mások, akiknek alapvető munkáit sem a pályakezdő kutatók, sem a mai középnemzedék (Hajdú Mihály, B. Gergely Piroska, Mező András, Ördög Ferenc) nem hagyhatják, illetőleg nem hagyhatták figyelmen kívül. Nem hiszem, hogy szükség lenne itt a vizsgálati módokra (funkcionális, alaki stb.) kitérnem, csupán azt jegyzem meg, hogy az effajta nevek kutatói föltétlenül írják le az egyes becenevek hangulatát. Ezáltal nemcsak a jelen, hanem a jövő számára is sok fontos információt adnak majd tovább.

b) Ha tehát említőnevekről beszélünk, amint azt már másutt meg is írtam, Balázs Judit dolgozatával kapcsolatban fõntebb meg is jegyeztem, nemcsak a ragadványneveket értjük rajtuk, hanem minden olyan nevet vagy névszerû szót (vezetéknév, keresztnév, ennek becézõ formája, ragadványnév), névhelyettesítõt (foglalkozásnév, tisztségnév), valamint névkiegészítõt (elvtárs, úr, bácsi, néni stb.), amely részt vesz az azonosításban.

A ragadványnevek különbözõ szempontú vizsgálatát is fölsõleges lenne fölsorakoztatnom. Hallgatóinknak nyomatékosan hangsúlyozom a különbözõ vizsgálati szempontok (a névadási indíték, a nyelvi eszköz, a morfológiai szerkezet, a névöröklõdés, a névhangulat stb.) szétválasztását a szempontkeveredést elkerülendõ, és ugyanakkor e szempontok összekapcsolását, azaz annak a megvizsgálását, hogy milyen összefüggés van a névszerkezet és a névhangulat, a névhangulat és a nyelvi eszköz között. Stb. Szabad legyen megjegyeznem, hogy e szempont-szétválasztásnak, illetõleg szempont-összekapcsolásnak, valamint a stilisztika bevonásának (vö. SZATHMÁRI: NévtVizsg. 191), nemcsak a göcseji és hetési ragadványnevek vizsgálatakor láttam hasznát, hanem Zala megye mai helységneveinek a rendszerszerû leírásakor is, továbbá haszonnal alkalmaztam Magyarország és Horvátország patikaneveinek a vizsgálatakor is. Hogy a személyneveken, a földrajzi neveken, a cégérneveken kívül az állatnevek vizsgálatakor az effajta vizsgálati mód milyen eredménnyel hasznosítható, arra majd Knausz Ágnes egyetemi hallgatónak és társainak – remélhetõleg közelesen megjelenõ – dolgozatai fognak feleletet adni.

c) Az iskolai ragadványnevek gyûjtése és sok szempontú feldolgozása éppen a nyíregyházi tanárképzõ főiskolához kötõdik. Bachát László e témába vágó alapvetõ, rendkívüli gazdag adatolású tanulmányait is messzemenõen fölhasználtuk az oktatásban.

A diákneveket többnyire egy kisebb közösség adja, és általában egy kisebb közösségben funkcionálnak. Éppen ezért ezek vizsgálata anélkül is elvégezhetõ, hogy a település (itt persze csak faluról lehet szó) teljes ragadványkincsét is számbavennénk. De azokat az iskolai ragadványneveket természetesen a falu névanyagával együtt kell tárgyalnunk, amelyek kiléptek az iskola falai közül, és a faluközösség említõnévrendszerébe kerülve részt vesznek a személyazonosításban.

5. Az itt elõadott és súlypontosított szempontok mellett még számos egyéb kérdés (a tulajdonnévi poliszémia, homonímia, szinonímia, heteronímia stb.) is elõkerül ezen a speciális kollégiumon, amelyekre itt nem térek ki.

Végezetül csupán azt jegyzem meg, hogy hallgatóink legvérszegényebb ismeretekre a névtudomány általános részébõl tesznek szert. Éppen ezért örömmel közölhetem, hogy az 1981/82-es tanévtõl az elsõ félévben Hajdú Mihály barátom és kollégám „Bevezetés a névtudományba” címmel új speciális kollégiumot hirdet, amelynek a résztvevõi – remélhetõleg valamennyien – a második félévben nálam folytatják a tulajdonnevek tanulmányozását, ahonnan – ahogy az a korábbi években is lenni szokott – a legérdeklõdõbbek Benkõ professzor szemináriumába kerülnek.

Der Eigenname im Unterricht

Zwischen dem 8.–10. Oktober 1981 wurden an der Pädagogischen Hochschule in Nyíregyháza von ungarischen Namensforschern die Möglichkeiten des Unterrichts der Eigennamenslehre an den allgemeinbildenden Mittel- und Hochschulen bzw. Universitäten diskutiert.

Das detaillierte Programm dieser Konferenz verlief wie folgt:

8. Okt. L. BALOCH, Der Einfluss der Namensforschung von Fachzirkeln auf den Erfolg der Eigennamensforschung im Unterricht. – B. OROSZ, Die Namenslehre im Dienste der schulischen muttersprachlichen Erziehung in allgemeinen Schulen und der neue Lehrplan. – T. URBÁN, Ausserordentliche Namenskunde-Studien in den allgemeinen Schulen. – Frau E. SZABÓ, Der Eigenname im Unterricht der Mittelschulen. – J. MÁTÉ, Namenskunde im Gymnasium. – G. NAGY, Die Entstehung von haftengebliebenen und Studentennamen und ihre Rechtschreibung. – F. FARKAS, Die Sammlung und Aufarbeitung der Eigennamen von Jászság (Komitat Szolnok) im wissenschaftlichen Studentenkreis. – GY. TUNGLI, Die Anwendung der literarischen Namensgebung im Unterricht der Mittelschule. – Zs. BERÉNYI, PN im Unterricht der Fächer Mathematik und Physik in den Mittelschulen. – F. ÖRDÖG, „Einführung in die Personennamenskunde“. Spezielle Erfahrungen am Kollegium der phil. Fakultät der ELTE. – M. HAJDÚ, Spezielle Namenskunde-Bildung an der Universität. – Zs. PAPP, Überprüfung von Eigennamen in unserem Kodex.

9. Okt. L. KIRÁLY, Die Möglichkeiten des Lehrfaches Namenskunde an den Lehrerbildungsanstalten. – D. KOVÁTS, Einige Eigenheiten der schriftstellerischen Namensgebung in Werken von Zsigmond Móricz. – K. CSIGE, Die literarische Personennamensgebung in der russischen Literatur des 19. Jhr. – G. VIRÁGH, Die Völker des Vajdaság und der Gedanke der Bruderschaft seiner Nationalitäten. – B. BÜKY, Der Entwurf eines ung. schriftstellerischen Namensgebungs-Wörterbuches. – B. KÁLMÁN, Über einen ung. ON-Typus. – Z. NÉMETH, Die ON von Taksony im Komitat Pozsony. – A. MEZŐ, Zur Entstehung der Homonyme bei Eigennamen. – I. UDVARI, Bemerkungen zur Entstehung des russischen Familiennamens Doroczki in Bács-Szerém.

10. Okt. L. MIZSER, Die pseudowissenschaftliche Etymologie. – B. RÓNAI, Die Volksetymologie an unseren ON. – I. NYÍRKOS, Über den Nachrichtenwert der Eigennamen. – Á. SEBESTYÉN, Die Rolle des Eigennamens in der vaterländischen Erziehung. – K. SOLTÉSZ, Eigennamen und Sprach-Studium. – E. RÁCZ, Die Grammatik der Eigennamen. – L. BACHÁT, Der Eigenname als Satzteil.

Den Vorlesungen folgte eine Diskussion nach.

Névtudomány és helyesírástörténet

XVIII. századi családnevek írásmódjának helyesírástörténeti rétegei

1. Forrásaim (l. tölem Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. I–III. Bp., 1991–1993) keletkezési idejéből következően azt az időszakot vizsgálom, amikor semmiféle szabályzat nem adott még csak általános irányelvet sem családneveink helyesírására vonatkozóan. De az 1832-ben megjelent és első helyesírási szabályzatnak tekinthető „Magyar helyesírás és szóragsztás főbb szabályai” (Pest) is, amely KNIEZSA ISTVÁN megfogalmazásában véget vetett „a nyolc évszázados zűrzavarnak” (1952¹: 20), csak abban igazította el eleinket, hogy „A nemzetségi nevek megtartják régi írásmódjukat” (7), amiből azért több is kiolvasható. Ezt FÁBIÁN PÁL (1967) így foglalta össze: „A teljes korszerűsítés igénye is, a hagyomány megtartása is egyszerre jelentkezett a XVIII. sz. végén. Ám egyre halkult az ősi családneveket is minden esetben modernül írni akarók hangja, s 1810 után már senki sem volt, aki nem ismerte volna el kivételnek a »diplomabéli« neveket” (1967: 197).

A mintegy 220 ezer nevet tartalmazó Zala megyei XVIII. századi kéziratos forrásokban a nemes családok, különösen pedig a »nemzetségi nevet« viselők száma elenyészően kevés, de ez utóbbiakét is többféleképpen jegyezték le az összeírók (pl. *Secsenyi, Sécsenyi, Szecsenyi, Szécsenyi, Szécsényi, Zecheni*), következésképpen a hagyományörzésnek ekkor még nyoma sincs. Az egyik legfőbb szempont az összeíráskor az volt, hogy az összeírások révén a plébánosok jobban megismerjék híveiket, és nevükön szólíthassák őket. A keresztnéveket – a latin nyelvű adminisztráció folyamánként – latinul, a családneveket pedig sok esetben abban a formában jegyezték le, ahogy azok a szóbeliségben éltek az illető településen. Ebből következően a családneveknek nem kis része a helyesírás-történeti vizsgálódás mellett becses nyelvjárás-történeti adalékul is szolgál, beleértve az ún. diplomabéli neveket is (*Battyáni, Bottyan, Bottyányi, Festetics, Főstetics* stb.).

2. Noha e téma tüzetes, valamennyi adata mint zárt korpuszra, illetőleg az összeírókra vonatkozó vizsgálata készülő munkám egyik fejezete, itt most a hang–jel szembeállításával és néhány példát idézve csak a legjellemzőbb sajátosságokat emelem ki, hogy átfogó képet adjak a XVII–XVIII. századi katolikus helyesírási gyakorlatra, amelyet ugyan Pázmány Péter és Káldi György (1572–1634) nyomán PERESZLÉNYI PÁL jezsuita tudós a „Grammatica Linguae Vngaricae” c. (1682) művében szabályokba foglalt, de mivel – MARCSEK TIBOR szavaival élve – mindent helyesnek tart, „nincs határozott nézete semmiről” (1910: 56), aligha lenne szerencsés munkáját viszonyítási alapnak tekinteni. Úgy tűnik – bár még jószérivel csak a jelenségek számbavételénél tartok –, XVII–XVIII. századi családneveink ortográfiája jobban őrzi a régebbi gyakorlatot, mint a közneveké (vö. TRÓCSÁNYI 1938: 201).

Magánhangzók

A kancelláriai helyesírás – amely a XV. sz. elején szilárdult meg – korai szakaszának szép példáit látjuk az *á* hang *aa* jelével lejegyzett *Aacs, Baan, Gaal, Isaac, Raaba, Saaghi, Saardi, Taal* nevekben. Megbomlik az *aa*-val leírt *Aács, Áágh, Baán, Gaács, Gaál, Isaák, Saár, Saárközy* névben (az *a* funkciótlaná vált), a *Káál, Sáár, Sáárvári* nevekben pedig

fölösleges betűismétlés jött létre. Hasonló folyamat figyelhető meg az *ó* hang *oo* jel esetében is: *Boona, Goor, Joo, Joos, Oo*, illetőleg *Goór, Joó, Joós* stb. Mellettük is megjelennek a két hosszú *ó*-val írt *Góór, Jóó, Móór* stb.-féle nevek. Kevesebb előfordulással, de az *é* hang *ee, eé, éé* jelei is szemléltethetők: *Keek, Illeés, Cséécs*.

Az *ö, ő* hang kancelláriai *w* jele viszont teljesen eltűnt, helyette megjelent, és név elején csaknem általánossá vált az *eö, eő, őő* betűkapcsolat: *Eöcsi, Eör, Eöri, Eösi, Eösz; Bőő, Szőör*; illetőleg nagyon szórványosan, néhány esetben előfordul a XVII. századi nyomtatványok, elsősorban nyilvánvalóan PP. szótárának a hatására az *ő* újabb kori változata, az *ó*: *Hegedős, Szóke*. Az újkori és a protestáns helyesírásra jellemző *ö, ü* hangnak német eredetű *ö, ü* jele ugyancsak egy-két esetben tűnik föl: *Gönyve, Hegedűs, Keserű*.

A zárt *ë* hang jelölésével csak a *Bëcrës, Makovëcz* névben találkoztam. (A *Michael, Daniel, Samuel* stb. latin keresztnevekben előfordul *è, ë, é* a szótagalkotó *e*-nek a jele, akárcsak a *Säel, Laër, Paër* német nevekben.)

Az *i* hangnak *ii, j, y, ÿ* jele főleg a név végén gyakori, de a mai közhiedelemmel ellentétben semmiféle szerepe nincs a névviselő társadalmi helyzetére vonatkozóan: *szolgák, zsellérek* stb. nevében is előfordul, név belsejében is: *Kyraly, Kÿs, Mÿlei* stb., hangértéke *ij, jj* is lehet.

Mássalhangzók

A *c* hangnak *cz* jel felel meg: *Czibok, Czifra* stb. (de néhány esetben előfordul *c* is: *Ciraky*). A *cz*-ről azt jegyzi meg KNEI ZS, hogy „a XVI. század második felében ez, továbbá a *cs* hang *ch* jele az egyetlen sajátosság, amelyben a katolikus írók a protestánsoktól különböznek” (i. m. 15). E hang *tz* jele mind név elején, mind a név belsejében, mind pedig név végén sokszor előfordul, a *cz* jel után ez a leggyakoribb: *Atzél, Bentze, Beretz, Moritz* stb. Egy-két esetben jelölték *z*-vel (*Zigány*), illetőleg *ts*-sel (*Köntsöl, Prilets*) és *cs*-vel (*Dugovácski, Fencs, Nics, Morics*) is.

A *cs* hangnak ekkor már általában a Pázmány által bevezetett *cs* jel felel meg, de nem kevésszer találkozunk a kancelláriai eredetű *ch* jellel, amelyről fentebb már szóltam: *Bachi, Béch, Che, Kochis, Zecheni* stb. A Sylvester által megszerkesztett helyesírási rendszemben (SYLVESTER 1541, 1539) a *cs* hang kizárólagos jele a *cz*, amely jó néhány névben megőrződött: *Acz, Baraczka, Boczkay, Czama* stb. Eredete visszanyúlik valamelyik ferences emlékhöz – írja KNEI ZS (i. m. 11) –, tovább éltette Heltai Gáspár, ma is előfordul néhány névben (*Czoma, Baraczka, Czipa, Biczák* stb.), ejtésük konok, de téves következetességgel *c*-vel hallható. A Geleji Katona által a *cs* hang jelölésére javasolt *ts* jelpárt ott látjuk a XVIII. századi családneveinkben is: *Betse, Bitsák, Kotsis, Mukuts, Tseke*, nem is kis számban.

A kancelláriai, továbbá a XVI. századi dunántúli misszilisek (vö. ABAFFY 1969) hangjelölését őrzi az *Eged, Garmati, Genese, Gönge, Gulási, Lengel, Somogi* stb. név, de persze az is lehet, hogy a latin nyelv kései hatásával állunk szemben. Ugyanez mondható a *k* hangot *c* jellel lejegyzettekről (*Cáldi, Calÿ, Caros, Collat, Miscoczi, Ocular* stb.) is. Az *x* betű *ks ~ ksz* hangértékben anyagomban is kivételes jelölésként fordul elő (*Baxa, Paxi, Poxa*, illetőleg *Sixai*), akárcsak a kancelláriai helyesírás kialakulásakor, illetőleg az egész középkorban (vö. KNEI ZS 1952² 60).

A kódexek helyesírására emlékeztetnek, de mellékjel nélkül tűnnek föl: *Bosnak, Dörnej, Nitrai, Savanu, Sunog* stb. (Depalatalizációról szó sem lehet.)

Noha Heltai a palatalizált mássalhangzók (*ty, gy, ny, ly*) írását mind a mai napig rögzítette, a XVIII. század közepén – talán a katolikus fonetikus írásmód hatására, talán ettől függetlenül – nem kis számban fordulnak elő olyan helyzetben, amelyben nyelvjárástörténetileg indokolatlanok. *G* hang *gy* jel: *Gyällen, Gyellyén, Gyergál, Győcze, Gőgyös, Győdörházy*; *n, nn* hang *ny, nny* jel: *Kenyesei, Szennyai*; *l, ll* hang *ly, lly* jel: *Kelye, Köblyös, Kötély, Kötélyjarto, Olya, Pulya, Sülye, Szilyva, Illyés, Winczellyér* stb.; *t* hang *ty* jel: *Kustyán*.

Az *s* hang *ss*, [*s*] jel (az [*ʃ*] grafikus változat, forrásaimban nem jelöltem): *Béress, Berkess, Lakatoss, Lovass, Szőröss, Vass*, illetőleg *Illyess, Matéss, Mikloss* magyar közsökből, illetőleg keresztnévből keletkezett családnevekben tűnik föl, akárcsak a *t* hang *tt* jel: *Bojtt, Eczett, Lakatt, Sötétt, Találtt, Tótt*, illetőleg *Bernátt*, továbbá a *k* hang *kk* jel: *Wakk*, az *l* hang *ll* jel: *Lengyell, Széll* stb. Ezeknek a név végi mássalhangzóknak a megnyúlása magyar kiejtésben és magyaros lejegyzésben nem következhet be, különösen ha mássalhangzóval kezdődik az utána álló keresztnév. Megnyúlhat viszont a zalai nyelvjárásban a teljes név latinos szerkezetben való lejegyzésekor.

MARCSEK TIBOR korábban már említett művében azt írja a *z, zs, s, sz* hangokról, hogy azért tárgyalja őket együtt, mert a XVII. sz. írói nyomtatott szövegekben fölcserélik őket, „*z* helyett írnak *sz-t*, *sz* helyett *z-t*, *zs-re* pedig nincs is külön betűjük, *s* helyett is *sz-t* írnak” (1910: 57). Összeíróink egyike-másika is keveri ezeket a betűket, találunk *s* hang helyén *sz* jelet: *Bosznyak, Szaller, Szánta, Szarkanti, Szenyei, Szormási, Szüket, Szüveges*, *zs* hang helyén *sz* jelet: *Janszó, Balasz, Paisz, Szidó*; *zs* hang helyén *z* jelet: *Berzeni, Bozok, Izák, Roznyo*; *sz* hang helyén *z* jelet: *Csőz, Csázár, Kertéz, Olaz, Zabó, Zarka, Zőke* stb.

T és *g* mellett a henye *h* hang jelölése a kódexek irodalmában – de a nyugat-dunántúli misszilisekben is – közönséges dolog volt egészen a XVI. sz. végéig (*g* mellett a XVII. sz. végéig), családneveinkben viszont mind a mai napig az. Természetes, hogy forrásaimban szinte elmaradhatatlan ezek mellől a *h* jel, sőt a *p, r, v* mellett név elején is előfordul: *Phém, Phenecz, Rhadó, Rhékassi, Vhak*; név közben egy esetben a *j* után is föltűnik: *Bejhe*; név végén *k* után (*Czövek, Csekh*), *b* után (*Zobhár*), *p* után (*Fülöph*), *d* után (*Judh*), *m* után (*Pemh*), *s* után (*Palush*), az *e, é* magánhangzók után is (*Imrech, Mátéh*).

Az összetett helynevekből keletkezett családnevek típusai. Az egybeírás mellett (ez a leggyakoribb):

– különírják az összetétel tagjait: *Zöld Ágh, Bele Vári, Kereszt Uri, Szent Pali, Vörös Egyházi*;

– az összetétel második tagját kötőjellel kapcsolják, és ez utóbbit kis kezdőbetűvel írják: *Kis-micsei, Sas-vári*;

– ugyancsak kötőjelet használnak a két tag között, de a második tagot is nagy kezdőbetűvel írják: *Somogy-Vári, Uji-Vári*.

A szó szerkezetből, mondatzóból keletkezett családnevek esetében többször különírják az összetétel tagjait: *Gyütt ment, Szi Jártó, Tegla veto, Uj Keresztén* ’volt mohamedán’, *Uj polgár* ’cigány’, *Bor nem isza*.

Noha a mindenkori Rituale tiltja a ragadványneveknek a különböző anyakönyvekbe és a conscriptio animarumokba való bejegyzését, néhány esetben – föltehetően az azonosíthatóság kényszeréből – találkozunk velük, de jobbra csak az életkort jelölő kis és öreg melléknévből keletkezettekkel (*Kis-annek, Kis-gáál, Öreg Dobosné*), illetőleg ezeknek latin megfelelőivel (*junior, senior*).

3. Úgy tűnik, a közzétett források mintegy 9 ezer nevében és csaknem ugyanennyi ortográfiai, hangtani és alaktani változatában helyesírás-történeti szempontból is rendet lehet tenni. Az összeíró papok életrajzi adatait (születési hely, idő, szülők foglalkozása, illetőleg társadalmi helyzete, működési hely, illetve helyek stb.) PFEIFFER JÁNOS egyháztörténész négy évtizedes munkával összegyűjtötte, egybeszerkesztette, és „A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)” címmel a Görres Gesellschaft gondozásában Münchenben 1987-ben megjelentette. Ennek segítségével kézhez köthetően is vizsgálat alá vonhatom a neveket mind nyelvjárás-történeti, mind helyesírás-történeti szempontból, ahogy arra – más jellegű, nem tulajdonnévi anyagon – E. ABAFFY ERZSÉBET a „Sopron megye nyelve a XVI. században”, illetőleg a már említett „XVI. századi nyugat-dunántúli misszilisek helyesírásáról” c. művében példát adott. De arra aligha lehet számítani, hogy családneveink helyesírásában idegen (latin) nyelvi környezetben – tehát szörványokban – kialakult volna az a fajta viszonylagos következetesség és egységesség, amely nyelvtanainkban, illetőleg folyó szövegeinkben már a XVII. század végére előállott (vö. SZATHMÁRI 1968: 417).

Hivatkozások

E. Abaffy 1965	=	E. Abaffy Erzsébet, Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp.
E. Abaffy 1969	=	E. Abaffy Erzsébet, A XVI. századi nyugat-dunántúli misszilisek helyesírásáról. NytudÉrt. 62.
Fábián 1967	=	Fábián Pál, Az akadémiai helyesírás előzményei. Bp.
Kniezsa 1952 ¹	=	Kniezsa István, A magyar helyesírás története. Bp.
Kniezsa 1952 ²	=	Kniezsa István, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp.
Marcsek 1910	=	Marcsek Tibor, Helyesírásunk a XVII. században. Bp.
PP.	=	Pápai Páriz Ferenc, Dictionarium manuale Latino–Ungaricum et Ungarico–Latinum. [I. rész.] Dictionarium Latino–Hungaricum. [II. rész.] Dictionarium Hungarico–Latinum. Lőcse, 1708. – Tynaviae, 1762.
Sylveszter 1539	=	Sylveszter János, Grammatica. Sárvár.
Sylvester 1541	=	Sylvester János, Új Testamentum. Sárvár.
Szathmári 1968	=	Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó. Bp.
Trócsányi 1938	=	Trócsányi Zoltán, A XVIII. századi magyar nyomtatványok meghatározása. Magyar Könyvszemle LXII.

Dialektológia

Gyulaj nyelvjárásából

I. Az igekötők szerepéről

Ismeretes, hogy nyelvjárásaink főleg hangtani téren különböznek jobban egymástól és a köznyelvtől is. Az alaktanban és a mondatban az eltérések kisebbek. Nyelvtudományunkat azonban e kis különbségek is érdeklik.

A gyulaji nyelvjárásban az igekötők nagyjából ugyanolyan szerepkört töltenek be, mint a köznyelvben. Előfordul azonban, hogy a gyulaji igekötőknek más jelentésük van, mint a köznyelvben, illetőleg hogy a nyelvi viszony kifejezésére más igekötőt használnak. Az alábbiakban a hat leggyakoribb igekötő: a *be-*, *el-*, *föl-*, *ki-*, *le-*, *meg-* szerepkörére adok példát. Az *a)* pontban a köznyelvi gyakorlattal megegyező példákat említek, a *b)* pontban pedig olyanokat, ahol az igekötőnek a köznyelvitől eltérő jelentése van. Ez az eltérő jelentés néha a paraszti élet egy-egy ágának szaknyelvében van meg, más esetben a szokatlan igekötőhasználat alkalmi természetű, tehát nem általános szerepkörű, de mégis nyelvi tény. Sok esetben nem is könnyű az alkalmi és az általános használat közötti határt megvonni.

be- *a)* *bevet, beőtt* 'kenyeret a sütőlapáttal a kemencébe tesz' – *Na, nemsokára bevetem a kenyeret, asztám mék. Beöttöm a kenyeret.*

benyilló – *Az Ivám Pista az új házám még benyillót is csínyátatott.*

b) *bedicsér* 'dicsértessékkal beköszön' – *Bedicsértek, asztán keszték.*

bekapállás 'a szőlőtöke őszi betakarása' – *A bekapállás is éfogyott.*

beleun 'megun' – *Beleunok ám má, ha ē nēm hagyod.*

el- *a)* *ēpazérul* 'elpazarol' – *Ēpazérúna am mindēnt, ha az űjē ('övé') lenne.*

ētalál – *Na, most ētalátam a funérgyát ('módját'). Kē is mindég ētalájja ám, mit kō mondani.*

ēhord – *Eszť ēhordom, a másík mēg jó lēsť valahámēnōs szoknyának.*

ēveszelődik 1. 'elvész valami' – *Akazd a lōcsre, mer majd az uton ēveszelődik.* 2. 'valahogyan csak megvan az ember' – *Ēveszelődünk valahogť.*

ēvesz a harmat 'felszárad a harmat'.

ēvan 'jól megvan' – *A hüssōn mékcsak ēvan az ember.*

b) *ēsül* 'elszárad' – *Mos jó kapáni, nēm lēsšť essō, ēsül a gaz.*

ēkötöz 'kötelet, rafiát elhasznál' – *Ēkötōsztem ám má, csínyájjon kē kötelet!*

ētojik 'megtojik a tyúk, réce stb.' – *Kodál ám má a kendērmagos, ētojt.*

föl- *a)* *fōszērül* – *Jó fōszērűték ám aszt. fōlēkēsitt 'földíszt'* – *Fōlēkēsitēte ám magát.*

fōlugarul 'feltöri az ugart' – *Fōlugarútuk mēgint.*

b) *fōkōtōtték* 'eseményt felnagyítanak, rossz hírt terjesztenek valakiről' – *Es sē hiszēm ám ē, bisztos fōkōtōtték.*

ki- *a)* *kitűz* 'kitűz virágot a gomblyukba' – *De kitűszť Jōska!*

kivan 'kint van, kilátszik' – *Türd be az üngōd dērēkád, mer kivan.*

b) *kibeszēl* 'elbeszél, intim dolgot elmond' – *Mēktutták, mer kibeszēték.*

kibeszéggye 'valakinek az előadásmódja' – *Jó vót ám annak a kibeszéggye.*

kikapál 'a szőlőtökét tavasszal kitakarja' – *Kikapátuk, mēgmeccētűk a szōllōt.*

le- *a)* *lēdül* 'lefeszkik' – *Lēdülōk ēťy kicsit. lēfōlōz* 1. tejet, gabonát. Ez utóbbit úgy,

hogy a kitipratott szemről leszedi a töreket.
– *Affölöszte lē a buzát.* 2. 'fölebe kerekedik valakinek' – *Lēfölöszte am mindēmbē.*

lēsól, lēmond 'megvetően beszél valakiről' – *Nagyon lēsójják űket. Jó lēmonták mindēnnek.*

lēkolompul, lēkotonoz 'bottal, póznával lever valamit' – *Szegén Gulás Jenő szokta mindég lēkolompúni a díjót. Ergye, mit tart néked lēkotonoznod, dére mēg'gyüssz* (az idősebbek nyelvében).

a) *lēódaloz* 'kocsioldallal simíttatja le a szántást' – *Utánno mēg lēódaloszták.*

lēvan 'készén van; végeztem' – *Mēgmond neki, hogy ide nē gyűjjön többet, asztán lēvan.*

meg- a) *mēgbubul* 1. 'a kakas megtermékenyíti a tyúkot' – *Nédd a! jó mēgbubúta ám.* 2. 'megver' – *Jó mēgbubúta a fejit, uty*

köllöt neki.

mēglēnni 'valahol ellenni' – *Mēglēső it minálunk ēty-két nap.*

mēgvág 'megüt' – *Mēnny innen, mer mēgváglak.*

b) *mēkkésik* 'elkésik' – *Na, csak nem kés-tem mēg* (már csak az idők nyelvében).

mēkkever 'másodszor szántja meg a földet'.

mēgmos 'kimossa a ruhát' – *Na, ide adod az üngöd, lēvetēd, mēgmossam?*

mēktēsēm a kovászt 'kovászt csinálok a kenyérsütéshez'.

mēgugarul 'fölugarul' – *Elősőz mēgugarúták, utánno mēg mēkkeverték.*

mēgveszekēdik 'meghal' (alkalmi pejoratív jelentés) – *Dógozni nem szeretett ám as sē, csak urizáni mēk pipáni, azér veszekēdēt mēg uan hama, mēgütötte a szél.*

II. A szólásokról, szóláshasonlatokról

Minden falunak megvan a maga sajátos szólásanyaga a köznyelvi, pontosabban az egyes köznyelvi szólások mellett. Elég csak utalnom a nyelvjárási monográfiákra, a tájszótárakra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes faluk sajátos szólásanyaga megmarad a falun belül, mert például a kétségtelenül somogyi szólás, hogy *nekiindút, mind a göllei bocskor Attalának*, falunkban is megvan. Eredetéről, keletkezéséről már semmit sem tudnak, de Nyírinek Szennában (Somogy megye) meg tudták magyarázni, illetve tudtak hozzá magyarázatot fűzni. Ahogy Nyíri lejegyezte a szólást, úgy „értelmesebb”, de ritmikailag tökéletlenebb: *Utnak válunk, mind a göllei ember bocskora Attala felé.* „A szólás eredetét nekem így magyarázták a falubeliek – írja Nyíri –: A göllei vött ēty pár bocskort, osztán mēnt haza. Körösztü mönt a faluján, mer mindég a bocskorát nészte és mondotta az ēgygyik szébbik, a másik jobbik. Így körösztü mönt a faluján Attaláig.” (NYÍRI, A zelicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár, 1939. 46.)

Dolgozatom e részében nem a köznyelvi szólásokkal fogok foglalkozni, hanem azokkal, amelyek falunkban járatosak. – Csatlakozom O. NAGY GÁBOR szólásmeghatározásához: „a szólás nem pusztán átvitt jelentésű vagy képes értelemben használt szavak állandósult kapcsolata, hanem olyan több szóból álló, gazdag hangulati tartalmú állandósult frazeológiai kapcsolat, melynek jelentéstani egységét, a szókapcsolatnak az élő nyelv szempontjából tekintett elemezhetetlen voltát a szóláskapcsolat egységes fejlődése, történeti múltja igazolja” (MNYTK. 83. sz. 7). Nézzük meg a gyűjtött szólásokat, életkor szerinti nyelvi rétegződés alapján vesszük őket számba.

1. Az idősebbek és a középkorúak nyelvén találhatók: *Akkor mullik ē a robot, amikor a gyerekcsinállás.* Ez a kétségtelenül még jobbágyvilági szólás is mutatja, hogy paraszt-

ságunkkal mennyire örök érvényűnek hitték el az úr–jobbágy viszonyt és a robotot. Kilátástalanság, keserűség van e mondatban, de a humor, a szellemesség, a csattanó sem hiányzik belőle. – *Busul, mind akinek nēm gyutott kenderföld.* Bizony nagy baj volt az, hogy a faluhoz közel fekvő jó földből, a kenderföldből nem jutott a jobbágnak, a telkesnek, hisz a kender adta a ruházat (gatyá, ing) alapanyagát, a vásznat. Ma már elvesztette komoly tartalmi jelentését, nem asszociálják azt a veszteséget, amit a maga idejében jelentett. – A semmirekellő, dologtalan, élösködő emberre azt mondják, hogy *uan embër vagy, mind akit a furu kihány*, azaz olyan hasznavehetetlen, haszontalan, mint az a forgácsféle, amelyet a fűrő váj ki a fából. *A maj mëktuggva, hány nyóc kalács* szólás jelentése pedig az, hogy majd megtudja, milyen jó sora volt, amikor majd rosszabb helyzetbe kerül. – *Ugy áll a szájja, mind az ötforintos lője.* Olyan szomorú, elkeseredett képet vág, mint a rossz ló – mert rossz lóról van szó, ha öt forint volt az ára. – *Ejis uan ám, mind aki nincs othun.* Úgy viselkedik otthon, mintha nem a sajátjában lenne; a rongálással, a kárral mit se törődik. Az öregek közül is kevesen ismerik már az *annyi a dógom, mind az Istennek, amikor a világot teremtet*te szólást. – Ha meg valaki csúnyán beszél valakivel, mit sem törődik azzal, hogy megharagszik-e vagy sem, azt mondják, hogy *ugy beszé vele, mintha a valagábu rántotta vóna ki.* Ha valami elkészült, tréfásan azt szokták mondani: *hála a papnak, megellött a mestër.* A fiatalabbaknál e szólásnak csak az első tagja található meg. Itt jegyzem meg, hogy ez is példázza O. NAGY GÁBORNak azon megállapítását, hogy vannak szólások, amelyeknél „a szólás egészének a jelentése megegyezik a szólás első részét alkotó szavak eredeti jelentésével, a szólás második fele pedig a szókapcsolat jelentését tekintve látszólag teljesen felesleges” (A frazeológiai kapcsolatok stilisztikai szerepe. Pais-Eml. 543). – Amikor a barkácsoló parasztember *vazsvülláját, gerébgvjét* jól megcsinálja, a nyelét jól beletette, azt mondja, *ugy ál, mind a Katiba a gyerék !*

Jobbára az idősebbek nyelvében találhatók azok a szólások, amelyek adomával, megtörtént vagy meg nem történt eseménnyel vannak kapcsolatban. Az így keletkezett szóláshasonlatok magyarázataként nem szabad fenntartás nélkül elfogadnunk a falubeliek „eredetmagyarázatát”, mert előfordul, hogy utólagosan költötték hozzá az illető személyhez, gyulaji tájszóval élve: *főkötötték.* (Vö. MNyTK. 83. sz. 7.) – *Hajt, mind a Dőri.* Gyorsan hajt, nem sajnálja a lovakat. Dőri uraságnak híres lovai voltak, ott lakott Paradicsom-pusztán Dombóvár mellett. – *Szérü mén, mind a Gyulasi a csatába.* Arra a legényre, lányra mondják, aki a társaságban, a bandában (jó értelemben használva) mindig szélről megy, soha sincs a középpontban. V. J.-nétől jegyeztem le, hogy Gyulasi János „még az őső háboru után meséte, hogy ü mindék szérü mēnt.” – Ha sok vendég jött például búcsúkor, vagy ha valamilyen társas munka volt a háznál (pl. cséplés), akkor szokták mondani, hogy *mēg lészünk áldva néppē, mind a Vastag Gyurka vökkē.* Vastag Gyurkának ugyanis sok lánya volt, következésképp sok veje is. – *Tulád rajta, mind a Kucori az orvosságon* szóláshasonlatot már csak elvétve hallani egy-két idősebb embertől. Magyarázatát így jegyeztem le: „Szorullásq vót, iratott a doktorrã orvosságot, ami mēg mëgmaratt, aszt hurcúta házru-házra, hoty ki vēszi mēg.” Ugyancsak az öreg Kucori nevét őrzi az *essē szót vóna ám, mind a Kucori Jóska, amikor kiesett a kerék.* A nagyon hallgatag, szótalan, kissé maflaforma emberre mondják. Így mondták el nekem az esetet, amelyből e szóláshasonlat keletkezett: „Mēntek dógozni kocsivã. Ü hátu út. Mēgmonta, mikor mi: a tészli, a löcs, a kerék hoty kiesett. Láttad Jóska? Aszonta: láttam. Há mé nēm szótã Jóska? Aszongya: nēm szótam.”

2. Azok a szóláshasonlatok következnek, amelyek a fiatalabbak nyelvében is megvannak. Hangsúlyozom, hogy a fiatalabbak nyelvében is, mert ugyanakkor az alább következőket megtaláljuk az idősebbeknél és az öregeknél is. Egyébként is merev határt vonni életkor szerinti nyelvi rétegződés tekintetében nem lehet. – A kortársaitól növésben, fejlődésben elmaradt gyerekekre azt mondják, hogy ez *fejre nyól, mind a káboszta*, meg azt is, hogy *uan vékony a nyaka, hogy elënné két krajcár ára keserütoró*. – Ha pedig valaki fésületlen, gubancos, akkor az a szólás járja, hogy *ugy áll a haja, mind az Isten kábosztájja*. A rendetlenül öltözött emberen a ruha *ugy á rajta, mintha vazsvüllávā hánták vóna rá*. – Az *ugy beszé vele, mind a Hánzi a mēggyē* szóláshasonlat pedig egy fokkal enyhébb, mint a fentebb említett *ugy beszé vele, mintha a valagábu rántotta vóna ki* szólás. – Az úszni nem tudó gyereket (a fiatalok többsége, mert elég messze van a kanális, a Kapos) meg úgy csúfolják, hogy *ugy uszik, mind az örek fejsze vőgvnek*. – Birkózáskor a gyerekek egymást *ugy odavág'gvák, mind a taknyot*. – Megemlítem, hogy egészen újszütetű, a városi életből való szólásokkal, szóláshasonlatokkal is találkozunk, mint pl. *ojan, mint a lépcsőház: sötét és korlátolt. Szemtelen, mint a piaci légy* stb. Sok fiatal dolgozik Pesten, Komlón, Dombóváron. Elég gyakran járnak haza, a faluban maradt barátaikkal így a kapcsolat megvan, és terjed az új szólás, és terjednek a városi nyelvi elemek.

Szólni kell még végül a szólások és a gúnynevek kapcsolatáról. Németh Géza azt írja (MNY. 48 : 199), hogy a „szólásokká vált mondatok és a belőlük kialakult gúnynevek legtöbbször függetlenednek egymástól, s míg a gúnynevek eltűnnek viselőjükkel együtt, a szólások tovább élnek”. Ő néhány község szólásait, illetőleg gúnyneveit vizsgálva jut erre az eredményre, én azonban Gyulajon éppen az ellenkezőjét tapasztaltam. Arról van szó, hogy a történet, a feltételezett szólás tűnt el, viszont a gúnynév tovább él, amíg viselője él, vagy ameddig emlegetik. – Az természetesen igaz – bár csak néhány példával szolgálhatok a ragadvány- és gúnynevekről szóló részben –, hogy „nem a csúfnév fejezi ki tehát a jellemző és fonákra állított tulajdonságot, hanem rajta keresztül számon tartott történet” (NÉMETH i. m. 195).

Még csak azt szeretném megjegyezni, hogy egyetlenegy szólásról sem állítom, hogy csak Gyulajon fordul elő, hisz más falukban is élhetnek ugyanígy, vagy éppen csak a bennük szereplő személynevek mások. – A szólások életkor szerinti rétegződésének a vizsgálata is bizonyítja, hogy a valamilyen oknál fogva nem életképes szólások hogyan tűnnek el, és ugyanakkor újak is állandóan keletkeznek (vö. O. NAGY G.: Pais-Eml. 541).

A Koppány menti tájszótár regionalitásáról

1. Minden egyes tájszótár megjelenése ünnepi esemény nyelvtudományunk életében, a Koppány menti tájszótáré számomra különösen az. A fiatal dialektológusok kevésbé tudják, hogy az 1960-as évek elején Végh József tudományszervező munkálkodása révén eleddig soha nem látott kérdőíves tájszógyűjtés indult meg a hagyományos paraszti gazdálkodás szókincsére kiterjedően, aminek közvetlen vagy közvetett eredményeként hazánk egyes vidékein az efféle munkálatok tájszótárakká terebélyesedtek (vö. KISS JENŐ, Mihályi tájszótár. Bp., 1979, MARKÓ IMRE LEHEL, Kiskánizsai szótár. Bp., 1981, RÁCZ SÁNDOR, Földeák és környékének tájszótára. Bp., 1984, TÓTH IMRE, Ipoly menti palóc tájszótár. Bp., 1987, VÁRKONYI IMRE, Büssüi tájszótár. Bp., 1988). Elkészüléstüknek, illetőleg megjelenésüknek nagy lendületet adott, és egyben mintául, magas mércétől szolgált IMRE SAMU Felsőöri tájszótárának 1973. évi megjelenése (Bp.). E kiváló tájszótárak előzményeiről, regionális nyelvjárási szótárainkról (CsángSz., SzamSz., SzegSz., OrmSz., SzlavSz.) most azért nem szólok, mert szerzőikre hivatkozva KISS JENŐ ezekről megírta, hogy lényegében véve egy-egy település szóanyagán alapulnak (MNy. LXIX, 502). Amint az köztudott, ez utóbbiak sora a Szlavóniai szótárral megszakadt, a regionális tájszótáraké viszont örvendetes módon tovább gyarapodott (vö. NEMES ZOLTÁN – GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA, Torjai szójegyzék. Sepsiszentgyörgy, 1974, VILLÁM JUDIT, Nagykőrösi tájszótár. Bp., 1987, HEGEDŰS ATTILA, Kiszécsényi tájszótár. Bp., 1992, NAGY GÉZA, Bodrogi tájszótár. Pácin, 1992, KUN JÓZSEF, Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a dél-bihari román nyelvjárásban. Bp., 1993, DALLOS NÁNDOR – PESTI JÁNOS, Hosszúhetényi szótár. Hosszúhetény, 1999). A sort az elmúlt évben a Szekszárdon megjelent Koppány menti tájszótár zárja (írta SZABÓ JÓZSEF és SZ. BOZÓKI MARGIT). Az itt előszámlált szótárak mellett csonkán maradt a kedves tanárom, Nyíri Antal, illetőleg az atyai barátom, Végh József által szorgalmazott, szakmailag támogatott Gyulaji tájszótáram.

2. Amikor egy ültő helyemben elolvastam a címben jelzett kiváló művet, első benyomásom az volt, hogy a szerzőpáros a valódi és a jelentésbeli tájszavak vonatkozásában mintha új, a szakirodalomban eddig számon nem tartott kistájt különített volna el, a Koppány mentét, illetőleg annak Tolna megyei részét, amely – Bozóki Margit kutatásaiból tudjuk – néprajzi szempontból is szorosabb egységet képvisel. Igaz ugyan, hogy a három falu (Nagykónyi, Értény, Koppányszántó) nyelvjárása hangtani és alaktani vonatkozásban nem különbözik a nyelvjárási régió, a dunántúli nyelvjárástípus átmenetinek nevezett (vö. Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Bp., 2001. 264) többi magyar településének nyelvével, beleértve ebbe természetesen a Nagykónyival közvetlenül szomszédos, de vele a közöttük fekvő több ezer hold erdő miatt soha semmiféle kapcsolatot nem tartó Gyulajt is. A Koppány menti három falu tájszavai lényegében véve megegyeznek, mert csak 56 esetben olvasható a tájszó elterjedésére vonatkozó megjegyzés. Közülük 36 csak Nagykónyiban, 8 csak Értényben, 12 pedig csak Koppányszántón használatos. Számuk akkor tűnik igazán elenyészőnek, ha gyulaji szójegyzékemmel, illetőleg a Gyulajon elsajátított anyanyelvemmel vetem egybe.¹ A Koppány menti tájszótárban közölt mintegy 4 ezer tájszóból ugyanis szülőfalumban 534-et nem ismernek, illetőleg ezeket sohasem hallottam, pl. *cemende* fn. 'rossz erkölcsű nő', *cimër* fn. 2. jelentése 'földszíttelt rozsmaring vagy bukszus', *gamó* fn.

gúny. 'sovány, öreg ló' (Gyulajon *gyésztró*), *hëptikáll* tn. i. 'nehezen lélegzik', *rüszme* mn. gúny. 'alacsony termetű, fejletlen <főként> fiú' stb. A sort tehát százszámmra folytathatnám, nem is elsősorban a német, hanem a metaforikus, illetőleg a hangfestő-hangutánzó szavakkal: *agárfasú* mn. 'nyiszlett, sovány' (Gyulajon szóláshasonlattal élnek: *uan sován, mind az agár*), *ápéködik* tn. i. 'áhitozik, vágyakozik' (Gyulajon: *sápéködik*), *ómás* mn. 2. jelentésben 'kövér, jó erőben levő <ló>' (Gyulajon: *ómásderes* mn. 'lószínnév'), *áspiskodik* tn. i. 'árulkodik, veszekedést, haragot szít', *bagókápóna* fn. rossz, 'sokat dohányzó személy', *katicamiska* fn. rossz, 'asszonyi dolgokba (pl. sütés-főzés) avatkozó <férfi>' (Gyulajon: *kankata*), *kudaribari* fn. rossz, 'főzni nem tudó, rosszul főző <asszony, lány>' (Gyulajon nem ismerik), *kudariferkó* fn. rossz, 'dologtalan, ténfergő, lusta <férfi>' (Gyulajon szólással élnek: *ez is ëmëhetne a dolog temetésire*), *mormicáll* tn. i. 'hosszasan morog, mérgelődik' (Gyulajon: *dinnyeg-dunnyog*), *nadrágbátya* mn. gúny. 'kis növésű, alacsony <férfi>' (Gyulajon szóláshasonlat: *fejre nyött, mind a káboszta*). Itt jegyzem meg, a Koppány menti községekben nem találkozunk az *á* utáni *o*-zással, Gyulajon viszont még ma is szinte következetes. Feltűnően gazdag a szótár a külső és belső tulajdonságra utaló melléleknevekben: *farágó* mn. rossz, 'fukar, zsugori' (Gyulajon: *szararági*), *gyöszös* mn. 'apró, fejletlen'. Sok ts. és tn. ige hiányzik Gyulaj nyelvjárásából: *gyüszüz* 'botladozva, lassan megy', *kifiktóriáz* 'kigúnyol, kifiguráz', *hámfázulódik* 'köntörfalaz, mellébeszél', *kimufful* 'kisemmiz', *korháll* 'ügyetlenül, sok forgácsot csinálva' fát vág', *mazzagull* 'immel-ámmal dolgozik, ténfereg', *títutekint* 'körülnéz' (Gyulajon vándor, aktualizált szóláshasonlat: *körünéz, mind Gici Péter Budán*, Nagykanizsán és környékén: *körünéz, mind Vag Vendel Csáktornyán*), *tutyizik* 'tutyit árul' (a *tutyi* viszont él, mai is viselik ezt a kötött lábbelit).

3. Nem számlálhatom elő azt a 366 tájszót, amellyel nem találkozunk a Koppány menti tájszótárban, de néhány példát idézek: *asszonyom* elav., kb. a XIX. végéig élt. Így szólította a feleség férje idősebb testvérének a feleségét, azaz az ángyát, és természetesen magázta, *asztāpéndz* fn. ritk. id. 'eljegyzéskor a vőlegény szülei által a menyasszonynak adott pénz', *bagóleső* fn. tréf. 'száj'. Csak ebben a felszólításban: *fogd be a bagólesődet*, az állandó szókapcsolat a bagózás egykori elterjedtségére utal, *bēsőnásznagy* fn. '<esküvőkor> a menyasszony keresztapja', *főbir* tn. i. '<folyadék> további elegyítést, hígítást elbír', *bör-csökkés* fn. '<Börcsök nevű szekszárdi késes által készített szarvasagancs nyelvű> zsebkés', *bőrbajc* fn. tréf. Nr. Fiúgyermeknek adják úgy, hogy a bajusz helyét a hüvelyk- és mutatóujjal erősen széthúzzák, hogy fájjon, *citërabál* fn. '<háznál tartott> mulatság <ahol citeraszóra táncolnak>', *citëraház* fn. '<ház> ahol a citerabált tartják', *cseteolaj* fn. földibodzából sajtolt olaj, orvosságként adják székrekedéses, kólikás lovaknak, szarvasmarháknak, *csi-pér*, *csipérvas* fn. 'paraszat felvevő <kétágú> eszköz', *csömöge* fn. '<szüretkor> megdarált szőlő', *csurgaté* fn. 'hely, ahová az ereszről lecsepeg az eső', *doktorútattya magát* 'orvossal huzamosabb ideig gyógyíttatja magát', *duhëlláskodik* tn. i. 'veszekedik, verekedik, dula-kodik', *fujakodik* tn. i. '<sár, szántás> száradni kezd', *folószóda* fn. 'lúgkő', *füstjáró* fn. '<kemence tetején levő> lyuk <amelyen a szabadkéménybe megy a füst>', *gyalogrokka* fn. 'guzsaly', *kokazsvám* fn. 1. 'tojás vastagabbik végén levő légüres tér', 2. 'hajtekerület <a fejbúb>', *markafuttya* fn. elav. 'kocsiút két kerékvágás közötti része'. Megj. A szót az ÚMTSz. Kiskunhalasról idézi a NéprÉrt. 28. (1936) számára hivatkozva. Az összetétel első tagját nem tudják értelmezni, a Markalf név sem keresztnévként, sem családnévként nem él. Föltehető, hogy a „Salamon királynak az Dávid király fiának Markalffal való tréfabeszédeknek rövid könyve” (Kolozsvár, 1577) tréfagyűjtemény kései hírmondójáról

van szó, ugyanis Markalfnak, a furfangos parasztnak „egy-egy kalandja utóbb önállósodva, anekdotaként, példabeszédként is élt” (Új magyar irodalmi lexikon. Bp., 1994. *Salamon és Markalf* a.), *masinavászony* fn. ’gyolcs’, *eloroszu* ts. i. ’ellop’, *palul* ts. i. ’<kendert> tilolóhoz csapkod’, *piktorútat* ts. i. ’lakást szobafestővel kifestet’, *pingátat* ts. i. ’ua.’, *paripa* fn. elav. ’herélt ló’. Megj. A szót Rónai Béla gyűjtötte Gyulajon Zselici nyelvatlasza munkálatai során, *pulutyka* fn. ’sóskafezelék’, *szémérméscsuszpájsz* fn. elav. a fiatalok nyelvében tréf. ’tökfőzelék’, *tikpavilon* fn. új, gúny. ’<nagyüzemi> tyúkház’, *tökcserép* fn. elav. 1. ’félbevágott disznótökből kivájt edény <kukorica, korpá tartására, szállítására>’ 2. ’kalap’, *ubony* fn. elav. ’<hátlugombolós> szoknya. Nr. Kisfiúk és kisleányok viselik, amíg nem tudnak menni’, *villanyos* fn. ’<áramfogyasztási> díjbeszedő’, *vizvirág* fn. ’<új év napján> reggeli első vödör víz a kútból’. Nr. Az ebben való mosakodásnak egész évre szóló egészséget tulajdonítottak. Stb.

4. Az egyazon nyelvjárástípushoz tartozó három Koppány menti falu és Gyulaj tájszavai tehát 890 esetben (534 + 366) különböznek, ami 22 %-os eltérést jelent. A kérdés az, ekkora különbség esetén akár egyik, akár másik tájszótár reprezentálhatja-e a nyelvjárási régiót vagy nem. Ha nem, akkor a Koppány mente kistájnak tekintendő, ha pedig igen, akkor a jövőben ebből a régióból nem újabb tájszótárakat, hanem csak tájszójegyzékeket kellene összeállítanunk. Magam ez utóbbi véleményen vagyok: igenis Szabó József és Bozóki Margit tájszótára átfogó képet ad a dunántúli nyelvjárási régió átmeneti területének tájszavairól, következésképpen nincs okvetlenül szükségünk sem gyulaji, sem más tájszótárra; sürgősen szükséges viszont olyan kistájokról vagy éppen nyelvjárási régiókról tájszótárt készíteni, ahonnan nem állnak rendelkezésünkre még bőséges tájszójegyzékek sem (Őrség, Göcsej, Hetés stb.), hogy ne menjünk messzire (vö. még KISS JENŐ: MNy. LXXIII, 22).

Jegyzet

¹ Ez utóbbi eljárásom kétes megbízhatóságával természetesen magam is tisztában vagyok, azonban az számomra elképzelhetetlen, hogy szülőfalumban, ahol nemcsak módszeresen gyűjtöttem, de évtizedekig le is jegyeztem a spontán hallott tájszavakat, tucatszámra forduljanak elő olyanok, amelyeket életemben nem hallottam volna. Szükségesnek látom azt is megjegyezni – és ezekért a személyes adatokért szíves elnézésüket kérem –, életem úgy alakult, hogy anyanyelvemet nem fiatalon elhunyt anyámtól, hanem viszonylag magas életkort megért anyai nagyanyámtól – későbbi legfőbb adatközlőmtől – tanultam. Szülőházamban rajta kívül 17 éves koromig velünk élt az 1855-ben született dédapám, valamint az 1861-ben született és 1948-ban meghalt dédanyám. Földművesek voltak, szüleik még egész telkes jobbágyok.

Tudománytörténet

Pais Dezső

(1886–1973)

Nem nyilatkozom! – mondta szigorúan és ellentmondást nem tűrően, amikor halála előtt néhány héttel azzal a kéréssel hozakodtam elő a Kruzsokban, hogy e közlemények számára életéről, emlékeiről szeretnék írni. Tudtam, hogy szemérmes természete miatt nehéz lesz szóra bírnom, de akkor még azzal ütöttem el a dolgot, nem baj, ráértünk, majd egyszer, máskor... Tévedtem. Ez a beszélgetés örökre elmaradt.

1973. április 6-án délután fél kettőkor a Farkasréti-femetőben elbúcsúztunk PAIS tanár úrtól, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjától, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kossuth-díjas nyugalmazott tanárától, a Helyesírási Bizottság elnökétől, az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága tagjától, a Magyar Nyelv folyóirat és a Nyelvtudományi Értekezések szerkesztőjétől, a Suomalais-Ugrilainen Seura tiszteleti tagjától, Zalaegerszeg díszpolgárától. A verőfényes tavaszi nap szomorú emléke még annyira friss emlékezetünkben, hogy szinte hihetetlen a valóság: Pais Dezső ma már csak műveiben, a munkatársak, a tanítványok és a barátok emlékezetében él. Hihetetlen, mert valamennyien úgy érezzük, nem volt öregkora. A 88. életévbe lépett tudóst munkája közben, szellemi ereje teljében ragadta el a halál. Addig a bizonyos keddi napig írt, szerkesztett, tanított az egyetemen, vitatkozott éppen úgy, mint tíz, húsz, harminc, negyven évvel ezelőtt. Távozása fájdalmas vesztesége nemcsak a magyar nyelvtudománynak, hanem az egész magyarságnak.

Pais Dezsőben mi, zalaiaiak, megyénk büszkeségét veszítettük el. Zalaegerszeg nemcsak születésének és középiskolás éveinek volt a színhelye, hanem ebben a városban jegyezte el magát az irodalomtörténésznek készülő fiatal, állástalan magyar–latin–görög szakos tanár a nyelvészettel. A volt Eötvös-kollégista a századforduló Zalaegerszégén ugyanis nem talált – nem is találhatott – választott tudományához kellő segédletet, de a nyelvtudomány szerencséjére volt iskolájának tanári könyvtárában ráakadt a Nyelvtörténeti Szótárra és az Oklevél-szótárra, és ami még talán ennél is fontosabb, betévedt a levéltárba, és a XVI–XVII. századi jegyzőkönyveket lapozgatva föltűnt neki, hogy egyes helynevek a maihoz hasonló, ám mégis más alakban bukkannak föl az elsárgult lapokon. A legnagyobb impulzust azonban a valóság, a kedves zalai táj adta. De valljon erről ő maga: „A zalai – írja a Valóság 1971. évi 6. számában –, közelebbről az Egerszeg környéki táj szemlélete és hangulata növelte bennem a földrajzi nevek iránti érdeklődést, fokozta a vizsgálatukra, eredetük felderítésére való törekvést. Magányos kószalásaim során sokszor fölkerestem az egerszeghegyi kápolnától délnyugatra elterülő tájékat a Csarit annyi, mint csalit nevű határrészt. Szelíd dombok hajladoztak ott egymás felé, és köztük kis vízerek folydogáltak szanaszét. Ha a természetben valamiről el lehetett mondani, hogy bájos, ez a zug az alkonyat óráiban csakugyan megejtően az volt. A másik kép vagy képsor, amelyet igen gyakran szívtam fel magamba, a Jánka-hegy magaslatáról nyíló vidék északnyugati, északi és keleti részének látványa. Szinte kényszerítette az embert, hogy a szemét, sőt – Gyöngyösi Istvánnal szólva – a kedvét legeltesse rajta. – Ilyen benyomásokból egyre határozottabban éreztem, hogy a környező nevek nem mesterséges, esetleg jeleként függesz-

kedtek rá a természeti tárgyakra, hanem a régi élet teremtette meg őket, és küldi el bennük hozzánk emlékeit.”

Zalaegerszegről 1911-ben a soproni állami gimnáziumba megy helyettes tanárnak, innét meg Ceglédre. Középiskolai tanárkodásának utolsó állomása a budapesti III. kerületi főgimnázium. 1924-től a pesti egyetem bölcsészeti karán tanít. 1933–1937-ig az Eötvös kollégium tanára. Ekkor foglalja el Gombocz Zoltán 1935-ben megüresedett katedráját. 1930-ban lesz a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1941-től pedig választott rendes tagja.

Nem merek vállalkozni arra, hogy Pais Dezső több évtizedes tudományos pályáját akár csak vázlatosan is áttekintsem. Ebben nemcsak a szűkre szabott terjedelem akadályoz, hanem az a szerteágazó és mégis egymásba hangzó témagazdagság, amely átfogja a nyelvtudomány szinte mindegyik diszciplináját.

Legkedvesebb munkaterülete – amelyet szinte megszakítás nélkül művelt – a szószármaztatás és a szótörténet (például fura, furcsa MNy. X, 342; fitul, finta MNy. XI, 357; meddő MNy. XX, 345 stb.), benne természetesen a hely- és személynévtörténet (például Kehida MNy. VII, 166; Hóttó MNy. VII, 167; Háshágy MNy. VII, 168; Ortaháza MNy. VII, 168; Kálóczfa MNy. VII, 168; Göcsej MNy. VIII, 124; Neszelej MNy. IX, 174; Søj-tör MNy. IX, 174; Milej MNy. IX, 167; Gógán MNy. IX, 177; Novaj MNy. XII, 79; Szepetk MNy. XIII, 231; Letenye, Béc MNy. XXIV, 296; Kál és társai MNy. XXV, 127; Rigyác, Szepetnek MNy. XXX, 292; Bánok-Szentgyörgy MNy. XXXVII, 30; Keszthely MNy. LI, 97 stb., hogy csak az ismertebb zalai vonatkozású névfejtéseit említsem).

Az 1921–22-ben közzétett Régi személyneveink jelentéstana című munkájával nemcsak a hazai antroponímiai kutatások alapjait vetette meg, hanem olyan modern szempontok szerint vizsgálta a személyneveket, amelyekre az európai névkutatás legjelesebbjei is csak jóval később, az 1940-es években hívták fel a figyelmet.

Hangtörténeti és mondattani tanulmányait 1951-ben Kossuth-díjjal jutalmazták. Nyelvemlék-magyarázatain (Ó-magyar Olvasókönyv, A veszprémvölgyi apácák görög adománylevele mint nyelvi emlék) nemzedékek egész sora nőtt fel. Szóalaki és jelentéstörténeti vizsgálatai mellett igen tanulságos általános nyelvészeti munkássága is. Anonymus fordítása és a hozzá írt jegyzete nélkülözhetetlen kézikönyve mind a nyelvészeknek, mind a történészeknek. – A főlisorolást folytathatnám oldalszámra, de még akkor is adós maradnék a tanulmányok és cikkek tudományos értékeinek a méltatásával, amire persze nem is érzem hivatottnak magam.

Több évtizedes szerkesztői munkáját nagy-nagy felelősségérzettel végezte, a szerzőknek teljes tudományos szabadságot adva. 1925-től – hol egyedül, hol Melich, Gombocz, Benkő Loránd társaságában – a haláláig ő szerkesztette a Magyar Nyelv folyóiratot, amelyben mindig nagy teret adott a kezdő kutatóknak. Itteni szereplésük a tudományos berkekben ugyanakkora rangot jelentett, mint az íróknak, költőknek, kritikusoknak a jelentkezése a századelő Nyugat című irodalmi folyóiratában.

Pais Dezső tudományos nevelőmunkája megkezdődött már középiskolai tanár korában, amikor a bölcsészeti kar meghívására egyetemi beosztást kapott. Nyelvész-nemzedékek egész sora vallja őt szeretett és tisztelt mesterének, de a hazai és határainkon túli középiskolai magyartanárok százai és ezrei is az ő előadásain nőttek fel. Sokan – a tanítványok tanítványai – nem is tudják, hogy voltaképpen ők is Pais-tanítványok.

Bámulatos – néha már-már félelmetes – névmemóriája révén harminc-negyven évre visszamenően szinte mindenkit számon tartott, aki vele az egyetemen tanítványi viszonyba került, vagy akár csak vizsgázott nála.

Valamennyien tudjuk, ha földi mivoltában eltávozott is közülünk Pais tanár úr, műveiben, a tanítványok emlékezetében tovább él, szellemi ereje és nagysága tovább működik, és ez ad némi vigasztalást azért a veszteségért, ami halálával a magyar tudományt és szeretett szülőföldjét, Zalát érte.

Wissenschaftliche Sitzung in Zalaegerszeg Desiderius Pais zum Gedenken

Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen [Wissenschaftliche Sitzung in Zalaegerszeg Desiderius Pais zum Gedenken], veröffentlicht von I. SZATHMÁRI und F. ÖRDÖG. – *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 140. Budapest, 1975, 202 p.

Dieses Buch bietet einen vollständigen Bericht über die, am 23.–25. Mai 1974, in Zalaegerszeg (Komitat Sala), von der Ungarischen Wissenschaftlichen Gesellschaft und vom Rat der Stadt Zalaegerszeg veranstaltete wissenschaftliche Sitzung zum Gedenken des verstorbenen Professors D. Pais (1886–1973). Dieser grosse ungarische Sprachwissenschaftler, der auch ein Repräsentant der ungarischen Namenkunde war (¹), wurde in Zalaegerszeg geboren und war Ehrenbürger dieser Stadt.

Am Anfang des Bandes (S. 7–10) wird der Gesamtverlauf der Feier beschrieben. Es wurde u.a. eine Gedenktafel von G. Bárczi (S. 15–16, Foto S. 201) im Gymnasium von M. Zrínyi, wo D. Pais 8 Jahre gelehrt hat, enthüllt. Vor den feierlichen Erinnerungen an den Verstorbenen steht die Dankesrede die er im Jahre 1964, als er Ehrenbürger von Zalaegerszeg wurde, gehalten hat (S. 11–14).

Gelegentlich der dreitägigen wissenschaftlichen Sitzung wurden 22 Referate gehalten. In der Rede von L. BENKŐ [Von der Stadt Zalaegerszeg bis in die Akademie] (S. 21–28) wird der wissenschaftliche Lebensweg Professor Pais' umrissen. Anschliessend wurden von Kollegen und Schülern des Verstorbenen Vorträge gehalten, welche die vielen verschiedenartigen Disziplinen berühren die D. Pais selbst gepflegt hat.

L. HADROVICS skizziert den Plan eines Pais-Breviariums (S. 29–31). GY. LAKÓ erinnert in seiner Rede [Irrtümer in der Fachliteratur bezüglich J. Sajnovics und seiner Demonstratio] (S. 33–41) an D. Pais als Schriftleiter von *Magyar Nyelv* [die Ungarische Sprache]. Der Beitrag von K. CZEGLÉDY [Arpad und Kursan] (S. 43–58), in dem zur Klärung des Arpadenhauses Wesentliches beigezeichnet wird, führt den Leser in die ungarische Urgeschichte ein. I. L. MARKÓ erörtert in seinem Aufsatz [Die PN als Quellen der Sprachgeschichte] (S. 59–67) die wichtigsten mundartlichen Merkmale des Komitats Sala im 14. Jh. Ueber dieses Thema muss weiter geforscht werden und man muss sich fragen welche Schreiber die Verzeichnisse verfasst und wo sie gewohnt haben. F. ÖRDÖG weist in seinem Referat [Die Frauennamen in der ungarischen Volkssprache] (S. 69–72) u.a. darauf hin, dass die Namenstruktur: Familienname des Mannes + Vorname der Frau in der ung. Volkssprache üblich ist, da wo die Namenstruktur mit einer umgekehrten Anordnung für die indoeuropäischen Sprachen bezeichnend ist. In der ungarischen mündlichen Volkssprache werden die Frauen so genannt, wenn sie früher in einem anderen Dorf gelebt haben. Ist die Frau keine ortsansässige, so nennt man sie auch mit ihrem Mädchennamen, aber die amtliche Form sieht so aus: Familienname des Mannes + Vorname des Mannes + *-né* (= ‚Weib‘) - Suffix: z.B. *Molnár Istvánné*. P. FÁBIÁN erinnert in seinem Vortrag [Unsere Rechtschreibung und D. Pais] (S. 73–77) an den Vorsitzenden des Ungarischen Orthographischen Hauptausschusses. I. SZATHMÁRI handelt über [Die literarische Sprache und der Zeitstil] (S.

79–86). E. RÁCZ spricht über [Partizip Perfekt als Attribut] (S. 87–95). M. KOVALOVSKY erörtert die Beziehungen des Verstorbenen zu der Sprachpflege (S. 97–105). J. BENCÉDY und A. SZENDE referieren über Pais' Bemühungen um die Reform des muttersprachlichen Unterrichts (S. 107–116). Als weitere Studien, bzw. Referate findet der Leser in diesem Buche folgende : B. KÁLMÁN [Aus der Geschichte der ung. verbalen Vergangenheitsformen] (S. 117–124); L. DEME [Zur Umschreibung des Satzes] (S. 125–130); L. PAPP [Zur Geschichte des Gebrauchs vom *o*-Laut nach *a*-Laut in der transdanubischen Mundart] (S. 137–140) und S. IMRE [Ist der ungarische Oberländer mit Palozer identisch?].

Anschliessend bespricht F. PUSZTAI den Stil von D. Pais (S. 141–149); Z. BÁNHIDI und A. NYÍRI berühren die Etymologie, ein Hochgebiet in der wissenschaftlichen Leistung von D. Pais : [Die Etymologie und die Sportsprache] (S. 151–160), bzw. [Der Ursprung und die Geschichte der Anschürung in der ung. Sprache] (S. 161–167). J. BALÁZS behandelt in seinem Vortrag [Die vorhergegangene und die Anfänge der ung. funktionalen Satzan-schauung] (S. 169–178).

Zum Schluss weisen wir noch hin auf die namenkundlichen Aufsätze die den Band beschliessen : M. KÁZMÉR beweist in seinem Vortrag [Zur namenkundlichen Glaubwürdigkeit der fremdsprachigen Denkmäler die ung. ON und PN enthalten] (S. 179–185), dass die ung. Namen in diesen griechischen und lateinischen Denkmälern nicht übersetzt wurden, weshalb sie bei den namenkundlichen Untersuchungen verwendet werden können. Die „nackten“ ON, die früher PN gewesen sind, seien keine Folgen einer Verkürzung, sondern Relikte der altungarischen Ortsnamengebung : z.B. ON wie *Bihar*, *Bács*, *Veszprém* usw. hätten niemals Endungen auf *-burg*, *-feld* gehabt. K. RÉDEI [Ueber den Ursprung des Volksnamens *syryänisch*] (S. 187–189) meint, dass dieser Volksname nicht durch Vermittlung des Russischen, aus dem ob-ugrischen Wort *syryjanin* stamme, sondern dass er eine Uebernahme aus der uriranischen (**zraya* ‚Meer‘), der altiranischen (**zraya* ‚Meer‘) oder der mittelliranischen (**zray* ‚Meer, See‘) Sprache sei. Der Name sei mit einem Adjektivsuffix *-an* gebildet und seine ursprüngliche Bedeutung sei „am Ufer des Meeres wohnend“ gewesen.

Die Gedenksitzung klang aus mit einer Rede von Professor G. BÁRCZI (S. 191–194). Der Band enthält ausser einigen Fotos, auch Karikaturen von Professor Pais und von seinen Kollegen. Sie wurden von L. Kubínyi, einem Sprachwissenschaftler der auch ein Anhänger von Pais gewesen ist, gezeichnet.

Notiz

⁽¹⁾ Bahnbrechend war u.a. die Arbeit von PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana [Semantik unserer alten Personennamen]. Magyar Nyelv 17 (1921), 158–163; 18 (1922), 26–34, 93–100.

Pais Dezső és a névtudomány*

1. Pais Dezsőt a nyelvtudomány körébe – amint az szakmai körökben köztudott – a tulajdonnevek, közelebről szülőföldjének, Zala megyének a helynevei vonták be. Erről több helyen is nyilatkozott felidézve a „boldog békeidő”-t, amikor mint fiatal állástalan tanár bevetette magát a zalaegerszegi levéltárba, ahol megírta első névfejtéseit többek között a *Rezi*-ről (MNY. VII, 166), amelyben felismerte, hogy a népnyelvből adatolt *rez* ’hegygerincnek emelkedett része, hegycsoport főcsúcsa’ jelentésű szó található, nem pedig a ’cuprum’ jelentésű *réz* anyagnév. A *Kehidá*-ról ugyanitt kimutatta, hogy a *Ketüd* ma már nem élő személynévnek és a *-hida* földrajzi köznévnék az összetétele. A *Ketüd* másodszülött gyermeket jelentett, miként az *Előd* elsőszülöttet. És hogy ez a *Ketüd* a *kettő* számvénünk származéka, azt az is bizonyítja, hogy – de ezt már én teszem hozzá – a helybeliek és a környékeliek ma is nyílt *e*-vel ejtik. Ugyanekkor jelent meg a *Hottó*-ról írt cikke is, jelentése ’hal tó, halas tó’. Erről a névről öccse, a fiatalon elhunyt Pais László – aki a történeti földrajztudomány nagy ígéreteként indult tudományos pályáján – másként vélekedett, ő a ’meghalt’, ’elpusztult’, ’kiszáradt’ jelentésű *holt* közszt látta e névben (MNY. XXX, 122). A *Háshágy*-ban pedig a *hárs* fanév és egy *-gy* képző rejlik, s így együttes közsztői jelentése ’hársban bővelkedő hely’ volt (MNY. VII, 168). *Ortaháza* neve az *irt* ige régibb *ort* formájából magyarázható, ami először *Orta* alakban mint személynév fordul elő, majd a *-háza* utótaggal bővülve helynévvé vált (MNY. VII, 168). A *Kálócfá* név előtagja is személynév, ehhez meg a *-fa* (eredetileg *-falva*) utótag járult (MNY. VII, 168). Ebben a *Káló*c személynévben ott lappang a *kalauz*, *kalóz*, illetőleg a *kaliz*, *káliz* szavunk bizonyítván, hogy – amint később írja – ez a név „egy mohamedán török népelemnek a *kaliz* ~ *kaluz* nevéből ered, s ennek a török vagy törökös népelemnek jelentős része volt a felső Zala–Válicka–Cserta–Kerka vidéki, mondjuk: »göcseji« települési körzet alakulásában, főképpen – mint a nyugati országvédelem fontos tényezőjének – a szegek és a Kerka–Kálócfá vidékén” (MNY. LXII, 70). A Kisfaludy Sándor regéjében megénekelt *Tátika* vár- és hegynévről minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy „azonos a *Taddeus*, *Tádé* keresztnév kicsinyítőképzős alakjával” (MNY. VII, 169; vö. még MNY. LX, 363), *d*-vel ejtették még az 1600-as években is (*Tádika*), majd a *tát* ige, továbbá a *tátika* közismert virágnév hatására a nép értelmesítette, és *t*-vel, azaz mai alakjában kezdte ejteni.

A zalai helységnevek, víznevek, dűlőnevek etimológiai a későbbi években, évtizedekben sem hiányzanak a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek a lapjairól: *Ság* (MNY. IX, 356–60), *Neszelej* (MNY. IX, 174), *Söjtör* (IX, 174–6), *Milej* (MNY. IX, 176–7), *Gógán* (fa) (MNY. IX, 177–8) stb., és a velük való foglalatosság hosszú élete alkonyáig kedves tudományos feladat volt számára, mert hisz amikor Zalaegerszeg 1964-ben díszpolgárává választotta, akkor is egy zalai helynév megfejtésével, az *Olá*-val mondott köszönetet szülővárosába való visszakebelezéséért (MNY. LX, 171–8).

Pais névtudományi munkásságának ebben az első szakaszában voltaképpen névfejtéseket írt. A korszerű etimológiai kutatások alapjait ugyan nem ő vetette meg, de az említett

*Elhangzott a Magyar Nyelv Hete ünnepi megnyitóján, Lentiben 1982. április 18-án.

cikkekben számos olyan új gondolat, összefüggés csillant meg, mint a névtudomány és művelődéstörténet, a nevek és névcsaládok, a köznevek és tulajdonnevek együttes magyarázása, a népetimológia szerepe a helynevek alakulásában stb., amelyekből egybeáll majd e nagy tudós legfőbb kutatási erénye – mai divatos szóval élve –, a komplexitásra való törekvés.

2. 1921–1922-ben jelent meg első nagyszabású korszakzáró és korszaknyitó tanulmánya, a „Régi személyneveink jelentéstana” (MNY. XVII, 158–63; XVIII, 26–34, 93–100). Erről a második kiadás előszavában BARCZI GÉZA azt írta, hogy „a magyar személynév-kutatásnak olyan alapja, mely a maga korában teljesen új utakat nyitva a további vizsgálatoknak egyrészt kiindulópontul, másrészt magas mintául szolgált és szolgál még ma is, sőt egyéb nyelvtörténeti kutatások számára is gazdag tanulságokat nyújt” (MNYTK. 115. sz. 3). Mindjárt a bevezető sorokban olvasható az a korát megelőző sarkalatos tétele, miszerint a személynevek vizsgálata nem egyéb, mint alkalmazott művelődéstörténet. Mind korszakolása, mind a korszakok társadalom-, gazdálkodás- és művelődéstörténeti hatóerőinek szüksézáva, ám kristálytiszta kimunkálása, mind a társadalmi helyzet és a névadás összefüggéseinek a nevekben is lecsapódó bizonyítása, továbbá a társadalmi helyzet és a névhagyomány (mai műszóval: névöröklődés) kölcsönhatása olyan szempontok, amelyeknek előreívő, megtermékenyítő hatása nem egy esetben évtizedek múlva is ott érződik a pályatársak és tanítványok, majd pedig a tanítványok tanítványainak névtani témájú dolgozataiban és könyveiben. Ebben a művében találkoztam először többek között a kiemelt testrésznévből keletkezett pusztá, képző nélküli személynevekkel, mint a *Kethzem* (1282), a *Scim* (1237/1325), a *Zakal* (1095) stb., és kaptam bátorítást arra vonatkozóan, hogy e vidék, Göcsej és Hetés ragadványneveinek vizsgálatakor egy eddig figyelembe nem vett nyelvi eszközt, a metonímiát bevonjam a névkutatásba, aminek eredményeként a *Rózsafüzér* Rozi-féle tárgyi érintkezés alapján keletkezett nevek, majd pedig a pusztá helységnévből helyi érintkezéssel keletkezett nem nemes családnevek (Andreas *Hottó*, Catharina *Oszkó*, Elisabetha *Komár* stb.) nem maradtak magyarázatlanul.

Hogy egyes személynevek jelentéstani vonatkozásban állhatnak egymással, arra is Pais hívta föl a figyelmet. Jelentéstani vonatkozásban lehet két testvér neve: 1438: *Farkas* és *Fene*, akiknek a nőtestvéreik *Nuz* és *Neste*; 1366: *Erdeu* és *Beregh*; szülők és gyermekek neve: 1228: ancilla *Cheperka*, akinek a lánya *Giluad*; az apa *Caraz*, a fia *Siguer* (1199); az azonos foglalkozást űzők neve: 1240 k.: *Queuereg* és *Zouorog* nevű szakácsok stb.

Természetesen helyet kértek maguknak ebben a műben a honfoglalás előtti és utáni török eredetű személynevek is. Tudjuk, a magyarság a honfoglalás előtt több száz éven át különböző török nyelvű népekkel érintkezett, és a török hatás oly nagy mérvű volt, hogy még az Árpádok is érthettek valamelyest törökül, következképpen a török nyelvi személynevek közszoí jelentését is érthették. Az alábbi néhány török eredetű személynévünk, a Zalában gyakori *Tuboly* (török *tubul* 'feltűz, felszúr'), a *Becs* ~ *Bécs* ~ *Böcs* (török *bič* 'vág'), a *Takó* (török *taq* 'felszúr, feltűz') stb. nem abból a török nyelvből való, amelyből legrégibb török jövevényszavaink kerültek be nyelvünkbe, vagyis nem a csuvasos törökből (amelyből a *sár*, *sárga*, *sárkány*, *sörény*, *gyűrű*, *iker* stb. való), hanem a köztörökből, ezen belül is részben a kazárból – amely nép a Kaukázustól északra elterülő tágas földön élt még a IX. században is –, részben pedig a besenyő vagy a kun nép nyelvéből. A besenyőkkel a honfoglalást megelőző évtizedekben kerülhattunk érintkezésbe, „de nagyobb

nyelvi hatásról csak a honfoglalás után lehet szó, amikor, főleg az úzoktól szorongatott és menekülő besenyők nagyobb csoportjai . . . bebocsátást kértek Magyarországra, és itt részben elszórt kisebb szigetekben, részben mint határőrök is nagyobb egységekben . . . letelepültek” (BÁRCZI: Szók.² 66). A török nyelvi nevek közé tartozik a *Pais* név előzménye, a *Komondor* név is, amely a XV–XVI. században fordul elő Becsvölgyén. 1560: nbl. Mathias *Pays-Jartha* aliter *Komondor* de *Komondorzegh*. „A *Paizsjártó*-ból rövidült *Pais* név átmegy utóbb a nemzetséghez tartozó összes családokra, s ezek még a múlt századi nemesi összeírások szerint is a *Pais*-zsal együtt használják a *Komondor* nevet” (MNY. XXX, 126–7). Közszói jelentése – a *kaliz*-hoz hasonlóan – népnévre megy vissza: a török *kuman* (kun) népnév *-dur* képzős származéka. A kalizok is, a kunok is a XIII. században jöttek, illetőleg ekkor telepítettük le őket.

3. A „Régi személyneveink jelentéstana” megjelenése után – amely rövidítve „Die altungarischen Personennamen” címmel az Uralaltaische Jahrbücherben is megjelent (III, 235–49) – még jobban kiteljesedik Paisnak az a névfejtési módszere, hogy nem egyes neveket vizsgál, hanem névcsaládokat. És itt most a tulajdonnévi etimológiák egész sorát kellene idéznem, sőt nagyobb tanulmányokat is, mint például „A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék”, amelyben több Veszprém, Tolna, illetőleg Somogy megyei helységnév kapcsán Melich, Knieza, Gombocz névfejtéseivel (a *Kanizsa*, az *Örs* és a *Csopak* név eredetéhez) is hozzászól (in: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján II, 605–42; az MNYTK. 50. számaként is megjelent 1939-ben), én azonban ismét csak néhány önállóan megjelent zalai vonatkozású névfejtésére hívnám fel a figyelmet: *Bánokszentgyörgv* (MNY. XXXVII, 30), A római castellum szláv–magyar folytatásai (MNY. XLV, 107–15, XLVII, 84–6), A római castellum tárgyi és nyelvi folytatásaihoz (Antik Tanulmányok 2: 144–7), *Keszthely* (MNY. LI, 97–8). Az „Árpád- és Anjou-kori mulattatóink” c. művében (MNYTK. 81. sz.) többek között a jocular-telepre utaló *Igrice* névről is olvashatunk. Amikor meg napvilágot látott a „Zala megye földrajzi nevei” c. kötet (Zalaegerszeg, 1964) több adatát (*Csilla-dűlő*, *Ötevény*, *Etevény* stb.) szinte azonnal értékesítette szótörténeti vizsgálataiban (MNY. LXII, 69–72).

Az elhangzottakból is nyilvánvaló, Pais életművében a zalai személy- és helynevek oly nagy számban vannak képviselve, hogy joggal írhatta BENKŐ LORÁND a „Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen” című gyűjteményes kötetben: „Szinte az egész megye térképe kirajzolódik azoknak a helységneveknek, de hegy-, víz-, sőt határrészneveknek a magyarázatából, amelyekkel . . . több mint hat évtizedes nyelvészeti tevékenysége során foglalkozott” (MNYTK. 140. sz. 23).

4. 1937 után csak 1958-ban, az I. névtudományi konferencián állt elő hosszabb lélegzetű és módszertani szempontból összefoglaló jellegű előadással (Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. NévtVizsg. 93–105), amelyben olyan sarkalatos névtudományi tételeket fejt ki, mint a már említett név vonatkoztatás, továbbá a párhuzamos (magyar–török) személynévadás, a névetimológia és a névadási szokások dialektikus kölcsönhatása, ami azt jelenti, hogy a névadási szokások felismerése nélkül „a ránk maradt neveknek nem tudjuk megfelelő etimológiáját adni, de természetesen viszont az etimológiák tisztázása nélkül a szokásokra sem tudunk fényt deríteni” (i. h. 97). Újból hangsúlyozza, hogy a személynevek és a helynevek vizsgálatát nem szabad egymástól elválasztani. „A köznévi etimológia és a tulajdonnév-magyarázat együttese” problémakörnek pedig külön előadást szentelt

1969-ben a II. névtudományi konferencián (NytudÉrt. 70. sz. 36–41). Kéziratban maradt dolgozatai közül különösen az „Isten és Ördög” címűre hívnám fel az érdeklődők figyelmét, illetőleg ennek révén a magyar ősvallás témájába vágó posztumusz válogatott tanulmánykötetére: „A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből” (Bp., 1975. Sajtó alá rendezte KÁZMÉR MIKLÓS).

5. Aligha véletlen, sőt az elhangzottakból következik, hogy tudós tanítványai közül legtöbben névtani témájú dolgozattal indultak tudományos pályájukon, nem egy közülük mindjárt a pályakezdő években vagy a földrajzi nevek, vagy a személynevek, vagy az irodalmi névadás vizsgálata terén tovább is fejlesztette a Mester tanítását.

Két jeles kiskanizsai tudós pap: Plánder Ferenc és Markó Imre Lehel

Kiskanizsához kötődésük miatt választottam témául a Kiskanizsán született Plánder Ferenc és a Kiskanizsán is lelkészkedő Markó Imre Lehel nyelvészeti-néprajzi munkásságát.

Plánder Ferenc (1796–1867) nyelvészeti-néprajzi érdeklődése egybeesik nemzeti ébredésünk kezdeteivel, amelynek egyik korai képviselője aligha véletlenül az ugyancsak zalai születésű Virág Benedek (Dióskál, 1754–1830, Buda), aki 1804. június 30-án levelet írt Kazinczy Ferencnek, amelyben fölvetette, hogy össze kívánja gyűjteni, illetőleg gyűjtetni a magyarság és a hazánk területén élő nemzetiségeink népszokásait és a földrajzi neveket. Ez utóbbit azért emelem ki, mert erről a törekvéséről eddig nem szerzett tudomást a magyar nyelvtudomány, illetéknéppen tehát nemcsak az első nagyszabású, egy egész megyére kiterjedő, modern, több tudományág érdekeit is szem előtt tartó gyűjtő- és feldolgozó munka indult el Zalából (I. Zala megye földrajzi nevei. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERESZÉNYI EDIT. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1967. 737 l.), de maga az ötlet is a nagykanizsai piarista diák, Virág Benedek révén ide köthető. Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) költő rövid petrikeresztúri működése alatt női írókból (Farkas Sándorné Dóczy Terézia, Tuboly Róza és Eliza, Kazinczy Klára) a Keszthelyi Helikon mintájára elindította a Göcseji Helikont, és ő maga is fellépett a keszthelyi Helikon ünnepségeken. Ezzel ennek a kistájnak a neve a művelt olvasók körében ismertté lett olyannyira, hogy maga Vörösmarty Mihály egyik levelében arra kérte Deák Ferencet – aki rövid ideig ugyancsak a kanizsai piarista gimnázium tanulója volt –, tájékoztassa Göcsej nyelvjárásáról. Deák 1827-ben írott levelében ezt meg is tette, sőt Göcsej határát a korabeli felfogás alapján meg is vonta. E kistáj nevének írásos említése először nem Pálóczi Horváthnál bukkan fel, mert *Göcseyre* alakban már 1679-ben találkozunk vele (vö. KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., 1988. Göcsej a.), családnévként pedig valamivel később, 1699-ben *Göcsey* helyesírással (ugyanott). Ugyancsak családnévként az 1757. és az 1771. évi népességösszeírásokban *Göcse*, *Göcsei*, *Göcsei*, *Göcseij*, *Göcsej*, *Göcsej*, *Götsei*, *Götsei*, *Götsej*, *Götsey* alak-, illetőleg helyesírási változatban tűnik fel Alsónemesapátiban, Dióskálon, Igricén (Zala-), Kiskomáromban, Nemesapátiban, Nemesszeren, Pacsán, Szentpéterúrbán, Zalaapátiban és a távolabbi Felsődörgicsén 22 család, illetőleg családtörődék nevéként.

PLÁNDER méltán elhíresült tanulmányában, a „Göcseinek esméreté”-ben (vö. TudGyűjt. 1838. VI, 3–34) kitér e kistáj nevének magyarázatára is: „Sokkal inkább közelítenek az igazsághoz azok, kik e nevezetet Göcseinek agyagos hegyeitől ... göcsörtös útitől származtatják, mivel van *göcs* szavunk, melly csomót, hankot jelent, Göcseiben pedig az utak annyira tele vannak göcsökkel, hogy a 'ki itt sebessen haladni kívánna, egy *Sebész*t, ki érvágó vasát szünetlen kezében tartsa, *Bognárt* és *Kovácsot*; ki szekerét minden negyed órányi haladásban kiigazítsa kéntelenítettik magával hordozni” (4). E név tudományos etimológiája nem áll messze Plánder magyarázatától: „Göcsej valószínűleg a népnyelvi *göhej* 'árkos, vízmosásos, nem igen termékeny vidék' főnévből keletkezett a *göcs(ör)tös* 'rögös, göröngyös' melléknévként a közrejátszásával” (vö. KISS LAJOS i. h., I. még

SZENTMIHÁLYI IMRE, XVII. századi adatok Göcsej nevééről és területéről. In: A Göcseji Múzeum Közleményei 28. sz.).

A továbbiakban néprajzi és művelődéstörténeti szempontból értékes megállapítások olvashatók erről a vidékről és népéről, végül pedig rövid szójegyzéket közöl egy általa konstruált helyzet alapján, amelyből a következő figyelemre méltó tájszavakat emelem ki: *czanka* 'darabka, ruhának kisebb része', *hegedes* 'köszörűs', *zödüni, megzödüni* 'megijedni, megrettenni'. Hogy ezeknek közül van-e a Zalában (is) előforduló *Czanka, Hegedüs, Zöld* családnemekhez, egyelőre nem bizonyítható.

Dialektológiai témájú dolgozatában, a „Zala vármegyei Göcsei szőejtés (dialectus) 's annak némely különös szavai” (TudGyűjt. 1832. III, 62–68) első részében sorra veszi az általa megfigyelt hangtani jellemzőket példákkal szemlélítve: az enyhe ö-zést: *pör, köll, embör*; a -ból, -ből határozórag alakjait *korsóbul, tálbul*; a gy-zést: *gyer, gyár 'jár', gyég 'jég'*; a -vel rag eredetiségét, azaz nem illeszkedett voltát *zsákke, lábbe*; az *l* kiesését *küdöm, tódom 'tudom'*; a megkettőztetett többesszámot *fiaimak, szekereim*; a megkettőztetett középfok jelét *szebbebb*; a mássalhangzó-torlódás feloldását: *teréfa, Terézsi, karajczár*; az illabializációt *beretva, tüke*. Mindezek után közli az általa jellegzetesnek ítélt göcseji tájszavakat, ezekből néhányat idézek: *ágvékos* 'heresérves', de mondják *tökös*-nek is, *alamár* 'sokat alvó, lusta', *buga* 'szarvatlan kos, marha', *csepefa* 'tölgyfa, amely csüngő makkot terem', *csurka* 'kolbász', *ebédfia* 'délelőtt 11 óra tájban való evés, ebéd délben', *finta* 'csuta, fitos orrú, csuta orrú', *szivos* 'kemény ember', *gabona* 'rozs', *izék* 'szarvasmarha által lerágott kukoricaszár', *kedded* 'kedd', *mozga* 'csontvelő', az agyvelő neve *velő, vigyor* 'két egymáshoz szabott deszka vagy padló között támadt üres hasadék'.

Pländer Ferenc néprajzi munkásságát monografikusan feldolgozta SZENTMIHÁLYI IMRE, amely a Göcseji Múzeum Közleményei 29. számaként jelent meg Zalaegerszegen 1970-ben.

A Pais-tanítvány **Markó Imre Lehel** (1919–1994) néprajzi-nyelvjárási érdeklődése Kiskanizsára kerülésekor, illetőleg itteni plébánosi működése idején (1951–1955) bontakozott ki. Az általa összegyűjtött, teljesnek mondható kiskanizsai gyermekjátékokat az Ethnographia 1953. évfolyamának 349–366. lapján rendszerbe foglalta. Mint tipológia kizárólag szakemberek számára készült, ebben a körben nem kívánok róla szólni. Ugyancsak kiskanizsai témájú az 1955-ben „A kiskanizsai szőlőművelésről” írt tanulmánya (in: Népünk hagyományaiból. Bp., 27–35), amelynek tudományos jelentősége a gúzsos prés szakszerű és igen alapos leírása. Ennek a munkaeszköznek az első említését az OklSz. 1597-ből adatozja. Középkori állapotában még az 1960-as években is megvolt a Nagykanizsa környéki szőlőhegyek (Förhénc, Cserfő, Bacónaki-hegy, Antal-hegy), valamint a Letenyi járás délkeleti települései szőlőhegyeinek a présházaiban.

Ugyancsak 1955-ben jelentette meg a Magyar Nyelvőr című folyóiratban a „Kiskanizsai ragadványnevek” című (LXXIX, 113–124) dolgozatát, amely éveken át mintául és magas mércétül szolgált főiskolai és egyetemi hallgatóknak diplomamunkájuk elkészítésekor. Tipológiája lényegében véve Lőrincze Lajosét követi (vö. LŐRINCZE LAJOS, Szempontok és adatok személyneveink újabbbkori történetéhez. MNyj. I [1951]: 64–94), amikor két nagy csoportra (külső és belső keletkezésű ragadványnevek) osztja gazdag anyagát. A külső keletkezésű neveken belül elkülöníti a testi (Andris *pupos*), a lelki (Barom József) tulajdonságot jelölőket, a szokás, mondás alapján keletkezetteket (*Dohányos* Bali), a foglalkozásra (*Csikós* Jancsi), a valamilyen eseményre (*Bihalos*), az egykori lakóhelyre

(Kónyi) utalókat. A belső keletkezésű nevek között megtalálhatók az apa keresztnévéből (Nagy János Laci), a gyermek keresztnévéből (Gyura Jancsi Káró), az anya vezetéknévéből (Dánek Gyura) alakultak. Mindemellett részletesen tárgyalja Kiskanizsa családi viszonyait, a keresztnév nagy mérvű azonosságát, amelynek folyamánként annyira elszaporodtak a ragadványnevek, hogy nélkülük szinte lehetetlen eligazodni a sok Pländer, Dolmányos, Horváth, Varga és Szmodics családok között.

Markó Imre Lehel Kiskanizsára helyezésekor szinte mindjárt elkezdte lejegyezni az általa korábban nem hallott tájszavakat és állandó szókapcsolatokat, amelyekből kikerekedett az Akadémiai Kiadónál 1981-ben megjelentetett Kiskanizsai szótár. Ebből az olvasó megismerheti Kiskanizsa tulajdonképpeni tájszavait: *bábikó* 'lósóska', *befürgetöl* '<ajtot> beretteszel', *bögyekös* 'hasas <pohár, lámpacilinder>', *csöbörhágó* 'rossz járású, lábát kapkodó <ló>', *dobróc* 'börkiütés', az alaki tájszókát: *biktet* 'baktat', *ögyeb* 'egyéb', *pióka* 'pióca', valamint a jelentésbelieket: *elérkezik* 'odajut', *eformáz* 'hasonlót tesz, utánózik valamit', *fömfog* 'visszatart magának valamit'.

Szótárírásunk mai fokán a szavaknak és a különféle lexikológiai egységeknek a különböző értékeit föltétlenül figyelembe kell venni. A Kiskanizsai szótár címszava a félkövér szedésű köznyelvi alak, a valódi tájszavak esetében pedig a kikövetkeztetett alak. Ezt követi a szó kiejtésének közlése, amelyet a lexikográfia alaki értéknek nevez. Az alaki érték fogalmába természetesen mind a ragos alakok, mind az összetételek beletartoznak. Ez utóbbiak esetében a különböző előtaggal alakultakra is utalni kell: így a cukor címszó végén a „Lásd” után ritkított szedéssel következik: *k o c k a - , k r u m p l i -*.

A szófaji érték megadása alapvető követelmény, már az Értelmező szótár megjelenése előtt is az volt. Ha különböző eredetű, de azonos alakú szavak (homonimák) kerülnek a szótárba, azokat indexszámmal látjuk el, guga¹ 'golyva', guga² 'ostoba', amikor meg egyazon szónak két vagy több jelentése van, a jelentések kapnak sorszámot.

Mivel az egynyelvű szótárak másik alapvető feladata, „hogyan az egyes szavak és lexikológiai egységek (=lexémák) jelölési értékeiről ezek szintagmákba való szerkeszthetőségét vizsgálva adjanak számot” (BALÁZS JÁNOS, Szintagmatizálódás és lexikalizálódás. In: Szótártani tanulmányok. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1966. 90), ezért az értelmezésekben a szavak (lexémák) szintaktikai kapcsolhatóságára (vagyis a szintagmatizálás lehetőségeire) csúcsos zárójelben a szerzőnek fel kell hívnia a figyelmet. Tehát a *habar* tárgyas ige 'lisztet tejföllel' összekever', *kalapál* tárgyas ige 'kalapáccsal' ütöget'. Ezekből a példákban is kiviláglik annak szükségessége, hogy a modern szótárakban a szó jelentésének értelmezése során bizonyos esetekben miért kívánatos azt is közölni, hogy „az illető szó (lexéma) mely szókkal szokott szintaktikai viszonyba kerülni” (Balázs i. h.).

Mind a lexikológia, mind a lexikográfia szempontjából a szintagmatizálódással azonos fontosságú egy másik, ezzel rokon folyamat, a lexikalizálódás, amikor egy-egy szókapcsolatot vagy akár egy szólást is a jelöltre nem külön-külön, hanem együttesen vonatkoztatjuk: az *elsőszoba* jelentése nemcsak az, hogy a ház, az épület elején található, hanem az is, hogy nem lakják. A szólásokban sem külön-külön összegeződik a szavak jelentése, hanem lexikalizálódik: *Sukkē sē lōhetne agyonvernyni* [= aki hosszú időt megért egészségesben].

A szavak és a lexémák stílusértékéről is kapunk tájékoztatást, természetesen csak ott, ahol ez szükséges. A szerző következetesen megjelöli az egyes szavak gúnyos, régies ízű, tréfás hangulatát: *behívó* 2. jelentése tréfásan a halálnak, a *liba* szót ritkán használják,

valamint hogy a kötött szöveg népdal, lakodalmi kurjantás, helyi szóval rikonyálás: *Áj mők kocsis a viszparton, hat huggyozzon a mēnyasszon!*

Mindenfajta megjegyzést a „Megj.” rövidítés vezet be. Az itt közöltek nemcsak a szó jelentésének az alaposabb megismeréséhez járulnak hozzá, hanem némely esetben valóságos külön kis néprajzi leírássá terebélyesednek, amelyeket még a kötetben található 199 rajz és öt kis kotta jól kiegészít. Látható, hogy a szerző Kiskanizsa eltűnőben levő népéletének több fontos területét munkájában át akarta menteni az utókornak. E törekvésének folyományaként részletes leírást olvashatunk például a kiskanizsai gyermekjátékokról, a szőlőművelésről, a népszokásokról, a házépítésről. Számos népdal, több szólás is található a kötetben.

Az 1960-as évek elején Markó Imre Lehel is bekapcsolódott a Zala megye kezdeményezte földrajzi nevek országos gyűjtésébe, a gyűjtemények névanyagának a helyszíni ellenőrzésébe és kiadásába. Két nagy Zala megyei járás (lenti, zalaegerszegi) névanyagát ő tette közzé, és ő állította össze a kötet végén levő névmutatót is. Az időközben Veszprém megyétől Zalába visszakertült Keszthelyi járásban ő vezette a munkálatokat is (I. Zala megye földrajzi nevei. II. A Keszthelyi járás. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, RÓNAI BÉLA, VARGA MÁRIA, VITÁNYI BORBÁLA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1986). Szívesen vett részt más megyék névanyagának a közzétételében is (I. Somogy megye földrajzi nevei. Közzétette BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974). Mindezek mellett ő készítette el Somogy és Komárom megye földrajzi közneveinek az értelmező szójegyzékét (I. Komárom megye földrajzi nevei. Közzétette GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, KÖRMENDI GÉZA, TURI RÓBERT, VITÁNYI BORBÁLA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Bp., 1985).

Kiskanizsához és a néprajzhoz sohasem lett hűtlen. „A karácsonyi ünnepkör Kiskanizsa népszokásaiban” címmel nagyszerű tanulmányt jelentett meg 1972-ben a nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyvében.

E két kiváló, nagy fölkészültségű pap lelkipásztori, illetőleg tanári munkássága mellett mind a magyar néprajztudományban, mind a magyar nyelvtudományban maradandót alkotott.

Ördög Ferenc nyelvtudományi publikációi 1962–2008

1. Önálló kötetek, tanulmányok, cikkek, recenziók, bibliográfiák

1962

- a) Ady Endre: A magyar Ugaron című versének elemzése. Társszerző MÁRKUS FERENC. In: A nagykanizsai Landler Jenő Gimnázium 1961–1962. évi évkönyve 5–11. Nagykanizsa, 1962. 88 lap.
- b) A gyulai keresztnévek becéző alakjai. Népr. és Nytud. 5–6 (1962): 79–83.
- c) Gyulaj nyelvjárásából. Nyr. 86 (1962): 81–84.

1964

- a) Mutatvány Zala megye földrajzi nevei című kiadványból. Társszerző VÉGH JÓZSEF. MNy. 60 (1964): 277–282.
- b) Zala megye földrajzi nevei. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERECSENYI EDIT. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Kiadja Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Zalaegerszeg, 1964. 737 lap + térkép.

1967

Nyelvjárási anyaggyűjtés a középiskolákban és tanárképző főiskolákon. NytudÉrt. 58. sz. (1967): 378–382.

1969

- a) A készülő göcseji és hetési személynévmonográfia elvi és módszertani kérdései. MNy. 65 (1969): 184–197.
- b) Mutatvány a készülő göcseji és hetési személynévmonográfia adattári részéből. Nyr. 93 (1969): 265–271.
- c) Theoretische und methodische Fragen eines ungarischen regionalen Personen-namens-Atlases. Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes II, 305–312. A X. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus előadásai (Wien, 1969. szeptember 8–13.) Ed. H. HERWIG HORNUNG. Verlag der Wiener Medizinischen Akademie. Wien, 1969. I. 523, II. 538 lap = PICOS. X.

1970

- a) A földrajzi nevek változatainak lejegyzéséről. NytudÉrt. 70. sz. (1970): 389–390.
- b) Gazdát cserélt becézőnevek. NytudÉrt. 70. sz. (1970): 176–182.

1972

Adatok a göcseji keresztnév-divat legújabbkori történetéhez. In: A nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve 296–311. Szerk. H. KERECSENYI EDIT. Nagykanizsa, 1972. 488 lap.

1973

- a) Pais Dezső (1886–1973). Göcseji Helikon Honismereti Közlemények 27. sz. (1973): 7–11. Zalaegerszeg.
- b) Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973. 620 lap.
- c) Untersuchungen über die Struktur der ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien. ALingu. 23 (1973): 165–200.

1974

- a) A földrajzinév-gyűjtés tapasztalatai és feladatai Dél-Dunántúl megyéiben. In: A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Melléklet. Linguistica–Philologica 1–13. Pécs, 1974.
- b) A ragadványnévadás nyelvi eszközeiről. NytudÉrt. 83. sz. (1974): 426–427.
- c) A személynévvizsgálat új útjai. In: A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Melléklet. Linguistica–Philologica 99–111. Pécs, 1974.
- d) Onomastic Bibliography. Ugrian Hungarian. 1972–1973. Onoma 18 (1974): 329–341.
- e) Über die neuen Sammlungsarbeiten der geographischen Namen in Ungarn. II, 109–111. Társ szerző VÉGH JÓZSEF. Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques (A XI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus előadásai. Szófia, 1972. június 28–augusztus 4.) Rédakteurs V. I. GEORGIEV, I. V. DURIDANOV, J. D. ZAIMOV. Sofia, 1974. I. 498, II. 499 lap = PICOS. XI.
- f) Somogy megye földrajzi nevei. Tudományos irányító VÉGH JÓZSEF. A gyűjtési munkálatokat VÁRKONYI IMRE és KIRÁLY LAJOS vezette. Közzétette BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974. 1174 lap.

1975

- a) Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen 69–72. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 140. sz. Budapest, 1975.
- b) Eine neue volkstümliche anthroponymische Reihe. Onoma 19 (1975): 630–631.
- c) Wissenschaftliche Sitzung in Zalaegerszeg Desiderius Pais zum Gedanken. Onoma 19 (1975): 670–672.

1976

- a) Onomastic Bibliography. Ugrian. Hungarian. Onoma 20 (1976): 557–561.
- b) Onomastic Bibliography. Ob-Ugrian. Onoma 20 (1976): 561.

1977

- a) Balogh Lajos – Király Lajos: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza. (Ismertetés) Honismeret 6 (1977): 59–60.
- b) Die neuzeitliche Geschichte des Dorfes Püspökladány (Komitat Hajdú-Bihar) in seinen ON. Von Gy. Kecskés (Ismertetés). Onoma 21 (1977): 684–686.

- c) Ungarische namenkundliche Arbeiten (Ismertetés). *Onoma* 21 (1977): 638–639.
- d) Ungarische PN-Datensammlungen. *Onoma* 21 (1977): 637–638.

1978

- a) A földrajzi nevek ellenőrzésének alapelvei és menetrendje. In: A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve 30–42. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1978. 114 lap.
- b) A névgyűjteményekben használandó rövidítések és írásjelek jegyzéke. Társszerző PESTI JÁNOS. In: A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve 104–110. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1978. 114 lap.

1979

- a) Das System der Kalotaszeger ungarischen Beinamen von P. Gergely (Ismertetés). *Onoma* 23 (1979): 222–223.
- b) Onomastic Bibliography. Ugrian. Hungarian. *Onoma* 23 (1979): 728–732.
- c) Ungarische namenkundliche Arbeiten. *Onoma* 23 (1979): 173–174.
- d) Ungarische PN-Datensammlungen. *Onoma* 23 (1979): 172–173.

1980

- a) Helységneveink keletkezésmódjáról. Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Budapest, 1980. 21 lap.
- b) Namenforschung-Mitteilungen. *Onoma* 24 (1980): 226–227.
- c) Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz. *NÉ.* 3 (1980): 56–58.
- d) Ungarische Konferenz für Namenforschung. *Onoma* 24 (1980): 184–186.

1981

- a) A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszerű kérdései. In: Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.) 147–157. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE. *MNyTK.* 160. sz. Budapest, 1981. 266 lap.
- b) A patikanevek keletkezésmódjai. In: Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.) 235–239. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE. *MNyTK.* 160. sz. Budapest, 1981. 266 lap.
- c) Az anyanyelv művelés és a nyelvjárási anyaggyűjtés összefüggései és időszerű feladatai. *Honismereti Híradó* 1 (1981): 14–24.
- d) Zala megye helységneveinek rendszere. *MND.* 12. sz. Budapest, 1981. 24 lap. (A Helységneveink keletkezésmódjáról [Budapest, 1980] című füzet 2., átdolgozott kiadása.)

1982

- a) A nagykanizsai Landler Jenő Gimnázium pályadíjnyertes dolgozatai a Helikon Ünnepeken 1964–81. *NÉ.* 7 (1982): 154–155.
- b) A puszta helynevekből keletkezett családnevek kérdéséhez. *Nyr.* 106 (1982): 484–486.

- c) Der Eigenname im Unterricht. *Onoma* 26 (1982): 215–216.
- d) Gyulaj keresztnévei 1738–1960. MSzA. 50. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1982. 46 lap.
- e) Vas megye földrajzi nevei. Tudományos tanácsadó VÉGH JÓZSEF és BALOGH LAJOS. BÁRDOSI JÁNOS vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette BALOGH LAJOS, BARBALICS IMRE, BÁRDOSI JÁNOS, BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS, GYARMATHY MIKLÓS, HAJDÚ MIHÁLY, LAKY REZSŐ, ÖRDÖG FERENC, POMOGYI JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ, VÖRÖS OTTÓ. Szerk. BALOGH LAJOS és VÉGH JÓZSEF. Kiadja a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely, 1982. 839 lap.
- f) Baranya megye földrajzi nevei. I–II. PESTI JÁNOS vezetésével gyűjtötték a Pécsi Tanárképző Főiskola hallgatói, pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos tanácsadó ÖRDÖG FERENC. Közzétette BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEFNÉ, TEMESI MIHÁLY, TÚRÓS LÁSZLÓNÉ. Szerk. PESTI JÁNOS. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 1982. I. 1053, II. 1279 lap.

1983

- a) A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *NÉ.* 8 (1983): 90–100.
- b) Sebestyén Ádám: Bukovinai székely népmesék. I–II. (Ismeretetés). *Dunatáj* 6 (1983): 77–78.

1984

- a) Tájékoztatás az országos földrajzinév-gyűjtés helyzetéről. *Honismeret* 2 (1984): 48–51.
- b) Onomastic Bibliography. *Ugrian. Hungarian.* *Onoma* 27 (1984): 309–311.
- c) Pais Dezső és a névtudomány. *Nyr.* 108 (1984): 243–246.

1985

A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. In: *Név- és névkutatás (Az Inczei Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai. Szeged, 1984. április 13–14.)* 201–222. Szerk. BÉKÉSI IMRE. *MNyTK.* 170. sz. Budapest, 1985. 240 lap.

1986

Bibliographia Hungarica. *Onoma* 28 (1986): 395–398.

1988

- a) A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. In: *A magyar nyelv rétegződése. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai II.* 729–735. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. I–II. 1071 lap.
- b) Útmutató Budapest földrajzi neveinek gyűjtéséhez. I. A szóbeli és a mai írásbeli (hivatalos, kataszteri) nevek. Kiadja a Budapesti Történeti Múzeum és a Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága. Budapest, 1988. 85 lap.

- c) Gondolatok a népnyelvkutató szakkörök és speciális kollégiumok további programjához 31–33. Társszerző PESTI JÁNOS. In: Népnyelvkutatás és iskola. (A népnyelvkutató szakkörvezetők országos tanácskozása. Nagykanizsa, 1987. május 30–31.) Szerk. ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 140. sz. Budapest, 1988. 42 lap.

1989

- a) A földrajzi nevek gyűjtése, kutatása 1980–1986. In: Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.) 31–46. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Budapest, 1989. 389 lap.
- b) Az első magyarországi népességösszeírás (1745–1771) mint névtudományi és művelődéstörténeti forrás. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I–II. A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Bécs, 1986. szeptember 1–5.) I, 434–437. Szerk. MORITZ CSÁKY, HORST HASELSTEINER, TIBOR KLANICZAY, KÁROLY RÉDEI. Budapest–Wien, 1989. I–II. 1275 lap.
- c) Bibliographia Hungarica. Onoma 29 (1989): 431–436.
- d) Helynévgyűjteményeink mint az onomato-dialektológia forrásai. Baranyai Művelődés 3 (1989): 27–33.
- e) Zala megye XVIII. századi népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745–1771. In: Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalegerszeg, 1986. október 8–10.) 255–259. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Budapest, 1989. 389 lap.

1991

- a) Bibliographia Hungarica. Ugrian. Hungarian. Társszerző GERSTNER KÁROLY. Onoma 30(1991): 368–371.
- b) Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról. In: Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára 488–499. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Budapest, 1991. 709 lap.
- c) Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771). I–III. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1993. I. 836, II. 880, III. 786 lap.

1992

A Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvát-Szlavónország, Fiume és kertilete) templom- és kápolnatitulusai 1900–1920. NÉ. 14 (1992): 36–45.

1993

- a) Bibliographia Hungarica. Ugrian. Hungarian. Társszerző GERSTNER KÁROLY. Onoma 31 (1993): 336–339.
- b) Ragadványnevek gyászjelentéseken. NÉ. 15 (1993): 250–253.

1994

A római és a görög katolikus egyház anyakönyvezésének kezdetei a Magyar Szent Korona országaiban (Magyarország, Fiume és kerülete, Horvát-Szlavónország) 1900–1920. MNy. 90 (1994): 503–509.

1995

Neue namenkundliche Arbeiten vom ungarischen Sprachgebiet 1992–1993. Társ szerző VINCZE LÁSZLÓ. *Onoma* 32 (1995): 44–51.

1996

- a) Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői. In: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára 270–282. Szerk. KISS GÁBOR és ZAICZ GÁBOR. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1996. 502 lap.
- b) Eltűnt patikaneveink nyomában. *Pannon Tükör* 2 (1996): 55–58.
- c) Migrációra utaló családnevek Zala megye XVIII. századi népességösszeírásaiban (1745–1771). In: Nagykanizsa első oklevéli említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett helytörténeti-történettudományi konferencia előadásai (Nagykanizsa, 1995. október 20–21.) 105–107. Szerk. RÓZSA MIKLÓS. Kiadja Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa, 1996. 126 lap.
- d) Vélemény Mező András Magyarország patrocíniumi helységnevei (XI–XV. század) című doktori értekezéséről. *NÉ.* 18 (1996): 127.

1997

- a) Helynevekből keletkezett családnevek *-i* képzővel és anélkül. Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) II, 77–83. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. sz. Budapest–Miskolc, I–II. 1997. 622 lap.
- b) Beszámoló a hazai helynévgyűjtésről. Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) II, 383–388. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. sz. Budapest–Miskolc, 1997. I–II. 622 lap.

1998

- a) A harangnevekről. In: A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.) 1078–1084. Szerk. JANKOVICS JÓZSEF, MONOK ISTVÁN, NYERGES JUDIT. Kiadja a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Scriptum Rt. Budapest–Szeged, 1998. I–III. 1891 lap.
- b) Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771). IV. Mutatók. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése. Budapest–Zalaegerszeg, 1998. 639 lap.

1999

- a) Győr–Moson–Sopron megye helységneveinek keletkezésmódjáról. In: Az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola évkönyve 1998–99. 150–158. Közzétette KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Győr, 1999. 443 lap.

- b) XVIII. századi családneveink írásmódjának helyesírástörténeti rétegei. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában (XIII. Anyanyelv-oktatási napok. Eger, 1998. július 7–10.) I, 377–381. Szerk. V. RAISZ RÓZSA és H. VARGA GYULA. MNyTK. 212. sz. Eger, 1999. I–II. 738 lap.

2000

- a) A földrajzinév-gyűjtés és -kiadás helyzete. Honismeret 28 (2000): 92–93.
b) A Karos helynév eredete. In: Zalakáros 75–76. Szerk. HALÁSZ IMRE. Kiadja Zalakáros Város Önkormányzata. Zalakáros, 2000. 447 lap.
c) Földrajzi neveink és kultúránk. In: Petőfi, névtan, helyesírás (Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny 1998–1999.) 83–89. Szerk. NAGY L. JÁNOS. Kiadja az Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula, 2000. 142 lap.

2001

- a) A Tüttősi, Tüttös, Tüttő családnevekről. NÉ. 21 (2001): 188–190.
b) Szempontok és adalékok XVII. századi keresztnéveink vizsgálatához. In: A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar tanulmánykötete 299–306. Közzéteszi KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA. Győr, 2001. 461 lap.

2002

- a) A Koppány menti tájszótár regionalitása. In: Dialektológiai Szimpozion IV. 226–228. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 5. Szombathely, 2002. 377 lap.
b) Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2002. 957 lap.
c) Der gegenwärtige Stand der Personennamenforschung in Ungarn. Társszerző VINCZE LÁSZLÓ. Onoma 35 (2002): 71–84.
d) Onomastica Uralica 1/c. Hungarian Onomastics in Onoma. Társszerző HOFFMANN ISTVÁN és NYÍRKOS ISTVÁN. Debrecen, 2002. 289 lap.

2004

Személynév-kutatásunk helyzete és feladatai. In: Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl 82–89. Szerk. FARKAS FERENC. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kara, a TIT Jászszági Szervezete, a Jászok Egyesülete. Budapest, 2004. 212 lap.

2005

- a) A 18. századi népességösszeírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint a névszociológia forrásai. NÉ. 27 (2005): 23–30.
b) Két jeles kiskanizsai tudós pap: Pländer Ferenc és Markó Imre Lehel. Kanizsai Antológia 2 (2005): 126–133.

2006

A keresztnév-divat településtörténeti, tisztelettörténeti és szociológiai motivációi a 17–18. században. Elhangzott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Debrecenben 2006. augusztus 24-én. Sajtó alatt.

2007

A 18. századi családnevek névszociológiai vizsgálata. (Szolgák, szolgálók és más szolgarendűek neve.) Elhangzott a VI. Névtudományi Konferencián, Balatonszárszón. 2007. június 22-én. Sajtó alatt.

2. Tudományszervezés az MTA Nyelvtudományi Intézete megbízásából

1964

Zala megye földrajzi nevei. VÉGH JÓZSEF irányításával és ÖRDÖG FERENC vezetésével gyűjtötték a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERESZÉNYI EDIT. Szerk. PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Kiadja Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Zalaegerszeg, 1964. 737 lap + térkép.

1981

Tolna megye földrajzi nevei. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF. VADAS FERENC vezetésével gyűjtötték a Tolna megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette HAJDÚ MIHÁLY, KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF, VADAS FERENC. Szerk. VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 841 lap.

1982

- a) Baranya megye földrajzi nevei. I–II. PESTI JÁNOS vezetésével gyűjtötték a Pécsi Tanárképző Főiskola hallgatói, pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos tanácsadó ÖRDÖG FERENC. Közzétette BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEFNÉ, TEMESI MIHÁLY, TÜRÖS LÁSZLÓNÉ. Szerk. PESTI JÁNOS. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 1982. I. 1053, II. 1279 lap.
- b) Veszprém megye földrajzi nevei. I. A Tapolcai járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette GAÁL SÁNDORNÉ LAKOSSY JUDIT, KIRÁLY LAJOS, MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA, TASSYNÉ SZELESTEY IBOLYA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 156. sz. Budapest, 1982. 327 lap.

1985

Komárom megye földrajzi nevei. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF. KÖRMENDI GÉZA és TURI RÓBERT vezetésével gyűjtötték pedagógusok, középiskolai diákok és más önkéntes munkatársak. Közzétette GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, KÖRMENDI GÉZA, TURI RÓBERT, VITÁNYI BORBÁLA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 169. sz. Budapest, 1985. 494 lap.

1986

- a) Zala megye földrajzi nevei. II. A Keszthelyi járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. MARKÓ IMRE LEHEL vezetésével gyűjtötték a keszthelyi járási pedagógusok és

más önkéntes munkatársak. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, RÓNAI BÉLA, VARGA MÁRIA, VITÁNYI BORBÁLA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 178. sz. Budapest, 1986. 157 lap.

- b) Szolnok megye földrajzi nevei. I. A Jászberényi járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. Gyűjtötték FARKAS FERENC, továbbá a Jászberényi Tanítóképző Főiskola hallgatói és más önkéntes munkatársak. Közzétette FARKAS FERENC. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola. Jászberény, 1986. 284 lap.

1987

Veszprém megye földrajzi nevei. II. A Pápai járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. TUNGLI GYULA vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette ÁCS ANNA, CSEPREGI ISTVÁNNÉ, GERSTNER KÁROLY, GYÖRFFY GYÖRGYNÉ, HARMATH ISTVÁN, HOFFMANN ISTVÁN, TUNGLI GYULA, VARGA MÁRIA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 171. sz. Budapest, 1987. 423 lap.

1988

Heves megye földrajzi nevei. IV. A Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Tanítványainak közreműködésével gyűjtötte PELLE BÉLÁNÉ. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. Közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 181. sz. Budapest, 1988. 459 lap.

1991

Veszprém megye földrajzi nevei. III. Az Ajkai járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. VARGA MÁRIA vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette GERSTNER KÁROLY, LAKOSSY JUDIT, SZELESTEY IBOLYA, VARGA MÁRIA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 192. sz. Budapest, 1991. 423 lap.

1994

Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei. V. Tiszazug. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. Gyűjtötték BALDASZTI JÓZSEF, HORGOSI ÖDÖN, FARKAS FERENC, a Jászberényi Tanítóképző Főiskola hallgatói, a települések pedagógusai és más önkéntes munkatársak. Közzétette FARKAS FERENC. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola és Tiszazug önkormányzatai. Jászberény–Kunszentmárton, 1994. 178 lap.

1997

Bács-Kiskun megye földrajzi nevei. I. Kiskunfélegyháza és környéke. Tudományos tanácsadó VÉGH JÓZSEF és ÖRDÖG FERENC. A gyűjtési munkák irányítója BOGNÁR ANDRÁS és RÓNAI BÉLA. Közzétette FEKETE JÁNOS. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 210. sz. Budapest, 1997. 118 lap.

1998

Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. I. A Kapuvári járás. Tudományos tanácsadó ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF. A gyűjtési munkák irányítója UNTI MÁRIA.

Közzétette HEGEDŰS ATTILA. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Kiadja az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola. Győr, 1998. 108 lap.

2000

Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. VARGA MÁRIA vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette GERSTNER KÁROLY, KIRÁLY LAJOS, LAKOSSY JUDIT, RÓNAI BÉLA, VARGA MÁRIA, VITÁNYI BORBÁLA. Szerk. BALOGH LAJOS, ÖRDÖG FERENC, VARGA MÁRIA. MNyTK. 194. sz. Budapest, 2000. 750 lap.

2002

Pest megye földrajzi nevei. V. A Nagykáti járás. Tudományos irányító ÖRDÖG FERENC. HORVÁTH LAJOS és HEGEDŰS ATTILA vezetésével gyűjtötték Pest megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette FARKAS FERENC. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara. Piliscsaba, 2002. 152 lap.

3. Kötetszerkesztések

1966

A nagykanizsai Landler Jenő Gimnázium 1965–66. évi évkönyve. Nagykanizsa, 1966. 130 lap.

1968

A nagykanizsai Landler Jenő Gimnázium és Szakközépiskola 1966–67. évi évkönyve. Nagykanizsa, 1968. 71 lap.

1969

A nagykanizsai Landler Jenő Gimnázium és Szakközépiskola 1967–68. évi évkönyve. Nagykanizsa, 1969. 74 lap.

1972

Pedagógus pályázatok 1972. Zalaegerszeg, 1972. 161 lap.

1973

Pedagógus pályázatok 1973. Zalaegerszeg, 1973. 159 lap.

1974

Pedagógus pályázatok 1974. Zalaegerszeg, 1974. 125 lap.

1975

- a) Pedagógus pályázatok 1975. Zalaegerszeg, 1975. 182 lap.
- b) Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen. Társzerkesztő SZATHMÁRI ISTVÁN. MNyTK. 140. sz. Budapest, 1975. 202 lap.

1978

Pedagógus pályázatok 1978. Zalaegerszeg, 1978. 197 lap.

1980

Heves megye földrajzi nevei. III. A Hevesi járás. Társzerkesztő PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. MNyTK. 145. sz. Budapest, 1980. 157 lap.

1981

- a) Knausz Ágnes: Kutya-, ló- és szarvasmarhanevek Miklósfán. MND. 16. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1981. 37 lap.
- b) Markó Imre Lehel: Kiskanizsai szótár. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 278 lap.
- c) Paulusz Julianna: Szarvasmarhanevek Nagykanizsa környékén. MND. 20. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1981. 19 lap.
- d) Tolna megye földrajzi nevei. Társzerkesztő PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 841 lap.
- e) Tóth Éva: Letenye és Sormás kutyaenevei. MND. 18. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1981. 30 lap.

1982

- a) Balázs Judit: A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében. NytudÉrt. 114. sz. Budapest, 1982. 98 lap.
- b) Veszprém megye földrajzi nevei. I. A Tapolcai járás. Társzerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 156. sz. Budapest, 1982. 327 lap.

1983

- a) Biskopics Éva: Kiskanizsai kutyaenevek. MND. 27. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 29 lap.
- b) Boha Judit: Páka szarvasmarha- és kutyaenevei. MND. 39. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 17 lap.
- c) Egyed Mária: Orosztony szarvasmarhanevei. MND. 47. s. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 11 lap.
- d) Horváth Attila: Pölöskefő és Kacorlak kutyaenevei. MND. 43. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 13 lap.
- e) Paulusz Julianna: Nagykanizsai kutyaenevek. MND. 31. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 33 lap.
- f) Tóth Éva – Tóth Mária: Palin, Korpavár, Bagolasánc és Kerecseny kutyaenevei. MND. 36. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 21 lap.
- g) Tóth Ildikó: Pölöskefő szarvasmarhanevei. MND. 49. szám. ELTE kiadás. Budapest, 1983. 15 lap.

1985

Szép Katalin: Magyarszerdahely személynevei. MSzA. 68. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1985. 72 lap.

1986

- a) Körmendi Géza: Komárom megye helységneveinek rendszere. MNyTK. 173. sz. Budapest, 1986. 64 lap.
- b) Gyergyák Krisztina: Magyarországi szarvasmarhanevek 1895. MND. 63. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1986. 91 lap.
- c) Hajas Andrea: A nagykanizsai kovácmesterség szakszókincse. MCsD. 27. sz. ELTE és az MTA Nyelvtudományi Intézete kiadása. Budapest, 1986. 111 lap.
- d) Zala megye földrajzi nevei. II. A Keszthelyi járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 178. sz. Budapest, 1986. 157 lap.
- e) Szolnok megye földrajzi nevei. I. A Jászberényi járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola. Jászberény, 1986. 284 lap.
- f) Mészáros Edit: Zalacséb személynevei. MSzA. 73. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1986. 62 lap.

1987

- a) Szép Katalin: Magyarszerdahely szőlőnévei. MSzA. 78. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1987. 18 lap.
- b) Kocsis Annamária: Hahóti kutyanevek. MND. 67. sz. ELTE kiadás. Budapest, 1987. 17 lap.
- c) Veszprém megye földrajzi nevei. II. A Pápai járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 171. sz. Budapest, 1987. 391 lap.

1988

- a) Heves megye földrajzi nevei. IV. A Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 181. sz. Budapest, 1988. 459 lap.
- b) Népnyelvkutatás és iskola. MNyTK. 184. sz. Budapest, 1988. 42 lap.

1989

Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 183. sz. Budapest, 1989. 389 lap.

1990

Emlékkönyv a Nagykanizsai Batthyány Lajos Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola fennállásának 225. évfordulójára (1765–1990). Társszerkesztő SZEBENYI MÁRIA. Nagykanizsa, 1990. 134 lap.

1991

Veszprém megye földrajzi nevei. III. Az Ajkai járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 192. sz. Budapest, 1991. 423 lap.

1994

Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei. V. Tiszazug. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola és Tiszazug önkormányzatai. Jászberény–Kunszentmárton. 1994. 178 lap.

1997

Bács-Kiskun megye földrajzi nevei. I. Kiskunfélegyháza és környéke. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. MNyTK. 210. sz. Budapest, 1997. 118 lap.

1998

Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. I. A Kapuvári járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. Kiadja az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola. Győr, 1998. 108 lap.

2000

Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS és VARGA MÁRIA. MNyTK. 194. sz. Budapest, 2000. 750 lap.

2002

Pest megye földrajzi nevei. V. A Nagykátai járás. Társszerkesztő BALOGH LAJOS. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara. Piliscsaba, 2002. 152 lap.

Tárgy-, szó- és névmutató

Munkatárs: Lendvai Anna

A háromféle mutató készítése más-más lexikográfiai feladatot jelent, amelyek közül a tárgymutatóé a legnehezebb. Utaláskor magam is igyekeztem józan mértéket tartani, mivel az ebbe a körbe tartozó fogalmak, illetőleg fogalomcsoportok iránt elsősorban a nyelvutomány művelői érdeklődnek (vö. SZEMERE GYULA, *A Magyar Nyelv* 51–75. évfolyamának mutatója. Bp., 1983. 5). Német nyelvű mutatót nem készítettem, de a német nyelvű cikkekben szereplő neveket felvettem.

A szómutató népnyelvi szavait megtartottam eredeti alakjukban, beleértve a szólások, szóláshasonlatok minden lényeges szavát: pl. busul, mind akinek nem gyutott kendérföd: busul tn. i., gyut (jut) tn. i., kendérföd fn.

A névmutatóban a szerzők nevét kiskapitálissal szedtem, a nevük melletti lapszámok segítségével az olvasó rátalál majd a tanulmányokban, illetőleg azok végén a forrás címére és jelzetére. A családnév előtti rövidített neveket a betűrendben figyelmen kívül hagytam (pl. J. Soltész Katalin a Soltész Katalin alatt keresendő). A két vagy több írásváltozatú családnévek névcikkeiben a legegyszerűbb-legáltalánosabb alak áll elől (vö. ZMNEJ. IV, 5), a második, harmadik stb. helyen állóra betűrendi helyén „lásd”-dal (l.) utalok. Néhány meglehetősen, sőt szokatlanul sok helyesírási változatú név esetében (Tót 26, Pálfi 23 stb.) az utalóneveket összevontam, de köztük a betűrendet megtartottam.

Kikövetkeztetett, köznyelviesített helységnév nem szerepel címnévként a mutatóban, a zárójelben levő mai névrészekkel az azonosítást kívánom elősegíteni: Badacsonytördemic l. Tördemic (Badacsony-), ezzel egyúttal azt is jelzem, hogy nincs a forrásaimban Badacsonytördemic helységnév. Ha viszont forrásaimban több és többféle változatban (helyesírási: Gál ~ Gaál, hangtani: Biro ~ Biru, alaktani: Mikefa ~ Mikefalva és lexikális: Zalaerdőd ~ Nyavalád) is előfordul a név, a címnév lapszáma/i után „l. még”-gel utalok a változatokra: Zalaerdőd 40, 45, 184; l. még Lödvő, Luuew. A névfajtákat rövidítve jelzem (l. Rövidítések és jelek), a tulajdonnévi poliszémia eseteiben általában csak a másodlagos alakulásmódúak után (pl. Hottó; Hottó csn., Ferenc; Ferenc csn.).

Mind a személyneveket, mind a helyneveket, mind pedig az egyéb neveket, továbbá a nyelvjárási szavakat antikvával szedtem akkor is, ha némelyek régi (ómagyar kori, középmagyar kori) írásmódúak.

Aacs ~ Aács 279

Aágh 279

E. ABAFFY ERZSÉBET 280, 282x

Abaúj m. 152x, 178, 255, 261

Ábel hn. 40

Ábrahám csn. 101, 229; szn. 253–4

ÁBRAHÁM IMRE 59, 180, 189–90

Ábraháni 151

Acz 159, 280

Aczél 159, 166

Ács hn. 63; csn. 252, 263–4

Acsád hn. 151 | ~y csn. 151

ACSÁDY IGNÁC 251

ÁCS ANNA 317

Ádám csn. 185, 189 | ~, az első ember 229

Ádám – Éva cp. 218

Adámfi 141

Adarto csn. 153

Adász csn. 152, 175 | ~i csn. 152, 175

Adler 172

- Adorján csn. 101
 Adrianus 189
 Ady Endre 309
 Aegyed I. Egyed
 Aemilianus 189
 Aesculap pn. 232
 agár fn. 290
 agárhasu mn. 290
 Agartha hn. 153
 Ágasegyháza 59
 ágfalvi ev. anyakönyv 168
 Ági 91, 96
 Ágica 114
 Ágnes 91
 Ágota 91, 114
 ágyékos mn. 305
 -aj helynévképző 50
 Ajkai j. földr. nevei 53
 Akali 145
 Akli hn. és csn. 151
 Ákosházi Sárkány István 158
 Aladár 97, 112, 132
 alamár mn. 305
 Albert 91, 132; csn. 159
 Albertus Magnus cp. 229
 Albis helynevei 57
 Alexander, Pápszen I, II, III, IV 105
 Alföld 185 | ~i csn. 159
 Alfréd 92
 Alibánfa 47, 144, 214; l. még Oliwanchfalwa
 Alkotás pn. 235
 áll tn. i. 287x
 Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal 25
 Almas 45
 almás l. ómás
 Almás hn. 145
 almásderes l. ómásderes 290
 Almásháza 45, 213, 214x
 alsó nk. 131
 Alsóapáti 145
 Alsóaranyod 144
 Alsóbagod 144, 185
 Alsóbeled/Unter-Bildein 197
 Alsódomboru l. Dubrava
 Alsódörgicse 145
 Alsóhahót 146
 Alsóhorváti 146
 Alsókál 146
 Alsókustány 145
 Alsólendva 40, 186
 Alsónemesapáti 46
 Alsóorosztony 146
 Alsóörs 145, 254–5
 Alsópáhok 45, 145, 212, 245–6
 Alsórajk 46, 146, 246; l. még Rayk
 Alsórákos helynevei 57
 Alsószenkerzsébet 48; l. még Scenthelsebeth
 Alsó-Szigetköz 61 | ~ földr. nevei 55, 76
 Amál 92; bn. 102, 113
 Amália 113
 Amerikai Egyesült Államok 12, 233
 Amsterdam 129
 Anasztázia 91, 273
 Anci 91
 And 158, 173
 Anda csn. 101
 Andi mn. 166
 Andiri 246
 Ando csn. 254
 Andor bn. 112
 András 110x, 111–2, 171, 180, 185x, 189; csn. 254
 Andrásbida 144; l. még Andreashyda
 Andrea 106, 180
 Andreas apostolus t. 197
 Andreashyda 47
 Andris 8; csn. 101
 angol rn. 148
 Angyad csn. 159, 165
 Angyal csn. 159; pn. 230, 234
 Angyali Üdvözlét pn. 231; t. 198–9
 Anicska 114
 Anikó bn. 114
 -an/j/a szláv helynévképző 49
 Anjadi 159, 165
 Anna 89, 91, 103, 111x, 113x, 114x, 170–2, 186x, 189, 256
 Anna Mária 185, 256
 Ann Arbor (USA) 65

- Annok 171
 Annus/ka 83x
 Anonymus 296
 Antal 82, 110–3; csn. 159
 Antal-hegy 305
 Antal István 172
 ANTAL LÁSZLÓ 127
 Anti 81, 84, 112; csn. 101
 Antónia 107
 Anus/ka ~ Annus/ka 81
 Anzelma 91, 107
 Anyadwaloga 165x
 anyakönyvezett nevek 273
 anyakönyv-vezetés története 15
 Ányos 101
 Apáczai-nap 16
 Apátfa 144
 Apathy 46
 ápékkodik tn. i. 290
 apja fn. 83
 Apollinarius 189
 Apolló pn. 232x
 Apos ~ Após 159, 166
 Apostag 59
 apostata 244, 253
 Arács 145, 245, 252
 Aracsa hn. 146 | ~i csn. 151
 Arácsi 151
 Arad 220, 223x | ~ m. 178, 255, 260
 Aranka 110
 Aranyad 47 | ~i csn. 151
 Arany Csillag pn. 235
 Arany Egyszarvú pn. 231, 235
 Arany Elefánt pn. 235
 Arany Griff pn. 235
 ARANY JÁNOS 117, 128, 133, 240
 Arany Korona pn. 235
 Aranyod 47; l. még Aranyad
 Aranyos 262
 Arany Sas pn. 235
 Arany Szarvas pn. 231
 archaisztikus kor 232
 Ardó hn. 63
 Arianus l. unitárius családneve
 Arkangyalok t. 199
 Armaşeni l. Csíkménaság
 Árnyék csn. 59, 153
 Arnykmal 153
 Áron cp. 218
 ÁRON PÉTER 63
 Árpád 61, 97, 110, 112
 Árpi 81, 84, 112
 Árpika 81
 Arsacius 97
 Artémisz 232
 ARTNER EDGÁR 225
 Arvai 255
 Árvay József 55
 Arvoi 255
 -arъ szláv képző 246
 Asgut hn. 154
 áspiskodik tn. i. 290
 Associazione di Onomastica e Letteratura 177
 Aszalo hn. 153, 159, 165, 173; csn. 153, 159, 165
 Aszklépiosz 232
 asszonyok megnevezése 15x, 181
 asszonyom fn. 290
 Asszonyság nh. 116, 131
 ASZTALOS ISTVÁN 58
 asztápendz fn. 290
 Aszúpatak 45
 Aszúvölgy 45
 Atád hn. 151 | ~i csn. 151; l. még Hatády
 Atel r. magy. hn. 62x
 Atelkuzu r. magy. hn. 62
 Attala 214, 286x
 Attila 110; pn. 232
 Atzél 280
 Auer 172
 Auróra pn. 235
 Ausztria 172
 Avilai János l. Szent János, Istenes
 Baaka ~ Baka hn. és csn. 261
 Baan ~ Baán 279
 Baba nh. 90, 110, 115, 131
 Bába rn. 120
 Babai 159

- Babati 151
 Babča 209
 Babilka nh. 115
 bábikó fn. 306
 Babincza csn. 153
 Babinec hn. és csn. 153
 Babócsa 173
 Babosdöbréte 46; l. még Debrete, Döbréte
 BACH, ADOLF 124–5, 128, 133, 172, 225
 BACHÁT LÁSZLÓ 54, 138x, 181, 274–275
 Bacchus 97
 Bachi 280
 Bacónaki-hegy 305
 Bácseny 159, 166
 Bácsonyi (?) 159
 Baczya csn. 159
 Bács 299 | ~ m. 151, 155x, 260–1
 Bacsányi 151
 Bácsi nk. 115
 Bácsi érsekség l. Kalocsai és bácsi érsekség
 Bács-Kiskun m. 14, 153 | ~ földr. nevei 54, 76
 Badacsonytomaj 146, 246
 Badacsonytördemic l. Tördemic
 Bădeni l. Bágy
 Baglad 46, 173
 Baglóczy 151
 Bagodvitenyéd 46–7; l. még Bogud, Vite-
 nyéd, Wythened
 bagókápóna fn. 290
 Bagola 46, 152 | ~i csn. 152; l. még Bogola
 Bagolasánc 17
 bagóleső fn. 290
 Bagoly 159, 166, 256 | ~ György 172
 Bagrali 159
 Bagu rn. 120
 Bágy (Bădeni) helynevei 60
 BAHLOW, HANS 153, 236
 Baiczi 159, 165–6
 Baja hn. 58, 220x, 221x, 224x
 Bajánháza 185
 Bajcsa 46, 148, 165
 Bajna 151, 185 | ~i csn. 151, 185
 Bajnak hn. 151 | ~i csn. 151
 Bajomi 159
 Bajrali (?) 159
 Bajsz rn. 119
 Bak 46, 145, 159, 213, 246; l. még Bok
 Baka 159, 166
 Bakacs 261
 BAKÁCS ISTVÁN 255, 257
 Bakan csn. 152 | ~ Herend hn. 152 | ~i csn.
 152
 Bako 159
 Bakónak 146, 173x | ~i mn. 166
 Bakonyi 255
 Bakos 159, 166, 261
 BAKOS KLÁRA 128, 133, 239
 Bako Szabo rn. 159, 166
 Bakovčice 210
 Baksa hn. 173, 261; csn. 261
 Baksafalva 261
 Baksaháza 146
 Baktalórántházi j. földr. nevei 53
 Baktüttös 46, 174; l. még Teuteus
 Bál hn. és csn. 153
 Balajta 159
 Balás csn. 159; l. még Balasz, Balázs
 Balasér hn. és csn. 153
 Baláska 132
 Balásó 141; l. még Balásso
 Balassa ~ Balássó 159 | ~ Benedek 158
 Balassagyarmat 22 | ~ utcanevei 60
 Balásso 246
 Balasz 281
 Balatinác 271
 Balaton hn. 271
 Balatonakali 213
 Balatonarács 184; l. még Arács
 Balatoncsicsó 246; l. még Csicsó
 Balatonederics 212, 246, 254; l. még Edelych,
 Ederics
 Balaton-felvidék 184, 252
 Balatonföldvár utcanevei 60
 Balatonfüred 245–6; l. még Füred
 Balatongyörök 45–6, 246x; l. még Gerec
 Balatonhenye 145
 Balatonkeresztúr 212
 Balatonkövesd 184
 Balatonmagyaród 45, 146, 158, 253; l. még
 Magiarad, Magyaród

- Balatonrendes 153
 Balatonszárszó 16
 Balatonszepezd 184, 213; l. még Szepezd
 Balatonudvari l. Udvari
 Balázs csn. 101, 153, 261, 263 | ~Anus 136; l. még Balasz
 BALÁZS GÉZA 182
 BALÁZS JÁNOS 58x, 70, 130, 269, 299, 306
 BALÁZS JUDIT 273, 319
 BALÁZS LÁSZLÓ 156, 168
 BALDASZTI JÓZSEF 317
 Balea 166
 Balf 58, 272
 Bali 264
 Balikó József 26
 Bálint 188
 BÁLINT SÁNDOR 125–7, 171, 195, 200, 212x, 215, 218x, 219–21, 222x, 223x, 224x, 226, 262, 270
 Ball 172
 Balla 159, 166
 Ballaton csn. 246
 BALL, WILLY 87, 90
 Balogh/h 159, 166, 256, 263
 BALOGH LAJOS 53x, 54x, 62, 64, 72, 227, 228x, 307x, 310, 312x, 313x, 316x, 317x, 318x, 319, 320x, 321x
 BALOGH LÁSZLÓ 62–4, 275
 BALOGH MIHÁLY 54
 Balta hn. 178; csn. 177
 Baltafalva 178
 Baltaháza 178
 Balya 184
 Ballya 245
 Bamfi, Bámfi l. Bánfi
 Bán ~ Ban 101, 159, 166, 261
 Bander rn. 148
 Bandi 82
 Bándi ~ Bandi csn. 159
 BÁNDI GÁBOR 64
 Bandika 171
 Bánfi ~ Bamfi ~ Bámfi ~ Bánffi ~ Banfi 141, 159
 BANGHA BÉLA 216
 BANGÓ BEÁTA 180, 189x
 BÁNHIDI ZOLTÁN 299
 BÁN JÓZSEF 180
 Bánk 97
 Bánkfalva helynevei 57
 BÁNKI JUDIT 178
 Bankó 159, 166
 Bánócz hn. 151, 185 | ~i csn. 151, 185
 Bánokszentgyörgy 48, 200, 296, 302; l. még Paka Schenth Gurg
 Banus 159
 Banuta 173
 Barabás hn. 173; csn. 101, 159
 BARABÁS ANDRÁS 63
 BARABÁS IRÉN 60
 BARABÁS JENŐ 21, 22x, 64
 Barabásszeg 41
 Baraczi ~ Baraczy 159
 Baraczka 280
 Baracska hn. és csn. 260 | ~ Mihály 185; l. még Baraczka
 BARADLAI JÁNOS 230–1, 235x, 236x
 Báránd 146
 Báránka hn. 153
 Báránkó ~ Baránko csn. 153
 Baranyai ~ Baraniai ~ Baraniaj ~ Baronyai ~ Boronyai 159, 165, 255, 260
 Baranya m. 14, 152, 153x, 154x, 255x, 260x, 261x | ~ földr. nevei 54, 76 | ~ helységneveinek rendszere 60
 Baranya vár 260
 Barat 159
 Barátság 145
 Barbacs hn. 151 | ~i csn. 151
 BARBALICS IMRE 53, 312
 Barbás csn. 159, 166
 Barbel, Barbely l. Borbély
 Barbil/y, Barbilý l. Borbély
 Barcza 252
 BÁRCZI GÉZA 37, 51, 55, 86, 88, 90, 100, 123, 124x, 125–6, 136–7, 245, 269, 270x, 298–9, 301–2
 BÁRDOSI JÁNOS 53, 311, 312x
 Bárhely 47
 Barhocz 159, 166
 BARICS ERNŐ 54, 312, 316

Bariska 114
 BARKÓCZY LÁSZLÓ 180, 182
 Barlabas hn. 47; csn. 246
 Barlahida 47; l. még Barlahyda
 Barlahyda 47
 Barna Toth rn. 159, 166
 Barom rn. 305
 Baronyai l. Baranyai
 Baróti Dezső 11
 Barrabás csn. 101, 159
 Barsfalwa 47
 Bars m. 151–3, 260
 BÁRSONY ELEMÉR 230–1, 235, 236x
 Bárszentmihályfa 47, 49; l. még Bárhely,
 Zenthmyhal
 BARTA LÁSZLÓ 60
 BARTH, ERHARD 128
 BÁRTH M. JÁNOS 177
 BARTÓCZ JÓZSEF 217x, 226
 BASKI IMRE 17, 54, 178
 Baso 159, 166
 Bas(s)ali 159
 Batár hn. és csn. 151
 Batiz hn. és csn. 153
 Batka hn. 260
 Batki 260
 Bátor 261x
 Batthyány 188 | ~ Ádám 184
 Batthyány Lajos Gimnázium 12
 BATTISTI, CARLO 123
 Battonya 59
 Batyk 46, 144, 213, 246; l. még Bogk
 Battyán hn. 40 | ~i csn. 159, 279
 BAUKÓ JÁNOS 181
 Baxa 280
 Baxi 159
 Bayán Pál 185
 Baycza csn. 159, 165
 Bayczi csn. 159
 Baza 46x
 Bázakerettye 46, 49–50; l. még Baza, Kerethe
 Bazilika pn. 235
 Bazin 220–1
 Bazita 46; l. még Bozyta
 Bazytha 46

Bazsi 145, 185, 245, 246x
 be- ik. 285
 Beák 256
 Beatae Mariae Virginis Assumptio in caelum
 208
 Beatrix 172
 Béc 173, 296
 Bëccëg hn. 41, 101
 bec é z ö n é v / bec é z ö n e v e k : á ~ a
 váltakozás a ~ben 82 | ~ alakulásmódja
 132 | alapnevet cserélt ~ 91 | alapnevüktől
 függetlenül kialakult homonim ~ 91 | ~
 analógiás hatása 97, 138 | analógiás úton
 keletkezett ~ 91x, 95 | ~csere 138 | ~csere
 a történeti forrásokban 97 | csonkításos
 bec é z ö n é v önállósodásával alakult ~ 91 |
 életkor szerinti bec é z é s 83 | expresszív ~
 132 | hangátvetéses ~ 95 | ~ hangulata 84,
 133, 274 | homonim ~ 96–7 | ikerítés a ~ben
 82x, 84 | képzőcserével keletkezett ~ 95 |
 két név elejének hasonló hangzása miatt
 kialakult ~ 92 | kettős névcserével kelet-
 kezett ~ 95 | kölcsönös alapnévcseré a
 ~ben 138 | névcsonkulással keletkezett ~
 96 | ~ összekeveredése, névcseré 93–4 |
 összerántással keletkezett ~ 94 | ~ rövi-
 dülése 81 | ~ rövidülése és továbbképzése
 81 | ~ stílusértéke 133 | ~ továbbképzése
 81x | töcsonkulással alakult ~ 91 | töcson-
 kulással és törövidüléssel + -ci képzővel
 alakult ~ 91 | törövidüléssel + -ca képzővel
 alakult ~ 94, 96 | törövidüléssel + -ci
 képzővel alakult ~ 91, 94 | törövidüléssel
 + -i képzővel alakult ~ 91–2, 95 | törövi-
 düléssel + -nci képzővel alakult ~ 95 | törö-
 vidüléssel és töcsonkulással alakult ~ 91
 bec é z ö n é v k é p z ő / k : -a, -e ~ 81 | -ca ~
 94, 96 | -ci ~ 82, 84, 91, 95–6 | -cika ~ 82, 84 | -
 csa ~ 81 | -csi ~ 81, 84 | -csika ~ 82, 84 |
 egyszerű ~ 81 | elhomályosult ~ 84 | összetett
 ~ 81, 83–4 | -i ~ 81, 84, 91x, 92, 95x | -ica ~ 82x,
 84x | -ika, -ike ~ 81x, 84x | -is ~ 81 | -iska, -uska
 ~ 81, 84 | -ka, -ke ~ 81, 84 | -kó ~ 81 | -nci ~ 95
 | -ó ~ 81, 84 | -óka ~ 81, 84 | -si ~ 81, 84 | -ska
 ~ 81 | -szi ~ 82, 84 | -szika ~ 82, 84 | -us ~ 81, 84

- becézőtövek 131
 Béch csn. 280
 Bechunhel 47
 Běčrěs 280
 Becza 159, 166
 Becze ~ Beczei 159, 166
 Béczen ~ Beczen 159, 166
 Beczin 159
 Becs 41, 101, 130, 152, 301
 Bécs hn. 16 | ~ (Wien) 231, 235; csn. 41, 101, 129–30, 301
 Becsehely 47; l. még Bechunhel
 Becsvölgye 41, 47, 302; l. még Beechwlgh
 Beda 159, 166
 Bede 46
 Bedeg csn. 152
 Bedenik csn. 245–6
 bedicsér tn. i. 285
 Bedő 261
 Bedők 256
 Beechwlgh 47
 befog'gya ts. i. 290
 befürgetöl tn. i. 306
 Begtež 209
 behívó fn. 306
 Beikffi 159
 Bejhe 281
 bekapállás fn. 285
 bekcsényi főesperesség 209
 Beke 261 | ~i csn. 159
 Bekes 252, 261
 Békés 235
 Békéscsaba 235 | ~ utcanevei 60
 BÉKÉSI IMRE 65, 312
 Békés m. 151x | ~ földr. nevei 54, 56, 76
 Beköti rn. 148
 Béla 110
 Bélád hn. 151 | ~y csn. 151
 I. Béla király pn. 233
 Bélavár 197
 Belavić selo 209
 beleun tn. i. 285
 Bele Vári 281
 Belezna 49–50
 Belica 208
 BÉLI JÓZSEF 26, 167
 Bellin 245
 Belmajor 59
 Belovár m. 151
 Belovariensis, Comitatus 210x
 Belovár-Körös m. 208
 Belsősárd 48; l. még Sard
 Belső-Szolnok m. 260
 Belvárosi patika pn. 235
 Bemhegy 59
 Bence 97; csn. 254
 BENCÉDY JÓZSEF 299
 Bencze 171; l. még Bentze; Katona ~
 BENDA KÁLMÁN 178
 Bendefy 141
 Bendzsó rn. 148
 Bene csn. 101
 Benedek 97, 171, 254; csn. 159, 166
 Benedic 159
 Benedictus csn. 159
 Benedik csn. 166
 BENEŠ, JOSEF 256–7
 Bénicz 159, 166
 Benignus 189
 Benke 159
 Benkő csn. 101
 BENKŐ LORÁND 17, 31, 33x, 51, 53, 55, 61–2, 65, 67, 70x, 86, 88, 90–1, 97, 123–5, 128x, 133, 140–1, 150, 176, 177x, 235, 245, 255, 257, 270, 272, 274, 296, 298, 302, 313
 Bentze 280
 Bényám rn. 131
 BÉNYEI ÁGNES 182
 benyilló fn. 285
 beőtt tn. i. 285
 Berbely l. Borbély
 Bérci 91, 132
 Berdanyei 159
 Berecz/k csn. 159; l. még Beretz
 Bereczki 141
 Beregall csn. 153
 Beregallya hn. 153
 Beregh szn. 301
 Berekal hn. 153
 Berekalli 159

- Berekalyi 159, 166
 Bereknyei 159
 Berekszász 151, 185 | ~i csn. 151, 185
 Berenczi 159
 Berend 47, 220, 224
 Berény 173 | ~i csn. 159; l. még Berinyi csn.
 BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 61, 275
 Béres 262–4; l. még Béress, Bires
 Béress 281
 beretva fn. 305
 Beretz 280
 Berettyószéplak helynevei 57
 Berge György Kristóf 229
 Berhida 219, 224
 Berinyi 245x
 Berkenyei 159
 Berkess 281
 Berki 159
 BERKI FERIZ 199
 Bernát 91
 Bernátt 281
 BERRÁR JOLÁN 86, 90, 93, 125, 127x, 132, 187, 189
 Berseni 159; l. még Berzeni
 Berta bn. 113; csn. 101
 Bertalan 91, 113
 Bertalanfy ~ Bertalanffy 141
 Berto 159
 Bertok 159
 Berzen 159, 166
 Berzence, patak 48
 Berzeni 281
 Besenew 46
 besenyő népn. 301
 Besenyő 145
 bēsönásznagy fn. 290
 beszél tn. i. 287–8
 Beszprimi l. Veszprémi
 Beszterce 231 | ~m. 152
 Besztercebánya 219x, 220, 223 | ~i róm. kat. püspökség 196, 205
 Beterítő hn. 153
 Betetézve csn. 153
 Bethlen Gábor pn. 232
 Betlehem 219
 Betse 280
 bevet tn. i. 285
 Bezenche 48
 Bezeréd 46, 145, 215, 245, 246x
 Bezha 159, 166
 Biblia 130
 Biczák 280
 Biczó 159
 bič tör. ige 301
 Bicsák ~ Bicsak ~ Bicsok 177; l. még Bitsák
 Bicsirdi 245
 Bicskás rn. 120
 Bicsok l. Bicsák
 Bihalos rn. 305
 Bihar 299 | ~m. 151–4, 255, 260
 Bihár csn. 153
 Bika 159
 Biki 160
 Biksi rn. 147
 biktet tn. i. 306
 Biliševac 209
 Billégető rn. 133
 BINDER PÁL 217, 227
 Bires 245
 Birkás 262–3
 Birkás János 54
 Biro 166, 263; l. még Biru
 BÍRÓ ÁGNES 179, 187, 190
 BÍRÓ FERENC 181–2
 Biru 246
 BISKOPICS ÉVA 17, 319
 Bitsák 280
 Bivalos 262; l. még Bihalos
 Bize 215
 Bjcső csn. 153; l. még Bychew
 BLANÁR, VINCENT 55, 181
 Blanka 107
 BLÁZY ÁRPÁD 230, 235
 BLOK, DIRK PETER 125
 Bocfölde 47, 145; l. még Buchfelde
 Bocha 48
 Bochon hn. 153
 BOCK, FRIEDRICH 119, 128
 Boczkai 159
 Boczkay 280

- Bocska 46, 146, 154
 Bocskor 261
 Bocskorháza 261
 Bocsoni 159
 Bocsony csn. 153; l. még Bochon
 Boda 159
 Bódi 115; csn. 101
 Bódis ~ Bodis csn. 101, 159
 BODNÁR BÉLA 55, 60
 Bodó ~ Bodo 159, 166
 Bodogazzonfalua 49
 Bodor 159
 Bodorfa 144, 245
 Bodrogkeresztúr (?) 223x
 Bodrogköz 61x | ~ földr. nevei 76
 Bodrog m. 260x, 261
 Bodugazonfalua 48
 Bogác 159
 Bogárczó-hát 70
 Bogdan 159
 BOGDÁN ISTVÁN 220–1, 226
 Bogk 46
 Bogljós (?) 159
 Bognár 263
 BOGNÁR ANDRÁS 54x, 58x, 60, 63, 65, 76x, 317
 Bognár Jolán 28
 Bogola 46
 Bogovec hn. 151
 Bogud 46
 Bogyoszlai 152
 Bogyoszló csn. 152
 BOHA JUDIT 17, 319
 Bojtár 262–3
 Bojtt 281
 Bok 46
 Bókaháza 47, 145, 245–6
 bóknév 139
 Bokor hn. 261; csn. 159, 261; l. még Bukor
 BOKOR JÓZSEF 53, 65, 312
 Bolcsi bn. 112
 Boldizsár 189
 Boldogasszony hn. 198
 Boldogasszonyfa 146, 198
 Boldogasszonyháza 198
 Boldogasszonytelke 198
 Boldogfa 144
 Bolgar 159
 Bolhaj 159
 Bolhás csn. 252
 Bolla 159
 Bolond rn. 119
 Boltor 159
 Boltos (?) 159
 Bombardarius 159, 165, 172
 Boncodföldre 47, 144; l. még Bunchudfeulde
 Boncza 159
 Bonus 160
 Boona 280
 Bor 160
 Bora 83
 Boranya csn. 160
 Borannyaj János 158
 Borbála 83, 110x, 111, 114, 185–6, 188–9, 254
 Borbély ~ Borbely ~ Barbel ~ Barbil(ÿ) ~
 Berbely 160, 165–6, 172, 245–6, 263; l. még
 Sánta Városi ~
 Borca 160
 Borcsa 83
 Borda 262
 Boris 81
 Boriska 81, 83
 Boriszak 246
 Borja rn. 120
 Borl cum vineis 209
 Bornemissa l. Bornemisza
 Bornemisza ~ Bornemissa ~ Bornemissza
 160, 166
 Bor nem isza 281
 Bornemissza l. Bornemisza
 Boronka hn. 215; csn. 152 | ~i csn. 152
 Boronyai l. Baranyai
 Boros 252, 256
 BOROVICKA, VADAV PAVEL 203
 Borovljani 210
 Borro 160, 166
 Borsfa 47; l. még Barsfalwa
 Borsó ~ Borso 160
 Borsod-Abaúj-Zemplén m. földr. nevei 54,
 76
 Borsod m. 151–2, 153x, 158, 173, 255, 260–1

- Borsos 160, 166
 Borsza 160
 Borza 160; l. még Borcza, Borsza
 Bosnak 280
 Bosnensis et Syrmienensis, Dioecesis 198
 Bosnyák 142x; l. még Bosnak, Bosznyak
 Bossani 160
 Bossányi csn. 153; l. még Bossani
 Boszniai vagy diakovári és szerémségi püspökség 196, 206
 Bosznyak 281
 Boszorkány-sziget 69
 Bota 177
 Botfa 47, 145; l. még Bothfalwa, Bottfa
 Bothfalwa 47
 Bot(h)os 160
 Boto 160
 Botskai 159
 Bottfa 185
 Bottornya l. Podturen
 Bottyán csn. 279
 Bóvár hn. 151; csn. 151
 Boxafolua 48
 Bozok 281
 BOZÓKI ANDRÁS 61
 SZ. BOZÓKI MARGIT 289, 291
 Bozuk 46
 Bozyta 46
 Bozza/i 246
 Bózsi/ka bn. 132
 Böcs csn. 301
 Böcsföldy 252
 Böcskei Géza 26
 Böde 46, 144, 148
 Bödeháza 47, 173
 BÖDEY JÓZSEF 59
 Bödör 160, 166
 bögyekös mn. 306
 Böhönyei 160
 Bőjte 261
 Bölcsföldi István 185
 BÖLE KORNÉL 126
 Bölöndi 152
 Böm 172
 Böő 280
 bőrbajc fn. 290
 börcsökés fn. 290
 Börgonyi (?) 160, 166
 Börőcze 141
 Börőczk ~ Börödzk csn. 159, 166
 Börödzk l. Börőczk
 Börönd hn. 144 | ~ csn. 152
 Börös rn. 148
 Börzönce 48, 146; l. még Bezenche
 Böske 81–2, 84; rn. 132
 böszörmény népn. 47
 Bőtefa 144, 165
 Bőytös 160, 166
 Bözsi/ke 82, 84, 112
 BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 236, 257
 Bregi 209
 BREINERNÉ VARGA ILDIKÓ 165
 Brezovica 209
 Briccius csn. 160 | ~ Daniel 156
 Brig 209
 Brigyike 81
 BRITSCHGI, EZECHIEL 187, 190, 220, 226, 246
 Brodovac 197
 Brüsszel 129
 Buchca 48
 Buchfelde 47
 Buci nh. 115
 Bucsa 145
 Bucsány hn. 151
 Búcsúszentlászló 48, 200; l. még Scent
 Laduzlo, Szentlászlóegyháza
 Bucsuta 46; l. még Bazytha
 Buda hn. 71, 218x, 219, 220x, 221, 222x, 223,
 224x, 225x, 290 | ~ csn. 271 | ~i esperesség
 243, 251 | ~i j. földr. nevei 55 | ~ vidéki
 helynevek 58
 Budafa 47; l. még Budafaluuan
 Budafaluuan 47
 Budánovics 271
 Budapest 104, 233x, 235x, 296 | ~ földr. nevei
 55–6 | ~i gör. katolikusok 206
 Budavár 145
 buga fn. 305
 Bujdoso 160
 Bukor 246

- Bukovje 210
 Bunchudfeulde 47
 BURA LÁSZLÓ 179, 181
 Burka 256
 Burkafölde 256
 Burkus csn. 262; rn. 121
 BURUS JÁNOS 57
 Burzeulche 49
 Busa Viki 136
 Bušin 209
 busul tn. i. 287
 Buszerző hn. 153, 261; csn. 153, 261, 263
 Buzaki 160
 Buzás 263
 Buziki 160
 Buzsák csn. 152, 175 | ~i csn. 152, 175; l. még Buzaki
 Bük Faā ~ Bük Faá 165
 Bükí 160, 166
 Bükkfá Katalin 165
 Bük (Nemes-) 145
 Bük (Ozmán-) 144
 büközsdí 39
 büksi mn. 39
 BÜKY BÉLA 65, 125x, 126x, 127x, 275
 búz fn. 82
 Bychow hn. 153
 Byk 47
 Byr 47

 -c szláv képző 271
 Cálđi 280
 Caliant, Rex 229
 Calý 280
 canonica visitatio 211 | ~k helynévanyaga 58
 Capellai 151
 Capitonis 97
 Capulna 44
 Caraz r. magy. szn. 301
 Caros csn. 280
 Caspar Deak rn. 160, 167
 Catharina 253
 Cató 171
 -ce szláv képző 271

 Cēcil bn. 112
 Cecília 112x
 Cegléd 40, 296 | ~ földr. nevei 55 | ~i j. földr. nevei 55
 Ceh l. Cseh
 c é h : ács~ 219, 223x | aranyműves~ 220 | asztalos~ 219x, 223–4, 225x | bányász~ 220 | bocskorkészítő~ 220 | bognár~ 218, 221–2 | borbély~ 221x, 223 | borbély- és seborvos~ 222 | bőrműves~ 219 | csapó~ 222 | cserzővarga~ 219, 220x, 221x, 225x | csizmadia~ 220, 223x, 224–5 | esztergályos~ 223x, 224 | fazekas~ 218, 221, 224–5 | fuvaros~ 219 | fürdős~ 219, 222x | gombkötő~ 219, 221x, 222–3 | hajós~ 222 | halász~ 220x | ijgyártó~ 224 | irhatímár~ 219 | juhász~ 218 | kádár~ 223x, 225 | kalapos~ 224x, 225 | kalmár~ 221 | kardkészítő~ 218, 225 | kéményseprő~ 220–1 | kereskedő~ 218 | kertész~ 219 | késgyártó~ 222 | kesztyűkészítő~ 225 | kordoványos~ 218 | kovács~ 218, 220–2, 225x | kőfaragó~ 219, 223x | kőműves~ 219, 223 | kötélverő~ 218, 222, 224x | kővágó~ 220 | kövező~ 225 | lakatos~ 220x, 223–4, 225x | magyarvarga~ 220, 222x | mészáros~ 219x, 221, 222x, 224–5 | molnár~ 219x, 220, 221x, 222x, 223, 224x | németszabó~ 220–2, 225 | németvarga~ 220, 25 | nyereggyártó~ 223–5 | nyílgyártó~ 224 | nyíltokgyártó~ 224 | órás~ 220 | ötvös~ 220x, 225x | pajzsgyártó~ 224 | palackkészítő~ 223 | paplankészítő~ 219 | pékek ~e 224 | posztótkészítő~ 222, 224x | posztónyíró~ 225 | sárgarézsműves~ 218–9, 222x | seborvos~ 219, 221 | sörfőző~ 221 | szabó~ 218, 219x, 220, 221x, 223x, 224x, 225x | szappanfőző~ 224 | szattyánbőrkészítő~ 218 | szíjgyártó~ 218, 220–1, 223x | szűcs~ 218x, 219x, 221x, 223, 224x, 225 | szűrharisnyaszövő~ 224 | szűrszabó~ 219, 224x | takács~ 219x, 222, 223x, 224, 225x | tímár~ 219–20, 225x | tobaktímár~ 218 | üveges~ 219, 222, 224 | varga~ 220, 223, 224x, 225 | vasárműves~ 219 | vegyes ~ek

- 218 | vincellér~ 223x | vízenjárók ~e 222 |
 vörösrézműves~ 222 | zenész~ 220
- Céhkataszter 217
 céhszabályok kölcsönzése 218
 céhügyi rendelet (1761. évi) 217
 céhünnepek 217
 Celi rn. 148
 Cenderi 160
 Cet pn. 235
 Chaas 46
 Chafurd 50
 Chakán ~ Csákán hn. 177–8; csn. 177–8
 Chakocz 271
 Chaktylai 50
 Chan 47
 Chas 46
 Che I. Cseh
 Cheb, Zaladiensis 47
 Chede 46
 Chéh I. Cseh
 Cheperka r. magy. szn. 301
 Chernefulde 47
 Cheztreggh 49
 Chigei mn. 166
 Chinorány hn. 151 | ~i csn. 151
 Chitary 49
 Chopi 47
 Chrosinger 253–4
 Chymeder 46
 Cibere csn. 151
 cigányok családneve 255
 cigányok keresztnév-öröklődése 256
 cigányok száma 259
 Ciglenik 209
 Cigrovec 209
 Cikó hn. 40
 Cili 82, 112
 Cilike 84
 cimër fn. 289
 Cin hn. 255
 Cindori 160
 Ciprianus 151
 Ciraky 280
 Cirilla 107
 cisztercita rend 234
- citërabál fn. 290
 citëraház fn. 290
 Citó hn. és csn. 260
 Clara 253
 Collat 280
 Collatföldi 162
 Confraternitas Sanctissimae Trinitatis 212
 conscriptio animarum I. népességössze-
 írások
 convertita 243, 253
 Copan 47
 Copido csn. 153
 Copurnuch 49
 Coriarius 160, 165, 172
 Coturnarius 160, 165
 Craton 97
 Croquis-k nevei 38
 Cumi nh. 115
 Cun I. Kun
 *Curilja zemlja, vas 50
 Cusmadomian 49
 Czabai I. Csabai
 Czabai Wayda rn. 160
 Czabaj I. Csabai
 Czalaensis 50
 Czama 280
 Czanádi 160
 Czani I. Csányi
 Czanka szn. 305
 Czany I. Csányi
 Czapó ~ Czapo 160, 166
 Czaszar I. Csaszar
 Czát 160
 Czebergén-Uzsa 151
 Czeberján-Őrsi 151
 Czece hn. és csn. 153
 CZEGLÉDI IMRE 60
 CZEGLÉDY KÁROLY 61, 298
 Czeh I. Cseh
 Czeke 160, 166x
 Czencz csn. 154
 Czenk hn. és csn. 153
 Czepeli I. Csepeli
 Czepheli, Czephelj I. Csepeli
 Czer 160, 166

- Czerkesz Halász I. Cserkesz Halász
 Cziba 160
 Cziberei 151
 Czibirien csn. 151
 Czibok 280
 Czibrián csn. 151
 Czibrián-Őrsi 151
 Czibriéntelke 151
 Czifra 280
 Czigán 160, 280; I. még Janos ~
 Czigány ~ Cigány 101, 142x, 256; rn. 121, 148
 Czigethi 160
 Czík 160
 Czíkar 160
 Czíkász ~ Czikas ~ Czíkáz 160
 Cziki 160
 Czimbalmos 253–4
 Czimber/t 160
 Czimer 160
 Czimoda 246
 Czinfalu 255
 Czini 255
 Czintori 160
 Czipa 280
 Czipan csn. 160
 Czirke I. Csirke
 Cziszar I. Csiszar
 Czismazia I. Csizmadia
 Czite 160
 Czithili (?) I. Csitili (?)
 Czizmadia I. Csizmadia
 Czogled I. Czögled
 Czoknai 160
 Czoma 280
 Czondor 160
 Czonka 160, 166x
 Czopaki I. Csopaki
 Czorda 160, 166
 Czordas I. Csordas
 Czögled ~ Czögled csn. 160, 165
 Czövekh 281
 CZUBERKA, K. 236
 Czirko csn. 255
 Csaba 97, 110
 Csabai ~ Czabai ~ Czabaj 160
 Csabrendek 185, 213, 221; I. még Rendek
 Csács 145
 Csácsbozsok 46, 213x; I. még Chas, Bozúk
 Csáford 50, 144, 185, 254; I. még Chafurd
 Csagi 160
 Csák 271x
 Csákánföld 178
 Csákány ~ Csákány ~ Csakany hn. és csn. 152, 165, 177, 178x | ~i csn. 152, 178; I. még Chakán
 Csákányegyház 178
 Csákány-egyház-soka 178
 Csákányfalva 178
 Csákányháza 178
 Csákóc 211; I. még Chakocz
 Csáktornya 40, 271x, 290; I. még Čakovac
 CSÁKY, MORITZ 313
 családnév-azonosság 149
 családnév / családnévek : apanév + -a / -o, -e, -i képzős ~ 141 | apanév + -fi patronimikon képzős ~ 141 | apanév + -i képzős ~ 141 | betűismétlés a ~ben 280 | denominális -ár képző a ~ben 246 | elavult képzős ~ 246 | hangátvetés a ~ben 246 | haplológia a ~ben 246 | ~ helyhez kötése 155 | helységnévből alakult ~ 16, 260–1 | helységnév + -i képzős ~ 151, 165, 255 | ~ időhöz kötése 155 | jelentésbeli elhomályosulás a ~ben 152 | ~ keletkezésének nyelvi eszközei 150 | ~ keletkezési indítékei/motívációi 150, 270 | köznévből alakult ~ 262 | mondatszóból keletkezett ~ 281 | ~ motívációinak kereszteződése 261 | népcsoportnévből alakult ~ 166 | népnévből keletkezett ~ 142 | ~ összeírók kezéhez kötése 155 | ~ pusztá, formáns nélküli helységnévből alakultak 15, 152–3, 165 | ~ pusztá, formáns nélküli keresztnévből alakultak 141 | ritka közzsói eredetű ~ 165 | ~ szemantikai adaptációja 152, 246 | személynévből alakult ~ 261 | ~ területi megoszlása 150 | tulajdonnévi homonímia a ~ben 152, 246 | ~változtatás 181x

családnevek helyesírása: á hang
aa, áá, áá jel 279 | c hang *c, cz, cs, ts, tz, z*
 jel 280 | cs hang *cs, ch, cz, ts* jel 280 | ě
 hang *ě* jel 280 | é hang *ee, eé, éé* jel 280 | g
 hang *gv* jel 281 | gy hang *g* jel 280 | henye
 h hang jelölése 281 | hiperurbanisztikus
 helyesírású ~ 245 | i hang *ii, j, y, ý* jel 280 |
 k hang *c* jel 280 | k hang *kk* jel 281 | ks
 hang *x* jel 280 | ksz hang *x* jel 280 | l, ll hang
ll, ly, lly jel 281 | n, nn hang *ny, nny* jel 281
 | ny hang *n* jel 280 | o hang *ó, oó, óó* jel 280
 | ő hang *eő, ő* jel 280 | ő hang *eő, őő, ő* jel
 280 | ő, ő hang *w* jel 280 | összetett hely-
 nevekből keletkezett ~ 281 | s hang *ss, sz*
 jel 281 | sz hang *z* jel 281 | szó szerkezetből
 keletkezett ~ 281 | szótagalkotó *e* jele a
 családnevekben 280 | t hang *tt, ty* jel 281 |
 ü hang *ű* jel 280 | v hang *w* jel 281 | zs hang
sz, z jel 281

családnevek nyelvjárási jel-
 lemzői: kny. é nyj. *e* megfelelés 246 |
 kny. é nyj. *i* megfelelés 245 | kny. i rövid
 szó végi msh. helyén hosszú msh. 246 |
 kny. j nyj. *l* megfelelés 246 | kny. n nyj. *ny*
 megfelelés 246 | kny. ny nyj. *n* megfelelés
 246 | kny. o nyj. *u* megfelelés 246 | kny. ó
 nyj. *u* megfelelés 246 | különböző indítékú
 és helyszínű kiesése 246 | msh.-torlódás
 feloldása mgh.-betoldással 246 | msh.-
 torlódás feloldása msh.-kieséssel 246 |
 megőrzött régiség 245–6 | valódi tájszó
 247

Csallóköz 159, 166

CSALOG ZSOLT 127

Csanádi róm. kat. püspökség 196, 206

CSÁNKI DEZSŐ 14, 58, 125x, 151x, 152, 153x,
 154x, 158x, 165, 167, 174x, 177, 183, 315

Csány (Zala-) 145

Csányi ~ Czani ~ Czany 160, 166

Csapi 47; l. még Chopi

Csapó 253; l. még Czapó

Csarit hn. 295

Csaszar ~ Czaszar 160

Császár-híd 70

Császár-hídi híd 70

N. CSÁSZI ILDIKÓ 179

csata fn. 287

Csatár 49–50, 145; l. még Chitary

CSATKAI ENDRE 231, 235x

Császár 281

Csé, Csech l. Cseh

Cséb 144

Csécs csn. 152

Csecse rn. 119

Csécsi 152

Cséécs 280

CSEFKÓ GYULA 128

Cseh ~ Ceh ~ Che ~ Chéh ~ Czeh ~ Csé ~

Csech ~ Cshe 101, 142x, 160, 166, 252,
 262, 280

Csehi 144, 261

Csehszlovákia 57

Csekej hn. 153

Csekel/y hn. 153

Csekély csn. 153

Csekh 281

Cselénkó rn. 118, 123, 132, 239

Csengeri j. földr. nevei 54

Csénka bn. 112, 132

Csente 173

csepefa fn. 305

Csepeli ~ Czepeli ~ Czepheli ~ Czephelj ~

Tsepeli ~ Tzepeli 160, 164

Csepel-sziget helynevei 54, 57, 77

Csepreg hn. 260 | ~i csn. 260

CSEPREGI ISTVÁNNÉ 53, 317

Csérentő 246

Cserép hn. és csn. 261

Cserépfalu 59

Cseresnyés 263

Cserfő 305

Cserkesz Halász ~ Czerkesz Halász rn. 160,
 166

Cserszegtomaj 44, 50

Csertalakos 46; l. még Egyedlakos

Csertány ~ Csértan ~ Csertany 177

Csertőj 160

Csesztreg 49–50, 143, 169–70 186 | ~i róm.
 kat. anyakönyv 169, 171; l. még Cheztreg

Cseta 160

- Csetény hn. 255 | ~i csn. 255
 cseteolaj fn. 290
 Cshe l. Cseh
 Csiceri 260
 Csics 245
 Csicsa 90, 113x, 132
 csicsai mn. 39
 Csicsér ~ Csicser hn. 260–1
 Csicsi bn. 113
 Csicsó 145 | ~i csn. 160
 Csider ~ Czider ~ Csiter 177 | ~ hn. 178
 Csiderháza 178
 Csiga rn. 160
 CSIGE KATALIN 275
 CSIGI IMRE 227
 Csik 252; l. még Czik
 Csikkes rn. 148
 Csíkménaság (Armaşeni) helynevei 57
 Csíkmindszent helynevei 57
 Csikós rn. 147, 305
 Csíkszék hn. 260
 Csíkszentdomokos helynevei 57
 Csíkszentgyörgy helynevei 57
 Csíkszentkirály helynevei 57
 Csíkszentlélek helynevei 57
 Csíkszereda 63
 Csilla 110
 Csilla-dűlő 302
 Csillag pn. 233
 Csimszi 256
 Csinát 246
 csipér/vas fn. 290
 Csipő 245
 Csippán 245; l. még Czipan
 CSIPPÉK JÁNOS 230, 235
 Csiriz 256
 Csirke ~ Czirke 160, 255
 Csirkó 255; l. még Czirko
 Csiszár ~ Cziszar 160, 166
 Csité 261; l. még Czite
 Csitili ~ Csithili (?) 160
 Csizmadia ~ Czizmadia ~ Czismazia ~ Cziz-
 mazia ~ Csizmazia 60, 166, 172, 263x; l. még
 Hosszu ~; Rab ~; Ránto ~; Thot ~; Vak ~
 Csizmazia l. Csizmadia
 Csobánc 145, 212x
 Csobánszög 178
 Csobán/y csn. 177–8
 Csóka 136
 Csokonai Vitéz Mihály 41
 CSOMORTÁNI MAGDOLNA 57
 Csongrád hn. 260 | ~i csn. 260
 Csongrád m. 260 | ~ földr. nevei 54, 71
 Csonkahegy 48
 Csonkahegyhát 41, 48, 93; l. még Csonka-
 hegy
 Csonka László 141
 Csopak ~ Csopák 145, 153, 213, 252, 302
 Csopaki ~ Czopaki 160
 Csordas ~ Czordas 160, 166, 262, 263x
 Csorkics (?) 160
 Csorna 221
 Csoromföldre 145
 csöbörhágó mn. 306
 Csöde 46; l. még Chede
 Csökli 160; l. még Rab ~
 Csököly hn. 153, 158, 173
 Csömödér 46, 148; l. még Chymeder
 csömöge fn. 290
 Csöndör 261
 Csöpi rn. 118
 Csörnyeföld 47; l. még Chernefulde
 Csősz Vas Ferkó rn. 123, 132
 Csöz 281
 Csupor 262
 Csurgai ~ Csurgoi 160
 csurgaté fn. 290
 Csurgo csn. 160, 165
 Csurgoi l. Csurgai
 Csurgónagymarton 158
 csurka fn. 305
 Csurka rn. 121
 Csú 59
 Csütörtök hn. 63
 Csütörtökhely 63, 168
 Čakovac/Csáktornya 208
 Čakovec 271x
 Čret 209
 Črnkovec 209

- d helynévképző 45, 47, 50
 Dabronc 144, 185, 213
 Dak (?) 160, 166
 DALLOS NÁNDOR 289
 Dallyos 245
 Dánek rn. 306
 Dani csn. 253x
 Dániel ~ Daniel 90, 173, 187; csn. 254, 280
 Dánielkarmacs 145
 Daragonyos 246, 262
 Darani 160
 Darás 263
 Daria 222
 Darnocz 255 | ~j csn. 255
 DAUZAT, ALBERT 125x, 126, 129, 172
 Davatj 160
 Dávid ~ David 173, 187; csn. 160 | ~ fia rn.
 109 | ~ király cp. 213
 DÁVID KATALIN 41
 DÁVID ZOLTÁN 243
 Deák ~ Deak 160, 165–6, 172, 263; l. még
 Caspar ~; Georg ~; Györgydeák; Istvan
 ~; Miklos ~
 Deak Dániel 156
 Deákfalva 154
 Deák Ferenc 304x; pn. 235
 Deáki (puszta) 215
 Debrecen 16, 234, 260 | ~ utcanevei 60
 Debrete 46
 Deczi 160
 Déd 173x
 DEDEK CRESCENS LAJOS 218–23, 226
 Dedes 47, 173
 Dedi 160; mn. 166
 DEÉR JÓZSEF 125
 Degré Alajos 16, 26
 DEHÉNY JÓZSEF 225–6
 Dekan 160
 Dékánfalva l. Dekanovec
 Dekanovec/Dékánfalva 208
 Dela Pietra 255
 Deli rn. 160, 167 | ~ Vid 199, 234
 Delján szn. 59
 Délnyugat-Dunántúl 260
 Délnyugat-Magyarország 234, 273
 Delovi 210
 DEME LÁSZLÓ 33, 124, 127, 245, 299
 Demeter 112; csn. 101, 253
 Denczi 160
 Denej rn. 148
 Dénes 111; l. még Dines
 DÉNES GYÖRGY 59
 Dénéske 111
 Deszkakár rn. 117, 133
 Deszpot 101
 Dete (?) 160
 Devecser 225
 Dézmás hn. 262
 Dezse 113; csn. 101
 Dezső 113
 III., IV. Dialektológiai szimpozion 182
 Diána 232
 Diás 45–6
 Dicsértessék rn. 120
 Dienesse 101
 Dines 245
 dinnyég-dunnyog tn. i. 290
 Dióskál 46, 213, 246, 304; l. még Kaal
 Dioskur 220
 Diószeg 235
 Diska 145
 Diszel 145, 151, 153x
 Diszli 151
 Dismás csn. 261
 Ditke bn. 112
 DITTMAYER, HEINRICH 95
 Dobo 160, 166
 Doboka m. 151, 185
 Dobos 160 | ~ Kis rn. 160–7, 262
 Dobrafölde 48
 Dobrai 160
 Dobri 49–50, 173
 dobróc fn. 306
 Dobronak 173
 Dobroncz hn. és csn. 153
 Dobronföldre 185
 Dobron/hegy 46, 145
 Dobrovački brieg 210
 Dobsina 220
 Doctor 160, 262

- Dohányos rn. 305
 Doktor nh. 110
 doktorútattya ts. i. 290
 Dolac hn. 71
 DOLÁK KATALIN 60
 Dolláros rn. 120
 Dolmányos csn. 306
 dolog fn. 287
 dolog temetése fn. 290
 Dombjan csn. 246
 Dombóvár 11
 Dominika 172
 Domitianus császár 219
 Domján ~ Domjan csn. 101, 160, 261, 264
 Domján Júlia 12, 15, 18
 Domokos csn. 160
 Domonkos 105; csn. 101
 Dongo 160
 Don-kanyar 11, 59
 Donner, Georg Raphael 229
 Dora csn. 101
 Dorgo 160, 166
 Dori 171
 Doricza 171
 Dorka 171
 Dorkász 171
 Dorogdhi 160
 Doroszlj 160
 Dorottya 170–1
 Dozmat hn. és csn. 153
 Döbölle 246
 Döbréte 145
 Döbröce 144, 185, 254
 Döbröczöni 260
 Döbrögec 39 | ~i mn. 39
 Döbrököz 39
 Döme 112; rn. 118
 Dömöki 160, 166
 Dömötör csn. 101
 DÖMÖTÖR ADRIENNE 61
 DÖMÖTÖR TEKLA 226
 Dörgönei l. Dörgönyi
 Dörgönye ~ Dörgönye 160, 246
 Dörgönyi ~ Dörgönei 160, 166
 Dóri 287
 Dörnej 280
 Dörögd (Talián-) 145, 245, 252x
 Dötk 46, 144; l. még Dudk
 Draganluk 209
 Draškovec/Ligetvár 208
 drávai róm. kat. főesperesség 209
 Drávavásárhely l. Nedeljišće
 DRAYE, HENRI 56, 124, 176x
 Drenje 209
 Dubavac l. Karlovac
 Duboka 209
 Dubrava/Alsódomboru 208
 Dubravci 210
 Dubravčani 210
 Dudas 160
 Dudk 46
 Dufonya 246
 Dugaresa 209
 Dugovácski 280
 Duh 253x
 duhülláskodik tn. i. 290
 Dunakunyhó 59
 Dunant, Henri 233
 Dunántúl 15, 136, 151, 170, 185x
 DURAY KÁLMÁN 217, 226
 DURIDANOV, I. V. 310
 Durusza 246
 Dusi bn. 112
 Dusnok 146; l. még Duznak
 Duznak 184
 dülőneveink intézményes kodifikálása 68
 dülőneveink száműzése a termelészövetke-
 zetekben 65
 dülőrésznevek 41
 Dvorišće 209
 Dvorjanci 209
 Dyas 45
 Dyurus 45
 -é helynévképző/birtoknévképző 46
 ebédia fn. 305
 Ebergény hn. 46, 145; csn. 152 | ~i csn. 152;
 l. még Ebulgen
 Ebulgen 46
 Ebul Havakin Muhammed 229

- Eczett 281
 Ede 90
 Edelych 47
 Ederics 146
 Edika 102
 Edit 110, 111x, 112
 Ēditke 81, 111
 Edve hn. és csn. 153
 eformáz tn. i. 306
 Eged 280
 Égenfölde 146
 Eger 16, 44, 221x, 223 |~i.j. földr. nevei 53 |~i
 román. kat. érsekség 196, 205
 Eger rn. 147
 Egeraracsa 44, 46, 146; l. még Aracsa, Orocha
 Egerszeg 44
 Egervár 44, 48, 156; l. még Eguruar
 Eghazasthofew 174
 Egregy 45, 145, 185, 212, 254
 Egres csn. 153
 Egresi ~ Egrösi 160
 Eguruar 48
 Egyed csn. 41, 100–1, 160, 166; l. még Eged
 Egyedlakos 46
 EGYED MÁRIA 17, 319
 Egyházaskarmacs 145
 egyházlátogatási/kánoni jegyzőkönyvek
 15–6, 140
 egyháztörténet 15, 244
 Egyiptom 219
 egyrészes zsidó nevek 253
 Egyszarvú pn. 231, 235
 ěhord tn. i. 285
 Ekéd hn. 40
 ěkötöz tn. i. 285
 el- ik. 285
 Él hn. 260
 Elefánt pn. 251
 Elek 132
 Elemér 97
 elënné ts. i. 288
 Eleonóra 91, 95, 172
 elérkezik tn. i. 306
 Eleutherius 97
 Eli csn. 260
 Ěli bn. 91
 Elics csn. 160
 Ella 91, 97
 *Ělli 91
 Ěllus 81, 84
 eloroszul (elorož) tn. i. 291
 Elöd kn. 102 |~r. magy. szn. 301
 előnyelvi nevek és nyelvtörténet 64
 ELTE 13, 17, 295
 *Elvica 94
 Elvira 91x, 94
 Elza 91
 Embel/y hn. 153
 ember fn. 153, 305
 embër fn. 287
 Ember csn. 153, 160, 166
 Emberesd hn. 153
 ěmëhet tn. i. 290
 Ěmër bn. 112
 Emerenc bn. 113
 Emerencia 92, 94, 95x, 112–3
 Ěmi 92x, 96
 Emil 92
 Emília 92
 Emilla 92, 96x
 említőnevek 14, 131, 136, 138x, 273
 Emma 92x
 ěmullik tn. i. 286
 ENGEL PÁL 255, 257
 Eöczi 160
 Eöcsi 280
 Eölböy mn. 166
 Eör 280
 Eöreg Szabo rn. 160, 167
 Eöri 280
 Eörs 97
 Eörse 171
 Eörsi/k 171
 Eös csn. 160 |~i csn. 160, 280
 Eősz 280
 Eötvös 160 |~i csn. 160; l. még Vaczi ~
 Eötvös Kollégium 295
 ěpazérul tn. i. 285
 Eperjes 219
 Eperjesi gör. kat. püspökség 196, 206

- EPERJESSY GÉZA 226
 építménynevek 72
 Érbogyoszló helynevei 57
 Erdély 15, 185; csn. 152 | ~i csn. 152, 160
 ERDÉLYI ERZSÉBET 60
 Erdélyi Fejér m. 261
 Erdélyi vagy gyulafehérvári róm. kat. püspökség 196, 206
 erdélyi helynévgyűjtő iskola 57
 Erdeu r. magy. szn. 301
 Erdőd hn. 260 | ~i csn. 260
 Erdődfalu 260
 Erdőfüle helynevei 57
 ÉRI ISTVÁN 226
 Érkörtvélyes helynevei 57
 Érmihályfalva helynevei 57
 Ernst Erika 196
 Erpenje 209
 Érsekújvár 224
 ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES 182
 Ersziny 245
 Erzsébet 89, 91x, 103–4, 106, 111x, 112, 114, 170–1, 173, 186x, 188–9
 Erzsike 84, 114
 Esegvár 261
 Esew hn. 153
 eső ~ esső (feljebbvaló) fn. 153
 esperesség 195
 Esquilinus 232
 Esső csn. 153
 Esterházy 11, 188
 ěsül tn. i. 285
 Észak-Magyarország 151
 Északnyugat-Magyarország 151
 Eszék 218, 220x, 222–4
 Eszter hn. 153; csn. 153; kn. 188
 Eszteregnye 49–50, 173; l. még Ezteregnye
 Esztergály 46; l. még Vzturgar
 Esztergályhorvát 46x; l. még Horwat
 Esztergom m. 151, 185
 Esztergomi csn. 153
 Esztergomi róm. kat. érsekség 196, 205, 224–5
 Eszther csn. 153
 Ěszti 81, 84
 Ěsztike 81
 ětalál tn. i. 285
 Ete r. magy. szn. 153
 Etejin r. magy. hn. 40; l. még Zetejin
 Ětek csn. 153
 Etel 111
 EtĚl r. magy. hn. 61
 Etelka 105x, 110, 114
 Etelköz 61x, 62
 Etevény 302
 ětojik tn. i. 285
 Ětus 81, 102
 Ětuska 81, 114
 Et(y)ek hn. 153
 Eucharisztikus Világkongresszus 214
 Eucherius 97
 Eugenius 97
 Európa 222, 223x, 224
 Ěva 94, 96, 102–3, 110–1, 133, 170, 186x, 189, 256x
 ěvan tn. i. 285
 evangélikus gyülekezetek 252
 evangélikusok családneve 252
 ěvesz tn. i. 285
 ěveszelődik tn. i. 285
 Ěvi 81, 84
 Ěvica 94, 96
 Ěvike 81
 Ewry Kozmadomyan 49
 Ezett 246
 Ezteregnye 49
 fa fn. 47
 -fa, -falva 46–7, 300
 Fa 262
 Fabian ~ Fabjan csn. 160, 166
 FÁBIÁN PÁL 64, 279, 282, 298
 FÁBIÁN ZSUZSANNA 177, 180
 Fabjan l. Fabian
 FABÓ KINGA 63
 Fabri csn. 160
 Fadd 59
 Faiszi ~ Faizik 160
 Fájdalmas Anya t. 198
 Fako 160

- Fakos 146
 Fákszi rn. 148
 -falu 46
 Falu csn. 152
 Falubattyán 152
 Faluhídvég 152
 falurésznevek 71
 Falusi 152
 Fanczi 160
 farágó mn. 290
 Farkas csn. 141, 160, 253x, 254, 256, 263 | ~
 kn. 141 | ~ r. magy. szn. 272, 301; l. még
 Rác alias ~
 Farkasdy Ferenc 172
 FARKAS FERENC 51, 54, 64, 275, 315, 317x,
 318
 FARKAS GYÖRGY 60
 Farkas Sándorné Dóczy Terézia 304
 FARKAS TAMÁS 181x
 FARKAS ZOLTÁN 57
 Fazekas ~ Fazikas ~ Fazokas 160, 245
 Fecske 256
 Federmayer István 54
 Fehér Galamb pn. 231
 Fehérgyarmati j. földr. nevei 54
 Fehér Hattyú pn. 235x
 Fehér Kereszt pn. 233
 Fehér Kígyó pn. 232
 FEHÉR KRISZTINA 181
 Fehér Oroszlán pn. 231
 Fehér Szarvas pn. 231, 235
 FEHÉRTÓI KATALIN 59, 101, 125, 127x, 142, 151,
 152x, 178, 186–7, 190, 239, 255, 257, 270
 Fehir 245
 Feit/i szn. 234
 Feix szn. 234
 Fejer 160, 166 | ~ Karatson rn. 160, 166
 Fejér m. 14, 151, 152x, 153, 154x, 169, 178,
 255x, 260–1 | ~ földr. nevei 54, 76 | ~
 helységneveinek rendszere 60 | ~i hely-
 nevek 58
 Fejes 160, 166
 fejre nyött tn. i. 290
 Fekete 160, 166x, 264
 FEKETE ANTAL 187, 190, 220, 226
 FEKETE EDIT 60
 Fekete Imre 22
 FEKETE JÁNOS 54, 317
 Fekete-Körös 65
 Fekete Medve pn. 235
 FEKETE NAGY ANTAL 14, 104, 125–6, 167
 FEKETE PÉTER 59, 62
 Fekete Sas pn. 231x, 235
 Fekete-víz 69
 Fele 59
 Felek 59
 Feleszü rn. 246
 Felsőaranyod 144, 246
 Felsőbagod 46, 144; l. még Bogud
 Felsődörgicse 145, 304
 Felsőfalu 71
 Felső-Fehér m. 154
 Felsőhahót 146, 245x, 246, 253
 Felsőhorváti 146
 Felsőkál 146, 245
 Felsőkustány 145
 Felsőmihályfalva l. Mihaljevec 208
 Felsőorosztony 146
 Felsőörs 145, 252
 Felsőpáhok 45, 145, 215, 245
 Felsőrajk 46, 146; l. még Rayk
 Felsőszeli helynevei 57
 Felsőszenterzsébet 48; l. még Scenthel-
 sebeth
 Félszēmü rn. 240
 Felvidék 185
 Fencs 280
 Fene r. magy. szn. 301
 Fenék(pusztá) 44, 146
 FÉNYES ELEK 41, 100, 124, 184, 190, 200, 257
 Fenyős-patak 71
 FERBER MIHÁLY 217, 226, 229
 Fercike 113
 Fercsi 113
 FERCSIK ERZSÉBET 179–80
 Ferdinánd 172x
 Ferenc 83–4, 88, 92, 103, 104x, 106, 111x,
 113x, 114x, 185x, 188x, 189, 256; csn. 254;
 l. még Ferentz
 Ferenc-csatorna víznevei 60

- ferences rend 224, 233
 Ferenc Ferdinánd 203
 Ferencffi 141
 Ferenci ~ Ferenczy 160, 166
 FERENCZY ÁGOTA 179
 Ferentz csn. 253
 Feri 81, 83; rn. 148–9
 Ferike 81, 83–4
 Feriné 115
 Feriss 246
 Feritfalú 173
 Ferká bn. 114
 Ferkó 81, 83x, 84, 114
 Ferku rn. 118, 239
 Ferku Pali rn. 118, 123, 132
 Ferovac 209
 Fertőd helynevei 57
 Fertőszentmiklós 219, 224
 Ferus 81, 84
 Feruska 84
 Fester csn. 152
 Fester gomb csn. 153
 Festetics 188, 270 | ~ Kristóf 212; l. még
 Fészterics-harang, Főstetics
 Feszés rn. 119
 Fészterics-harang hgn. 212, 215
 fiainak fn. 305
 Figulj (?) 160
 Fijás 161
 Finak hn. 71
 finnországi helynévkutatás 65
 finta mn. 305
 Finta 161, 252
 Finyes 245
 Firenze 129
 Fischer 172
 Fitos Katalin 196
 Fityeház ~ Fityéháza 47
 Fiume 234 | ~ és kertülete 196x, 204, 230
 Flerkó Béla 12
 Flóra pn. 233
 Flórián 107; pn. 233
 Florintosháza l. Forintosháza
 Fodor 161, 252
 FODOR KATALIN 179
 Fogarasi gör. kat. püspökség l. Gyulafe-
 hérvári és fogarasi gör. kat. püspökség
 Fogas 161
 Fogaskerek 144
 Fogjos (?) 161, 166
 foglalkozásra utaló településnevek 63
 Foglos 262
 fojószóda fn. 290
 Fok (Vindornya-) 48, 145
 Fokos hn. 59; csn. 161
 Foktő hn. 153
 folyónév 48
 Fonyászó hn. 40
 Forgacs 161
 Forintos csn. 252, 261; rn. 132
 Forintosháza ~ Florintosháza 145, 261
 Foris csn. 161, 166, 246x
 Forján csn. 146
 Forró 161
 Fortuna 233
 Fót hn. és csn. 153
 főbir tn. i. 290
 főesperesség 195
 főköltőtte ts. i. 285
 föl- ik. 185
 -földe 47
 FÖLDES LÁSZLÓ 128
 FÖLDI ERVIN 57, 64–5
 FÖLDI GÁBOR 263–4
 földrajzi köznevek atlasza 68
 földrajzi nevek/helynevek: ~
 akadémiai helyesírási gyakorlata 33 | ~
 alaktani változatainak lejegyzése 56, 69 |
 állatvilág és ~ 62 | antonímia a ~ben 70 |
 antropomorf ~ 70 | áutáni o-zás a ~ben 56
 | belterületi ~ 25, 60, 63, 71–2 | -d-féle
 helynévképzők a ~ben 64 | diftongusok
 jelölése a ~ben 22 | ~ és dialektológia 72 |
 ë hang jelölése a ~ben 22, 32, 56 |
 expresszivitás a ~ben 153 | ~ fogalma 23 |
 ~ és folklór 21, 33 | ~ fonematikus írása 39,
 41, 56, 69 | ~ fonetikus írása 24 | ~ és
 gazdálkodástörténet 56, 64 | ~ gyűjtése
 52 | ~ hangtani változatainak lejegyzése
 56, 69 | ~ hangjelölése 41 | harang a ~ben

- 62 | határ bejárása a ~ gyűjtésekor 21, 24 | hazai és határainkon kívüli ~ gyűjtése és vizsgálata 65 | ~ helyesírása 33–4, 64 | ~ vagy helynevek 139 | ~ helyszíni ellenőrzése 26–7 | horvát nyelvi ~ gyűjtése 32, 69 | -ia formáns a ~ben 63 | idegenek adta magyarországi ~ 44, 69, 71 | ~ idegen nyelvre fordítása 65 | ~ indítéka (motivációja) 37, 43–4, 45–6, 48–9, 50x, 51, 69, 70, 72 | írásbeli ~ 37–8, 39, 41, 55, 68, 72 | -i-zés jelölése a ~ gyűjtésekor 32 | ~ és kartográfia 56 | kérdőív a ~ gyűjtéséhez 22–3 | ~ kiadása 307 | ~ kiejtés szerinti feljegyzése 21 | korreláció a ~ben 51 | ~ kutatása 13, 53 | külterületi ~ 71 | ~ lexikális változatának lejegyzése 56, 69 | ~ lokalizálása 41 | ly betű hangértékének jelölése a ~ben 22, 56 | madárnevek a ~ben 62 | magyar ~ 44, 71 | mesterséges ~ 38 | metaforikus ~ 37, 45, 70 | metonimikus ~ 70 | ~ morfológiai szerkezete 39, 41, 69–70, 72 | ~ és művelődéstörténet 56 | ~ nagyolt fonetikus írásmódja 39 | német ~ gyűjtése 56, 69 | ~ és a népi hagyományok 21 | ~ és néprajz 22, 56 | névátvonódás a ~ben 48, 70 | névelemhiányos ~ 64 | névdiffrenciálódás a ~ben 68 | növényvilág és ~ 62, 64 | ~ nyelvi eszköze 43–4, 45x, 46x, 47–8, 49x, 70, 72 | ~ nyelvi hovatartozása 271 | ~ és nyelvjárástörténet 40 | -ő-zés jelölése a ~ben 32, 56 | ~ és régészet 21, 42, 56, 64 | ~ és a régi életforma 64 | -s képzős ~ 174 | ~ és stilisztika 64 | ~ szemantikai adaptációja 33, 35, 43, 45, 49, 63, 70 | ~ szinonimáinak lejegyzése 25, 32 | szláv ~ gyűjtése 55 | szóbeli ~ 32–3, 38–39, 41, 55, 68, 72 | ~ és településtörténet 64 | templomcím a ~ben 48 | térképvázlat a ~ gyűjtéséhez 24 | ~ és a természeti földrajz 56 | thériomorf ~ 70 | ~ tipológiája 43, 60 | ~ típusainak kronológiája 43 | tulajdonság megnevezése a ~ben 70 | útmutató a ~ gyűjtéséhez 24 | víziállatok neve a ~ben 62
- földrajzinév-gyűjtemények teljessége és megbízhatósága 29
- földrajzi tereptárgyak neve 21
 fölékésitt tn. i. 285
 Fölnagy 263
 Fölső ~ Fölső 161, 166
 fölugarul tn. i. 285
 fömfog tn. i. 306
 Förhénc ~ Förhincz 245, 305
 Föstetics 279
 Föstü rn. 121
 főszéről tn. i. 285
 Franciaország 221
 Franciska 172x
 Franc(z)ia 142x
 Frédi rn. 148
 Freiviz (ma Füzvölgy) 146, 254
 Frici 92, 97
 Frigyes 92, 172
 Frimon rn. 120
 Frketic selo 210
 Frkuljevac 210
 fujakodik tn. i. 290
 Furján csn. 101
 furu fn. 287
 Futó 262
 Füle csn. 101
 FÜLÖP GYÖRGY 149x
 Fülöp(h) ~ Philöb 107, 245, 281
 Fülöp István 22, 26
 FÜLÖP LÁSZLÓ 17, 60, 180x
 Füred 145, 252 | ~i csn. 161
 Füs/s hn. 152
 Füst ~ Füsti csn. 152
 füstjáró fn. 290
 Fű-tő hn. 153 | Fütő csn. 153
 Füttyös rn. 148
 Füzesabonyi j. földr. nevei 53
 Füzvölgy 44, 254; l. még Freiviz
- Gaács 279
 Gaal ~ Gaál 279
 GAÁL ATTILA 57, 76
 Gaalfy I. Galfi
 Gaáll 252
 GAÁL SÁNDORNÉ LAKOSSY JUDIT 53, 228, 316
 Gaas hn. 153

- gabona fn. 305
 Gábor 110–1, 113, 132
 Gábor arkangyal cp. 218; l. még Szent Mihály és ~
 Gábor fia rn. 108
 Gáborjánháza 47, 173; l. még Gabrianhaza
 Gabrianhaza 47
 Gábrriel bn. 112
 Gabriella 91, 112
 Gábris bn. 113, 132
 Gacz 161, 166
 Gácza 161
 Gad 161
 Gadani ~ Gadany 161
 Gál ~ Gal 161, 166, 261, 263; l. még Magyar ~
 Galambok 45, 146, 158, 166, 173, 245–6, 252x, 255; l. még Golombuk
 Galambok Berchy 45
 Galamboki 161 | ~ mn. 166
 Galambos György 185
 GALAMBOS LÁSZLÓ 125x
 Galánta 219
 GALAVICS GÉZA 226
 GÁLDI LÁSZLÓ 125
 Galfi ~ Gaalfy ~ Galffi ~ Galffy ~ Galfy ~ Gallfy 161
 Galffi l. Galfi
 Galffy l. Galfi
 GÁLFFY MÓZES 289
 Galfy l. Galfi
 Galgóc 159, 173, 223 | ~y mn. 166
 Gallfy l. Galfi
 Gálos csn. 101
 Galsa 144, 252x, 253
 gamó fn. 289
 Gangó 256
 Ganisdorf l. Ganócs
 Ganócs/Ganisdorf 197
 Garabonc 49–50, 146, 158, 173x, 271 | ~i mn. 166; l. még Гребенъсь
 Garai 161, 166
 GARDINER, ALAN 269
 Garmati 280
 Garstli 254
 Gáspár csn. 101; l. még Caspar Deak
 GASPARICS GYULA 180x
 Gaz ~ Gáz csn. 153
 Gazsi 81
 Gébárd 144
 Gecze l. Gecse
 Gecse hn. 178 | ~ Gecze csn. 177 | ~i csn. 178
 GÉCSEI-ZSOLDOS ENIKŐ 180
 Gegye 49
 Geleji Katona István 280
 Gellen ~ Gelyén ~ Gellyen 101, 161, 245; l. még Gyellyén
 Gellénháza 47; l. még Gellyenhaza
 Gellér 172
 Gellért 90
 Gelse 46, 146, 173, 184, 245–6, 253–4; l. még Guelse
 Gelsesziget 44, 246x; l. még Sziget, Zygeth
 Gelwez 44
 Gelyén, Gellyen l. Gellen
 Gellyenhaza 47
 genealógia 15
 generális vizitáció 185, 187, 252
 Genese 280
 Genf 233
 Genfi Kereszt pn. 233
 Georg Deak l. Györgydeak
 GEORGIEV, VLADIMIR 310
 Georgius Josephus Antonius 172x
 Georgius miles l. Szent György
 Georgyorak (?) l. Györgydeak
 Geörgös l. Györkös
 Geörgy Kovacz rn. 161, 167
 Geörkösi 161
 Gerardus 189
 Gerarth kn. 101
 Gercse hn. 255; csn. 255
 Gerek 46
 Gerenczer l. Gerencser
 Gerencser ~ Gerenczer ~ Gerencsir ~ Gerentser 161, 166, 245x, 263
 Gerencsir l. Gerencser
 Gerenda hn. és csn. 153
 GERENDÁS ERNŐ 217x, 224, 226
 Gerentser l. Gerencser

- Gergely 113
 Gergely Béla 55
 Gergely Kovács rn. 161, 166–7
 B. GERGELY PIROSKA 51, 133, 135, 141, 150, 176, 178, 274, 311, 314x
 Gergő 113
 Gerla hn. 151 | ~i csn. 151
 Gerli csn. 151
 Germán kn. 115
 GERMANUS GYULA 226
 GERSTNER KÁROLY 17, 53–4, 63, 65, 73, 181, 307, 312, 313x, 316x, 317x, 318x
 Gertrud 202
 Gerzi 171
 Gerzson 171, 173
 Gétye 49, 145; l. még Gegye, Got szn., *Gotja, *Gotje
 Geusfolua 47
 Géza 114
 Gici Péter 290
 Giessen 65
 Gige 158, 173
 Giluad r. magy. szn. 301
 Girmanj (?) 161
 Giurko 171
 Giza 81, 84
 Gizella 91, 103–4, 110–1
 Gizi 81
 Gizike 81, 84
 Gizus 81, 84
 Glogovac 210
 Goad hn. 260
 Goat csn. 260
 Goethe, Johann Wolfgang von 133
 Gógán hn. 296, 300; r. magy. szn. 300; l. még Gógánfa
 Gógánfa 144, 213, 245, 300
 Golombuk 45
 Golović selo 209
 Gólya pn. 231
 Gombaiak mn. 166
 Gombár 246
 GOMBOCZ ZOLTÁN 37, 86, 130, 270, 296x, 302
 Gombos 41, 48, 101, 161, 263
 Gombosszeg 41, 47–8, 101
 Gondan 161
 Goor ~ Goór ~ Góór 280
 Gora 210
 Gori 161
 Gorica 209
 Gorice 197
 Goričan/Muracsány 208
 Gorjakovo 209
 Gosa 161
 Gosztol(y)a 46
 Got szn. 49
 *Gotja 49
 *Gotje 49
 Gotorfeulde 47
 Gould, Chester Nathan 103, 130
 Göbölös 262–3
 Göbölös 161, 262–3
 Göbös 161
 Göczeyre 304
 Göcse csn. 304
 Göcsei csn. 151, 304
 Göcsei csn. 304
 Göcsej csn. 304
 Göcsej, tájegység 14, 41, 86, 93, 132, 136, 141–2, 151, 187, 239x, 252, 272–3, 296, 301 | ~i nyelvjárás 34; l. még Götsei, Götsej, Götsey
 Göcsey, tájegység 304
 Gödöllő helynevei 60
 Gödöllői j. földr. nevei 54
 Gödörháza 260 | ~i csn. 260; l. még Gyödörház
 Gögyös 281
 göllei bocskor fn. 286
 Gömör m. 152, 153x, 178x, 255x, 261
 Gömör József 11
 GÖNCZI FERENC 104, 126–7
 GÖNCZY PÁL 196, 200
 Gönge 280
 Göntérháza 173
 Gőnye 280
 Görcsi 255
 Görög 101
 görög és római mitológia 232
 görög katolikus anyakönyvek 15

- Göröncser I. Gerencser
 Görönd 60
 Görönyös hn. 39
 GÖSCHEL, JOACHIM 124
 Gősfa 47; l. még Geusfolua
 Götsei ~ Götsej ~ Götsey csn. 304
 göttweigi bencés szerzetesek 213
 Gradište 209
 Granada 234x
 Gránátalma pn. 231, 233
 Graz 231
 Grebenъъ 49
 Grédics Gyula 26
 Gregurovac 210
 GRENSER, ALFRÉD 218–20, 226, 235
 GRÉTSY LÁSZLÓ 127
 Griff pn. 231
 Gróf rn. 148
 Gršćaki 209
 Grünwald csn. 154
 Grünzweig csn. 154
 Gulse 46
 Gulács hn. 145; csn. 152 | ~i csn. 152
 Gul(y)ás 262–3 | ~i csn. 280
 GUNDA BÉLA 128
 gúnynév 138–9, 288
 Guszti 115
 Gutorföldre 47, 95; l. még Gotorfeulde
 GUTTMANN MIKLÓS 53, 65, 312
 Guzmics rn. 123, 132
 gúzsosprés fn. 305
 gügyögő/gyermeknyelvi becézési mód 85
 -gy helynévképző 45, 300
 Gyällen 281
 Gyalog 262–3
 gyalogrokka fn. 290
 gyár (jár) tn. i. 305
 GYARMATHY MIKLÓS 53, 312
 Gyarmati 161; l. még Garmati
 gyég (jég) fn. 305
 Gyelwez 44
 Gyellyén 281
 Gyenes 46
 Gyenesdiás 45–6; l. még Diás, Dyas, Gyenes
 Gyenese 101; l. még Genese
 Gyepű(-kaján) 144; l. még Kajánföldre
 gyer (jer) tn. i. 305
 gyerek fn. megkülönböztető szerepben 83
 gyerek fn. 287
 gyermekcsinálás fn. 286
 Gyergál 281
 GYERGYÁK KRISZTINA 17, 320
 gyergyói földr. nevek 59
 gyermeknyelvi becézési mód. l. gügyögő
 becézési mód
 Gyertyános 173
 gyesztró fn. 289
 Gyiakfalva 154
 Gyoad hn. 260
 gyógyítás görög és római védőistenei 232
 Gyogyós rn. 120
 Győcze 281
 Győdórházj 245, 281
 Gyömörö (Zala-) 144
 Gyöngyös 219 | ~i j. földr. nevei 53
 Gyöngyösi István 295
 Gyöngyös-patak 48
 Győr 218x, 219x, 220x, 221x, 222x, 223x, 224,
 225x | ~ m. 152 | ~i ev. anyakönyv 168 | ~i
 róm. kat. püspökség 196, 205, 225 | ~i ref.
 anyakönyv 168
 Györe csn. 101
 Györfi ~ Györffi ~ Györffi ~ Györffy ~
 Györffy ~ Györffy ~ Györffy ~ Györfi ~
 Györfy ~ Györfy 141, 143, 161
 GYÖRFFY GYÖRGY 61, 154, 256, 260, 261x,
 264x
 GYÖRFFY GYÖRGYNÉ 53, 317
 György 84, 92, 93x, 103, 110x, 111x, 114x,
 170–1, 185–6, 188x, 189, 256; csn. 256
 Györgydeak ~ Georg Deak ~ Georgyorak 161
 Györgyfalva helynevei 57
 Györgyfi 101
 György Ilona 196
 Györhegye 145
 Györke csn. 101, 252
 Györkös csn. 161; rn. 147
 Győr-Moson-Sopron m. földr. nevei 54, 56,
 76

- Györszentmárton 59
 Györsziget 219–20, 221x, 222x, 223, 225
 Győr-Újváros 219
 Győrvari 161 | ~ Samuel 159, 173 | ~ Stephanus 159, 173
 Győrvári 246
 gyöszös mn. 290
 Gyövnén 246
 Gyövész 39, 44
 Gyula 83x, 88, 92, 93x, 96, 103, 111x, 114x, 221x; rn. 131
 Gyulafehérvári és fogarasi gör. kat. püspökség 196, 206
 Gyulafi 141, 262
 Gyulaj 12–3, 135, 215, 229
 Gyula-Jováncza 11
 Gyulakeszi 145, 212–3, 246
 Gyulasi 287
 Gyura 92, 93x, 96
 Gyura Jancsi rn. 306
 Gyura Károl rn. 132
 Gyura Peti rn. 109
 Gyuri 81, 92, 93x, 96; rn. 148
 Gyurica 93, 114
 Gyurika 81, 84, 93
 Gyurka 81, 84, 92, 93x, 96, 171; csn. 101
 Gyurkó 93, 171; csn. 101, 256; rn. 136; l. még Girurko
 Gyuruca 114
 Gysza 114
 Gyszi 82, 84, 92, 93x, 96, 114
 Gyszika 82–4
 gyut (jut) tn. i. 287
 Gyülevész 44, 145, 246, 252, 255; l. még Gelwez, Gyelwez, Gyövész, Wyfalw
 Gyümölcs csn. 152
 Gyümölcsény hn. 152
 Gyümölcsi 152
 Gyűrűs 45; l. még Dyurus
 gyüszüz tn. i. 290
 Gyütt ment csn. 281
 Habsburg Birodalom 199
 Hadnagy nh. 161, 164
 Hadnagy László 21
 Hadrachelyi (?) 161
 Hadrianus 203
 Hadrovics László 32, 126, 298
 Hagarus 50
 Hagi ~ Hagy 161
 hagiográfia 272
 Hagyárosbörönd 46, 50, 148; l. még Berend, Börönd, Hagarus, Hangya szn.
 Hagy Mihál rn. 161, 166
 Hagyo 161
 Hahnenburg 59
 Haholt 47
 Hahót 47, 254; l. még Haholt
 Haida 166
 Haidu l. Hajdú
 Haile 254x
 haj fn. 288
 Hajas 161, 166
 HAJAS ANDREA 17, 196, 320
 Hajdú ~ Hajdu ~ Haidu 161, 262; | ~ Nagy rn. 161, 164
 Hajdú-Bihar m. földr. nevei 53, 54, 76
 HAJDÚ MIHÁLY 18, 43, 51, 53x, 54, 57, 60, 63, 64x, 65, 126, 138x, 179x, 181, 182x, 184, 187, 204, 228, 260, 263–4, 273, 274x, 275, 307, 310, 311x, 312, 313–4, 316
 Hajdúság 152, 260
 Hajnal 105, 112; pn. 235
 Hajnall 246
 Hajogató 246
 hajt tn. i. 287
 Halal 161
 Haláp 145
 Halász hn. 63; csn. 161, 263–4; l. még Cserkesz ~
 Halász Előd 11
 HALÁSZ IMRE 315
 HALÁSZ PÉTER 56
 HALIS ISTVÁN 226, 229
 hal tó, halas tó fn. 300
 Hamalai 151
 Hamara hn. 151
 Hancsék 246
 Hanenburch = Kakasd? 59
 Hangya szn. 50

- Hans 161
Hánzi n. bn. 288
Hany (Nemes-) 144
h a r a n g : kis~ 215 | középső~ 215 | lélek~ 215 | második~ 215 | nagy~ 215 | öreg~ 215 | üdő~ 214
Hardai 161
Harics György 185
Hármasmalom 173
HARMATH ISTVÁN 53, 317
HARMATTA JÁNOS 61–2, 65
Harmiczadosné nh. 161, 167
hárs fn. 300
Harshagyi 246
Hárskút 59
Hársli 254
Hartl 254
Hasas rn. 118
HASELSTEINER, HORST 313
Háshágy 144, 252, 296, 300; l. még Hassaagh
hasonlító nevek becéző funkcióban 85
Hassaagh 45
Hatády 151
határrésznevek 21
Hatolyka 59
Hatvan 223
Hattyú pn. 231
Haydu Horvat rn. 161, 167
-háza 47, 300
HÁZI JENŐ 261, 264
Hédervár 222
Hegedős l. Hegedüs
Hegedüs ~ Hegedüs ~ Hegedős ~ Hegedős ~ Hegedüs 161, 256, 263x, 280x, 305
HEGEDÜS ATTILA 17, 59–61, 63, 182, 289, 307, 316, 318x
HEGEDÜSNÉ MARIKOVECZ KATALIN 57
Hegy(e)kő hn. 153
Hegyesd 145
Hegymagas 145
HEILMANN JÓZSEF 54, 312, 316
Heinrich n. kn. 133
Helikoni ünnepségek 304
Heliösi l. Helyesi
HELLBERG, LARS 125
Heltai Gáspár 280–1
-hely 47
Helyesi ~ Heliösi 161
helynevek l. földrajzi nevek
helységnevé 43
helységneveink határozóragos alakjai 64
helységnevé-típológia 71
henczei mn. 166
Henczei 161
HENCZI SÁNDOR 60
Hencse 158, 173
Henec 47
Hénye 144, 255; csn. 255
Hényel hn. és csn. 153
hēptikáll tn. i. 290
Herbathfalva alio nomine Zent Iwan 48
Herceg rn. 147
Herczegh 161
Herend l. Bakan
Herešin 210
Herkules pn. 232
HERLE, THOMAS 125
HERMANN EGYED 243
Hermenegilda 97
Hermina 114
Härminka 114
Hernád 58
Herneek 50
Hernyék 50; l. még Herneek
Hetes 47
Hetés, tájegység 14, 86, 132, 136, 187, 239, 255, 272–3, 301; l. még Nemeshetés hn.
Hetffe 246
hetivásár napjáról elnevezett települések 63
Hetkutus 45
Hetvehely 63
Hetyke csn. 153
Heves 65 | ~i j. földr. nevei 53
Heves m. 14, 153, 261x, 262 | ~ földr. nevei 53x, 76 | ~ helységneveinek rendszere 60
Hévíz 44, 213; l. még Szentandrás
Hévízszenandrás 214, 245x; l. még Scenthanduryaspaha
HÉVVÍZI SÁNDOR 54, 58, 65

- HEXENDORF EDIT 135–6
 -hida 47, 300
 Hidvég (Zala-) 146, 173
 HILF LÁSZLÓ 226
 Hiliman I. Kiliman
 historia domus 211
 Hittérítő rn. 120
 hivatalos utcanevek 37
 Hlevnica 209
 Hobar 198
 Hodács hn. 40
 Hódmezővásárhely 224–5 | ~ földr. nevei 60
 Hodos 255 | ~y csn. 255
 Hóf hn. 58
 HOFFMANN ISTVÁN 53, 63, 65, 76, 176x, 179, 181, 257, 315, 317
 HOFFMANN OTTÓ 54, 312, 316
 Holló pn. 231
 Hollosi 161
 holt mn. 300
 Holtó hn. 260
 Holtou 44
 HOLUB JÓZSEF 51, 209x, 260
 HÓMAN BÁLINT 126, 129, 209
 Homogdi ~ Homogdj 161
 Homokkomárom 44, 50, 146; l. még Humuk-kamar
 Honismereti Akadémia 76x
 Honismereti Szövetség 77
 Hont m. 255, 261x
 Hór 59
 Horányiné Francsik Piroska 15
 Horbat I. Horvát
 Hordós 262
 HORGER ANTAL 41, 82, 95, 124
 HORGOSI ÖDÖN 54, 317
 HORNUNG, H. HERWIG 309
 Horpaci ~ Horpacz 161
 Horvát ~ Horbat ~ Horvat ~ Horváth ~ Horvatt ~ Horvatth ~ Horwat 101, 142, 161, 166x, 167x, 172, 252–3, 256, 262–3, 306; l. még Csiga ~; Haydu ~; Katona ~, Papista ~, Rab ~
 Horváth Ágnes 196
 HORVÁTH ATTILA 17, 319
 HORVÁTH ENDRE 82
 Horváth István 26
 Horváth János 152
 HORVÁTH KÁROLY 180
 HORVÁTH LAJOS 54, 318
 Horváth Zsuzsa 196
 Horvátország 151, 218, 225, 234
 Horvát-Szlavónország 196x, 204, 230, 260
 Horvatt, Horvatth I. Horvát
 Horwat hn. 46; l. még Horvát
 Hosszi rn. 122, 132
 Hosszu Csizmazia rn. 161, 167
 Hosszúfalú 146, 173
 Hosszúfalui ~ Hosszúfalusi 161
 HOSSZÚ FERENC 53, 228, 307, 310
 Hosszú-föld 70
 Hosszúvölgy 44, 254; l. még Langviz
 Hosztót 144, 185, 213
 Hotiza 173
 Hottó 44, 296, 300; csn. 260, 301; l. még Holtou
 Houston (USA) 12
 HÖFER, JOSEF 126, 227
 Hőflány 58
 Hőgyész 63
 HÖNYI EDE 64
 Hromec 209
 Hrušćica i Sup 209
 Hrussó hn. 255
 Hugi nh. 90
 Hugi/ca nh. 115x
 Humukkamar 50
 Hungária pn. 232
 Hunnia pn. 232
 Hunyad hn. 151x, 153; m. 151, 178, 261 | ~i csn. 151
 Hurrus 255–6
 Hurusó 255
 Huszár 262
 Húzas rn. 147
 Husz János 224
 Hutterer Miklós 40
 Hygieia pn. 232x

- i családnévképző 151–2, 174
 -i helynévképző 39, 46–7
 Ibor szn. 47
 Iborfia 47, 145, 245; l. még yborfa
 Ica 94x, 96
 Ida 97
 idegen eredetű becézési mód 82, 84
 idegen névadás 181
 Idős rn. 108, 131
 Ifjú ~ iffiu rn. 108, 131, 167
 Igal 219 | ~i csn. 161
 Igazmondó rn. 119, 122, 132, 240
 Igető 245
 Igmandi 161
 Ignác 188–9
 ignotus 154
 Igrice 145, 302, 304
 Igrich 46
 Iharos 158, 173
 Iharosberény l. Berény
 Ihász ~ Ihasz ~ Ihaz 161, 166x, 256, 262–3
 Ihos 262–3
 ÍGYÁRTÓ JUDIT 57
 IJJAS ANTAL 219, 221, 227
 Iklod 47
 Iklódbördöce 47, 49–50; l. még Burzeulche,
 Iklod
 ikonográfia 272
 ikonosztászion 199
 ILA BÁLINT 155, 184–5, 190–1, 254, 257
 Ildikó 105x, 106, 110
 Ilholc l. Irholc
 Ili 113
 Illa 252
 Illava hn. 151, 185
 Illés ~ Illeés 113, 132, 187; csn. 101, 280; cp.
 218, 221; hgn. 214
 Illovay 151, 185x
 Illő 158
 Ilon/y bn. 81, 112
 Ilona 81, 89, 94, 103, 111x, 112x, 113x, 170–1,
 173, 186x, 254
 Ilonka 81, 84, 171
 ILOSVAI SELYMES PÉTER 272
 Illyefalva 158, 173
 Illyés ~ Illyes 161, 281
 Illyés Miklós 185
 Illyess 281
 Ilyvár 158 | ~i mn. 166
 Implom József 315
 Imre 103–4, 110–1, 114, 189
 Imrech 281
 Imrefi ~ Imrifi 161
 Imreh Barna 55, 57
 IMRE SAMU 33, 65, 245x, 289, 299
 Imrifi l. Imrefi
 Imris 114
 Inci 94, 97
 INCZEFI GÉZA 31, 33, 51, 55, 69, 71, 77, 212,
 312
 India 221
 indifferensek 253
 Inkey 188
 Innozenz XI, Papst 104
 Ipacs hn. 59
 iparosok száma 259
 Ipp hn. 58
 Irányi Dániel Gimnázium 12
 Irén 94, 103, 110–1
 Irénke 81
 irgalmasok rendje 233
 Irholc ~ Ilholc hn. 260
 Irisz 233
 Irma 94, 103, 110–1
 Irmus/ka 81, 84
 Iróczi 260
 Irófalva 260
 irt tn. i. 300; l. még ort
 Isaac l. Izsák
 Isaák l. Izsák
 Isák l. Izsák
 Isáp hn. 152
 Isaurus 97
 Iske bn. 113, 132
 Isten 287
 Isteni Gondviselés pn. 230, 235
 istenkábosztájja fn. 288
 Isten szeme pn. 231
 István 101
 Istok 171

- István 83–4, 88, 103–4, 106, 111–2, 113x, 114x, 132x, 170–1, 185x, 188–9, 229
 Istvánd 144, 245, 252, 256
 Istvan Deak rn. 161, 167
 Istvándi 161
 Istvánfi ~ Istvanffi ~ Istvánffi ~ Istvanfi 141
 I. István király I. Szent István király
 Iszap hn. 152
 Iszpai 152
 Iszpája csn. 152
 Ivánc 200
 IVÁN LÁSZLÓ 59
 Izabella 91
 Izák I. Izsák
 izék fn. 305
 Izidor 102
 izmaelita népn. 47
 Izminj (?) 161
 izraeliták családnéve 253
 Izsák ~ Isaac ~ Isaák ~ Isák ~ Izák 187, 253, 279, 281
 Izsáp hn. 152
- Jacabfi ~ Jacobfj I. Jakabfi
 Jácinta 90, 102
 Jacob 253
 Jacobfia Janusfolua 47
 Jacobus 189, 253
 Jadi ~ Jadj 161
 Jagadics István 28
 Jagnjedovac 210
 Jagonics 161
 JAJCZAI JÁNOS 218, 227
 Jakab 105, 171, 185; csn 101
 Jakabfa 173
 Jakabfi ~ Jacobfi ~ Jacobfj ~ Jakabffi ~ Jakaffi ~ Jakaffy ~ Jakaffy ~ Jakafi ~ Jakafy 141, 161, 166, 246x, 262
 JAKAB LÁSZLÓ 54
 Jakaffi, Jakaffy, Jakaffy, Jakafi, Jakafy, I. Jakabfi
 Jakapp csn. 246
 Jakli 254
 Jako csn. 161, 165–6; kn. 171
 Jakoi 161
- Jakos bn. 171
 JAKUBOVICH EMIL 93
 Jálsovecz hn. és csn. 153
 Jámi rn. 120
 Janczi 171
 Jancsi 81, 84, 90; I. még Janczi
 Jancsi fia rn. 123
 Jancsika 82; rn. 119
 Jancsiné 115
 Jani 81–2, 113, 132
 Janika 81, 83
 JANITSEK JENŐ 57x
 Janka 90
 Jánka-hegy 295
 Jankó csn. 101
 Jankó János 39, 55
 Jánkovics 253
 JANKOVICS B. DÉNES 58, 76
 JANKOVICS JÓZSEF 314
 Janoka 171
 János kn. 82–3, 88, 103, 104x, 106, 111x, 113, 170–3, 185x, 189, 256; rn. 306, I. még ~ Czigan rn. 161, 166 | ~ fia rn. 131 | ~ Kovacz rn. 161, 166–7 | ~ prédikátor nh. 161, 167
 Jánosfy 141
 Janszó 281
 Janus, folyóirat 18
 Jarče polje 210
 Járos hn. 151 | ~i csn. 151
 Jas csn. 161
 Jásd 215
 Jászárokszállás 221
 Jászberény 219 | ~i j. földr. nevei 54
 Jászka hn. 151 | ~i csn. 151
 Jászkunsági helynevek rendszere 60
 Jász-Nagykun-Szolnok m. földr. nevei 76
 Jauriensis, Dioecesis 197
 Jeczcs (?) ~ Jezes ~ Jezor 161
 Jedusevec 210
 Jelenfi 141
 Jence 113
 Jenő 97, 103, 110–1, 113
 Jeremiás 188
 Jerfi 141

- Jezes (?) I. Jeczcs (?)
 Jezor (?) I. Jeczcs (?)
 Jézus Krisztus hgn. 214–5 | ~ bevezetése
 Jeruzsálemben t. 199 | ~ fogadása t. 199 | ~
 halála t. 198 | ~ mennybemenetele t. 198 | ~
 születése t. 198–9
 Jézus, Mária, Szent József cp. 219
 Jézus Szíve hgn. 213, 215 | ~oltár 229
 Jézus Társaság 215
 jezsuita rend 224, 233
 jiddis nevek 254
 Jo 161
 Joanna Catharina Josepha 172x
 Joanna Rosina Dominica 172
 Joannes Gotthardus Franciscus 172
 Joba csn. 141
 Jobbagi csn. 161
 Jobbágy 261
 Jobbágy-Gyimolt 261
 Jobbágyi hn. 261
 Joci 113
 Jócó 113
 Jolán 114
 Jolánka 81, 114
 Joli 81; csn. 254
 Jóna csn. 101
 Jónás 188; csn. 256
 Jonci 92
 Joo ~ Joó ~ Jóó 280
 Joos ~ Joós 280
 Jó Pásztor hgn. 213; pn. 233
 Jordán vize 219
 Jos 161
 Josa Vayda rn. 161
 Josephus 253x
 Jóska 81, 83–4, 114
 Jóskák Eszter rn. 239
 Jovácza 11
 Jozan 161
 Józsa csn. 273 | ~ földr. nevei 60
 József 83–4, 88, 103, 106x, 111x, 113x, 114,
 170, 186, 188x, 189, 273; csn. 273
 II. József császár 234
 Józsi 81, 83; rn. 131
 Józsi Káro Jancsi fia rn. 123, 132
 Juci 82, 84, 96, 113
 Jucika 82, 113
 JUDÁK MARGIT 168x, 203
 Judás, Iskarióti 188
 Judh 281
 Judit 94–5, 102, 113, 133, 170–1, 173, 186x,
 189, 256
 Judit könyve 186
 jugoszláviai földrajzinév-gyűjtés 57
 Juhász 262, 263x
 Juhász Antal 55
 JUHÁSZ DEZSŐ 17, 59–60, 62, 64, 96, 179, 181,
 183, 257, 269
 Julcsa 81, 84x, 113
 Juli 81, 84x, 112; rn. 118, 122, 132, 239
 Júlia 94, 113
 Julianna 94–5, 103, 111x, 112, 113x, 186x, 254
 Juli-Juli rn. 119
 Julis/ka 81
 Julius 93
 Juris 161, 166
 Jutai 161
 Jutka 94–6, 171
 Juto csn. 153
 Jutom hn. 153
 Kaal 46
 Káál 279
 Kachorlaka 47
 Kacorlak 17, 47, 146, 158, 173x, 245; l. még
 Kachorlaka
 Kaczás 161, 166
 Kádár László 251
 Kain 229
 Kaiszer 252
 Kajánföldre 144
 kajánpérci ev. anyakönyv 168
 KÁJONI JÁNOS 272
 Kajta 246
 Kakasd I. Hahnenburch
 Kakasvár I. Hahnenburg
 Kákos hn. 151 | ~i csn. 151
 Kakucza Varga rn. 161, 166
 KAKUK MÁTYÁS 59

- Kál 46, 296
 Kalán 262
 kalauz népn. 300
 Káldi György 279
 KÁLDY-NAGY GYULA 260, 264
 Kali 46, 161; l. még Caly
 kaliz, káliz népn. 47, 300, 302
 Kal(I)o 161
 Kalloczy ~ Kalloczy 161
 Kallos(d) 50, 145, 184, 213x, 255; l. még Kiskolusd, Kolus
 KALLOS EDE 93, 190, 222, 227
 Kálmán ~ Kalman ~ Kaman ~ Kámán csn. 161, 166, 172, 261, 263; kn. 95, 105, 110–1, 114, 263
 KÁLMÁN BÉLA 40x, 51–2, 58–9, 63, 65, 72x, 73, 86, 90, 93, 104, 116, 126x, 127x, 128x, 182–3, 270x, 275, 299
 KÁLMÁN C. GYÖRGY 63
 Kalmar 161, 166
 Kálmus 81, 84
 Kalnai 161
 KÁLNÁSI ÁRPÁD 17, 54x, 61, 65
 Kálóc r. magy. szn. 300
 Kálóc(z)fa 47, 130, 296, 300; l. még Kalozfalua
 Kalocsa 65 | ~i és bácsi érsekség 196, 205 | ~ környéki földr. nevek 62
 Kalotaszeg 141
 Kalovecz 252
 kalóz népn. 300
 Kalozfalua 47
 Káltháza 152
 kaluz népn. 300
 Kálvária pn. 233
 Kámaháza 173
 Kámán l. Kálmán
 Kamar 50
 Kami 95
 Kámika 114
 Kamil 95
 Kamilla 91, 95
 Kamondj ~ Komondj 161
 Kamut hn. 151 | ~i csn. 151
 Kanász 262–3
 Kanczán 255
 kancelláriai helyesírás 279
 Kanczér rn. 147, 149
 Kanczo 161
 Kandijai-patak 48
 Kánia Uari 47
 Kanisai 161
 Kanizsa (Nagy-) 156x, 158, 184–5, 271, 302 | ~i csn. 271 | ~i esperesség 243, 251 | ~i Főkapitányság 156 | ~i Piarista Gimnázium 304
 KANIZSAI PÁLFI JÁNOS 156x, 159, 166, 169, 171
 kankata fn. 290
 kánoni jegyzőkönyvek l. egyházlátogatási jegyzőkönyvek
 Kanto 256
 Kántor 263
 Kánya szn. 47; rn. 119
 Kányafölde 47
 Kanyar 161, 166
 Kányavár 47; l. még Kánia Uari
 KAPÁS FERENC 136
 Kapca 173
 Kapella hn. 151
 Kapola csn. 161, 166
 Kapolcs 145, 213x, 252x, 253, 255
 Kapolna ~ Kapona csn. 161; l. még Capulna
 kápolna 195
 KÁPOLNAI IVÁN 65
 Kápolnásnyék 233
 Kapoly ~ Kopoly csn. 161
 Kapona l. Kapolna
 Kaponn (?) csn. 161, 166
 Kapornak 271 | ~i csn. 161, 171
 Kaposfő 158
 Kaposmérő 158; l. még Mérő
 Kaposvár 11, 158, 219, 222 | ~i Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola 13 | ~i Egyetem Főiskolai Kar 13 | ~i esperesség 243, 251 | ~i utcanevei 60
 Káposzta 262
 Káptalanfa 144
 Káptalantóti 145
 Karachon l. Karácson
 Karachonffalwa 47

- Karaczó (?) csn. 161
 Karacson I. Karácson
 Karaczoni 161
 Karacs hn. 178; csn. 177
 Karacsfalva 178
 Karacsfölde 178
 Karácson ~ Karachon ~ Karacson ~ Karacson ~ Karátson csn. 97, 161, 166–7, 252; l. még Fejer ~
 KARÁCSONYI JÁNOS 126
 KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 93, 125–6, 273
 Karádföldi 161
 Karadi 161
 karajcár fn. 305
 Karajeczár 246
 Karakai 261
 Karako hn. és csn. 261
 Karatson I. Karácson
 Karcag földr. nevei 55
 Karcsi 81, 84
 Karcsika 82, 84, 113
 Kardos 262
 Karész 113
 Kari csn. 161, 166
 Karlburg I. Oroszvár
 Karlovac/Dubovac 209
 Karlovac extra praesidium 209
 KARLOVSZKY GÉZA 235–6
 Karmacs 173, 212
 karmeliták 214
 Karol bn. 132
 Karola 172
 Karolina 95, 113
 Károly 103–4, 111x, 113x
 III. Károly király 203, 213
 KÁROLY SÁNDOR 269
 Karos 146, 173x | ~i csn. 161 | ~i Vasas János rn. 166
 Karsi 246
 Kašina 197
 KÁSLER MÁRIA 128
 Káso 246
 Kassa 168, 219–20 | ~i róm. kat. püspökség 168, 196, 205
 KASSAI ILONA 135
 Kasuki 161
 Kasza 161
 Kaszaháza 144
 Kaszár 246
 Kaszás ~ Kaszas 161
 KASZÁS JÓZSEF 56
 Kaszó István 184
 Kát hn. 152
 Kata 84, 102, 112, 171
 Katalin 102x, 103x, 106, 111x, 112x, 114, 133, 152–3, 170–1, 173, 186, 188–9, 254, 256x
 Katánfi 141
 kataszteri nevek 21, 25, 32, 37, 55, 273
 Kath csn. 152
 Kathi csn. 152
 Kati 81, 102, 171, 287; hn. 152
 Katica 82
 katicamiska fn. 290
 Katika 81
 Kató ~ Kato 81, 84, 171; hn. és csn. 153; l. még Cató
 Katóka 81, 114
 Katona 161, 166, 262, 264 | ~ Bencze rn. 161, 167 | ~ Horvat rn. 161, 167 | ~ Kovatz rn. 161, 167 | ~ Papista Horvat rn. 161 | ~ Papista Szabo rn. 161, 167
 katonai rangok szerepeltetése az anyakönyvekben 173
 Kator 261
 Kauaskuth 45
 Kaukázus 301
 Káuzli Gyula 89, 97, 107
 Kávás 45, 144; l. még Kauaskuth
 Kazinczy Ferenc 304
 Kazinczy Klára 304
 Kázmér 131
 KÁZMÉR MIKLÓS 31, 33, 51–2, 55, 61x, 64, 71, 76, 126, 150, 151x, 152, 153x, 154x, 165, 178x, 299, 303
 Kebbecsém rn. 240
 Kebeleszentmárton 200
 Kecel 59
 Keczes 161
 Kecskemiti 161
 Kecskeméti 151, 246

- Kecskemét 151 | ~i csn. 151; l. még Kecze-
 miti, Kecskeméti
 Kecskés rn. 118, 239
 KECSKÉS GYULA 176, 310
 KECSKÉS JUDIT 179–80, 181x
 kedded fn. 305
 Kedhyda 47
 Keek 280
 Kegyeri 59
 Kehida 47, 145, 255, 296, 300; l. még Kedhyda
 Kékesd 59
 Kék(k)út 145, 245–6
 Kékug 59
 Kele csn. 101; l. még Kelye
 Kelemen csn. 254
 Kelempa hn. és csn. 152
 Kelet-Magyarország 151
 Kelye 281
 Kemend 156
 Kemendollár 47x; l. még Kemend, Ollar, Ol-
 lár
 Keménfa 47; l. még Kemenfalua
 Kemenfalua 47
 Kemeny 161, 166
 KEMPELEN BÉLA 179, 260, 265
 Kender csn. 161
 kendérföd fn. 287
 Kenyeres 162
 Kenyesei 281
 Kér hn. 58
 Kerechen 47
 Kerecseny 17, 47, 146, 252; l. még Kerechen
 KERECSÉNYI EDIT 13, 26x, 27–8, 35, 53, 90,
 124, 229, 304, 309x, 316
 kerék fn. 287
 Keréksűrű 68
 Kerengő hn. 153
 Kerese 101
 Kereseszeg 41, 48
 Kérészt alatt 69
 keresztelési anyakönyvek 188
 Kereszthwr 49
 keresztnév / keresztnevek : ~ek
 becéző változatai 171 | egyháziak ~e 189 |
 ~divat 133, 143, 169, 271 | expresszív ~ 132
 | férfi ~ 170 | főnemesek ~e 188 | ~
 horizontális gyakorisága 185 | iparosok ~e
 174, 189 | katonai és protestáns egyházi
 tisztségviselők ~e 173 | második ~ 131 |
 női ~ 170 | őszösvetségi ~ 187 | ~öröklődés
 138, 182, 274 | posztmodern ~ 182 | szer-
 zetek ~e 180, 189 | ~ társadalmi réteg-
 ződése 188 | templomcím szerepe a ~adás-
 ban 170 | ~ vertikális gyakorisága 185
 Keresztúr 49, 198 | ~i csn. 281; l. még Ke-
 reszthwr, Kerezthur, Murakeresztúr, Petri-
 keresztúr
 Kerethe 49
 Kerezthur 49
 Keri 162
 Kerik 245
 Keringő csn. 153
 Keringő hn. 153
 Kerkabarabás 47; l. még Barlabas
 Kerkafalva 48; l. még Pentekfolua
 Kerkakutas 45; l. még Hetkutus
 Kerkaszentkirály 48; l. még Zenthkyral
 Kerkaszentmiklós 200
 Kerpacs rn. 148
 Kertesz 162
 KERTÉSZ MANÓ 239
 Kertéz 281
 Kertisz 245x
 Keserű 280
 keserütürő fn. 288
 Kest Czinalo Kovacz rn. 162, 167
 Keszczinko ~ Készczondó ~ Kiscsimpó hn.
 Kiszczinkó csn. 153
 Kesheli 246
 Kesztel hn. 261; csn. 246, 261
 Keszthel csn. 153
 Keszthely 50, 143, 146–7, 186, 212x, 233,
 246x, 253, 261, 296, 302; csn. 261 | ~i
 esperesség 243, 251 | ~i j. földr. nevei 54
 | ~i róm. kat. anyakönyv 169, 171, 188; l.
 még Kesheli, Kesztel, Keszthel, Keztel
 Kéthely 63
 Kethzem r. magy. szn. 301
 Két Mór pn. 231
 Két Oroszlán pn. 231, 233

- Két Szerecsen pn. 232
 Kettűd r. magy. szn. 300
 Keve m. 260–1
 Kevill 245
 Keztes 50
 Kibéd helynevei 57
 kibeszéggye fn. 285
 kibeszél tn. i. 285
 kifiktóriáz tn. i. 290
 Kiflis rn. 123
 Kígyó pn. 232–3, 235
 Kígyós rn. 121
 kihámfázulódik tn. i. 290
 kihány tn. i. 287
 kikapál tn. i. 285
 Kiliman csn. 161, 165
 Kilimán 47, 146
 Kiminyes 245
 kimufful tn. i. 290
 Király ~ Kiraly 162, 166x, 264, 280; l. még
 Deli ~
 királyi ajtó 199
 királyi meghagyás (1745. évi) 252
 KIRÁLY LAJOS 39, 53x, 54, 56, 72, 228x, 275,
 307, 310x, 312, 316x, 318
 KIRÁLY PÉTER 61
 kiránt tn. i. 287
 kis mn. becéző szerepben 83
 Kis ~ Kiss ~ Kys 166x, 252; rn. 118, 120,
 262–3, 280; l. még Dobos ~; Szobi ~; Vaci
 vagy ~; Szalai aliter ~ Varga
 Kis-annek 281
 Kisapáti 145
 Kisasszony nh. 116
 Kisbács 70
 Kisbucsa 48; l. még Bocha, Buchca, Bucsa
 Kiscsehi 46
 Kiscsimpó hn. l. Keszczinko csn.
 Kisdebrecen 59
 KISDI BENEDEK 272
 Kisdörgicse 145
 Kises 245
 Kisfalud 145 | ~i csn. 162
 Kisfaludy Sándor 300
 Kis Falusi 162
 Kis-gáál 281
 Kisgörbő 47, 144, 187, 212–3, 245–6, 255; l.
 még Kurbeu
 Kis Gyurkó rn. 123, 131–2
 Kishöflány/Kleinhöflein 197
 Kiskanizsa 17, 146, 148, 187, 213, 245
 Kiskolusd 50
 Kiskomárom 15, 50, 143, 146, 156x, 169–70,
 173, 186–7, 246, 252, 253x, 304 | ~i ref.
 anyakönyv 169, 171; l. még Kamar,
 Komar
 Kiskomár vár 158x, 169
 kiskunhalasi ref. anyakönyv 169
 Kiskunság 153
 Kiskutas 45, 144; l. még Kuthus
 Kismarton 59, 173, 219, 221, 223
 Kis-micsei 281
 Kisörs 146
 Kispáli 47; l. még Paly
 Kistrada 146
 Kistréce 49–50, 146; l. még Rethé
 Kiss Andrea 196
 KISS GÁBOR 168, 191, 314
 Kiss Gyula 21, 26–7, 36
 KISS JENŐ 64, 141, 179, 252, 289x, 312–3
 KISS LAJOS 51–2, 57–8, 65, 68, 70, 129, 150–1,
 154, 167, 216, 264, 304x, 314
 É. KISS SÁNDOR 57, 59
 Kisszabadka l. Szobotica
 Kissziget 44
 kistáj 304
 Kis TAMÁS 76, 176, 180
 Kistolmács 47, 173; l. még Tolmac
 Kisújszállás földr. nevei 55
 Kisvarasi mn. 166
 Kisvárdai j. földr. nevei 55
 Kis Varga l. Szalai aliter ~
 Kisvásárhely 49, 144, 252, 255; l. még Vasar-
 hel
 Kis Vayda rn. 162, 167x
 kitűz tn. i. 285
 kivan tn. i. 285
 KLANICZAY TIBOR 313
 Klára 95, 188, 254; l. még Clara
 Klári 81, 95; rn. 132

- Kleinhöflein I. Kishöflány
 Klemm Imre 11
 Klenice 209
 KLIMENT ZSUZSANNA 180
 Klimpa hn. 152; csn. 152 | ~i csn. 152; l. még
 Kelempa
 KMETTY KÁLMÁN 60
 KNAUSZ ÁGNES 17, 274, 319
 KNAUZ NÁNDOR 126
 KNEIP ISTVÁN 227
 KNEI ZSA ISTVÁN 52, 55, 70, 86, 98, 124–5,
 128, 140, 279, 280x, 282, 302
 Knobil, Ernst 12
 Knysa 49
 Koács Gyura rn. 122
 Koblenz 254
 Kochis I. Kocsis
 Koczis I. Kocsis
 Koczkas 162
 Kocsis ~ Kochis ~ Koczis ~ Kotsis 162, 166,
 253x, 262, 263x, 280x
 KOCSIS ANNAMÁRIA 320
 Kodály Zoltán 11
 Kodor 162
 kokasvám fn. 290
 Kolcsár I. Kulcsár
 Koldus 262
 Kollatföldi 162; l. még Collatföldi
 Koller Ignác 243, 251
 Kolompár 256
 Komárom 219, 221x, 223 | ~i j. földr. nevei 57
 Kolozs m. 151x, 185, 255
 Kolozsvár 220 | ~i ev. anyakönyv 168
 Koltay-Kastner Jenő 11
 Kulus 50
 Komár csn. 252, 301
 Komar 50
 Komárom m. 14, 152 | ~ földr. nevei 76x | ~
 helységneveinek rendszere 60
 Komárváros 146, 151, 158, 255
 Komarvarasi 162
 Komondi I. Kamondj
 Komondor r. magy. csn. 130x, 302x
 Komondorzeg 302
 Komor 197
 Komoróc hn. 151 | ~i csn. 151
 Koncz 162
 Konda csn. 59
 Kondor 162, 166
 Konkoly 162, 166
 Konstantinosz 62
 Kontora 246x
 Kónyi rn. 305
 KÓNYI SÁNDOR 59
 Konyoros (?) 162
 Kopasz 162; rn. 119
 Kophel(y)i ~ Kopholyi 162
 Kopoly I. Kapoly
 Kopolya 59
 Koppani 162
 Koppány 145
 Koprivnica 210
 KORABINSKY, JOHANN MATTHIAS 151, 184,
 190, 200
 korháll tn. i. 290
 KORINTSÁNSZKY OTTÓ 236
 Kormos 162
 Kornélia 91x, 92
 KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 180x
 Kóró 255–6
 Korodi 162
 Kóródi Zsófia 269
 Kóróh hn. 255
 Korpavár 17, 47, 146
 Korpona 219
 korsó fn. 305
 Korus 47
 Kósa 261
 KÓSA LÁSZLÓ 60
 Kosnica 209
 Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar
 Nyelvészeti Tanszéke 54
 Kóstanszeg csn. 153
 Kosut rn. 119
 Kosza ~ Kósa hn. és csn. 153
 Koszorus 162
 Kót 173
 Kotán ~ Kóten 177
 Kothan ~ Kóttány hn. 178
 Kotoriba/Kot(t)or 208, 222

- Kotsis I. Kocsis
 Kottány I. Kothan
 Kot(t)or I. Kotoriba
 KOVÁCH GÉZA 217, 227
 Kovacz I. Kovács
 Kovács ~ Koacs ~ Kovacz ~ Kovacs ~
 Kovats ~ Kuvacs 162, 166x, 246, 253, 256,
 262, 263x | ~ Gyura Naca rn. 132; I. még
 Geörgy ~; Gergely ~; János ~; Katona ~;
 Kest Czinalo ~; Mihály ~
 KOVÁCS ALAJOS 185, 190, 260, 265
 F. KOVÁCS FERENC 180
 KOVACSICS JÓZSEF 155, 184–5, 190, 254, 257
 Kovács Lajos 27
 KOVÁCS LÁSZLÓ 128
 KOVÁCS MÁRIA 180
 Kovács Mihály Miskica 41
 Kovačica slovenska 197
 KOVALOVSKY MIKLÓS 126x, 299
 Kovats I. Kovács
 KOVÁTS DÁNIEL 54, 63, 275
 KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA 182, 314–5
 Kóza csn. 153
 Kožalj vrh 210
 Kozma csn. 101, 162, 253x
 Kozmadamján 49
 Kozmadombja 49, 145; I. még Cusmadomian,
 Kozmadamján
 KOZMA ISTVÁN 181
 Köblyös 245, 281
 Köbbölgyuk 58
 Köccsej hn. 151
 KÖHEGYI MIHÁLY 57, 76
 Kökenyesmindszent 145
 Köles rn. 147, 149
 költők védőistene 232
 Kőműves rn. 147
 Könczöl ~ Köntsöl 162, 280
 Könczöl Krisztina 28
 Köntsöl I. Könczöl
 Könye csn. 261
 Könyeháza 261
 Köpcse hn. 151
 Körmech csn. 153
 Körmend ~ Körmönd 158, 173
 KÖRMENDI GÉZA 60, 65, 307, 316x, 320
 Körmendy József 251
 Körmic hn. 153
 Körmiczidülő 153
 Körmöcbánya 153, 219, 224–5
 Körmöcz csn. 153
 Körmönd I. Körmend
 Körmöndi 162, 166x
 Körmös 162
 Körös 221, 223x, 225x | ~i gör. kat. püspök-
 ség 186, 206 | ~m. 151, 152x, 153
 Körösi 162
 Köröstárkány helynevei 57
 Körtvélyes csn. 246
 Körü 59
 körünéz tn. i. 290x
 Kőszeg 219x, 220, 221x, 223x, 224
 Kőszvényes 145
 Kötély 281
 Kötélyjarto 281
 Kötén 246
 Kővágőrs 146, 252x, 255
 Köves hn. 145, 252; csn. 263
 Köveskál 145, 213, 246, 252x
 Köveskút 145
 Kövesy 252
 Kövir 245
 Közep 246
 Középpapáti 145
 Közép-Szolnok m. 260–1
 köznevek–tulajdonnevek 301
 Krainecz 162
 Krájc-áker n. 69
 krajcár fn. 288
 Krajna 262
 Králi 95
 Krampos 162
 Kránitzer 162, 166
 Krebesz 246
 Kredics László 141, 260, 265
 Kristóf 172, 189
 KRISTÓ GYULA 51–2, 59, 61–2
 Krisztina 96, 106, 188–9, 254, 256
 Krisztus Urunk, ábrázolat 229x
 Kruzsok 295

- Kubínyi László 299
 Kučevica 210
 KUCZY KÁROLY 54, 62
 kuča szh. fn. 40
 Kucori Jóska 287x
 Kucsar I. Kulcsar
 kudaribari fn. 290
 kudariferkó fn. 290
 Kudzsir 59
 Kueskuth 44
 Kugásó csn. 153
 Kuka 261x
 Kukorica 262
 Kula 209
 Kulcsar ~ Kolcsár ~ Kucsar 162
 Kummer rn. 148
 Kun ~ Kuun ~ Cun 101, 142x, 162, 166x, 177, 252, 262; hn. 178 | ~i csn. 178
 KUN JÓZSEF 289
 KUN PÉTER 177
 Kunszentmártoni j. földr. nevei 54
 Kup hn. 255
 Kupa hn. 255 | ~i csn. 255x
 Kupechdol hn. 153
 Kupljak 198
 Kurbeu 47
 Kurszán 61
 Kurta 256
 Kurucz 262
 KURYŁOWICZ, JERZY 269
 Kusla 256
 Kustan 47
 Kustán ~ Kustyán csn. 48, 130, 281
 Kustánszeg 41, 47–8, 93, 185
 Kustány 47, 148; I. még Kustan
 Kustyán I. Kustán
 Kutas 173
 Kutasso hn. 153
 Kútfej 44; I. még Kuthfeu
 Kuthfeu 44
 Kuthus 45
 Kutj 162
 Kutjevo 168, 209
 Kutyába hn. 19, 39
 Kuun I. Kun
 Kuvacs I. Kovács
 Kuzminec 210
 Kuzu hn. 62
 Küllei 260
 Küllő hn. 260
 Küllős 263
 külmajor fn. 59
 Külsősárd 48; I. még Sárd
 külterületi névkataszter 72
 Küpi 162
 Kürtösi 162
 kvesztálások helynevei 58
 kwrte3 59
 Kyrály I. Király
 Kÿs I. Kis
 Kystthofew 174
 Kysuolkonya 47
 Labadi ~ Labodi ~ Labodj 162, 166
 lábbe fn. 305
 Labodi, Labodj I. Labadi
 Laci 82, 97
 Laci/ka 81
 Lacku Pali Albin rn. 118, 239
 Laczlo csn. 246
 Laczo 162
 Lada 162, 166
 LADÁNYI SÁNDOR 156, 168
 Ladár bn. 112, 132
 Ladislaus rex 208
 LADÓ JÁNOS 179, 187, 190
 Laër 280
 Laibach 262
 Lajcsi 81
 Lajos 88, 97, 103, 111x, 112x
 II. Lajos magyar király pn. 233
 Lajrer 252
 Lak (Ormánd-) 145, 184
 -laka 47
 Lakatjárto ~ Lakatiarto ~ Lakatiárto 162, 166x
 LAKATOS ERIKA 60
 Lakatos/s 162, 281
 Lakatt 281
 LAKÓ GYÖRGY 298

- Lakos 173
 Lakossy Judit l. Gaál Sándorné
 LAKY REZSŐ 53, 312
 Lali 81, 112
 Lalika 81
 Lampert 162
 Lánci 162
 Lancsák 260, 264
 Landler Jenő Gimnázium 12
 Langviz (ma Hosszúvölgy) 146, 254
 Lanio 162, 165, 172
 Lankai 162
 Lánti (?) 162
 Lantos 162, 166
 Lanu (?) 162
 Lapai 162
 Larentics 253–4
 Laskaj ~ Lascai ~ Laskoj 162
 LASKARÁTHYNÉ ÁCS ANNA 53
 Laskoj l. Laskaj
 Lasthonya 50
 Lasy 162
 László 82, 97, 103–4, 106x, 110–1, 188, 256;
 csn. 101, 154x, 162, 166
 LÁSZLÓ GYULA 272
 Lasztonya hn. 50; rn. 120; l. még Lasthonya
 Lato ~ Leto szláv szn. 50
 Laura 95
 Lázár ~ Lazar kn. 115; csn. 162, 254
 le- ik. 285
 Leányfalu 165
 leánykori név 135–6
 LEBEL, PAUL 125
 Lebuj 146
 Ledina hn. 71
 lédül tn. i. 285
 lëföölz tn. i. 285
 Legyel l. Lengyel
 leggyakoribb szolganevek listája 263
 Légrád 158, 173, 208, 222
 LEHR ALBERT 46
 Leib 254
 Leki 162
 Lekneno 209
 lëkolompul tn. i. 286
 lëkotonoz tn. i. 286
 Lekszi 132
 Lé! hn. és szn. 58
 Lemberg 235
 lëmond tn. i. 286
 Lénárd ~ Lénárt 172x; csn. 162, 166
 Lënci 113
 Lendva 143, 170 | ~i csn. 162
 Lendvadedes 47; l. még Dedes
 LENDVAI ANNA 18, 217, 227, 323
 lendvai róm. kat. anyakönyv 169, 171
 Lendvajakabfa 47; l. még Jacobfia Janus-
 folua, Jakabfa
 Lendvaszentjózsef 200
 Lengel, Lengely l. Lengyel
 Lengyel Farkas 173
 LENGYEL LAJOS 128, 134, 240
 Lengyel/l ~ Legyel ~ Lengel ~ Lengely 46,
 101, 142x, 162, 262, 280–1
 Lenti 46; l. még Nempti, Nempty
 Lentikápolna 44; l. még Capulna
 Lentiszombathely 49; l. még Zombathel
 Leó 107
 XIII. Leó pápa 215, 234
 lépcsőház fn. 288
 LEPOLD ANTAL 227
 lepsényi ref. anyakönyv 168
 Lesencetomaj 145, 212, 245
 Lesencistvánd 145
 L'Estrange Ewen, C. 40
 lëszól tn. i. 286
 Lëszped helynevei 57
 Letenye 17, 49–50, 296
 Leto szláv szn. 50
 Lévai ~ Léway 162, 252
 LÉVAI BÉLA 60
 lëvan tn. i. 286
 Leved hn. 61
 Levedia 58, 61x, 62x
 Levente 102
 LEVY, PAUL 254, 257
 Lickóvados 45, 49–50, 145; l. még Lysco,
 Vadalmás
 LIGETI LAJOS 62, 124
 Ligetvár l. Draškovec

- Lila rn. 148
 Lilis bn. 113
 Linácska 113
 Linyák hn. 71
 Lipcse 65
 Lipóca hn. 40
 Lipót 172; rn. 121
 LIPSZKY, JOANNES 57–8, 151, 153x, 154x, 198, 200, 257, 260, 265
 Liptó m. 152
 Lišnica 210
 Lisperzentadorján 47–8, 200; l. még Lypse, Zent Vdrian
 Liskai 162
 LISZKA JÓZSEF 180
 Lisz 49–50, 146, 252; l. még Lyzou
 Lisztes ~ Liztes 162
 Literatus 162, 165, 172
 Liztes l. Lisztes
 Ljubljana 261
 Locsmánd/Lutschmannsburg 197
 Lokma 229
 Lóna ~ Lona hn. 151, 185 | ~i csn. 151, 185
 London 129
 Lopatinec/Viziszentgyörgy 208
 Lopós rn. 119
 Lóra 95
 Lóri 95, 97
 Louaz 46
 LOVAS RÓZSA 126
 Lovas/s hn. 15, 213, 252, 281; csn. 162, 166 | ~i csn. 162
 Lovász 262–3
 Lovászi hn. 46, 148, 173; l. még Louaz
 Lovreća selce 209
 LOY, KARL 87, 90
 Lőcse 231
 Lőrinc 113, 188
 Lőrincze 141, 162
 LÖRINCZE LAJOS 51, 55, 60, 68, 86, 117, 126x, 127, 128x, 133, 239x, 305
 B. LŐRINCZY ÉVA 98, 124
 Lövvő 144
 LUBOVIENSKI FERENC 272
 Lucia 107
 Lúdvég (?) 59
 Lukácsa ~ Lukácsó ~ Lukátso 141, 162, 246
 Lukacs 162
 LUKÁCS LÁSZLÓ 59
 Lukácsó l. Lukácsa
 Lukafa 144
 Lukafalvai 162
 Lukátso l. Lukácsa
 Lulu bn. 112
 Lup(p)us kn. 272; csn. 246
 Luther Márton pn. 235
 Lutschmannsburg l. Oroszvár 197
 Luuew 45
 Lypse 47
 Lysco 49
 Lyzou 49
 ly hang jelölése palóc vidéken 69
 Macinec/Miksavár 208
 Madarász 162
 MADAS JÓZSEF 58
 Magda 81
 Magdi 81
 Magdika 112
 Magdolna 95x, 96, 103, 111x, 112x, 114x, 254
 Magdus/ka 81
 Magiarad 166
 Magiarati l. Magyaradi
 magyar csn.–idegen csn. 150
 Magyar csn. 101, 142x, 262–3; rn. 123, 132
 Magyaradi ~ Magiarati 162 | mn. 166
 Magyar Címer pn. 232
 Magyarfalu helynevei 57
 Magyarföld 48; l. még Dobrafölde
 Magyari Gal rn. 162
 Magyar Király pn. 232x
 Magyar Királyság 196, 204
 Magyar Korona pn. 230, 232x, 235
 Magyarlukafa 215
 Magyar Művelődés és a Kereszténység Konferencia 16
 Magyar Névtudományi Konferencia I. 140, 302; II. 303; III. 13, IV. 13, 16; V. 13, 16, VI. 16

- Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusa 15
 Magyar Nyelvjárások Atlasza 27
 Magyar Nyelvtudományi Társaság 18
 Magyaród 173
 Magyarok Nagyasszonya hgn. 214; t. 198
 Magyarország 17, 172, 196x, 204, 230 |~i német/szláv földrajzi köznevek atlasza 71| ~ Védasszonya hgn. 214
 Magyarszentmiklós 48; l. még Németszentmiklós, Szentmiklós, Zentmiclos
 Magyarszerdahely 17, 49; l. még Szerdahely, Zerdahel
 Magyar utca 71
 Máhomfa 47; l. még Mohonfalva
 Makacsos 246
 MAKÁR JÁNOS 167
 Makó környéke földr. nevei 77
 Makovëcz 280
 MAKOVICZKY GYULA 41, 124, 130
 Malafalva 40
 Maláka 153, 261
 Malakka-sziget 221
 Malató l. Monymalató
 Maletić selo 210
 Malomföld 184
 Malom-patak 71
 Malvina 94–6, 105, 114x
 MÁLYUSZ ELEMÉR 125, 142
 Mancí 2, 84, 95x, 96, 114
 Mancika 82
 MAŇCZAK, WITOLD 269x, 270
 Mánd 145
 MÁNDOKY LÁSZLÓ 127
 Manka bn. 114; rn. 121
 Mankus 246
 Mansvetus 189
 Manuel Komnenosz császár 225
 Manya 114
 Manyi 95–6, 114
 Manyika 114
 Mányoki ~ Manyoki 162
 MARÁCZ LÁSZLÓ 57
 Maraczý 162
 Maradék szn. 46
 Maradok ~ Maradók (?) 162, 166
 Marais 162
 Máramarosi helynevek 57
 Marcella 90
 Marci/ka 82
 Marczali 162
 Marczin csn. 171; rn 148
 Marcsa 81, 84
 MARCSEK TIBOR 279, 281–2
 Máraé 40
 Marfi ~ Markffy 162, 262
 Margit 89, 94–6, 103–4, 110–1, 114x, 171
 Margitka 81
 Mari 81, 83–4
 Mári 83, 90
 Mária 88–9, 94, 95x, 96, 103, 106, 111x, 114x, 170, 186x, 187x, 188–9, 256
 Maria Josepha Sophia Eleonora 172
 Maria Josephus 170
 Mária kongregációk 234
 Marian(n)a 106, 187x, 256x
 Mária Terézia királynő 169, 204, 211, 217, 243, 252
 Maribor hn. 261
 Maricza 171
 Marika 81
 Marina 187x, 256
 Maris 81, 83x
 Mariska 81, 83x, 114
 Márk 107, 171
 markafuttya (markalfútja) fn. 290
 Markal csn. 246x
 Markalf szn. 290
 Markfeulde 47
 Markffy l. Marfi
 Marko 171
 MARKÓ IMRE LEHEL 13, 16, 26x, 35, 38, 53–4, 90, 124, 128, 147, 188, 190, 196, 200, 204, 228–9, 239, 289, 298, 304, 307x, 309–10, 315, 316x, 317, 319
 Markoj 162
 Markó Krisztina 9
 Markos 162
 MÁRKUS FERENC 17, 309
 Maróc 47; l. még Morouch

- Márokföld 47, 173; l. még Markfeulde
 Marót hn. 158, 173 |~i csn. 162
 Márpurg csn. 261
 Márta 95, 114, 172, 118
 Márti 95–6
 Martina 90
 MARTINKÓ ANDRÁS 269
 Martinoffy 141
 Martinus 189, 253
 Martonfai 162
 MÁRTON GYULA 55, 289
 Márton(y) ~ Marton(y) csn. 162, 166x, 261x, 264; Márton kn. 95, 170–1, 186x, 254 | Marton hn. 173, 158 |~i csn. 162 |~i mn. 166
 Mártus 114
 Marx 254
 masinavászony fn. 291
 MASTRELLI, CARLO ALBERTO 123
 Máté/h ~ Mathé csn. 101, 256, 281
 MÁTÉ JAKAB 275
 Matek 171
 Matéss 281
 Mathé l. Máté
 MATICSÁK SÁNDOR 181
 MATIJEVICS LAJOS 60
 Matild 94–6, 114
 Matko ~ Mátko csn. 162, 166, 171
 Mátra 58
 Mátyás 90, 113, 171, 185 |~i csn. 141
 Mátyás Király pn. 232
 Matyi 81
 Matyó bn. 113; csn. 101
 Matyok csn. 162
 MAY, FERDINAND 203
 Mayo Clinic, USA 12
 Mazzag 262
 mazzagull tn. i. 290
 Medve pn. 231
 Medves csn. 162, 165
 meg- ik. 286
 megáld tn. i. 287
 megbubul tn. i. 286
 megellik tn. i. 287
 meglész tn. i. 286
 Mëglész rn. 120
 mëgmos tn. i. 286
 megnevezés 130
 megszólítás 130 |~i alaponéven 84
 mëgugarul tn. i. 286
 mëgvág tn. i. 286
 Megváltó pn. 231x, 233, 235
 mëgveszekedik tn. i. 286
 Megyecímer pn. 232
 Megyer 144
 Megyesi 253
 mëggy fn. 288
 Meggyes 144, 255
 mëkkésik tn. i. 286
 mëkkever tn. i. 286
 Mekszikó hn. 271 |~i csn. 261 |~puszta 261
 mëktësz ts. i. 286
 mëktuggya ts. i. 287
 MELICH JÁNOS 41, 70, 81, 82x, 86, 93, 111, 124, 125x, 127, 270, 274, 296, 302
 Mellasz csn. 246
 mellékoltár 195
 Ménaság helynevei 57
 Mënca 92
 Mënci 95x, 96
 Mëncses 262
 mënyasszon fn. 307
 Menyék csn. 153
 Menyéke hn. 153
 Mennyük csn. 153
 Mennyünk csn. 153
 Menyus 131
 Merei mn. 166
 Mérei ~ Merei ~ Mérey 162, 253
 MÉREI GYULA 217, 227
 Merena 47
 Merenje 198
 Merenye 146, 173 |~i csn. 162 |~i mn. 166
 Mérey l. Mérei
 Mérges 59 |~i hídja 59
 Merke 158, 173 |~i csn. 162 |~iek mn. 166
 Merki 162
 Mérleg pn. 233
 Mérő ~ Merő 162, 165, 173
 mestër (kántor) fn. 287

- Mészáros ~ Meszáros ~ Miczaros ~ Minszaros ~ Minszáros 162, 165–6, 172, 245, 264
 MÉSZÁROS EDIT 17, 320
 Mészáros Ferenc 26
 MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA 316x; l. még Varga Mária
 Meszes rn. 148
 Meszesgyörök 45, 146
 MÉSZÖLY GEDEON 11–2, 37, 82
 Meyer 172
 MEZEY LÁSZLÓ 195
 MEZŐ ANDRÁS 38, 51–3, 59, 61–3, 65, 71, 150–1, 171, 174x, 186, 190, 270, 274–5, 314
 Mezőföld 59
 Mezőkövesdi j. földr. nevei 54
 mezőlaki mn. 173
 Mezőtúr földr. nevei 55
 Mezzey 246
 Michael 280
 Michal 47
 MICHEL, LOUIS 128
 Miczaros l. Mészáros
 Micses 245
 Miferkunk rn. 120, 131
 MIGLIORINI, BRUNO 123
 Mihad 47
 Mihal csn.; l. még Hagy ~
 Miháld 47, 146, 158, 173x, 252; l. még Michal, Mihad
 Mihalfolwa 47
 Mihaljevec/Felsőmihályfalva 208
 Mihály 84, 97, 114x, 170–1, 185–6, 188–9, 256; csn. 256 | ~ Kovacz rn. 167
 Mihálydi mn. 166
 Mihályfa 47, 144, 215, 245, 246x, 255 | ~i csn. 162; l. még Mihalfolwa
 Mihályfalvi 162
 Mihályffi 141
 MIHÁLYFI ÁKOS 195
 Mihes 245x
 Mihok 171
 Mihovljan 210
 Mika 97
 Mike 97
 Mikefa 145
 Mikefalua 47
 Mikekarácsonyfa 47; l. még Karachonffalwa, Mikefa, Mikefalua
 MIKESY SÁNDOR 51, 86, 94, 105, 125, 126x, 127x, 272
 Miki 81, 84
 Miklai 162
 Miklós 97, 170–1 | ~ Deak rn. 167
 Miklósfá 17, 47 213, 252; l. még Sanctus Nicolaus, Szentmiklós
 Mikloss csn. 281
 Mikó kn. 97; csn. 101, 110x, 111–4
 Mikola 171
 Mikos 171
 Mikoviny Sámuel 58
 Miksa császár 231
 Miksavár l. Macinec 208
 Mikulec rn. 147
 Mil(l)ej ~ Mylei csn. 41, 280, hn. 100, 145, 252, 296, 300
 Milota csn. 153
 Milus rn. 121
 Mincsi bn. 114
 Mindenszentek cp. 225; hgn. 212 | ~-oltár 224; t. 198
 Mindszent (Zala-) 198
 Mindszentfa 198
 Mindszentkállya 145, 198, 200, 246
 Mindszenty József l. Pehm József
 Minerva Medica 232
 Minszáros l. Mészáros
 Miscoczi 280
 Misefa 47, 145, 255; l. még Myxefolua
 Miser ~ Miszer ~ Mizer ~ Mizers hn. és csn. 152, 162 | ~i csn. 152
 Misi 81, 84x, 114
 Misike 84
 Miska 82, 84, 14; rn. 122, 132, 137
 Miskák Saroltájok rn. 239
 Miskócz l. Miskolcz
 Miskolc(z) ~ Miskócz 65, 151, 221, 225, 260x | ~i csn. 151, 162, 260
 MISKOLCZY ISTVÁN 217, 227
 Miszaros l. Mészáros

- Miszer l. Miser
 Mitrovac 209
 Mizer l. Miser
 MIZSER LAJOS 17, 54, 59, 76x, 178x, 275
 Mizsér l. Miser
 Močile brdo 210
 Modest t. 197
 Modestus 189
 Modrus-fiumei róm. kat. püspökség 196
 Modrus-Fiume m. 208
 Modrusiensis, Dioecesis l. Segniensis Dioecesis
 Modrusi róm. kat. püspökség l. Zenggi és modrusi róm. kat. püspökség
 Moghorod 45
 Mogyoród helynevei 60
 Mohács 218, 220, 221x, 224–5, 233
 Mohonfalua 47
 Moldva vize 221
 Molitor 162, 165, 172
 MOLLAY KÁROLY 40, 58–9, 98, 124
 Molnár ~ Molnar 162, 165–6x, 172, 262–3 | ~i csn. és hn. 46
 Molnár Istvánné 298
 Molnárné Tóth Erzsébet 137
 Mono l. Aszaloi vagy ~
 MONOK ISTVÁN 314
 Monor csn. 162, 165–6
 Monori j. földr. nevei 55
 Monos 162, 166
 Monostorapáti 145
 Monoszló 145, 252
 Monymalató ~ Malató 59
 Móór csn. 280
 MOÓR ELEMÉR 86
 Mór hn. 223, 255 | ~i csn. 162, 255
 MORAVCSIK GYULA 93
 Móregyháza = Nyíregyháza 59
 Móric/z ~ Moricz 105, 115, 171x; csn. 101, 162; l. még Morics, Moritz, Morocz
 Móricza 141
 Morics csn. 280
 Moritz csn. 280
 mormicáll tn. i. 290
 Morocz csn. 252
 Morouch 47
 Morvay Péter 22
 Mosaburg 203, 213x
 Moson m. 151x, 218
 Mostanje 209
 MOULON, MARIANNE 128
 Moyses Abraham 253
 Mózes 188
 mozga fn. 305
 Mökönyös hn. 39
 Mraclin 198
 Mrežnica 168 | ~ olim Sv. na Mlaki 209
 Mrzopolje 209 | ~ dolnje, gornje 209
 MTA 12, 295–6 | ~ Magyar Nyelvészeti Munkabizottsága 17 | ~ Nyelvtudományi Intézete 13, 21, 76 | ~ Pécsi Akadémiai Bizottsága 17
 Mučna velika 210
 Mukács hn. 151 | ~i csn. 151
 Mukuts csn. 280
 Mumer 47
 Mumor 47; l. még Mumer
 Munkács hn. 151 | ~i csn. 151 | ~i gör. kat. püspökség 196, 206
 Muracsány l. Goričan
 Murad szultán 203
 Murakeresztúr 49, 200; l. még Kereszthwr, Keresztúr, Kerezthur
 Muraköz 61
 Murarátká 47; l. még Ratk
 Murasiklós l. Vratišinec
 Muraszemenye 50; l. még Scebenya
 Muraszentmária l. Sv. Marija
 Muraszentmárton l. Pomorje
 Muraszombat 63, 169
 Muravid l. Vidovec
 Murcsi rn. 148
 München 129
 művelődéstörténet 16, 140, 244, 301
 Mýlei l. Mil(l)ej
 Myxefolua 47
 N, NN 153
 NÁBRÁDI MIHÁLY 60
 Náci 82 | hgn. 216

- Nadasdi ~ Nádasdy 162, 188
 NÁDASDY KÁLMÁN 63
 nadrágbáttya mn. 290
 Nagy ~ Nagý 162, 166x, 262–3; l. még
 Haydu ~
 NAGYBÁKAY PÉTER 226
 Nagybakónak 158, 177, 213, 246; l. még
 Bakónak
 Nagybaldogasszony cp. 221x, 224–5
 NAGY ENDRE 54, 135
 Nagyesztergár 214
 R. Nagy Éva 269
 Nagy Ferenc 184
 O. NAGY GÁBOR 286–8
 NAGY GÉZA 46, 275, 289
 Nagygörbő 47, 144, 212; l. még Kurbeu
 Nagyhajzer csn. 246
 Nagyiratos helynevei 57
 NAGY IVÁN 179
 Nagy János 22
 NAGY J. BÉLA 136x
 Nagykanizsa 12, 16–7, 22, 49–50, 143, 146,
 148, 151, 158, 165, 169–70, 186, 213, 224,
 231, 245x, 246x, 253, 255 | ~i róm. kat.
 anyakönyv 169, 171, 188; l. még Kanizsa,
 Knysa
 Nagypapnak 49–50, 145, 156, 246, 253,
 255; l. még Copurnuch, Papnak
 Nagykátai j. földr. nevei 54
 Nagykónyi 59
 Nagykosztolány 197
 Nagykozár 69x
 Nagykőrös földr. nevei 55
 nagykőrösi ref. anyakönyv 168
 Nagykőrös utcanevei 60
 Nagykutas 45; l. még Kuthus
 NAGY LAJOS 168, 226
 Nagy Lajos király 217, 231
 Nagylengyel 46, 95, 145
 NAGY L. JÁNOS 315
 NAGY, LUDOVICUS 151, 184, 190, 200, 261,
 265
 Nagymarton 173
 Nagymihály 162
 Nagypáli 47; l. még Paly
 Nagypécsely 145, 252, 255
 Nagyrada 47, 146; l. még Rada
 Nagyrécse 49–50, 146, 158, 213, 252; l. még
 Rethe
 Nagyságosasszony nh. 116
 Nagyszeben 231
 Nagyszombat 220 | ~i ev. anyakönyv 168
 Nagyváradi 218, 220, 221, 222x, 223 | ~i gör.
 kat. püspökség 196, 206 | ~i róm. kat.
 püspökség 196, 205
 Nagyvázsöny 221–4
 Nagy Zsuzsa 196
 Nánási rn. 148
 NÁNÁSYNÉ NAGYIDAI ADRIENNE 60
 Nani 113
 Nanica 113
 Nápoly 232
 Náprádfa 47; l. még Napradfalwa
 Napradfalwa 47
 Naptáros rn. 119
 Náráj ~ Nárái hn. 158, 166, 173
 NÁRAY GYÖRGY 272
 Nardaj 162 | ~ Mátyás 158
 Nátan Rachel 253
 Nedec 168
 Nedeljisce/Drávavásárhely 208
 NEDUCSIN DRAGUTIN 54, 312, 316
 negatív adatok 273
 Négus rn. 119
 NEHRING, KARL 65, 176
 NÉKÁM LAJOSNÉ 230, 235
 nekiindul tn. i. 286
 Nelli 91
 Néma ~ Nema rn. 119, 162, 165
 Némedi hn. 59
 Nemes 162, 166x
 Nemesapáti 46, 144, 212, 245, 304
 Nemesbaldogasszonyfa 215; l. még Boldog-
 asszonyfa
 Nemesbük 212; l. még Bük
 Nemesdéd 158; l. még Déd
 nemesek száma 259
 Nemesgulács 213; l. még Gulács
 Nemeshany l. Hany
 Nemeshetés ~ Hetés 47, 245–6; l. még Hetes

- nemesi összeírások 15
 nemeskéri ev. anyakönyv 168
 Nemesnép 46, 173; l. még Nemesnepfalva
 Nemesnepfalva 46
 NEMES PÁL 59
 Nemespécseley 145, 252–3
 Nemessándorháza 47; l. még Sandorhaza, Sándorháza
 Nemesszentandrás 48, 255; l. még Szent-andrás, Zent Andreas
 Nemesszer 145, 246, 304
 Nemesvita 212; l. még Vita
 NEMES ZOLTÁN 289
 Németfalva 46, 173
 Német ~ Némét ~ Nemeth ~ Németh ~ Németh ~ Németh ~ Nimet ~ Nimeth 101, 142x, 162, 166, 245x, 252, 262–3
 NÉMETH GÉZA 126, 128, 288
 NÉMETH GYULA 93
 Németh Imre 54
 NÉMETH JÓZSEF 22, 26–7, 36, 156
 NÉMETH KÁROLY 67
 NÉMETH K. BÓDOG 180, 189–90
 NÉMETH PÉTER 59
 NÉMETH RENÁTA 182
 NÉMETH ZOLTÁN 57, 275
 Németszentmiklós 146; l. még Szentmiklós
 Nemett l. Németh
 Nempti 46
 Nempty 46
 Nemtudom 154
 Nemzeti Galéria 41
 Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 77
 Nemzeti Múzeum 41
 II., VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus 16
 Nemzetközi Névtudományi Bizottság 17, 129
 Nemzetközi Vöröskereszt 233
 néni nk. 137, 145
 neofita családneve 253
 nép fn. 287x
 népességösszeírások 15–6, 140, 154, 169, 211, | ~ és egyházlátogatási jegyzőkönyvek listája 143
 Neste r. magy. szn. 301
 Neszele/j 144, 296, 300
 NEUBNER, JOSEPH 220, 227
 Nevadai Állami Egyetem Ideglettani és Sejtbiológiai Intézete 12
 névadási indíték/motiváció 274
 névadási motivációk kereszteződése 178
 névadási szokások kölcsönhatása 302
 névdialektológia 179
 Nevegy hn. 154
 névélettan 43, 64
 név és társadalom 62
 Nevetlen csn. 154x
 Nevetlenfalva 154
 névföldrajz és szóföldrajz 182
 névhangulat 138, 274
 névhelyettesítők 15, 131, 167
 névjárás 179
 névjelentéstan 43
 névkiegészítők 131, 137, 274
 névszerű szók 131, 274
 névszociológia 16, 129, 169, 179x, 187, 252, 256
 névtani dialektológia 165
 Névtani Értesítő 18
 névtitkolás 182
 névtörténet 43
 névtudomány és nyelvjárástörténet 67 | ~ és stilisztika 129 | ~ és településtörténet 244
 névvonatkoztatás 135, 174, 232, 301–2
 Nicolaus episcopus t. 197
 Nics 280
 Nimet/h l. Német
 nincs othun (otthon) tn. i. 287
 NISSILÄ, VIJO 124
 Nitrai 280
 Nivegy hn. 154
 Nizü 245
 Noa 47
 Noah 229
 Noé cp. 223
 Nogoulkonya 47
 Nógrád m. 153x, 178, 255, 261x, | ~ földr. nevei 54x, 56
 Nóra 95

- Noreri ~ Noveri (?) 162
 Nóri 95
 Nosztan hn. és csn. 154
 Nova/j 47, 145, 173, 296; l. még Noa
 Novák 252
 Novaki 209
 Noveri l. Noreri (?)
 Novigrad 198, 210
 Novigrad Podravski 210
 Novo brdo 209
 Novoselac 197
 Noyon 220
 Nögeri ~ Nögheri 162
 Nusi 82, 84
 Nusika 84
 Nuz r. magy. szn. 301

 nyak fn. 288
 Nyár hn. és csn. 255 | ~i csn. 255
 Nyárad 40, 45
 Nyáregyháza helynevei 60
 Nyavalád 144, 185, 215
 Nyék hn. 58
 Nyelvi és kommunikációs kultúra az isko-
 lában konferencia 16
 nyelvjárástörténet 279
 NYERGES JUDIT 314
 Nyikó mente 62 | ~ helynevei 57
 Nyirád 144, 212
 Nyírbátori j. földr. nevei 54
 Nyíregyháza 59; l. még Ágasegyháza
 NYÍRI ANTAL 11–2, 286, 289, 299
 NYÍRKOS ISTVÁN 176, 178, 182, 275, 315
 Nyírlak 144
 Nyitra 223 | ~i róm. kat. püspökség 196, 205
 | ~m. 151x, 153, 158, 173, 185, 218
 nyóc kalács fn. 287
 Nyugat-Dunántúl 141
 Nyugat-Magyarország 225

 Obilič, Milos 203
 Obrčina 209
 Óbuda 220
 Óbudavár l. Budavár
 Ocular 280

 Očuna 210
 odavág'gya ts. i. 288
 Odor 162
 Odorgyán csn. 246
 Óhíd 48, 144, 212, 245, 246x, 255; l. még
 Ohyd
 Ohlál l. Oláh
 Ohyd 48
 Okos rn. 119
 Oktogon pn. 235
 Okučani 197
 Ola hn. 300; csn. 142
 Oláh ~ Ohlál ~ Olá ~ Olah ~ Ollá ~ Olya ~
 Olyá 101, 142x
 Olajág pn. 233
 Olasz ~ Olas ~ Oláss ~ Olász ~ Olaz 101,
 142x, 281
 Olgi 81, 84
 Olgica 82
 Olgika 81
 Oliwanchfalwa 47
 Ollál l. Oláh
 Ollar 47
 Ollár 144
 OLLÉ VIKTÓRIA 183
 Olok veliki 209
 Oltárc 49–50, 271; l. még *Oltarъсь, Oltarcz
 *Oltarъсь 49
 Oltarcz 49
 Olya ~ Olyá 281 l. Ola, Oláh
 ómás (almás) mn. 290
 ómásderes (almásderes) mn. 290
 Omeri csn. 151
 Omnium Sanctorum t. 197
 Ónfalva (Onyest) helynevei 57
 Onoma 17–8
 onomasztika 129
 onomato-dialektológia fogalma 14, 68–9,
 140, 179
 Onyest l. Ónfalva
 Oo 280
 Opera pn. 233
 Orbán ~ Orban ~ Orbány csn. 101, 162, 166,
 246
 Orbányosfa 47, 145; l. még Vrbanosfalwa

- Ormándhida 146
 Ormandj 162
 Ormándlak 47; l. még Lak, Vrmand
 Ormos 162, 166
 Orocha 46
 Oros 163, 165
 Orosháza utcanevei 60
 Orosz 142x
 OROSZ BÉLA 275
 Oroszlán pn. 231
 Orosztöny 17, 48; l. még Vruztum, Wrustin
 Oroszvár/Karlbürg 197
 Orsik/a 171
 Orsolya 90, 170–1, 189
 Országcímer pn. 232
 ORSZÁGH LÁSZLÓ 128, 240, 306
 országos főcéhek 218
 Országos Rabbiképző Intézet 182
 Országos Széchényi Könyvtár 76
 ort (irt) tn. i. 300
 Orta r. magy. szn. 300
 Ortaháza 47, 296, 300
 Orvos 163
 orvosok védőistene 232
 orvosság fn. 287
 Osnabrück 220
 Oštri vrh 197
 Ostvald l. Osvald
 Osvald ~ Osváld ~ Ostvald ~ Osvát 163, 166, 246
 Osvát l. Osvald
 Oszko ~ Oszkó csn. 153, 301
 oszlop fn. 154
 Oszlop hn. 154
 oszmán népn. 50
 Ószövecség 231, 233 | ~i zsidó nevek 254
 Osztopan hn. és csn. 154
 osztrák-magyar karitatív egyesület 233
 Osztrák-Magyar Monarchia 196, 204, 230, 235
 Oti 81
 OTKA Kutatói Fóruma 77
 Otteg csn. 152
 Ottó 90
 Ottog hn. 152
 Ottomány helynevei 57
 Ottonyi 152
 Óvár 220–1
 Ozalj 197, 199, 234
 Ozmánbük 47, 50; l. még Bük, Byk
 Ozyagh 45
 Öcs 145, 252x
 Öcsi/ke nh. 90, 110, 115x
 Ödön rn. 132
 ögyeb nm. 306
 Ölbő 59, 158, 173; l. még Eölböy mn.
 Őrangyal/ok hgn. 213–4; pn. 230, 234; l. még Szent Adorján és Őrangyalok
 ÖRDÖG FERENC 12, 16, 21, 22x, 26–8, 35, 51, 53x, 54x, 55, 60, 64–5, 67, 90x, 124, 128x, 135x, 137, 138–40, 141x, 150x, 168, 176x, 184, 185, 187x, 190, 196, 197x, 199, 217–8, 227x, 228x, 229x, 236, 252x, 255, 257x, 265, 274–5, 298x, 304, 307x, 309, 310x, 312x, 313x, 316x, 317x, 318x
 Ördög Ferencné 26
 Ördög Tamás 12
 Öreg rn. 108, 120; l. még Eöreg, Örög Dobosné
 örek fejsze fn. 288
 örmény katolikus 210; l. még újvidéki örmény kat. anyakönyv
 Örög Dobosné rn. 281
 Örs hn. 302; l. még Eörs
 Őrség 61
 Őrszentvid 197
 Örzse 81, 84; l. még Eörse
 Ősi 214
 Ötevény hn. 40, 302 | ~i út 40
 ötforintos ló fn. 287
 Ötvös 144
 Paah 45–6
 Pacha 47
 Pacsa 47, 146, 304; l. még Pacha
 Pacsatüttös 246
 Padányi Biró Márton 209, 211–2, 215, 243, 251–2
 Padár 47, 145, 246, 256x; l. még Podar

Paër 280
Paffi, Páffi, Pafi, Páfi l. Pálfi
Páhi Ferenc 60
Paior l. Pajor
Pais ~ Paisz csn. 48, 101, 130, 262–3, 281,
302
PAIS DEZSÓ 37, 40x, 41x, 45–6, 51, 55, 70, 86,
93, 105, 123, 124x, 125–6, 128, 130x, 140,
240, 270, 296–9, 310x, 312, 313x, 318, 320
Pais Dezsó-díj 18
PAIS LÁSZLÓ 300
Pais Sándor 26
Paisszeg 41, 48, 100, 148x
Paisz l. Pais
Pajor ~ Paior 163
Pajsjártó ~ Pays-Jartho csn. 130, 302
Páka 17
Paka Scenth Gurg 48
Pakod 47, 144, 246x | ~i csn. 163; l. még Po-
kud, Potoch
Pakrác ~ Pakrac 154, 197
Pakroc z csn. 154
Pál ~ Pal 103, 110–1, 171, 186x, 189; csn. 101,
163, 166
Pálffy, Pálffy, Pályf l. Pálfi
Pálfi ~ Paffi ~ Páffi ~ Pafi ~ Páfi ~ Pálffi ~
Pálffi ~ Pálffy ~ Pálffy ~ Pálffy ~ Pálffy,
Palfii ~ Pálffy ~ Palfy ~ Pálfy ~ Pálfy ~
Pálfy ~ Pállfi ~ Pallffy ~ Pállffy ~ Pállfi ~
Pallfi ~ Pálffy ~ Palyf y 41, 100, 141, 143,
163, 166, 246, 262 | ~ János 156x; l. még
Kanizsai Pálfi János
Pálfiszeg 47–8, 100
Pali 81, 171
Palika 81
Palin 17, 173
Palkonya 146
Pal(l)ko 171
PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM 304
Páros csn. 101
palotai esperesség 243, 251
Paloznak 145, 213, 252
palul tn. i. 291
Palush 281
Paly 47

Pally 171
Panacea 232
Panapista 253x
Pandur 163, 166
Pankasz 185
Panna 82–3, 171
Panni 82–3
Pannonhalma 59x | ~i bencés főapátság 196,
205
pap fn. 287
Pap 163, 166x, 263
Pápa ~ Papa hn. 163, 165, 173, 214, 219x,
220x, 222–4 | ~i csn. 163, 165 | ~i j. földr.
nevei 53
Paparka ~ Paporka 254, 256
Papista Horvat rn. 163, 166 | ~iffiu Takacs rn.
163, 166–7 | ~ Szabo m. 163 | ~ Szücz rn. 163,
166 | ~ Tot m. 163, 166 | ~ Varga m. 163, 166
Paplovec 209
papok száma 259,
Paporka l. Paparka
PAPP DEZSÓ 230, 235–6
PAPP GYÖRGY 63
PAPP LÁSZLÓ 22, 27, 32–3, 53x, 55, 83–4, 86,
90x, 124x, 135–6, 226, 227x, 228x, 229, 245,
299, 304, 307, 309–10, 316x, 319x
PAPP ZSUZSANNA 62, 65, 275
Parasceva t. 199
párhuzamos helynévadás 63
párhuzamos (magyar-török) személynéva-
dás 302
paripa fn. 291
Paris, Rex cp. 229
Párizs 129x
PÁRNICZKY JÓZSEFÉNÉ 57, 76
Parraghi 163
Paskai László 251
PASTINSZKY MIKLÓS 58, 76
Pat 47, 214; l. még Potoch
Patak 71
Pat(h)ay István 156x, 168
patikanevek területi megoszlása 235 | haza-
fias ~ 232 | ~ történeti rétegződése 235
Pátójai-kut 69
Pátró 173 | ~j csn. 163

- patrocínium l. templomtitulus
 Patrona Hungariae 214; hgn. 225
 Pattantyus ~ Pattanthys ~ Pattanthis 163, 165, 172
 Pátujai-kut 69
 Paula 172
 PAULER GYULA 171
 Paulus 253; csn. 163
 PAULUSZ JULIANNA 17, 319x
 PAVLOVIĆ, MILOVOJ 87, 90, 95
 Paxi 163, 280
 Pays-Jartho l. Pajsjartó
 PÁZMÁNY PÉTER 168, 243, 279–80 | ~ Katolikus Egyetem 13
 Péczely László 11
 Pécs 218x, 220, 222x, 224x, 231 | ~belváros telkei 58 | ~i Orvostudományi Egyetem 12 | ~i róm. kat. püspökség 196, 206 | ~i Tanárképző Főiskola 12
 Pécsbogota 69
 Pedi 163
 Pehem ~ Pemh ~ Phém 246x, 281x
 PEHM (Mindszenty) JÓZSEF 209x
 Peidl Béla 251
 Pelikán pn. 231, 233
 PELLE ATTILA 60
 PELLE BÉLÁNÉ 53, 60, 63, 226–7, 317x
 Pello 163, 165, 172
 Pemh l. Pehem
 PENAVIN OLGA 65, 83
 Péntekfalú 173
 Pentekfolua 48
 PÉNTEK JÁNOS 64, 179, 257
 Perdefeld 47
 Perenyi 163
 PERÉNYI KÁROLY 65
 Pereszeghi (!) 163
 PERESZLÉNYI PÁL 279
 Perlak 152, 208 | ~i csn. 151
 Pernészi ~ Perniszi 163
 Persa 261
 Pest 218, 219x, 220x, 221–3, 224x, 225
 Pest-Buda 232
 PESTI JÁNOS 53–4, 60, 65, 72, 76, 228, 289, 307, 310–1, 312x, 313, 316x
 Pestm. 14, 151x, 153x, 154, 158, 173, 255, 260 | ~ földr. nevei 54–6
 PESTY FRIGYES 21, 38, 56–7, 68–9, 76 | ~ helynévtárából: Békés m. 58; Bereg m. 76; Fejér m. 58; Gödöllői j. 58; Hont m. 76; Jászkunság 58; Komárom m. 58; Külső-Szolnok m. 58, 70; Máramaros m. 76; Pest-Pilis-Solt m. 76; Szabolcs m. 76; Tolna m. 57; Ugocsa m. 76; Ung m. 76; Zemplén m. 76
 Pete csn. 101
 Petend (Vigánt-) 145, 245, 255
 Péter 102, 133, 171, 186x, 189; rn. 123, 132
 Péterfi ~ Peterffi ~ Péterffi ~ Péterffy ~ Péterffy ~ Peterfi ~ Péterfy 141, 262
 Pétérke 81
 PÉTER LÁSZLÓ 60–1
 Pétervárad 223
 Petesháza 173
 Pethő, gersei 47
 Pethőhenye 47; l. még Henee
 PETHŐ ZSOLTNÉ NÉMETH ERIKA 60
 Peti 171; csn. 101
 Petina 209
 Petkó csn. 101
 Pető ~ Pető csn. 101, 163, 166
 Petőfi Sándor 105
 Petrakovo brdo 209
 *Petre rete 50
 Petrikeresztúr 47, 49, 145; l. még Kerezthur
 *Petri réte 50
 Petrivente 47x; l. még Vente
 Petrocz l. Petröcz
 Petröcz ~ Petrocz 163, 166
 Pettrethe 50
 PFEIFFER JÁNOS 141, 152, 189, 191, 282
 Phém l. Pehem
 Phenecz 281
 Philippus 253
 Philöb l. Fülöp
 piaci légy fn. 288
 Piczeli 245
 PIGLER, ANDOR 220, 227
 piktórútat tn. i. 291
 Piku bn. 112–3

- Pila bn. 90
 Pilacz 171
 PILGRAM GERGELY 272
 Piliske, patak 48
 Piliskefew 48
 Piliskezentmihál 48
 Pilis m. 255
 Pillogato rn. 163x | ~ Tot rn. 163
 Pince 173
 pingátat tn. i. 291
 Pintek 245x
 Pintér ~ Pinter ~ Pintir 163, 166, 245, 252,
 262–3
 Pintir l. Pintér
 Pinzes 245x
 pióka fn. 306
 Pipe helynevei 57
 Pipics 246
 Pircsi 113
 Piri/ke 81
 Piripari csn. 152, 154
 Piripócs ~ Piripocs hn. 151x, 152 | ~i csn.
 151, 154x
 Pirjbek l. Pribék
 Piros bn. 112
 Piroska 112–3,
 Pista 82, 83x, 112
 Pisták Roszkájja rn. 239
 Pisti 84
 Pistike 81–4, 112
 Pitomača 197
 Pitya 114
 Pityó 114
 Pityu/ka 114
 IX. Pius pápa 198, 215, 225, 273
 Placida császárné 219
 Plánder 306
 PLÁNDER FERENC 16, 304, 315
 Plavšinec 210
 plébánia 195
 Pléfejü rn. 119
 Plemenščina dolnja, gornja 209
 Plyske 48
 Pocz ~ Pócz csn. 163, 166
 Podar 47
 Podgorje 198
 Pod krizsom szh. hn. 69
 Podsanac szh. hn. 69
 Pod sáncom szh. hn. 69
 Podturen/Bottornya 208
 POGÁNY IRÉN 40
 Poják l. Pol(y)ák
 Pókafa 144
 Pokafalua 48
 Pókaszeptek 47; l. még Pokafalua, Szepetk
 Pokud 47
 Polcar (?) csn. 163
 pole rn. 148
 Polgár ~ Polgar 163, 252
 Polgári j. földr. nevei 53
 POLGE, HENRI 128
 Poljice 209
 Polka 142
 Pol(y)ák ~ Poják ~ Polak 101, 142x
 Pomeri hn. 151
 POMOGYI JÓZSEF 53, 312
 Pomorje/Muraszentmárton 208
 Pontificale Romanum 211–2
 Pór ~ Poor ~ Por 163, 166
 Poreč 209
 Porroghi 163
 Pórszombat 47, 49, 173; l. még Porzombat-
 hya
 Porzombathya 47, 49
 Posfölde 158
 Posföldi 166
 Posgai 163
 POSGAY ILDIKÓ 54, 60, 312, 316
 Posoni hn. 260
 Posonyi csn. 260
 Poszi rn. 148
 Poszondi (?) 255
 Potoch 47
 Poxa 280
 Pozuba 47
 Pózva 47; l. még Pozuba
 Pozsega 218, 221, 224 | ~ m. 154, 208, 255
 Pozsony 219x, 220x, 221–2, 223x, 225, 230–1,
 260 | ~i csn. 260 | ~i ev. anyakönyv 168 | m.
 57, 152x, 154, 261

- Pozsonyváralja 219, 221, 222x
 Požega 197
 Požegano, in comitatu 209
 Pöczár 163
 Pöczárdi 163, 166
 Pölöske 48, 145, 156, 173, 185, 246x, 254–5;
 l. még Plyske
 Pölöskefej ~ Pölöskefő 17, 48, 146, 173, 245x;
 l. még Piliskefej
 Pölöskefő l. Pölöskefej
 Pölöske-patak 48
 pör fn. 305
 Pördefölde 47; l. még Perdefeld
 Pörhöndi 163
 Pötréte 50, 146, 213, 245; l. még *Petre rete,
 *Petri réte, Pettrethe
 Prága (Csehország) 235 | ~ (Sümeg-) 145
 Predavac 197
 prédikátor nh. 161, 167 l. János ~
 Pregrada 168, 209
 Prelok ~ Prelog 152, 208 | ~y csn. 152
 Présli rn. 121
 Pribék ~ Pirjбек 163 | ~ Török rn. 163, 166
 Pribina szláv fejedelem 203, 213
 Prigorje 209
 Prikl 163
 Prilets 280
 Princip, Gavriilo 203
 Próféta pn. 233
 Pula ~ Pulya 145, 185, 253–5, 281
 pulutyka fn. 291
 Pulya l. Pula
 pupos rn. 305
 Puri rn. 148
 puritánok családneve 253
 Puserfi ~ Pusorfi 163
 Puskajarto 163
 Puskás 163, 262
 Pusorfi l. Puserfi
 Pusztapaáti 46, 147
 Pusztaderics 47; l. még Edelych, Ederics
 Pusztai 163
 PUSZTAI FERENC 299
 Pusztamagyaród 45, 95, 146; l. még Magya-
 ród, Moghorod
 Pusztaszentlászló 48, 146, 200; l. még Scenth
 Lazlow
 Pusztétó 262
 Putkovec 209
 Püspökné nh. 163, 167
 Püspök Uram nh. 163, 167
 qal tör. igenév 46
 Queuerreg r. magy. szn. 301
 Raaba 279
 RAÁTZ JUDIT 17, 60, 179, 180x, 181–2
 Rab 63 | ~ Csizmadia rn. 163, 167 | ~ Csökli
 rn. 163, 167 | ~ Horvat rn. 163, 167 | ~ Szabo
 rn. 163, 167 | ~ Tot rn. 163, 167
 Rábaköz 61
 Rábaszentandrás 273
 RAB JÁNOS 59
 Rabutin osztrák generális 184
 Ráchel 188
 Rác ~ Rácz ~ Racz ~ Rátsz ~ Ratz 101, 142x,
 163, 253x | ~ alias Farkas rn. 163, 166
 Ráckeve 221x | ~i esperesség 251
 RÁCZ ENDRE 11–2, 64–5, 82x, 83, 86, 90–2,
 95, 127, 128x, 136, 138, 176, 274–5, 299,
 311x
 RÁCZ ISTVÁN 178
 RÁCZ SÁNDOR 289
 Rád 145, 255
 Rada 47
 Radamos 173
 Radics rn. 118, 239
 Radič 49
 Radicypotaka 49
 Rádó 47; l. még Raduh
 RADOS JENŐ 219, 221, 227
 Raduh 47
 RÁDULY JÁNOS 57
 Raffáj 163
 r a g a d v á n y n é v a d á s : antonim szó
 szerepe a ~ban 240 | hangfestő szó szerepe
 a ~ban 133, 240 | hangutánzó szó szerepe
 a ~ban 240 | metafora szerepe a ~ban 133,
 240 | metonímia szerepe a ~ban 133, 240 | ~
 nyelvi eszköze 14, 132, 138–9

- ragadványnevek 138, 166, 180, 274 |
 belső keletkezésű ~ 305 | egyeztető birt.
 jelzős szerkezetű ~ 239 | életkorra utaló ~
 166 | ~ expresszivitása 241 | felekezet
 nevéből alakult ~ 166 | feleség ~e 149 | férj
 ~e + -né képző 149 | foglalkozásra utaló ~
 167 | ~ hangulata 134, 139 | ~ indítéka/
 motivációja 138, 239 | iskolai ~ 180, 182,
 274 | ~ jelentéstartalma 240 | jelöletlen birt.
 jelzős szerkezetű ~ 239 | -k többesjel a ~ben
 239 | külső keletkezésű ~ 305 | nem egyez-
 tető birt. jelzős szerkezetű ~ 239 | ~ örök-
 lődése 240 | ~ és stilisztika 133 | szleng ~
 180 | ~ szórendje 239 | testi tulajdonságra
 utaló ~ 167 | végvári katonaéletre utaló ~
 167
 ráhány tn. i. 288
 RAHNER, KARL 126, 227
 Rahoczki 163
 V. RAISZ RÓZSA 315
 Rajczy Pál 15, 251
 Rajk 173
 Rajkas csn. 154
 Rajki 151
 Rákár 246
 Rakcsa hn. 40
 Rakicsán 152
 Rákospalota helynevei 60
 Rakovac 209
 Raksányi 152
 Rám 145
 Ramacha 47
 RAMGE, HANS 72
 Ramocsa 47; l. még Ramacha
 Ránis 246
 Rántó ~ Rántó ~ Ranto 163 | ~ Csizmadia rn.
 163
 Rapoly l. Rupoly
 Raposka 145
 Rašča 197
 RÁSONYI LÁSZLÓ 178
 Rastušje 198
 Ratk 47
 Rátkai 163 | ~ György 156
 Ratsz ~ Ratz l. Rác
 ravennai dóm 219
 Rayk 46
 Rebeka 188
 Rechperger 172
 Reczei, Réczei, Reczey, Rétsei, Ricsei l.
 Récse
 Récse hn. 173x | ~i csn. Reczei ~ Réczei ~
 Reczey ~ Recsei ~ Retsej ~ Ricsei 163, 245
 | ~i Antal 158 | ~i Miklós 158 | ~i mn. 166
 Recsej l. Récse
 RÉDEI KÁROLY 59, 299, 313
 Rédics 49–50, 158, 173x | ~i mn. 166; l. még
 Radič, Radicypotaka
 REESCH, ALOYSIUS 228
 reformáció 217
 református anyakönyv 15
 református gyülekezetek 252
 reformátusok családnéve 252
 Regös Györgyné 22
 Reichsadler pn. 235
 Rékas 154 | Rhékassi csn. 281
 Reket rn. 119
 Remény pn. 230, 233
 Reménység pn. 233, 235
 Remete ~ Remethe 163, 165
 Rendek 144, 187; csn. 141
 Rendes 146
 Reno (USA) 12
 Repecskés rn. 137
 Rešetarovo 210
 Részégés rn. 120
 Részka 90
 Resznek 49–50, 173; l. még Reznuc
 Rethe 49
 Rétsei l. Récse
 REUTER CAMILLO 40, 58x, 65
 RÉVÉSZ IMRE 57
 RÉVÉSZ KÁLMÁN 156
 Révfalu 220
 rez (orom, csúcs) fn. 300
 Rezi 48, 145, 212x, 213, 245, 300
 Reznuc 49
 Rhadó 281
 Rhékassi l. Rékas
 Ribizli rn. 121

- Richardus 189
 Ricis ~ Riczis 163
 Ricsei I. Réce
 Ridei 245
 Rieka 210
 Rigács 144, 252
 Rigyác 50x, 173, 271, 296; l. még Rygyalch
 Rimaszombat 218
 Rita 106
 Rituale 152–4, 211
 Róbert 91, 132
 robot fn. 286
 Rochester (USA) 12
 Rochus t. 197
 ROELANDTS, KAREL 87, 90, 125, 128
 Rokolj 163
 Róma 16 | ~i út 40
 román. kat. anyakönyvek 15
 Román 101
 Romozi 163
 RÓNAI BÉLA 17, 53x, 54x, 64, 228, 275, 291, 307x, 310, 312, 316x, 317x, 318
 Ropoli, Ropolj l. Rupoly
 Ropoly Farkas 158
 Rosa csn. 163
 Rosarium Sanctissimi Trinitas 212
 Rozál bn. 112
 Rozália 103–4, 111x, 112, 186, 254
 Rozi/ka 81
 Rozina 172
 Roznyo 281
 Rózsafüzér rn. 120, 301 | ~ Királynéja t. 198
 Rózsahegy 219
 RÓZSA MIKLÓS 167, 314
 RÓZSÁNÉ LENDVAI ANNA 167; l. még Lendvai Anna
 Rózsa Sándor 105
 Rózi/ka 81
 Rozsnyói román. kat. püspökség 196, 205
 Rövid 252
 rubin fn. 154
 Rubin hn. 154
 Rubint csn. 154
 Rudi/ka 81
 Rumi 163
 Rupoly ~ Rupuly ~ Rupulyi ~ Ropoli ~ Ropolj 163, 165x
 RUZSICZKY ÉVA 239
 Rusznyák 142x
 rüsznye mn. 290
 Rygyalch 50
 -s helynévképző 45
 Saa 261
 Saaghi 279
 Saár csn. 153, 279
 Säär 279
 Saardi 279
 Saárközy 255, 279
 Säärvári 279
 Sabangos 256
 Sabariensis, Dioecesis 197
 Sabuk 163
 Saci 113
 Säel 280
 Safai 163
 Sáfár 163
 Ság hn. 300 | ~i csn. 163
 Ságod 47, 144; l. még Sagud
 Sagud 47
 Sáh hn. 261
 Saj ~ Saji 163
 Sala csn. 188
 Salabaktër rn. 119
 Salamanca 129
 Salamon kn. 188; csn. 101, 141, 188, 252, 261, 263; szn. 253x
 SALAMON IDA 57
 Salamonvara 48
 Salánki 163
 Salföld/e 146, 153, 213, 246, 255
 Salitromos 245
 Salomvár 48, 95, 144, 148 | ~ helynevei 60; l. még Salamonvara
 Salvinus 97
 Samariai 163
 SÁMBOKRÉTHY PÉTER 59
 Samson csn. 254
 Samtou 45
 Sámuel 173, 188, 280

- Sánc hn. 69; csn. 163, 165–6
 Sanctus Nicolaus 47
 Sand 214
 Sándor ~ Sandor kn. 83x, 103, 111x, 189; csn. 159, 163, 256, 261, 264
 SÁNDOR ANNA 180
 Sándorfi ~ Sandorffi ~ Sandorfi ~ Sándorffy 141
 SÁNDOR GYÖRGY 173
 Sándorháza ~ Sandorhaza 47, 145, 173, 253x, 256
 VIII. Sándor pápa 234
 Sanko Boldizsár 158
 Sánta rn. 123, 132, 163
 Sánta ~ Szánta 281
 Sánta Városi Borbély rn. 163, 166–7
 Sántos 215
 Sanyi 81, 83x
 Sanyika 81, 83x
 sápékkodik tn. i. 290
 Saptinovci 198
 Sára ~ Sará 188, 253
 Saramas 45
 Sárbogárd 233
 Sárd ~ Sard 48, 173
 Sárhida 48, 135–6, 145; l még Sarhyda
 Sarhyda 48
 Sári/ka 81
 Sarkan csn. 163, 165 | ~i csn. 163, 165
 Sarkanté 246
 Sarkanti ~ Szarkanti 246x, 281
 Sárkány Gabriel 244 | ~ István 166, 173
 Sárköz, tájegység 60, 61x, 255 | ~i csn. 255
 Sarlós Boldogasszony cp 221
 Sármellék 44, 146, 185, 212, 245x, 253–5; csn. 245x, 246 | ~i csn. 245
 Sarolta 113–4
 Sáros 271
 Sarosác 271
 Sárosd 144, 215
 Sáros m. 153–4
 Sárospatak 220
 Sárszeg 146
 Sartor 163, 165, 172
 Sarvaly 59
 Sarvari 163
 Sárvár utcanevei 60
 Sas pn. 231, 233
 Sasaj rn. 121
 Sasi 209
 Sáska 145
 Sas-vári 281
 Sátor hn. 152 | ~i csn. 152
 Sátoraljaújhely földr. nevei 76
 Sátoraljaújhelyi j. földr. nevei 54
 Sátorhely 58
 Sátorkő hn. 40
 Satyi bn. 114
 SAUVAGEOT, AURELIEN 127
 Savanu 280
 Savany l. Sovány
 Savanyó rn. 119
 Sávoly hn. 173 | Savol ~ Savoly csn. 158, 163, 166 | ~i mn. 166
 Scebenya 50
 Scenthanduryaspaha hn. 214
 Scenthelsebeth 48
 Scenth Lazlow 48
 Scenthynchlou 48
 Scent Laduzlo 48
 SCHEIBERNÉ BERNÁT LÍVIA 257
 schematizmus 195, 207
 schismaticusok családneve 253
 Schneider Miklós 54
 Schneller János György 172
 Schober János József 172
 SCHRAM FERENC 222
 Schreiber, Frau Ilse 137
 SCHREIBER, GEORG 217, 228
 SCHÜTZ ANTAL 126
 SCHÜTZEICHEL, RUDOLF 73
 SCHWARTZ ELEMÉR 105, 126, 128, 195
 Scim r. magy. szn. 301
 Ščitarjevo 168, 209
 Sebechke, patak 48
 Sebes-Körös 65
 Sebestin/y csn. 245
 Sebestyén 107, 188; csn. 101 | ~ társulatok 223
 SEBESTYÉN ÁDÁM 312

- SEBESTYÉN ÁRPÁD 31, 38, 54, 269, 275
 SEBESTYÉN IRÉN 239
 Sebők csn. 101
 Sécsenyi, Secsenyi I. Széchényi
 Séd, folyó 58
 Sédő 70
 Seg hn. 261
 Segesd csn. 163, 165 | ~i csn. 163, 165 | ~i
 esperesség 243, 251
 Segg csn. 261
 Segítő Mária pn. 231, 234
 Segniensis et Modrusiensis, Dioecesis 198
 Segvárd csn. 261
 Sehtur 45
 Šeketino brdo 209
 Selem 255
 Selnica 209
 Selnica/Szelencehegy 208–9
 Selyemcsuk 255
 Selyem-sziget 255
 Selyemtelek 255
 Selypestő 59
 Semjénháza 48
 Šemnica dolnja, gornja 210
 Sempte 220
 Senj 198
 Senye 47
 Sénye 47, 145, 185; I. még Senye
 Sepethnuk 50
 Sepsibesenyő helynevei 57
 Serarij ~ Sérarj 163
 SERÉDI JUSZTINIÁN 227
 Serpenyű 262
 SHERWOOD, PETER 63
 SIEBERT, JUTTA 235
 SIEGRIS, EMMERICH 235
 Sigmon csn. 246
 Siguer r. magy. szn. 301
 Sikat hn. 151
 Sikátor ~ Sikator csn. 163, 165–6
 Sikot hn. 151
 Sikota 58
 Siktai 151
 Silapos Vajda rn. 163, 167
 Silvester kn. 153
 Sima rn. 148
 Simo 163, 166
 Simon kn. 141, 188; csn. 101, 141, 163, 166,
 261, 263; szn. 253
 Simonfalvi 163
 SIMONFFY EMIL 55
 Simon János 28
 Simon-Judás napja 188
 Sipi rn. 148
 Sipos 163, 264
 Sirarij I. Serarij
 Sitkei 163
 Sixai 280
 V. Sixtus pápa 169, 243
 Skupica 210
 SLEUMER, ALBERT 195
 SMITH, ELSDON C. 40, 125
 SMITTLEIN, RAYMOND 73
 Sobotica/Kisszabadka 208
 Sofi 171
 Soissons 220
 Sokolovac 210
 Solochanus 97
 J. SOLTÉSZ KATALIN 70, 124–6, 211x, 216, 269x,
 270, 275
 Solymár 246
 SOLYMÁR IMRE 59, 62
 SOLYMOSI LÁSZLÓ 260, 265
 Solyom pn. 231
 Somajomi I. Szomajomi
 Somodi 58
 Somodor 158, 173 | ~i mn. 166
 Somogi, Somoghy I. Somogyi
 Somogy csn. 163, 165 | ~ m. 14, 74, 151x,
 152x, 153x, 154x, 158, 169, 173, 178, 215x,
 252, 255x, 260 | ~ földr. nevei 53, 76 | ~
 helységneveinek rendszere 60 | ~i csn.
 264, 280x
 Somogyaszaló 158
 Somogyi ~ Somoghy 163, 165x
 T. SOMOGYI MAGDA 182
 Somogyi Somos 153
 Somogysámson 158
 Somogyvár hn. 214 | ~i csn. 281
 Somorja 222

- Somos I. Somogyi Somos
 Soós Ágnes 41
 Sopángos 246
 Sophia Eleonora 172
 Sopony csn. 152
 Soponya hn. 152 |~i csn. 152
 Sopot 209
 Sopotnik 50
 Sopron 296 |~i ev. anyakönyv 168
 Sopron m. 151x, 153x, 154, 158, 173, 178,
 219–20, 222, 255, 260x, 261x
 Sopronszécsény 197
 SØRENSEN, HOLGAR 269
 Sormás 17, 45, 173 |~i csn. 281; l. még Sara-
 mas
 Sorosi ~ Sorossi 163
 Sós ~ Soós ~ Soos 163, 264
 Sósút 234
 Sováb 246
 Sovajczér ~ Sovaiczir 163
 sován mn. 290
 Sovány ~ Savany ~ Sovany 163, 166
 Sovatar (?) 163
 Söjtör 45, 173, 296, 300; l. még Sehtur
 Sörfőző 163
 Sörnye 215
 Sörös 263
 Sötét 281
 ŠRÁMEK, RUDOLF 181
 Srdinec 210
 Sriem 198
 Starigrad 197, 210
 Stephand 47
 Stephanus rex 208
 Stomfa 222
 Straža 210
 Stridóvár I. Štrigova
 Stridovo I. Štrigova
 Strigoniensis, Dioecesis 197
 Štrigova/Stridovo/Stridóvár 208
 Strinec 209
 Strmac 209
 struga szláv fn. 49
 Stukla rn. 147
 Stuksz ur rn. 119
 sukk fn. 306
 Sukoró 169
 Sully 163
 Sunog 280
 Suomalais-Ugrilainen Seura 295
 Surd 47, 173
 Surdesti 58
 Surján 59
 Surjánfalva 58–9
 Susa 171
 Suša 198
 Sušanje 197
 Suska 171
 Sutor 163, 165, 172
 Sutyori rn. 119
 Süle csn. 101, 253; l. még Sülye
 Süly 59
 Sülye csn. 245, 281
 Sümeg 144, 187–9, 231, 245x, 253x, 255x |~i
 román. kat. anyakönyv 188
 Sümegcsehi 46, 212x; l. még Csehi
 Sümeghi 163
 Sümegi Légrádi rn. 123, 132
 Sümegprága I. Prága
 Sümegrendek 212; l. még Rendek
 Sümsü rn. 120, 240
 Sürgyefalu 58
 Sütő ~ Sütö ~ Sütvő 163, 262–3
 Sütő Judit 196
 Sütvő I. Sütő
 Švarča gornja i dolnja 209
 Svedruža 209
 Sv. Helena Koruška 198
 Sv. Juraj u Trnu/Tüskeszgyörgy 208
 Sv. Marija/Muraszentmária 208
 Sv. Petar na Mlaki 168, 209
 Sv. Vid 198
 Svetojuski vrh 209
 SYLVESTER JÁNOS 280, 282x
 Syrmiensis, Dioecesis I. Bosnensis
 Szabad-föld/ek 69
 Szabad/i 261
 Szabadka 224
 Szabar 146, 173 |~i mn. 166

- Szabaton 173 |~i csn. 158, 163, 166
 Szabatonpuszta 159
 Szabó ~ Szabo ~ Zabó 163, 165–7, 172, 252x,
 262–6, 281 |~ Tot rn. 163; l. még Bako ~;
 Eoregh ~; Katona ~; Papista ~; Rab ~;
 Santa ~; Szentmiklósi ~; Szombatheli ~
 SZABÓ DÉNES 41, 124
 J. SZABÓ ERZSÉBET 60, 275
 Szabó Ferenc 17
 SZABÓ GÉZA 56, 64, 72
 SZABÓ G. FERENC 180
 GY. SZABÓ GYULA 57
 SZABÓ ISTVÁN 125, 127–8, 244, 270
 SZABÓ JÓZSEF 53x, 56, 59–60, 228, 289, 291,
 307, 310, 316
 SZABÓ LÁSZLÓ 53x, 54, 127, 228, 307, 310, 312
 Szabolcs kn. 112 |~i csn. 246x |~ m. 151,
 154x, 260–1
 Szabolcs-Szatmár -Bereg m. földr. nevei 53,
 54x, 55–6, 77
 SZABÓ T. ÁDÁM 59, 63, 65
 SZABÓ T. ATTILA 37, 55, 70, 81, 84, 86, 91,
 93–5, 127–8, 133, 135–6, 139, 274
 SZÁDECZKY LAJOS 217x, 228
 száj fn. 287
 Szakács ~ Szakacz csn. 63, 262 |~iak mn. 166
 Szakalatlan ~ Szakatalan 163
 Szakatalan l. Szakalatlan
 Szakmari 163
 Szakolca 221
 Szakos 163
 szakrális néprajz 218
 Szalacs 154 |~ helynevei 57
 Szálács csn. 154
 Szalai ~ Szalaj ~ Szalyay ~ Zalai 163, 245 |~
 aliter Kis Varga rn. 163
 Szalapa 50x, 144; l. még Zalapha
 Szalár csn. 152
 Szalárd 152
 Szalári 152
 Szalavari mn. 166
 Száli rn. 148
 Szaller 281
 Szalvador pn. 230x
 Szalyay l. Szalai
 Szambotŷ 163
 Szamosújvári gör. kat. püspökség 196, 206,
 Szancz l. Sancz
 Szánta l. Sánta
 Szántó ~ Szanto 145, 253; csn. 163, 166, 253
 SZÁNTÓ IMRE 158, 178
 szár fn. 154
 Szár hn. 154; csn. 141, 154
 szaracén népn. 47
 Szarándok hn. 154x, 256; csn. 154, 246, 256
 szararági mn. 290
 Szarka ~ Zarka 163, 166, 281; rn. 148
 Szarkanti l. Sarkanti
 Szárliget 58
 Szarvas csn. 254; pn. 231
 Szászfenes helynevei 57
 SZASZKÓNÉ SIN ARANKA 165
 SZATHMÁRI ISTVÁN 128, 133, 240, 274, 282x,
 298x, 310, 318
 Szathmáry József 56, 63
 Szatmári róm. kat. püspökség 196, 205
 Szatmár m. 151, 153x, 255, 260
 Szatta 185
 szavak és lexémák stílusértéke 306
 Százhalombatta földr. nevei 55
 százlábú rn. 147
 szebbebb mn. 305
 Szeb(b)ik csn. 154
 Szeben 222, 225
 SZEBENYI MÁRIA 16, 320
 Szebike hn. 154
 Széchényi ~ Secsenyi ~ Sécsenyi ~ Sze-
 csenyi ~ Szécsenyi ~ Zecheni 188, 279x,
 280 |~ Könyvtár 21
 Széchényi István pn. 232
 Szecsenyi l. Széchényi
 Szécsényi j. földr. nevei 54
 Szécsisziget 44, 47, 173; l. még Zechyzigeth,
 Zechyzigeth
 Szeé l. Szi
 -szeg 47–8
 Szeged 219x, 220x, 221x, 222x, 223–5, 234 |~
 földr. nevei 77 |~ környékének földr. nevei
 55 |~ utcanevei 60 |~i Tudományegye-
 tem 12

- Szegény 262–3
 Szegfalva 40
 SZEGFÜ LÁSZLÓ 58
 Szegvár 144, 252
 Székely ~ Székel ~ Székell ~ Szekely ~ Szeköl
 ~ Széköl csn. 101, 142x
 Székelycímer pn. 232
 Székelyföld 141
 SZÉKELY GYÖRGY 105
 SZÉKELY LÁSZLÓ 224, 228
 Székelyudvarhely utcanevei 60
 Szeker 163, 246
 szekereimék fn. 305
 Szekeres 262–4
 Székesfehérvár 218, 219x, 221–2, 225 | ~i
 esperesség 243, 251 | ~i róm. kat. püs-
 pökség 196, 205
 SZEKFI GYULA 125–6, 129
 SZEKFI LÁSZLÓ 64
 Szeköl, Széköl. Székely
 Szekremöntom rn. 120
 Szekriny 245
 Szekszárd 65, 218, 221x, 233
 Szelencehegy l. Selnica
 Szeles ~ Sziles 164, 245
 SZELESTEY IBOLYA 53x, 317
 Szél/l 163, 281
 Szelyi 245
 Szemai (!) 164
 szemantikai adaptáció l. családnevek ~ja,
 földrajzi nevek ~ja
 Szemere csn. 164
 s z e m é l y n é v / s z e m é l y n e v e k : ~
 alaktani kérdései 131, 182 | anya-
 könyvezett ~ 130, 273 | ~csere 138, 182 | ~
 dialektológiai jellemzői 140 | ~ földrajzi
 elterjedése 129 | ~ funkcionális vizsgálata
 130 | ~ hangtani kérdései 182 | ~helyet-
 tesítők 182 | ~ időbeli/vertikális vizsgálata
 140 | írásbeli ~ 14, 130, 136–7 | ~ mor-
 fológiai szerkezete 131, 274 | nem anya-
 könyvezett ~ 130 | ~ -szerkezetek 138 |
 szóbeli ~ 14, 130, 136–7, 273 | ~ térbeli/
 horizontális vizsgálata 140
 személynévfajták 138
 szemérmescsuszpájz fn. 291
 Szemes csn. 164
 Szémő hn. 154
 Szempc hn. 154, 219, 223
 Szemü csn. 154
 Szencz csn. 154
 SZENDE ALADÁR 299
 SZENDE TAMÁS 135
 SZENDREY ÁKOS 83
 Szennai 164
 Szent Adalbert cp. 223–4
 Szent Adorján hgn. 213; t. 200, 203x, 213; l.
 még Zent Vdrian
 Szent Adorján és Őrangyalok t. 203
 Szent Ágoston cp. 224
 Szent Alajos hgn. 214
 Szentandrás (Nemes-) 145 | ~ (ma Hévíz btr.)
 145 | ~ apostol cp. 218, 220, 224; hgn. 212–
 3, 214x; t. 199; l. még Zent Andreas
 Szent Anna cp. 219; hgn. 213–4; t. 198, 200
 Szent Antal, Pádai cp. 224; hgn. 213, 214x,
 215; t. 198
 Szent Antal, Remete cp. 220–1
 Szentantalfa 145, 200
 Szent Athanáz cp. 224
 Szentbalázs 146, 173, 253; cp 223
 Szentbékállya 145, 200
 Szentbenedek hn. 158, 173; hgn. 213, 214x |
 ~i csn. 164 | ~i mn. 166
 Szent Bernát 273; cp. 220, 224; hgn. 214;
 pn.. 234
 Szent Bertalan apostol cp. 219; t. 199
 Szent Borbála cp. 220, 223 | ~oltár 224; pn.
 234
 Szent Cecília cp. 219x, 220
 Szent Crispinianus l. Szent Crispinus
 Szent Crispinus és Crispinianus cp. 220, 225
 Szentcsalád hgn. 212
 Szent Damján szn. 49; l. még Szent Kozma
 és Damján
 Szent Dávid cp. 229
 Szent Domonkos hgn. 212–3
 Szent Donát hgn. 212, 214
 Szent Dömötör mártír t. 199
 Szent Elek hgn. 214

- Szent Eligius cp. 220
 Szentendre 218x, 220 |~i j. földr. nevei 54;
 pn. 235; ~ utcanevei 60
 Szent Erhardt cp. 220
 Szenterzsébet hn. 173 | ~, Árpádházi hgn.
 214
 Szentés rn. 120
 Szentes környéki helynevek 59
 Szentes utcanevei 60
 Szent Ferenc, Assisi cp. 221; hgn. 214x; t.
 199 | ~, Paulai hgn. 213 | ~, Xavéri cp. 221;
 hgn. 212
 Szent Flórián cp. 221, 226; hgn. 212, 214
 Szent Fülöp apostol cp. 224
 Szent Fülöp és Jakab apostol t. 199
 Szent Georgy Var I. Szentgyörgyvár
 Szentgrót 144, 245, 252x, 253 |~i csn. 164
 Szentgrót-Polgárváros 252, 254
 Szent György hn. 198; csn. 164; cp. 224–5;
 hgn. 212; t. 197–9
 Szent Györgyfi 164
 Szentgyörgy-hegy 212
 Szent Györgyi 164
 Szentgyörgyvár ~ Szent Georgy Var 146,
 158, 173, 184, 200, 265 |~i mn. 166
 Szentgyörgyvölgy 151, 200 |~i csn. 151
 Szentháromság cp. 224–5; hgn. 212x, 213–4;
 pn. 230, 231x, 234; ~szobor 223; t. 198–9
 Szent Ignác hgn. 216
 Szent Ilona hgn. 214 | ~oltár 224
 Szent Imre cp. 221x, 225; hgn. 213, 214x | ~
 plébánia 251; t. 200
 Szentimrefalva 212–3, 215; l. még Sárosd
 Szent István hn. 198; pn. 230, 232
 Szent Istvánd 198
 Szent István király 48, 129, 203, 213, 251; cp.
 221, 223; hgn. 212–4; t. 198–9
 Szent István protomártír cp. 221, 223; hgn.
 212
 Szentiván 48x, 144, 198
 Szentjakab 146 | ~ apostol cp. 224; hgn. 212;
 l. még Szent Fülöp és Jakab apostol
 Szentjakabfa 145, 200
 Szentjános hn. 173, 234; ~ evangelista cp.
 219, 229 | ~, Istenes/Avilai hgn. 214; pn.
 234 | ~, Keresztelő cp. 219; hgn. 212–4; t.
 198–9 | ~, Nepomuki cp. 221, 224; hgn.
 214; t. 198 | ~ Olajban főtt cp. és t. 223
 Szent József 273; cp. 219, 223, 229; hgn. 212,
 214x; t. 198–9
 Szent Judás-Tádé cp. 220
 Szent Károly, Borromeo, ábrázolat 223; hgn.
 213, 214x
 Szent Katalin, Alexandriai cp. 218, 222; hgn.
 212; t. 170, 198
 Szent Kereszt hn. 198 | ~ felmagasztalása
 hgn. 212–3; t. 198–9
 Szent Kilián cp. 222
 Szentkirály hn. 173, 198; csn. 164 | ~i csn.
 164; l. még Zenthkyral
 Szentkirályszabadja 198
 Szent Kozma 49
 Szent Kozma és Damján 49; cp. 222; hgn.
 212; t. 199
 Szentkozmadombja 49, 200; l. még Cusma-
 domian, Ewry Kozmadomyan, Kozma-
 damján
 Szent Krisant cp. 222x, 224
 Szent Kristóf cp. 222; hgn. 212x
 Szent László hn. 198, 208; cp. 221, 224–5;
 hgn. 213, 214x; t. 198
 Szentlászlóegyháza 145, 198, 221, 224,
 253
 Szentlélek pn. 230, 234; t. 199
 Szentlisló 41, 48, 135–6, 146; l. még Scenth-
 wynchlou
 Szent Lőrinc cp. 219, 222, 225; hgn. 212,
 213x, 214; t. 203
 Szent Lőrinczi csn. 164 | ~ János 158
 Szent Lukács evangelista cp. 219, 229; hgn.
 212–4
 Szent Margit, Alacoque hgn. 215 | ~, Anti-
 ochiai hgn. 212 | ~, Árpádházi hgn. 214
 Szentmargitfalva 48–9; l. még Zentmargit-
 falva
 Szent Mária hn. 198, 200; pn. 234
 Szent Mária Magdolna cp. 219; hgn. 214
 Szent Marianna 187
 Szent Marina 187
 Szent Márk evangelista cp. 223

- Szent Márton hn. 146, 173, 198; szn. 184; cp. 219, 222; hgn. 212–4 | ~i csn. 164; ~-szobor 229; t. 198
- Szent Máté apostol t. 199
- Szent Matild hgn. 215
- Szent Mátyás apostol cp. 220; hgn. 214
- Szent Medárd cp. 223x
- Szentmihály 146, 198, 255; cp. 218, 224–5; hgn. 212x, 214–5; t. 198–9
- Szent Mihály és Gábor arkangyal t. 199
- Szentmihályfa 145, 198
- Szentmihályhegy 173
- SENTEMIHÁLYI IMRE 21, 26–7, 305x
- Szentmihályúr 49, 198
- Szentmiklós 146, 173; Szentmiklós (ma Miklósfa) 146, 198, 252; cp. 222; hgn. 212; t. 198–9 | ~i Szabó rn. 164, 166 l. még Zentmiclos
- Szent Miklósfalva 198
- Szent Modest l. Szent Vid és Modest
- Szent Móric t. 171
- Szent Orbán cp. 222–3
- Szent Pachomius l. Szent Posthumius
- Szent Pál hn. 198; cp. 220, 224 | ~ helynevei 57 | ~i csn. 164, 281
- Szent Peregrinus cp. 222
- Szent Péter hn. 198; cp. 220x
- Szent Péter és Pál apostolok cp. 220; hgn. 212–3, 214x; t. 198–9
- Szent Péterfa 198
- Szentpéterföldre 49, 198
- Szent Péterszeg 198
- Szent Pétertelke 198
- Szentpéterúr 49, 145, 198, 200, 246, 304
- Szent Posthumius ~ Szent Pachomius cp. 222
- Szent Rókus cp. 219, 223x; pn. 234
- Szent Rozália hgn. 212, 214; pn. 234; | ~-szobor 223
- Szent Sebestyén cp. 223x
- Szent Severinus cp. 222
- Szent Simon apostol cp. 220
- Szent Teréz, Avilai hgn. 214; pn. 234
- Szent Vazul, Nagy t. 199
- Szent Vencel l. Szentlisló
- Szent Vendel hgn. 214, 215x; t. 200
- Szentvid hn. 152; cp. 222, 225
- Szent Vid és Modest pn. 234
- Szent Wolfgangus 272; cp. 222
- Szenvedi csn. 152
- Szenye rn. 147
- Szenyei 281
- Szennyai 281
- Szep ~ Szip/p 164, 245x
- SZÉPE GYÖRGY 70, 140
- Szepesi róm. kat. püspökség 168, 196, 205
- Szepes m. 151, 152x, 178
- Szepesmindszent 168
- Szepetk 144, 245, 296
- Szepetnek 50x, 173, 296; l. még Sepethnuk, Sopotnik
- Szepezd 146
- SZÉP KATALIN 17, 319, 320x
- Szerdahely 63, 146, 173
- Szerecsen pn. 231x, 232
- Szerémi róm. kat. püspökség l. Boszniai és szerémi róm. kat. püspökség
- Szerém m. 255, 261
- Szerende csn. 154, 256
- szérü mégy tn. i. 287
- szervita rend 222
- szerzetesrendek 231; l. még cisztercita rend, ferences rend, irgalmasok rendje, jezsuita rend, karmeliták, szervita rend
- Szeszkazán rn. 119
- Szévíz 48
- Szi ~ Szeé 164, 166
- Sziág 45
- Szidó l. Zsidó
- Sziget 146 | ~i csn. 164
- Szigetvár 233
- Szigliget 146, 213
- Szijarto ~ Szijarto ~ Szi Jártó ~ Szyjárto 164–5, 172, 281
- Szijártóháza 48, 173; l. még Zygyarthouhaza
- Szijarto, Szi Jártó l. Szijarto
- Sziktivkar 65
- Szilág 45 | ~i csn. 164
- Szilágysági helynevek 58

- Szilas 164
 Sziles l. Széles
 Szilvagy 45, 93, 173; l. még Ozyagh, Szivagy, Zyluagh
 Szilveszter 90, 112
 SZILY KÁLMÁN 128
 Szilyva l. Sziva
 szinkronia-diakronia kérdése a tulajdonnevek körében 272
 Sziplak ~ Sziplok csn. 141, 245
 Szip/p l. Szep
 Szirc csn. 154
 SZITA LÁSZLÓ 65
 Szitas 164
 Sziva ~ Szilyva 245–6, 281
 Szivagy 45
 Szlovénia 262
 Szmodics 306
 Szobi Kis rn. 164, 166
 Szoboszló hn. 152, 260; csn. 260 | ~i csn. 152, 260
 szobrászok védőistene 232
 szociolingvisztika 15
 Szófia 129
 Szókratész 232
 szól tn. i. 287
 Szolga 262–4
 szólítónevek 14, 131x, 138x, 273
 Szolnok 224 | ~i j. földr. nevei 54
 Szolnok m. 224 | ~ földr. nevei 54x, 55–6
 Szomajom 158, 173 | ~i csn. 164 | ~i mn. 166
 Szomajori (!) l. Szomajomi
 Szombatfa 173
 Szombatheli Szabó Imre rn. 166
 Szombathely 40, 63, 65, 67, 158, 173 | ~i róm. kat püspökség 196, 205, 225
 SZOMBATHY VIKTOR 65
 Szomolnok 221
 Szomszéd András 54
 Szormási l. Sormás
 Szőce 169
 Szőcz l. Szűcs
 Szőc 144, 185
 Szőke ~ Szőke ~ Zőke hn. 69x; csn. 164, 166, 280–1
 Szökrény 262
 Szőlős (Vindornya-) 145; Szőlős (Balaton-) 145, 245 | ~ Szolos (!) csn. 153 | ~i csn. 164
 Szőlyős l. Szőlős
 Szőör 280
 Szőrös ~ Szőröss hn. 255–6; csn. 255–6, 281
 Szőröspusztá 255
 Szrenyi 151, 154
 Sztalin-földek 70
 szultán fn. 177
 Szupatak 60
 Szurkos rn. 147
 Szűcs ~ Szűcs ~ Szücz ~ Szöcz 164–6, 172, 252, 263
 Szüket 281
 Szűnős csn. 154
 Szűnöse hn. 154
 SZÜTS LÁSZLÓ 141, 312
 Szüveges 281
 Szűz Mária 231; pn. 234; hgn. 212–4, 216; t. 198, 200 | ~ látomása t. 199 | ~ menny-bevitele cp. 224; hgn. 212; t. 199 | ~ Purifikációja cp. 225 | ~ Szeplőtelen Fogantatása cp. 223, 225; hgn. 212; t. 199 | ~ születése t. 199; | ~-tisztelet 187; l. még Szent Mária
 Szviz(?) 164
 Szyjártó l. Szijarto
 Taal 279
 Tabán 59
 táci ref. anyakönyv 168
 Taddeus l. Thaddeus
 Tádé 188, 300
 Tádika hn. 300
 TAGANYI KÁROLY 47, 232, 236
 Tagyon 145
 tájnevek 62 | ~ alaktana 64
 Takács ~ Takác ~ Takacs ~ Takasz ~ Takats 164, 166, 262, 263x; l. még Papista iffiu Takacs
 TAKÁCS JÓZSEF 54
 TAKÁCS JÓZSEFNÉ 312, 316
 TAKÁCS LAJOS 59, 64
 Takasz l. Takács

- Takats ~ Takáts l. Takács
 Takó 130, 301; l. még T(h)akó
 takony fn. 288
 Taksony helynevei 57
 tál fn. 305
 Talád hn. 154
 Talált ~ Találtt csn. 154, 281
 Talát csn. 154, 246
 Talián ~ Talian ~ Taljany ~ Tallian ~ Tallián
 ~ Tulián 101, 142x, 256
 Taliándörögd l. Dörögd
 Talod hn. 154
 P. TÁLOS ENDRE 59
 TÁLOS GÉZA 59
 Tallyai 164
 Tamás csn. 101, 261
 Tamása 101
 Tamás(i) csn. 261
 Tamás Mária 196
 Tanár ur nh. 110, 131
 tanítók száma 259 | ~ védőistene 232
 Tánkó rn. 121
 Tantalics Béla 22, 26
 Tantalics József 26
 Tanyanevek 63
 Tányér csn. 262
 Tápé földr. nevei 77
 Tapolca 145, 189, 212–3, 245–6 | ~i esperes-
 ség 251 | ~i j. földr. nevei 53 | ~i róm. kat.
 anyakönyv 188
 TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA 58, 76
 Tapsi rn. 119, 133
 Tapsony hn. 158; csn. 164; ~iak mn. 166
 taq tör. ige 301
 Tardoskedd 63
 Tárnok (Zala-) 145
 Tarnuk 45
 Tarodi 252
 társadalmi helyzet és a névadás 301 | ~ és a
 névhagyomány 301
 Tarsul 246
 Tarto ~ Tharto 164
 TASSYNÉ SZELESTEY IBOLYA 53, 228, 316
 tát tn. i. 300
 Tata hn. 219 | ~i csn. 164 | ~i János 158
 Tatabánya 65
 Tatár 142x, 262
 Tata-Tóváros 219
 Tata utcanevei 60
 tátika fn. 300
 Tátika 213, 300
 Tavaszi Mari rn. 136
 Tēca 113
 Tegeder Menyhért 172
 Tegla veto 281
 Tekeneu 45
 Tekenyé 45, 144, 212–3, 246; l. még Tekeneu
 Tekes-Kér 255
 Tekintetesasszony nh. 110
 Teknyő-völgy 70
 teleknevek 21
 TEMESI MIHÁLY 54, 56, 70, 240, 312, 316
 Temes m. 154, 255, 261
 temetés fn. 290
 templomcím + -falva (-fa) 49 | ~+ -földre 49 |
 ~-úr; l. még templomtitulusok
 templom kegyura 212
 templomtitulusok 195, 213, 273 | ~ időrendi
 rétegződése 200 | ~ izoglosszái 200
 Ténta 261x
 Tēra 81
 Tērcsi 112
 teréfa fn. 305
 teremtn. i. 287
 Teréz/ia 103, 111–4, 254
 Terézi 305
 Tēri/ke 81
 térképvázlat a helységekről 26, 31
 területnevek 72
 Teskánd 50, 185; l. még Tuskand
 Teuteus hn. 46, 174
 Teutus hn. 174
 T(h)addeus ~ Taddeus 188, 300
 T(h)akó 101
 Thalasi 164
 Tharto l. Tarto
 Theotimus 97
 Thetheusiskaz hn. 174
 Thofeu hn. 174
 Thofew hn. 174

- Thoot, Thot, Thót, Thoth, Thóth, Thott, Thóth I. Tót
 Thuisses szn. 174
 THURY ETELE 156, 170
 Thútössy 174
 Thythews hn. 174
 Thythws hn. 174
 Thwthews hn. 174
 TIBÁD LEVENTE 57, 60, 62, 64
 Tibali I. Tobolyi
 Tibi 81, 84, 95–6
 Tibold 107
 Tiboli I. Tobolyi
 Tibor 95, 103, 106, 111x, 132
 Tici bn. 115
 Tihamér 97
 Tihany csn. 164–5 | ~i csn. 164–5
 Tikosi 164
 tikpavilon fn. 291
 Tilaj 50, 145; I. még Chaktylai
 Tilda 96
 TIMAFFY LÁSZLÓ 54, 65
 TIMÁR GYÖRGY 65
 Timea 106
 Tini 96
 Tinódi Sebestyén pn. 233
 Tislér ~ Tislir 245, 260, 264
 Tiszafüredi j. földr. nevei 54
 Tiszaölki j. földr. nevei 54
 Tiszaszőlös 62
 Tiszaszug 59
 Tita csn. 164
 Titi/ke bn. 112, 132
 Titkár nh. 110
 titutekint tn. i. 290
 Tivadar kn. 95–6; csn. 164
 Tizedes 262
 Tizenkét apostol I. 12 apostol
 Tóbiás 173, 188
 Tobolyi ~ Tibali ~ Tiboli ~ Tubulyi 164, 166
 tódom (tudom) ts. i. 305
 Tófej 44, 146, 174, 246; I. még Eghazasthofew, Kysthofew, Thofeu, Thofew, Tofeu, Toufeu
 Tofeu hn. 174
 Tojó rn. 148
 TOKODY ÖDÖN 210
 TOLCSVAI NAGY GÁBOR 182
 Tolmac 47
 Tolna 221x, 223, 229
 TOLNAI VILMOS 81, 91, 96
 Tolna m. 14, 136, 153–4, 158, 173, 255x | ~ földr. nevei 53, 76x | ~ helységneveinek rendszere 60
 Tomacskó rn. 120
 Tominovoi 209
 Tomka csn. 164
 TOMPA JÓZSEF 64, 91, 128, 135
 Tonai 164
 Tončić selo 210
 Tóni 82
 Tonsor 164–5, 172
 Toot, Toót, Tóót, Tooth, Toóth, Tóóth, Toott, Tóótt, Tooth, Toótt, Tóótt, Tot, Toth, Tóth, Tott, Tótt, Totth, Tótt I. Tót
 Topos 164
 Toppancs rn. 119
 Torda 97 | ~ m. 151, 185
 Torlos csn. 164–6
 Torma 164
 Tormafölde 48
 TORMA ISTVÁN 64
 Tornyiszentmiklós 48
 Torockó helynevei 57
 Torockószentgyörgy helynevei 57
 Torok I. Török
 Torpetus 97
 Tósok 220, 224, 255 | ~y csn. 255
 Tót ~ Thoot ~ Thot ~ Thót ~ Thoth ~ Thóth ~ Thott ~ Thóth ~ Toot ~ Toót ~ Tóót ~ Tooth ~ Toóth ~ Tóóth ~ Toott ~ Tóótt ~ Tooth ~ Toótt ~ Tóótt ~ Tot ~ Toth ~ Tóth ~ Tott ~ Tótt ~ Totth ~ Tótt ~ Töot (!) 101, 142x, 143, 164, 166, 252, 262–3, 281; rn. 123, 132, 164, 166; I. még Barna ~; Papista ~; Pillogato ~; Rab ~; Szabo ~
 Toteus szn. 174
 Tótgurab 197
 TÓTH ÉVA 17, 319x
 TÓTH ILDIKÓ 17, 319

- TÓTH IMRE 127x, 289
 TÓTH KATALIN 53, 54
 TÓTH LAJOS 55
 Tóth László 181
 TÓTH LŐRINC 55
 TÓTH MÁRIA 17, 319
 Tóti 261 | ~ Lengyel Farkas 158
 Tótszentmárton 48, 200; l. még Zenthmarton
 Tótszerdahely 49 l. még Zerdahel
 Tót utca 71
 Toufeu hn. 174
 tökcserép fn. 291
 Tökmag rn. 118, 240
 Tököli rn. 148–9
 tökös mn. 305
 Tökös csn. 255
 Tökösszeg 255
 Tölcsány 144, 246
 Töll hn. 165
 Tölös hn. 146
 Töltöri 260
 Tömlöcz tarto 164 | ~ János 158
 Töt l. Tot
 Tördemic (Badacsony-) 146
 Török ~ Torok (!) ~ Török ~ Török ~ Török
 142x, 262, 264; l. még Pribek ~
 Törökbálint hn. 59x
 TÖRÖK BRIGITTA 57
 Törökszentmiklósi j. földr. nevei 54
 Törtél hn. 260
 történeti statisztika 244
 Törtöl hn. 260
 Tötö ~ Tötő csn. 174
 Tötösi ~ Tötösy 174
 Tött(h)ő csn. 174
 Töttös hn. 174
 Tövises szn. 174
 Transdanubien 98
 tréfa l. teréfa
 Trencsén m. 151x, 152, 154, 185, 223, 255
 Trencsén város 223
 Trészka 81
 Trézsi 81
 Trianon 214
 Tridentinum 225
 tridenti zsinat 203–4
 Trieszt 231, 235
 Trnje 209
 TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 279, 282
 Trombitás ~ Trombitas 164–5, 172, 262
 Trotyi Feszés rn. 119
 Tseke 280
 Tsepeli l. Csepeli
 Tsike 164
 Tsoknai l. Czoknai
 Tsondor l. Czondor
 Tuba rn. 121
 Tubiczinus 164–5, 172
 Tuboly 41, 100, 130, 301
 Tuboly Eliza 41
 Tuboly Róza 304
 Tubol(y)szeg 48, 100
 tubul tör. ige 301
 Tubulyi l. Tobolyi
 Tuet r. magy. szn. 174
 tulád tn. i. 287
 tulajdonnevek mint történeti-társadalmi
 képződmények 270
 tulajdonnevek névföldrajza 183
 tulajdonnevek nyelvi eszköze 274
 tulajdonnév fogalma 182, 269
 tulajdonnévi heteronímia 274
 tulajdonnévi homonímia 274
 tulajdonnévi metonímia 301
 tulajdonnévi poliszémia 274
 tulajdonnévi szinonímia 274
 Tulián l. Talián
 Tuli Dani rn. 109
 Tumboras 160
 Tunder csn. 154
 TUNGLI GYULA 53, 275, 317x
 Tur 164
 TURI RÓBERT 316x
 Túrkeve földr. nevei 55
 Turle 50
 Turniscsa 158, 173
 Turnišče hn. 158
 túró fn. 154
 Turó ~ Turo hn. és csn. 154, 255
 Turol hn. 154, 255

- Turós ~ Turos 164
 TÜRÓS LÁSZLÓNÉ 54, 312, 316
 Turul hn. 154
 Tuskand 50
 *tušqan tör. fn. 50
 tušqandi tör. fn. 50
 Tutó csn. 174
 Tutu rn. 119
 tutyi fn. 290
 tutyizik tn. i. 29
 Tüdő 164
 tüke fn. 305
 Tükrös rn. 119, 240
 Tünd hn. 154
 Tünde 105
 Tündér csn. 154
 Tűrje ~ Türgye hn. 50x, 151, 156 | ~i csn. 151x; l. még Turle, Curilja zemlja, vas
 Tüskés rn. 148
 Tüskeszentyörgy 200; l. még Sv. Juraj u Trnu
 Tüskeszenty Péter 48, 200; l. még Zenthpeter
 Tütő ~ Tütő csn. 174
 Tütös hn. 175; csn. 261 | ~i csn. 174x, 261
 Tüttő csn. 174x
 Tüttös hn. 146, 174, 261; csn. és szn. 174; l. még Thythews, Thythws, Thwthews
 Tüzes rn. 147
 tűzharang hgn. 212
 Tzepeli l. Csepeli

 Tyuk rn. 120

 ubony fn. 291
 Udbina 209
 Udvari (Balaton-) 145, 173
 UDVARI ISTVÁN 58, 275
 Udvarnok 144, 153
 Ug hn. 59
 Ugocsa m. 151x, 153x, 185
 Uj ~ Uy csn. 164
 Újfalu (Kerka-) 145, 173
 Uji-Vári 281
 Uj Keresztén 281
 Újlak ~ Uylak 146, 173 | ~i csn. 164; l. még Wilok
 Uj polgár ~ Ujpolgár 256x, 262, 281
 Újudvar 44, 146, 173, 185, 213, 245x | ~i csn. 164
 ÚJVÁRI BÉLA 57
 Újváros 220, 223 | ~i csn. 164
 Újvidék 218, 220, 223x | ~i örmény kat. anyakönyv 210 l. sz. jegyzet
 Uk(k) 144, 212–3, 255 | ~i csn. 252
 Uldaricus 189
 Ung 146 | ~m. 251, 253, 260x
 unitarius családneve 253
 Unter-Bildein l. Alsóbeled
 UNTI MÁRIA 54, 317
 Uppsala 129
 uradalmi tisztviselők száma 259
 T. URBÁN ERIKA 275
 Urbáni csn. 141
 Urbanus 189
 Úr mennybemenetele hgn. 213
 Úrnapja cp. 225
 Úr színeváltozása hgn. 213
 uszik tn. i. 288
 Utas hn. 152 | ~i csn. 152
 utcaneveink elszíntelenedése 65
 út- és utcanevek 21
 Uy l. Uj
 Uylaki l. Újlaki
 Uy Varasi l. Újváros

 Üdvözítő pn. 233
 Üllő 158
 Ürmény 223–4
 Üst Vilmos 28
 Üveges 262

 Vác/z 159, 173, 219x, 220x, 221x, 223 | ~i csn. 164 | ~i vagy Kis 164, 252 | ~i rn. 164, 166 | ~j. földr. nevei 54 | ~i róm. kat. püspökség 196, 205
 Vadalmás 45
 VADAS FERENC 53x, 60, 228, 316x
 Vadász hn. 63
 Vaga 164
 Vágó Gyula 28
 Vágy 164
 Vait/h szn. 234

- Vajda ~ Vayda ~ Wayda 164, 172, 252, 256,
262 | ~ János 158 | ~i csn. 164, 167; l. még
Czabai ~; Josa ~; Silapos ~
Vak ~ Vhak ~ Wakk 167, 281 | ~ Csizmazia rn.
164 | ~ Vendel rn. 290
VALACZKA ANDRÁS 59
valag fn. 287
VALENTÉNYI GÁSPÁR 225, 228
Valentinovo 209
Válicka–Cserta–Kerka-vidék 300
Valkó m. 178, 260x, 261
Valkonya 47; l. még Kysuolkonya, Nogoul-
konya
Vállus 45, 145; l. még Walus
VÁLYI ANDRÁS 184, 191, 200
Vándolló 262–3
VÁNDOR LÁSZLÓ 158, 165x, 167x
VANYÓ TIHAMÉR 209, 243, 251, 257
-vár 47–8
Váradolaszi 224
Váradvelence 223
Várallya csn. 164–5 | ~i csn. 164–5
Váras hn. 151
Varasd 40, 151–2, 153x | ~m. 151–2, 153, 208
Varasdiensis, Comitatus 209–10
Várda 158, 173 | ~i mn. 166
Varga ~ Vorga ~ Warga 164–6x, 172, 246,
256, 262, 263x, 272, 306; l. még Kakucza
~; Papista ~
H. VARGA GYULA 182, 315
Varga János 26, 185
VARGA JÓZSEFNÉ 180
VARGA KATALIN 81–3, 95, 128
VARGA MÁRIA 53–4, 307, 317x, 318x, 321
Vargáné 136 | ~ Rozi 136
Varga Pistáné 136
Varga Rozi 136
Vargaszeg 48
VARGHA DAMJÁN 126
VARGHA KÁROLY 57
VÁRKONYI IMRE 53, 60, 289, 310
Varoš 209
Városház pn. 235
Városi (Komár-) 151, 173; mn. 151, 166
Városlőd 225
Városmajor pn. 235
Várpalota 218
Varsani ~ Warsani 164
Várvi 164
Várvölgy 212, 213x; l. még Zsid
Vasaly csn. 164
Vasarhel 49
vásártartás jogára utaló szó 49
vásártartás napja +-hely 49
Vasas l. Karosi ~
Vasboldogasszony 48, 148; l. még Bodug-
azonfalua
Vas m. 14, 59, 151, 152x, 153x, 154, 169, 173,
178, 185, 255, 260x, 261x | ~ földr. nevei
53, 76
Vaspör 50, 144, 184; l. még Wosper
Vass 281
Vastag Gyurka 287
Vászoly 145, 252x
Vátka 213
Vaydai, Vaydáj l. Vajda
Vayter szn. 234
vazsvëlla fn. 288
Vduarnok 45
Veczkend 50
Véged 144
Végh 264
VÉGH GYULA 228
VÉGH JÓZSEF 14, 21x, 22, 27, 32–3, 51, 53x, 55,
63, 74, 76, 90x, 126, 226x, 227, 228x, 229,
239, 289, 304, 307, 309x, 310x, 312x, 316x,
317x, 319x
vegyes házások 253
Veitel szn. 234
Veiter szn. 234
Veit/h szn. 234
Veix szn. 234
vékony mn. 288
VÉKONY GÁBOR 62
Velemeriç 197
Velence 221
Venac 209
Venceslaus 189
Vendi/ke 81
Venéce 65; l. még Weneche

- Venje 209
 Vente 47, 165
 Ventepusza 165
 Věra 81
 Vérasztó 262
 Verebélj 164
 VERES PÉTER 135
 Verhovecz hn. és csn. 153
 Verib 245
 Věri/ke 81
 Verjod 253x
 Verona 110–1
 Věronka 81, 84; rn. 148
 Verőce m. 208
 Veseiek mn. 166
 Vestergan/in csn. 153; l. még Festerfomb,
 Vestergon, Vesztergam, Vesztergom/b,
 Veszterkom, Westergan
 Vestergom/b l. Vestergan/in
 Vestergon l. Vestergan/in
 Veszprém 219, 221x, 222, 223x, 225, 299 | ~i
 esperesség 243, 251 | ~i j. földr. nevei 54 |
 ~i ref. anyakönyv 168 | ~i róm. kat. püs-
 pökség 141, 196, 205, 213, 215, 225 | ~i
 Püspöki Levéltár 251
 Veszprémgalsa 213; l. még Galsa
 Veszprémi ~ Beszpimi ~ Veszpremi ~ Vesz-
 primi ~ Veszprinyi ~ Wespremi ~ Wesprimi
 164, 166
 Veszprém m. 14, 151x, 152x, 153–4, 169, 178x,
 215, 255x, 261x | ~ földr. nevei 53–4, 77 | ~
 helységneveinek rendszere 60
 Veszprimi l. Veszprémi
 Veszprinyi l. Veszprémi
 Vesszős hn. 174
 Vesztergam l. Vestergan/in
 Veszterkom l. Vestergan/in
 Vēszi bn. 112
 Veternica 210
 Vezekini 164
 vezeus r. magy. szn. 174
 Vhak l. Vak
 *Vica 94x, 96x
 Vid 172
 Vida szn. 199, 234
 Vidacs ~ Vidács szn. 234
 Vidak szn. 199
 Vidiak mn. 166
 Vid martyr t. 197x
 Vidor 107; rn. 147, 149
 Vidos/a szn. 199, 234
 Vidov dan szh. fn. 200, 234
 Vidovec 197, 200; l. még Muravid
 Vidovics csn. 234
 Vidus szn. 199, 234
 Vigánt 145; csn. 141; l. még Petend
 Víg Gizella 28
 Vig/h 164
 vigyor fn. 305
 Viktória 96
 világ fn. 287
 VILLÁM JUDIT 289
 villanyos fn. 291
 Vilmos kn. 172
 Vince 90, 97
 Vinci 81
 VINCZE LÁSZLÓ 17, 54, 60, 65, 176, 314–5
 Vinczellyér 245; l. még Winczellyér
 Vindornyafoke 48, 246; l. még Fok
 Vindornyalak 145, 212
 Vindornya-patak 48
 Vindornyaszőlős 45, 50x, 212–3 254; l. még
 Szőlős, Vyndurna Sceuleus
 Vindős 245
 Vineia circa Matrem 210
 Vinica 209
 Vinocza csn. 152 | ~i csn. 152
 Vinski vrh 210
 VINZENZ, ANDRÉ DE 98, 124, 181
 Virág 256
 Virág Benedek 304x
 VIRÁGH FERENC 65
 VIRÁGH GÁBOR 275
 Visay 164
 Visk helynevei 57
 Visnyei 164
 Vissi 164
 Vita 145
 VITÁNYI BORBÁLA 17, 54–5, 60, 177, 269, 307x,
 316–8

- Vitaris 164
 Vitenyéd 144
 Vitéz 262
 Vitko szn. 199, 234
 Vitkovics csn. 199, 234 | ~né 137, 199
 Vix szn. 234
 Vízkelet hn. 152 | ~i csn. 152
 Vízköz 61
 víznevek 72
 víznév +-falva 48
 vízrajzi nevek 60
 Vizvari 164, 166
 vizvirág fn. 291
 Vízsolly helynevei 60
 Vlajslav 210
 Vnorch 50
 VOGL MÁTÉ 229
 Voit 234
 Vojsak 209
 Vonyarcvashegy 50x; l. még Vnorch
 Vorga l. Varga
 Voyvoda Boroniensis nh. 154, 165, 172
 vő fn. 287
 Vöckönd 50, 144, 246; l. még Veczkend
 vőgy fn. 288
 Völgyifalu 173
 Vörös 263
 VÖRÖS ANTAL 64
 Vörösberény 169
 Vörösegyháza 11 | ~i csn. 281
 VÖRÖS FERENC 179–80
 Vörös Kereszt pn. 230, 233
 Vörösmarty Mihály 304; pn. 233
 VÖRÖS OTTÓ 17, 53, 56, 61, 64–5, 312
 Vörös Rák pn. 231
 Vörösszeg 48
 Vörü hn. 145
 Vratišinec/Murasiklós 208
 Vrbanosfalwa 47
 Vrbovac 197
 Vrbovčak 198
 Vrhi 209
 Vrmand 47
 Vruzum 48
 Vučjak 209
 Vyndurna Sceuleus 45, 50
 Vzturgar 46
 Wagner, Richard 220
 Wakk l. Vak
 Walus 45
 Warga l. Varga
 Warsani l. Varsani
 WEISGERBER, LEO 86, 90, 98, 124
 Weneche 165x
 Wespremi l. Veszprémi
 Wesprimi l. Veszprémi
 Wesprimiensis, Dioecesis 197
 Westergan l. Vestergan/in
 Wien l. Bécs
 WIJER, H. J. VAN DE 129
 Wilok 44
 Winczellyér 281
 Wolf hn. 272; csn. 254x, 272
 Wolfgangus kn. 272
 Wosper 50
 Wrustin 48
 Wyfalw 44
 Wythened 47
 yborfa 47
 -ynja szláv képző 49
 ZABECH, FARHANG 269
 Zabo l. Szabó
 Zagoritz 164, 166
 Zagrab csn. 152 | ~i csn. 152
 Zágráb 220 | ~i csn. 260 | ~i róm. kat. püspökség/érsekség 168, 196, 206, 225, 234, 254, 260
 Zagrabiensis, Archidioecesis 197, 208
 Zagrabiensis, Comitatus 209x, 210
 Zágráb m. 151x, 152x, 153x, 208, 260
 Zagrad 209
 Zagradei 210
 ZAICZ GÁBOR 168, 191, 314
 ZAIMOV, JORDAN 310
 Zajk 47; l. még Zoueyk
 Zakal 164, 301
 Zala, folyó 50, 224; l. még Zalam

- Zalaapáti 46, 146, 203, 213, 221, 304; l. még Apathy
- Zalabaksa 48, 95; l. még Baksa, Boxafolua
- Zalabér 47, 144, 212, 246, 254; l. még Byr
- Zalabesenő 46; l. még Besenew, Besenő
- Zalaboldogfa 49; l. még Bodogazzonfalua, Bodugazonfalua, Boldogfa
- Zalacsány 47; l. még Chan, Csány
- Zalacséb 17, 47; l. még Cheb, Cséb
- Zalaegerszeg 16, 22, 44, 144, 148x, 156, 212–3, 221–2, 295x, 296, 298x | ~i esperesség 243, 251 | ~i román. kat. anyakönyv 188; l. még Egerszeg
- Zalaerdőd 185; l. még Nyavalád
- Zalagyörmörő l. Györmörő
- Zalahaláp 213, 216; l. még Haláp
- Zalaháshágy 45; l. még Háshágy, Hassaagh
- Zalahidvég l. Hidvég
- Zalahosszúfalu 185; l. még Hosszúfalu
- Zalai l. Szalai
- Zalaigrice 46; l. még Igrice, Igrich
- Zalai Hírlap 15, 41, 147
- Zalaistvánd 47; l. még Istvánd, Stephand
- Zalakaros 47, 158, 245x, 246 | ~i csn. 164; l. még Caros, Karos, Korus
- Zalakomár 50, 151; l. még Kamar, Komarь
- Zalakoppány 47, 245, 246x; l. még Copan, Koppány
- Zalaköveskút 44; l. még Kueskuth
- Zalalövő 40, 45, 184; l. még Lövvő, Luuew
- Zalam, latin tárgyeset 50
- Zala m. 15–7, 21, 50, 74, 86, 90, 141, 150x, 151x, 152x, 153x, 154x, 158, 169, 173, 178x, 184, 187, 208, 215, 255x, 260x, 261x, 300–1 | ~ földr. nevei 53–4, 76 | ~ helységneveinek rendszere 60
- Zalameggyes 213; l. még Meggyes
- Zalamerenye 47, 158, 212x, 246; l. még Merena, Merenje, Merenye
- Zalamindszent 144, 185; l. még Mindszent
- Zalán 97
- Zalapataka 144
- Zalapha 50
- Zalasárszeg 44; l. még Sárszeg
- Zalasabar 47, 158; l. még Szabar, Zobor
- Zalasántó 45, 213, 246; l. még Samtou, Szántó
- Zalaszegvár 213; l. még Szegvár
- Zalaszentbalázs 48, 200, 245, 246x; l. még Szentbalázs, Zenthbalas
- Zalaszentgrót 48, 148, 156, 200, 212, 245–6; l. még Szentgrót, Zent Gyrolt
- Zalaszentgyörgy 48, 144, 200, 254; l. még Zalayzenthgywrgy
- Zalaszentiván 48, 148, 200; l. még Szentiván
- Zalaszentjakab 48; l. még Szentjakab, Zenth Jakaph
- Zalaszentlászló 48, 145, 200; l. még Zenth-laszlow
- Zalaszentlőrinc 48, 200; l. még Zenthlewrincz
- Zalaszentmárton 48, 246; l. még Szent Márton, Zenthmarton
- Zalaszentmihály 48, 200, 246; l. még Piliske-zentmihal, Szentmihály, Zenthmyhal
- Zalaszentpéter 144; l. még Zenthpeter
- Zalaszombatfa 48, 185; l. még Szombatfa, Zombat falua
- Zalatárnok 45, 95, 152; l. még Tárnok, Tarnuk
- Zalaudvarnok 45, 185, 246; l. még Udvarnok, Vduarnok
- Zalaújlak 44, 158, 213x, 246; l. még Újlak, Wilok
- Zalavár ~ Zalavar 48x, 146, 158, 173, 188, 203, 213
- Zalavég 246; l. még Véged
- Zalayzenthgywrgy 48
- Zánka 145
- Zaránd m. 178, 255x
- zarándok fn. 154
- Zarga 164
- Zarka l. Szarka
- Zászló ~ Zaszlo hn. 154x, 261; csn. 154, 261
- Zaszlop hn. 154
- Zászlótartó csn. 154, 261
- Zavar hn. és csn. 152 | ~i csn. 152
- Zavoti 164, 166
- Zebecke 48; l. még Sebecke, Zebuske
- Zebik csn. 154
- Zebuske 48

- Zecheni l. Széchenyi
 Zechyzigeth 47
 Zechyzygeth 44
 ZELLIGER ERZSÉBET 179, 252, 257
 Zemplén m. 151x, 152, 178
 zenészek védőistene 232
 Zengg-Modrusi püspökség 168, 206
 Zent Andreas 48
 Zent Gyrolt 48
 Zenthbalas 48
 Zenth Jakaph 48
 Zenthkyral 48
 Zenthlazlow 48
 Zenthlewrincz 48
 Zenthmarton 48x
 Zenthmyhal 49
 Zenthpeter 48
 Zent Iwan l. Herbathfalva
 Zentmargitfalua 49
 Zentmiclos 48
 Zent Vdrian 48
 Zerdahel 49x
 Zerechen pn. 231
 Zerényi 151
 Zerín hn. 151; csn. 246
 Zerinyi 151
 Zetejin hn. 40
 Zida 164
 Zigány l. Czigan
 ZILIO, GIOVANNI MEO 87, 90
 Ziloi ~ Ziloj 164
 Zimány 215
 ZIMONYI ISTVÁN 59
 Zimre 60
 Zingari 209–10
 Zirc 214, 234; l. még Szirc csn.
 ZLINSZKY ALADÁR 127
 Zobhár 281
 Zobor 47
 Zolderdo hn. 154
 Zoli 81, 84
 Zolika 81
 ZOLNAI BÉLA 125, 133
 ZOLNAI GYULA 93
 ZOLNAY LÁSZLÓ 218, 229
 Zoltán hn. és szn. 154; csn. 177, 261; kn. 97, 103, 106, 110x, 111; szn. 154
 Zoltán-Gulács hn. 177, 261
 ZOLTÁN JÓZSEF 217, 229
 Zombat falua 48
 Zombathel 49
 Zoueyk 47
 Zouorog r. magy. szn. 301
 ZOVÁNYI JENŐ 156
 Zöd hn. 154; csn. 154, 305; mn. 154
 Zöderdö csn. 154
 Zöke l. Szöke
 Zöld hn. 154
 Zöldág hn. 154; csn. 154, 281
 Zöld Ágh 154
 Zölderdő hn. 154
 zörge ~ zörgő fn. és mn. 154
 Zörget csn. 154
 zörög tn. i. 154
 Zörök hn. 154
 *zray 'Meer, See' 299
 *zraya 'Meer' 299
 *zraya 'Meer' 299
 Zren(y)i ~ Zrényi 151
 Zrin hn. 151 | ~i csn. 151; l. még Zerín
 Zriny ~ Zrinj csn. 151
 Zrinyi 151; pn. 233; l. még Szrenyi, Zerényi, Zerinyi
 Zrínyi Miklós 158, 199
 Zrínyi-Újvár 158
 Zvečaj prednji, zadnji 209
 Zvirišće 210
 Zygeth 44x
 Zyluagh 45
 Zyugyarthouhaza 48
 zsákke fn. 305
 Zsámbék ~ Zsámbok 58
 Zsár hn. 152; csn. 152 | ~i csn. 152
 Zsebők 101
 zsellérek száma 259
 Zsenge ~ Zsengő 59
 Zsid hn. (ma Várvölgy) 145
 Zsidó ~ Szidó 142x, 254, 281 | ~k száma 259
 zsidó-német nevek l. jiddis nevek

Zsiga kn. 81; csn. 101

Zsigmond 189

Zsigra hn. 152 | ~i csn. 152

Zsitkóc 173, 271x

Zsodos 262

Zsófi 84

Zsófia 171, 189

Zsolna hn. 152 | ~j csn. 152

Zsögöd helynevei 57

Zsuzsanna 103, 106x, 110–1, 170–1, 186x,
188x

Žitkovci 271

12 apostol cp. 220

Rövidítések és jelek

a.	=	alatt
a. a. O.	=	am angeführten Ort; idézett helyen
Acta Univ. Szeged.	=	Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Ethnographica et Lingusitica. Sorozat. Szeged.
ALingu.	=	Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. Folyóirat. Budapest. I(1951)–.
ÁNyT.	=	Általános nyelvészeti tanulmányok. Sorozat. Budapest. I(1963)–.
ÁSZ.	=	Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004.
Benkő-Eml.	=	Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1991.
BMFN.	=	Baranya megye földrajzi nevei. I–II. Pesti János vezetésével gyűjtötték a Pécsi Tanárképző Főiskola hallgatói, pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos tanácsadó Ördög Ferenc. Közétette Balogh Lajos, Barics Ernő, Gerstner Károly, Heilmann József, Hoffmann Ottó, Király Lajos, Neducsin Dragutin, Ördög Ferenc, Pesti János, Posgay Ildikó, Rónai Béla, Takács Józsefné, Temesi Mihály, Túrós Lászlóné. Szek. Pesti János. Pécs, 1982.
bn.	=	becézőnév
BN.	=	Beiträge zur Namenforschung. Folyóirat. Heidelberg. I(1949–1950–XVI. 1965). Neue Folge I(1966)–.
btr.	=	belterület(e)
bzw.	=	beziehungsweise; illetőleg
C.	=	Az 1950-es évek közepén készült első kataszteri térkép vázlata (croquis).
cp.	=	céhpatrónus
CzF.	=	Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, [később] Budapest, 1862–1874.
CsángSz.	=	Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Hrsg. von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. Helsinki, 1936.
Cs.; Csánki	=	Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest, 1890–1913. [A Hunyadiak kora Magyarországon részeként. A IV. kötetet Fekete Nagy Antal írta: Trencsén vármegye. Budapest, 1941. A Hunyadiak kora Magyarországon című mű részeként.]
Csánki-index	=	Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Összeállította Ördög Ferenc. Budapest, 2002.
csn.	=	családnév

CsnSz.; Kázmér	=	Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Budapest, 1993.
d. h.	=	das heisst; azaz
ÉA.	=	Édes Anyanyelvünk. Folyóirat. Budapest. I(1979)–.
elav.	=	elavult
ELTE	=	Eötvös Loránd Tudományegyetem
ErdMúz.	=	Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. I(1874)–IX(1882). – I(1884)–LII(1947).
ÉrtSz.	=	A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Budapest, 1959–1962.
Ethn.	=	Ethnographia. [Később egy ideig alcím] Népélet. Folyóirat. Budapest. I(1890)–.
ev.	=	evangélikus
fn.	=	főnév
FN	=	Familienname; családnév
FNESz	=	Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Budapest, 1988 ⁴ .
FNMíSz.	=	Földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Összeállította Fábíán Pál, Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede. Budapest, 1965
gör. kat.	=	görög katolikus
gúny.	=	gúnyos
Gy.; Györffy	=	Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. 1987., IV. 1989.
hgn.	=	harangnév
hl.	=	heilig; Szt., szt., szent
HMFN.	=	Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Papp László és Végh József. Budapest, 1970. – II. A füzesabonyi járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Végh József és Papp László. Budapest, 1976. – III. A hevesi járás. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Végh József, Ördög Ferenc és Papp László. Budapest, 1980. – IV. A gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Közzétette Pelle Béláné. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1988.
hn.	=	helynév
Hnt.	=	Magyarország helynévtára. Pest. 1863.
HSz.	=	Helyesírási szabályzat 11. kiadása. Budapest, 1988.
id.	=	idősek nyelvében
ik.	=	igekötő
j.	=	járás
Jh.	=	Jahrhundert; (év)század
K.	=	kataszteri térkép
KatLex.	=	Katolikus lexikon. I–IV. Szerk. Bangha Béla S. J. Budapest, 1931.
Kázmér I. CsnSz.		
Kiss L.-Eml.	=	Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. Kiss Gábor és Zaicz Gábor. Budapest, 1997.
KLH.	=	Herders Kleines Lexikon der Heiligen. Freiburg i. Bresgau, 1968.

- KMFN. = Komárom megye földrajzi nevei. Tudományos irányító Ördög Ferenc és Végh József. Kőrmendi Géza és Túri Róbert vezetésével gyűjtötték pedagógusok, középiskolai diákok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Gerstner Károly, Hegedűs Attila, Kőrmendi Géza, Túri Róbert, Vitányi Borbála. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1985.
- kn. = keresztnév
- knév = köznév
- kny. = köznyelvi
- Kovács, Index = Kovács Nándor: Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához. Budapest, 1889.
- Kriza, Vadr. = Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Szerk. Kriza János. I. Kolozsvártt, 1863.
- ktr. = külterület(e)
- LChI. = Lexikon der christlichen Ikonographie. I–VIII. Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1968–1976.
- Lipszky, Rep. = Lipszky, Joannes: Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarum magni item principatus Transylvaniae occurrentium. I–II. Budae, 1808.
- LPH. = Lekszik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- LThK. = Lexikon für Theologie und Kirche. I–X. Register. Hrg. Höfer, J. und Rahner, K. Freiburg 1957–1967².
- m = megye
- MartRom. = Martyrologium Romanum. Roma, 1944.
- MCsD. = Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1980)–.
- Megj. = megjegyzés
- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. Bevezetés. Hangtan. Szótan. II. Mondattan. Budapest, 1961–1962.
- mn. = melléknév
- MND. = Magyar Névtani Dolgozatok. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1976)–.
- MNny. = Magyar Népnyelv. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének [egy ideig: és az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának] évkönyve.) Debrecen [egy ideig: Debrecen–Kolozsvár]. I.(1930)–VI.(1947–1949).
- MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest, I(1905)–.
- MNyj. = Magyar Nyelvjárások. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének évkönyve.) Debrecen, [később egyes kötetek] Budapest. I(1951)–.
- MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1905)–.
- MOL = Magyar Országos Levéltár
- MSzA. = Magyar Személynévi Adattárak. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1974)–.
- MTF. = Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. I–II. Szerk. Bán Péter. Eger, 1980.

m. W.	=	meines Wissens; tudomásom szerint
n.	=	német
NÉ.; NévtÉrt.	=	Névtani Értesítő. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1979)–.
NéNy.	=	Népünk és Nyelvünk. Folyóirat. Szeged. I(1929)–XI(1939).
népn.	=	népnév
NéprÉrt.	=	A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. [Későbbi címváltozatok: A Néprajzi Múzeum Értesítője, Az Országos Történeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője, alcím: a Néprajzi Múzeum Évkönyve.] Budapest. I(1900)–.
Népr. és Nytud.	=	Néprajz és Nyelvtudomány. Sorozat. Szeged I(1957)–.
NévtÉrt. I. NÉ.		
NévtVizsg.	=	Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958. Pais Dezső közreműködésével szerkesztette Mikešy Sándor. Budapest, 1960.
nh.	=	névhelyettesítő
nk.	=	névkiegészítő
nm.	=	névmás
Nr.	=	néprajzi jellegű megjegyzés, magyarázat
Nyelv és Irod.	=	Nyelv és Irodalom. Sorozat. Szeged. I(1955)–II(1956).
NyIrK.	=	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár. I(1957)–.
nyj.	=	nyelvjárási
NyK.	=	Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. I(1862)–.
Nyr.	=	Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. I(1872)–.
NytudÉrt.	=	Nyelvtudományi Értekezések. Sorozat. Budapest. 1. sz. (1953)–.
ON	=	Ortsname; hely(ség)név
OrmSz.	=	Ormánysági szótár. Kiss Géza hagyatékából szerk. Keresztes Kálmán. Budapest, 1952.
OTKA	=	Országos Tudományos Kutatási Alap. Budapest.
PAB–VeAB Ért.	=	Az MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. Sorozat.
Pais-Eml.	=	Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd. Budapest, 1956.
Pécsi Schem.	=	A Pécsi Egyházmegye Schematizmusa. Szerk. Csigi Imre és Kneip István. Pécs, 1981.
PICOS.	=	Proceedings of the International Congress of Onomastic Sciences.
PICOS. VII.	=	Sèptieme Congrès International des Sciences onomastiques (Florence, 3-8 avril 1961). Actes et Mémoires. I–IV. Réd. C. Battisti – C. A. Mastrelli – B. Migliorini. Firenze, 1962–1963.
PICOS. VIII.	=	Eighth Congress of Onomastic Sciences (Amsterdam, 23-31. August 1963). Edited by D. P. Blok. The Hague-Paris, 1966.
PICOS. IX.	=	Ninth International Congress of Onomastic Sciences (London, 4-8 July 1966). Proceedings of the Ninth International Congress of Ono-

	mastic Sciences, compiled and prepared for press by J. McN. Dogson and A. D. Mills, edited by H. Draye. Louvain, International Centre of Onomastics, 1969. [= Onoma XIII (1968), 2-3 and XIV (1969) 1-2.]
PICOS. X.	= Zenter Internationaler Kongress für Namenforschung (Wien, 8-13 Sept. 1969.). Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes. I-II. Editor Herwig H. Hornung. Wien, 1969.
PICOS. XI.	= Actes du XI ^e Congrès International des Sciences Onomastiques (Sofia, 28. VI-4. VII. 1972). I-II. Rédakteurs V. I. Georgiev – I. V. Duridanov – J. D. Zaimov. Sofia, 1974.
pn.	= patikanév
PP.	= Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium manuale Latino–Ungaricum et Ungarico–Latinum. [I. rész.] Dictionarium Latino–Hungaricum. [II. rész.] Dictionarium Hungarico–Latinum. Lőcse, 1708. –Tyrnaviae, 1762.
r. magy.	= régi magyar
ref.	= református
RIO.	= Revue internationale d'Onomastique. Folyóirat. Paris. I(1949)–.
ritk.	= ritka
RMKT.	= Régi magyar költők tára. I. Középkori magyar költői maradványok. Közzéteszi Szilády Áron. Budapest, 1877. II–VIII. XVI. századi magyar költők művei. Közzéteszi Szilády Áron, [a VIII. kötetet] Dézsi Lajos. Budapest, 1880–1930.
rn.	= ragadványnév, illetőleg ragadványnév közreműködésével keletkezett említőnév: a tanulmányokban a ragadványnevet dőlt, a keresztnévet (becézőnevet) álló, a családnevet pedig álló, ritkított szedéssel közlöm
róm. kat.	= római katolikus
rossz.	= rosszalló, pejoratív
r. tör.	= régi török
s.	= siehe; lásd
S.	= Seite; lap, oldal
SchemBosn.	= Schematismus cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Syrmienensis canonice unitarum pro anno Christo nato 1911.
SchemJaur.	= Schematismus venerabilis cleri dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1913. Jaurini, 1913.
SchemMagno-Varad. Lat.	= Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum. Pro anno Domini MCMXII. Nagy-Váradi, 1912.
SchemSabar.	= Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914. Sabariae, 1914.
SchemSegn.	= Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro anno 1915.
SchemStrig.	= Schematismus venerabilis archidioecesis Strigoniensis 1913. Strigonii, 1913.
SchemVac.	= Schematismus venerabilis cleri dioecesis Vaciensis. Vacii, 1909.

- SchemWespr. = Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis. Ad annum Domini CMXIV. Wesprimii, 1914.
- SchemZagrab. = Schematismus cleri archi-dioecesis Zagradiensis. Pro anno a Christo nato 1913. Zagrabie, 1913.
- SMFN. = Somogy megye földrajzi nevei. Tudományos irányító Végh József. A gyűjtési munkálatokat Várkonyi Imre és Király Lajos vezette. Közzétette Balogh Lajos, Hajdú Mihály, Hosszú Ferenc, Király Lajos, Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Pesti János, Rónai Béla, Szabó József, Szabó László. Szerk. Papp László és Végh József. Budapest, 1974.
- sz. = szám
- SzamSz. = Csűry Bálint: Szamosháti szótár. I–II. Budapest, 1935–1936.
- Száz. = Századok. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. I(1867)–.
- SzegSz. = Bálint Sándor: Szegedi szótár. I–II. Budapest, 1957.
- szh. = szerb-horvát
- SzlavSz. = Penavin Olga: Szlavóniai (kórogyi) szótár. I–III. Újvidék, 1968–1978.
- szn. = személynév
- SzófSz. = Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
- Szók². = Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. Budapest, 1958².
- SzPFÉ. = A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Sorozat. Szeged. 1956–1962.
- t. = templom-, mellékoltár-, kápolnatitulus
- te. = területén
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő Benkő Loránd. Szerkesztők: Kiss Lajos, Papp László. [Később: Kubínyi László, Papp László.] Írták: Farkas Vilmos, S. Hámori Antónia, Hexendorf Edit, P. Hidvégi Andrea, Kiss Jenő, Kiss Lajos, Kubínyi László, Papp László, Pusztai Ferenc, Zelliger Erzsébet, Zsilinszky Éva. I–III. Budapest, 1967–1976. IV. Mutató. 1984.
- tn. i. = tárgy nélküli ige
- tör. = török
- tréf. = tréfás
- ts. i. = tárgyas ige
- TudGyűjt. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pesten. 1817–1841.
- ÚMTSz. = Új magyar tájszótár. III. kötet. Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva. Szerkesztő: Hosszú Ferenc. A szerkesztésben részt vett Gyenese Ilona, Ittész Nóra, Kóródi Bence, Piriti Mária, Villó Ildikó, Vitányi Borbála. Budapest, 1992.
- UnivSchem. = Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri Romano-et Graeco-catholici saecularis et regularis Incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/3 redactus. Budae.
- VeMFN. = Veszprém megye földrajzi nevei. I. A Tapolcai járás. Tudományos irányító Ördög Ferenc. Mészárosné Varga Mária vezetésével gyűj-

- pötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Gaál Sándorné Lakossy Judit, Király Lajos, Mészárosné Varga Mária, Tassyné Szelestey Ibolya. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1982. – II. A Pápai járás. Tudományos irányító Ördög Ferenc. Tungli Gyula vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Ács Anna, Csepregi Istvánné, Gerstner Károly, Gyöffy Györgyné, Harmath István, Hoffmann István, Tungli Gyula, Varga Mária. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1987. – III. Az Ajkai járás. Tudományos irányító Ördög Ferenc. Varga Mária vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Gerstner Károly, Lakossy Judit, Szelestey Ibolya, Varga Mária. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1991. – IV. A Veszprémi járás. Tudományos irányító Ördög Ferenc. Varga Mária vezetésével gyűjtötték a Veszprém megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Gerstner Károly, Király Lajos, Lakossy Judit, Rónai Béla, Varga Mária, Vitányi Borbála. Szerk. Balogh Lajos, Ördög Ferenc, Varga Mária. Budapest, 2000.
- VMFN. = Vas megye földrajzi nevei. Tudományos tanácsadó Végh József és Balogh Lajos. Bárdosi János vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Balogh Lajos, Barbalics Imre, Bárdosi János, Bokor József, Guttman Miklós, Gyarmathy Miklós, Hajdú Mihály, Laky Rezső, Ördög Ferenc, Pomogyi József, Szabó László, Vörös Ottó. Szerk. Balogh Lajos és Végh József. Szombathely, 1982.
- z. B. = Zum Beispiel; például
- ZMFN. = Zala megye földrajzi nevei. Végh József irányításával és Ördög Ferenc vezetésével gyűjtötték a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Szerk. Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964. – II. A Keszthelyi járás. Tudományos irányító Ördög Ferenc. Markó Imre Lehel vezetésével gyűjtötték a keszthelyi járási pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Markó Imre Lehel, Rónai Béla, Varga Mária, Vitányi Borbála. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest, 1985.
- ZMHtLex. = Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat a Zala Megyei Levéltárban.
- ZMNEJ. = Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771). I–IV. Budapest–Zalaegerszeg, I–III. 1991–1993, IV. 1998.
- ZsigmOkI. = Zsigmondkori oklevéltár. I. (1387–1399); II/1. (1400–1406); II/2. (1407–1410). Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951–1958.

~	= tilde, az azonosság jele; ez áll a hangtani és helyesírási változatok között, továbbá – helykímélés végett – a „l. még” utáni utalásokban is
	= a kisebb egységek választójele
()	= íves zárójelben közlöm az egyes nehez(ebb)en értelmezhető nyelvjárási szavak köznyelvi megfelelőit: ort (irt) tn. i., tódom (tudom) ts. i. stb.
*	= csillag az idézett művekben szerepel
(?)	= kérdőjel a bizonytalan olvasatú szavak után
(!)	= felkiáltójel jelentése: így, tehát nem téves olvasatú a név
x	= a jelzett lapon a név kétszer vagy többször is előfordul